

Усі уроки УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ в 7 класі

О. О. Чупринін

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2008

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

Ч-92

Рецензенти:

Голобородько Я. Ю., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, член Асоціації українських письменників;

Тимченко І. В., кандидат філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Чупринін О. О.

Ч-92 Усі уроки української літератури в 7 класі. — Х.: Вид. група «Основа», 2008. — 537, [7] с. — (Серія «12-річна школа»).

ISBN 978-966-333-520-9

Навчальний посібник містить конспекти усіх уроків української літератури для 7 класу 12-річної школи. Серед них уроки текстувального вивчення творів, уроки позакласного читання, розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, літератури рідного краю, тематичного оцінювання. Запропоновані розробки містять елементи нестандартних підходів, інтерактивних методик.

Даний посібник розрахований на вчителів української літератури шкіл різних типів, керівників методичних об'єднань, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

ISBN 978-966-333-520-9

© О. О. Чупринін, 2008

© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2008

**ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ
ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
В 7 КЛАСІ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ**

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	І семестр Тема «Вступ. Із пісенних скарбів»			
1	Вступ. Художній твір як явище мистецтва, новий ірреальний світ, створений письменником	1		
2	Позакласне читання. А. Кашенко «Над Кодацьким порогом»	1		
3	Соціально-побутові пісні. Жанрово-тематичне розмаїття пісень. Чумацька пісня «Ой у степу криниченька»	1		
4	Трагічний і героїчний пафос козацьких пісень. «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Гомін, гомін на діброві»	1		
5	Коломийки. «Дозвілля молоді», «Жартівливі коломийки» — «перли розсипаного намиста»	1		Коломийки, пафос твору
6	Р. з. м. Письмова робота про роль української народної пісні в житті народу	1		
7	Позакласне читання. С. Васильченко «Олив'яний перстень»	1		
8	Література рідного краю. К. Перелісна «Три правди»	1		
9	Тематична контрольна робота № 1 «Із пісенних скарбів»	1		
	Тема «Про далекі минулі часи»			
10	І. Франко. Короткі відомості про митця. «Захар Беркут». Історична основа твору	1		Історична повість, сюжет
11	І. Франко «Захар Беркут». Змалювання героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
12	І. Франко «Захар Беркут». Патріотичний мотив, його зв'язок із розгортанням сюжету. Характеристика образів Максима, Мирослави	1		
13	І. Франко «Захар Беркут». Характеристика образу Тугара Вовка	1		
14	І. Франко «Захар Беркут». Проблема вибору людини у вирішальній ситуації. Характеристика образу Захара Беркута	1		
15	Т. Шевченко. Творче життя поета. «Мені тринадцятий минало». Зміна емоційного стану незахищеної дитячої душі у великому і складному світі	1		
16	Т. Шевченко «Тополя». Романтична ідея незнищенності справжнього кохання, краси, вірності	1		Балада, романтичний пейзаж, мотив у художньому творі, прийоми контрасту, метаморфози, ідея
17	Т. Шевченко. «Заповіт» — твір, що єднає минуле, теперішнє і майбутнє			Героїко-романтична повість, романтичний герой, композиція
18	А. Чайковський. Коротко про митця. «За сестрою». Відтворення історичних подій з позиції гуманізму	1		
19.	А. Чайковський «За сестрою». Напружений динамічний сюжет героїко-романтичної повісті	1		
20	А. Чайковський «За сестрою». Благородство, відповідальність, мужність, вірність, життєлюбство запорозьких козаків	1		
21	А. Чайковський «За сестрою». Характеристика образу Павлуся	1		
22	М. Стельмах Автобіографічна повість про дитинство. «Гуси-лебеді летять»	1		Автобіографічний твір, символ
23	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Єдність світу природи і світу дитячої душі	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
24	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Звичаї, традиції українців у творі	1		
25	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Символ образу гусей-лебедів. Інші образи твору (дід, батьки, подруга Люба)	1		
26	М. Стельмах. «Гуси-лебеді летять». Образ чутливого до краси хлопчика Михайлика	1		
27	Г. Тютюнник. Коротко про письменника. «Климко». Ідейний зміст твору	1		Художня деталь
28	Г. Тютюнник «Климко». Воєнне дитинство в повісті	1		
29	Г. Тютюнник «Климко». Особисте життя автора і сюжет твору	1		
30	Г. Тютюнник «Климко». Морально-етичні уроки доброти, чуйності, турботи про рідних	1		
31	Г. Тютюнник «Климко». Характеристика образу Климка	1		
32	Тематична контрольна робота № 2 «Про далекі минулі часи»	1		
	II семестр Тема «Ти знаєш, що ти людина?»			
33	О. Стороженко. Коротко про автора. «Скарб». Морально-етичні проблеми оповідання	1		Поглиблення поняття про гумор (засоби гумористичного зображення)
34	О. Стороженко «Скарб». Скарб — узагальнений образ щастя. Повчальний характер оповідання	1		
35	Б. Лепкий Коротко про письменника. «Цвіт щастя». Прагнення кожної людини бути щасливою	1		
36	Б. Лепкий «Мишка». (Казка для дітей і великих) Трагічна і комічна ситуації, їхня роль у розкритті головної думки, моралі	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
37	Р. з. м. Контрольний твір на одну з поданих тем: • «Яким я уявляю людське щастя». • «Істинні та фальшиві цінності в житті людини». • «Від чого залежить мій власний вибір»			
38	Л. Костенко. Коротко про письменницю. «Чайка на крижині»	1		Диптих
39	Л. Костенко. «Крила»	1		
40	Б. Харчук «Планетник». Казкове і реалістичне в повісті-притчі, час теперішній і минулий у ній	1		Повість-притча
41	Б. Харчук «Планетник». Роздуми про сенс людського життя, моральний вибір кожної людини	1		
42	Б. Харчук «Планетник». Добро і зло в повісті, в сучасному світі і в людині	1		
43	Є. Гуцало «Сім'я дикої качки». Твір про людину і світ крізь призму морально-етичних проблем	1		
44	Є. Гуцало «Сім'я дикої качки». Людська доброта і жорстокість, милосердя і справжня турбота про природу	1		
45	Р. з. м. Висловлення власної версії подальшого розвитку подій твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки»	1		
46	Позакласне читання. Є. Гуцало. Оповідання та повісті («Перебите крило»)	1		
47	Л. Пономаренко. «Гер переможений». Наскрізний гуманістичний пафос новели	1		Новела
48	Тематична контрольна робота № 3 «Ти знаєш, що ти — людина?»	1		
	Тема «Ми українці»			
49	В. Симоненко — «Лицар на білому коні» в українській літературі. «Лебеді материнства»	1		Ліричний герой (поглиблено)
50	В. Симоненко. «Ти знаєш, що ти — людина?». Громадянський мотив у поезії	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
51	В. Симоненко «Гей, нові Колумби й Магеллани»	1		
52	В. Симоненко «Перехожий». Проблема індивідуальності й натовпу	1		
53	А. Малишко — відомий український поет. «Пісня про рушник»	1		
54	А. Малишко «Стежина», «Вогник». Патріотичні почуття, найвищі духовні цінності в них	1		
55	А. Малишко «Приходять предки». Ліризм поезії А. Малишка	1		
56	А. Дімаров «Блакитна дитина». Автобіографічна повість	1		
57	А. Дімаров «Блакитна дитина». Динамічний сюжет, прозорість та іронічність оповіді, морально-етична проблематика твору	1		
58	А. Дімаров «Блакитна дитина». Доброта і любов, розуміння, взаємопідтримка в українській родині	1		
59	А. Дімаров «Блакитна дитина». Внутрішня гідність і повага до людей — риси характеру юного героя, стимули його поведінки	1		
60	Р. з. м. Переказ найцікавішої пригоди героя-підлітка з твору А. Дімарова «Блакитна дитина»	1		
61	В. Голобородько. Самобутня постать поета в українській літературі. «Наша мова». Роль рідної мови в житті й долі кожної людини	1		Вільний вірш
62	В. Голобородько «Ми йдемо». Ідейний зміст поезій «Я вплетений»	1		
63	В. Голобородько «З дитинства: Дощ». Основний пафос поезії	1		
64	В. Голобородько «Лелека». Образ рідної хати, шляху, ліричного героя, лелеки	1		
65	Л. Кисельов. Доля молодого поета. «Стати б хоч на менти лічені...», «Земля така гаряча»	1		

№ п/п	Тема уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
66	Л. Кисельов «Додому». Патріотичний мотив вірша «Катерина». Вселюдське і національне значення образу української мадонни	1		
67	Позакласне читання. М. Трублаїні. «Шхуна “Колумб”»	1		
68	Література рідного краю. І. Сенченко «Рубін на Солом'янці»	1		
69	Тематична контрольна робота № 4 «Ми українці»	1		
70	Урок-підсумок. Бесіда про твори, що вивчалися упродовж року й викликали найбільшу зацікавленість	1		

ВСТУП. ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

Урок № 1

ВСТУП. ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЯВИЩЕ МИСТЕЦТВА, НОВИЙ ІРРЕАЛЬНИЙ СВІТ, СТВОРЕНИЙ ПИСЬМЕННИКОМ

Мета: визначити зв'язок художньої літератури з іншими видами мистецтва, з'ясувати функції літератури, її місце в житті людини; розвивати культуру зв'язного мовлення та вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; активізувати кругозір і світогляд дітей; формувати їх кругозір, світогляд; виховувати любов до України, повагу до її мови та історії, до читання художніх книжок.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: виставка експонатів різних видів мистецтва, бібліотечка художніх програмових творів, що будуть вивчатися у 7 класі; портрети письменників; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Дайте визначення літературі як мистецтву слова. (*Література — це вид мистецтва, який в художній формі відображає життя народу*)
- Які літературні жанри вам відомі?
- Чим вас захоплюють твори художньої літератури?
- Для чого людині потрібно читати книги?
- Яким, на ваш погляд, повинен бути справжній письменник?
- Чи складно, на ваш погляд, бути письменником? Свої міркування вмотивуйте.
- Що можна сказати про людину, яка не полюбляє читати книжок?
- Чим книга може збагатити кожного із вас?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

Книга — кораблі думки, які мандрують по хвилях часу і бережно несуть свій дорожчий вантаж від покоління до покоління.

Ф. Бекон

Книги пишуться на те, щоб прочитувати, а читаються, щоб роздумувати.

І. Франко

Ум без книг — як птиця без крил.

Зі стародавніх літописів

IV. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя

Шановні школярі!

Сьогодні ви вирушаєте у велику цікаву подорож сторінками художньої літератури 7 класу. Ви познайомитеся з новими письменниками; пізнаєте багато корисного і необхідного. Поповните власні знання про історичне минуле рідного краю, його звичаї, традиції, обряди. Дізнаєтеся про те, як слід цінувати дружбу, любити природу, долати різноманітні труднощі.

Нехай щастить вам!

2. Художній твір як явище мистецтва

Що ви розумієте під художнім твором? (*Художній твір — кінцевий результат і продукт творчої праці письменника, написаний за законами красного письма. Художні твори і складають художню літературу*)

Художній твір як один із видів мистецтва — найпопулярніший і найдоступніший усім. Він приносить радість людині, підносить її духовно. Сила впливу художнього слова найвизначніших літературних творів не лише в тому, що вони правдиво в образах моделюють різні сторони і грані дійсності, а й у тому, що вони гуманістичні за своєю суттю.

Художній твір відтворює картини людського життя. В центрі кожного художнього твору — люди, їх життя, праця, думки і почуття. В художніх творах змальовуються на прикладі дійової особи вчинки, звичаї, поведінка, настрої і почуття не однієї якоїсь людини, а багатьох людей.

3. Література та інші види мистецтва

Література (від лат. *litera* — буква) в широкому розумінні слова — це всі написані і надруковані твори.

Мистецтвом називається відтворення життя в художніх образах.

За змістом розрізняють літературу наукову (математичну, природничу, медичну, технічну, історичну та ін.) і художню. До художньої літератури належать не тільки писані твори, але й твори народної поетичної творчості — фольклору.

Кожний вид мистецтва відображає життя своїми засобами:

- Архітектура — у загальному виді.
- Скульптура — зовнішній вигляд людини.
- Живопис — ширше розкриває зв'язок людини з довкіллям за допомогою ліній і фарб.

- Театр — створює ілюзію справжнього життя, перед глядачем проходять живі люди, у вчинках і хвилюваннях, розкривається їх характер.
- Музика — здатна передати хвилювання людей, їх настроїв за допомогою звуків.
- Кіно — глибоко розкриває життя людини, її внутрішній світ, її зв'язки із суспільством.
- Література — найвищий рід мистецтва, вона має переваги над іншими видами мистецтва, бо здатна не обмежуватися у зображенні, розкритті внутрішнього і зовнішнього світу людини, її найтонших хвилювань. Життя людини відображується у динамічному розвитку.

4. Функції літератури

- Пізнавальна — людина є не тільки предметом зображення літератури, але й її метою. Читаючи художній твір, можна дізнатися про історичне минуле, звичаї, обряди рідного народу, культуру тощо.
- Естетична — у кожної людини є естетичне відчуття, прагнення до прекрасного.
- Виховна — виховують у читачів любов до рідного краю, праці, природи; до одних дійових осіб автор намагається викликати у читачів співчуття і любов, до інших — неприязнь, ненависть.

5. Художня і наукова література

- У чому полягає відмінність художньої літератури від наукової?

Автори наукових творів, описуючи і пояснюючи явища природи і події суспільного життя, роблячи ті або інші узагальнення, користуються цифрами, науковими термінами, поняттями тощо. Ці твори впливають, головним чином, на розум людини.

Художня ж література змальовує життя за допомогою словесно-художніх засобів. Вона зображує життя природи й суспільства в картинках і образах. Художня література розповідає переважно про внутрішній світ людей, про їхні взаємовідносини, настрої, прагнення і вчинки, думки і переживання. Вона впливає не тільки на розум, але й на почуття читача.

Отже, вчений і письменник кожний по-своєму, своїми засобами показують правду життя. Тільки вчений доводить, а письменник показує, і обидва переконують читача: один — логічними доказами, інший — правдивими картинами.

6. Довідковий матеріал

6.1. Історія книгодрукування.

Перші друковані книги в Україні з'явилися понад п'ятсот років тому: з 1460 року у Львові вже працювала друкарня Степана Дропака. А згодом утвердить його починання славетний Іван Федоров.

Починаючи з XII століття слов'яни використовують папір, першими почали це робити болгарки.

6.2. Народна мудрість про книгу.

Книгу читають не очима, а розумом.

Книга — світ, книга — серцю привіт.

Дім без книги — день без сонця.

Хороша книжка яскравіша за зірку.

У домі без книги, як без вікон, темно.

З книгою жити — з добром дружити.

Кому книга — розвага, а кому — навчання.

Нема розумного сусіда — з книгою поговорити.

Книга — друг, без неї як без рук.

У Землі супутник — Місяць, у людини — книга. Хороша книга — свято.

6.3. Загадки про книгу.

Не куш, а з листочками,
Не сорочка, а зшита,
Не людина, а розповідає. (*Книга*)

Коли хочеш ти читати,
То мене повинен знати,
А коли мене не знаєш,
То нічого не вгадаєш. (*Абетка*)

Снігові поля, чорні грачі,
Хочеш розумним бути —
Бери та вчи. (*Книга*)

Всім розкаже всі пригоди,
А сама мовчить ізроду. (*Книга*)

Дивилися — чистенька,
Погладили — гладенька,
А читати станеш — спіткнешся. (*Книга*)

Бачити — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує. (*Книга*)

Мовчить,
А багато людей навчить. (*Книга*)

Кожен скільки хоче бере,
А все лишається. (*Книга*)

V. Закріплення опрацьованого матеріалу**1. Проведення тестового опитування**

1. Література — від латинського слова *litera* — означає:

а) знак; б) буква; в) поняття.

2. Головним предметом зображення в художній літературі є:

а) історична подія; б) людина; в) пейзаж.

3. Про мову художньої літератури кажуть, що вона є:
а) образною; б) специфічною; в) лаконічною.
4. Першими почали використовувати папір для книгодрукування:
а) угорці; б) слов'яни; в) *болгари*.
5. Друковані книги в Україні почали з'являтися з 1460 р.:
а) у Києві; б) Харкові; в) *Львові*.
6. «О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися.
Дошами судними над ним», — так висловився:
а) П. Тичина; б) *О. Олесь*; в) В. Сосюра.
7. Який художній прийом використано у фразі: «Проміння, мов руки,
простяглось до лісу»?
а) Епітет; б) *порівняння*; в) інверсію.
8. Літературні образи створюються за допомогою:
а) картин;
б) *мови*; в) музики.
9. До образного мистецтва не належить:
а) живопис з його галузями; б) архітектура; в) *музика*.
10. Книга вчить людину бути:
а) економною; б) хитрою; в) *шляхетною*.
11. До тонічних та образних видів мистецтва одночасно належить:
а) *хореографія*; б) поезія; в) скульптура.
12. До словесного виду мистецтва не належить:
а) література; б) *скульптура*; в) театр.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що художній твір — це мистецтво. Відповідаючи, посилайтеся на приклади вже відомих вам творів.
2. Порівняйте художню літературу і кіно як види мистецтва. Який з них, на ваш погляд, найдовершеніший? Власні думки обґрунтуйте.
3. Художниками слова називають:
а) *письменників*; б) скульпторів; в) читачів.

Картка № 2

1. Доведіть, яким чином художня література відтворює картини людського життя. Свої спостереження вмотивуйте.
2. Як на вашу думку, в чому полягає пізнавальне значення художньої літератури для людини? Відповідаючи, наведіть переконливі приклади.
3. Визначте закінчення прислів'я: «Хороша книга яскравіша за...»:
а) квітку; б) *зірку*; в) райдугу.

Картка № 3

1. Як ви розумієте прислів'я: «Купиш хорошу книгу — придбаєш розумного друга»? Свою думку обґрунтуйте.
2. Вмотивуйте, чому до художньої літератури належать фольклорні твори? Чим це зумовлено?
3. Художня література змальовує життя за допомогою:
 - а) яскравих фарб; б) *словесно-художніх засобів*;
 - в) відповідної термінології.

VI. Підсумок уроку

Художня література зображує життя природи й суспільства в картинах і образах. Вона розповідає переважно про внутрішній світ людей, про їхні взаємовідносини, настрої, прагнення і вчинки, думки й переживання; впливає не тільки на розум, але й на почуття читача.

Впливаючи на думки і почуття, погляди людей, художня література відіграє велику роль у житті суспільства.

VII. Домашнє завдання

Підготуватися до позакласного читання (дібрати матеріал про життя і творчість А. Кашенка, знати ідейно-художній зміст його твору «Над Кодацьким порогом»).

Урок № 2**ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ.****А. КАЩЕНКО «НАД КОДАЦЬКИМ ПОРОГОМ»**

Мета: продовжити знайомити школярів з історичним минулим нашого рідного краю, народу на прикладі твору А. Кашенка «Над Кодацьким порогом»; стисло опрацювати відомості про життєвий і творчий шлях письменника; з'ясувати ідейно-художній зміст повісті, охарактеризувати його героїв; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, логічне мислення, вміння узагальнювати, порівнювати, співставляти, раціонально використовувати навчальний час; формувати кругозір учнів; виховувати почуття пошани, поваги до історичних героїв краю, на їх прикладі прищеплювати школярам любов до Батьківщини, народу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет А. Кашенка, бібліотечка його творів, комплект ілюстрацій «Гетьмани України», додатковий матеріал про козаків та отамана І. Сулиму; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Що вам відомо про козаків?
- У творах яких відомих вам письменників розповідається про козацтво? (*І. Нечуй-Левицький «Запорожці», О. Сенатович «Малий Віз», І. Крип'якевич «Малі козаки», Т. Шевченко «Тарасова ніч», «Іван Підкова»*).
- Які риси характеру притаманні козакам? (*Мужність, винахідливість, кмітливість, рішучість, загартованість, спритність...*)
- Чи легко було бути козаком? Свої міркування обгрунтуйте.
- Про що б ви повели розмову, зустрівшись із козаками?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Я вірю, що Україна знову буде великою і сильною...

А. Кашенко

Де козак, там і слава.

Народна мудрість

Той, хто не любить своєї країни, нічого любити не може.

Д. Байрон

1. Розповідь про Адріана Кашенка. Матеріал для вчителя

АДРІАН ФЕОФАНОВИЧ КАЩЕНКО

(01.10.1858–16.03.1921)

Надзвичайно популярний на початку ХХ століття автор повістей та оповідань на теми запорізького козацтва, його життя і подвигів, побуту і звичаїв.

Не претендуючи на глибокі історичні розвідки, ґрунтовані на конкретних фактах і подіях, його твори приваблюють ширістю, ліризмом, боєм, сприяють пробудженню почуття національної єдності.

Адріан Кашенко народився на хуторі Веселий Олександрійського повіту Катеринославської губернії (нині Вільнянського району Запорізької області) у родині небагатого поміщика. У Адріана було п'ятеро братів і четверо сестер, найбільше друзив з Миколою, старшим братом.

1865 р. — навчання в гімназії, переходить до юнкерського училища (Катеринослав), яке закінчив у 70-х роках. Декілька років перебував на військовій службі, проте військова служба не припала йому до душі. Вийшовши у відставку, він працює на різних посадах у залізничному відомстві в Катеринославі, Пермі, Петербурзі, Туапсе. У 1913 році знову повертається до роботи контролера на залізниці в Катеринославі.

Історія рідного краю захоплювала письменника ще з дитинства: «Чому люди ніяк не впорядкуються так, щоб усім було добре жити і всім було вільно, так як вміли жити наші запорожці». А. Кашенко відвідав запорозькі степи, руїни Січі, фортецю; схилявся над могилами славних вільних лицарів. Він є автором кількох історичних оповідань: «Запорозька слава» (1907), «На руїнах Січі (1907), «Мандрівка на пороги» (1916) та історичних повістей «Під Корсунем» (1913), «У запалі боротьби» (1914), «Зруйноване гніздо» (1919), історичного нарису «Великий Луг запорізький» (1917).

(Звертається увага учнів на виставку книг Адріана Феофановича.)

У багатьох його творах виведені постаті національних героїв України: «Над Кодацьким порогом» — про гетьмана Івана Сулиму, «Про гетьмана Сагайдачного», «Кость Гордієнко-Головко — останній лицар Запоріжжя», «Про гетьмана козацького Самійла Кішку», «Славні побратими».

Бере участь у культурно-громадському житті столиці.

Листується з Оленою Пчілкою.

У 1917–1918 рр. у Катеринославі організовує Українське видавництво, де друкує свої останні твори.

Помер письменник 16 березня 1921 року у Катеринославі (нині Дніпропетровськ).

2. Додатковий матеріал

2.1. Козацтво.

Осередком запорожців була Запорозька Січ на Дніпрі, пониже порогів, на островах, серед ріки. Там запорожці жили постійно; там збиралися, вчилися воєнної справи і готувалися до воєнних походів.

Січ — то була простора площа на Дніпровім острові Хортиці (потім на Базавлуді і Томаківці). Зі всіх боків обливала цей острів глибока вода Дніпра, а ще, крім того, на самім острові був викопаний глибокий рів, наповнений водою, та й поставлено високий, гострий частокіл (паркан) з міцними брамами. На брамах, що на ніч замикалися, стояли гармати й козацька сторожа. Не диво, що будь-кому неможливо було дістатися на Січ. І хоча не раз пробували здобувати Січ турки, татари й інші вороги, то це їм не вдавалося.

Хто хотів стати козаком, мав наперед служити три роки в старого козака за чуру (слугу й помічника). Чура робив усяку роботу й носив за козаком другу рушницю й потрібні йому клунки. Щойно потім, коли вивчився від того козака орудувати зброєю й набрав вправності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис і стріли.

Козаки вбиралися просто: в грубу сорочку, в кирею (довгий плащ без рукавів). За широким поясом носили пістолі й люльку, через плече

носили торбинку з харчами і кулями, а до пояса на ремінець причіпляли ще й порошницю з порохом.

Їли сушену рибу і печене м'ясо та риб'ячу юшку, бо риби в ріках та всякого звіра та птаства в степу було дуже багато. Пекли сухарі з пшеничної муки.

Січове військо ділилося на полки по 500 осіб. Полк мав п'ять сотень по сто людей; сотня мала десять десятків (куринів) по десять людей. Полками командували полковники, сотнями сотники, а десятками десятники, так звані курінні отамани.

Цілою Січчю командував кошовий, що його звали «батьком-кошовим». Його вибирали на спільній раді, на майдані серед Січі.

Козаки воювали двома способами. Звичайно нападали на ворога кіннотою, а піхота наступала з боків. Ніхто не піддавався, всі билися до останку, кажучи: «Або перемога, або смерть!»

Отак жило те славне козацьке запорізьке військо, що від 1500-го майже до 1800-го року, близько 300 літ, обороняло Україну від усякої напасті. Відвага й хоробрість козаків були відомі в цілій Європі.

2.2. Отаман Іван Сулима.

Після смерті гетьмана Кулаги вождем козаків став кошовий Січі, хоробрий отаман Іван Сулима. Він воював з турками на Чорнім морі, а раз переплив Середземне море й доплив аж до Риму, де подарував тодішньому Папі Римському кораблі — галери, що їх відібрав був від турків. Почувши про цю твердиню, Сулима вернувся з походу, зібрав 6 тисяч козаків, напав на Кодак, переміг німців, що стояли там, а твердиню збурих. Тоді польський коронний гетьман Конецпольський намовив дві тисячі реєстрових козаків, що стояли по містах, щоб підступом узяли Січ. Вони так і зробили. Прийшли під Січі, вдаючи приятелів запорожців, підступно дісталися до середини. Там несподівано вибили запорожців, а Сулиму зв'язали й віддали полякам. Цього лицаря покарали у Варшаві смертю в 1637 році.

3. Опрацювання твору А. Кашенка «Над Кодацьким порогом»

3.1. Виразне читання або переказ цікавих епізодів твору.

3.2. *Тема:* зображення боротьби запорожців під керівництвом І. Сулими проти турецьких, польських загарбників рідної України.

3.3. *Ідея:* ушлякнення мужності, сміливості, винахідливості, задрості (Конецпольський, старшина реєстрових козаків).

3.4. *Основна думка:* «...розбрат між українцями й зрада минуться і між ними запанує єднання».

3.5. *Жанр:* історична, соціально-психологічна повість. Повість — епічний твір середнього розміру, в якому змальовано життя одного чи кількох героїв протягом тривалого або важливого за подіями часу; займає проміжне місце між оповіданням і романом.

3.6. Композиція.

Експозиція: поляки вирішують збудувати над Кодацьким порогом фортецю.

Зав'язка: похід І. Сулими із козацтвом до Азова.

Розвиток подій: запорожці під керівництвом І. Сулими відвідали Аслан-город, Очаков, пропливли неподалік від кримських гір Бабуган та Чатир-Даг, повз Кафу. І скрізь козацтво намагалося допомогти своїм побратимам, визволяли їх з неволі.

Кульмінація — зрада козацької старшини І. Сулими; суд над гетьманом у Варшаві.

Розв'язка: смерть І. Сулими.

3.7. Сюжет.

У 1635 році на Січі запорізьким кошовим отаманом був Іван Сулима, який продовжив справу Сагайдачного.

За сприяння поляків (Конєцпольський) була збудована Кодацька фортеця, щоб «одрізнити Запорожжя од України і перешкоджати поневоленому українському людові тікали од панів на Січ».

І. Сулима хоче зруйнувати Кодак, для цього він вирушає у походи, щоб мати золото для озброєння козацтва. Під час подорожі козаки під керівництвом отамана визволяють бранців, озброюють їх.

Козаки руйнують Кодак. Конєцпольський намагається помститися І. Сулимі. За допомогою зради козацької старшини український гетьман представ перед судом у Варшаві. Вирок — страта.

Б. Хмельницький продовжив справу І. Сулими.

Сум Кодака з приводу розбрату поміж дітьми України.

3.8. Словникова робота.

Шатці — окопи.

Реєстр — список козаків, які визнавалися польським урядом законною збройною силою.

Жовнір — солдат польської армії.

3.9. Орієнтовний план твору.

- 1) Молоді літа Сулими.
- 2) І. Сулима — запорізький кошовий отаман.
- 3) Поляки будують фортецю під Кодаком.
- 4) І. Сулима має бажання зруйнувати Кодак. «Не буду я козаком, якщо не зруйную ту будівлю».
- 5) Запорожці йдуть на Чорне море.
- 6) Перемога над турками.
- 7) Турки прислали І. Сулимі викуп.
- 8) Шлях козаків до річки Кальміус.
- 9) Бій під Очаковом.
- 10) Смертельний бій за Кодак.
- 11) Поляки зрозуміли, що змагатися марно, і попросили милосердя у козаків.

- 12) Розстріл полковника Маріона.
- 13) Руїни Кодака.
- 14) Прийшов час визволяти Україну з польської неволі.
- 15) Гетьман Конечепольський надумав узяти І. Сулиму зрадою.
- 16) Обіцянка польського гетьмана, що з Сулими не впаде жоден волос.
- 17) Реєстрові козаки ніби переходять на бік запорожців, їх зрада.
- 18) Суд у Варшаві над Сулимою.
- 19) Смерть українського гетьмана.
- 20) Козаки зрозуміли, що їх обдурено.
- 21) Тужили козаки за Сулимою.
- 22) Кодацький поріг — живий свідок давніх подій.

3.10. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Завдяки чому І. Сулима «за своїх молодих літ придбав собі великого войовничого хисту й завзяття»? («...Козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного. З Сагайдачним Сулима і Кафу турецьку в Криму здобував, і Трапезонт за Чорним морем аж двічі руйнував, і околиці Царгорода огнем випалював, а нарешті під Хотином, рятуючи Польщу, бився з турками у великому бойовищі; скільки ж менших походів та сутичок з ворогами відбув він, так того й не підлічити»)
- Якою була «вдячність» поляків українцям? («...Вони полякалися козацької сили та й почали після того всякі утиски козакам чинити, а перш за все завели реєстр на шість тисяч душ, а хто не вскочив у той реєстр, за тим вони не визнавали ніяких прав ні на ґрунти та іншу власність, ні навіть на вільне життя і намагалися всіх козаків «винищиків», себто виписаних з реєстру, повернути у панських хлопів»)
- Для чого була збудована фортеця над Кодацьким порогом? («...Маючи на думці одрізнути Запорожжя од України і перешкоджати поневоленому українському народові тікати од панів на Січ, а запорожцям виходити з Січі на Україну та нагадувати нещасним братам про те, що на світі існує воля»)
- Що зумовило І. Сулиму вирушити у похід до Азова? («Запорозький кошовий знав, що як зруйнувати Кодак, то доведеться воювати з Польщею, бо вона того не подарувала б, а щоб воювати з такою силою, якою була під ті часи Польща, треба було мати велике й добре озброєне військо; щоб здобути ж зброю й коней та прохарчити військо, треба було грошей. От і надумав Сулима, перш ніж воювати з Польщею, йти морем на пишний у ті часи турецький город Азов та здобути у ньому срібла й золота і всяких скарбів»). Як це рішення І. Сулими сприйняло козацтво? («А чого нам справді нидити у Січі та товариський хліб дурно переводити. Веди нас, батьку... Чи не допоможе нам Милосердний хоч небагато бідних невільників до рідної України та до дрібних діточок повернути!»)

- Виразно прочитайте про підготовку козаків до походу. (*«Застукотіли у Великому Лузі сокири, і запорожці почали лагодити та конопатити великі чайки. Увесь берег Дніпра біля Січі скидався тепер на мурашник, а од вареного дьогтю та конопатки понад усією річкою слався пахучий сивий дим. Минуло тільки два тижні, а вже були готові до походу у море півсотні добрих чайок»*)
- Яким у творі зображений отаман І. Сулима перед походом до Азова? (*«Велична й могутня була постать запорозького ватажка. Засмагле вітрами обличчя з великими блискучими очима і пишними над ними бровами одбивало завзяттям, довгі вуси й трохи посивілий оселедець скрашали те обличчя ознаками досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала у його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорозького кошового отамана»*)
- Для чого перед тим, як вирушити у похід, І. Сулима і козаки пере-крещувалися на схід сонця?
- Як у творі описана краса українського пейзажу? (*«Весь день пливли козаки поміж зеленими плавнями, втішаючись веселою красою рідної річки. Обабіч козаків, берегами, верби та явори купали в Дніпрі свої гнучкі та зелені віти; протоками коливалися од вітру та шелестіли очерета; по озерах табуни лебедів ячали та дикі гуси герготали; у гущавині плавні співоче птаство піснями заходилося, горлиці буркотіли та зозулі віщували; незграбні ж білі баби усі коси Дніпрові обсіли, жовтий пісок своїм білим пір'ям, мов снігом, припорошили... Дивляться запорожці на свій рідний Великий Луг — не надивляться, слухають — не наслу-хуються...»*)
- Яким чином козаки одурили турків в Алан-городі?
- Чому під час походу всі чайки «горнулися до отаманської, мов діти до матері»?
- Яких страждань зазнали козаки, перебуваючи в полоні у турок? (*«...Поміж невірниками турки походжають і б'ють нещасних терниною та червоною таволгою. Стогнуть невірники з тяжкої муки і тужать, згадуючи свою рідну Україну...Не бути їм уже на волі і не бачити ні рідних осель своїх, ні жінок любих, не діточок дрібненьких»*) Як вони сприйняли своє визволення? Що про це зазначено у творі? (*«А невірники, почувши пальбу й відомий гомін січі, вже догадалися, що сталося те, про що вони тільки вві сні мріяли, що прийшла до них бажана воля... Прокинулися тоді їхні замордовані душі і почали вони бити й рвати на собі кайдани»*)
- Якого наказу було надано І. Сулимою козакам перед атакою на Азов? (*«Ну, діти, поділяйтеся тепер на три війська. Першому війську з Бурляєм турецькі галери топити, з другим сам піду бусурманів рубати та у зам-ок всіх яничарів заганяти, третьому з Хвилонем невірників по льохах шукати та на світ Божий випускати»*)

- Як І. Сулима з козацтвом захопив місто Азов?
- Для чого, на думку І. Сулими, необхідно було захопити Очаків? (*«Як будемо ми, пани брати, на дунайські городи бити, так турецькі галери з-під Очакова ззаду на нас набіжать; ліпше ж ми вчинимо, як зараз їх попаliamo, бо тоді безпечно з Дунаю до Дніпра повернемося!»*)
- Як польські пани відсвяткували вибудування Кодацької фортеці?
- Якою ж була ця фортеця? (*«...Глибокі, як провалля, були круг Кодака рівчаки; мов добрі скирти, були за рівчаками вали, а по тих валах ще була висока, дубова засіка з вікнами й дірками задля гармат та рушниць. Брама у Кодаку була тільки одна, і та дуже міцна, залізом кована, а обабіч брами стояли дві башти, збиті з міцних дубових кряжів. Зі сходу й з півдня фортеця захищалася кручами Дніпра, з півночі — глибоким байраком, з заходу ж був рівний степ, що на ньому можна було далеко бачити ворогів, і з цього боку фортеця мала найглибші рівчаки, найвищі вали і найбільше по стінах гармат»*)
- Які незадоволення висловлювали козаки на кошовій раді стосовно їх утисків з боку поляків? (*«Неправда панує на Україні! Реєстри всіх козаків все зменшують, та й тих пани за гайдуків собі мають і примушують допомагати їм наших братів у ярмо запрягати. Нас, запорожців, не визнають за козаків, і, як тільки хто піде з Січі на Україну, зараз того пани собі в підданці беруть. Церкви православні на уніатські повертають і до унії людей наших утисками примушують. Та ще мало полякам і тієї неправди, так намислили вони винищити нас, запорозьких козаків, і для того збудували на нашій одвічній землі над Кодацьким порогом, велике замчище, і як тільки Дніпром плывуть до нас з України люди, вони перепиняють їх біля порога й калічать, а чайки прямо потоплять човни з людьми, стріляючи з гармат. Чи не час нам, пани брати, нагадати полякам, що козаки вміють не тільки обороняти їх, але й за честь і права свої стати?»*)
- Що сталося з Кодаком після перемоги І. Сулими над поляками? (*«Козаки щиро виконали наказ гетьмана і не лишили у Кодаку жодного будинку й жодного крата з засіки. Зійшло сонце й освітило руїни Кодака та купи трупу, тільки й лишилися од нього вали та рівчаки, такі великі, що їх навіть не знищити століття»*)
- Чому Конєцпольський вирішив помститися І. Сулимі? (*«Зруйнування Кодака було йому особисто образою, бо збудування його було ділом його рук, і він завзявся, щоб звести зі світу запеклого козацького гетьмана»*)
- До яких хитрощів удався Конєцпольський, щоб заволодіти І. Сулимою? (*«Знаючи, що реєстрові козаки сподівалися собі під час шведського походу, він зібрав до себе старших з реєстрових козаків, почав їх улещувати, вихваляв за вірність королю і нахвалявся, що неодмінно дійде до короля і добуде реєстровим козакам більші права і навіть побільшення козацького реєстру, аби тільки вони зрадою взяли Сулиму і привели до нього»*)

- Про що свідчать останні слова І. Сулими перед стратою: «Прощайте, панове та сподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться!»?
- Як козаки сприйняли смерть улюбленого ватажка? Про що це свідчить?
- Хто продовжив справу І. Сулими?
- Поясніть, що мав на увазі А. Кашенко, зазначаючи: «...Поріг Кодацький... досі тужить за дітьми волі та співає про минуле».
- Чому говорять, що без минулого немає майбутнього?
- Чим вас вразив цей твір? Над чим примусив задуматися?

3.11. Проблематика твору:

- вірність і зрада;
- любов і ненависть;
- дружба і заздрість;
- щирість і користь.

3.12. Приказки і прислів'я про козацтво.

- Козацькому роду нема переводу.
- Без доброго командира військо — отара.
- До булави треба голови.
- Терпи, козаче, отаманом будеш.
- То не козак, що отаманом не думає бути.
- Козак живе не тим, що є, а тим, що буде.
- Хліб та вода — козацька їда.
- Козаки, як діти: хоч багато поїдять, хоч трохи, — наїдяться.
- Наш Луг батько, а Січ — мати: од де треба помирати.
- Береженого і Бог береже, а козака шабля стереже.

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. І. Сулима був на Січі запорозьким кошовим отаманом до:
 - а) Івана Богуна; б) Тараса Трясила; в) *Богдана Хмельницького*.
2. Із Сагайдачним І. Сулима не ходив у похід до:
 - а) *Візантії*; б) Криму; в) Трапезонту.
3. Слава про І. Сулиму розійшлася далеко поза межами України і нарешті стала всесвітньою після того, як:
 - а) під його керівництвом було засновано морський флот;
 - б) *він захопив у морі на турецькій галері багато бранців*;
 - в) надав козакам можливість збагатитися під час військових походів.
4. Хто збудував над Кодацьким порогом міцну фортецю:
 - а) запорожці; б) турки; в) *поляки*.
5. І. Сулима вирішив іти з військом «до города Азова», щоб:
 - а) укласти мирну угоду з турками;
 - б) *здобути срібла, золота і всяких скарбів*;
 - в) допомогти збудувати фортецю над Кодаком.

6. До Азову разом із І. Сулимою вирушило козацтво у кількості:
 - а) три мільйони; б) *дві з половиною тисячі*; в) до мільйона.
 7. Про кого співали пісні козаки під час походу?
 - а) Марусю Богуславку і Северина Наливайка;
 - б) *Петра Сагайдачного та Самійла Кішку*;
 - в) Івана Богуна та Богдана Хмельницького.
 8. Яким чином було вирішено проблему з водою для пиття під час походу І. Сулими і козацтва до Азова?
 - а) Знайшли на узбережжі джерельце;
 - б) *пішов дощ і налив у байдаки води*;
 - в) здійснено напад на турецьку галеру і вилучено п'ять діжок питної води.
 9. Отримавши перемогу над турками, І. Сулима змусив їх:
 - а) відремонтувати пошкоджені козацькі галери;
 - б) *випустити на волю всіх невільників*; в) влаштувати веселе свято.
 10. Кому з героїв твору належить висловлювання стосовно Козацької фортеці: «Все, що людина може збудувати, людина може й зруйнувати»?
 - а) Сулимі; б) Конецпольському; в) *Хмельницькому*.
 11. Яким чином можна було козакам потрапити до Кодака непоміченими? Йдучи:
 - а) через чагарники і болото; б) *попід скелями Дніпра*; в) густим лісом.
 12. Біля якої річки часто ходили татари, випасаючи свої табуни й отари:
 - а) *Кальміусу*; б) Самари; в) Каяли.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі І. Сулима, говорячи: «...не буду я козаком, коли не зруйную оту паскудну їхню будівлю (фортецю)»? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, І. Сулима мав великий авторитет серед козацтва? Що про це свідчить? Відповідаючи, посилайтеся на приклади з твору.
3. Козаки, вночі підійшовши до стін Кодака, перегукувалися між собою, як:
 - а) сови; б) шпаки; в) *сичі*.

Картка № 2

1. Доведіть, що І. Сулима — мужній, розумний козацький ватажок, який турбується про долю кожного українця.
2. Чому, на ваш погляд, І. Сулима, надаючи наказ, завжди радився з козацтвом? Свої міркування вмотивуйте.
3. Який художній засіб використав А. Кашенко у фразі: «Кодацький поріг... досі тужить за дітьми волі та співає про минуле»?
 - а) *Метафору*; б) епітет; в) порівняння.

Картка № 3

1. Чим, на ваш погляд, пояснити те, що на раді козаки обрали гетьманом України І. Сулиму? Свою думку обґрунтуйте, наведіть приклади з твору.
2. Дослідіть, чи боявся І. Сулима смерті? Чому йому було боляче перед стратою? Власні спостереження вмотивуйте.
3. Вертаючись з України човнами повз Козацький поріг, запорожці:
 - а) раділи і веселилися; б) *плакали і тужили*,
в) згадували Конецпольського — засновника фортеці.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****VIII. Домашнє завдання**

Зробити порівняльну характеристику Конецпольського і Сулими, заповнивши таблицю:

Конецпольський і Сулима	
Спільне	Різне
1.	1.
2.	2.

Урок № 3**СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ. ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ПІСЕНЬ. ЧУМАЦЬКА ПІСНЯ «ОЙ У СТЕПУ КРИНИЧЕНЬКА»**

Мета: продовжити знайомити школярів з різновидами народних пісень, їх особливостями і призначенням; проаналізувати чумацьку пісню «Ой у степу криниченька»; активізувати словник учнів; розвивати культуру зв'язного мовлення, естетичні смаки, пам'ять, увагу, спостережливість, вміння грамотно висловлювати власні думки, судження; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття любові, пошани, поваги до Батьківщини, рідної пісні, мови; прищеплювати інтерес до минулого нашого народу.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: бібліотечка з творами народних пісень, картина І. Айвазовського «Чумацька валка»; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Дайте визначення пісні як жанру усної народної творчості. (*Пісня — словесно-музичний твір ліричного або ліроепічного характеру, мелодійний за своїм інтонаційним малюнком і призначений для співу*).
- Як поділяються пісні, зважаючи на їх авторство? (*Народні і літературні*) Чим вони відрізняються між собою?
- Чому пісня пов'язана з життям людини?
- Які пісні вже вам відомі? В чому їх особливості?
- Поясніть, чому українську пісню вважають милозвучною, красивою?
- Назвіть відомих авторів літературних пісень.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава.

О. Довженко

То не пісня, та то правда.

Народна мудрість

1. Вступне слово вчителя

Пісня! Як багато вона важить у житті людини! У ній його минуле, сучасне і майбутнє. В ній найповніше виявилася душа народу. «Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадає її, як своє чисте прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим? Який митець не був натхненний її багатючими мелодіями, безмежною широтою і красою її образів, чарівною силою, що викликає в душі людській найскладніші, найтонші, найглибші асоціації, почуття, що підносить її до вершин людської гідності, до людяності, до творчості», — так чудово писав про це невмируще українське багатство О. Довженко.

Українська народна лірика — це чудове втілення поетичного генія народу-трудівника, окраса його духовного життя, одне з найдорожчих національних надбань.

Українська пісня ніколи не відривалася від життя. Воно завжди було її джерелом і об'єктом відображення. Народна пісенність як дзеркало життя і поглядів трудових мас відзначається винятковою вірністю, бо ж вона вивірена багатим досвідом поколінь, відшліфована протягом віків найталановитішими представниками народу, облагороджена чистим народним сумлінням. Саме в цьому — секрет її невмирущої поетичної краси і загальнонародного звучання.

Протягом всієї історії трудового народу пісня постійно була виявом духовного життя, скарбницею художньої правди.

Словами пісні можна було поскаржитись на свою гірку долю, бо пісня має чудову здатність тамувати душевні болі й окрилювати нестихаючі прагнення людини до щастя. За це народ зворушливо любить свою пісню, пишається нею перед усім світом, по-материнському береже її і збагачує все новими кольорами.

Поетична скарбниця нашого народу справді невичерпна у своїй багатобарвній різноманітності. Тисячами дорогоцінних чудових перлин збагатила вона національну культуру.

Серед них і найстаровинніші за своїм походженням обрядові пісні, й історичні пісні та думи, і глибокі змістом соціально-побутові пісні, і небаченої краси лірика кохання, і бадьорі та дотепні танкові пісні-мініатюри, й авторські твори, що влилися в потік народної поезії і побутують як народні.

Народження людини пов'язане з піснюю, перше кохання дівчини і юнака, щастя любові й гірка тривожна розлука — в пісні, думи батька і матері, що виглядають синів з походу, з далеких доріг війни — в пісні. Воїн, ідучи в похід, бере з собою три речі: зброю, хліб і пісню.

Про що б не співалося, завжди відчуваєш велику силу почуттів — щастя чи горя, туги чи радості. Українська пісенність — дорогоцінне надбання поетичного генія народу, нев'януча окраса його духовної культури.

2. Популярність української пісні серед народів світу. (Історичний матеріал)

Про високий мистецький рівень української пісні, її глибоку поетичність і красу вперше заговорили не самі українці і не збирачі чи дослідники вітчизняного фольклору. Народ був далекий від того, щоб хвалитися багатством своєї мистецької діяльності... Народне мистецтво було рідним, природним, звичайним, ніхто й не задумувався над тим, яке місце посідає чарівна українська пісня у великому багатомовному світі. Тільки тоді, коли в Україні бували сусіди-гості, мандрівники, друзі чи недруги, які з подивом вслуховувалися у красу і поетичність пісенної мелодії, почало з'ясуватися, що у ній сховані безцінні народні надбання. Запримітили їх наші сусіди і перші висловили свій щирий подив і захоплення...

Найдавніші згадки іноземних авторів про пісню в Україні збереглися, здається, від XV століття. Посол Венеціанської республіки Амвросій Контаріні, ідучи 1473 року до персидського шаха через Україну, записав, що в Києві під час його прийому співали пісні.

Здавна українська пісня мала популярність у Польщі — і не тільки в народі, а й серед письменників, учених та навіть у палацах вельмож. Польські королі й воеводи тримали при собі українських співаків, бандуристів і музикантів. При дворі Ягайла і Ядвіги (XIV ст.), а потім Зигмунта I були українські співці-бандуристи. Кобзар Весоловський був почесним співцем при дворі Яна Собеського (XVII ст.). Уривки українських пісень зустрічаються як цитати у листах вельмож до короля...

Українські пісні посіли неабияке місце в польській літописній, історичній та художній літературі XVI–XVII століть... Українська пісня, за свідченням відомого польського вченого О. Брюкнера, користувалася в Польщі найбільшою славою... Вона приваблювала письменників як своїм глибоким змістом, так і досконалою мелодією; її наслідували, заради неї вивчали українську мову і писали цією мовою вірші, що сприяло посиленню процесу впливу української мови на польську.

Із середини XVII століття українська пісня мала вже добру славу також у Франції. Чи не першим дав їй коротку характеристику відомий інженер Боплан, який довгий час перебував в Україні... Він описав українське весілля, а коли почув пісні, підкреслював, що «ця нація співає плачучи...»

У XVII столітті дійшли перші відомості про українську пісню й до Англії... Окремі мотиви з «Марусі Богуславки» були використані в англійській драматургії...

Від XVI століття збереглися найдавніші німецькі записи української пісенної та танцювальної музики... Німецькі дослідники чи не перші в Західній Європі почали перекладати українські пісні...

Українські пісні та думи здавна були відомі й у Росії, причому співали їх в оригіналі... За царювання Петра I та Єлизавети Петрівни в Петербурзі великою пошаною користувалися кобзарі, спеціально відібрані співаки-виконавці українських пісень. Мелодії українських пісень, так високо оцінені музичною громадськістю багатьох народів, мали безпосередній вплив на творчість багатьох композиторів світу. Мотивами українських народних пісень скористалися німецькі композитори Й.-С. Бах і Й. Гайдн. Вплелись вони до творів В. А. Моцарта, К.-М. Вебера, Ф. Шуберта і особливо геніального Л. ван Бетховена. Виразно відчутні мелодії українських пісень в угорських композиторів Ф. Ліста, Б. Бартона, американського композитора Ш. Лефлера, що деякий час жив в Україні, чеського класика музики А. Дворжака, польських — Ф. Шопена, С. Матюшка та багатьох інших. Не говоримо тут про численних російських композиторів...

3. Висловлювання відомих людей про українські народні пісні

Україна дорога й близька моему серцю. Я люблю її літературу, музику, її чудову українську пісню, сповнену чарівної мелодії.

А. Чехов, російський письменник

Українська пісня... має так багато мистецьких вартостей, що їх неможливо перелічити. Це мистецтво глибоко народне тому, що з нього безпосередньо промовляє до нас своєрідна чиста душа українського народу. Гарна ця душа. Таке саме і її мистецтво.

З. Неєдли, чеський учений і громадський діяч

Українська народна поезія найбагатша і найкрасивіша в Європі. Вона відзначається великими мистецькими вартостями і поетичним

натхненням, влучністю вислову та має в собі щось зворушливе, величаве, щось чутливо-чуже, сумовите й живописне.

А. Люкшич, хорватський учений і письменник

До найзначніших явищ у слов'янських літературах належить українська поезія, яка виділяється своїми високими мистецькими вартостями і своїм історизмом.

Ф. Вимазал, чеський учений

Ні в якій іншій країні дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так жваво й правдиво, як в українців... Справді, народ, який міг співати такі пісні і милуватися ними, не міг стояти на низькому рівні освіти.

*Ф. Боденштедт, німецький перекладач і упорядник,
зб. «Поетична Україна» (Штутгарт, 1945)*

4. Загальна характеристика соціально-побутових пісень

Соціально-побутові пісні неоднорідні за основними жанровими ознаками (тематикою, функціями, способом поетичного викладу, формою), але їх єднає те, що всі вони відбивають настрої народу, викликані тими чи іншими явищами суспільного життя.

Фольклористи визначають у цьому пісенному масиві залежно від провідних ідейно-тематичних мотивів цикли козацьких, кріпацьких, чумацьких, рекрутських та солдатських, бурлацьких, наймитських та заробітчанських пісень.

Більшість пісень має особливу будову: вони поділяються на куплети, переважно з чотирьох рядків, об'єднаних римою. У кожній пісні є своя мелодія, яка повторюється в усіх куплетах. Пісні багаті змістом і довершені за формою.

Цей шар української народної пісенності послужив джерелом творів Г. Сковороди, І. Котляревського, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного та інших письменників.

Вийшло чимало досліджень і збірників соціально-побутової лірики. Останні за часом: «Рекрутські та солдатські пісні», «Наймитські та заробітчанські пісні», «Чумацькі пісні» (у серії «Українська народна творчість» (70–80 pp.) та «Соціально-побутові пісні» (1985).

5. Жанрово-тематичне розмаїття пісень. Їхнє ідейно-художнє багатство

5.1. Кріпацькі пісні.

Ці пісні вражають силою реалістичного зображення тяжкого підневільного життя селян, протесту проти приниження людської гідності і безправ'я у його буденних проявах:

«Осаули з нагаями на панщину гонять» не тільки молодих і здорових, але й старих та немічних і навіть малих дітей, а поскаржитися не можна, бо зараз «бере савула з козаками по сто палок бити».

Пісні були чи не єдиною розрадою і розвагою кріпака.

У піснях кріпацького циклу можна простежити наростання бунтівничих настроїв кріпаків — від скарг і прокльонів, які, за словами великого Кобзаря, були наївною, невинною помстою («полож, пане, головою із твоєю роботою»), до усвідомлення того, що пани живуть працею кріпаків («а хто ж буде лани жати, як мене не стане?!») до прямих закликів до боротьби.

Надії колишніх кріпаків не справдилися, а пекуче бажання «озути пана в постолі» витворило пісні, в яких народна уява малювала сатиричні картинки: «пішла наша бариня пшениченьку жати, а за нею паничі колося збирати».

Ці пісні торкаються оцінки явищ соціального порядку.

5.2. Бурлацькі пісні.

Бурлаки — це селяни, які втікають від закріпачення, ставали на тимчасові заробітки. Вони терпіли поневір'яння, голод і тяжку працю, зате належали собі; манила воля, але ніде безрідний бурлака її не знаходив: «Степ веселий, край далекий, та ніде прожити».

Образність бурлацьких пісень скупіша, ніж в родинно-побутовій ліриці, більше суворого реалізму, нарікань на соціальну несправедливість, але в ряді пісень простежується пісенний зв'язок з лірикою інших циклів, особливо з козацькими піснями.

Настрій туги за рідним краєм, сім'єю, образ смерті на чужині передається за допомогою художніх засобів, широко використовуваних у народній ліриці: схилена вишнева гілка — дружина, що втратила надію на повернення бурлака; рання роса, що висихає на вітрі, — бурлацьке життя, що минає в горюванні; гадина, що в'ється біля серця; явір, коріння якого вода підмиває, — туга, що точить бурлака.

5.3. Наймитські та заробітчанські пісні.

Ці пісні близькі за тематикою до бурлацьких. В них теж ідеться про долю наймита, «що робить, аж піт очі заливає, а хазяїн його лає». Бідняки, що домовлялися працювати на хазяїна певний строк, потрапляли в найтяжчу кабалу.

«Ой матінко-зірко, як у строку гірко,— звертається до матері дівчина-наймичка,— ні їсти, ні пити, ні сісти спочити...» У відчаї вона готова прийняти смерть: «ти, сира земелька, прийми отця й неньку й мене, молоденьку, щоб я не ходила, в наймах не служила, чужої роботи тяжко не робила...»

Наймита зневажають, називають «неробою», його годують цвілими сухарями, гонять після тяжкої роботи на полі ще й носити воду, пасти волів:

Приймай, жінко, з стола вареники,
Бо йде наймитище.
Постав йому вчорашнього борщу
Нехай він похлище.

Але й це ще не найбільше горе буває, що хазяїн супроводжує наймита в солдати замість свого сина: «Ой у лузі та при березі зацвіла калина... Не за кого піду я в солдати — за хазяйського сина!»

Наймитські та заробітчанські пісні тематично пов'язані з кріпацькими, чумацькими й солдатськими піснями.

Великий цикл складають заробітчанські пісні про еміграцію селян Буковини, Галичини, Західного Поділля і Закарпаття наприкінці XIX — на початку XX століття до Америки. Покинувши рідну домівку і клаптик землі, що не міг прогодувати сім'ю, емігранти не знаходили полегкості на чужині, яка «не одного господаря з торбами пустила».

5.4. Рекрутські та солдатські пісні.

Ці пісні мають багато спільного з козацькими та чумацькими піснями: в них звучить туга за домівкою, за ріднею, нарікання на долю; один з провідних мотивів — прокляття панам, які насильно оддали в солдати, офіцерам, які знущалися з новобранців; зображені картини кривавих боїв, страждань і смерть поранених, які ненавидять тих, хто затівав війну:

А хто хоче воювати,
Дай му, Боже, помирати!

Велику групу складають пісні про рекрутський набір, як пише Г. Хоткевич, пісні «безпомічності, покірності всесильному режимові:

Ох, і то ж не маки —
То наші козаки,
То ж наші козаки,
Та все новобранці,
Що понабирали
В неділеньку вранці...

І дивний незвичайний хаос утворили ці звуки, перемішавшись зі стоном матерів, сумом батьків і риданням покинутих дівчат».

У піснях, створених на землях Західної України, що тривалий час була під владою цісарської Австро-Угорщини, також відбита трагедія рекрутів: незрозумілі порядки, чужа мова, чужа сторона, покарання, безконечна муштра, а попереду кров, яку проливатимуть жовніри заради чужої вигоди. Для них служба — то страшна мука, бо «наші руки нігде того не робили, но сіяли й орали, за плугом ходили».

Найтяжча доля випадала біднякам, «бо багацькі гроші мають, то ся викупають», а сироти мусять відбувати повний термін, тому солдатські й рекрутські пісні сповнені скорботою, жалем і часом підносяться до трагедійних вершин.

6. Трагічний пафос чумацьких пісень

6.1. Особливості чумацьких пісень.

Чумацький промисел на Україні відомий з XV століття, а його розквіт припадає на XVIII — початок XIX століття. Чумаки торгували переважно рибою та сіллю, яку привозили на волах з Дону і з берегів Чорного й Азовського морів.

Довгий шлях, невлаштованість побуту, небезпека ворожих нападів, хвороба і смерть на чужині — основні мотиви чумацьких пісень. У них показані й причини, які змушували селян вдаватись до чумакування:

Ой тим же я чумакую,
Що мені лучче жити:
На панщину не ходити,
Подушного не платити...

Злидні — «ані солі одробинки, ані хліба округинки» — гнали з дому, змушували шукати долі — «хвортуні» в далекому краю:

Ой хвортуно, ти, небого,
Послужи мені немного,
Служила ж у хазяйстві,
Та й служила у бурлацтві,
Ще й послужи у чумацтві.

Поривала в дорогу й романтика походів, знайомство з невідомим краєм, перепочинок від тяжкої праці. Але нерідко надії не справджувались і повертався чумак з Дону додому тільки з батіжком в руках, «за плечима торбина, ще й латана свитина — дочумакувався!» Серед лихих пригод — хвороб, каліцтва — пісні з осудом називають і пияцтво, яке призводило до гіркого фіналу: «не знать за що пропив вози, пропив ярма ще й занози, а сам ходиш по дорозі, проливавши гіркі сльози».

Чумацьким промыслом займалися й козаки. Відомо, що запорожці супроводжували чумацькі валки, захищаючи їх від нападів татар, залишали чумаків у своїх поселеннях на зимівлю. Деякі мотиви чумацьких пісень перегукуються з козацькими; окремі образи, порівняння, метафори повторюються в козацьких, чумацьких, а далі й солдатських піснях:

Та по дорогах річки течуть,
Понад шляхом маки цвітуть.
То ж не маки — то чумаки
Везуть рибу — все судаки.

Чумацькі валки звичайно споряджалися напровесні; можливо, саме цим пояснюються аналогії або й тотожність заспівів веснянок і чумацьких пісень.

До далекої подорожі готувались заздалегідь, про що з епічною послідовністю й детальним поясненням розповідається в чумацьких піснях, в яких наче вчуваються повільні ритми ходи чумацької валки:

Задумали чумаки в дорогу,
Покупили собі нові вози,
Поробили ярма кленові,
Поробили занози дубові,
Покупили воли панові,
Покупили да й попаровали,
Попаровали да й повиїжджали...

Чумацькі пісні надихали поетів, композиторів, художників. Вірші Т. Шевченка «Ой, не п'ються пива-меди», «Неначе степом чумаки», «У неділю не гуляла» навіяні образами чумацьких пісень. Їхній вплив відчувається в оповіданні С. Руданського «Чумак — український дивоспів», у п'єсі І. Карпенка-Карого «Чумак».

6.2. Огляд картини І. Айвазовського «Чумацька валка».

- Уважно роздивіться картину.
- Які кольори переважають на картині? Про що це свідчить?
- Якої пори року відбуваються події у творі мистецтва?
- Як зображені чумаки? Описуючи їх, зверніть увагу на зовнішність, вираз облич.
- Що автор хотів продемонструвати цією картиною?
- Чи співпадає те, що відтворено на картині, з тим, про що говориться у чумацьких піснях?
- Які загальні враження справляє на вас цей твір образотворчого мистецтва.

6.3. Аналізування чумацької пісні «Ой у степу криниченька».

6.3.1. Виразне читання твору.

6.3.2. *Тема:* відтворення картини сумного життя чумаків.

6.3.3. *Ідея:* висловлення співчуття чумакові, якого поховано «у зеленому байраці».

6.3.4. *Основна думка:* непросте мандрівне життя чумаків так чи інакше впливає на стан їх здоров'я і врешті-решт призводить до смерті.

6.3.5. Обговорення змісту пісні за питаннями:

- Чому більшість народних пісень починається із слова «Ой...»?
- Чи є у вашій місцевості криниченька? Як нею користуються люди?
- Чому говорять, що вода — це життя?
- Для чого необхідно оберігати водоймища?
- Хто такі чумаки? Чому їх життя іноді є небезпечним?
- Які обов'язки були в чумаків?
- Для чого, на ваш погляд, чумаки їздили до Криму?
- Де був похований чумак?
- Про що свідчить розмова зозуленьки з померлим чумаком? Чи можна її вважати елементом фантастики, казковості?
- З якою метою окремі рядки пісні повторюються двічі?

6.3.6. Художні особливості пісні.

Епітет: «чистий степ».

Звертання: «Ой подай, чумаче, та подай, голубе».

«Ой рад би я, моя мила...».

Повтори: «Ой...», «Умер, умер», «ку-ку».

Риторичні оклики: «Ой подай, чумаче, та подай, голубе, та хоч праву руку!»

Метафора: «воли... доріженьку чують».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Ой у степу криниченька»

1. Воли «доріженьку чують» до:
а) Києва; б) Новгороду; в) *Крима*.
2. Неподалік від криниченьки:
а) росте берізка висока; б) збиралися хлопці та дівчата, які співали;
в) *чумак сиві воли пасе*.
3. Чумаченьки ночують:
а) у куренях; б) *в чистім степу при долині*;
в) біля самої криниченьки.
4. Про яку сумну подію говориться в пісні?
а) *Смерть чумаченька*; б) напад вовків на волика;
в) крадіжку чумацьких возиків.
5. Яка пташка згадується у творі?
а) Жайворонок; б) голуб; в) *зозуля*.
6. Що у творі є фантастичним?
а) чумаки літають; б) *птах розмовляє*;
в) криниченька має можливість змінювати колір своєї води.
7. Сумна подія сталася:
а) *в неділку вранці*; б) пізнього суботнього вечора;
в) у перший понеділок вересня.
8. Пташину чумак називає:
а) любою; б) *милою*; в) дорогою.

Соціально-побутові пісні

1. Настрій туги за рідним краєм, сім'єю простежується у піснях:
а) *бурлацьких*; б) кріпацьких; в) жниварських.
2. Які пісні Г. Хоткевич назвав піснями «безпомічності, покірності все-сильному режимові»:
а) петрівочні; б) гаївки; в) *рекрутські*.
3. Довгий шлях, невлаштованість побуту, небезпека ворожих нападів, хвороби і смерть на чужині — основні мотиви пісень:
а) кріпацьких; б) *чумацьких*; в) бурлацьких.
4. Чумацький промисел, який оспівується у багатьох творах, на Україні відомий з:
а) XVIII ст.; б) XIX ст.; в) *XV ст.*

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що пісня «Ой у степу криниченька» є чумацькою. Своє міркування підтвердіть словами з твору.

2. Що вам відомо про криниченьку? Відповідаючи, згадайте поезію І. Калинця «Криниченька». Порівняйте твір І. Калинця і пісню «Ой у степу криниченька».
3. Через що виявляється тотожність заспівів веснянок і чумацьких пісень? Бо:
 - а) чумацькі валки звичайно споряджалися напровесні;
 - б) саме весною чумаки поверталися додому;
 - в) чумаки полюбляли співати гаївки.

Картка № 2

1. Яким ви уявляєте чумака? Опишіть його зовнішність, риси характеру, поведінку.
2. Чому, на ваш погляд, чумаки, зважаючи на небезпечну дорогу, вимушені були кожного разу вирушати в подорож? Свої міркування вмотивуйте.
3. До соціально-побутових пісень не належать:
 - а) рекрутські; б) купальські; в) чумацькі.

Картка № 3

1. Який епізод з життя чумаків зображено у пісні «Ой у полі криниченька»? Чи є він небезпечним? Чому?
2. Хто міг бути автором пісні «Ой у полі криниченька»? Власну думку обґрунтуйте.
3. Чумаки переважно торгували:
 - а) борошном і цукром; б) картоплею і буряком; в) *рибою і сіллю*.

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VII. Домашнє завдання

Дібрати матеріал про козацькі пісні, проаналізувати народні твори «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Гомін, гомін по діброві».

Урок № 4

ТРАГІЧНИЙ І ГЕРОЇЧНИЙ ПАФОС КОЗАЦЬКИХ ПІСЕНЬ «ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ», «СТОЇТЬ ЯВІР НАД ВОДОЮ», «ГОМІН, ГОМІН ПО ДІБРОВІ»

Мета: ознайомити школярів з особливостями козацьких пісень, з'ясувати їх трагічний і героїчний пафос; проаналізувати програмові пісні про козацтво; розвивати вміння грамотно, послідовно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, обстоювати їх, наводячи переконливі докази та обґрунтування, раціонально використовувати навчальний

час; формувати кругозір школярів; виховувати почуття пошани, поваги до народної пісні, історичного минулого нашої країни; позитивні риси характеру, допитливість; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: бібліотечка творів про козацтво, портретна галерея гетьманів України, «Запорозький марш» М. Лисенка (музичний твір) дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Чому пісня — вид української культури?
- Які соціально-побутові пісні вам відомі?
- Чим відрізняються соціально-побутові пісні від календарно-обрядових?
- Чому народ складав пісні про козаків, їх ватажків?
- Яким ви уявляєте сучасного козака? Як він зображений у художніх творах?
- Які твори про життя і боротьбу українського козацтва вам відомі? Чим вони вражають читача?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

З усіх видів української культури пісня завоювала найбільшу популярність у народів світу і є найвагомішим внеском нашої нації у міжнародну духовну скарбницю, що одноставно ствердила зарубіжна громадськість...

Григорій Нудьга

Куди козака доля не кине,— все буде козак.

Народна мудрість

1. Загальна характеристика козацьких пісень, їх особливості.

Матеріал для вчителя

Козацькі пісні пов'язані з історією народу; найдавніші з них оспівують героїзм захисників вітчизни від турецько-татарських загарбників, готовність молодих патріотів пожертвувати родинним затишком, а може, й життям, тому в цих піснях важливе місце займає мотив прощання з родиною, битви з ворогом і героїчної загибелі козака. «Моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьем трупом неисчислимые огромные курганы,— з романтичною піднесеністю і захопленням писав Шевченко,— она своей славы на поталу не давала, ворога-деспота под ноги топтала и — свободная, нерастленная — умирала.

Не напрасно грустны и унылы ваши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя».

У козацьких піснях підкреслена непокірність молоді, що не хотіла закріпачення і вибирала життя, повне тривоги і небезпек, але вільне, тому й покидала різні місця «не з добра, не з розкоші, а з великого лиха».

У піснях цього циклу часто йдеться не про вчинки, а про емоції героя,— це, переважно, тужливий настрій самотнього, безталанного козака, безрідного сироти, якому — степ широкий — рідний брат, а шабля й люлька — вся родина.

Єдиний вірний товариш, що оплакує зраненого помираючого козака,— його бойовий кінь:

...що в головах ворон криче,
а в ніженьках коник плаче...

Кінь сповіщає рідню про героїчну загибель козака:

...не плач, мати, не журися,
та взяв собі панночку,
в чистім полі земляночку...

Козацькі пісні відзначаються багатою палітрою художніх засобів, особливою мелодійністю, яка досягається, зокрема, і тонко підібраними асонансами й алітераціями.

Улюблена метафора козацьких пісень — це зображення смерті як одруження або як непробудного сну: «заснув в степу він, сердега, довіку»; битви — як засіву чи кривавого бенкету. Окремі образи, символи, метафори й мовні кліше з поетичного арсеналу козацьких пісень зустрічаємо в інших циклах та жанрах, бо вони, виявляючи народний ідеал, якнайкраще відповідають його естетичним смакам та уподобанням».

2. Аналізування програмових козацьких пісень

2.1. «Ой на горі та женці жнуть».

2.1.1. Виразне читання пісні.

2.1.2. *Тема*: зображення військового походу козаків.

2.1.3. *Ідея*: ушлявлення мужності, відваги Дорошенка, Сагайдачного, козацького війська.

2.1.4. *Основна думка*: особисті інтереси повинні завжди поступатися суспільним (Сагайдачний і його дружина).

2.1.5. *Жанр*: козацька пісня.

2.1.6. Опрацювання змісту твору у формі бесіди за питаннями:

- Яким ви уявляєте козака, читаючи цей твір?
- Що вам відомо про мужність, героїзм, винахідливість цих людей?
- Доведіть, що «Ой на горі та женці жнуть» — це козацька пісня.
- Куди, на ваш погляд, йшли козаки? Що про це свідчить?
- Чим пояснити те, що Сагайдачний перебував позаду війська?

- Чому для Сагайдачного у поході найважливіше мати тютюн і люльку, ніж жінку?
- Для чого у пісні більше уваги приділяється козакам, а не жінцям?
- Ким були Сагайдачний і Дорошенко для козацтва? Що ви можете про них розповісти?

2.1.7. Художні особливості твору.

Повтори:

«Гей, долиною,
Гей, широкою»
«...Женці жнуть»,
«Гей..»,
«Під ними...»,
«...Необачний!»

Риторичні оклики:

«Веде своє військо,
Веде запорізьке хорошенько!»
«...Необачний!»
«Не журися!»
«Під ним кониченько»
Під ним вороненький,
Сильне-дужий!»

Епітети: «зелена гора»;

Звертання:

«Гей, вернися, Сагайдачний»,
«Гей, хто в лісі, озовися».

2.1.8. Додатковий матеріал. (Історична довідка).

1) Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

У походах козаків на Туреччину й на Крим найбільше вславився кошовий П. Конашевич-Сагайдачний.

Петро, син Конона, а тому званий Конашевич, був родом з Самбірського повіту в Галичині. Його батько був заможним шляхтичем і хотів виховати Петра розумним чоловіком. Тому віддав його до найкращої тоді школи на Україні, до Академії в Острозі.

Сагайдачний вчився там 8 літ і, мабуть, там дістав прізвище Сагайдачний, тому що дуже добре стріляв з лука, а стріли лука ховають у сагайдаку. По восьми роках науки Сагайдачний дістався якось в 1614 році з кількома товаришами з Академії на Січ. Там незабаром виявилось, що Сагайдачний не тільки дуже розумний і освічений чоловік, але також дуже відважний вояк у битві. Тому козаки вибрали його в 1616 році кошовим Січі і гетьманом.

Сагайдачний бачив, як козаки зубожіли і як терплять через те, що король не дотримав своїх присяг. Він задумав зробити так, щоб Польща знову потребувала помочі козаків, бо тим чином думав зібрати велике

козацьке військо і таки отримати від Польщі великі полегшення не тільки для козаків, але й для всього українського народу.

Щоб збагатити трохи козацьку касу та й зробити козацьке ім'я славним на всю Європу, гетьман почав водити козаків на Туреччину й на кримських татар. На нових чайках-човнах він кілька разів перепливав Чорне море аж до Царгорода, несподіваним нападом нищив турецьку столицю і увільняв багато козаків з турецької неволі. Таких походів робив він від 1616 року дуже багато і то на різні міста Туреччини і Криму: на Царгород, Кафу, Синоп, Трапезунд та інші.

Козаки також урятували Польщу під Хотином від турецької навали. Багато це коштувало козацької крові, а Сагайдачний скоро потім помер через ту битву. Він був тяжко ранений під Хотином і поїхав до Києва лікуватися, але даремно, бо весною 1622 року вмер. Київські «братчики» і школярі влаштували гетьманові величавий похорон і поховали його в церкві Богоявленського Братства в Києві.

Так помер славний і розумний кошовий і гетьман України Сагайдачний, що про нього і донині співається в багатьох піснях. Він щиро хотів допомогти своєму народові і за те віддав своє життя.

2) Михайло Дорошенко.

У 1626 році посилає послів до Варшави наступний гетьман — М. Дорошенко, щоб сейм затвердив ті привілеї і права, які обіцяв Сагайдачному.

Та сейм наче забув про ті недавні обіцянки і зовсім відвернувся від козаків. Тоді козаки вже на власну руку починають знову походи на турків і татар. М. Дорошенко водив козаків до Царгорода — та в однім поході на Крим йому не пощастило й він загинув у битві з татарами в 1628 році.

3) Козак — вільна людина із селян чи міської бідноти або утікач від утиску феодалів, житель Запоріжжя, Дону.

2.2. «Стоїть явір над водою».

2.2.1. Виразне читання поезії.

2.2.2. *Тема:* відтворення суму козака за Україною рідною напередодні від'їзду його до Московщини.

2.2.3. *Ідея:* співчутливе ставлення до молодого козака, який загинув на Московщині.

2.2.4. *Основна думка:* народ завжди пам'ятатиме тих, хто загинув заради щастя, добробуту, миру на рідній землі.

2.2.5. *Жанр:* козацька пісня з трагічною кінцівкою.

2.2.6. Композиція.

Поезія складається із семи строф по чотири рядки.

Твір умовно поділяється на дві частини: страждання молодого козака напередодні від'їзду до Московщини та його загибель у боротьбі за свою милу Україну.

2.2.7. Обговорення змісту пісні за питаннями:

- Що вам відомо про явір як дерево?
- Чому явір порівнюється з молодим козаком?

- Над чим журиться козак? Які часи зображені в творі?
- За допомогою яких слів описано козака?
- З чим, на ваш погляд, пов'язано те, що козак поїхав у Московщину?
- Чи можна козака вважати зрадником?
- Що символізує калина? Для чого козак просить посадити цю рослину у себе на могилі?
- Для чого народ склав цю пісню?
- До якого виду пісень належить даний твір? Чому?

2.2.8. Художні особливості поезії.

- *Метафори*: «Стоїть явір», «явір... в воду похилився», «вода корінь мие», «...серденько ние»;
- *Звертання*:

«Не хилися, явороньку...»,
«Не журися, козаченьку...»

- *Риторичні оклики*:

«Не хилися, явороньку,
Ще ти зелененький!»
«Не журися, козаченьку,
Ще ти молоденький!»
«Не рад козак журитися —
Так серденько ние!»
«Будуть мені приносити
Од родоньку вісті!»

- *Зменшувально-пестливі форми слів*: «явороньку», «зелененький», «козаченьку», «молоденький», «серденько», «вороненький», «колисоньку», «родоньку».

2.3. «Гомін, гомін по діброві».

2.3.1. Виразне читання твору.

2.3.2. *Тема*: зображення часів, коли український народ захищав рідну землю від турецько-татарських загарбників.

2.3.3. *Ідея*: ушлявлення козацької мужності, цілеспрямованості, відваги.

2.3.4. *Основна думка*: кожна мати, проводжаючи свого сина у похід на війну, хвилювалась за його подальшу долю; тільки смілива, рішуча, винахідлива людина здатна протистояти будь-якому ворогові.

2.3.5. Композиція.

Пісня — це діалог між матір'ю і сином. Твір умовно складається з двох частин. Спочатку мати виганяє сина з дому, щоб той ішов на війну, а потім кличе його додому.

2.3.6. *Жанр*: козацька пісня з героїчним пафосом.

2.3.7. Обговорення змісту пісні за питаннями:

- Чому, на вашу думку, зчинився гомін по діброві?
- Чим пояснити поведінку матері: спочатку вона виганяє сина з дому у військовий похід, а потім його «призиває»?

- Які стосунки склались у козака з ворогом? Про що це свідчить?
- Через що син відмовляється повернутися додому?
- Розкажіть, що вам відомо про мужність і відвагу козаків?

Мікрофон: Як, на ваш погляд, міг закінчитися похід козака? Висловіть свої припущення.

2.3.8. Художні особливості пісні.

- *Риторичні оклики:*

«Мене кіньми наділяють!»
 «Нехай тебе орда візьме!»
 «Нехай тебе турки візьмуть!»
 «Сріблом, золотом наділяє!»
 «Тоді брат твій з війська прийде!»

- *Риторичні запитання:* «Коли, брате, з війська прийдеш?»
- *Повтори:* «Нехай тебе...», «гомін, гомін...»; «туман поле покриває», «іди, сину, іди, сину», «мати сина проганяє», «мене, нене...»
- *Звертання:* «Іди, сину...»; «мене, нене...»; «вернись, синку...»; «Коли, брате, з війська прийдеш?»; «візьми, сестро, піску жменю».
- *Метафори:* «Туман поле покриває», «орда знає», «змиють дощі»; «розчешуть терни»; «висушать вітри».
- *Епитет:* «буйні вітри».
- *Зменшувально-пестливі форми слів:* «зіроньками»; «слизоньками»; «додолоньку»; «головоньку».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Ой на горі та женці жнуть»

1. Козацьке військо йшло:
 - а) через лан; б) біля лісу; в) *понад горою*.
2. Попереду козацьке військо вів:
 - а) П. Сагайдачний; б) Б. Хмельницький; в) *М. Дорошенко*.
3. У кого серед козацтва був кінь вороний?
 - а) І. Богуна; б) *пана хорунжого*; в) полковника.
4. За що козаки дорікали Сагайдачному? Бо він:
 - а) *проміняв жінку на тютюн та люльку*; б) загубив шаблю в бою; в) не співав разом з усіма.
5. Сагайдачного у творі названо:
 - а) розгубленим; б) байдужим; в) *необачним*.

«Стоїть явір над водою»

1. Над водою нахилився:
 - а) юнак; б) дуб; в) *явір*.
2. Продовжіть рядок твору: «Не рад козак журитися — так серденько...»:
 - а) мліє; б) тліє; в) *ниє*.

3. Козак молоденький поїхав у:
а) Туреччину; б) *Московщину*; в) Німеччину.
«Гомін, гомін по діброві»
1. Мати сина з дому на початку твору:
а) проводжала; б) *проганяла*; в) виштовхувала.
2. Чим наділяє козака турчин:
а) смарагдами; б) *кіньми*; в) сріблом, золотом.
3. Яка із сестер випитує у брата: «Коли з війська прийдеш?»
а) старша; б) підстарша; в) *менша*.
4. Що відповів син на таку промову матері: «Нехай тебе орда візьме?»
«Мене... орда...»:
а) в чистім полі об'їжджає; б) *сріблом, золотом наділяє*;
в) до себе жити підмовляє.
Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Висловіть власне ставлення стосовно того, чи легко керувати козацьким військом? Яким повинен бути козацький ватажок? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Як, на ваш погляд, поезія «Стоїть явір над водою» пов'язана з іншими творами художньої літератури про козаків? Власні думки, спостереження узагальніть.
3. Як веде своє військо Дорошенко («Гомін, гомін по діброві»)?
а) *Хорошенько*; б) впорядковано; в) легко.

Картка № 2

1. Прокоментуйте рядок з твору «Стоїть явір над водою»:

Не рад козак журитися
Так серденько ние!

Свої міркування вмотивуйте.

2. Доведіть, що пісня «Гомін, гомін по діброві» належить до усної народної творчості. Свої думки обґрунтуйте.
3. Україну в пісні «Стоїть явір над водою» названо:
а) *любою*; б) *единою*; в) *милою*.

Картка № 3

1. Яким, на ваш погляд, повинен бути козак? Відповідаючи, наведіть переконливі приклади з уже відомих творів.
2. Обґрунтуйте, чи можна вважати козацькі пісні історичними. Власні міркування підтвердіть конкретними прикладами, фактами.
3. Пісня «Гомін, гомін по діброві» побудована на:
а) *діалозі матері з сином*; б) *монологі матері*;
в) *зіставленні минулого і майбутнього*.

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VII. Домашнє завдання

Знати ідейно-художній зміст коломийок «Дозвілля молоді», «Жартівливі коломийки», вміти їх проаналізувати.

Урок № 5

КОЛОМИЙКИ «ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ», «ЖАРТІВЛИВІ КОЛОМИЙКИ» — «ПЕРЛИ РОЗСИПАНОГО НАМИСТА»

Мета: ознайомити школярів з новим для них пісенним жанром — коломийкою, з'ясувати її особливість, побудову, ритм, проаналізувати програмові коломийки, визначивши їх ідейно-тематичне спрямування і призначення; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; формувати світогляд учнів; прищеплювати любов і повагу до народної творчості; виховувати моральність особистості через формування естетичних смаків.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: збірки коломийок, музичне оформлення до хорових пісень, гопака; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Яка пісня називається народною? (*Невеликий усний віршований твір, складений народом, який співається*)
- Яким чином склалися народні пісні? (*Людина або група людей, зважаючи на власні почуття: радості, хвилювання, смутку, — а також під час виконання будь-якого виду роботи склали текст і добирали до нього мелодію*)
- Що вам відомо про народні танці? (*Танці звичайно виконувалися в супроводі музики. Однак у давнину по селах, коли збиралася молодь або дорослі на гулянку, не завжди могли бути музики, а тому люди танцювали, співаючи веселих пісень (танцювальні пісні мають переважно жартівливий характер)*)
- Як темп музики залежить від танцю? (*Темп музики, співу залежить від темпу танцю. У хороводних піснях темп не дуже швидкий: разом танцювало багато людей, через що темп трохи уповільнений, рухи плавні. Гопак танцюють хоч і кілька людей, але кожен окремо або*

парами, тому дуже швидко («дрібно»), рухи поривчасті. Гопакові пісні мають також швидкий темп, що позначається не тільки на мелодії, а й на самому тексті)

- Які ви знаєте пісні, що використовуються під час танців? (Найпопулярнішою в народі є гопаківна пісня «Гречаники»)
- Дайте визначення жарту як твору усної народної творчості. (Жарт — веселий розважальний твір усної народної творчості, переважно малої форми. Нерідко входить у прозовий чи віршовий твір як його складник)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Можна й жартувати, але діло знати.

Народна мудрість

1. Вступне слово вчителя

Ми продовжуємо, шановні учні, гортати сторінки української народної пісенної творчості і можемо з певністю сказати, що народна пісня живе у віках. Це дорогоцінний дар, який ми отримали у спадок від наших мам і тат, бабусь і дідусів. Тож сьогодні я пропоную вам ознайомитися з новими видами народних пісень — жартівливими і коломийками.

Лунає музика до танцю «Гопак».

2. Особливості жартівливих пісень. Матеріал для вчителя

Жартівливі пісні — численні за кількістю і розмаїті за тематикою — становлять значний розділ української народної пісенності, що здавна було відзначено фольклористами ще в середині минулого сторіччя. М. За-кревський підкреслив, що в цих піснях бачимо «привілля для веселощів, іронії, дотепу українця, без яких він не може жити. Ця веселість тим привабливіша, що вона непідробна, природна, а дотепність, неначе іскра, часто з'являється несподівано і з блиском».

На відміну від ліричних пісень про кохання та родинне життя, які можуть виконуватися і в гурті й на самоті, жартівливі потребують аудиторії, бо розраховані на співучасть, на те, щоб дотеп, каламбур, жарт був почутий, розрадив і розвеселив слухачів. Жартівливі пісні часто виконуються як приспівки до танцю.

Від добродушного гумору до в'їдливого глузування — такий широкий настроєвий діапазон жартівливих пісень. Іронія просвічує у самохарактеристиках: «Хоч я гарна, та ледащо...», «чи я собі не хазяйка та не господиня — три дні хати не мела, сміття по коліна»; в жартівливих піснях постійно звучить протиставлення бідних і багатих, щедрих і скупих, роботящих і ледарів, скромних і хвалькуватих, примітних і незугарних, кмітливих і недотеп, красивих і поганих на вроду, причому виразна перевага надається першим. Так створюється колективна думка про

народну мораль, етику й естетику. Сміху бояться навіть ті, хто нічого не боїться. Хоч сміх не відбирає ні життя, ні маетку, однаке почувася себе перед громадським сміхом, за влучним висловом М. Гоголя, «як зв'язаний заяць». Хіба не таким «зайцем» почувася себе жених-невдаха з відомої пісні, який боїться батька, матері, собаки і навіть мишей у хаті своєї дівчини, через що і одержує «одкоша», або «роззявляка», який «коня глядав — на нім був, коня глядав сивого аж до рака білого». Іронією сповнені пісні про «несамокритичних» багатих дідів, які сватаються до бідних дівчат, так само висміюються й багачки, які «сидять дома з кіньми та волами», а вбогі йдуть заміж «з чорними бровами». У жартівливих піснях показано смішні сторони родинних взаємин тещі й зятя, свекрухи й невістки, чоловіка й жінки, кумів тощо.

Найдавніші записи українських жартівливих пісень знаходимо в польських та російських співанках XVII ст., чимало записаних тоді пісень дожило до наших днів. Пісня «Ой під вишнею, під черешнею», що звучить у п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка», відома ще із записів XVIII ст.

Публікація жартівливих пісень (у збірці М. Максимовича, В. Залеського, Жеготи Паулі) починається в першій половині XIX ст. Жартівливі пісні — органічний складник української драматургії — комедій та водевілів, — були і залишаються дійовою виховною силою, висміюючи все, з чим не мириться народне уявлення про людську поведінку, і тим самим утверджуючи морально-етичні й естетичні погляди.

3. Коломийки як різновид пісень

3.1. Історія створення цього жанру.

Первісне призначення коломийки — бути приспівкою до танцю, але з плином часу вона виходить за межі цього завдання і стає самостійним пісенним жанром. Тепер коломийки здебільшого виконуються уже поза танцем, як й інші пісні.

Коломийки особливо поширені в Галичині, на Буковині, Закарпатті. Свою назву вони взяли, очевидно, від міста Коломия (Івано-Франківська область) або від етнографічного племені коломийців — групи, що жила на берегах річки Коломій.

Деякі вчені виводять це поняття від слова «коло», бо під час танцю люди рухаються по колу, а танок зветься «коломийка». В одній коломийці говориться:

Коломийки заспівати, коломийки грати,
Але ж бо то коломийки добре танцювати.

Коломийка досить давня за своїм походженням. Цей жанр мав широке розповсюдження по всій території України. Про це свідчать рукописні збірники (співаник кінця XVII ст.), де маємо закінчені зразки коломийкового циклу. Коломийкову форму зустрічаємо і в деяких історичних піснях

того часу (про Нечая, Бондарівну та ін.), а також у піснях баладних, ліричних. Отже, історія коломийок сягає в давню українську пісенну творчість, ці перлини української пісенності побутували у XVII і протягом XIX ст., вони живуть і розвиваються і в XX ст. як самостійний жанр. Серйозні дослідження, присвячені цьому жанру, належать І. Франку, Ф. Колессі, В. Гнатюкові, М. Жінкіну, М. Грінченкові та іншим фольклористам.

3.2. Розмір коломийки.

Найменша серед народних пісень коломийка.

Заданість розміру коломийки (лише два рядки, в яких слова мають розміститись так, щоб у кожному рядку було чотирнадцять складів) сприяла виробленню лаконізму, сталих поетичних формул, економному й точному використанню тропів — рис, властивих майстерно відточеним художнім мініатюрам. Завдяки багатству внутрішнього римування й асонансам коломийки ніколи не справляють враження одноманітних.

3.3. Особливості побудови цього пісенного жанру.

Коломийки мають двопланову будову: образ природи першого рядка за аналогією або контрастом підсилює смислове й емоційне значення думки, висловленої у другому рядку. Іноді перший рядок виконує роль традиційного зачину, зміст якого не завжди пов'язаний з наступним рядком. У повторах помітна тенденція до уникання подібних зачинів, що пояснюється публіцистичним спрямуванням більшості сучасних коломийок.

Часом дві-три чи більше коломийок об'єднуються в одну пісню, яка знов може розпадатися на окремі дворядкові пісні.

3.4. Тематична спрямованість коломийок.

Схарактеризувати тематичні разгалуження жанру коломийок дуже важко, тому що коломийки перекочуються й мерехтять, наче перли розсипаного намиста, і тільки зведені до купи в систему, що гартує їх відповідно до змісту, вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями й кольорами, де бачимо сльози, й радощі, і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі й жанри нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали.

У коломийках розкривається світ дзвінкої краси, чистих, піднесених почуттів, дотепів, іронії, жартів — доброзичливих або й дошкульних, влучних спостережень побутового характеру, глибоких соціальних узагальнень.

У задиристих строфах, що звучать на молодіжних гулянках, осуджується зарозумілість, лінощі, пихатість.

Котра дівка напереді стоїть пишно вбрана,
Не беріть її ви, хлопці, в танець, най чекає пана!

Дістається й парубкам, які залицяючись до дівчат, шукають вигоди, багатого приданого, — «брали би по штири морги, хоч би й за сліпого» (морг — приблизно 0,5 га землі).

Лаконічно, але дуже виразно, рельєфно змальований буденний і святковий побут; в коломийках — приспівах до танцю — ряснять деталі яскравого гуцульського одягу: кардани, тибетові хустки, капці з волочками, камізельки, вишиванки, крисані з червоною китайкою, писані ташки, дровові запаски, коралі...

Як й інші пісні, коломийки відтворювали громадські та побутові події свого часу. Ті з них, які найкраще висловлювали думи й прагнення трудящих, були змістовними й поетичними, зберігалися в пам'яті народній і в наступні епохи. Так, до нас дійшли коломийки, складені ще за кріпацтва. Ще більше коломийок збереглося від пізніших часів, зокрема про боротьбу трудящих проти гнобителів.

У коломийках про минуле народу чується нарікання на підневільну працю, гірку солдатчину, на бідняцьке безхліб'я, вимушену еміграцію, протест проти селянського безправ'я, звучать бунтарські мотиви. Найбільший масив становлять пісеньки, в яких ідеться про особисте в житті людей, їх переживання, настрої — це твори на так звані вічні теми, однаково актуальні для різних епох, але й у них легко вловити ознаки часу, бо ж людські стосунки розвиваються на тлі певного родинного й соціального побуту.

Певну спільність з коломийками мають пісеньки, які поєднують спів з танцем у колі, — сербські «коло», словацькі «каламайки» та «карічки», чеські «до колечка», болгарські «хоро».

Активний процес творення і функціонування коломийок є свідченням життєвості цього жанру.

3.5. Рекомендації щодо виразності під час читання коломийок.

Читаючи і коментуючи коломийки, звертаємо увагу на їх лаконічну форму, багатство змісту, задушевність. Вкажемо також на римування суміжної пари рядків, підкреслимо, що наголос в римованому слові завжди падає на передостанній його склад, а у рядку після восьмого складу робиться пауза. Під час читання кожна коломийка повинна подаватися як самостійний, завершений твір. Читання має бути легким, виразним, з дотриманням паузи в середині рядка і чітким інтонаційним виділенням логічно наголошених слів.

3.6. Значення коломийок.

Коломийки завжди актуальні, злободенні, мають імпровізаційний характер. Знати коломийки, уміти їх складати і співати вважається почесною похвальною роботою. Це гордість і багатство молоді, особливо дівчат. У багатьох коломийках змальовується щоденне родинне життя.

В. М. Гнатюк радив письменникам учитися на коломийках створювати високомистецькі художні образи, використовуючи народну мову,

її характерні звороти, порівняння. Ідейно-естетичні якості коломийок були високо оцінені Лесею Українкою та М. Коцюбинським. Коломийки навіювали теми, образи, мотиви для багатьох літературних творів. Особливо органічні вони в оповіданнях та повістях І. Франка, Л. Мартовича, П. Козланюка.

4. Теорія літератури

4.1. Коломийка — жанр української народної усної творчості: коротка пісня — римований вірш із двох рядків, у кожному рядку по 14 складів. Нерідко використовуються як жартівливі приспівки до танцю.

Біла квочка-чубарочка по двору ходила,
За собою двадцять трое курчаток водила.

4.2. Пафос твору — емоційно-оцінне ставлення до того, про що розповідається, відрізняється великою силою почуттів (глибоке пристрасне почуття).

5. Аналізування коломийок

5.1. «Дозвілля молоді».

5.1.1. Виразне читання коломийок.

5.1.2. Тема: зображення молоді, яка вміє і добре працювати, і весело відпочити під спів коломийок.

5.1.3. Ідея: возвеличення прагнення молоді весело проводити час (співи, танці, музика, різноманітні розваги).

5.1.4. Основна думка: поки молодий — вмій організувати своє дозвілля, а допоможе в цьому коломийка, гарний настрій, риси вдачі.

5.1.5. Композиція.

Цикл (розділ) складається з тридцяти п'яти куплетів по два рядки.

Орієнтовно цикл містить три частини.

I — розповідь про коломийки-співанки, їх вплив на внутрішній стан людини, її почуття, а також говориться про популярність цих пісень.

II — парубоче сприйняття коломийок.

III — повага, любов молодиці до коломийок, які супроводжують її і в роботі, і під час танців.

5.1.6. Обговорення змісту розділу за питаннями:

- Яке значення мало дозвілля для молоді?
- Які риси вдачі притаманні героїні твору? (*Працьовита, весела, полюбляє музику, танці, співати, волелюбна*)
- Застосовуючи текст коломийок, опишіть молодицю. (*«Черевички невеличкі, ніженька маленька»*)
- Чому люди полюбляли співати коломийки та під їх спів танцювати?
- Як спів коломийок впливає на внутрішній стан їх виконавця? Що про це зазначено у творі? (*«Засмієшся, і затужиш, і станеш гадати»*)
- З чим пов'язаний розподіл коломийок на «милу, любов, солоденьку»?

- Як розуміти, що ліричний герой знає стільки коломийок, скільки «трави та листу»?
- Про що свідчить остання коломийка розділу?

5.2. Жартівливі коломийки.

5.2.1. Виразне читання коломийок.

5.2.2. *Тема:* зображення у жартівливому тоні повсякденного життя молоді, її стосунків і трудової діяльності.

5.2.3. *Ідея:* засудження ліні, легковажності, намагання скористатися чужим майном.

5.2.4. *Основна думка:* тільки повсякденна праця облагороджує людину, прикрашає її як зовні, так і внутрішньо; бездіяльність нівечить людину, робить її не пристосованою до будь-якої господарської діяльності.

5.2.5. Композиція.

Даний цикл складається з двадцяти куплетів по два рядки.

Більша частина коломийок присвячена розповіді про Івана-Подольяна, його неординарну діяльність; шкоду, яку він учинив городині, решта — розповідь про ледачих Андрія та його дівку.

5.2.6. У циклі розповідається про:

- лінь;
- красу зовнішню і внутрішню;
- невміння виконувати домашню роботу;
- шкоду, завдану городині (*гарбузинню*);
- надмірну балакучість (*плітки*);
- намагання скористатися чужим.

5.2.7. Обговорення змісту коломийок розділу «Жартівливі коломийки» за питаннями:

- Жарт — це сміх комічний, сатиричний чи іронічний? Коли і для чого людина жартує?
- Чому у жартівливих коломийках значна увага приділяється молоді, а саме дозвіллю, взаємостосункам, діяльності, господарюванню?
- Що смішного, на ваш погляд, у цих коломийках?
- Через що Іван-Подольян заплутався у гарбузах?
- Що свідчить про ледачість Івана?
- Як Іван характеризує свою жінку? Чи така у вас мати? Відповідь обґрунтуйте.
- Чи є у вас ледачі знайомі, друзі? Як ви до них ставитеся?
- Доберіть синоніми, антоніми різних частин мови до слів «ледачий», «працьовитий».
- Застосовуючи текст коломийок, охарактеризуйте діяльність Івана-Подольяна?

«Посіяв... файку жита, а цибух пшениці»;

«На припічку молотив, у запічку віяв»;

«Під припічком наорав, пшениці насіяв»;

«Тримав став на печі, черпав воду саком,
Ловив рибу грабельками, стріляв птахи маком»;
«Замотався в гарбузи та й наробив шкоди»)

- Які ліки ви можете запропонувати від лінії?
- Над ким і чим жартують ці твори?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Дозвілля молоді»

1. Коломийки у циклі названі:
а) *співанками*; б) розважальними віршиками; в) чарівними.
 2. Хто часто співав коломийки?
а) Няня; б) *мати*; в) сестра.
 3. Які чари має коломийка?
а) Робить людину добрішою;
б) впливає на стан здоров'я молоді і зміцнює його; в) *щезає сум*.
 4. Що просять зробити Матія?
а) *Коновочки*; б) скрипку; в) сопілку.
 5. Про якого птаха згадується в коломийках?
а) Орла; б) *соловейка*; в) ворона.
 6. За допомогою чого «подужчала» молодиця?
а) Чарівного зілля; б) медичних ліків; в) *музики*.
 7. Хлопцю сподобалася дівчина, яка:
а) гарно танцювала і співала; б) *була працювитою*;
в) вишивала хрестиком.
 8. Чого просить молодиця у матінки:
а) благословення; б) поїсти; в) *погуляти*.
 9. Який художній засіб використано в наступному рядку: «Та хоч би всі зорі впали...»?
а) *Метафору*; б) епітет; в) алегорію.
 10. Як називає хлопець третю коломийку?
а) Милою; б) *солоденькою*; в) люблю.
 11. Продовжте рядок: «Я посію пшениченьку, вродиться...»:
а) *льоночок*; б) жмуточок; в) кленочок.
 12. Який танець виконав би хлопець, «коби миска киселиці, а миска фасольки»?
а) Подоляночку; б) гопака; в) *козака*.
- #### «Жартівливі коломийки»
1. Чого не сів герой коломийки?
а) Пшениці; б) жита; в) *проса*.
 2. Іван-Подолян вперезався:
а) шкіряним ременем; б) старою хусткою; в) *комишем*.

3. Чим ловив хлопець рибу?
 - а) *грабельками*; б) сіткою; в) вудкою.
 4. Дівчина не вмiла:
 - а) смачно готувати; б) жито жати; в) *до сорочки рукав пришивати*.
 5. Іван-Подолян «замотався в гарбузи», йшовши із:
 - а) *вечорниць*; б) заробітків; в) хрестин.
 6. За що баби «кочергами гнали, хлопця»? Він:
 - а) розбив глек баби Параски; б) *завдав шкоди городині, де росли гарбузи*; в) витоптав жито.
 7. Яка свійська пташка «вздрiла» Івана?
 - а) Гуска; б) *курка*; в) качка.
 8. Язик жінки порiвнюється із:
 - а) *смичком*; б) шелестiнням дiброви; в) пташиним щебетанням.
 9. Як звали хлопця дiвчини, якого «украла муха»?
 - а) Іваном-Подоляном; б) *Андрухою*; в) Петром.
 10. Чим стрiляв Іван-Подолян птахiв?
 - а) Горохом; б) *маком*; в) сiллю.
 11. Що означає фраза «файна дiвка»:
 - а) *красива*; б) розумна; в) лiнива.
 12. Через що «чотири легiники», обертаючи сiно, повтiкали? Бо:
 - а) захотiлося їсти; б) набридло працювати задарма; в) *перелякалися через шелестiння мишi*.
- Примiтка.** За кожну правильну вiдповiдь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Стисло охарактеризуйте Івана-Подоляна («Жартiвливi коломийки»). Яким, на вашу думку, повинен бути господар?
2. Обгрунтуйте, чому в коломийках висмiюється лiнь як негативне явище, що притаманне суспiльству, а не окремiй людинi. Вiдповiдаючи, посилайтеся на змiст пiсень.
3. Скiльки разiв було бито Івана, героя жартiвливих коломийок, за шкоду, вдiяну городинi?
 - а) *Чотири*; б) п'ять; в) шiсть.

Картка № 2

1. Проаналiзуйте прислiв'я: «Праця годує, а лiнь марнує». Як воно пов'язано зi змiстом коломийок.
2. Визначте, яка хвороба в Андрiя («Жартiвливi коломийки»), що «на роботi — замерзає, коло миски — прiє»? Надайте власний рецепт щодо лiкування хлопця.
3. Який музичний iнструмент згадується у «Жартiвливих коломийках»?
 - а) Фортепiано; б) *скринка*; в) баян.

Картка № 3

1. Доведіть, що коломийки були міцно пов'язані з життям народу. Наведіть приклади з розділу «Дозвілля молоді».
2. Дослідіть, як коломийки впливали на стан здоров'я молоді, її поведінку, настрій. Власні спостереження узагальніть.
3. За яких умов батько і мати не забороняли погуляти доньці («Дозвілля молоді»)?
 - а) У разі виконання нею всієї господарської роботи;
 - б) поки *молода*; в) якщо обполе панську родину.

Картка № 4

1. Прокоментуйте рядок коломийки: «Кожен так собі співає, як йому на душі». Особисту думку вмотивуйте, посилаючись на приклади з циклу «Дозвілля молоді» і досвіду з власного життя.
2. Порівняйте, як зображено молодь в обох циклах коломийок. Зробіть висновок.
3. Герой коломийки «Дозвілля молоді» так натанцювався, що в нього заболіло:
 - а) *пони́д груди*; б) серце; в) у шлунку.

VI. Підсумок уроку

Відповіді на запитання для самоконтролю.

- Що вам сподобалося у коломийках? З якою метою вони склалися?
- Чим коломийка відрізняється від інших жанрів усної народної творчості?
- Яке виховне значення коломийок? Чи не втратили вони актуальності на теперішній час?

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів**VII. Домашнє завдання**

Підготуватися до письмової роботи про роль української народної пісні в житті народу.

Урок № 6**РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.****ПИСЬМОВА РОБОТА ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ В ЖИТТІ НАРОДУ**

- Мета:** виконуючи письмову роботу, перевірити знання учнів про народні соціально-побутові пісні, їх особливості і призначення; вміти грамотно висловлювати власні думки щодо ролі народних пісень в житті українців; розвивати творчі здібності школярів, їх пам'ять, логічне мислення, вміння

послідовно викладати свої думки, робити висновки, відповідні обґрунтування; формувати кругозір, світогляд; виховувати любов до народної пісні, повагу до її творців; прищеплювати інтерес до минулого нашого народу, культури рідного краю.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Обладнання: тексти народних пісень, учнівські зошити.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Які твори усної народної творчості вам відомі?
- Дайте визначення пісні. Порівняйте пісню і коломийку як жанри усної народної творчості.
- Чому пісня була пов'язана з життям народу?
- Про що свідчить розподіл пісень на різні види? Чи правдиві вони? Власну думку обґрунтуйте.
- Якими ви уявляєте тих, хто складав і розповсюджував пісенні твори серед народу? (Відповідь оформіть, застосовуючи прийом «Доміно», а саме: народ-творець → талановитий, розумний, обізнаний, працьовитий...)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Опрацювання змісту теми уроку

Як заспівають, мов тебе на крилах підіймають.

Народна мудрість

Пісня — це те, що вберегли ми, що надбали, щоб дітям в спадок передать.

Л. Костенко

1. Вступне слово вчителя

Шановні друзі!

Я сподіваюсь, що ви зачаровані українською піснею, відчули насолоду від її багатющих мелодій, широти й краси образів, чарівної сили, що викликає в душі найтонші асоціації, почуття, що підносить її до вершин людської гідності, людяності, творчості.

Слухаючи ту чи іншу пісню, ми пізнаємо життя нашого народу, його історичне минуле.

Українці завжди славилися своїми піснями.

Тому я пропоную вам виконати творчу письмову роботу, в якій кожний з вас висловив би свої враження, почуття щодо ролі української пісні в житті нашого народу.

Тож давайте спробуємо це зробити.

2. Вимоги щодо написання твору

- Чітко визначити і розкрити напрями розкриття теми;
- дотримання побудови творчої роботи;
- доступно, зрозуміло і грамотно викласти власні думки;
- глибока змістовність, самостійність аналізу;
- емоційність і стислість; образність вислову, оригінальність;
- стилістична довершеність, лексичне багатство; орфографічна і пунктуаційна грамотність; логічні висновки, охайність.

3. Виконання завдань

3.1. Доберіть власні закінчення до поданих творів з народної мудрості:

- Казка — брехня, а пісня... (*правда*).
- Кому добре живеться, той і пісні... (*співає*).
- Він стільки пісень знає, що і...(*на волівій шкурі не списав би*).
- Усяка пташка свої пісні... (*співає*).
- Не все то правда, що в... (*пісні співають*).

3.2. Охарактеризуйте образ співака, якого стосується дане прислів'я:

- Гуде як бугай у болоті (...).
- Хто в ліс, а хто по дрова (...).
- Чорт ладу не шука: аби шум (...).
- Виє, як собака (...).
- Співає, як порося в дощ (...).

3.3. Гра «Доміно».

Учні на зворотній частині дошки роблять запис-відповідь одним словом на питання «За що я люблю народну пісню?». Останній учасник гри робить висновок.

(Наприклад: милозвучність → популярність → життєвість → до-тепність → повчальність → чарівність → ...)

3.4. Прокоментуйте народну думку про пісню:

- З піснею робота спориться.
- Якої грають, такої й співають.
- Легше тобі на душі стане, як пісня до твого серця загляне.
- Хто співає, той журбу проганяє.
- Стара пісня та на новий лад.
- Співати змолоду учись, на старість не навчишся.
- Краще погана дорога, ніж погана пісня.
- Нових пісень співай, а старих не забувай.

4. Перелік тем для виконання письмової роботи про роль української народної пісні в житті народу

- «Українська пісня — поетична біографія українського народу».
- «Українська пісня — нев'януча окраса духовної культури народу».
- «Найкращі пісні України».
- «Українська народна пісня».

5. Виконання письмової роботи про роль української народної пісні в житті народу

Орієнтовний зразок твору на тему «Українська народна пісня».

Є щасливо обдаровані природою... і щасливо обдаровані народи. Я бачив такий народ, народ-музикант,— це українці (*П. І. Чайковський*).

Вона має те велике, єдине, що не вмирає, бо гукає, об'єднує, паморочить жагучим почуттям духовності — має дух! І дух той будить, відроджує, плекає і живить пісня! (*М. Шевченко*).

Українська пісня! Хто не був зачарований нею і не згадував її, як своє дитинство, свою юність, своє бажання бути красивим, ніжним, сильним і хоробрим?

Українська пісня — одне з найцінніших духовних надбань нашого народу. Вона виникла в трудовій діяльності людей, у ній відбиті їх звичаї і вірування, змагання за кращу долю, боротьба з поневолювачами та загарбниками. В пісні знайшли своє відображення характер народу, його доброта, ширість, душевність та весела вдача. В ній проявилися людські мрії, надії, сподівання.

Пісня оповідає нам і про чумацькі валки, нелегку долю чумаків:

Ой Бог знає, та Бог і відає,
Де чумаченьки ночують.

В пісні розповідається про нелегку долю рекрутів і заробітчан, тяжкі будні селян-хліборобів та про веселі, радісні події в їхньому житті.

Народні пісні віддзеркалювали історію України. В історичних піснях оспівувалися доленосні події в житті народу, прославлялися герої, лицарі.

Багато лиха довелося пережити українському народові. І всі сумні події, і перемоги, і надію на козацькі славні шаблі та списи висловлювали люди в піснях. В історичній пісні «Ой на горі та жінці жнуть» розповідається про славних козацьких гетьманів Дорошенка та Сагайдачного. Для них важливіший за особисте життя спокій їхньої рідної України.

А попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорізьке
Хорошенько!
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний!

Весь час вони у воєнних походах, бо багато ворогів зазіхає на щедри та плодючі українські землі.

Серед невеличких пісенних жанрів народ любляв коломийку. Вона є невід'ємним супутником буднів і свят, в яких відбивалися радість і горе, ставлення співців до події.

Коломийки заспівати, коломийки грати,
Але ж бо то коломийки добре танцювати.

Народ свято береже свої пісні, які є виявом його споконвічних прагнень до справедливості, добра і краси. Вони відзначаються великою художньою силою, глибокою емоційністю і живуть століттями, хвилюючи нові покоління людей чарівною силою своєї поезії.

Честь і хвала українському народові, який створив ці скарби, і ми можемо з гордістю ділитися ними з усім святом, викликати подив і захоплення.

Прислухайтесь, шануйте і поважайте народну пісенну творчість — скарбницю нашої мудрості, нашої історії.

Минають віки, змінюються покоління, а народна пісня залишається. І я вірю, що житиме українська пісня, наш народ, наша Україна!

V. Домашнє завдання

Закінчити написання творчої роботи, підготуватися до уроку позакласного читання (ідейно-художній аналіз твору С. Васильченка «Олив'яний перстень»).

Урок № 7

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ.

С. ВАСИЛЬЧЕНКО «ОЛИВ'ЯНИЙ ПЕРСТЕНЬ»

Мета: поглибити знання учнів про життя і творчість С. Васильченка, ознайомитися з його повістю «Олив'яний перстень», опрацювати зміст твору, з'ясувати його ідейно-тематичне спрямування; залучати учнів до читання художніх творів самостійно і під керівництвом учителя; розвивати пам'ять, увагу, вміння виразно читати, робити висновки, грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; раціонально використовувати навчальний час; виховувати в учнів почуття пошани, поваги до творчості С. Васильченка, творів української літератури; порядність, доброту, чесність, любов до праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет С. Васильченка, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Які твори С. Васильченка ви вже читали? («Бусурмен», «Свекор»...) Чим вони вам запам'яталися?

- Хто є героями багатьох творів письменника? Чому?
- Що вам відомо про життя і творчість С. Васильченка?
- Чому С. Васильченко присвятив майже все своє життя вчителюванню?
- Що б ви розповіли письменнику під час зустрічі з ним?
- Дайте визначення повісті як прозовому жанру художньої літератури. (*Повість — епічний прозовий твір (рідше віршований), який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибинного їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням*)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Я глибоко вірю у велике майбутнє українського слова.

С. Васильченко

Професійний педагог, патріот і гуманіст, Степан Васильченко може бути уособленням того, що ми вкладаємо в поняття народний учитель.

О. Гончар

Любіть землю! Любіть працю на землі.

О. Довженко

2. Життєвий і творчий шлях С. Васильченка. Матеріал для вчителя

СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ ВАСИЛЬЧЕНКО

(справжнє прізвище — Панасенко)

(1879–1932)

Народився Степан Васильченко на Чернігівщині в старовинному містечку Ічні. Зростав він у багатодітній трудовій родині, яка постійно боролася з нуждою. Аби хоч якось зводити кінці з кінцями, в домі працювали всі без винятку — і дорослі, й діти. Незважаючи на злидні, сім'ю не полишав дух взаємної приязні й доброзичливості, тут не піддавалися смутку, полюбили жарт, веселу історію, вечорами робота супроводжувалася піснею, і нерідко в руках у когось із хлопців, що збиралися на ніч, з'являлася й справжня книжка. Найчастіше це був зачитаний до дірок «Кобзар» чи повісті Гоголя. Степан Васильченко згадував ці роки, важкі, напівголодні, які, проте, щедро дарували йому доброту й ласку близьких людей, роки, насичені нехитрим і простим, але таким напруженим і світлим духовним життям.

Найболючішим і найпринизливішим було відчуття безправності. По кілька місяців на рік діти наймитували у багатіїв, з малоліття осягаючи азбуку соціальної нерівності. І все ж скільки пісень лунало вечорами над Ічнею, які прекрасні й поетичні були сині літні ночі, що ними колись захоплювався Пушкін і Гоголь, а потім Тичина й Довженко! Їхню чарівну силу відчув на собі й Степан Васильченко і переніс її на кращі сторінки своєї одухотвореної прози.

Явно виражені здібності до навчання, працелюбність і великою мірою щасливий збіг обставин допомогли С. Васильченку переступити поріг Коростишевської вчительської семінарії, зі стін якої він вийшов з дипломом, що відкрив, здавалося, широко й пряму дорогу в життя. Дев'ятнадцятилітній юнак, сповнений життєвих сил, їде вчителювати у віддалене село на Київщині, в Канівський повіт — шевченківській краї. С. Васильченко горів прагненням бути корисним трудовому люду, допомогти селянським дітям розкрити свої здібності — адже навіть серед найзнедоленіших, нужденних, напівголодних стрічалося на його життєвому шляху скільки обдарованих самобутніх натур...

Невдовзі після появи в селі нового вчителя стали виникати драмгуртки, склався народний хор: до школи потяглися не тільки діти, а й дорослі. Це відразу насторожило сільських верховодців, ревнителів усталеного порядку.

Доноси, що посипалися на молодого вчителя, спричинилися до того, що він попервах опинився під наглядом поліції, а невдовзі й зовсім утратив роботу. Почалася важка смуга в його житті — кочування із школи в школу, із села в село.

У роки реакції вчитель Васильченко опинився за ґратами. Бахмутська в'язниця... Так уже виходило, що багато чудових творів української літератури, які стали потім його гордістю, задумувалися, а часто й писалися в тюремній камері. Безсмертні вірші Т. Шевченка, «Тюремні сонети» І. Франка, громадянська лірика П. Грабовського... Роки, проведені в неволі, не були безплідними й для Васильченка. Тут, у камері, народжувалося багато його задумів, звідси бере початок цілий цикл «Осетинських казок», створених пізніше на основі фольклору кавказьких народів, до багатств якого С. Васильченка прилучив його друг — осетин, товариш по неволі, що знемагав разом з ним у Бахмутській в'язниці.

З 1908 р. Васильченко, хворий, виснажений, вийшов на волю.

У Києві в 1911 році виходить перша книжечка його творів під назвою «Ескізи».

З 1914 р. С. Васильченко на війні, після повернення продовжує вчителювати. Зростає його авторитет і в літературі, і в педагогіці. С. Васильченка вважають одним із кращих учителів України. До останніх днів свого життя, що рано обірвалося (письменник помер у 1932 році), він підтримує зв'язок зі школою, вчителює в Києві, пише твори для дітей та юнацтва — «Червоний вечір», «Авіаційний гурток», «Олив'яний перстень».

У цей час багато перекладає: завдяки йому українською мовою заговорили Гоголь, Лесков, Короленко, Серафимович.

Упродовж багатьох років С. Васильченко жив думкою написати великий масштабний твір про Т. Шевченка, і хоч устиг завершити тільки першу частину задуманої праці — повість «У бур'янах» — уже вона засвідчила, як глибоко проник письменник у життя Великого Кобзаря, чий подвиг самовідданого служіння народові завжди викликав у його душі синівське благоговійне почуття.

Учитель із Ічні чесно виконав свій письменницький обов'язок. У чудових творах закарбував він свою полум'яну любов до людей праці і нагородою йому за це — вдячні почуття нових і нових поколінь читачів.

2. Опрацювання твору С. Васильченка «Олив'яний перстень» (1927 р.)

2.1. *Тема:* зображення активного відпочинку київських хлопців у селі на Полтавщині.

2.2. *Ідея:* уславлення краси праці, душевної доброти, безкорисливості, відчуття любові, щирості; засудження заздрості, пияцтва як негативного соціального явища.

2.3. *Основна думка:* тільки в праці, гармонії з природою, оточуючим світом людина стає красивою, душевно багатою, здатною до міцної дружби, палкого кохання.

2.4. *Жанр:* повість.

2.5. Композиція.

Твір складається з 28 розділів. Події відбуваються на Полтавщині під час літніх канікул у школярів.

Експозиція: троє хлопців — Валер'ян Ліщина, Вітя Барановський, Кость Ясінський — вирушили у мандрівку до села на Полтавщину.

Зав'язка: гостювання Валі, Віті, Костя у Бондарів, допомога хлопців збирати урожай мешканцям села, які потребують допомоги; дружба, а потім кохання між Настею до Костя і Віті до Насті.

Кульмінація: непорозуміння у коханні до Насті між Костою і Вітею.

Розв'язка: від'їзд хлопців додому; олив'яний перстень на руці у Костя — згадка про дружбу, кохання з Настею.

2.6. Проблематика твору:

- праця і невміння;
- любов і ненависть, страждання;
- збереження національних традицій (речі-експонати для музею);
- особистість і суспільство.

2.8. Зміст твору.

Троє київських хлопців — Валер'ян, Вітя, Кость — вирішили під час літніх канікул здійснити подорож до села на Полтавщину: відвідати родину Бондарів. Перебуваючи на селі, хлопці допомагали багатьом його мешканцям у жнивний час, брали активну участь в організації і проведенні вистави «На баштані». Напружений момент твору — коли виникли непорозуміння між Костою і Вітею. Вітя у нетверезому стані намагався домогтися кохання і поваги від дівчини.

Олив'яний перстень, який Настя купила на ярмарку, вона подарувала Кості на згадку про себе.

Швидко промайнув час, і хлопці вирушили знову додому в Київ.

2.8. Аналізування змісту твору за питаннями:

- Чим відрізнялися між собою Валер'ян Ліщина, Вітя Барановський, Кость Ясінський? Зробіть порівняльну міні-характеристику хлопців.

- Як у творі описаний Київ у спекотний час? (*«Над Києвом спадав курний вечір. Цілий день пекло як огнем сонце, і в місті стояла неймовірна задуха. До того скрізь робили на вулицях ремонт: чистили каналізаційні труби, лагодили трамвайні лінії, штукатурили й фарбували будинки. Кипіли по вулицях казани з смолою, і сморід не давав дихати, а курява, що увесь день хмарою стояла над вулицями, густа й їдка, різала очі, налазала в ніс, хрускотіла на зубах. Широкі вулиці великого міста, що на них раніш плавом плив усякий люд, тепер спорозніли: снували по них тільки тоненькі людські течії, як ті, що поперешихали од спеки, багатоводні колісь ріки»*)
- Чому Ліщині не вдалося зібрати експедицію серед учнів класу, друзів?
- Про що свідчить ставлення Василя до хліба? (*«...Завжди не втерпить, щоб не підняти, коли побачить долі, «святий хлібець»; обдує на йому порох, у кишеню ховає «оддам чийсь корові, щоб з'їла»*). Як ви поводите себе, коли бачите хліб долі, на смітнику?
- Стисло опишіть подорож хлопців до села на Полтавщину.
- Як Бондарі прийняли гостей з Києва?
- Чим пояснити особливе ставлення мешканців села до діда Маркіяна? (*«Це такий дід, що коли б не коняка, він би до ночі тут гомонів,— промовила Бондариха.— Це наш студент кутянський,— додав Василь.— “Я,— каже,— всякому студентові докажу”. Та ви ще узнаете його добре, він такий, ще не раз прийде. Ще, мо, й набридне»*.)
- В чому виявилася гостинність Бондарів до Валі, Віті і Костя?
- Через що хлопці не могли потрапити до хати Бондарів, прокинувшись уранці? (*Не знали, що таке ступа*) Хто їм допоміг?
- Опишіть село Липовий Кут. Порівняйте цей опис села із сучасним. Чому праця селян є важкою?
- Як у творі зображені жнива? (*«Людей у полі, як мурашок. Косарі — рядами, простоволосі, сорочки повипускали, ламають жито-пшеницю, як стіну, покоси кладуть. Біліють скрізь сорочки пригнутих женців, при'яті пасуться коні; під возами-колісками, в колісках діти. А над усім музика: ірже десь лоша, лунко хтось клепає косу, гуде далі по степу машина, робітниками гостро оточена. Метушня, руханина. Віє од ланів силою великою, могутньою, бадьорою»*)
- Яке враження на хлопців справила їх робота на полі?
- Яку роботу мала виконати Соня на селі? (*«Обслідувати економічний стан села, вияснити число незаможників, куркулів, зробити доклад про яслі, виявити число грамотних, неграмотних, жінвідділів, лікнепів, читалень...»*)
- Чому Бондариха попросила молодь допомогти Марині Петрінквіній жито зв'язати? Як вони до цього поставилися?
- Для чого Вітя розповів Костю про любов і до чого вона доводить?
- Як гостювання киян у Бондарихи вплинуло на мешканців села?

- За що баби сварилися на Вітю? («...Завівся з жінками за попів та віру. Та так гаряче завівся, що обурені баби не в жарт хотіли йому зняти штани та нажалити його кропивою»)
- Через що Вітя перебував у нетверезому стані? Чому алкоголь є шкодою для здоров'я людини?
- Чим Настя причарувала Вітю? Що ви найбільше цінуєте в людині?
- На підставі чого виник спір між Валею і дідом Маркіяном?
- Як у творі описано ярмарок? («Ярмарок, як марево в степу. Перше, що впадає в очі, — проти сонця стоїть на прогаліні посеред ярмарку спітнілий дядько, бриль на потилиці, в руках — батіг, а на виду, як на рахівниці, грають веселі рахунки. Все, як на екрані: рухається, жестикулює, сміється, а згуку ще не чує. ...Ярмарок шумів і чув, як буйна зелена діброва. Море сміху, море гомону-гумору, а в цьому морі то в одному, то в другому місці лунають нотки смутку») Чому, на ваш погляд, в одних людей на ярмарку обличчя усміхнені, веселі, а в інших — сумні?
- Чому Вітя вважав Настю зрадницею?
- Чи мала успіх театральна вистава, підготовлена молоддю? Відповідь обґрунтуйте.
- Про яке народне свято згадується у творі? (Маковія) Що вам відомо про нього?
- Яким чином Вітя вирішив примусити покохати себе Настю.
- Яку майбутню професію обрав для себе Кость? Чому? А ким би ви хотіли працювати? Чому?
- Які враження залишилися у Бондарихи після від'їзду хлопців додому?
- Чи вдалими, на вашу думку, були канікули у хлопців, під час їх перебування на селі?
- Через що хлопці швидко потрапили додому?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Валер'ян Ліщина був сином:
 - а) шахтаря; б) учителя; в) перукаря.
2. Хто з хлопців мав грубенький у палітурці зшиток своїх віршів, які він читав дівчатам?
 - а) Валер'ян Ліщина; б) Вітя Барановський; в) Кость Ясінський.
3. Костя Ясінського в школі дражнили:
 - а) «Метелик»; б) «Дівчур»; в) «Босяк».
4. Більшу частину літніх канікул хлопці провели в селі на:
 - а) Полтавщині; б) Херсонщині; в) Львівщині.
5. Чому Валя, Вітя, Кость вирішили погостювати у Бондарів? Оскільки ця родина має:
 - а) пасіку; б) цікаві експонати для шкільного музею;
 - в) чудове озеро в кінці города.

6. Щоб потрапити у село до Бондарів, хлопці вимушені були пройти пішки верст:
а) п'ятсот; б) триста; в) *двісті*.
7. Який художній засіб використав автор у фразі: «Ще не спала роса на траві...»?
а) *Метафору*; б) епітет; в) порівняння.
8. Мандруючи до села, Валер'ян Ліщина під рукою ніс:
а) валізу з харчами; б) резиновий човен;
в) *редакторський портфель*.
9. Кому з героїв твору належить наступна портретна характеристика: «Засмажений, м'язистий, в полотняній широкій сорочці він таки скидався тепер на доброго дядька»?
а) *Василю Бондару*; б) Валер'яну Ліщині; в) Віті Барановському.
10. Хлопцям, щоб потрапити до хати Бондарів, треба було взяти ключ:
а) в сараї на цвяху; б) під килимом; в) *у стуні*.
11. Вирушивши до ставка купатися, Вітя, Валя, Кость проходили повз село, яке їм нагадувало:
а) *скрутні часи*; б) казкову країну; в) далеку минувшину.
12. Людей у полі під час жнив було, як:
а) зірок на небі; б) *мурашок*; в) листя на дереві.
13. Село, де жили Бондарі, мало назву:
а) Семигори; б) Дяківка; в) *Липовий Кут*.
14. Дід Маркіян, вперше побачивши хлопців на полі у Бондарів, продекламував поезію Т. Шевченка:
а) «Заповіт»; б) «Мені тринадцятий минало»;
в) *«Якби ви вчилися так, як треба»*.
15. Скільки було нав'язано жита молоддю на полі у Марини Петрінкової?
а) *Чотири копи й вісім снопів*; б) вісім снопів; в) чотири копи.
16. «Та така вже люба та мила дитина: і привітна, і слухняна, і роботяща, де воно й зародилось таке,— краще, ніж яке рідне»,— так схарактеризували бездітні старий і стара:
а) Валю Ліщину; б) Настю Бондар; в) *Костя Ясінського*.
17. Для участі у виставі Насті необхідно було купити на ярмарку:
а) *червону хустку*; б) олив'яний перстень;
в) різнокольорову спідницю.
18. Про яких видатних осіб знає дід Маркіян?
а) *Ч. Дарвіна і К. Маркса*; б) П. Куліша і Ф. Енгельса;
в) М. Лисенка і Лесю Українку.
19. Ревнощі Віті до Насті з Костею «їли його», як:
а) черв'як соковите яблуко; б) *іржа*; в) голодні собаки м'ясо.
20. Про яку істоту Вітя зазначив таке: «Яке маленьке, а дивись, яке розумне й трудяще!»:
а) комаху; б) *бджолу*; в) гусинь.

21. На відміну від інших мешканців села дід Маркіян мав:
 - а) сад кращих груш та яблук; б) пасіку; в) ставок з різною рибою.
22. За те, що Валя програв спір діду Маркіяну, він вимушений був:
 - а) виконати будь-яку пісню; б) станцювати гопака;
 - в) *влізти на дерево і прокувати зозулею.*
23. В якому журналі Валя запропонував прочитати діду Маркіяну про радіо:
 - а) «Дніпро»; б) «Знання»; в) «Мудра наука».
24. Город Бондарихи можна було порівняти з:
 - а) *квітником*; б) казковим полем; в) скарбницею.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що, на ваш погляд, символізує олив'яний перстень? Власну відповідь вмотивуйте, посилаючись на зміст твору.
2. Порівняйте, як у творах С. Васильченка «Олив'яний перстень» і В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» зображено організацію і проведення театральної вистави. Свої спостереження узагальніть.
3. Валя, Вітя, Кость мешкали у:
 - а) Полтаві; б) *Києві*; в) Миргороді.

Картка № 2

1. Вмотивуйте, чи можна вважати Валю, Костя, Вітю справжніми друзями. Яким, на вашу думку, повинен бути друг? Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору, власний життєвий досвід.
2. Обґрунтуйте, чому старі люди радили Марині Петрінковій, коли та розшукувала дитину: «Слухай, молодице, вухом до землі, воно так не сидітиме, десь плаче».
3. Де ночували друзі під час мандрівки до села?
 - а) В школі; б) у дядька на горищі; в) *біля криниці.*

Картка № 3

1. Прокоментуйте уривок з твору, який стосується олив'яного персня: «Тільки що ж то та сєє і грєє на руці в Костя? Що то не тьмариться серед кам'яних мурів і золочених київських верхів?» Свої думки обґрунтуйте.
2. Що, на вашу думку, об'єднувало різних за характером, соціальним становищем героїв твору? Відповідаючи, посилайтеся на факти з повісті.
3. Діда Маркіяна на селі називали:
 - а) розумним дурнем; б) *кутянським студентом*; в) великим вченим.

VI. Підсумок уроку. Питання до класу

- Що вам сподобалося в оповіданні С. Васильченка «Олив'яний перстень»?

- Як би ви провели канікули, перебуваючи на селі?
- Чому вчить ця повість?

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до уроку літератури рідного краю (знати ідейно-художній зміст твору К. Перелісної «Три правди»).

Урок № 8

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ.

К. ПЕРЕЛІСНА «ТРИ ПРАВДИ»

Мета: продовжити знайомити школярів з життєвим і творчим шляхом письменників рідного краю, серед яких — Катерина Перелісна; проаналізувати її твір «Три правди», досліджуючи його проблематику, ідейний зміст; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, вміння логічно мислити, грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостережливість; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття поваги до творчості Катерини Перелісної, митців рідної Харківщини, почуття любові до художньої літератури; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Катерини Перелісної, бібліотечка творів письменників Харківщини; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Назвіть відомих письменників Харківщини. Чим вони вам запам'яталися?
- Для чого ми повинні знати митців рідного краю?
- Що вам відомо про казку як художній жанр? Чому вони навчають читача?
- Назвіть особливості народної казки. Чим народна казка відрізняється від літературної?
- Про що писали і пишуть майстри слова Харківщини?

Завдання: доберіть до слова «правда» синоніми й антоніми.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Життя прожити — не поле перейти.

Народна мудрість

Лиш боротись — значить жить.

І. Франко

*Так уже повелося в отім краю — хто дотримувався звичаю —
був чесною людиною, вартою всілякої пошани.*

Ф. Кобальчинський

1. Життя і творчість Катерино Перелісної. Матеріал для вчителя

КАТЕРИНА ПЕРЕЛІСНА

(справжнє ім'я — Глянько-Попова)

«19.11.1902, Харків — ...1980, Трентон» — цей напис для надмогильної плити заготувала пані Катерина, коли тяжка недуга прикувала її до ліжка. Хвора, самотня, доживає вона віку в старечому будинку поміж чужих людей, бо нікого з родичів уже не має Катерина Перелісна.

Але коли діти читають чи слухають численні казки, вірші, оповідання, які з великою любов'ю саме для них писала добра, ласкава бабуся Катерина, вона знову має велику й любов родину вдячних дітей та онуків — нас усіх.

У справжній українській родині на околиці Харкова, в родині робітника Федора Глянька 1902 року народилася дівчинка, і назвали її Катериною. Тато не лише робітникував, а був актором-аматором, адміністратором театру Гната Хоткевича, допомагав видавати українські книжки, відновлювати товариство «Просвіта», засновувати українську гімназію.

Мама гляділа чотирьох дітей, допомагала чоловікові, шила костюми для театру. А ще мала такий чарівний голос, що коли співала, то все перетворювалося на пісню... Коли бабуся Домна розповідала онукам казки, то їхня невеличка оселя робилася казковим світом, у якому жили Котигорошко, Кривенька качечка. Правда перемагала Кривду, а Зло відступало в безвість перед Добром. Тоді малій Катрусі страшенно хотілося бути справжньою актрисою, такою, як оті, що в театрі Гната Хоткевича! Та батько нізащо не хотів брати до театру неписьменну актрису, і Катруся засіла за «Кобзар», щоб якнайшвидше навчитися читати. Адже їй тоді виповнилося аж 6 років.

Незабаром безмежний світ став украй маленьким, бо страшне горе відідало їхню родину. Коли вже Катруся почала ходити до школи, інші діти Гляньків підхопили скарлатину, і з чотирьох дітей вижила тільки Катруся...

Після школи дівчина вчилася в російській гімназії, а потім перейшла до української гімназії імені Бориса Грінченка. Далі Катерина багато

вчиться і нарешті закінчує інститут народної освіти (тепер Харківський університет).

Катерина багато працює, і ось перші радощі: її друкують часописи, а пригодницький роман для дітей «Від Калькутти до Шанхая» прийнято до друку «як твір українського Жуль Верна» (це були 30-ті роки). У цей час понад 60 письменників писали твори для дітей. Згодом же їх один по одному похалили страшні змії у вигляді в'язниць і таборів смерті.

Творчість Катерини Перелісної була визначена антинародною, ворожою. Не дали пані Катерині писати, нищать її скарб — казки для дітей. В'язниця поглинула її тата, чоловіка. Дивом вони вибралися звідти. І Катерина з татом і чоловіком покидають Україну...

Їхнім притулком стає спершу Німеччина, потім — Америка. Її читачами стали діти емігрантів усього вільного світу. Мала такі псевдоніми: М. Донченко, М. Дичка, Л. Кіс, Клим Пищик та інші. Про все це ми довідалися зі спогадів Галини Кирпи.

2. Опрацювання твору Катерини Перелісної «Три правди»

2.1. Виразне читання твору, переказування окремих цікавих для учнів епізодів.

2.2. *Тема:* зображення подорожі-пошуку братів-княженків трьох правд.

2.3. *Ідея:* возвеличення всеперемагаючої сили добра, справедливості, прагнення пожертвувати власним життям заради інших (брати); засудження підступництва, зради, всього потворного, дріб'язкового, лихого (потвора, гірський цар, татарський хан).

2.4. *Основна думка:* тільки той може бути справжнім керівником своєї країни, хто її любить, шанує і поважає народ, здатен віддати за нього навіть свою кров, своє життя.

2.5. Композиція.

Експозиція: «...жив князь у війнах та в походах, а вдома в праці та в клопотах»; безпечне життя синів князя.

Зав'язка: брати-княженки вирушають у подорож по світу на пошуки трьох правд.

Розвиток події: долання перешкод братів у сутичці з потворою, гірським царем, татарським ханом.

Кульмінація: брати довели свою вірність, непідкупність, щирість батьку, народу, країні.

Розв'язка: «Стали брати після цього разом з батьком князювати щасливо та мудро».

2.6. *Жанр:* казка соціально-патріотичного спрямування.

2.7. Сюжет твору.

У князя було двоє синів, які, будучи вже дорослими, безпечно проводили час. Не подобалося це батькові, і вирішив він висунути їм таку умову: відгадати три правди (дати відповіді на три запитання). Щоб

віднайти розгадки, брати вимушені були вирушити у подорож. Їм необхідно було надати батькові відповідь на такі три запитання:

- Чия хата найкраща?
- Кому не можна казати правди?
- Хто господар князівської крові?

Мандруючи, брати долають всілякі перешкоди, зустрічаючись з потворою, гірським царем, татарським ханом. Жертвуючи своїм життям, вони скрізь допомагають бідним, нещасним, полоненим... В цей час вони гартуються, робляться мужніми, відповідальними, добрими, чуйними, чого не було у них раніше, а також знаходять відповіді на запитання батька.

Отже, вони такі:

- «Своя хата найкраща».
- «Хоч які муки терпи, ворогові правди не кажи».
- «За народ свій всю кров віддай, бо він господар твоєї крові».

Повернувшись додому, сини щасливо зажили зі своїм батьком.

2.8. Особливості казки.

- число «3» (*три правди, три ворога*);
- композиція (*вступ, основна частина, висновок*);
- фантастичні події (*чари злої потвори; чаклунство старої бабусі; горох, окроплений кров'ю братів, робиться коралами*);
- герої казкові (*князь, його сини, стара бабуся, потвора, гірський цар, татарський хан*).

2.9. Проблематика твору.

- Відповідальність за долю інших.
- Батьки і діти.
- Добро і Зло.
- Красиве і потворне.
- Людина і суспільство.
- Вірність і зрада.

2.10. Обговорення змісту казки за питаннями:

- Про які часи йдеться в казці? (*«Було це дуже-дуже давно, ще за тих часів, коли на нашу Україну злі татари напали, міста й села грабували, а людей нещасних у полон забирали, на тяжкі муки, у злу неволю»*)
- Яким у творі зображений князь? (*«...Розумний та хоробрий... мав двох синів... любив своїх дітей, ще більше любив свої країну, свій народ. Ночей недосипав... та все про добро своїх людей дбав»*)
- Чому князь був незадоволений своїми синами? (*«Виросли вони у батьковому палаці, в розкошах та спокою, лиха не знали, то й ні про що не думали, не гадали, лише себе розважали. Любили по лісах та степах за диким звіром полювати, гарно вдягатися, смачно попоїсти та солодко поспати. Любили частенько до сусідніх князів їздити в гостину, подарунки*

їм дорогі возити. Навчались княженки чужими мовами говорити так добре, що й самі з того пишались, а свою рідну мову занедбали»)

- Чим пояснити рішення батька запропонувати синам вирушити у подорож? Які завдання він їм надав? («*Чия хата найкраща? Кому правди не можна казати? Хто господар моєї крові?*»)
- Чому сини не змогли надати жодної правильної відповіді на запитання батька що вважалися їм чудними?
- Як княженки під час подорожі сприймали оточуючий їх світ, людей?
- Дослідіть, як різноманітні випробування під час подорожі вплинули на характер, поведінку синів?
- Чому княженки позаздрили ведмедю?
- Опишіть зустріч братів з потворою.
- Яким чином княженки подолали злого чарівника? Як вони поставилися до людей, які перебували у полоні потвори?
- Яке враження справила на братів стара бабуся? Чи можна її протиставити іншим фантастичним героям твору?
- Чому брати не піддалися умовлянням гірського царя? Що для них було свята святих?
- Як поводити себе брати, перебуваючи в полоні у татарського хана? В чому виявилась підступність хана?
- Чим схожі між собою потвора, гірський цар, татарський хан?
- Чому брати не побоялися пожертвувати своїм життям заради інших?
- Про що свідчить щасливе закінчення казки? Чому вона вчить?
- Чи можна пов'язати цю казку з реаліями нашого часу? Яким чином?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань

1. Події у казці відбувалися у часи, коли:
 - а) на *Україну татари нападали*; б) створювалася Земля;
 - в) ще люди писали на бересті й пергаменті.
2. Народ поважав свого князя за те, що він:
 - а) мав багато грошей; б) *дбав про них*; в) був знатного роду.
3. Могутність князя була в його:
 - а) *війську*; б) чаклунстві;
 - в) вмінні налагоджувати контакти з іншими державами.
4. Чого не полюбляли робити сини князя:
 - а) по лісах та степах за диким звіром полювати;
 - б) їздити до сусідніх держав; в) *обробляти городину і доглядати худобу*.
5. Князь хвилювався за своїх синів, бо вони:
 - а) не вчилися грамоті; б) *не поважали свій народ*;
 - в) повсякчас сварилися між собою.
6. Владу князівську отримає той син, який буде:
 - а) сильнішим; б) *мудрішим*; в) багатшим.

7. Сини-княженки вимушені «з палацу геть піти», щоб:
 - а) заробити грошей; б) отримати вищу освіту;
 - в) *дізнатись у людей про три правди.*
8. На яке перше питання князь запропонував синам відповісти?
 - а) «Скільки зірок на небі»?
 - б) «Чому орел літає»?
 - в) «*Чия хата найкраща*»?
9. Чому сини не могли відповісти на питання батька перед тим, як вирушити у подорож?
 - а) *Не досить бачили світу*; б) вважали ці питання дурницями;
 - в) через їх складність.
10. Чого навчав князь своїх синів?
 - а) *Казати лише правду*; б) не гаяти даремно часу;
 - в) писати поетичні твори.
11. Питання батька: «Хто господар моєї крові?» видалося синам:
 - а) найскладнішим; б) *чудним*; в) недоречним.
12. Який художній засіб використала К. Перелісна в уривку твору: «...то хоч сонечко крізь гілля заглядало, серце, звеселяло, а як надійшла ніч...»?
 - а) Епітет; б) інверсію; в) *метафору*.
13. Яке лихо скоїлося із синами на початку подорожі?
 - а) *Потрапили у бурю*; б) захворіли; в) опинилися без грошей.
14. Під час зливи княженки позаздрили:
 - а) батькові; б) *ведмедю*; в) селянину.
15. Якою була відповідь на першу відгадку?
 - а) «*Немає в світі хати кращої за свою*»;
 - б) «Золота та людина, яка працює віта»;
 - в) «Не силою роби, а розумом».
16. Щоб дізнатися другої правди брати повинні були розповісти гірському царю про:
 - а) причину їх подорожі по світу; б) *кількість війська у їх батька*;
 - в) таємницю, яку їм повідала бабуся.
17. Чим частував гірський цар княженків?
 - а) *медом-вином*; б) пивом; в) хлібом-сіллю.
18. «Будь мужній, хоч які муки терпи, та ворогові правди не кажи!», — з такими словами звернувся старший брат до меншого, коли слуги гірського царя їх:
 - а) намагалися втопити; б) били ціпками; в) *мучили, катували*.
19. Потрапивши до татарського хана, брати вимагали від нього, щоб той:
 - а) *визволив бранців з полону*; б) дозволив їм переночувати;
 - в) позбавив батька необхідності сплачувати йому податки.
20. На думку братів, їх кров належить:
 - а) їм самим; б) *всьому народові*; в) вельмишановному хану.

21. К. Перелісна назвала свою казку:
а) фантастичною; б) *старою*; в) легендарною.
 22. За ласку та науку княженки були вдячні:
а) бранцям; б) *старенькій бабусі*; в) доброму чарівникові.
 23. Що пропонував братам гірський цар за зраду?
а) *Жити в добрі та славі*; б) одружити їх на царських дочках-красунях;
в) подарувати корабель.
 24. Де були княженки, коли їх пов'язали татари?
а) Неподалік від лісу; б) *в густій траві край синього моря*;
в) у хаті старої бабусі.
- Примітка.* За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Вмотивуйте, чому брати-княженки вимушені були подорожувати і долати труднощі на своєму шляху.
2. Поясніть, як зрозуміти, що кров братів належить всьому народові. Свої міркування обґрунтуйте.
За жанровою спрямованістю твір К. Перелісної «Три правди» є:
а) оповіданням; б) повчальною історією; в) *казкою*.

Картка № 2

1. Як, на вашу думку, риси характеру притаманні братам-княженкам? Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору та власні спостереження.
2. Дослідіть, як протягом твору змінилися поведінка, погляди, світобачення братів? Про що це свідчить? Власні думки обґрунтуйте.
3. Кому з героїв твору належать слова: «Ось тепер ви й третю правду знаєте: за народ свій всю кров віддай, бо він господар твоєї крові»?
а) *Старенькій бабусі*; б) татарському хану; в) потворі.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, княженки не зрадили свого батька, хоча і мали багато чого за це отримати? Як би ви повели себе у цій ситуації? Відповідь вмотивуйте.
2. Здійсніть прогноз щодо майбутнього князювання братів. Свої погляди аргументуйте.
3. Ховаючись від зливи, під час подорожі брати-княженки потрапили до:
а) *палацу потвори*; б) занедбаної хатинки; в) старого храму.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Скласти власні три правди до змісту казки К. Перелісної «Три правди», підготуватися до тематичної контрольної роботи.

Урок № 9**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1****«ВСТУП. ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ»**

Мета: за допомогою запропонованих завдань виявити в учнів рівень знань, умінь та навичок з вивченої теми, закріпити їх; розвинути увагу, пам'ять, спритність, рішучість, кмітливість, уміння акумулювати отримані знання і застосовувати їх під час виконання завдань; виховувати наполегливість, старанність, силу волі, інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

Обладнання: тестові завдання і питання для контролю за темою.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Оголошення теми, мети уроку.****Мотивація навчальної діяльності учнів****III. Пояснення учителя до виконання тематичної контрольної роботи****IV. Хід контрольної роботи****I варіант****Початковий рівень**

1. Починаючи з якого століття слов'яни використовують папір для написання книг?
а) XIII ст.; б) X ст.; в) XIV ст.
2. «Ой на горі та жінці жнуть» належить до пісень:
а) козацьких; б) чумацьких; в) жниварських.
3. Який птах викрав миленького від молодиці («Жартівливі коломийки»)?
а) Грак; б) ворон; в) орел.

Середній рівень

4. Чим хворіє Андрій, герой жартівливих коломийок?
5. Назвіть відомі вам козацькі пісні.
6. Чому художня література — найвищий рід мистецтва?

Достатній рівень

Дайте відповідь на одне з питань.

7. Вмотивуйте, чому І. Франко вважає, що книга — морська глибина.
8. Доведіть, що народна пісня має не тільки пізнавальне, а й виховне значення.
9. Які вади людського характеру висміюються у жартівливих коломийках? Наведіть 2–3 приклади.

Високий рівень.

Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем:

10. «В піснях оживає історія мого народу».
11. «Книга — узда для тіла і душі».
12. «Простота і мудрість коломийок».

II варіант**Початковий рівень**

1. Яке з прислів'їв про книгу має інший смисл:
 - а) *З книгою жити — з добром дружити.*
 - б) У домі без книги, як без вікон, темно.
 - в) Знання — це сонце, книга — вікно.
2. Героя якої пісні мати спочатку проганяла з дому, а потім кликала повернутися?
 - а) «Ой у степу криниченька»; б) «Гомін, гомін по діброві»;
 - в) «Ой на горі та жінці жнуть».
3. Визначте останній рядок циклу коломийок «Дозвілля молоді».
 - а) «Щось я така охочая в неділю до танців»;
 - б) «Кожен так собі співає, як йому на душі»;
 - в) «*Бо вже мене, молодого, болить попід груди.*».

Середній рівень

4. Яким чином впливає коломийка на її виконавців («Дозвілля молоді»)?
5. Про яких славних гетьманів України згадується у пісні «Ой на горі та жінці жнуть»?
6. Назвіть функції літератури.

Додатковий рівень

Дайте відповідь на одне з питань.

7. Прокоментуйте висловлювання Д. Павличка про те, що життя без книги — хата без вікон.
8. Чому, на ваш погляд, народні пісні й зараз залишаються животворним джерелом літератури?
9. Порівняйте коломийку з народною піснею.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем:

10. «Пісня — скарбниця нашої мудрості, нашої історії».
11. «Велика користь буває від учення книжною».
12. «Актуальність коломийок серед українців».

III варіант**Початковий рівень**

1. Художня література відображує життя людини:
 - а) у найбільш загальному виді; б) у динамічному розвитку;
 - в) за допомогою ліній і фарб.

2. В якій пісні розповідається про загибель козака на Московщині?
а) «*Стоїть явір над водою*»; б) «*Ой у степу криниченька*»;
в) «*Гомін, гомін по діброві*».
3. Через що «чотири легіники», обертаючи сіно, повтікали («*Жартівливі коломийки*»)? Бо:
а) захотілося спати; б) вирішили піти скупатися у ставу;
в) *зашелестіла миша*.

Середній рівень

4. Якої шкоди завдав городині герой жартівливих коломиенок?
5. Які жанри соціально-побутових пісень вам відомі? Назвіть їх.
6. Коли з'явилися перші друковані книги на Україні?

Достатній рівень

Дайте відповідь на одне з питань.

7. Обґрунтуйте побутування народної думки: «Хто багато читає, той багато і знає».
8. Висловіть власну точку зору стосовно історичного виникнення коломиенок як пісенного жанру.
9. Вмотивуйте, чому говорять, що пісня — це душа народу.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем.

10. «Народ — творець української пісні».
11. «Книга — джерело мудрості».
12. «Коломийка — невід'ємний супутник буднів і свят українського народу».

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Підготувати міні-доповідь про біографію І. Франка, знати ідейно-художній зміст I, II розділів твору письменника «Захар Беркут».

ПРО ДАЛЕКІ МИНУЛІ ЧАСИ

Урок № 10

ІВАН ФРАНКО. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО МИТЦЯ. «ЗАХАР БЕРКУТ». ІСТОРИЧНА ОСНОВА ТВОРУ

- Мета:** поглибити набуті раніше знання учнів про І. Франка —класика, людину надзвичайної працьовитості та енциклопедичних знань, розпочати роботу над ідейним змістом твору «Захар Беркут»; розкрити його історичну основу; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, вміння виразно читати, логічно мислити, співставляти, робити висновки; активізувати словник школярів; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття поваги, пошани до творчості Каменяря; любов до рідного краю, народу; прищеплювати інтерес до історичного минулого України, наслідків власної праці.
- Обладнання:** портрет І. Франка, бібліотечка його творів, альбом «Життя і творчість в портретах, ілюстраціях, документах», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), підручник.
- Тип уроку:** засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Що вам відомо про життя І. Франка, зокрема про його дитячі роки?
- Які твори видатного митця ви читали? Чим вони запам'яталися вам?
- Чому, на ваш погляд, І. Франка називають Каменярем? *(На Личаківському кладовищі у Львові, де похований І. Франко, є надмогильний пам'ятник письменнику скульптора С. Литвиненка. Скульптор зобразив каменяря, який молотом розбиває гранітну скелю. Він символізує боротьбу за людське щастя і волю та є уособленням самого І. Франка, якого народ прозвав Каменярем)*
- Чим захоплювався малий Іван Франко?
- Як ушановують пам'ять Івана Яковича люди сьогодні?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом,
я почував себе до обов'язку віддати працю
свого життя тому простому народові.*

*Вихований у твердій школі,
я відмалку засвоїв собі дві заповіді.*

*Перша — то було власне почуття того обов'язку,
а друга — то потреба ненастанної праці.*

І. Франко

Каменярь, чарівник слова.

Тарас Франко, син письменника

*...Щира, ніколи не удавана скромність цього надзвичайного
і найбільшого таланту серед нас усіх.*

І. Труш про І. Франка

1. Відомості про І. Франка. Матеріал для вчителя

ІВАН ЯКОВИЧ ФРАНКО

(1856–1916)

27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту в Галичині у сім'ї відомого на всю округу коваля народився рудоволосий, ясноокий хлопчик. Ясьо (так звала мати сина) ріс розумною дитиною. У нього виникало безліч запитань, з якими він звертався до дорослих. А ті не завжди могли задовольнити допитливість хлопчика і здебільшого відповідали: «Виростеш — про все дізнаєшся сам». Родина Франків жила, як на ті часи, в достатках. Ріс хлопчик роботящим, товариським. Він залюбки допомагав батькам по господарству, любив і розумів підгірську природу.

Мати Івася, ласкава й співуча, надзвичайно любила українську пісню. Так з голосу матері хлопчик запам'ятав багато народних пісень.

Великою мрією неписьменних батьків було дати освіту своїй дитині. У шість років віддають Івася до школи у сусіднє село, звідки була родом мати, оскільки тамтешня школа вважалася кращою, ніж у Нагуєвичах. Потім І. Франко переходить до так званої нормальної школи при монастирі в Дрогобичі, а згодом — до Дрогобицької гімназії.

Вчився хлопчик легко, оскільки від природи був здібним, мав надзвичайну пам'ять. З допомогою дядька по матері, як пише І. Франко в автобіографічному листі, за десять днів він навчився читати українською мовою. «...Шевченка... я вивчив майже всього напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!)», — згадує письменник роки навчання. А до того був ще й дуже працьовитий.

Івась рано залишився сиротою. Коли йому було дев'ять років, помер батько. У сім'ю прийшов вітчим, бідний наймит із сусіднього села.

Працьовитий, добрий чоловік, він доклав усіх зусиль, щоб хлопець здобув освіту. У шістнадцять років І. Франко втратив матір, вітчим одружився вдруге.

Зі спогадів його сучасників постає середній на зріст худорлявий юнак з рудуватою кучерявою чуприною, високим чолом, ясними очима, з рішучим виразом обличчя, з привабливою, захоплюючою манерою вести розмову. Серед ровесників відрізнявся ще й тим, що все вмів робити, надзвичайно швидко писав, читав, швидко орієнтувався в різних ситуаціях.

У липні 1877 року Іван Якович був заарештований. «У в'язниці,— згадує письменник,— не знаю чому — ставились до мене з особливою суворістю. Запхано мене до найгіршої камери, до злодіїв, убійників та інших звичайних злочинців... Протягом дев'яти місяців, проведених у тюрмі, сидів я переважно у великій камері, де перебувало вісімнадцять — двадцять вісім злочинців, де зимою ніколи вікно не зачинялось і де я, слабкий на груди, з бідою добивався привілею спати під вікном... прокидався майже завжди з повним снігу волоссям на голові».

Іван Якович Франко був високоосвіченою людиною. Здобувши університетську освіту, письменник їде до Відня, де одержує ступінь доктора філософії. Він мріє про посаду викладача Львівського університету, але реакційні кола Галичини зробили все, щоб не допустити «політично ненадійного» Франка до університетської кафедри.

У галузі дитячої літератури письменник активно працює, починаючи з 1890 року. Він опублікував збірку казок «Коли ще звіри говорили», написав низку оповідань. Найбільш «особистим» є оповідання «У кузні», де змальовані картини раннього дитинства майбутнього письменника, а найулюбленіший герой — хлопчик Мирон. З ними діти зустрічаються в багатьох оповіданнях («Малий Мирон», «Олівець», «Під оберегом»).

І. Франко любив одяг строгого кольору, нешнуровані черевики. Майже завжди носив вишивану сорочку.

Був письменник завзятим рибалкою. Друга його пристрасть — грибництво, яке часто поєднував з пішими мандрівками. Мріяв купити велосипеда, але так і не купив, бо жив скромно, невибагливо, навіть убого. Він навіть не спромігся придбати на смерть нової сорочки, тому ховали його в чужій.

Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

2. І. Франко. «Захар Беркут»

2.1. Історична основа твору.

2.1.1. Редакція журналу «Зоря» в 1882 році оголосила великий конкурс на кращий історичний твір. І. Франко вирішив узяти участь, а в 1883 р. повість «Захар Беркут» була вже опублікована у журналі.

Повість була написана 1882 року після другого арешту І. Франка — ув'язнення в коломиїській тюрмі. Протягом шести тижнів у рідному селі Нагуєвичях Іван Якович вечорами при світлі каганця (у нього не було навіть настільної лампи) писав твір.

2.1.2. Факти з історії у творі.

- У 40-х роках XIII ст. монголо-татарські орди, очолювані внуком Чингісхана Батием, захопивши Київ, прямували через Карпати в Угорщину. Батий вогнем і мечем плюндрував землю Галицької Русі. Горіли села і міста, залиті людською кров'ю. Але руський народ мужньо боронив рідну землю, знищити саму Русь завойовники не змогли.
- З Галицько-Волинського літопису І. Франко взяв скупі відомості про вторгнення монголо-татарських полчищ у Русь, їхній перехід через Карпати. Там, де бракувало історичних даних, письменник вдавався до легендарного матеріалу, поєднавши його з життєвими реаліями далекого минулого, внаслідок чого народився мистецький твір високого гатунку.
- В перекладі, записаному від Михайла Гасинця із Закарпаття, розповідається про один із епізодів боротьби: «Русини підрубали дерева, наклали купи каміння і воду перегородили. Коли татари йшли в той глибокий звор, тоді люди ті підрубали дерева, каміння і воду пустили за одним свистом. То всього почало гучати, стріляти і вибило много татар...»

2.1.3. І. Франко, очевидно, недаремно обрав для свого твору Тухольщину. Прекрасні карпатські краєвиди, чарівна природа, народ, славний своєю героїчною історією, захопили митця.

Село Тухля, про яке пише І. Франко, існує насправді. Воно розташоване в мальовничій, порослій лісами місцевості недалеко від м. Стрия на Львівщині. Збереглися народні перекази про походження назви села. В одному з переказів його назва пов'язується із загибеллю великої кількості ординців, від яких по всій околиці йшов поганий (тухлий) запах. Але події, описані в повісті, відбулися не там, де тепер розташоване село, а, як стверджує сам автор, «...у стін могутнього Зелемєня» (гора на північному сході від сучасної Тухлі, висота — 1177 м).

2.1.4. Дійові особи твору.

Монгольська навала, бегадири Пета, Бурунда були насправді.

Тугар Вовк, Захар Беркут, Мирослава, Максим — створені письменником художні образи.

2.2. Тема твору: розповідь про те, як волелюбний народ Руської землі боронив свою батьківщину від монголо-татарської навали.

2.3. Ідея твору: возвеличення мужності, патріотизму, винахідливості, рішучості, вміння долати перешкоди, боротися з труднощами; засудження підступності, зради, жадності, жаги до збагачення за рахунок інших.

2.4. Основна думка: сила народу — в його єдності, підтримці, повазі одне до одного.

2.5. Жанр: історична повість.

(Теорія літератури.

Історична повість — епічний твір середнього розміру, в якому зображені як історичні події, особи, так і створені письменником художні образи

протягом тривалого або важливого за подіями часу...) В повісті є багато архаїзмів і діалектизмів, які надають творові історичного колориту.

2.6. Проблематика твору:

- захист рідної землі;
- моральний вибір;
- єдність, згуртованість народу — запорука перемоги;
- людина і природа;
- кохання, вірність, самопожертва;
- взаємовідносини батьків і дітей.

2.7. Словник до твору. Глумачення слів.

Бегетіти — тривожно ревіти.

Бовдури — густі клуби диму.

Боева хоругов — бойовий прапор.

Вивіз — дорога, що веде на гору між високими стрімкими скелями.

Голосити — повідомити.

Дідицтво — володіння, маєток.

Дорічне — щорічне.

Засіка — штучна перешкода з повалених дров.

Збурення — зруйнування.

Зелемень — назва гори.

Золота Орда — отримала назву завдяки прикрашеній золотом юрті хана в столиці держави.

Кармазиновий — малинового кольору.

Котловина — котловина.

Копний майдан — майдан для громадянських зібрань.

Ломи — повалені вітром дерева.

Лучник — стрілець з лука.

Шилевий знак — стовп, що показує милі.

Обалити — повалити.

Опір — назва річки.

Орда — у тюркомовних народів — військо; місцезнаходження ставки хана; столиця; згодом — назва всього державного утворення.

Пёрхати — пурхати.

Прецінь — одначе, все ж таки.

Пристати — погодитися.

Ратище — спис.

Скиміти — шеміти, боліти.

Смерди — селяни.

«Сторож» — назва великого кам'яного стовпа, що, немов вартовий, стояв у вузькому проході в тухольську долину; тухольці вважали його священним.

Стрій — одяг.

Тама — грабля, загата.

Трафити — потрапити.

Трембіта — музичний духовий інструмент.

Туратися — звернути увагу, чіпати.

Ховзький — слизький.

Чепіргатий — зубчатий.

Чінгісхан (1155—1227) — монгольський полководець-завойовник; відзначався своєю жорстокістю.

«Ярлики» — грамоти на князювання.

2.8. Робота над I розділом твору.

2.8.1. Виразне читання розділу, переказ цікавих епізодів.

2.8.2. *Тема:* відтворення краси природи Тухольщини; зображення полювання бояр на ведмедів, під час якого Максим зберіг життя Мирослави.

2.8.3. *Ідея:* уславлення краси природи Карпат; мужності, винахідливості, кмітливості, спритності (Мирослава, Максим); засудження жаги до збагачення, користі (Тугар Вовк, бояри).

2.8.4. *Основна думка:* винахідливість, порядність, чемність — риси, які переважають над жадністю, підступністю, хитрістю у скрутній ситуації.

2.8.5. Композиція.

У розділі влучно переплітаються описи краси природи з прагненням людей підкорити її, навіть якщо для цього необхідно було ризикувати життям.

Твір починається вступом, в якому говориться про тяжке життя людей у минулому.

Експозиція: розповідь про злиденне життя мешканців Тухлі; Тугар Вовк — тухольський боярин за наказом князя Данила.

Зав'язка: початок полювання Т. Вовка з боярами на ведмедя.

Розвиток дії: опис подій, що відбулися під час полювання.

Кульмінація: боротьба Мирослави з ведмедицею, в результаті якої вона залишилася живою завдяки Максиму.

Розв'язка: закінчення полювання; подяка Т. Вовка Максиму за його героїчний вчинок.

2.8.6. Сюжет.

Тугар Вовк вирушає з боярами до тухольських лісів на полювання. Його мета — винищити ведмедів, які там жили. У цих полюваннях за наказом Т. Вовка беруть участь і прості люди, як помічники, серед них був мужній, рішучий провідник, молодий гірняк Максим Беркут.

Під час сутички з ведмедем гине один із бояр, після цього підстрілили і хижу тварину.

Мирослава, дочка Т. Вовка, опинилася з ведмедицею сам на сам. Якби не Максим, дівчина б загинула.

По закінченні ловів Т. Вовк подякував Максиму за його героїчний вчинок.

Результати полювання: три ведмедячі шкури, труп нещасного боярина, двос медведят.

2.8.7. Обговорення змісту I розділу за питаннями:

- Що вам відомо про беркута-птаха? Як прізвисьце головного героя твору пов'язане з назвою птаха?
 - Що мав на увазі І. Франко, говорячи про тухольців таке: «...Нужда зломала їх свобідну, здорову вдачу?»
 - Як у вступі до твору письменник поєднує минуле і теперішнє життя українців? («Казкою видається повість про давні часи і давніх людей. Вірити не хочуть нинішні люди, що виросли в нужді й притиску, в тисячолітніх нутах і залежностях»)
 - Яким чином Т. Вовк з'явився на Тухольщині? («Се новий тухольський боярин справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя,— бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелемєня»)
 - Чому Т. Вовк «вибирався на лови, мов на війну»? («...З запахом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності, навіть з досвідним знахарем, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході поломах та гущавинах»)
 - Якою ви уявляєте Мирославу? Хто займався її вихованням? («Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженні втратила матір... Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невидгоди і сміло стояти в небезпеках»)
 - Для чого були організовані лови?
 - Як Максим потрапив на боярські лови? (Т. Вовк просить тухольців дати йому провідника, ті запропанували йому «першого удалця на всю тухольську верховину» — Максима Беркута)
 - Чому Мирослава намагалася не виявляти свою жіночу слабкість під час полювання? («А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем і топором? Ану, нехай котрий-будь із твоїх пасемців спробує зо мною порівнятися,— побачимо, хто дужчий!»)
 - Для чого люди молилися перед тим, як вирушити на лови?
 - Поясніть, чому медведя у творі названо «царем ловів»?
 - Про що свідчить самохарактеристика Т. Вовка: «Хоч я лише вовк, дрібна звірюка, то все ще дам раду тухольському медведеві!»?
 - Яку відповідь дав Максим на попередні слова — самохарактеристику Т. Вовка? («...Дурна звірюка той медвідь, самотою держиться. Якби вони зібрались докупи, то хто знає, чи й стадо вовків дало би їм раду»).
- Про що вони свідчать?

- Чому, на ваш погляд, І. Франко зазначає, що Максим «сполучав в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника під час полювання»?
- Чи легким було полювання? Які труднощі відчував кожний, беручи в ньому участь?
- Яка неприємність сталася з одним із бояр при полюванні на другого ведмедя?
- Що, на ваш погляд, відчувала Мирослава, перебуваючи з ведмедицею сам на сам? Як би ви повели себе у цій ситуації?
- Чим допоміг Максим Мирославі, коли та опинилася у небезпеці?
- Чому Т. Вовку було важко прилюдно дякувати Максиму за його допомогу Мирославі? (*«Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівським дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за врятування доньки мужиків»*)
- Як Максим сприймав подяку Т. Вовка? (*«Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив»*)
- Чим закінчилися лови?
- Які ваші враження від першого знайомства з героями твору?

2.9. Робота над II розділом твору.

2.9.1. Виразне читання деяких окремих цікавих епізодів розділу.

2.9.2. *Тема:* відтворення картини життя тухольців: побут, вірування, звичаї; зображення ненависті Т. Вовка до простого люду.

2.9.3. *Ідея:* возвеличення синівської любові до свого народу, рідного краю; краси кохання (Максим, Мирослава); засудження підступності, жадності, заздрості, користі (Т. Вовк).

2.9.4. *Основна думка:* «доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути».

2.9.5. Композиція.

Експозиція: знайомство Т. Вовка з умовами життя тухольців.

Зав'язка: запрошення Т. Вовка тухольською громадою на копу (громадську раду) та ставлення боярина до цього.

Кульмінація: прохання Максима у Т. Вовка дозволу на одруження з Мирославою.

Розв'язка: гнів боярина і щирість Мирослави до Максима.

2.9.6. Сюжет.

Опис стародавнього села Тухлі, діяльності його мешканців.

Незадоволення Т. Вовка, коли його було запрошено до копи.

Боярин знайомиться з умовами життя тухольців, їх віруванням.

Розповідь Максима про цікаву легенду, яка стосувалася Сторожа.

Максим просить у Т. Вовка дозволу на одруження з Мирославою, в результаті чого боярин розгнівався, а його дочка відчула себе щасливою.

2.9.7. Обговорення змісту II розділу повісті за питаннями:

- Яким ви уявляєте село Тухлю?
- Чим займалися тухольці? (*«Тухольський народ жив головно скотарством... паслися велі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одяжу, страву й м'ясо. Другим, головним джерелом достатку тухольців були ліси... вони постачали тухольцям звірини, лісових овочів і меду»*)
- Чому мешканці Тухлі пишалися своїм створінням — тухольським проходом?
- Чим Максим виявляє гордість за батька? (*«Мій батько сам витичував дорогу на протягу п'ятьох миль; кожний місточок, кожда закрутина, кожний вивіз на тім протязі зроблений за його показом»*)
- Як Максим охарактеризував свого батька, відповідаючи на питання Т. Вовка: «Твій батько має велику владу над громадою?» (*«Ні, влади у нас над громадою не має ніхто: громада має владу сама, а більше ніхто. Але мій батько досвідчений чоловік і радо служить громаді. Як він говорить на раді громадській, так не зуміє ніхто в цілій верховині. Громада слухає батькової ради, але влади батько мій не має ніякої і не жадає її»*)
- Через що громада незадоволена Т. Вовком? (*«Вся громада гнівна на тебе за те, що ти присвоюєш собі громадський ліс і полонину, не спитавши навіть громади, чи хоче вона на те пристати, чи ні»*)
- Як Т. Вовк сприймав розповіді Максима про життя і прагнення тухольців? (*«...Ішов понурений та німий, навіть поглянути не хотів на тих смердів, що сміли супротивляться волі його князя»*)
- Як боярин зреагував на запрошення до копи? (*«Нічого мене не обходить ваша копа. Я тут із княжої волі і можу сам збирати копу, коли буду вважати се потрібним»*)
- Якою була тухольська рада за словами Максима? (*«...Тухольська громада судить по справедливості, а справедливому судові хіба стид піддатися?»*)
- Чому боярин, давно вагаючись, погоджується прийти на копу? (*«...Прийду завтра на тоту вашу раду, але не на те, що їй піддатися, а лише на те, щоб побачити, що се за рада буде»*)
- Як у творі описано помешкання селян? (*«Хати були порядно обгороджені і гарно удержувані, стіни з гладкого диління, не обмазаного глиною, але кілька разів до року митого і скобленого річними черепицями; тільки там, де одна долина сходилася з другою, в вузьких пасмугах стіни були поліплені глиною і побілені паленим вапном і виглядали дуже гарно серед зелених верб і груш. При вході до кожного дворища стояли дві липи, між якими прив'язані були гарно плетені в усякі узорі ворота»*) Яким чином вони характеризують своїх господарів?
- Для чого на воротах кожного двору тухольців був прибитий хижий птах? (*«Майже над кожними воротами на жердці висіла прибита*

якась хижа птиця: то сова, то сорока, то ворона, то яструб, то орел, з широко розпротертими крилами і звислою додолу головою; се були знаки духів — опікунів дому»)

- Що подумав Тугар Вовк, побачивши хату Захара Беркута? («...Ага, то тут сидить той тухольський владика. Ну, рад я пізнати його. Побачити що це за птиця!»)
- Чим Максим не подобався Т. Вовку? («...Одно тільки гнівало його, що той молодий парубок такий сміливий і так поводить з ним і з його донькою, мов з рівними собі. Але до пори до часу він здержував свій гнів»)
- Дайте визначення легенді як жанру усної народної творчості. (Легенда — народна оповідь про життя якоїсь особи чи незвичайну подію, оповита фантастикою, казковістю) Яку легенду розповів Максим Т. Вовку про Сторожа? Чи правдива вона?
- Чому мешканці села пишалися кам'яною брамою?
- Чому для Максима рідний край — це святиня. Свою думку вмотивуйте.
- Яке враження справила легенда про Сторожа на Мирославу та Т. Вовка? («З дивним чуттям слухала Мирослава тої повісті: вона глибоко щеміла її в серці,— їй так бажалося стати під рукою того доброго і животворного царя велетнів до бою з силою Морани; кров живіше заграла в її молодім серці». «Т. Вовк... не дуже вірив їй, тільки ще раз обернувся, позирнув на кам'яного тухольського Сторожа і з погордою всміхнувся, немов подумав собі: “От дурні смерди, в якій дурниці покладають свою гордість і свою надію!”»)
- Про що попросив Максим у Т. Вовка? Як на це зреагував боярин? Чому? («Віддай за мене доньку свою, котру я люблю дужче свого життя, дужче душі своєї!.. Невже ж між твоїм боярським та моїм мужицьким родом така велика пропасть, щоб її любов не могла перегатити? Та й чим же ти так дуже вищий від мене?». «І ти, підлий хамів роде, смієш рівняти себе зо мною? Зо мною, що вік звікував між князями, вдостойвся княжої похвали і нагороди за рицарські діла! Моя донька може вибирати собі жениха між найпершими і найславнішими молодцями в краю, а я мов би дати її тобі, смердові, до твого тухольського гнізда, де би вона зів'яла, зсохла і пропала в нужді! Ні, ні, йди геть, бідний хлопче, ти не сповна розуму, ти сказав свої слова в нападі божевільства!»)
- Через що Максим не зміг довести свого кохання до Мирослави перед її батьком?
- Як Мирослава сприйняла пропозицію Максима щодо одруження? («А тепер, молодче, йдо домів і не лякайся нічого. Мирослава присягла, що буде твоєю, і Мирослава зуміє додержати присяги»).
- Чи відчув себе хлопець у цю мить щасливим? («Максим довго ще стояв на місці, очарований, щасливий»)

- Чому Максим і його батько, як їх діди і прадіди, тайком молилися заходів сонця?
- Як прийом контрасту допомагає сприйняти різних за соціальним походженням героїв твору — Т. Вовка і Максима?

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

I розділ твору

- Події у повісті І. Франка відбуваються:
 - а) в *Карпатах*; б) на Волині; в) на Херсонщині.
- Бабуся розповідала онукам про давню давнину. Про:
 - а) різноманітних міфологічних істот, які жили в лісі;
 - б) *напади монголів-песиголовців*; в) мужнього старця-чаклуна.
- Діти називали розповідь бабусі:
 - а) міфом; б) легендою; в) *байкою*.
- Тугар Вовк — це:
 - а) сільський староста; б) *боярин*; в) воєвода.
- Мирослава, перебуваючи разом з батьком і гостями на полюванні, була схожою на:
 - а) берізку; б) *тополю*; в) калину.
- Пізнайте героя за його портретом: «Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лица і грубим, чорним волоссям»:
 - а) *Тугар Вовк*; б) Максим Беркут; в) Захар Беркут.
- Найнебезпечнішим під час лову на лісових тварин було полювання на:
 - а) оленя-рогача; б) чорногривого тура; в) *ведмедя*.
- Максим, вперше побачивши Мирославу, назвав її:
 - а) лісовою красунею; б) *дивною дівчиною*; в) смарагдовим чудом.
- Максим-мисливець сполучав у собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, таку оцінку йому надавано:
 - а) Т. Вовком; б) багатим боярином; в) *Мирославою*.
- За що була вдячна Мирослава Максиму, перебуваючи на полюванні? Він:
 - а) *допоміг їй у боротьбі з ведмедицею*; б) витягнув її з провалля;
 - в) захистив її від зграї вепрів.
- Яка риса характеру виявилася у Максима тоді, коли Тугар Вовк при людях подякував йому за допомогу своїй дочці Мирославі?
 - а) Гордість; б) *скромність*; в) улесливість.
- І. Франко зазначив, що у Максима серце було, як:
 - а) *щире золото*; б) міцна скеля; в) яскрава зірка.

II розділ твору

- У селі Тухлі жило приблизно душ:
 - а) сімсот; б) *півтори тисячі*; в) двісті п'ятдесят.

2. Мешканці села мали можливість отримати урожай, обробляючи землі долини:
 - а) *Запалі*; б) Зелеміні; в) Підгірної.
3. Основним заняттям тухольців було:
 - а) полювання; б) риболовство; в) *скотарство*.
4. Що перешкоджало мешканцям Тухлі тримати багато худоби?
 - а) Гориста скалиста місцевість; б) вологий клімат; в) *хижі лісові звірі*.
5. Чим пишалися тухольці?
 - а) Вмінням виробляти глиняний посуд; б) великим водоспадом; в) *гірським проходом*.
6. І. Франко називає Максима дитям:
 - а) полонини; б) *гір*; в) тухольських лісів.
7. Коли народ Тухлі працював на полях, старі діди:
 - а) курили люльки біля своїх хат; б) *птели сіті на звіра та рибу*; в) випасали овець.
8. Кому з героїв твору належать слова: «...тухольська громада судить по справедливості, а справедливому судові хіба стид піддатися»?
 - а) Закличникам; б) *Максиму*; в) Т. Вовку.
9. При вході до кожного дворища тухольців стояли:
 - а) два стовпа; б) *дві липи*; в) лави.
10. Знаками духів-опікунів дому мешканців Тухлі вважалася:
 - а) гілка, прикрашена різнокольоровими стрічками;
 - б) *прибита над воротами на жерді якась хижа птиця*;
 - в) біла хустка, прив'язана до дверей хати.
11. Для Мирослави «кам'яна бримка», яку зробили тухольці, вважалася:
 - а) граціозною; б) *страшною*; в) дивовижною.
12. Т. Вовк, побачивши Сторожа біля входу до «кам'яної брами», відчув:
 - а) радість на душі; б) *холод за плечима*; в) тепло біля серця.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, посилаючись на текст твору, що Максим Беркут — мужній, винахідливий хлопець і майстер своєї справи.
2. Як у творі описано мисливську справу? Це розвага чи серйозна справа? Висловіть власну думку щодо цього з відповідною аргументацією.
3. Максим Беркут — це молодий:
 - а) вівчар; б) *гірняк*; в) лікар.

Картка № 2

1. Дослідіть, як І. Франко ставиться до Максима. Що про це свідчить? Свої думки обгрунтуйте.

2. Чим, на ваш погляд, Максима приваблювала Мирослава? Власні спостереження вмотивуйте.
3. Чим Мирослава боронилася від ведмедиці при першій зустрічі з нею?
 - а) каменем; б) *ратищем*; в) вогнепальною зброєю.

Картка № 3

1. Що, на вашу думку, свідчить про протиставлення людини і природи в повісті? Наведіть переконливі факти з твору.
2. Вмотивуйте, що мав на увазі Максим, говорячи: «Ми над усе любимо свій кутик». У чому це виявляється? Відповідаючи, наведіть переконливі приклади з твору.
3. Полювання на Тухольщині відбувалося навесні:
 - а) 1142 р.; б) 1421 р.; в) 1241 р.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати ідейно-художній зміст III, IV розділів повісті; підготувати малюнок на тему «Краєвиди Тухольщини».

Урок № 11

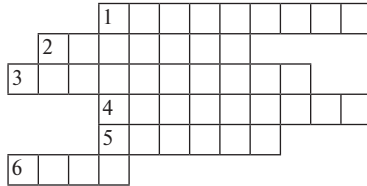
I. ФРАНКО «ЗАХАР БЕРКУТ». ЗМАЛЮВАННЯ ГЕРОЇЧНОЇ БОРОТЬБИ РУСИЧІВ ПРОТИ МОНГОЛО-ТАТАРСЬКИХ НАПАДНИКІВ

Мета: опрацювати ідейно-художній зміст III та IV розділів повісті; дослідити, як у творі зображується героїчна боротьба русичів проти монголо-татарських нападників; розвивати логічне та творче мислення, увагу, спостережливість, вміння узагальнювати і робити ґрунтовні висновки, виразно читати прозовий твір; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття любові до рідного краю, творчості І. Франка, почуття гордості за наших предків, які мужньо обороняли руські землі від зовнішніх ворогів; зацікавлювати учнів нашим історичним минулим.

Обладнання: портрет І. Франка, текст твору «Захар Беркут», учнівські малюнки до повісті, платівка із записом уривку з повісті І. Франка «Захар Беркут», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація опорних знань****1. Розгадування кросворда**

- По горизонталі:** 1. У Відні І. Франко одержав ступінь доктора... (*Філософії*)
 2. Майже завжди Іван Якович носив вишивану... (*Сорочку*) 3. Улюблене дозвілля письменника. (*Рибальство*) 4. Назва села, де народився І. Франко. (*Нагуєвичі*)
 5. Професія батька письменника. (*Коваль*) 6. Ім'я, з яким зверталася мати до малого Франка. (*Ясьо*)

По вертикалі: 1. Прізвище письменника — автора повісті «Захар Беркут».

2. Літературна вікторина «Що я знаю про життя і творчість І. Франка»

1. Коли народився майбутній письменник? (*27 серпня 1856 року*).
2. За гороскопом І. Франко... (*Діва*)
3. Яким ріс малий Іван? (*Розумним, допитливим*)
4. Що перейняв Іван Якович від матері? (*Любов до народної пісні*)
5. І. Франко розпочав навчання коли йому виповнилося... (*Шість років*)
6. Твори якого письменника Іван Якович вивчив майже всі? (*Шевченка*)
7. Яка подія сталася з І. Франком у липні 1877 року? (*Арешт*)
8. Твір Івана Яковича, який вважався «особистим» для нього? («*У кузні*»)
9. Найулюбленішими пристрастями І. Франка були... (*Рибалка, грибництво, мандрівка*)
10. Герой письменника, який зустрічається у багатьох його творах. (*Мирон*)
11. У галузі дитячої літератури І. Франко активно працював, починаючи з... (*1890 року*).
12. В якому місті похований видатний письменник? (*Львів*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу**

*Хто тебе не мучив? Якби розказать
 Про якого-небудь одного магната
 Історію-правду, то перелякать
 Саме б пекло можна.*

Т. Шевченко

Нам пора для України жити...

І. Франко

За рідний край і життя віддай.

Народна мудрість

1. Вступне слово вчителя

Приблизно сімсот років тому наші прадіди-хлібороби нікому не сплачували данини, об'єднувалися у громади, мали своє народне самоврядування. А коли на їх вільні землі прийшли загарбники, русичі мужньо захищали рідний край. Повість І. Франка «Захар Беркут», яку ми сьогодні продовжуємо вивчати, розповідає про одну таку громаду, що жила в Тухольській котловині Карпат, про її героїчну боротьбу проти монгольського нашествия.

2. Опрацювання теми уроку за питаннями з відповідним коментарем

- Що таке героїзм? (*Героїзм* (від грецьк. *hērōs*) — здійснення видатних за своїм суспільним значенням дій, які відповідають інтересам народних мас і вимагають від людини особистої мужності, стійкості, готовності до самопожертви)
- Які героїчні вчинки вам відомі?
- В чому, на ваш погляд, виявився героїзм тухольців?
- Чи можна вважати Т. Вовка героїчною людиною? Чому?
- Доведіть, що захист рідної землі — це священний обов'язок кожного.
- Що необхідно було мати тухольцям для боротьби з монголами? (*Єдність, згуртованість, віра — запорука перемоги*)

Визвольні традиції наших предків І. Франко у творі «Захар Беркут» блискуче втілює у художніх образах тухольців, Захара Беркута, Максима, Мирослави. Він змалював картини героїчної боротьби проти монгольської навали. Любов до батьківщини керує всіма вчинками тухольців. Захищаючи свою батьківщину, народ сповнений патріотичного піднесення, здатний на високий подвиг. Мов казковий велетень, перемагає він вдесятеро сильнішого ворога.

Всі тухольці — активні учасники боротьби з монголами. Їм є що боронити: у кожного є невеликий шматок рідної і такої прекрасної землі-матері. Вони працюють, спільними зусиллями викували у твердій скелі вигідні стежки, провели в горах дорогу, засівали зерном поля, будували на річці загати, а тепер зупиняють ворога. Як прекрасно описує І. Франко захисників, які добирає порівняння, епітети, метафори! «Любо було глядіти на ті здорові рум'яні лица, розігріті мужньою відвагою і гордим почуттям того, що їм прийдеться заступати своїми грудьми все, що найдорожче у них на світі, що в їх оружжя зложено велике діло». Проте не може захоплення викликати ворог, що прийшов на цю землю.

З огидою І. Франко описує завойовників: «Виринають перед очима чорні страшні голови з маленькими блискучими очима. Очі ті тривожно несхибно, мов заклигати, глядять на тухольців» або: «Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їх сила по долині».

У чому ж сила тухольців? Адже і досвіду в них менше, і озброєні гірше, і за кількістю вони поступаються монголам?..

Читаючи твір І. Франка, кожний захоплюється тухольцями, їх непереможним духом, вірністю, патріотизмом. Проблема патріотизму була, є і завжди буде актуальною. І захист Вітчизни — це священний обов'язок кожного громадянина, адже про це навіть написано у Конституції України.

3. Робота над III розділом повісті

3.1. Виразне читання розділу, переказ цікавих епізодів.

3.2. *Тема:* зображення проведення громадської копії тухольців, де відбулася суперечка між Захаром Беркутом і Тугаром Вовком, а також осмислення тухольцями страшної звістки — неминучий напад татар.

3.3. *Ідея:* возвеличення мудрості, великого розуму, сили волі З. Беркута, який протистояв підступності, хитрості, брехливості, зрадництву Тугара Вовка.

3.4. *Основна думка:* «...свобідному чоловікові личить не гордість, а супокійна повага та розум»; «...єдинити силу народа в одних руках!»

3.5. Проблематика:

- честь і зрада;
- правда і брехня;
- мужність і боягузтво;
- володар і народ;
- відповідальність і безпечність.

3.6. Композиція.

Події відбуваються неподалік від села Тухля на майдані, де росла липа.

Експозиція: кожне зібрання тухольців, докладне знайомство із Захаром Беркутом, його минулим, родиною.

Зав'язка: прихід Т. Вовка на громадський суд, суперечка між боярином і З. Беркутом з приводу того, хто є господарем Тухольщини.

Кульмінація: смерть Митька Вояка, рішення громади щодо зруйнування будинку Т. Вовка та виселення його з Тухольщини.

Розв'язка: страшна звістка про напад татар на Русь, прохання посланців і громади до З. Беркута очолити оборонців і стати на бій з ворогом.

3.7. Сюжет.

Проведення копної ради, на якій З. Беркут звернувся до громади і розповів їй про лихо, яке охопило Тухольщину, як тільки в ній оселився боярин.

Знайомство з минулим старого Беркута, розповідь про великий авторитет, який має 90-літній старець у тухольців.

На копії відбувався громадський суд над Т. Вовком, який завдавав багато принижень, утисків тухольцям. Саме тут боярин вбиває Митька Вояка, який виявив бажання звинуватити Т. Вовка у зраді. Боярин залишає суд, громада вирішає у триденний термін зруйнувати його помешкання й вимусити покинути Тухлю.

На копу також з'явилися посланці різних підгірських поселень. Вони звернулися до З. Беркута і громади по допомогу. Всіх схвилювала страшна звістка: на Русь рухаються полчища татар, які незабаром з'являться до Тухлі, щоб перейти Карпати. Посланці просять З. Беркута і громаду вступити у бій із завойовниками.

Головна причина успіху завоювання Русі татарами — це феодална роздробленість Русі, чвари між князями, їх зрада.

3.8. Обговорення змісту розділу за питаннями:

- Що символізувала липа, яка росла за Тухлею? («Тухольці вірили, що тота липа — дар їх споконвічного добродія, царя велетнів, який засадив її власноручно на тухольській долині на знак своєї перемоги над Мораною»)
- Опишіть місце копних зборів тухольців. («Довкола липи був широкий, рівний майдан. Рядами стояли на нім до сходу сонця гладкі кам'яні брили, призначені на стільці, де сідали старці громадські, батьки родин. Кільки було таких батьків, стільки й кам'яних стільців. Поза ними було вільні місця. Під липою, над самим джерелом, стояв чотиригранний камінь з проверченою всередині дірою; тут на час ради виставлялося копне знамено. А обік зроблене було друге підвищення для бесідника, себто для того, хто в якій-будь справі говорив; він виступав із свого місця і входив на це підвищення, щоб увесь народ міг чути його») Про що воно свідчить?
- Яка і для чого проводилася церемонія Захаром Беркутом перед початком проведення копних зборів? («Потім устав із свого місця найстарший у зборі, Захар Беркут, і повільним, але твердим кроком виступив під липу і, доторкнувшись її рукою, наблизився до пливучої з її коріння нори і, припавши на коліна, помазав собі нею очі й уста. Се була звичайна, стародавня церемонія, що знаменувала очищення уст і прояснення ока, потрібне при таким важким ділі, як народна рада. Потім він сів на підвищенні місці, звернений лицем до народу, тобто до східної сторони неба»)
- Яким нам зображує І. Франко Захара Беркута? («Захар Беркут — се був сивий, як голуб, 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кременезний»)
- Чим полюбляв займатися Захар Беркут? («Сад, пасіка й ліки — се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут уже в своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знання в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, але радо навчав кожного, показував і заохочував. Коли було настане час, між зеленими святами і святом Купала, Захар Беркут іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками»)

- Чому тухольці мали міцне здоров'я? («...Чисті та прості звичаї тодішнього народу, свіже тухольське повітря, просторі та здорові хати і ненастанна, та зовсім не надсильна праця — все те вкупі хоронило людей від частих і заразливих хвороб»)
- Що зумовило Захара Беркута займатися лікарською справою? («...Случалися каліцтва, рани, на які, певно, ніякий знахар не вмів так скоро і так гарно зарадити, як Захар Беркут»)
- Якої думки був Захар Беркут стосовно життя? («Життя лиш доти має вартість, доки чоловік може помагати іншим»)
- Чому для З. Беркута «грумада — то був його світ, то була ціль його життя»?
- Чим пояснити те, що З. Беркут повернувся до громади після трирічного перебування у скиті зовсім іншою людиною? («...Його любов до громади стала ще гарячішою і сильнішою, його слова пили кристалевою чистою хвилею, були спокійні, розумні і тверді, як сталь, а проти усякої неправди острі, як бритва. ...Пізнав світ, був і в Галичині, і в Києві, бачив князів і їх діла, пізнав вояків і купців»)
- Чого прагнув З. Беркут для своєї громади? («...Добре уладнення і розумне ведення та розвивання громадських порядків, громадської спільності та дружності». «...Віддати ціле своє життя на поправу й скріплення добрих громадських порядків у своїй рідній Тухольщині»)
- Якою ви уявляєте громаду Тухлі? Як про неї сказано у творі? («Мов одна душа стояла тухольська громада дружно в праці і вживанні, в radoщах і горі. Громада була для себе і суддею, і впорядником у всьому. Громадське поле, громадські ліси не потребували сторожа — громада сама, вся і завсіди, бачно берегла своє добро. Бідних не було в громаді, земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихліри та стодоли стояли завсіди отвором для потребуючих»)
- Яке значення мала новозбудована дорога між Угорщиною і Руссю? («Зв'язок з багатими ще тоді угро-руськими громадами оживив усю верховину; почалася жива і обопільно хосенна обміна здобутків в праці; туди йшли кожухи, сир овечий та й цілі отари на заріз, а відтам пшениця, жито та полотна... вона була також проводом для всіляких вістей про життя громад по однім і по другім боці Бескида, була живою ниткою, що в'язала до купи дітей одного народу, розбитих між двома державами»)
- Коли і за яких обставин монголи напали на Русь? («...Досі нечуваного ворога, монголів, що перед десятьма роками, мов страшна громова хмара, появились були на східних границях Русі, в наддонських степах, і побили зібраних руських князів у страшній і дуже кривавій битві над рікою Калкою»)
- Якою у творі зображена феодальна роздрібленість на Русі? («...Спори за насліддя престолів і підкопування свобідних та самоуправних громадських порядків. Нерозумні! Вони підривали дуба, котрий годував їх своїми желудьми! Коли б були свою власть і свою силу повернули

на скріплювання, а не на підкопування тих порядків по громадах і живих зв'язків між громадами, то наша Русь, певно, не була б упала під стрілами та топорами монголів, але була б остоялася проти них, як глибоко вкорінений дуб-велетень остояється проти осінньої бурі!»)

- Через що виникли непорозуміння між тухольською громадою і Т. Вовком? («...Він почав тепер чинити тухольцям усякі пакості». «За що спираєш дорогу?», «...вівчарі, голосячи сумну вість, що боярські слуги зганяють їх із найкращої громадської полонини», «...боярин відмірює і запальковує для себе величезний кусень найкращого громадського лісу», «...казав убивати тухольську худобу...», «...одного громадського лісничого... велів прив'язати до дерева і сікти терновими різками мало що не на смерть»)
- Про що свідчить опис знамені громади Тухлі? («З одного здорового пня вироблений весь той суцільний ланцюг, сильний і немов замкнений у собі, а прецінь свобідний в кожнім поєдничім колісці, готовий прийняти всякі зв'язки. Сей ланцюг — то наш руський рід, такий, який вийшов з рук добрих, творчих духів. Кожда колісця в тім ланцюзі — то одна громада, нерозривно, у самої природи зв'язана з усіма іншими, а проте свобідна сама собі, немов замкнена сама в собі, живе своїм власним життям і вдовольняє своє потреби. Тільки така суцільність і свобода кожної поодинокі громади робить усю цілісність суцільного і свобідного. Нехай тільки одно колісце трісне, розпадеться само в собі, то й цілий ланцюг розпадеться, одно цілий його зв'язок розірветься. От так і упадок вольних громадських порядків у одній громаді стає раною, котра приносить недугу, а то й заразу для цілого тіла нашої святої Русі»)
- Чому Т. Вовк з'явився на копу у повній рицарській збруї, незважаючи на гарячу весняну днину? Як сприйняла його громада?
- Про що свідчить привітання Т. Вовка громаді? («...Хотів показати громаді свою вищість. При тім він не дивився на громаду, але обертав у руках свій топір і немов любувався блиском його вістря та обуха, показуючи явно, що глибоко погорджує цілою тою радою») З приводу чого велася розмова на копі між боярином і З. Беркутом?
- Якої думки був З. Беркут про князя Данила? («Не вітцем і опікуном ми вважаємо твого князя, але карою божою, засланою на нас за гріхи наші, від якої мусимо відкупуватися щорічними данинами. Чим менше ми про нього знаємо, а він про нас, тим ліпше для нас. І коби вся наша Русь могла позбутися сьогодні його з усіма його ватагами, то, певно, була би ще щаслива і велика!»)
- Про яку небезпеку для Червоної Русі розповів З. Беркут?
- Що мав на увазі З. Беркут, говорячи Т. Вовку про таке: «...до чистого діла треба й чисті руки»?
- Як висловився З. Беркут Т. Вовку про бажання боярина бути господарем тухольської громади? («Батьки наші казали нам: шкірного і непотрібного члена громади, розбійника, конокрада або постороннього, що

без волі громади забирає би громадські землі, з родиною такого прогнати з границь громадських, а дім його розвалити і зрівняти з землею»)

- За що дорікає старий Беркут боярину на копі? («...Скажи сам по совісті, чи ліпше ти поступаєш з нами, як розбійник? Адже ж землю нашу забираєш — наше найбільше і єдине добро. Людей наших гониш і вбиваєш на смерть, худобу нашу стріляєш! Чи так роблять чесні громадяни?»)
- Про які свої заслуги проголосив Т. Вовк на копі? («Проти князя кийвсько-го воював, проти князів волинських, і польських, і мазовецьких... Я воював і проти монголів над Калкою») Як до них поставився З. Беркут?
- За що громада поважає Митька Вояка? («...Своєю одною рукою вмів плести скусні коші і знав багато пісень та оповідань про далекі краї, то громада прийняла його в свої члени, жила його і зодягала за чергою, загально люблячи і поважаючи його за рани, понесені в війні з наїзником, і за його чесний, веселий характер»)
- В чому виявилася жорстокість боярина до Митька Вояка?
- Що вирішила громада на суді стосовно Т. Вовка? («За три дні віднині прийдуть наші люди, щоб розвалити твій дім і заглибити навіть слід твого буття у нас»)
- Яку звістку почули тухольці від посланця підгірських громад? («Зруйновані ми... Села наші попалені, худоби грабовані, молодіж вигибла. Широкою рікою розлилися пожежі і знищення по Підгір'ю. Князь не дав нам ніякої оборони, а бояри, що тисли нас в часи спокою, зрадили нас у потребі»)
- З яким проханням звернулися посланці угро-руських громад до тухольців? («...Спиніть тому страшну хмару, не допустіть її звалитися в нашу країну! ...А скоро раз вони переваляться через гори, то вже там ніяка сила не спинить їх, і всі ми погинемо марно. ...Тільки не опускайте рук, не тратьте надії, ставайте до бою з поганим наїзником!»)
- В чому вбачав З. Беркут причини поразки русичів у боях з монголами? («Сила їх велика, а нещасні порядки на наших долах дозволили їм зайти аж у серце нашого краю, перед поріг нашої хати. Князі й бояри потратили голови або зраджують край свій очевидячки»)
- До чого закликає З. Беркут посланців? («Доки в руках бояр засіки і проходи, доти ви й дихнути безпечно не можете. Кожної хвили сей прехитрий рід може продати вас. Пора вам не дрімати, але вдарити в дзвони і громадами поскидати з себе ті пута, в які обпудали вас боярська неситність і княжа сваволя»)
- Про що свідчить закінчення копі?

4. Робота над IV розділом повісті

4.1. Переказ цікавих епізодів твору.

4.2. Тема: відтворення картин жорстокості монголо-татар; рішення Т. Вовка помститися тухольцям за їх образу відносно нього зрадою і прислужництвом монголам.

4.3. *Ідея*: засудження жорстокості, підступності, жаги до збагачення, прагнення здобути славу шляхом смерті, зради, брехні.

4.4. *Основна думка*: ніщо немає страшного, ніж зрада рідного краю, його народу.

4.5. Проблематика:

- батьки і діти;
- честь і зрада;
- любов і ненависть.

4.6. Композиція: опис страшних картин загарбницьких походів монголів внаслідок князівських міжусобиць на Русі.

Зав'язка: рішення Т. Вовка помститися тухольцям зрадою монголам.

Кульмінація: звинувачення Мирослави батька у зраді, обіцянка Т. Вовка допомогти монголам потрапити до Тухлі.

Розв'язка: Т. Вовк прощається з Мирославою і вирушає з десятитисячним відділом монголів на чолі з Бурундою на Тухлю.

3.7. Сюжет.

Батий зі своєю стотисячною ордою рухався на руській землі, залишаючи після себе пожежу і смерть. Русь на ті часи була роз'єднана, що і сприяло її швидкому завоюванню.

Т. Вовк вирішує помститися тухольцям за свою образу зрадою. Він умовляє дочку залишити Тухлю і піти до монголів. Мирослава сперечається, але підкоряється волі батька.

Пета із задоволенням зустрів старого «помічника і друга». Т. Вовк обіцяє допомогти монголам перейти Карпати коротким шляхом через Тухлю.

Пета дарує Мирославі перстень, який дає їй можливість вільно пересуватися у стані ворога.

Мирослава дорікає батькові за його зраду, прагне позбавити себе життя заради Максима.

Боярин разом із десятитисячним відділом татар на чолі з Бурундою вирушає до Тухлі.

3.8. Обговорення змісту розділу за питаннями:

- Якої шкоди завдали татари Русі? (*«Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтягти її силу, розбити її народне життя. Найперші міста: Київ, Канів, Переяслав упали і були зруйновані до основи; їх слідом пішли тисячі сіл і менших городів»*)
- З якою метою монголи вирушили у військовий похід? (*«Ціль походу страшної орди були Угри, багата країна засилена племенем, спорідненим монголам, від котрого великий Чингісхан монгольський домагався, щоб йому піддалося. Угри не хотіли піддатися і страшенний похід монгольської орди мав їм показати месть великого Чингісхана»*)

- В чому були причини завоювання татарами більшої частини Русі? («...Русь була роз'єднана і роздerta внутрішніми міжусобицями. ...Слабї твердині падали, більше через зраду і підкупство, ніж силою поборені»)
- Як у творі описано жорстокість монголів? («...Палали інші світила, страшні, широкі, бухаючи огняною загровою: се горіли околичні села і слободи, окружаючи широкою огненою пасмурою монгольський табір. Там бушували загони монголів, рубаючи та мордуючи людей, забираючи в неволю та нищачи до основи все, чого не можна було забрати»)
- Яким чином висловився боярин про Максима Мирославі? («О, я знаю, що ти готова батька свого покинути для нього, ти перестала вже любити батька для нього! А тільки я кажу тобі дівчино: не вір тому поверховому блискові! Не вір гадюці, хоч кораловими барвами міниться!») З чим це було пов'язано?
- Про який сон розповіла Мирослава батькові?
- За що Т. Вовк докоряв дочці?
- Як боярин охарактеризував князя Данила? («О, хитра се штука, той князь! Використати силу чоловіка, виссати його, мов спілу вишню, а кістку кинути геть — на те він якраз. І який рад був він, коли я попросив у нього даровизни землі в Тухольщині!»)
- Чим був роздратований боярин? («Ну, а може, вертати нам до Тухлі, до тих проклятих хлопів, до того чорта Бекрута, і просити у них ласки, піддатися їх карі, зректися свого боярства і благати їх, щоб нас прийняли до своєї громади, як рівні рівних, і жити з ними так, як вони, з вівцями вкупі між вівсом і гноєм?»)
- Що побачили Т. Вовк з дочкою, коли стали на вершину гори? («...Розкинулася широка стрийська долина морем пожеж і огню. Небо жевріло кривавим відблиском. Немов з пекла, неслися з долини дивні голоси, іржання коней, брязкіт зброї, переक्лики вартових, гомін сидячих при огнищах чорних, косматих людей, а геть-геть далеко роздираючі серце зойки мордованих старців, жінок і дітей, в'язаних і ведених у неволю мужчин, рик скотини і хрускіт будинків, що, перепалені, валилися додола, а потім величезні водопади іскор, мов рої золотистих комах, збивалися під небо»)
- Якому рішенню батька була здивована Мирослава? Як вона зреагувала на нього? («Я ж знаю, що ти любиш мене! Я... я не покину тебе ніколи! Я буду твоєю служницею, твоєю невільницею до останнього віддиху, лиш не йди туди, не подавай свого чесного ім'я на вічну ганьбу!»)
- Як Мирослава висловилася батьку про його рішення зрадити країну? («Гнів проти тухольців засліпив тебе і пхає тебе до загибелі. Нехай і так, що ми нещасливі — а чи для того мусимо бути зрадниками свого краю? Ні, радше згинуть нам із голоду під плотом!»)
- Яку думку висловив автор повісті про огидність Т. Вовка? («...Не знала, як глибоко її батько був уже застряг у тім огиднім багні, як безповоротно він уже впав у безодню, так що для нього справді не було іншого виходу, як падати глибше, аж до дна»)

- З чим, на ваш погляд, було пов'язано те, що монгольська сторожа по-важно зустріла боярина з дочкою? (*«З рабським ушануванням розступилися монголи перед незнайомим приїжджим, що говорив їх мовою та ще й таким певним тоном, до якого вони привикли від своїх ханів та бегадирів»*)
- Що було відомо про минулі зв'язки боярина з монголами? (*«Т. Вовк у битві під Калкою зрадив Русь монголам, виявивши їм наперед цілий план битви, зложений руськими князями. Правда говорили вісті, доказу на те певного нема, а то б бояринові прийшлося понести голову на колоду; боярин стояв у битві в першій ряді і при першій замішанні взятий був до неволі. Але дивним видавалось декому його швидке увільнення без окупу, хоч боярин божився, що монголи випустили його, шануючи його хоробрість»*)
- Через що князь Данило із задоволенням дарував бояринові землі Тухольщини після битви під Калкою? (*«...Сам князь не довіряв йому так, як довіряв давніше. Боярин вкінці почув туту зміну і попросив у князя даровизни землі в Тухольщині. Не допитуючись, для чого задумав боярин покидати Галич і для чого хоче закопатися в такій лісистій пустині, та й ще з молодю дочкою, князь Данило дав йому даровизну — очевидно рад був його позбутися. І при від'їзді з Галича якось холодно прощалися всі з боярином, довголітнім товаришем оружжя»*)
- На підставі чого Мирослава зрозуміла, що її батько зрадник?
- Про що думала Мирослава, перебуваючи з батьком у таборі ворога? (*«Я не піду далше. Я не стану зрадницею свого народу! Я покину батька, коли не зможу відвести його від його проклятого наміру»*)
- Чому Мирослава не могла знаходитися у ворожому стані? (*Пета: «Хіба ж ти не знаєш, що звичай наш забороняє жєнщинам вступати в збір вояків?»*)
- Яке значення мав подарунок Пети для Мирослави? (*«Се знак його великої ласки для тебе дає тобі безпечний прохід у монгольськїм таборї»*)
- Яким у творі зображений Пета? (*«...Головний начальник свого віддїлу, чоловічок лїт коло сорока, тип монгола і невеличкий, повертливий з хитро мигаючими, малими, мов мишачими, очима»*)
- У чому виявилася зрада Т. Вовка?
- Як боярин охарактеризував руський народ монгольському бегадиру? (*«Дух бунту і непокори живе в народї. Серце його тужить за давнїми порядками, де не було ні князїв, ні властї, де кожда громада жила для себе, а против спїльного ворога всі дружилися по добрїй волї і вибирали та скидали свого старшину. Народ глядїть на бояр, мов пастухи на вовка, і скоро би тїлько побачив, що бояри тягнуть у сторону великого Чїнгїсхана одверто, то побив би їх камїнням. Коли ж за приближеннєм вашої сили бояри пїддадуться вам і вїддадуть вам засїки, народ пирсне, як полова від вїтру»*)
- Якої кари могли б підлягати бунтївники у монгольськїм таборї? (*«У нас, коли дрїбнї ватажкї хотїли бунтувати проти великого Чїнгїсхана, то той згромадив їх до свого аулу і, окруживши аул своїми вїрними синами, велїв*

настановити вісімдесят великих кітлів на грані і налити їх водою, а коли вода закипіла, то, не розбираючи нічиєї вина, велів у кожний котел вкинути по два бунтівники і варити їх так довго, поки тіло зовсім не відкипало від кості. Тоді велів повиймати голі кістки з кітлів, посадити їх на коней і повідвозити до підвладних їм племен, щоб ті на примірі своїх ватажків училися послуху й покори великому Чингісханові»)

- Що запропонував Бурунда стосовно переходу через Карпати?
- Як почувала себе Мирослава, перебуваючи у монгольському таборі? («Положення те було справді страшне, бачилось навіть — безвихідне. Батько її — зрадник, монгольський слуга; вона — в монгольському таборі, напівгість, напівбранка, а на всякий спосіб кругла сирота. ...Вона дала сльозам волю і плакала, мов з життям своїм прощалася»)
- За що дорікала Мирослава батькові, коли той прийшов проститися з нею перед походом на Тухлю? («...Я дочка зрадника, може, й сама зрадниця! Так, тату! Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж себе самого перехитрив!.. Ти вбив моє щастя»)
- Як Мирослава зреагувала на рішення батька йти на Тухлю з монголами? («...Я остережу його, спасу його від твоєї засідки! А коли в неї попадеться, то я стану обік нього і буду боротися разом з ним, до останнього скопу проти тебе, тату, і твоїх поганих союзників!»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

III розділ повісті

1. Що тухольці вважали найдавнішим свідком давнини і «окружали великою пошаною»:
 - а) кам'яну брилу біля озера; б) липу, що росла неподалік від водоспаду; в) старий колодязь.
2. Який художній засіб використав І. Франко у фразі: «Сонце піднялось уже високо на небо..»:
 - а) алегорію; б) епітет; в) метафору.
3. Найстаршим на копних зборах був:
 - а) Захар Беркут; б) старець-закличник; в) Тугар Вовк.
4. Улюбленим заняттям для Захара Беркута було:
 - а) обробляти землю; б) полювати на звірів і випасати овець; в) доглядати за садом, пасікою.
5. Коли «настане час між зеленими святами і святом Купайла», Захар Беркут і з сином Максимом:
 - а) носять траву для худоби; б) підрізають сад; в) збирають зілля у горах для ліків.
6. Метою життя З. Беркут для себе вважав:
 - а) громаду; б) подолати Т. Вовка; в) забезпечити щасливе життя для своїх дітей.

7. У кого З. Беркут навчився лікарській справі?
а) ворожбита; б) старця-чаклуна; в) *монаха Акинтія*.
8. Правдиві слова З. Беркута були гострими як:
а) ніж; б) голка; в) *бритва*.
9. Багато подорожуючи ще молодим, З. Беркут відвідав:
а) *Галич і Київ*; б) Тулу і Москву; в) Волинь і Крим.
10. Чим саме тухольці сплачували князю податки?
а) грошима; б) *натуральною продукцією*; в) цінним металом.
11. Хто з героїв твору, як заговорить, то немов бог тобі в серце вступає?
а) *Захар Беркут*; б) Мирослава; в) Максим.
12. Одним із важливих питань для З. Беркута, яке він намагався обговорити на громадській раді,— це:
а) *побудування нової дороги*; б) бережливе ставлення до лісу;
в) розширення посівної площі.

IV розділ твору

1. Назвіть міста, які було першими зруйновано татарами:
а) Умань, Полтава, Чернігів; б) Ужгород, Новгород, Харків;
в) *Київ, Канів, Переяслав*.
2. Про кого І. Франко говорить, що він «...ішов поздовж руської землі, розпускаючи широко свої загони і бродячи по коліна в крові»?
а) Чингісхана; б) *Батия*; в) Пету.
3. Орда хана складалася з війська у:
а) п'ятсот тисяч; б) *сто тисяч*; в) дві тисячі.
4. Який художній засіб використано І. Франком у фразі: «Русь була роз'єднана і роздерта внутрішніми міжусобицями»?
а) алегорією; б) епітет; в) *метафору*.
5. Основною метою військового походу монголів було:
а) *підкорити країну Угри*; б) захопити Карпати;
в) знищити слов'янські народи.
6. Як назвав Т. Вовк татар:
а) *своїми союзниками*; б) страшною дикою силою; в) правителями землі.
7. З похнюпленими додолу головами і з горляною, співучою мовою, татари були схожими на:
а) *вовків*; б) страшних демонів; в) волохатих чудовиськ.
8. Монгольські шатри були зроблені з:
а) брезенту; б) *волоку*; в) різнокольорового ганчір'я.
9. Що подарував Пета Мирославі?
а) Красивого коня; б) срібне намисто; в) *золотий перстень*.
10. За що дорікав Пета Т. Вовку? Бо боярин:
а) *невчасно прибув до табору*;
б) не приніс карту розташування тухольців у горах;
в) нічого не розповів про Захара Беркута.

11. Кому з героїв належать слова: «Хто має браму, той має й хату!»
а) *Мирославі*; б) Бурунді; в) Т. Вовку.
12. Бурунда був одягнений у шкіру:
а) тухольського ведмедя; б) *степового тигра*; в) гірської кози.
Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, у чому виявилася зневага і жорстокість Т. Вовка до тухольців? Наведіть переконливі факти з твору.
2. Порівняйте, яке значення має військовий прапор і знамя для тухольської громади. Свої співставлення узагальніть.
3. Стара липа, яка росла за селом Тухля, була місцем:
а) де любили гратися діти селян;
б) першої зустрічі Мирослави з Максимом;
в) *копних зборів тухольців*.

Картка № 2

1. Прокоментуйте, про що свідчать слова громадян на копі стосовно позбавлення їх волі: «Станемо в обороні своєї свободи, хоч би прийшлося нам і останню краплю крові пролити»
2. Чому, на вашу думку, Захар Беркут, не досить знаючи Тугара Вовка, негативно висловлюється про нього громаді? Свої міркування обґрунтуйте.
3. П'ятий син у Захара Беркута був:
а) лікарем; б) *ковалем*; в) гончарем.

Картка № 3

1. Вмотивуйте, чому Мирослава просить батька повернутися до Тухлі і жити за законами громади? Чи пов'язане це з її коханням до Максима?
2. Обґрунтуйте, з чим пов'язано те, що Т. Вовк запропонував іти монгольському війську Тухольським шляхом. Як він довів своє рішення монгольському ватажку?
3. Кому з героїв належить портретна характеристика: «...мужчина величезного росту й геркулесової будови тіла, з лицем темно-оливкової барви»:
а) Тугару Вовку; б) Захару Беркуту; в) *Бурунді*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Знати зміст V, VI розділів повісті, скласти план, дібрати цитати до характеристики образів Максима і Мирослави.

- По горизонталі:** 1. Як Т. Вовк називав тухольців? (*Смердами*) 2. Ім'я дочки Т. Вовка. (*Мирослава*) 3. За соціальним станом Т. Вовк — ... (*Боярин*) 4. Назва стовпа, який «пильнував» вхід у тухольську долину. (*Сторож*) 5. За родом діяльності Максим — ... (*Гірняк*)

По вертикалі: 6. Один із псевдонімів І. Франка (*Мирон*).

III. Основний зміст твору

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

Героями моїх творів майже ніколи не бувають люди темні і безпомічні, а коли ті твори будять симпатію до них у читачів, то певно не за їх терпіння, а за їх життєву енергію, розум і чуття, яке вони проявляють у життєвій боротьбі.

І. Франко

1. Характеристика образів Максима і Мирослави

1.1. Максим.

1.1.1. Бесіда за питаннями:

- Хто такий Максим? Коли вперше ви зустрічаєтеся з ним у творі?
- Яке враження справляє на вас цей герой?
- Як тухольці ставилися до Максима?
- Де познайомилися Максим і Мирослава?
- За що Т. Вовк не любляв Максима?
- Яким чином Максим опинився у ворожому стані?
- Чи легко було молодому Беркуту руйнувати будинок, де жила його кохана з батьком?
- В чому виявилася мужність Максима у битві з ворогом?
- В результаті чого Максим потрапив у полон?
- Що запропонував юнак тухольській громаді для подолання ворога?
- Як сприйняв Максим звістку про оточення тухольцями монголів, перебуваючи в полоні?
- За що, на ваш погляд, Мирослава полюбила Максима?
- Чи можна вважати молодого Беркута зрадником?
- Чому, на вашу думку, Максим вижив, перебуваючи в полоні?
- Чи буде Максим продовжувати справу батька? Відповідь обґрунтуйте.
- Якими рисами характеру наділив І. Франко свого героя? Які з них ви б хотіли мати? Чому?

1.1.2. Гра «Вільний мікрофон».

Учні стисло висловлюють власну думку, відповідаючи на питання: «Чим мені сподобався цей герой (Максим)?»

1.1.3. Цитатна характеристика. Додатковий матеріал.

- «...Молодий гірняк»; «...перший удалець на всю тухольську верховину, син тухольського бесідника Захара»;

- «...всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами... усюди був однаковий, спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитися з ним так само, як він з ними, свобідно, несиловано, сміялись і жартували з ним. ...Боярська служба... поважала за його звичайність і розсудливість»;
- «...його хороше, сонцем обпалене і здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице»;
- «В його серці, смілім і чистім, як щире золото...»;
- «...дитя гір»;
- «Усюди був однаковий, спокійний, свобідний в рухах і словах...»;
- Для Максима над усе воля, це видно з виразу його очей. «Життя в неволі нічого не варте»,— каже він Тугарові Вовку. Максим тяжко переживає через те, що з ним трапалося. Закований у тяжкі ланцюги, які «тиснуть його, мов залізні, холодні гадюки», «висасують» усю силу з його тіла, всі думки з його мізку, він тамує в собі великий біль, спостерігаючи, як горить його рідна Тухля. «Він рад би був разом згинути, полетіти в повітрі золоту іскрою», а коли й покрівля рідної хати повалилася, Максим «безсильний, мов підкошений, упав на землю й зомлів». Так відчувати може лише людина, яка палко любить рідну землю і життя.
- Максим з радістю сприймає повідомлення Тугара Вовка про те, що тухольці оточили монголів, і з гідністю патріота відповідає зрадникові, що «тухольці будуть битися до останнього», але не пустять ворога в гори.

1.1.4. Орієнтовний план до характеристики образу Максима.

- 1) Максим — «молодий гірняк... перший удалець на всю тухольську верховину...»
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Вольові якості: а) наполегливість; б) цілеспрямованість; в) мужність; г) велика сила волі; д) незламність, твердість; е) готовність до самопожертви; є) свідомість обов'язку.
- 4) Розум та кмітливість: а) володіння зброєю; б) військове вміння; в) риси начальника.
- 5) Почуттєві риси: а) справедливість; б) любов до вітчизни, коханої; в) гордість; г) волелюбність; д) вірність; е) розсудливість; є) витривалість; ж) самовладання.
- 6) Значення образу Максима.

1.2. Мирослава.

1.2.1. Бесіда за питаннями:

- Якою ви уявляєте Мирославу?
- Хто виховував дочку боярина? Як це вплинуло на її характер, поведінку?
- Як Мирослава поводити себе під час полювання?

- Через що дочка не розуміла свого батька? Як вона сприймала його зраду?
- Чому Мирослава відстоювала інтереси тухольців?
- Яким чином Мирослава намагалася визволити Максима з неволі?
- Як Захар Беркут ставився до Мирослави?
- Чому Мирослава не могла перебувати з батьком у ворожому стані?
- Що відчувала героїня, коли зрозуміла про можливу смерть Максима?
- Як Мирослава поставилася до загибелі батька?
- Чи будуть, на ваш погляд, щасливими Максим і Мирослава?
- Дослідіть, як сам автор твору ставиться до своїх героїв. Спостереження обгрунтуйте.

1.2.2. Цитатна характеристика. Додатковий матеріал.

- «...Не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поведження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами», «...виросла на свободі, що виховання її було мужське, і що в тім прегарно розвиненим дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженні втратила матір. Ненька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задовольнити її палку натуру, привчав її владати рицарською зброєю, зносити всякі невігоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй приходилось поборювати, тим охітніше бралася вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла й її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути ненщиною і ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову,— той до віку не міг забути її лица, її ходу, її голосу, тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов».
- «...Незвичайна ненщина поровень з найсильнішими мужами поборювала всякі труднощі утяжливої дороги. Як легко перескакувала гнілі ломи і величезні трами...»
- «А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем і топором? Ану, нехай котрий-будь із твоїх поселенців спробує зо мною порівнятися,— побачимо, хто дужчий!»
- «Якою самотною, якою круглою сиротою чула вона себе тепер на світі, хоч тут же коло неї сидів її батько! Якою нещасною чула вона себе тепер, хоч батько недавно ще запевняв її, що все робить для її щастя!»
- «Її слова, її погляд, дотик її рук і її вісті — все те немов вирвало його (Максима) з темного гробу, повернуло йому життя».

- Поведінка Мирослави в монгольському таборі, її піклування про Максима («мов ясочка, припала край нього, слізьми обливала його тяжкі пуга») викликають симпатію до дівчини. Вона кохає Максима і готова на самопожертву, аби визволити його з неволі, тому і пропонує йому золотий перстень, з яким він міг би перейти монгольську варту. Мирослава намагається підтримати в Максимові віру в життя, вселити йому надію на визволення. Вона з гордістю повідомляє, що внесла свою частку у підготовку розгрому монголів, порадивши тухольцям виготовити смертоносну зброю для ворогів — метавки.
- Вона струнка, як тополя, «рум'яніється, як рожа», в неї «чорні, палкі очі».
- Мирослава завжди вірна собі, вона діє, як підказує їй сумління і серце. Тому вона виступає на боці народу, стає справжньою патріоткою батьківщини. Вона покохала простого селянина, хлопця, який в очах її батька був рабом. Однак конфлікт цим не вичерпується. Вона дізнається, що батько зрадник. Дівчина кидає його і йде до тухольців. Це при тому, що вона гаряче його любить. (Втративши матір при народженні, Мирослава знала тільки ласку батька.) Та любов дочки перемагає, вона хоче повернути батька на правильний шлях, а коли це не вдається, виступає на стороні громади проти батька. Вона стає донькою Захара Беркута, який радо її приймає.

1.2.3. Орієнтовний план до характеристики образу Мирослави.

- 1) Мирослава — головна героїня повісті І. Франка «Захар Беркут», дочка боярина Тугара Вовка.
- 2) Портрет і зовнішність.
- 3) Риси вдачі: а) сердечність; б) доброта; в) скромність; г) ніжність; д) порядність; е) вірність.
- 4) Донька і батько.
- 5) Вольові риси: а) готовність віддати життя за щастя народу і за коханого; б) сила волі; в) мужність.
- 6) Палке кохання до Максима.
- 7) Мирослава — рятівниця Тухлі.

1.3. Порівняльна характеристика Максима і Мирослави.

1.3.1. Спільні риси.

- 1) Максим і Мирослава — сміливі й мужні.
- 2) Волелюбні, розуміють справедливість порядків, установлених тухольцями.
- 3) Виявляють військове вміння.
- 4) Готові віддати життя за щастя народу.

1.3.2. Відмінні риси.

- 1) Різні умови виховання по-іншому впливають на їхні характери.
- Син вождя тухольської громади Максим не згоден ні на які поступки, коли йдеться про щастя народу.

- Дочка боярина Мирослава ладна відмовитися від справедливої кари ворогові аби зберегти життя коханому.
- 2) Максим твердий і непохитний; Мирослава слабкіша, іноді вагається.
- 3) У Максима над усім панує свідомість обов'язку перед народом; Мирослава насамперед думає про свого нареченого.

Висновок. Хоч Максим і Мирослава відрізняються своєю вдачею, вони обоє патріоти. У цих образах уславлено гаряче патріотичне почуття, вірність батьківщині.

(Сцени «Максим відкидає пропозицію Т. Вовка», «Максим і Мирослава», «Мирослава молить Захара Беркута визволити сина».)

2. Теорія літератури. Поняття про сюжет

Сюжет (фр. *sujet* — предмет) — послідовність і зв'язок опису подій у творах художньої літератури. Складові частини сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка. У великих творах може бути кілька сюжетів (сюжетних ліній); у малих творах бувають відсутні деякі частини сюжету.

3. Робота над V розділом повісті

3.1. Виразне читання окремих частин розділу.

3.2. *Тема:* зображення мужньої боротьби тухольців, лучників, охоронців на чолі з Максимом проти монголо-татарських загарбників під керівництвом Т. Вовка.

3.3. *Ідея:* уславлення героїзму, винахідливості, стійкості русичів та їх ватажка Максима; засудження жорстокості, жаги до збагачення, підступності, улесливості Т. Вовка та його прибічників монголів.

3.4. *Основна думка:* найстрашніше для країни — це зрада; тільки той, хто проливає кров за неї, гідний бути її сином.

3.5. Композиція.

Експозиція: виконання Максимом рішення громади; побратимство з лучниками та охоронцями будинка Т. Вовка.

Зав'язка: боротьба русичів на чолі з Максимом проти монголів під керівництвом боярина і Бурунди.

Кульмінація: захоплення Максима у полон; смерть всіх прибічників молодого Беркута.

Розв'язка: звернення Максима до сонця, яке не було милосердним до нього і його товаришів.

3.6. Сюжет.

Максиму та кільком інших тухольцям було доручено виконати рішення громади — вигнати Т. Вовка з Тухлі, його будинок розруйнувати.

Однак боярина з дочкою не було, тільки охоронці та лучники біля його будинку намагалися чинити тухольцям опір. Незабаром тухольці та охоронці знайшли порозуміння і вирішили відсвяткувати цю подію. Недовго тривав банкет. Будинок Т. Вовка був оточений монголами. Від-

бувся бій, який складався з кількох етапів. Мужньо трималися тухольці, очолені Максимом. Врешті-решт всі були мертві, окрім Максима. Т. Вовк наказав монголам обов'язково взяти у полон того, кому він задрив, ким пишався і водночас ненавидів.

3.7. Обговорення змісту розділу за питаннями.

- Які відчуття були у Максима, коли він ішов виконувати рішення громади — прогнати з Тухольщини Т. Вовка? (*«...Хоч серце його рвалося і краялось на саму думку, що буде мусити стрітися з Мирославою, з її батьком як з ворогом, що, бути може, мусив боротися з боярськими лучниками або з самим боярином, проливати кров людську в очах тої, за котру він сам готов був свою пролити. Правда, він твердо рішився зробити своє діло як можна найспокійніше і не доводити його аж до проливання крові...»*)
- Що думав Максим про боярина, йдучи до нього за рішенням громади? (*«...Коли схоче моєї крові, я не буду боронитися, я надставлю йому свої груди добровільно, нехай б'є! Життя він не хоче мені дати, то нехай дає смерть!.. Але ви не будете знати, що я сам бажав і шукав смерті!»*)
- Як це характеризує молодого тухольця?
- Прочитайте, в яких умовах жив Т. Вовк у Тухлі. Про що це свідчить?
- Від яких слів оборонців будинку боярина зрадив Максим? (*«Не прогнівайтеся на нас за нашу мовчанку. Ми дали слово бояринові, що стрітимо вас ворожо, але ми не дали йому слова проливати вашу кров і знаємо, що боярин скривдив громаду і що громадський суд справедливий. Робіть, що вам повелено, і, коли буде ласка батьків ваших, ми будемо просити їх, щоб прийняли нас до своєї громади. Не хочемо більше служити бояринові!»*)
- Як охоронці будинку Т. Вовка організували святкування своєї зустрічі з тухольцями? (*«...Дружинники повиносили до сіней великі дубові столи із світлиць, прикрашали їх білою скатертю і заставили всілякою стравою й медом. Серед радісних окликів і співів почалася гостина»*)
- Розкажіть, як тухольці виявили свою готовність битися з монголами. (*«Адже ж кождий із них не раз у своїх дитячих і молодечих снах бачив себе в битві, в небезпеці, в кровавій боротьбі з ворогом і бажав, і молився, щоб сон став явою, щоб довелося йому колись ставати грудьми в обороні свого краю»*)
- Що відповів Максим Т. Вовку на його пропозицію здатися? (*«Дуже не впору назвав ти нас, синів вольної громади, рабами! Ти поглянь на себе! Може, до тебе така назва борше пристане, ніж до нас. Адже до вчора це був ти раб княжий, а нині ти вже раб великий Чінгісхана і певно полизав молоко, розлите по хребті коня якогось його бегадира. Коли воно тобі смакувало, то ще з того не виходить, щоб і ми були ласі до нього. Великої сили великого Чінгісхана ми не лякаємось. Вона може нас зробити трупами, але не зробить нас рабами. А тебе боярин, вся сила великого Чінгісхана не зробить уже ані вольним, ані чесним чоловіком!»*)

- Через що Т. Вовк страшно розлютився під час осади свого будинку, де переховувалися тухольці?
- Кого бачив Максим у боярині? («...Зрадника, чоловіка, що потоптав сам свою честь, котрому проте ніяка честь не належиться»)
- Як відбувся бій тухольців з монголами? В чому були особливості тактики бою?
- Через що тухольці вимушені були покинути оборону біля недобудованого паркану?
- До якого плану вдався Максим з останками оборонців у небезпечній для них ситуації?
- Якої думки був боярин про Максима, спостерігаючи за ним під час бою? («*Йй-богу, славний молодець! Не дивуюсь, що він очарував мою доньку. І мене самого він міг би очарувати своєю рицарською вдачею!*»)
- Що відповів Максим Т. Вовку, коли його було схоплено? («*Хоч і в пугтах, я все буду вільний чоловік. У мене пуга на руках, а в тебе в душі!*») Прокоментуйте ці слова Максима.
- Над чим розмірковував боярин після захоплення Максима? («*Коб тільки мені по тих трупах дійти до власті й сили,— обернувся б і я лицем проти них. Але сей поганець, сей Максим — то мені борець! А хто знає, може, й він міг послужити за мої цілі? Треба використати його, коли його мало в руках. Він мусить служити нам за провідника в горах, бо чорт їх там знає, який се той їх шлях і чи нема де на нім яких манівців. Тепер, коли він у моїх руках, треба приєднати, вкоськати його трохи,— хто знає, на що ще може він пригодиться?*»)
- Що сталося з полоненим Максимом? («*Максим, скований за руки і за ноги в тяжкі ланцюги, кровавий, простоволосий, із пошарпаною на шматки одежею, сидів на камені над річкою, німий, з затисненими зубами і з розпукою в серці!*»)
- Чому Максим заздрив товаришам, які загинули в бою? («*Щасливі були ті трупи! Вони лежали так тихо, так смирно на своїй кровавій постелі, без гніву, без муки, без ворогування. Вони сміялись тепер зі всяких пуг, із цілої сили великого Чингісхана, а його кусень заліза зробив бездушним знарядом у руках дикої самоволі, жертвою кровавої помсти! Які щасливі були трупи! Вони, хоч покалічені, носили на собі образ і подобу людську, — а його оці пуга в одній хвилі зробили скотиною, невольником!*»)

4. Робота над VI розділом повісті

4.1. Переказ цікавих епізодів з розділу.

4.2. *Тема:* відтворення страшних картин перебування монголів на Тухольщині, де ворог потрапив до пастки її оборонців.

4.3. *Ідея:* уславлення мудрості, винахідливості, дружби, взаємопідтримки оборонців рідної землі; засудження підступності, жорстокості монголів, їх прагнення збагатитися за рахунок знищення всього живого.

4.4. Основна думка: справжній син рідного краю ніколи не зрадить свою Батьківщину, свій народ, навіть якщо потрібно йому пожертвувати власним життям.

4.5. Композиція.

Експозиція: страшна чутка про намагання монголів захопити Тухлю.

Зав'язка: мудре рішення Максима стосовно блокади монголів у горах; непорозуміння між Бурундою і Т. Вовком.

Кульмінація: відчуття монголами тієї безвихідної ситуації, в яку вони потрапили під час захоплення Тухлі.

Розв'язка: відмова Максима зрадити свій народ.

4.6. Сюжет.

Сон, який бачив З. Беркут, був передчуттям неприємного — страшною чуткою про те, що на Тухлю рухаються монголи.

Мирослава звернулася до громади з пропозицією від Максима стосовно боротьби з монголами. Тухольцям необхідно було покинути село і, як тільки монголи потраплять до нього, то «їх обступити і вирубати до останнього».

Монголи увійшли у пусте село. Почалася боротьба: тухольці кидали каміння з гори на татар. Бурунда був незадоволений Т. Вовком, бо через нього монгольське військо поступово зменшувалося, план Пети не виконувався.

Т. Вовк пропонує обміняти Максима на те, щоб тухольці надали можливість монголам вийти з котловини.

Мирослава хоче звільнити Максима, вона пропонує йому переодягнутися в її одяг і взяти перстень, подарований їй Петою. Саме він дозволить Максиму пройти всю монгольську сторону.

Максим відхиляє пропозицію Мирослави, а потім і батька.

Мирослава порадила тухольцям у боротьбі з монголами використовувати машини, за допомогою яких можна кидати каміння (метавки).

4.7. Обговорення змісту розділу за питаннями:

- Який сон снився З. Беркуту? Про що він свідчив, на думку самого Захара? (*«Що се може значити? Щастя чи нещастя? Радість чи горе? Але він сам не міг знайти відповіді на те питання, тільки сон сей лишив по собі якесь важке почуття, якусь хмару суму на Захаровім чолі»*)
- Як тухольці реагували на сумну вість пастухів? (*«Перший раз, відколи засіла Тухля, рада громадська зібралася нині без звичайних обрядів, без знамена, серед брязку топорів та кіс, серед напівстривоженого, найвойовничішого гумору. Без порядку мішалися старці з молодцями, оружжі з безоружними, бо навіть жінки снували сюди й туди поміж громадою, допитуючись вістей про ворога або голосно оплакуючи свої погиблих синів»*)
- У чому вбачав З. Беркут призначення тухольців у боротьбі з монголами? (*«Не відбити, але розбити їх — се повинна бути наша мета!»*)

- Чим пояснити те, що громада не підтримала промову З. Беркута? («...Твоя рада хоч мудра і велику обіцяє славу, та неможлива для нас. Слабі наші сили... Ще не наспіла поміч від інших верховинських і загірських громад, а хоч і наспіє, то таки наша сила не вистачить навіть на те, щоб оточити монголів, не те вже щоб побороти їх в одвертій битві»)
- Яка допомога прибула тухольцям для оборони? («Се йшла прибі- цяна тухольцям поміч верховинських і загірських громад. Хлоп в хлопа, мов рослі явори, стали всі три відділи довгими рядами перед зібраною громадою і склонили хоругви на знак привітання»)
- Як тухольці сприйняли приїзд Мирослави? («Голоси були різні, непри- язні дочці поганого боярина, через котрого стільки молодців погибло») Що вона розповіла З. Беркуту про його сина? («...Син твій живий і здоров», «...у монгольській неволі»)
- Що запропонував Максим для перемоги над ворогом? («...Не спиняти монголів перед тісніною, але впустити їх у котловину. Тут можна їх обступити і вирубати до останнього, а коли ні, то виморити голо- дом. Треба тільки поробити засіки в вивозі при водопаді і повиносити з села все добро громадське, все збіжжя, весь хліб, усю худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків») Чи погодилася на це рада? («Тепер уже не піднімалися голоси, противні тій раді — і швидко громада рішилася»)
- Опишіть, що відбувалося у тухольському селі, коли громада під- тримала план Максима?
- Як природа відчувала ту небезпеку, яка повинна була ось-ось трапи- тися?
- Якою була реакція Бурунди, коли монгольське військо прийшло до спустошеного тухольського села?
- Як Бурунда намагався знищити тухольців, що перебували на горі? («Зігнати тих псів відтак у гори! Драбин сюди! Передні на драбини, а задні відганяй їх стрілами! Побачимо, чия візьме!»)
- Чим займався З. Беркут під час побоїща? («...Сидів на соломі, зайня- тий при ранених,.. виймав їм із ран стріли, повимивав рани при помочі Мирослави і заходився перев'язувати їх, поприкладавши якоїсь скусно приладженої живиці...»)
- З якою промовою звернулася Мирослава до тухольців стосовно монго- лів, які піднімалися вгору за допомогою драбин? («Не бійтеся ...Нехай собі стріляють, а ви ратища в руки і плазом додому! Аж коли передні покажуться до половини на горі, тоді разом на них! Самі вони заслонять вас від стріл, а обаливши передніх, ви обалите й задніх»)
- Чому Бурунда «скакав на майдані мов смажений»? За що він дорікав Т. Вовкові? («Підвійний зрадник — се твоя вина! Ти запровадив нас у сесю западню, відки ми вийти не можемо! ...Ти запровадив нас сюди, ти мушиш і вивести нас, і то завтра, без страти часу й людей!»)

- Що трапилося з Максимом після того, як він опинився у неволі? Як він сприймав те, що відбувалося з його рідним селом?
- Чим пояснити доброту, співчуття, чуйність Т. Вовка до полоненого Максима?
- Як Максим охарактеризував народ Тухольщини? («Тухольці цінкий народ: кого раз у руки зловлять, то вже не люблять пустити»)
- Яку думку висловив Максим боярину стосовно його, Беркута, замінити на виведення татар з котловини? («Тухольці будуть битися до останнього, щоб не пустити вас через гори. Чи, може, мали б за таку нужденну заміну, як я, допуститися зради на своїх верховинських і загірських братах, котрих села мусили б тоді бути зруйновані отак, як наша Тухля?»)
- Прокоментуйте слова Максима: «Хто хоч хвилю зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть». Зробіть висновок.
- Чому зустріч Мирослави з поневоленим Максимом змусила хлопця повірити у своє життя?
- Про що розповіла Мирослава Максиму, коли ті залишилися на самоті?
- Через що Максим назвав Мирославу не дочкою Т. Вовка, а духом Сторожа?
- Що запропонувала Мирослава для звільнення Максима? («Варта перепустить тебе. Бачиш перстень, що мене перепустила? Тільки ось що зроби: переберись у мою одіж і візьми сей золотий перстень; його дав мені їх начальник на знак свободи і безпечного проходу. Покажеш його сторожам, і вони пропустять тебе»)
- Чому Максим не погодився на пропозицію Мирослави?

V. Закріплення опрацьованого навчального матеріалу

1. Проведення тестового опитування

У розділ повісті

1. У світлиці будинку, де жив боярин Т. Вовк, стіни були обвішані:
 - а) різноманітними заморськими прикрасами;
 - б) шкірами медведів;
 - в) грамотами від князя Данила.
2. Під час оборони будинку Т. Вовка один з охоронців для приготування до рішучих дій дав іншим знак:
 - а) помахом руки;
 - б) гучним свистом;
 - в) трубою.
3. Дорога річ, яка була у кімнаті Мирослави,— це:
 - а) металеве дзеркало;
 - б) книга часів Ярослава Мудрого;
 - в) шкіра ведмедиці, з якою боролася дівчина.
4. Після того як Т. Вовк з Мирославою покинули свій будинок у Тухлі, там залишилися тільки:
 - а) кухарі;
 - б) лучники і топірники;
 - в) сторож з собакою.
5. Монголи, на думку Максима, не добре вмюють:
 - а) стріляти з рушниць;
 - б) вести облогу;
 - в) стріляти з лука.

6. Через що Т. Вовк страшно розлютився під час осади свого будинку, де переховувалися тухольці?
 - а) *Стріли монгол не долітали до тухольців, бо оборонці ховалися за високим парканом;*
 - б) Максим підпалив приміщення боярина з усім його майном;
 - в) тухольці побили вікна у будинку його господаря.
7. При пусканні монгольських стріл виникав звук, який нагадував свист:
 - а) соловейка; б) *гадюки*; в) вітра.
8. Кому з героїв належать слова: «...на чистім полі вони проти нас, мов миш проти кота»?
 - а) Максиму; б) *Т. Вовку*; в) Бурунді.
9. Щоб спастися від монголів, Максиму з товаришами треба було потрапити до:
 - а) *лісу*; б) річки; в) Сторожа.
10. Який наказ отримали монголи від Т. Вовка стосовно полоненого Максима?
 - а) Побити його різками; б) *закувати у залізні пуга*;
 - в) поставити на гаряче вугілля.
11. За що Максим дорікав сонцю? Бо воно:
 - а) *перестало бути добрим*; б) пекло полоненого тухольця;
 - в) висушило гірську річку.
12. Полонений Максим заздрив:
 - а) Т. Вовку та монголам; б) *тим, хто вже помер після бою*;
 - в) пташці, яка щебетала у лісі.

VI розділ повісті.

1. З яким деревом І. Франко порівнює мужність Максима під час бою:
 - а) смерекою; б) *дубом*; в) кленом.
2. Який художній прийом використано письменником у фразі: «...монголи пруться на них, мов хвилі повені»:
 - а) алегорію; б) метафору; в) *порівняння*.
3. Вікна будинку Т. Вовка, як і у всіх хатах, обернені були на:
 - а) «полудне»; б) захід; в) схід.
4. Про що розповіли пастухи з сусідньої полонини З. Беркуту?
 - а) Негайну необхідність щодо захисту отари овець від вовків;
 - б) небезпеку через обвал каміння з гори;
 - в) *бійку, крики біля боярського дому*.
5. Кому з героїв належить висловлювання: «Раз умирати кожному, але славно вмирати — се не кожному случается»?
 - а) Одному з лучників; б) *З. Беркуту*; в) Максиму.
6. Обов'язковою атрибутикою кожної громади була:
 - а) трембіта; б) князівська грамота; в) *хоругва*.

7. Як назвали тухольці Мирославу, коли та зненацька приїхала до них у вивернутому монгольському кожусі?
 - а) *Прегарною і смілою*; б) винахідливою красунею;
 - в) мудрою і винахідливою.
 8. Через що тухольці вимушені були залишити своє поселення?
 - а) Перелякалися монголів; б) для звільнення Максима з неволі;
 - в) *щоб здійснити план Максима*.
 9. Пустинність села, яке покинули тухольці, порівнюється з:
 - а) *чумою, в результаті якої всі тухольці померли*;
 - б) порожнім посудом; в) степом взимку.
 10. Яким чином тухольці почали атаку на ворога?
 - а) *Обвалом каміння з гір*; б) пусканням стріл із луків;
 - в) стріляниною зі зброї.
 11. Що наказав Бурунда своєму війську перед спочинком?
 - а) *Підпалити село*; б) розвалити хати тухольців;
 - в) приготувати смачну вечерю.
 12. У разі перемоги татар Пета обіцяв Т. Вовку:
 - а) *велике карпатське князівство*; б) один віз золотих речей;
 - в) надати ханське звання.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Через що, на ваш погляд, Т. Вовк вважав себе і Максима невольниками? Свої міркування узагальніть.
2. Охарактеризуйте Максима як розумного, винахідливого, кмітливого ватажка під час бою з монголами.
3. Щоб забезпечити татарам вільний вихід із котловини, Т. Вовк вирішив:
 - а) підкупити З. Беркута; б) *проміняти його на полоненого Максима*;
 - в) подати згоду на одруження Мирослави і Максима.

Картка № 2

1. Що, на ваш погляд, мав на увазі І. Франко, зазначаючи про Максима Беркута: «Відмалку він виріс у глибокім почуванні своєї єдності з громадою і святості громадської волі».
2. Чим пояснити те, що Мирослава сказала З. Беркуту, що у неї немає батька? Чи мала вона на це право? Свою думку вмотивуйте.
3. Яке прислів'я використав Максим під час розмови з Т. Вовком?
 - а) Після дощу сонце засяє.
 - б) Діти батька не вчать.
 - в) *Не хвали дня перед вечором*.

Картка № 3

1. Що надавало сил Максимові і його прибічникам у боротьбі з монголами? Наведіть переконливі обґрунтування.

2. Прокоментуйте ставлення Максима до свого життя: «Життя в неволі нічого не варте — краще смерть». У чому, на ваш погляд, смисл життя для Максима?
3. Максим в родині Беркутів був сином:
 - а) старшим; б) середнім; в) *наймолодшим*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Підготувати характеристику образу Т. Вовка, дібрати цитати, скласти план; опрацювати зміст VII й VIII р. повісті.

VIII. Домашнє завдання

Урок № 13

I. ФРАНКО «ЗАХАР БЕРКУТ».

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ ТУГАРА ВОВКА

Мета: охарактеризувати образ Тугара Вовка, його прибічників, добираючи переконливі факти, обґрунтування; зробити ідейно-художній аналіз VII, VIII розділів повісті; сприяти виробленню в учнів навичок аналізувати образи в художніх творах; розвивати увагу, активний словник школярів, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; виховувати зневажливе ставлення до зрадників народу, Батьківщини, жорстокості, підступності; прищеплювати любов до художньої літератури, її митців.

Тип уроку: формування та вдосконалення вмінь і навичок.

Обладнання: портрет І. Франка, текст твору «Захар Беркут», ілюстрації до повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі літературного диктанту за твором І. Франка «Захар Беркут»

Завдання диктанту.

- Основний рід діяльності тухольців. (*Скотарство*)
- І. Франко у творі називав Максима дитям... (*Гір*)
- Назва великого кам'яного стовпа. (*Сторож*)
- Вік Захара Беркута. (*90 років*)
- Сила природи, до якої найчастіше звертався З. Беркут. (*Сонце*)
- Хто з героїв твору навчив тухольців майструвати метавки? (*Миро-слава*)

- Мирослава могла вільно рухатися у ворожому стані за допомогою... (Персня)
 - «Життя в неволі нічого не варте — краще смерть»,— так зазначав... (Максим)
 - Під час битви тухольців з татарами З. Беркут займався... (Лікарською справою)
 - Хто в дитинстві виховував Мирославу? (Батько, няня)
 - Характер, проявлений Мирославою у поєдинку з ведмедицею. (Безстрашність, стійкість, рішучість)
 - Режисер, який екранізував твір І. Франка «Захар Беркут»? (В. Івченко на Київській кіностудії ім. О. Довженка)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Повідомлення теми й мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст твору

Не той ворог, що перед тобою, а той, що за спиною.

Народна мудрість

Хто принижує оточуючих, той ніколи не буде великий сам.

Й.-Г. Займе

Боягузи помирають багато разів і до смерті.

В. Шекспір

1. Вступне слово вчителя

Діти! Ви повинні знати, що «зрадництво» — це найганебніша риса в людському житті. Сьогоднішній урок допоможе вам знайти правильний життєвий вибір у складній ситуації. Я сподіваюсь, що ви будете справжніми патріотами і ніколи не зрадите свій рідний край, рідну неньку.

2. Характеристика образів ворожого стану

2.1. Тугар Вовк.

2.1.1. Цитатна характеристика. Додатковий матеріал.

- «...Був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів».
- «...Новий тухольський боярин, недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одне пригір'я Зелемєня, ...побудував собі гарну хату...»
- «Хоч я лише вовк, дрібна звірюка, то все ще дам раду...»
- «Тільки мені ви затроюєте життя в тім раю».
- Максим: «Вся громада гнівна на тебе за те, що ти присвоюєш собі громадський ліс і полонину, не спитавши навіть громади, чи схоче вона на те пристати...»

- «Нічого мене не обходить ваша копа. Я тут із княжої волі і можу сам збирати копу, коли буду вважати се потрібним».
- «Зо мною, що вік звікував між князями, вдостоївся княжої похвали і нагороди за рицарські діла! Моя донька може вибирати собі жениха між найпершими і найславнішими молодцями в краю...»
- Мирослава: «Гнів проти тухольців засліпив тебе і пхає тебе до загибелі. Нехай і так, що ми нещасливі — а чи для того мусимо бути зрадниками свого краю? Ні, радше згинуть нам із голоду під плотом!» «Вона бідна й не знала, як глибоко її батько був уже застряг у тім огиднім багні, як безповоротно він уже впав у безодню, так, що для нього справді не було іншого виходу, як падати глибше, аж до дна».
- З рабським ушануванням розступилися монголи перед незнайомим приїжджим, що говорив їх мовою та ще й таким певним тоном, до якого вони привикли від своїх ханів та бегадирів».
- «...Тугар Вовк у битві над Калкою зрадив Русь монголам, виявивши їм наперед цілий план битви, зложений руськими князями. ...Боярин стояв у битві в першій ряді і при першій замішанні взятий був до неволі. Але дивним видавалось декому його швидке увільнення без окупі, хоч боярин божився, що монголи випустили його, шануючи його хоробрість. Діло було темне, а тільки те було певне, що при княжій дворі всі почали якось сторонити від Тугара, і сам князь не довіряв йому так, як довіряв давніше. Боярин в кінці почув ту зміню і попросив у князя даровизни землі в Тухольщині. Не допитуючись, для чого задумав боярин покидати Галич і для чого хоче закопатись в такій лісистій пустині, та й ще з молодою дочкою, князь Данило дав йому даровизну — очевидно, рад був його позбутися».
- Максим: «Ти глянь на себе! Може, до тебе така назва борше пристане, ніж до нас. Адже до вчора ще був ти раб княжий, а нині ти вже раб великого Чінгісхана і, певно, полизав молоко, розлите по хребті коня якогось його бегадира».
- «...Зрадника, чоловіка, що потоптав сам свою честь, котрому проте ніяка честь не належиться».
- Максим: «У мене пута на руках, а в тебе на душі!»
- «Коб тільки мені по тих трупах дійти до власті й сили,— обернувся б і я лицем проти них. Але сей поганець, сей Максим,— то мені борець! А хто знає, може, й він міг би послужити до моєї цілі? Треба використати його, коли його маю в руках. Тепер, коли він у моїх руках, треба приєднати, вкоськати його трохи,— хто знає, на що ще може він пригодитися».
- Бурунда: «Псе блідоллиций. Подвійний зраднику — се твоя вина! Ти запровадив нас у сесю западню, відки ми вийти не можемо!»
- «Ще не вся надія монголів пропала. Треба користати з того, що в руках...»

- Т. Вовк — не щасливий. Батьків своїх не пам'ятає, втратив дружину, а пізніше й дочка відцуралася батька. Але в цьому Тугар Вовк сам винний. Його гордість, зарозумілість, зневажливе ставлення до народу, прагнення до влади знаходять вияв у його вчинках, перекреслюють батьківські почуття і хвилинне благородство (коли рятує життя Максимові). Тугар Вовк любить полювання, він дуже хоче кимось керувати, до того ж він — подвійний зрадник.
- Т. Вовк гірший за ворога, це зрадник, він виступив проти свого народу, пішов служити ворогам. І виправдання йому не може бути. Навіть тоді, коли Т. Вовк рятує Максима, якого хотів зарубати Бурунда, він не спокутує своєї провини перед народом.

На прикладі боярина автор засуджує зраду і підкреслює, що в першу чергу зраджують свою батьківщину багатії, а справжніми патріотами є трудящі.

2.1.2. Бесіда за питаннями.

- Які у вас враження від першої зустрічі з Т. Вовком на сторінках повісті?
- Чому боярин не розуміє Максима і зверхньо ставиться до нього?
- Чим Т. Вовк зобов'язаний молодому Беркуту?
- Як поводить себе Т. Вовк на тухольській копі? З чим це пов'язано?
- Що зумовило боярина покинути Тухлю і перейти на бік татар?
- Як Пета зустрів Т. Вовка? За що він дорікав боярину?
- Що відомо про минуле боярина?
- Чому батько і дочка не розуміли одне одного?
- Чим зумовлено те, що Т. Вовк врятував життя Максиму від руки Бурунди? Чи це було зроблено для якоїсь користі? Власні міркування обгрунтуйте.
- Чому Бурунда назвав Т. Вовка подвійним зрадником?
- З якою метою І. Франко відтворив у повісті образ Т. Вовка? Свої думки вмотивуйте.

2.1.3. Орієнтовний план-характеристика Т. Вовка.

- 1) Т. Вовк — тухольський боярин.
- 2) Портрет і зовнішність.
- 3) Стосунки Т. Вовка з іншими героями твору.
- 4) Риси характеру: а) підступність; б) хитрість; в) гордість; г) зарозумілість; д) корисливість; е) улесливість.
- 5) Прагнення героя: а) поневолити народ; б) розруйнувати і розпо-всюдити розбрат; в) задовольнити власні потреби.
- 6) Т. Вовк — подвійний зрадник.

2.2. Бегадир Бурунда.

2.2.1. Цитатна характеристика.

- «...Один із начальників монгольських, мужчина величезного росту й геркулесової будови тіла, з лицем темно-оливкової барви, одитий

у шкіру степового тигра, що все разом аж надто свідчило про його походження з туркоманського племені. Се був страшний, безтямно-сміливий і кровожадний войовник, суперник у славі з Кайданом. Монгольські загони, які він провадив, лишали по собі найстрашнішу руїну, найбільше число трупів, найширшу ріку пожеж. Він безмірно перевищав Пету своєю відвагою, перед його шатром кожного вечора було два рази більше свіжих голів, ніж перед шатром усякого іншого вояка».

- Пета — «...радо пускав Бурунду на найнебезпечніші місця, держав його в запасі на найтяжчу, рішучу хвилю, немов непоборний залізний таран,— а тоді пускав його з відділом «кровавих туркоманів» довершувати побіди».
- «Усе хитро ти говориш, щоб відвернути мій гнів, аби скинути з себе вину! Ти запровадив нас сюди, ти мусиш і вивести нас, і то зараз завтра, без страти часу й людей!.. Так мусить статись, або горе тобі!» (Бурунда — Т. Вовку)
- «...Довгу хвилю Бурунда стояв на місці, рвучи собі волосся і видаючи з горла страшні, беззв'язні окрики на вид загибелі свого війська».
- «Бурунда німий, синій з натуги і злості, зирнув довкола по долині».
- «І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!»
- «Бурунда, побачивши ворогів і таке їх воювання, аж зубами заскреготав і за зброю вхопився, але його гнів був даремний...» «Приходилось взятому бегадирові без діла стояти по груди в воді і дивитися, як тухольці становище за становищем розбивали останки монгольської сили».
- «Кажі їм, що, коли хочять мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свobodно!»
- «Е, що нам так довго ждати! Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганій!»

2.2.2. Бесіда за питаннями.

- Хто такий Бурунда?
- В чому виявилася жорстокість цього загарбника?
- Як бегадир ставився до підлеглих, Т. Вовка, Максима?
- Доведіть, що Бурунда — вольова, цілеспрямована людина.
- Чому Бурунда зі своїм військом не зміг перемогти тухольців?
- Яким чином бегадир був готовий до смерті?
- Чим, на ваш погляд, закінчився б твір, якщо Бурунда залишився б живим?

2.2.3. Орієнтовний план-характеристика Бурунди.

- 1) Бурунда — бегадир — керівник монгольського відділу.
- 2) Портрет героя.
- 3) Риси характеру: а) егоїстичний; б) жорстокий; в) зарозумілий; г) підступний; д) брехливий; е) цілеспрямований; є) вольовий.
- 4) Бурунда — герой ворожого табору.

2.3. Пета, монгольське військо.

2.3.1. Цитатна характеристика. Додатковий матеріал.

2.3.1.1. Пета.

- «Головний начальник цього відділу, чоловік літ коло сорока, тип монгола: невеличкий, повертливий, з хитро мигаючими, малими, мов мишачими, очима».
- «У нас, коли дрібні ватажки хотіли бунтувати проти великого Чінгісхана, то той згромадив їх до свого аула і, оточивши аул своїми вірними синами, велів настановити вісімдесят великих кітлів на грані і налити їх водою, а коли вода закипіла, то, не розбираючи нічиєї вини, велів у кожний котел вкинути по два бунтівники і варити їх так довго, поки тіло зовсім не відкипало від кості. Тоді велів повиймати голі кистяки з кітлів, посадити їх на коней і повідвозити до підвладних їм племен, щоб ті на примірі своїх ватажків училися послуху й покори великому Чінгісханові».

2.3.1.2. Монгольське військо.

- «Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтяти її силу, розбите її народне життя».
- «Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки в воді, сумне, безрадне».
- Бурунда: «Що ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води? Чи такі ж то ріки перебували ми? Що сей потік проти Яїка, і Волги, і Дону, і Дніпра? Не бійтеся, вода по кістки не здужає затопити вас! Далі до вивозу!.. Не дбаймо на страти! Побіда мусить бути наша!»
- «Тут і там, мов чорні острови, виднілися з води купи монголів. Ані сліду якого-будь військового порядку не було вже між ними. Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їх сила по долині, борючись із хвилями, десь-кудись з трудом прямуючи, кричачи і проклинаючи».

2.3.2. Бесіда за питаннями.

- Якої шкоди завдавали монголи Русі? В чому виявлялась їх жорстокість?
- Що допомагало монгольському війську час від часу отримувати перемогу?
- Для чого загарбники вирушили у похід через Тухлю?
- У зв'язку з чим стрімкий рух монголів був призупинений? Як вони реагували на це?
- Чи була закономірною поразка монголів у тухольській котловині?
- Порівняйте опис монголо-татарських поневолювачів на початку твору і наприкінці. Зробіть висновок.

3. Опрацювання ідейно-художнього змісту VII розділу повісті

3.1. Виразне читання окремих частин розділу.

3.2. *Тема:* зображення ретельної підготовки тухольців до боротьби з татарами.

3.3. *Ідея:* возвеличення любові до рідного краю, прагнення захистити його від будь-якого ворога.

3.4. *Основна думка:* та людина, яка здатна пожертвувати своєю дитиною заради спільної мети, — варта великої шани і поваги народу рідного краю.

3.5. Композиція.

Експозиція: шлях Т. Вовка до тухольців для укладання умови про можливість мирного переходу Карпат монголами.

Зав'язка: відмова тухольської громади на пропозицію Т. Вовка.

Кульмінація: З. Беркут жертвує життям свого сина в інтересах тухольців.

Розв'язка: тухольці за допомогою Сторожа перекидають воду, готують метавки до бою.

3.6. Сюжет.

Т. Вовк йде до тухольців на переговори. Боярин пропонує їм без бою пропустити монголів через Карпати в обмін на полоненого Максима.

Після невеликої ради З. Беркут висловив її рішення боярину: «мінати одного хлопця за руїну наших сусідів се була б ганьба, була б зрада».

Громада вирішує загатити воду за допомогою Сторожа, щоб потім її використати як зброю проти ворога.

З. Беркут надав команду готуватися до бою, для цього почали налагоджуватися метавки.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Чим був стурбований Т. Вовк, почувши стукіт сокир тухольців уночі?
- Про що відбулася розмова між тухольськими охоронцями і боярином?
- Які особливості мала метавка? («...*Прийнялися з сильного букового пня витісувати щось на подобу величезної ложки, котра держакком мала бути встромлена в грубу, сильно скручену лину, нап'яту між стовпками передніх воротець і скручену чимраз сильніше при допомозі двох корб, прироблених до стовпків. А в широку жолобину на другім кінці мало вкладатися каміння; пружність скрученої ужви мала кидати те каміння з ложки далеко на монголів*»)
- Що подумав Т. Вовк, коли побачив, як тухольці майстрували метавки? («*Ну, гарячо прийдеться нашим монголам під такими посудинами здобувати собі вихід із сеї ями!*»)
- Якої віри дотримувалися тухольці? Про яку нову релігію згадується у творі?

- Про що саме зазначено у творі про життя святих Лади і Діда? («...Перший чоловік Дід та його жінка Лада»)
- Про які легенди розповів З. Беркут старцям, сидячи на поляні біля вогню? («...Оповідав про діла Дажбога, про побіди Світовиди, про те, як три святі голуби Дажбог, Світовид і Перун створили землю з піскового зерна, як Дажбог три дні шукав на дні безодні, поки знайшов три зеренця: одно зерно пшениці, друге жита, а третє ячменю, і дарував їх першому чоловікові Дідові та його жінці Ладі; як Перун дарував їм іскру огню, а Світовид — волосинку, з котрої за його благословенством зробилася корова й пастух, що його назвали Волосом. І далі розповідав Захар про життя перших людей, про великий потоп, від якого люди ховалися в горах і печерах, про старих велетнів і їх царя, тухольського Сторожа, що розгатив тухольське озеро»)
- Для чого Т. Вовк прийшов до страців? Чим боярин погрожував тухольцям? («...Розваліть свої засіки і пустіть монгольську силу з вашої долини, а в заміну за те він готов віддати вам вашого полонечника живого і здорового. Опір ваш даремний... У протилежнім разі, розуміється, його жде неохибна смерть, і то серед страшних мук, а вас жде кровава різанина, в якій, помимо всяких способів, ви мусите бути побиті»)
- Чим пояснив З. Беркут своє рішення, яке стосувалося долі його сина? («Коли б про нього справді йшло діло, то я сказав би вам: «Я не маю сина, мій син погіб у бою». Але тут діло йде про наших сусідів, верховинців і загірян, котрі спустилися на нашу оборону і тепер мусили б усі неприготовані погинути від монголів. Для того я говорю вам: не дбайте про мого сина, а рішайте так, як би він був уже в гробі!»)
- В чому виявилася підступність боярина на прохання Мирослави залишитися серед тухольців? («Дурна дівчино, не пора ще мені! Ще не вся надія монголів пропала. Треба користати з того, що в руках. Але коли б там не повелося...»)
- Опишіть, як тухольці готувалися до бою з монголами.
- З якою молитвою звернувся З. Беркут до Сторожа перед боєм? («Зломи другий раз погану силу так, як зломив її перший раз, коли могутньою рукою розбив сесю кам'яну стіну, і дав водам потоку, і дарував людям отсю прекрасну долину! Загати її тепер назад, нехай згине горда ворожа сила, що тепер знущається над нами!»)
- Чому З. Беркут був упевнений у перемозі тухольців над ворогом?

4. Робота над змістом VIII розділу повісті.

4.1. Переказ окремих цікавих епізодів розділу.

4.2. *Тема:* зображення страшною картини загибелі татар у результаті заповнення котловини водою.

4.3. *Ідея:* возвеличення мудрості, кмітливості, рішучості тухольців у вмінні залучати сили природи для боротьби з ворогом.

4.4. Основна думка: кожний, хто посягає на рідний край, прагне його за-полонити, буде покараний.

4.5. Композиція.

Експозиція: рішення Максима вивести татар потаємною стежкою.

Зав'язка: знайдений потаємний вихід з котловини не дає можливості скористатися монголам через надходження води.

Кульмінація: осмислення Бурундою безвихідного становища, в якому опинилися він та його військо.

Розв'язка: поступова загибель татарського війська через прибуття води до котловини.

4.6. Сюжет.

Максим погоджується допомогти татарам вийти з оточення тухольців через потаємний вихід, який безпосередньо знає він сам та його батько. За це Бурунда звільнив молодого Беркута з кайданів і обіцяв волю.

Після спалення татарського села Максиму необхідно було знайти свій двір, неподалік від якого, в огороді, плита, піднявши її, буде хід. Пливу було знайдено, розбито татарами, але віднайдений вихід почало заливати водою.

Вода поступово прибувала, все менше було можливості перебувати в котловині. Монголи розпочали атаку на одну з гір, але тухольці не давали їм можливості вилізти по ній.

Розлютований Бурунда бачить безвихідність свого становища, все більше гине його військо у воді.

4.7. Бесіда за питаннями.

- Яке значення мала для Максима його коротка зустріч з Мирославою? (*«Її слова, її погляд, дотик її рук і її вісті — все те немов вирвало його з темного гробу, повернуло йому життя. Він чув, як вертала його давня сміливість і надія»*)
- Як Максим охарактеризував свого батька стосовно того, про що він промовляє? (*«Мій батько не на вітер говорить. Він звук добре передумати, за ким що говорить»*)
- Чому Т. Вовк вважав, що метавки не завдають великої шкоди татарам? (*«Будемо тут таки градок каміння завтра, але не дуже шкідливий градок, бо не вміли добре виплести шнурових пружин»*)
- Яким чином запропонував Максим Т. Вовку вивести відділ монголів з котловини? (*«Я знаю стежку з сеї котловини, безпечно, а скриту, про яку не знає ніхто в Тухлі, окрім мого батька й мене. Стежки тої не пильнують. Туди можна вивести відділ монголів наверх і обсадити ними вивіз, а тоді легка річ буде розвалити засіки і вийти з сеї долини»*)
- Через що Максим намагався уповільнено вести монголів на гору.
- Чим були занепокоєні Бурунда і татари під час розкопування плити для виходу в гору?

- Чому Бурунда був незадоволений, коли було знайдено вихід, про який обіцяв Максим?
- Чому монгольський бегадир не дотримав свого слова стосовно обіцянки звільнення Максима? Що він відповів молодому Беркуту? (*«Тоді будеш вільний, як усі вийдемо з сеї долини, не борше!»*)
- Чим були схвильовані татари? Як вони сприймали небезпеку, яка поступово охоплювала їх? (*«Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки в воді, сумне, безрадне... Сама тривога, сам вид грізної небезпеки побуджували тих людей до якогось діла, хоч би й безпородного, до руху. Конечно, було треба щось зробити, стрібувати щастя, бо інакше — Бурунда чув се добре — вся та маса монголів піде в врозтіч, розігнеться, гнана власною тривоگوю. Бурунда велів цілому війську зібратися до купи, збитися в тісну масу»*)
- Яким чином Бурунда намагався підбадьорити своє військо? (*«Що ви — мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води? Чи такі ж то ріки перебували ми? Що сей потік проти Яїка, і Волги, і Дону, і Дніпра? Не бійтеся, вода по кістки не здужає затопити вас! Далі до вивозу! Нападемо всі збитою масою! Не дбаймо на stratи! Побіда мусить бути наша!»*)
- Про що подумав Максим, побачивши вгорі біля метавки Мирославу? (*«Ось він стоїть сам серед тих ворогів, правда, без кайданів, та все-таки безоружний, невільник, і бажає, щоб хоть камінь, кинений її рукою, закінчив його життя і його муку»*)
- Яку правду розповів Максим Т. Вовку стосовно води, що прибуває в долину?
- Чому Т. Вовк запропонував Максиму триматися разом у час небезпеки?
- Як Бурунда сприймав інформацію Т. Вовка про намагання тухольців захопити територію, на якій перебували татари?
- Що запропонував Т. Вовк Бурунді для тимчасового утримання війська над водою? (*«Вели своєму війську, поки вода прозирчаста, збирати з дна каміння і класти на купи, високо, понад поверхність води. Стоячи на них, ми зможемо оборонятися й від слабшого ворога — тухольців»*)
- Яким чином Бурунда із залишками свого війська хотів вибиратися з небезпеки?
- Розкажіть, якої шкоди завдала вода монголам? (*«Страшно було глянути тепер по долині! Тут і там, мов чорні острови, виднілися з води купи монголів. Ані сліду якого-будь військового порядку не було вже між ними. Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їх сила по долині, борючись із хвилями, десь-кудись з трудом прямуючи, кричачи і проклинаючи. Ніхто нікого не слухав, ні про кого не дбав»*)
- Як тухольці сприймали ту страшну картину, коли татари гинули від води, завдаючи один одному шкоди і намагаючись вижити? (*«Німо,*

непорушно, мов дерев'яні стовпи, стояли на берегах тухольці, навіть найзавзятіші не могли без дрожі, без зойку, без сліз глядіти на ту громадну загибель людей»)

- Як поведив себе Бурунда, коли все його військо було охоплено водою? Поясніть становище, в якому він перебував. («...Довгу хвилю Бурунда стояв на місці, рвучи собі волосся і видаючи з горла страшні беззв'язні окрики на вид загибелі свого війська»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань.

VII розділ повісті

1. Для чого Т. Вовк прийшов з дочкою до тухольського табору? Щоб:
 - а) провести мирні переговори;
 - б) помолитися Сторожу;
 - в) зрадити монголів і розповісти про їх наміри.
2. Що робили тухольці з деревини, готуючись до битви?
 - а) Човни;
 - б) тимчасове житло;
 - в) метавки.
3. У тухольській котловині діди теперішнього покоління молилися богу:
 - а) Сонця;
 - б) Вітру;
 - в) Землі.
4. Поляна, де сиділа рада тухольських старців, була оточена:
 - а) дубами;
 - б) скелями;
 - в) смереками.
5. Вічний вогонь на поляні не згасав, тому вона була названа:
 - а) Вогненою;
 - б) Сяючою;
 - в) Ясною.
6. Захар Беркут був прихильником віри:
 - а) старої;
 - б) нової;
 - в) одночасно двох.
7. Бог Перун подарував першим людям Діду і Ладі:
 - а) іскру вогню;
 - б) зерно пшениці;
 - в) волосинку.
8. Яку оцінку надав Т. Вовк метавкам, зробленим тухольцям? Він вважав, що вони:
 - а) слабкі;
 - б) міцні;
 - в) не досить практичні.
9. З яким проханням З. Беркут звернувся по допомогу до Сонця? Щоб воно:
 - а) обігріло тухольців своїм теплом;
 - б) допомогло у страшному бою з монголами;
 - в) захистило його сина від страти.
10. Тухольці зрушили з місця Сторожа, щоб ним:
 - а) перегатити воду;
 - б) закрити вхід до печери;
 - в) не скористався ворог.
11. Що намагався застосувати З. Беркут у боротьбі з монголами:
 - а) воду;
 - б) річковий пісок;
 - в) пушки.
12. Якою була реакція З. Беркута на звістку, що його син перебуває в полоні?
 - а) Висловив байдужість;
 - б) був дуже стурбований;
 - в) намагався не виявляти того, про що хвилювався і переживав.

VIII розділ повісті

1. «...Світлою хвилиною серед пітьми невільництва» Максима була:
а) *коротка зустріч з Мирославою*; б) згадка про рідну Тухольщину;
в) думка про можливість свого звільнення.
2. Кому з героїв повісті належить фраза: «Або ми всі поляжемо, або ви»?
а) Т. Вовку; б) *З. Беркуту*; в) Бурунді.
3. В який час Максим пообіцяв вивести монголів з котловини?
а) Вночі; б) *вдень*; в) вранці-рано.
4. Щоб вийти з котловини, треба було знайти:
а) сторічну смереку; б) *велику плиту*; в) берлогу ведмедя.
5. Що перешкодило Максиму для знайдення ним обійстя Беркутів?
а) Страшні болі по всьому тілу; б) *пожежа села*;
в) великі зарослі папороті.
6. Після згоди допомогти татарам Максим, «мов на світ народився, таким легким почув себе», коли:
а) *він позбувся тяжких ланцюгів*; б) Т. Вовк подякував йому за це;
в) через тривалий час побачив сонячне проміння.
7. Бурунда Максима називав:
а) *рабом*; б) смердом; в) любим другом.
8. Якої плати вимагав Максим у Бурунди за зраду?
а) *Ніякої*; б) не вбивати тухольців; в) багато золота.
9. Чим були занепокоєні Бурунда і татари під час розкопування плити для виходу в гори?
а) *Великою кількістю води, що прибувала з гір*;
б) дощовою погодою; в) раптовими морозами.
10. Татари не могли вибратися на гору, хоча вихід було і знайдено, бо по ній:
а) *не було стежки*; б) сипався пісок; в) котилося безліч каміння.
11. На думку Максима, жодний із туркоманів-степовиків не вмів:
а) *плавати*; б) дряпатися по горі; в) стріляти з метавки.
12. Бурунда-бегадир, бачачи загибель свого війська, був:
а) *розлютований*; б) розгублений;
в) байдужий до всього, що відбувалося.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Через що, на ваш погляд, тухольці-християни молилися богам своїх прадідів?
2. Висловіть власні враження стосовно того, чому З. Беркут жертвує життям сина задля громади. Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Який художній засіб використав І. Франко у фразі: «Слова його, гарячі, могутчі»?
а) *епітет*; б) метафору; в) алегорію.

Картка № 2

1. Поясніть, чому для Максима зрада страшніша за смерть. Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
2. Вмотивуйте, через що З. Беркут жертвує життям свого сина в інтересах громади. Як би ви повели себе, перебуваючи на місці тухольського ватажка?
3. Для чого З. Беркут намагався якомога швидше загатити воду?
 - а) *Поки вода ще не прибувала з гір;*
 - б) бо могли в будь-який час з'явитися монголи;
 - в) щоб цього не побачив Т. Вовк.

Картка № 3

1. Висловіть власну точку зору стосовно того, чи можна вважати Максима зрадником. Свої міркування обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте слова Максима: «Чоловік у небезпеці дуже смирний, дбає про себе, а не про смерть іншого».
3. З. Беркут називає монголів:
 - а) вбивцями; б) *дикунами*; в) кровопивцями.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****VIII. Домашнє завдання**

Дібрати цитати, скласти план до характеристики образу З. Беркута; опрацювати ідейно-художній зміст IX розділу повісті.

Урок № 14

**I. ФРАНКО «ЗАХАР БЕРКУТ». ПРОБЛЕМА
ВИБОРУ ЛЮДИНИ У ВИРІШАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ.
ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ ЗАХАРА БЕРКУТА**

Мета: продовжити опрацювати ідейно-художній зміст повісті (IX розділ); охарактеризувати образ Захара Беркута, добираючи відповідні цитати, фактичний матеріал з твору; розвивати в учнів навички характеризувати літературного героя, вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, творчо мислити, робити відповідні висновки; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття обов'язку, відданості своєму народові, справі, любов до вітчизни, рідного народу; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Франка, текст твору, малюнки учнів та ілюстрації до повісті; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація опорних знань**

Гейм «Хто з героїв»

Завдання. Дати відповідь, кому з героїв твору «Захар Беркут» І. Франка належать нижченаведені слова?

1. «Хто хоч хвилино зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть». (*Максим*)
 2. «Прийде пора, іскра розгориться новим огнем!» (*Захар Беркут*)
 3. «Хоч я лише вовк, дрібна звірюка, то все ще дам раду тухольському медведеві!» (*Тугар Вовк*)
 4. «Раз мати родила, раз і гинути прийдеться». (*Бурунда*)
 5. «Ні, власті у нас над громадою не має ніхто: громада має власть сама, а більше ніхто...» (*Максим*)
 6. «Ми над усе любимо свій кутик, — коли б так кожний інший любив свій кутик, то певно всі люди жили б на світі спокійно й щасливо». (*Максим*)
 7. «Не відбити, але розбити їх — се повинна бути наша мета!» (*Захар Беркут*)
 8. «Свідоцтво моє проти боярина Тугара Вовка велике і страшне: він зрадник...» (*Митько Вояк*)
 9. «Я буду твоєю служницею, твоєю невільницею до останнього віддиху, лиш не йди туди, не подавай свого чесного ім'я на вічну ганьбу!» (*Мирослава*)
 10. «Я не піду далше. Я не стану зрадницею свого краю!» (*Мирослава*)
 11. «Гляди, дівчина, на свій тат. Будь вірна великому Чингісхану. Велика ласка буде!» (*Петя*)
 12. «Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж себе самого перехитрив! Ти кажеш, що щастя бажаєш, а ти вбив моє щастя». (*Мирослава*)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Основний зміст уроку**

*Життя лиш доти має вартість,
доки чоловік може помагати іншим.*

І. Франко

1. Характеристика образу Захара Беркута**1.1. Цитатна характеристика. Додатковий матеріал.**

- Максим: «Але мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді. Як він говорить на раді громадській, так не зуміє ніхто в цілій верхівині. Громада слухає батькової ради, але власті батько мій не має і не жадає її».

- «...Се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями... Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, З. Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кременний. ...Сад, пасіка й ліки — се була його робота».
- «Громада — то був його світ, то була ціль його життя».
- «В своїй чотирилітній мандрівці Захар Беркут пізнав світ, був і в Галичині, і в Києві, бачив князів і їх діла, пізнав вояків і купців, а його простий, ясний розум складав усе бачене й чує, зерно до зерна, в скарбницю пам'яті, як матеріали для думки».
- «...Все те запалювало його гарячу душу до бажання — віддати ціле своє життя на поправу й скріплення добрих громадських порядків у своєї рідній Тухольщині».
- «...Знали його не лиш як чудовного лікаря, що лічить рани і всякі болісті, але й не менш як чудового бесідника та порадника, котрий «як заговорить, то немов би тобі в серце вступає», а як порадить чи то одному чоловікові, чи й цілій громаді, то хоч цілий майдан старців набери, то й ті вкупі, певно, ліпшої ради не придумують... Віддавна Захар Беркут прийшов був до того твердого переконання, що як чоловік сам-один серед громади слабкий і безрадний, так і одна громада слаба і що тільки спільне порозуміння і спільне ділання многих сусідніх громад може надати їм силу і може в кожній громаді поокремо зміцнити свобідні порядки громадські».
- «Він за молодших часів часто ходив по громадах, бував на їх копних зборах, старався пізнати добре їх потреби й людей, і всюди ради та намови його змагали до одного: до скріплення дружніх, товариських і братерських зв'язків між людьми в громадах і між громадами в сусідстві».
- «Нам не потрібно милості від боярина і ні за що ставати нам рабами — се причина, для чого він ненавидить нас і прозиває нас смердами. Але ми знаємо, що гордість його пуста і що правдиво свобідному чоловікові личить не гордість, а супокійна повага та розум».
- «Раз умирати кожному, але славно вмирати — се не кожному лучається».
- «Недалеко від побоевища, захищений кам'яною брилою від стріл, сидів на соломі Захар Беркут, зайнятий при ранених. Він повиймав їм із ран стріли, повимивав рани при допомозі Мирослави і заходився перв'язувати їх, поприкладавши якоїсь скусно приладженої живиці».
- «Коли б про нього справді йшло діло, то я сказав би вам: “Я не маю сина, мій син погіб в бою. Але тут діло йде про нашу оборону і тепер мусили б усі, неприготовані, погинути від монголів. Для того

я говорю вам: не дбайте про мого сина, а рішайте так, якби він був уже в гробі»».

- «...Міняти одного хлопця за руїну наших сусідів се була б ганьба, була б зрада».
- «Коли б діло йшло тільки між мною та твоїм бегадиром, то я радо віддав йому все, що маю, навіть свою власну стару голову, за увільнення сина. Але ти радиш нам нерівну заміну, при якій скористати можу тільки я сам і мій рід, але стратити мусить не тільки одна громада, а всі ті громади, через які мусить іти ваш похід».
- «Зломи другий раз погану силу так, як зломив її перший раз, коли могутньою рукою розбив сесю кам'яну стіну, і дав водам протоку, і дарував людям отою прекрасну долину! Загати її тепер назад, нехай згине горда ворожа сила, що тепер знущається над нами».
- Максим: «Мій батько не на вітер говорить. Він звик добре передумати, за ким що говорить».
- «Нехай же вам зв'язок в нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні і не розірве свого сердечного зв'язку з чесною й людяним норовом!»
- «Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас».
- Захар Беркут — центральний персонаж повісті, ватажок тухольської громади. Йому вже понад 90 років, і все своє життя ця людина віддала громаді. «Громада — то був його світ, то була ціль його життя»,— пише автор.

Найповніше розкривається характер Захара Беркута у грізний для його народу час, коли він стає на чолі тухольської громади у боротьбі з монгольськими нападниками. Саме він складає план знищення монголів, на його заклик приходять на допомогу тухольцям верховинці й загіряни, він безпосередньо керує боротьбою тухольців. І в цій боротьбі найбільше проявляється його мужність, світлий розум і передбачливість. Він пропонує не відбити напад монголів, а розгромити ворога в тухольській долині, щоб захистити сусідні села від несподіваного нападу монголів.

Ним керують у першу чергу громадські інтереси. Почуття громадського обов'язку, яке тісно зв'язане з глибоким патріотизмом, у Захара Беркута найяскравіше проявляється в трагічну хвилину, коли в полон до ворога потрапляє його син. Усією силою своєї душі він любить сина, але коли Тугар Вовк пропонує тухольцям випустити монголів із тухольської долини в обмін на полоненого Максима і частина тухольців просить Захара прийняти цю пропозицію і визволити свого сина, то він відмовляється. Захар пояснює, що тут справа йде не про його сина, а про долю їхніх сусідів — верховинців і загірян, які, непередбачено, зазнають ще страшнішого горя від нападу монголів. «Не дбайте про мого сина, а рішайте так, якби він був уже в гробі»,— каже Захар Беркут, затамовуючи біль

у душі. Він підкоряє свої батьківські почуття громадянським інтересам. І його відповідь посланцеві Бурунди звучить твердо і переконливо: «Або ми всі погинемо, або ви всі — іншого вибору нема».

Коли ж вдруге заходить мова про долю його сина, якого можна було врятувати, відпустивши живими ватажків монгольського війська, Захар Беркут і тут проявляє свою принциповість і твердість переконань. Він не може навіть тоді, коли монгольське військо знищене, прийняти пропозицію Бурунди, бо знає, який це підступний і жорстокий ворог. Бурунда ніколи не забуде загибелі свого війська і наведе на тухольців ще страшнішу силу. «Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю!» — каже Захар Беркут. Своєю рукою посилає він величезний камінь у купу, де, крім ворогів був і його син.

(Покажемо, яких надлюдських сил треба було Захарові, щоб наважитися на це, бо в деяких учнів може скластися думка, що він черства людина, без батьківських почуттів, коли відмовляється визволити сина.) Після того як Захар послав смертельну зброю, він «тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко». Ось як дорого коштував йому той останній удар по ворогу. Можливо, від цього він так раптово і помирає. Але яку силу духу, твердість і стійкість він проявляє перед цим, у грізний для свого народу час.

Слід підкреслити і чесність старого Захара. («Беркути додержують свого слова навіть ворогові і зрадникові».) Він прекрасний у всьому, навіть у своїй смерті. У своїй останній промові перед громадою Захар говорить про те, що тухольці перемогли ворога не лише своєю зброєю, а й мудрістю і дружною, згуртованістю, висловлює впевненість у щасливому майбутньому рідного народу. Як заповіт нащадкам звучать його слова: «Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить нас». В цьому образі втілені мудрість, мрії і прагнення народу.

1.2. Бесіда за питаннями.

- Коли ви вперше, читаючи твір, дізналися про Захара Беркута?
- Що єднає прізвище Захара з назвою птаха?
- Чому Захар Беркут мав авторитет серед тухольців?
- Як Захар реагує на шкоду, яку завдає Тугар Вовк громаді?
- Чим пояснити те, що старий Беркут прагне розгромити, а не відбити татар?
- Які сили допомагають Захарові прийняти правильне рішення і подолати ворога?
- В чому вбачав тухольський ватажок смисл свого життя?
- До якої справи Захар Беркут мав хист?
- Яке значення для ще молодого Захара Беркута мало його перебування у діда Акинтія?
- Як Захар Беркут ставиться до зрадництва Тугара Вовка?

- Чому Захар не погодився на пропозицію Тугара Вовка обміняти полоненого Максима на вихід татар з котловини? Що в цей період відчував старий Беркут? Чи можна його засудити за таке ставлення до свого сина?
- Яким були останні слова Захара Беркута? Що він пророкував для майбутнього покоління?
- Чим повчальний образ Захара Беркута?

1.3. Орієнтовний план-характеристика образу Захара Беркута.

- 1) Захар Беркут — ватажок тухольської громади.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру: а) добрий і волелюбний; б) відвертий і чесний; в) працьовитий; г) розсудливий і мужній; д) витриманий.
- 4) Прагнення героя: а) боронити рідний край від ворогів; б) шанувати традиції і богів; в) служити інтересам народу; г) закликати до єдності, згуртованості народу в боротьбі з ворогами.
- 5) Захар Беркут — патріот Руської землі.

2. Опрацювання ідейно-художнього змісту IX розділу повісті

2.1. Виразне читання або переказування окремих частин розділу.

2.2. *Тема:* зображення перемоги тухольців над монголо-татарами; смерть старого Беркута.

2.3. *Ідея:* возвеличення мужності, винахідливості, кмітливості тухольців, їх наполегливості у досягненні своєї мети.

2.4. *Основна думка:* «Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас».

2.5. Композиція.

Експозиція: продовження атаки тухольцями монголо-татар за допомогою стовбурів загострених ялиць.

Зав'язка: намагання Бурунди і Т. Вовка обміняти своє життя на полоненого Максима.

Кульмінація: смерть ворогів, Максим залишається живий.

Розв'язка: остання промова З. Беркута до громади; смерть і поховання ватажка Тухлі.

2.6. Сюжет.

Продовження боротьби тухольців і монголів. Все більше і більше татар гинуло під водою. Невелика купка татар, де були Т. Вовк, Бурунда, Максим, перебували на плоту. Всіх їх обстрілювали тухольці.

Щоб зберегти собі життя, Бурунда і Т. Вовк вирішують обміняти своє життя на полоненого Максима. З. Беркут не погоджується на це. Тоді Бурунда замахнувся із сокирою, щоб зарубати Максима, але Т. Вовк відрубав бегадиру руку. Бурунда, падаючи у воду, потягнув за собою Максима. Камінь, який кинув З. Беркут за допомогою метавки знищив решту ворогів.

Максим залишається живий.

Остання промова тухольського ватажка до народу перед смертю. Поховання З. Беркута.

2.7. Бесіда за питаннями.

- Що вирішили зробити тухольці для прискорення перемоги над ворогом? (*«Ім кванно діялося доконати ворога. В лісі повише потока їх молодці рубали грубі ялиці, загострювали їх з обох кінців, мов палі, прив'язували до обрубаних із гілля пнів важке каміння, щоб ті новомодні стінолами плили попід водою, і, виждавши відповідну хвилю, коли серединою озера зробилася від водоспаду прудка течія просто до монгольських становищ, почали далі потоком пускати пні»*)
- Який новий засіб боротьби з оточеними монголами запропонувала Мирослава тухольцям? (*«...Збивати по кілька таких пнів до купи, спускати таку плоть на ужві долі водоспадом, а потім, притягнувши до берега, ставити на кождо по десять щонайсильніших і добре озброєних молодців, а двом довгими жердками керувати плотину проти монгольських становищ»*)
- Через що бегадир, побачивши, що тухольці знищують останні залишки його війська, нічого не міг зробити? (*«Бурунда, побачивши ворогів і таке їх воювання, аж зубами заскреготав і за зброю вхопився, але його гнів був даремний; навіть затроєні стріли його туркоманів не могли досягнути смілих тухольців. Приходилось завзятому бегадиrowі без діла стояти по груди в воді і дивитися, як тухольці становище за становищем розбивали останки монгольської сили»*)
- Що відчувала Мирослава, коли бачила у ворожому стані двох рідних для неї людей — батька й Максима? (*«...Погляди її летіли бистріше, ніж її стріли, в ворожу купу, серед якої тепер стояло все, що було найдорожче їй у житті: батько й Максим. За кождою пущеною з тухольських луків стрілою завмирало її серце»*)
- Якої думки був З. Беркут стосовно того, щоб зберегти життя Т. Вовку і Бурунді в обмін на волю Максима? (*«Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю»*) Як Мирослава сприйняла рішення З. Беркута щодо надання волі Максиму? (*«Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягала з ним жити і йому служити! Хвиля його смерті буде і моєю смертю!»*)
- Як тухольці поховали свого ватажка? (*«...За щасливим гріх плакати. Але з радісними співами обмили його тіло і занесли його на Ясну поляну, до стародавнього житла прадідівських богів, і, зложивши в кам'яній контині лицем до золотого образа сонця, вміщеного на стелі, потім привалили вхід величезною плитою і замурували»*)
- Чи є закономірним те, що в кінці твору всі вороги гинуть, а Максим залишається живим? Свої думки обгрунтуйте.

V. Закріплення вивченого матеріалу**1. Розв'язування тестових завдань**

1. Кому з героїв твору належать слова: «...найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок»?
 - а) Т. Вовку; б) *Бурунді*; в) Максиму.
2. «Тухольці спихали монголів з одного становища за другим у воду», немов:
 - а) трава під косою; б) *огонь, пущений по скошеній сіножаті*;
 - в) каміння, що сиплеться зі скель.
3. Гнів Бурунді під час останньої боротьби з тухольцями порівнюється з:
 - а) шумом зграї вороння; б) *пустим вітром*;
 - в) безпредметною балаканиною.
4. Щоб зберегти життя собі та Бурунді, Т. Вовк вирішив запропонувати тухольцям:
 - а) багатий викуп; б) залишити їх вільними і щасливими;
 - в) *видати полоненого Максима*.
5. Яким чином Бурунда хотів помститися Максиму за свою смерть:
 - а) втопити молодця; б) *зарубати сокирою*; в) підстрелити.
6. Через що кара Бурунді по відношенню до Максима не була здійснена:
 - а) Захар Беркут кинув камінь на ворога;
 - б) *Т. Вовк відрубав руку бегадиру*;
 - в) молодий Беркут штовхнув головного монгола у воду.
7. Захар Беркут, звертаючись до громади, зазначив, що вона отримала перемогу над ворогом завдяки:
 - а) *згоді оборонців і дружбі*; б) воді і метавкам;
 - в) Максиму і Мирославі.
8. Що пророкував Захар Беркут на майбутнє:
 - а) щасливе життя;
 - б) *часи жорстокої боротьби народу проти поневолення*;
 - в) шанувати традиції Тухольщини — інакше Боже покарання.
9. Останній погляд Захара Беркута перед смертю був на:
 - а) *сонце*; б) громаду; в) Максима з Мирославою.
10. Хто кликав на спочинок З. Беркута після бою?
 - а) Мирослава; б) *Сторож*; в) тухольська громада.
11. В останній промові до громади Захар Беркут наголосив про:
 - а) необхідність оберігати Сторожа;
 - б) *дружнє і впорядковане життя тухольців на майбутнє*;
 - в) вшанування пам'яті тих, хто загинув.
12. Щасливі дні майбутнього життя Захар Беркут уважає:
 - а) сонячними; б) *весняними*; в) яскравими.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що, на вашу думку, мав на увазі старий Беркут, говорячи: «Беркути ніколи не сплямуть ні своїх рук, ні свого серця підступно пролитою кров'ю». Свої міркування обґрунтуйте.
2. В чому, на ваш погляд, вбачав Захар Беркут для себе щастя після перемоги над ворогом? Наведіть переконливі факти з твору.
3. Повість «Захар Беркут» була написана І. Франком у:
 - а) Львові; б) Києві; в) *Нагуєвичах*.

Картка № 2

1. Що мав на увазі Захар Беркут, говорячи: «Прийде пора, іскра розгориться новим огнем!»? Власну думку вмотивуйте.
2. Обґрунтуйте слова — закінчення твору. Яку думку намагався висловити ними І. Франко?
3. Наприкінці твору Тугар Вовк:
 - а) тікає до Пети; б) *тоне від каміння метавки Захара Беркута*; в) залишається жити серед тухольців.

Картка № 3

1. Прокоментуйте благословення Захара Беркута своїм дітям Максиму і Мирославі. В чому його значимість?
2. Чи виправдовує Тугара Вовка його останній добрий вчинок, коли він рятує Максима? Свої міркування вмотивуйте.
3. Беркут перед смертю зазначив, що майбутнє покоління буде жити в добу:
 - а) занепаду; б) *відродження*; в) великих змін.

VI. Підсумок уроку

1. Групування персонажів у повісті, його значення у розкритті ідейного змісту твору

У повісті «Захар Беркут» зображено боротьбу між волелюбною тухольською громадою і монгольськими нападниками. Дійові особи твору залежно від їх ставлення до цієї боротьби поділяються на дві групи: з одного боку — тухольці на чолі із Захаром Беркутом, з другого боку — монгольські завойовники на чолі з Бурундою.

Між ними точиться гостра боротьба. Боярин Тугар Вовк іде служити ворогові у тяжкий для його батьківщини час, стає зрадником. Дочка боярина Мирослава, усвідомивши справедливий характер боротьби тухольців, допомагає трудящим у їхній визвольній боротьбі. Кожен персонаж визначив своє місце у житті, служачи рідному народові чи його ворогам. Залежно від цього ми і маємо у творі позитивних і негативних персонажів.

Таким протиставленням дійових осіб у творі автор висловлює свою любов до трудящих і ненависть до експлуататорів. Позитивних героїв

він показує як глибоких патріотів, вірних захисників батьківщини, а негативних персонажів змальовує як лютих завойовників, жорстоких експлуататорів народу.

2. Виховне значення повісті (пропонується учням записати у зошит)

Любити свій народ, свою країну, яка зазнала стільки незгод у минулому, вірно їй служити, цінувати єдність і згуртованість. Популярність повісті у нашій країні і за рубезем.

І. Я. Франко підкреслює, що за новий суспільний лад треба боротися дружно, згуртовано, самовіддано, як тухольська громада боролася з монголами. Письменник проголошує у творі ідею згуртованості всіх трудящих: тухольці захишають не лише свої інтереси, а й думають про життя сусідів, їм на допомогу приходять воїни з інших громад, щоб разом боротися проти загарбників. Дружба має велике значення.

3. Значення творчості І. Я. Франка

Трудився І. Франко до останніх днів свого життя. А воно в нього було недовге, до того ж багато років він просидів у тюрмах. І все-таки Франкова літературна спадщина — величезна.

І. Франко — автор понад 5000 творів. Він — видатний поет, прозаїк, драматург. Він — критик і дослідник літератури, історик, філософ, фольклорист, етнограф, мовознавець, економіст, мистецтвознавець, публіцист, журналіст і політичний діяч. Володіючи чотирнадцятьма мовами, перекладав літературу народів світу.

Після смерті І. Я. Франка здійснено більше 1000 видань його творів загальним накладом понад 25 млн примірників українською мовою і в переладах 65 мовами народів світу. І ми горді з того, що, живучи на святій Шевченковій землі, широко вітаємо дух безсмертного Каменяря.

4. Значення повісті І. Франка «Захар Беркут»

Своєю повістю І. Франко хотів сказати, що загарбник, який би численний він не був, буде знищений. Автор закликає свій народ до єдності й утверджує думку: народ непереможний доти, доки він згуртований.

Повість «Захар Беркут» стала популярною одразу, як тільки вийшла друком, а ще через 2–3 роки вона помандрувала світовими шляхами.

Б. Лятошинський написав музикальну драму «Золотий обруч» — за мотивами повісті «Захар Беркут» (лібретто Я. Мамонтова). Золотий обруч — це символічний образ прапора тухольської общини. Режисер Київської кіностудії імені О. Довженка В. Івченко екранізував цей твір.

Зі сцени Івано-Франківського музично-драматичного театру не сходять п'єса «Захар Беркут» за мотивом повісті Івана Франка. Матеріали шкільного музею І. Я. Франка розповідають про це.

Письменник сподівається «збудити живий інтерес й у сучасних людей...» І ми з певністю можемо сказати, що це йому вдалося.

«Скрізь і завсігди у мене була одна провідна думка — служити інтересам мого народу і загальнолюдським поступовим ідеям...» (*І. Франко*).

5. Висловлювання про І. Франка. Додатковий матеріал для вчителя

- Іван Труш про І. Франка: «...Щира, ніколи не удавана скромність цього надзвичайного і найбільшого таланту серед нас усіх».
- Про свого батька син Тарас пише: «Франко був дуже точною, старанною людиною. Коли вже щось обіцяв, то виконував сумлінно і вчасно. Працював він багато і плідно, не любив витратити час на пусті балачки. Якщо брався за якусь роботу, то поринав у неї з головою. У вільний же час був ласкавим порадником, привітним господарем. Дуже помітна прикмета вдачі мого батька була швидкість. Він швидко вирішував будь-яку справу, швидко писав. Ця швидкість поєднувалась у нього з високою якістю, бо до слова він ставився надзвичайно вимогливо».
- «...Тепер ще яскравіше зарисувалася могутня постать Франка і всі його заслуги, ще дорожчим став нам той чоловік... Адже Франків у нас не густо» (*М. Коцюбинський*).
- «Він — геніальний поет. Саме як поета ми бачимо його поряд з найвидатнішими світовими майстрами, а в рідній літературі він чи не єдиний має право займати місце на недосяжній височині Шевченка» (*Д. М. Павличко*).
- «Такі люди рідко родяться. Так багато страждання могли винести тільки інтелігенти. І яка гірка б не була історія їх життя, але з любов'ю треба зібрати всі і найдрібніші факти їхнього життя, праці, страждань. Бо йдемо... з печаттю їхнього духу...» (*І. Лизанівський, секретар І. Франка*).
- Іван Франко — це розум і серце нашого народу. Це боротьба, мука і передчуття щастя України. України і людськості. ...Франко живе в народній пам'яті як великий Каменяр...» (*М. Рильський*).
- «...Після Шевченка не було в нас такої постаті. Отже не буде в нас перебільшення сказати, що Шевченко і Франко — це насправді ті два могутні крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові. Франко стоїть серед тих великих порадників, мислителів-гуманістів, до яких людство завжди буде звертатись...» (*О. Гончар*).
- «...Ми не можемо назвати, мабуть, жодної ділянки людського духу, в якій би не працював Іван Франко і в якій він би не був великий...» (*П. Загребельний*).
- «...Франко — наш найкращий провідник, наш учитель, ясне сонце на українському небі...» (*В. Стефаник*).
- «...Після Шевченка долю поводири національного ідеалу українського народу прийняв І. Франко: це високе покликання гідно і з честю виконав...» (*С. Петлюра*).

- «...У важкі часи безправ'я і темряви він був для Західної України і університетом, і енциклопедією, і академією наук, і народним, не затвердженим ніякою монаршою ласкою міністром культури та освіти...» (П. Тичина).
- «...Іван Франко своїм впливом, працею і прикладом виховував ціле молоде покоління, яке за його вказівками пішло на новий шлях...» (Уляна Кравченко).
- «...Титанічна діяльність Франка відбила національні воління розірваної між імперіями Романових і Габсбургів української землі... Шевченко народив, а Франко виховував українську націю...» (Д. Павличко).
- «...Невеликий, хоч сильний мужчина. Велике чоло, сірі, трохи холодні очі, в лініях бороди щось енергійне, уперте ...А заговорить — і вже здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремій і сипле іскри. Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою!..» (М. Коцюбинський).

Отже, життя Івана Яковича Франка можемо вважати подвигом, воно варте наслідування.

VII. Оголошення результатів роботи на уроці школярів

VIII. Домашнє завдання

Скласти «доміно» на тему «Життя Т. Шевченка»; вміти аналізувати поезію Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало»; написати домашній міні-твір за твором І. Франка «Захар Беркут» на одну з тем:

«Захар Беркут — патріот Руської землі»;

«Що я думаю про зрадника Тугара Вовка»;

«Сила народу — в єдності».

Урок № 15

Т. ШЕВЧЕНКО. ТВОРЧЕ ЖИТТЯ ПОЕТА. «МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО». ЗМІНА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ НЕЗАХИЩЕНОЇ ДИТЯЧОЇ ДУШІ У ВЕЛИКОМУ І СКЛАДНОМУ СВІТІ

Мета: поглибити знання учнів про життя і творчість Т. Шевченка, проаналізувати його автобіографічний програмовий твір, в якому прослідковується мотив всеперемагаючого життєлюбства, доброти, любові; ознайомити школярів з контрастом як художнім прийомом; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, увагу, спостережливість, допитливість, вміння виразно читати поетичні твори; формувати світогляд

школярів; виховувати почуття пошани, поваги до творчості Т. Шевченка, рідного краю, народу, прищеплювати риси доброти, співчуття, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Т. Г. Шевченка, міні-бібліотечка його творів, аудіо-запис твору «Мені тринадцятий минало», дидактичний матеріал (тестові завдання, картинки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Хто такий Т. Шевченко? Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно» (*Т. Шевченко* → *поет* → *прозаїк* → *драматург* → *художник* → *перекладач*...)
- Що вам відомо про дитинство письменника?
- Які творчі здібності мав Тарас Григорович?
- Хто і яким чином викупив Т. Шевченка з кріпацтва?
- Чому дитинство для Тараса, як і для багатьох українських дітей, було безрадіним?
- Назвіть художні твори письменника, які вам вже відомі. Чим вони вам запам'яталися?
- Як наш народ вшановує пам'ять великого українського митця сьогодні?
- Чому Т. Шевченка називають Кобзарем?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Т. Г. Шевченко! Досить було однієї людини,
щоб врятувати цілий народ, цілу націю.*

О. Вишня

1. Творче життя поета. Матеріал для вчителя

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 року в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Черкаська область) у родині кріпаків Григорія і Катерини Шевченків. Батько Тарасів був не тільки добрим хліборобом, він ще й стельмахував та чумакував, до того ж умів читати й писати. Досить пророчим виявився батьків заповіт: «Синові моєму Тарасові зі спадщини після мене нічого не треба. Він не буде

людиною абиякою, з його вийде або щось дуже добре, або велике ледащо; для нього спадщина по мені... нічого не значитиме...». Коли Тарасові було два роки, родина переїхала до села Кирилівка. Пізніше Т. Шевченко дуже часто називав своєю батьківщиною саме Кирилівку, говорив, що тут він і народився.

У 1882 р. батько віддав сина в науку до дядя, а наступного року померла мати Тараса.

Батько одружився вдруге з Терещенчихою, яка мала трьох своїх дітей. З того часу в родині почалися постійні сварки між батьком і мачухою, між дітьми.

Після смерті батька мачуха вигнала пасинка з батьківської оселі, і Тарас жив у кирилівського дядя — п'яниці Петра Богорського. У 1829 р. Тарас став служником-козачком у пана Енгельгардта, згодом переїхав з ним до Петербурга. У 1832 р. пан віддав Шевченка до живописних справ цехового майстра Ширяєва (здібності до малярства виявилися у Тараса дуже рано: ще змалку крейда й вуглинка були для нього неабиякою радістю, а прагнучи стати художником, хлопець побував у трьох церковних малярів. Проте жоден з них не виявив у хлопця таланту). Хоч від жорстокого маляра Тарасові не раз діставалося, але він терпів задля омріяного мистецтва. Хлопець чимало малював з натури. Одного разу, перемальовуючи статуї в Літньому саду, Шевченко зустрів земляка — художника І. Сошенка, який познайомив його з видатними діячами російської та української культури (К. Брюлловим, В. Григоровичем, О. Венеціановим, В. Жуковським, Є. Гребінкою).

1838 р.— Т. Шевченко був викуплений з кріпацтва спільними зусиллями згаданих митців; став вільним слухачем Академії мистецтв, а згодом одним з найулюбленіших учнів видатного російського художника Брюлова. Юнак поглинав книги з мистецтва, всесвітньої історії, слухав лекції з анатомії, фізіології, зоології, часто бував у театрах і музеях.

У 1840 р. Тарас Шевченко надрукував поетичну збірку «Кобзар». А воєни був удостоєний срібної медалі другого ступеня Академії за картину «Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці».

У 1843–1845 рр. поет відвідав Україну. За кілька місяців він устиг побувати в багатьох місцях Київщини, Чернігівщини та Катеринославщини (тепер Дніпропетровська область). Під час мандрів поет гостював у ліберально настроєних панів. Але найбільше його вразили побачені картини злиденного життя кріпаків, їхнє безправне становище. Побував Тарас і на місці розташування славної Запорізької Січі. У рідному селі Шевченко побачився з братами й сестрами, застав ще живого діда, намалював його, а також свою хату.

У 1845 р. поет повернувся до Петербурга, завершив навчання в Академії, видав на власні кошти «Живописну Країну» — серію картин, де відображено історичне минуле України, її побут і природу.

Мріяв Т. Шевченко оселитися десь над Дніпром. Жити серед рідного народу. Та не пощастило йому цю мрію здійснити. Постійні переслідування, в'язниці, заслання підірвали здоров'я поета. Ще 9 березня 1861 року друзі й знайомі поздоровляли Тараса Шевченка із 47-річчям з дня народження, а 10 березня вранці перестало битися палке серце великого поета.

Поховали Шевченка спочатку на Смоленському кладовищі в Петербурзі. Через два місяці домовину з його тілом було перевезено в Україну і за поетовим заповітом поховано на високій горі над Дніпром поблизу Канева. Цю гору народ назвав Тарасовою.

Народ свято шанує пам'ять свого великого поета. З 1918 р. щорічно відзначається День народження Т. Шевченка. По всій Україні встановлені пам'ятники поетові, відкриті музеї, його могилу оголошено заповідником, ім'я поета присвоєно навчальним закладам, науковим установам, театрам, вулицям, бульварам, площам, пароплавам тощо. Починаючи з 1964 р., щорічно присуджуються Державні премії України імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури і мистецтва. Масовими тиражами друкуються його твори, перекладаються багатьма мовами. За рішенням ЮНЕСКО, ювілеї поета відзначалися майже в усіх державах світу.

2. Теорія літератури

Ідея — узагальнена думка, що лежить в основі художнього твору і виражена в образній формі, авторське ставлення до зображуваного, сутність ставлення письменника до життя.

Контраст — стилістична фігура протиставлення явищ, предметів, характерів; посилює змістовне й емоційне звучання твору. Використовується у віршах, прислів'ях та приказках, у назвах книг і творів. Ця фігура побудована на використанні антонімічних пар.

У Т. Шевченка контраст — не просто художній прийом, а мистецький підхід, метод пізнання дійсності, в якій було аж надто багато протиріч. Прийом протиставлення багатих і бідних, невільників і вільних людей, чесних і безчесних, підлих та справедливих, щасливих та нещасних можна сказати універсальний у «Кобзарі». Контраст часто перебуває в центрі гострої сатири.

3. Опрацювання поезії Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало» (1847)

3.1. Виразне читання поезії, а потім її прослуховування в аудіозаписі.

3.2. *Тема*: зображення безрадісного дитинства Тарасика, коли він, будучи кріпаком, випасав панську худобу.

3.3. *Ідея*: співчутливе ставлення до хлопчика-пастушка; засудження страшних часів кріпацтва, коли людина не мала власних прав і вимушена страждати.

3.4. *Основна думка*: не зазнали щасливого дитинства Тарас і такі як він, бо не мали волі, щасливої долі через гноблення народу панамі.

3.5. Обговорення змісту поезії у формі бесіди за питаннями.

- Які враження викликала у вас ця поезія під час її читання, прослуховування?
- Що вам відомо про кріпацтво як сучасне явище?
- Які роботи вимушені були виконувати діти-підлітки у панів?
- Як склалася доля малого Тарасика?
- Хто допоміг хлопцю, коли він розплакався? Як хлопець сприйняв ласку, доброту героїні?
- Чому, на думку хлопця, йому бог нічого не дав?
- Яким чином прислів'я «Як горох при дорозі, хто не йде, той і скубне» стосується героя поезії?
- Чому сльози хлопця у творі названі тяжкими?
- На скільки частин можна поділити даний твір? Доберіть до них заголовки.

3.6. Художні особливості твору.

Риторичні оклики: «Господне небо і село, ягня, здається, веселилось!»; «Поглянув я на ягня — не мої ягнята!»; «Обернувся я на хати — нема в мене хати!»; «Не дав мені бог нічого!»; «І хлинули сльози, тяжкі сльози!»; «...лани, гаї, сади!».

Риторичні запитання: «...чи так мені чого було?»; «...чого так весело було?».

Порівняння: «...любо стало, неначе в бога..»; «мов прокинувся, дивлюся»; «...поцілувала... наче сонце засіяло, неначе все на світі стало моє».

Метафори: «сонце гріло, не пекло»; «сонце... не довго молилось»; «сонце запекло, почервоніло і рай запалило»; «небо помарніло».

Епітети: «небо голубеє»; «тяжкі сльози».

V. Закріплення вивченого матеріалу**1. Проведення тестового опитування**

1. Яку роботу виконував малий Т. Шевченко-кріпак?
 - а) *Випасав ягнят*; б) доглядав паненя;
 - в) малював картини для продажу.
2. Яка пора року відображена в поезії?
 - а) Осінь; б) *літо*; в) весна.
3. Через що малий Тарас заплакав, перебуваючи в бур'янах? Бо він:
 - а) заблукав; б) *не отримав нічого від бога*; в) боявся грози, дощу.
4. Що робила дівчина неподалік від Тарасика?
 - а) Копала картоплю; б) *плоскінь вибирала*; в) жито жала.
5. Після чого «неначе сонце засіяло...» для хлопчика-пастушка? Бо:
 - а) *дівчина його поцілувала*; б) заспівав соловейко;
 - в) дядько дав йому цукерку.
6. У якого пана служив поет-кріпак?
 - а) Польського; б) Новгородського; в) *Енгельгардта*.

7. Жорстока дійсність часів кріпацтва відображена в поезії у частині:
 - а) першій; б) *другій*; в) третій.
8. Чим закінчується твір Т. Шевченка?
 - а) Тяжким стражданням хлопця-пастушка;
 - б) пропозицією пана надати герою вільну;
 - в) *радісні хлопець і дівчина погнали худобу до води.*
9. Поезія «Мені тринадцятий минало» була написана Т. Шевченком у:
 - а) 1847р.; б) 1874р.; в) 1784р.
10. Герой твору молився Богу, сидячи:
 - а) на великому камені; б) *у бур'яні*; в) біля річки.
11. Небо і село у творі названо:
 - а) щирим; б) *господнім*; в) веселим.
12. Сонце гріло, а потім запалило:
 - а) копицю сіна; б) сухе бадилля; в) *рай*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, як за допомогою природи поет намагається відобразити внутрішній стан свого героя. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
2. Як, на ваш погляд, з якою молитвою пастушок звертався до Бога? Свої думки обґрунтуйте.
3. Який художній засіб використав Т. Шевченко у фразі: «І хлинули сльози»?
 - а) *Метафору*; б) порівняння; в) алегорію.

Картка № 2

1. Охарактеризуйте дівчину, яка не виявила байдужості до сліз хлопця? Вмотивуйте її поведінку, прагнення стосовно цього.
2. Чому, на ваш погляд, Т. Шевченко оптимістично закінчує дану поезію? Свої міркування обґрунтуйте.
3. Кульмінацією поезії є:
 - а) хвилювання хлопчика через непорозуміння з паном;
 - б) *плач, а потім радість героя*;
 - в) осмислення героєм того, що він став багатим.

Картка № 3

1. Чи можна вважати поезію «Мені тринадцятий минало» Т. Шевченка автобіографічною? Власну думку доведіть, посилаючись на факти з життя письменника та приклади з твору.
2. Дослідіть, як змінюється настрої і почуття головного героя протягом твору. Чим це зумовлено? Свою думку вмотивуйте.
3. Яке з прислів'їв стосується хлопчика-пастушка?
 - а) *«Більше смутку, як радості»;*
 - б) *«Що написано на роду, того не об'їдеш і на льоду»;*
 - в) *«Іржа залізо їсть, а печаль серце».*

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів.****VIII. Домашнє завдання**

Прочитати твір Т. Шевченка «Тополя», скласти до нього питання, підготувати малюнки.

Урок № 16**Т. ШЕВЧЕНКО «ТОПОЛЯ».****РОМАНТИЧНА ІДЕЯ НЕЗНИЩЕННОСТІ****СПРАВЖНЬОГО КОХАННЯ, КРАСИ, ВІРНОСТІ**

Мета: продовжити знайомити школярів з творчістю видатного Кобзаря, зосередивши увагу на його романтичному творі «Тополя»; визначити його ідейно-тематичну спрямованість, проаналізувати казково-фантастичні мотиви, художні засоби, внутрішній світ героїв; розвивати активний словник школярів, увагу, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, формувати кругозір, світогляд; виховувати в учнів любов до рідної літератури; повагу до творчості Т. Г. Шевченка; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, бібліотечка його творів, малюнки-ілюстрації до балади «Тополя»; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), грамзапис або аудіозапис тексту балади.

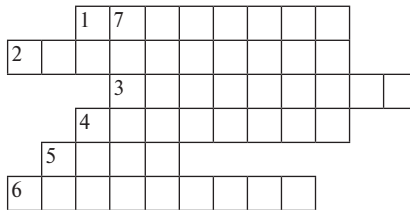
ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Вікторина «Що мені відомо про Т. Шевченка?»**

- Коли і в якій області народився Т. Шевченко? (*09.03.1814р., Черкаській*)
- Родина Тараса переїхала до села Кирилівки, коли йому виповнилося... (*2 роки*)
- Село, яке письменник вважав своєю батьківщиною. (*Моринці*)
- Змалку у Тараса виявилися здібності до... (*Малярства*)
- Назвіть 2–3 діячі культури, які брали активну участь у викупленні Тараса Григоровича з кріпацтва. (*К. Брюллов, В. Жуковський, О. Венеціанов, В. Григорович, Є. Гребінка*)

- В якому закладі навчався майбутній письменник, здобувши волю? (*Академії мистецтв*)
- Назва поетичної збірки Т. Шевченка, яка була надрукована у 1840 р. («*Кобзар*»)
- Т. Шевченко був удостоєний срібної медалі другого ступеня Академії за картину... («*Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці*»)
- Де мріяв Т. Шевченко оселитися і жити серед рідного народу? (*Над Дніпром*)
- Назва гори за визначенням народу, де був перехований Т. Шевченко. (*Тарасова*)
- Як ім'я великого Кобзаря вшановується зараз? (*Збудовані пам'ятники, відкриті музеї, могила поета — заповідник, ім'я поета присвоєно навчальним закладам, науковим установам, театрам, вулицям, бульварам, площам, пароплавам тощо*)
- За рішенням якої організації ювілей поета відзначається майже в усіх державах світу? (*ЮНЕСКО*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Кросворд. Сторінками біографії Т. Шевченка

По горизонталі: 1. Професія батька Т. Шевченка. (*Стельмах*) 2. Прізвище кирилівського дяка, у якого навчався малий Тарас. (*Богорський*) 3. Назва міста, де Т. Шевченко зустрівся з І. Сошенком. (*Петербург*) 4. У Ангельгардта Т. Шевченко був прислужником — ... (*Козачком*) 5. Про що мріяв все своє життя Тарас Григорович? (*Волю*) 6. Якому ремеслу Т. Шевченко вчився у цехового майстра Ширяєва? (*Малярству*)

По вертикалі: 7. Назва балади Т. Шевченка. («*Тополя*»)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Є різні ліки від кохання,
але немає жодних надійних.*

Ф. Ларошфуко

1. Теорія літератури

1.1. Балада (фр. *vallade*, від провансальського *balada* — танцювати) — невеликий за розміром ліроепічний твір фольклорного походження на легендарну чи історичну тему, з драматично напруженим сюжетом. У ньому,

як правило, йде оповідь про щось незвичайне, виняткове, героїчне. Особливості балади як жанру художньої літератури:

- реальне часто поєднується з фантастичним;
- невелика кількість персонажів;
- підкреслена узагальненість;
- відсутність деталізації;
- стислість у викладі матеріалу;
- «магічна» музичність.

1.2. Романтичний пейзаж (фр. *paysage*, від *paus* — місцевість, країна) — опис, зображення природи, природних явищ, краєвидів у художньому творі, а також створює природу могутню, буйну, бурхливу або служить одним із засобів створення місцевого колориту за допомогою різних засобів: епітетів; порівнянь, метафор тощо. Пейзаж, на відміну від малярського, відтворює також рухи, звуки, запахи й т. ін.

1.3. Метаморфоза — перетворення, зміна чого-небудь.

1.4. Мотив у художньому творі — (фр. *motif*, від лат. *moveo* — рух) проста динамічна смислова одиниця розповіді у творі. Комбінація кількох мотивів складає фабулу.

1.5. Романтичний герой — герой романтичного твору, який страждає від відчуження, від неможливості змінити своє становище та оточуючий світ. Він ідеальний: красивий зовнішньо і внутрішньо, здійснює вчинки у відповідності до своїх ідеалів, жертвує собою в ім'я цих ідеалів та людей, суспільства, якому він не потрібен.

2. Опрацювання твору Т. Шевченка «Тополя» (С.-Петербург, 1839)

2.1. Вступне слово вчителя.

Як ми вже зазначали, усна народна творчість була і є тим джерелом, звідки черпали творче натхнення письменники усіх часів і народів. Так, саме на ґрунті народної пісні і думи виріс поетичний геній Т. Шевченка.

Тарас Григорович починав свою творчість із балад, використовуючи в них багатющий матеріал з усної народної творчості. У 1837 році він написав баладу «Причинна», яку було опубліковано в альманасі «Ластівка». У перше видання «Кобзаря» (1840) ввійшла одна з найкращих Шевченкових балад «Тополя». Пізніше були створені балади «Утоплена», «Лілея», «Русалка», «Коло гаю в чистім полі», «У тієї Катерини...»

Їх об'єднує казково-фантастичне розгортання подій, драматизм ситуацій, сильний ліричний струмінь, глибоке розкриття автором духовного світу людини.

2.2. Виразне читання балади або прослуховування грамзапису (аудіозапису) тексту балади.

2.3. Тема: розповідь про глибокі переживання дівчини, розлученої з коханим, її звернення до ворожки, розмова з тополею і, нарешті, перетворення самої дівчини на тополю під впливом чудотворного зілля.

2.4. Ідея: невмирущість справжнього кохання, возвеличення краси, вірності, незнищенності світлих і благородних людських почуттів.

2.5. Основна думка: кохання — це не тільки щире почуття, а й те, через що любляче серце страждає у поневіряннях.

2.6. Жанр: балада з казково-фантастичними подіями.

2.7. Композиція.

Балада «Тополя» побудована за мотивами народної творчості і стародавніх уявлень народу. Як твір УНТ за своєю будовою містить вступ, основну частину і закінчення. У творі письменник звертається до дівчат із сумною розповіддю про трагічне кохання. Тут наявні й народна символіка, і міфологічні метаморфози (перетворення дівчини на тополю), і народні ворожіння.

Експозиція: вступна частина до твору, де поет описує із сумом тополю.

Зав'язка:

Полюбила чорноброва
Козака дівчина.

Розвиток дії: зустрічі дівчини з козаком, які завдали молодій чимало страждань після її розлучення з хлопцем.

Кульмінація: молодиця вирішує скористатися зіллям ворожки для швидкого повернення козака.

Розв'язка: дівчина за допомогою зілля ворожки стала тополею.

2.8. Сюжет.

Край дороги росла висока тополя. Розповідь автора про трагічне кохання, пов'язане з цим деревом.

Дівчина покохала козака. Любилися, зустрічалися, аж доки козака не стало. Молодиця сумує за ним. Мати хоче її видати заміж за стару людину. Дочка не бажає зраджувати тому коханню, яке у неї було. Вона звертається по допомогу до ворожки. Спробувавши зілля бабусі, дівчина стала тополею.

2.9. Особливості твору, його зв'язок з УНТ:

- 1) наявність народних звичаїв (сватання, ворожіння);
- 2) композиція (вступ, основна частина, закінчення);
- 3) невелика кількість дійових осіб;
- 4) магічність числа «3» (тричі молодиця пила зілля ворожки);
- 5) відтворення первісних вірувань людей у можливість переселення душі людини в рослину.

2.10. Проблематика:

- вірність і зрада;
- кохання щире і без почуттів;
- батьки і діти.

2.11. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Яке значення має пейзаж на початку твору?
- Що символізує тополя? Назвіть відомі вам образи-символи.

- Опишіть зовнішність дівчини.

(...чорнобрива...
Карі оченята,
Біле личко червоніє — ...)

- Про що вона свідчить?
- Як Т. Шевченко описує щирість почуттів молодят?
- Яких страждань зазнала молодиця, коли козак залишив її?

(«Не співає чорнобрива
...Білим світом нудить:
Без милого батько, мати —
Як чужії люди, без милого сонце світить —
Як ворог сміється,
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється»)
(«Сохне вона, як квіточка...»)

- Чому мати була схвильована за долю дочки?
 - Що вам відомо про весільний обряд сватання?
 - Для чого мати вирішила одружити свою дочку з багатим і самотнім старцем? Як до цього поставилася дівчина?
 - Чому молодиця звернулася до ворожки? Чи належить ворожка до представників нечистої сили?
 - Чи можна вважати даний твір застереженням для молодих дівчат?
 - З якою метою Т. Шевченко використовує прийом контрасту? Як це зазначено у творі?
 - Чи можна вважати кохання між головними героями твору палким? Свої міркування обґрунтуйте.
 - Чому вчить нас ця балада? Чи трапляються в житті ситуації, зображені у творі? Відповідь вмотивуйте.
 - Які риси характеру притаманні молодиці? Відповідь оформіть письмово у зошиті, застосовуючи прийоми «Доміно», наприклад: вірність у коханні, щирість у почуттях, цілеспрямованість, волелюбність...
- 2.1.2. Художні особливості твору.**

Метафори: «вітер виє, гуляє..», «море синіє», «серце ние», «лихо... зострінеться», «серце знає», «личко червоніє», «брови полиняють», «серденько мліло», «чуло серце недоленьку», «серденько б'ється», «чорнобрива сохла», «стань місяць серед неба».

Порівняння: «поле, як те море», «одна, як сирота», «воркує, як голубка без голуба», «сонце світить — як ворог сміється», «сохне..., як квіточка», «пішла стара, мов каламар», «полетіла, мов на крилах».

Повтори: «одна, одна...», «...пала, пала, стала...», «плавай, плавай, лебедонько».

Епитети: «біле личко», «карі оченята», «шира правда».

Звертання: «Легше, мамо, в труні лежати», «Бабусенько, голубонько, серце моє, ненько», «Зроби, моя пташко!». «Добре, доню...», «Спасибі, бабусю», «Плавай, плавай, лебедонько!», «Скажи, моє серце!», «Мамо моя!.. доле моя!», «Боже милий, боже!», «Подивися, тополенько!», «Рости ж, серце-тополенько!..», «Не знайте, дівчата!», «Бо не довго, чорнобриві!»

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Де росла тополя?
 - а) Неподалік від річки; б) *край дороги біля поля*; в) на греблі.
2. Поле, широке, зелене, порівнюється з:
 - а) *морем*; б) океаном; в) килимом.
3. Тополю у творі названо:
 - а) *тонкою і гнучкою*; б) молодою і квітучою; в) чорнявою і красивою.
4. До кого поет звертається у своєму творі?
 - а) *Дівчат-молодиць*; б) хлопців-козаків; в) всього українського народу.
5. Молодиця зустрічалася з козаком:
 - а) біля криниці; б) на узбережжі озера; в) *під вербою*.
6. Яка пташка виспівувала, «поки вийде чорнобрива з хати»?
 - а) Жайворонок; б) ластівка; в) *соловейко*.
7. Який художній прийом застосовував Т. Шевченко у рядку з твору: «А серденько мліло»?
 - а) *Метафору*; б) епітет; в) контраст.
8. Скільки років чекала молодиця свого козака?
 - а) *Два*; б) шість; в) п'ять.
9. Щоб припинити страждання своєї дочки мати вирішує її:
 - а) *засватати за старого, багатого*; б) розвеселити співами; в) віддати заміж за сільського коваля.
10. Який народний обряд згадується у творі?
 - а) Колядування; б) *сватання*; в) щедрування.
11. З питанням «Скажи мені щирю правду — Де милий серденько?» дівчина зверталася до:
 - а) матері; б) *бабусі-ворожки*; в) тополі.
12. Страждаючи, дівчина подумує:
 - а) *утопитися*; б) переїхати в інше село; в) вирушити у подорож на пошуки коханого.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що за допомогою природи Т. Шевченко намагається розкрити внутрішній стан, почуття головної героїні твору. Відповідаючи, посилайтеся на фактичний матеріал з твору.

2. Як ви вважаєте, чи можна засудити молодицю, яка намагалася вирішити подальшу власну долю за допомогою ворожки? Відповідь аргументуйте.
3. Дівчина перетворилася на тополю:
 - а) *посмакувавши зілля ворожки*;
 - б) протестуючи проти нещасного кохання;
 - в) щоб бути стрункою і високою.

Картка № 2

1. Дослідіть, як сам Т. Шевченко ставиться до страждань героїні твору. Свої міркування вмотивуйте.
2. Чи мала право ворожка допомагати дівчині? До кого, на ваш погляд, необхідно було звернутися героїні твору? Відповідь вмотивуйте, висловлюючи власну точку зору.
3. З яким першим питанням звернулася дівчина до ворожки?
 - а) «Де мій милий?»;
 - б) «Чи довго одинокій на сім світі жити?»;
 - в) «Чи забув-покинув?»

Картка № 3

1. Для чого Т. Шевченко у творі «Тополя» докладно описав страждання головної героїні, її почуття? Власну думку обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, після вживання зілля дівчина «серед поля тополею стала», а не померла? Свої міркування доведіть.
3. Зілля, яке дала бабуся молодиці, треба було пити:
 - а) *коли буде місяць серед неба*;
 - б) першого числа будь-якого літнього місяця; в) після вечері.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Вміти аналізувати поезію Т. Шевченка «Заповіт», вивчити цей твір напам'ять.

Урок № 17

Т. ШЕВЧЕНКО. «ЗАПОВІТ» — ТВІР, ЩО ЄДНАЄ МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ І МАЙБУТНЄ

Мета: ознайомити учнів з твором Т. Шевченка «Заповіт», зробити ідейно-художній аналіз даної поезії; визначити, які факти з життя поета покладені в основу вірша; прослідкувати, як у творі розкривається полум'яна любов автора до України, віра у революційне повалення самодержавства; розвивати в учнів навички виразного читання, культуру зв'язного

мовлення, вміння логічно мислити, грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; виховувати почуття поваги, пошани, любові до рідного краю, його народу; інтерес до наслідків власної праці; прищеплювати пунктуальність, стійкість, мужність, наполегливість.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, підручник, грамзапис вірша «Заповіт», малюнки-ілюстрації до твору; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Опитування поезії Т. Шевченка «Заповіт» напам'ять.

III. Актуалізація опорних знань, умінь, уявлень та чуттєвого досвіду за питаннями

- Що вам відомо про поезію як літературний жанр? (*Поезія (гр. poisis — творчість) — 1) Словесна художня творчість; мистецтво художнього відображення дійсності в словесних образах. 2) Твори, написані віршами, ритмізованою мовою; протилежне — проза. 3) Окремий твір, написаний ритмізованою мовою; вірш*)
- Які поетичні твори ви знаєте?
- До якого роду художньої літератури належать поетичні твори? (*Лірики*)
- Назвіть художні засоби, які митці слова найчастіше застосовують у своїх творах.
- В яку історичну епоху жив і творив Т. Шевченко?
- За що Т. Шевченко переслідувався царською владою?
- Хто такі були революціонери? Чи можна Т. Шевченка назвати революціонером?
- Чому письменник обрав шлях бунтарства?
- Через що Т. Шевченко називають Кобзарем?
- Поясніть етимологію слова «Кобзар», зробіть його словотворчий аналіз.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

«Заповіт» — вершина громадянської лірики поета.

В. Смілянська

*«Заповіт» — коротке програмне звернення поета
до сучасників і наступних поколінь...*

Г. Нудьга

Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю

Волю окропіте.

Т. Шевченко

1. Історія написання твору «Заповіт». Розповідь учителя

Свій знаменитий «Заповіт» Тарас Шевченко написав 25 грудня 1845 р. в м. Переяславі під час важкої хвороби.

У грудні 1845 р. Шевченко гостював на Переяславщині у поміщика-декабриста С. Н. Самойлова. Тут він, застудившись, захворів. 24 грудня стан його різко погіршав — запалення легенів. Самойлови, побоюючись ще гіршого, відправляють поета в Переяслав до Козачковського. Тяжко було в дорозі, нелегше і по прибутті, хоч лікар-приятель зробив усе можливе. Прийшла невесела думка, що це, може, останні години його життя. Так не хотілося умирати, бо ж тільки почав по-справжньому жити. Але до всього треба бути готовому. Якщо, отже, смерть, бо треба сказати людям останнє слово. Нелюдськими зусиллями перемагаючи хворобу, якось підвівся і ослабленими руками запалив свічку. На папір лягли перші такі страшні для молодого людини слова:

Як умру, то поховайте
Мене...

Отакі події наштовхнули Шевченка до написання «Заповіту». Але поштовх ще не є причиною. Якби тільки хвороба поета була причиною, то ми мали б суто особистий, так би мовити, приватний, а не громадянський заповіт. Насправді ж вірш був викликаний суспільно-політичними умовами життя країни в 30–40-х роках ХІХ століття, сповнений глибокого революційного змісту.

Поет викриває соціальне зло, про яке спочатку наслухався, а потім побачив на власні очі в 1843–1845 рр. Відвідавши знедолену свою Вітчизну, проїхавши сотні сіл Полтавщини і Київщини, він чув відгомін спалахів селянських повстань по Україні. Побувавши і в панських палацах, і в мужицьких хатинках, він побачив, що пани влаштували собі рай, а селянам — пекло. Він побачив усе, вислухав усіх і зробив висновок:

...вставайте, кайдани порвіте.

Уперше поезія була надрукована під назвою «Думка» в збірнику «Новые стихотворения Пушкина и Шевченка» (Лейпциг, 1859). В автографі вона не має заголовка. Загальновідома назва «Заповіт» з'явилася як редакційна у виданні «Кобзаря» 1867 року.

2. Виразне читання напам'ять учителем вірша «Заповіт» або прослуховування поезії у грамзаписі

3. Особливості виразного читання твору «Заповіт». Як необхідно читати таку поезію?

Спочатку тихо, повільно і лагідно, зі смутком, інтимно-довірливо. В міру наближення до кінця першої спареної строфи голос читаючого дужчає, темп швидшає. Після слів «було видно» необхідно зробити паузу. Наступна здвоєна строфа читається неголосно (тихіше, ніж кінець попередньої строфи), але схвильовано, а тому пришвидшено, останній рядок — різко. Останній строфі треба приділити найбільше уваги. Перші чотири рядки слід прочитати не швидко, але голосно, пристрасно, заклично. Зважаючи на алітерацію *p*, вимовляти цей звук з деяким притиском. Заклучні чотири рядки читаються ще повільніше, тихше, але урочисто, піднесено, приблизно так, як читався початок твору.

4. *Тема*: заклик до українського народу звільнитися від кайданів самодержавства, боротися за вільне життя, відстоювати інтереси простого люду.

5. *Ідея*: віра поета у світле майбутнє України.

6. *Основна думка*: змінити соціальний устрій гноблених можна тільки революційним шляхом.

7. *Жанр*: громадянська лірика, вірш-заповіт.

Тлумачення слова «заповіт»: а) офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті // Передсмертна воля; б) настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам // Те, що увійшло в традицію, встановилося з давніх часів; в) суворе правило поведінки, неухильний обов'язок (заповідь).

8. Композиція.

За формою своєю «Заповіт» — монолог ліричного героя. Він складається з шести строф, котрі об'єднані попарно і тому утворюють ніби три ступеня, три градації, кожна з яких має свою окрему провідну думку, свій ритм і свою інтонацію. У той час всі вони об'єднані в одну гармонійну цілість.

Експозиція:

Як умру, то поховайте

...

На Україні милій...

Зав'язка:

Як понесе з України

Кров ворожу.

Кульмінація:

...Вставайте,

Кайдани порвіте.

Розв'язка:

І мене...

Не забудьте пом'янути

Незлим тихим словом.

9. Сюжет.

Це розвиток-переживання ліричного героя про долю народу. У розгортанні сюжету можна виділити три частини, пов'язані між собою за допомогою інтонацій.

Перші слова «Заповіту» вражають своєю граничною простотою, навіть буденністю. Тут нема і сліду «декларативності». Поет від імені ліричного «Я» висловлює свою останню волю.

Неначе батько зібрав синів перед смертю і лагідно, спокійно, без жалю і зітхань, як колись загадував їм чергову роботу, нині просить з ледь помітною журбою поховати його, як годиться.

Але в цій простоті — глибина думки і образу. Кількома звичайними словами намальована ціла картина.

Разом із собою поет силою поетичного слова підняв своїх читачів на таку височінь, звідки вони оглядають Україну від краю до краю, відчують себе господарями цієї краси, цієї величі і усвідомлюють співгромадянську відповідальність за долю рідної Вітчизни.

Символічними є пейзажні деталі: ревучий Дніпро, широкий степ, широкополі лани, — бо вони — свідки «козацької слави». Бути похованим «на могилі» — означає знайти останній притулок на козацькому кургані і розділити участь оборонців рідного краю. Тому початок поезії свідчить про невіддільність постаті поета від України.

У двох наступних парах строф поет уже думає не про себе, не про свою смерть, а думає і турбується за долю рідного народу, його майбутнє. Відчувається хвилювання автора: рядки тут більш енергійні, поривчасті, з недомовленостями. Якщо станеться так, що Дніпро «понесе з України у синє море кров ворожу...», тобто коли будуть знищені усі кати його народу, а трудящі стануть вільними і щасливими, він готовий полинити з вдячності до бога і молитися йому, а значить, і вірити в нього.

Пов'язавши перші дві строфи з третьою словом «поховайте», Шевченко звертається до рідного народу з наказом-порадою революційного повалення існуючого ладу:

...вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Рядки ці — вибух пристрасті поета, його найзаповітніше бажання, здійсненню котрого він віддав усі сили і помисли. Це програма його життя, за виконання якої він мужньо боровся. Вмираючи (як він думав) і не встигнувши побачити свій народ вільним, він хоче, щоб хоч після смерті здійснилась його мрія. Поет-трибун прямо говорить народові, що порвати кайдани неволі (символ соціального і національного гніту) можна тільки шляхом збройної боротьби, в котрій пролетиться кров. Але

це буде справедлива війна: епітети «вража зла кров» вказують прямо, що йдеться про тиранів-царів, панів-кріпосників та інших гнобителів трудящих. Інакше пани ніколи не віддадуть своєї влади.

Закінчується «Заповіт» дуже оригінально. В останній строфі особисті й громадянські мотиви зливаються в один. Після емоційного спалаху-заклику відчувається спад напруження і перехід до інтимного світу поета, його мрій. Непохитно вірячи, що народ збудує нове суспільство — «велику сім'ю, вольну, нову».

У от у цьому прекрасному суспільстві, за яке боровся і страждав поет, нехай не забудуть його. Хай інколи мати-Вітчизна згадає «незлим тихим словом» свого вірного сина. Це друге його особисте прохання. І дуже скромне. В одному з варіантів було «тихим добрим словом», але поет замінив «добрим» на «незлим».

10. Обговорення змісту поезії за питаннями.

- Що є заповітом? Для чого його складають?
- Чим шевченківський «Заповіт» відрізняється від звичайного?
- З яким проханням звертається Т. Шевченко до народу на початку поезії?
- Чому Шевченко бажає бути похованим на Україні? Про що це свідчить?
- Якою поет змальовує Україну? («*Стени широкі*», «*лани широкополі*», «*Дніпро, кручі*») Про що мріє Т. Шевченко?
- Хто були ворогами українського народу?
- Яких страждань зазнав простий люд?
- До чого закликає поет у творі? Відповідь свою підтвердіть цитатами.
- Яким шляхом, на думку Т. Шевченка, можна здобути волю? Чому?
- Про яку «сім'ю» мріє автор? Якою вона буде за його переконанням? Доберіть епітети до цього слова з твору.
- Яке останнє прохання поета?
- Як трудящі виконали заповіт Кобзаря?

11. Художні особливості твору.

Епітети: «степ широкий», «Вкраїна мила», «лани широкополі», «вража зла кров», «сім'ї великій... вольній, новій», «незлим тихим словом», «синее море».

Повтори: «Як... було...», «реве ревучий», «в сім'ї...».

12. Додатковий матеріал.

«Заповіт» перекладено більше як на 50 мов народів світу. Тому і виникло таке народне прислів'я: «Шевченків «Заповіт» облетів увесь світ».

«Заповіт» уже давно дістав міжнародне визнання. Коли у 1929 році хорова капела «Думка» виступала у Парижі, їй довелося на прохання французів виконати «Заповіт» кілька разів.

Як літературний твір «Заповіт» вийшов за межі України завдяки перекладам, і перекладали його найчастіше з усіх творів Шевченка.

Найперше він був перекладений на російську мову ще в 1862 р., далі на польську, сербохорватську, болгарську, чеську, словацьку, білоруську, німецьку, французьку, англійську. На інші мови світу «Заповіт» був перекладений уже в нашому столітті. Серед перекладачів «Заповіту» є немало всесвітньо відомих імен: Е. Войнич, Й. Бехер, І. Франко (на німецьку), А. Єнзен, О. Дюран.

Більш ніж знаменно, що на слова і мотив «Заповіту» написано понад півсотні музикальних творів: кантати С. Людкевича і Б. Лятошинського, хори М. Лисенка, В. Заремби, Г. Гладкого, М. Вербицького, О. Кошиця, П. Демуцького, Г. Давидовського, І. Омельченка, С. Людкевича, Л. Левицького, В. Барвінського, К. Стеценка, Я. Степового, Л. Ревуцького, О. Александрова; симфонічну поему «Заповіт» написав Г. Глієр.

Мелодія «Заповіту», що її знає кожен на Україні і багато хто за її межами, належить полтавському вчителю Гордію Павловичу Гладкому. У чому ж секрет її популярності? Глибина змісту, щирість суму, велич і суворість гніву, надзвичайна емоційність, а головне — повна відповідність музики ідеї поезії.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Виконання тестових завдань

- Т. Шевченко заповідає, щоб його поховали на Україні:
 - неподалік від вишневого садка;
 - серед ступу широкого*;
 - в мальовничому місті.
- Україну поет називає:
 - милою*;
 - коханою;
 - рідною.
- Яка річка згадується в поезії?
 - Дунай;
 - Ока;
 - Дніпро*.
- «Заповіт» — це заклик-звернення Т. Шевченка до народу:
 - постійно читати твори;
 - повстати проти самодержавства*;
 - цінувати красу української природи.
- Доповніть рядок: «І вражою злою кров'ю... окропіте»:
 - долю;
 - волю*;
 - серце.
- За яких умов поет «полине до самого бога»? Якщо:
 - пролетиться кров ворожа*;
 - буде на це згода народу;
 - він відчує власну слабкість.
- «Заповіт» Т. Шевченка написав 25 грудня 1845 р.:
 - на Аралі;
 - в Переяславі*;
 - у Києві.
- Німецькою мовою «Заповіт» Т. Шевченка здійснив переклад:
 - П. Грабовський;
 - І. Франко*;
 - Леся Українка.
- Мелодія до «Заповіту» Т. Шевченка належить:
 - М. Лисенку;
 - Б. Лятошинському;
 - Г. Гладкому*.
- «Заповіт» Кобзаря перекладено більше як на... мов народів світу:
 - п'ятдесят*;
 - шістдесят;
 - сорок.

11. Т. Шевченко під час подорожі по знедоленій Україні чув відгомін спалахів селянських повстань, проїхавши сотні сіл:
а) *Полтавщини і Київщини*; б) Сумщини і Чернігівщини;
в) Харківщини і Львівщини.
12. За жанровою спрямованістю «Заповіт» Т. Шевченка — це лірика:
а) філософська; б) політична; в) *громадянська*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Доведіть, що «Заповіт» Т. Шевченка — це заклик до боротьби. Чому саме в боротьбі поет вбачав щасливе життя народу?
- Яку Т. Шевченко у майбутньому вбачав «сім'ю»? Чи здійснилася його мрія? Відповідь вмотивуйте.
- За своєю формою «Заповіт» Т. Шевченка —
а) *монолог*; б) полілог; в) діалог.

Картка № 2

- Чому письменник-революціонер хоче, щоб його згадували, пам'ятали? Чи має він, на ваш погляд, на це право? Свої думки обґрунтуйте.
- «Заповіт» Т. Шевченка на момент написання поезії — це міф чи реальність? Власні міркування доведіть.
- Поезія «Заповіт» починається рядком:
а) *«Як умру, то поховайте»*; б) *«Поховайте та вставайте»*;
в) *«Як понесе з України»*.

Картка № 3

- Чим, на ваш погляд, пояснити популярність «Заповіту» Т. Шевченка не тільки на території України, але й за її межами?
- Доведіть, що вірш «Заповіт» Т. Шевченка — програмне поетичне звернення до сучасників і майбутніх поколінь.
- Симфонічну поему «Заповіт» (за мотивами твору Т. Шевченка) написав:
а) *Г. Глієр*; б) К. Стеценко; в) Б. Лятошинський.

VII. Підсумок уроку

«Заповіт» Тараса Шевченка — це програмний твір поета, неповторний поетичний заповіт у світовій поезії, з яким він звернувся до сучасних йому і всіх наступних поколінь народу. Тому він став у центрі його творчості, і «гідно увінчує той стан духовного зростання Шевченка, який дістав у літературі назву періоду «трьох літ»... є неначе епілогом до поезії 1843–1845 років». До 1845 року історія української і всеслов'янської поезії не знає такого недвозначного заклику до боротьби проти царизму. Він вів за собою народ до вершини матеріального і культурного життя. Слід, залишений «Заповітом» Шевченка у духовному житті нашого народу, не має аналогій.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

IX. Домашнє завдання

Скласти «доміно» до життєвого шляху А. Чайковського, знати зміст I, II частин твору «За сестрою».

Урок № 18

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ. КОРОТКО ПРО МИТЦЯ. «ЗА СЕСТРОЮ». ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ З ПОЗИЦІЙ ГУМАНІЗМУ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом А. Чайковського, розпочати роботу над ідейним змістом твору «За сестрою» (I, II част.), з'ясувати історію написання повісті; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, вміння грамотно висловлювати свої думки, робити ґрунтовні висновки; активізувати словник учнів; формувати кругозір, світогляд; виховувати пізнавальний інтерес до творчості А. Чайковського, почуття любові до рідного краю, народу, гордості за свою Батьківщину.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет А. Чайковського, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- З якими загарбниками боровся український народ?
- Що вам відомо про монголо-татар?
- Чому наш народ непереможний у боротьбі із завойовниками?
- Яких видатних ватажків — оборонців Батьківщини ви знаєте? Чим вони прославилися?
- Прокоментуйте висловлювання О. Довженка: «Без минулого немає майбутнього».
- Чому українці цінують ті надбання, які наші предки вибороли у жорсткій боротьбі з ворогом, жертвуючи власним життям?
- Як ви ставитеся до своїх рідних, друзів? Чи завжди знаходите розуміння? Власну відповідь прокоментуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Опрацювання матеріалу теми уроку

*Історична проза А. Чайковського будила (й будитиме далі!)
любив до книжки, до історії свого народу та його козацької слави,
до завзяття і відваги, побратимства, безоглядної самопожертви, але
самопожертви розумної, виваженої любов'ю до своєї землі й народу.*

В. Яременко

Жити — вітчизні служити.

Народна мудрість

1. Життєвий і творчий шлях А. Чайковського. Матеріал для вчителя

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ (1857–1935)

Народився в м. Самборі на Львівщині в родині дрібного урядовця. Рано залишився сиротою, виховувався в родичів. Значну роль у його дитинстві відіграла бабуся. Від неї наслухався казок, легенд, переказів про минуле свого краю, навчився читати. У гімназії зацікавився історією та культурою України, очолив таємний молодіжний гурток. Тоді ж і спробував писати художні твори. Після закінчення Львівського університету працював адвокатом, займався просвітницькою діяльністю. В роки національно-визвольних змагань був на боці Центральної Ради, входив до уряду Західноукраїнської Народної Республіки. З 1919 р. жив у м. Коломиї, де й помер від важкої хвороби.

Його перші книжки оповідань, повістей, гуморесок були позитивно оцінені І. Франком, М. Коцюбинським. А такі твори, як «Олешка», «В чужім гнізді», «За сестрою», «Козацька помста», «Сонце заходить», «Богданко», «Сагайдачний», мали широкий читацький резонанс не лише в Україні — виходили друком у Відні, Празі, Кракові, у США та Канаді.

2. Теорія літератури

2.1. Героїко-романтична повість.

- *Повість* — прозовий жанр описово-оповідного типу, в якому життя подається у вигляді ряду епізодів з життя героя, середня епічна форма, яка показує етап життя героя. За обсягом повість більша, ніж оповідання, і ширше зображує людське життя, охоплюючи низку його епізодів, які складають період життя головного персонажа. У ній більше подій і дійових осіб; почасти вирізняється хронологічний розвиток сюжету та відповідна побудова композиції. Частіше за все це історія життя людини, розказана або від особи автора, або від особи самого героя. Значення терміна протягом кількох століть змінювалося.

- *Романтичний* (твір) — виявляється у показі ідеального героя, його духовного світу та його ідеалів, заради яких він вступає у боротьбу.
- *Героїчний* (твір) — прагнення показати велич людини (героя), яка здійснює подвиг, щось неможливе, ризикуючи; утвердження величі подвигу.
- *Героїко-романтична повість* — епічний твір середнього розміру, в якому діє герой (чи кілька героїв) ідеальний, духовно багатий, він намагається вступити у боротьбу за справедливість, правду і прагне це довести на прикладі конкретних вчинків, справ.

2.2. Романтичний герой — людина, яка є частиною всеосяжної природи, вона індивідуально-самоцінна, неповторна: паралельне зображення природи й людини. Ідеал суспільно активної, діяльної людини; риси позитивного героя — відданість інтересам України, хоробрість, здатність до самопожертви, патріотизм.

2.3. Композиція (від лат. *compositiv* — укладання, поєднання) — співвідношення частин твору, яке відбиває складність зображуваних у ньому явищ життя; послідовна вибудова, розміщення та взаємозв'язок частин, образів, епізодів художнього твору; побудова твору, обумовлена його змістом і жанровою формою. Притаманна будь-якому творові.

Складовою частиною композиції є сюжет.

Він складається з таких елементів: експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки.

- Експозиція — частина твору, в якій повідомляється про час і місце подій, про обставини, які стали причиною конфлікту (початкова ситуація). Експозиційні відомості можуть викладатися на початку твору, даватися після зав'язки, бути відсуненими в глиб твору.
- Якщо експозиція дається на початку твору, вода буде прямою, після зав'язки — затриманою, на кінці твору — зворотною.
- Зав'язка дії — подія, з якої починається дія і завдяки якій виникають наступні події. Зав'язка підводить читача до розуміння проблеми, поставленої у творі.
- Розвиток дії (перипетії) — частина твору між зав'язкою і кульмінацією, де письменник показує шлях розв'язання конфлікту. Це найбільша частина твору, в якій відображається хід подій.
- Кульмінація (від лат. *culmen* — вершина) — момент найвищого напруження дії, вершина дії, вершина конфлікту; кульмінація виявляє основну проблему твору та характери героїв гранично ясно; після неї дія послаблюється.
- Розв'язка — те місце у творі, де показано результати кульмінаційного зіткнення між персонажами, розвиток дії завершується.

В літературному творі також є і позасюжетні елементи:

- різноманітні описи (портрети, пейзажі, інтер'єр);
- висловлювання дійових осіб (діалоги, монологи);
- ліричні відступи.

3. Андрій Чайковський «За сестрою»

3.1. Історія написання твору.

Повість «За сестрою» (1907) створена на основі довготривалого вивчення історичних матеріалів з часів татарських нападів на українські землі та їхньої ретельної художньої обробки. В центрі — захоплююча історія юного Павлуся, молодшого сина з козацького роду Судаків, який порятував від татарського полону свою сестру Ганнусю.

3.2. Тема: відтворення страшних картин поневолення татарськими загарбниками українського народу; зображення Павлуся, який докладає будь-яких зусиль, мужності, наполегливості, старанності, кмітливості для порятунку своєї сестри з татарського полону.

3.3. Ідея: ушлявлення козаків — оборонців рідної землі, Павлуся — відважного лицаря, їх благородство, відповідальність, мужність; засудження татар та українців-зрадників.

3.4. Основна думка: тільки любов до рідної землі, батьківської домівки, тільки сила волі, цілеспрямованість, дружня завзятість допоможе подолати будь-якого ворога заради щастя, радості, миру в кожній українській оселі.

3.5. Жанр: героїко-романтична повість.

3.6. Проблематика повісті:

- батьки і діти;
- життя і смерть;
- радість і трагедія;
- відповідальність і безпечність;
- вірність і зрада;
- добро і зло;
- ширість і хитрість, улесливість, підступність.

3.7. Робота над I розділом твору.

3.7.1. Виразне читання або переказування окремих цікавих епізодів з розділу.

3.7.2. Тема: зображення життя мешканців села Спасівка до нападу татар та знищення спасівчан загарбниками.

3.7.3. Ідея: засудження жорстокості, жаги до збагачення, насильства (татарва).

3.7.4. Основна думка: неухважність одного загубила життя багатьом.

3.7.5. Композиція:

Експозиція: знайомство з мешканцями села Спасівка, умовами їх життя.

Зав'язка: розповіді діда Андрія про татарву, лихо, яке вони чинять.

Кульмінація: татари спалили Спасівку, а мешканців — повбивали, решту — забрали у полон.

Розв'язка: Павлусеві єдиному із спасівчан вдалось втекти від загарбників.

3.7.6. Сюжет.

Розповідь про мешканців села Спасівка: звичаї, обряди, особливості поселення, взаємостосунки, діяльність.

Серед спасівчан — родина Судаків (дід Андрій, його син Степан з жінкою Палажкою, два сини — Петро і Павло, дочка Ганна).

Павло — розбишака, завжди захищав сестру Ганну. Під час нападу татарви село Спасівка згоріло, його мешканців або вбито, або забрано в полон. Павлусеві вдалося втекти від загарбників, він вирішує розшукати сестру і визволити її з полону.

3.7.7. Обговорення змісту I розділу за питаннями.

- Що вам відомо про татар з твору І. Франка «Захар Беркут»?
- Яким ви уявляєте село Спасівку? Як про це зазначено у творі? (*«На правому березі ріки Самари, яких десять миль від Дніпра, лежало українське село Спасівка. Так само була схожа своїм зверхнім виглядом на інші села: такі самі хати з дерева та глини, вкриті соломною або очеретом. Хати стояли рядком, віконцями на південь, оточені огородами та садками. Посередині села велика площа-майdan, на якій стояла невеличка дерев'яна церква, а побіч неї вбоге попівство. Не було тут видно зверху ніякої заможності. Кожен клав таку хатку, щоб легше перед стужею та спекою захиститися, а більш нічого»*)
- Що мав на увазі А. Чайковський зазначаючи, що... то були страшні часи татарських набігів на Україну?
- Як люди ставилися до спорудження своїх хат? Чому? (*«Ніхто і не думав витрачатися на будову гарних домів з хоромами, бо ніхто не знав, що завтра станеться, чи його праця відразу не спопеліє»*)
- Де саме споруджували люди хати? З чим це було пов'язано? (*«У тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця, які, на їх думку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умови до життя: отож недалеко від води або над водою, а відтак близько коло лісу або очерету, де б, на випадок татарського набігу, найбезпечніше було сховатися або звідки можна було легко втекти від поганської неволі»*)
- Чому село було названо Спасівкою? (*«Спасівчани зайшли сюди з-за Дніпра також після татарського погрому, а тому що зупинились на тому місці на самого Спаса, тож і прозвали своє село Спасівка»*)
- Через що, на ваш погляд, А. Чаковський називає свій твір оповіданням, хоча за жанровою спрямованістю цей твір повістю?
- Яким чином мешканці одного села інформували людей інших місцевостей про набіги татар? (*«До того ще вони умовились із сусідніми селами, щоб у кожному були наготові бочки зі смолою, які на випадок татарського набігу треба було запалити або тим способом повідомити інших про небезпеку»*)

- Чим славився рід Судаків? («...Не було між ними ні одного, який би не бував на Січі між низовим товариством. З цього виходило, що їх було мало»)
- Які стосунки були між Павлусем і Ганною? («Павлусь і Ганна любилися дуже. Він її вчив потай від діда тих усіх штук, яких навчився від дідуся, бо дідусь часто повторював, що це не жіноче, а козацьке діло.
...Завелась між дітьми така любов, що одне без одного жити не могло, і, здається, не було нічого такого, чого б Павлусь для Гані не зробив»)
- Як селяни ставилися до проведення свят? Про що це свідчить?
- Через що Павлусь боровся зі старшим за себе хлопцем? («Не зачіпай Гані. Ніхто не сміє її торкнути, а то поб'ю»)
- Про що відбулася розмова між дідом Андрієм і вартовим Филимоном?
- Як мешканці села сприйняли церковний дзвін на тривогу? Прочитайте про це. («Діти стали плакати, а дід вибіг прожогом з хати...
Надворі стало ясно від пожежі. Ціле село прокинулося. Люди з криком, галасом та зойками стали рятувати свою мізерію. Виганяли товар зі стайні та виносили з хат свої пожитки.
Діти плакали, жінки голосили. Козаки кликали один одного, та ніхто нікого не слухав. Кожен робив як знав, а дехто-таки не знав, що йому робити, і стояв без діла»)
- Чому крик «Аллах! Аллах!» розгублені від пожежі спасівчани сприйняли по-особливому? («Цей крик був такий могутній і дикий, що приглушив усі крики та зойки в селі. Та не те що приглушив, але від того чортового крику усе в селі притихло. Все замовкло, ніби зачароване. Навіть товар занімів. Кожен стояв мов закам'янілий і не знав що робити... Здавалося, що якась чорна, як ніч хмара, впала на землю і суне лавою з двох боків у село»)
- Як родина Судаків боронилася від татар?
- Через що татари намагалися не вбивати жінок?
- В чому виявилась мужність Палажки, захищаючи дітей від поневолювачів? («...Палажка стала оборонятися кулаками, мов довбнями, і зубами..., мов несамовита, кусала і била кулаками та розкидала татар, мов околоту»)
- Опишіть, як «панували» татари у беззахисному селі? («Татари порізали або пов'язали тих, що були на майдані, а тепер ганяли за дівчатами, ловили їх, в'язали та звозили в одно місце коло церкви. Деякі кинулися зганяти товар, ловити коней та грабувати. ...Татари стали витягати козацькі вози, запрягали пійманих волів та вантажити нагробоване добро..., розбивали сокирами скрині і витягали гроші та ліпшу одяжу, а все інше викидали у вогонь»)
- В якому стані перебував Павлусь від побаченого ним, що робили татари? («Йому ще шуміло в голові від татарського удару. Голова боліла.

Він знав, що це не сон, а все ж таки не міг зрушити з місця, так за-дерев'янів увесь»)

- Яким чином Павлусь переховувався від татар?
- Що відчував Павлусь під час власної небезпеки? Як би ви повели себе на місці хлопця?
- Яка небезпека очікувала хлопця, коли той тікав від татар?
- Що було характерним для татарського коня? («...Татарський кінь уміє по-майстерному плавати, і хлопець не боявся анітрохи, що кінь утопиться»)
- Якими тепер уявляв хлопець татар всупереч розповідям діда? («Його огорнув страх. У його уяві татарва була такою силою, що її ніхто не переможе»)

3.8. Робота над II розділом повісті.

3.8.1. Виразне читання окремих цікавих епізодів розділу.

3.8.2. *Тема:* знайомство Павлуся з козаком Непорадним, зустріч хлопця зі своїм братом Петром.

3.8.3. *Ідея:* ушлявлення козацької доброти, чуйності, благородства; поважного ставлення одне до одного.

3.8.4. Основна думка:

- 1) Свиридова могила — місце, що єднає минувшину і час, який відбувається у творі.
- 2) Сила і мужність козаків у їх згуртованості, підтримці одне одного, взаєморозумінні.

3.8.5. Композиція.

Експозиція: опис українського степу, розповідь про роль Свиридової могили для козаків, знайомство з козаком Семеном Непорадним.

Зав'язка: незвичайна зустріч Непорадного з Павлусем.

Розвиток подій: опис побуту і дозвілля козаків.

Кульмінація: зустріч Павлуся з братом Петром.

Розв'язка: після перепочину козаки вирішують здійснити наступ на татар.

3.8.6. Сюжет.

Опис українського степу. Розповідь про роль Свиридової могили для козаків. Семен Непорадний знімає з коня пораненого Павлуся, надає йому притулок.

Приїзд козацького загону, в якому служив Петро, брат Павлуся. Зустріч братів. З розповіді Павлуся Петро дізнається про пожежу в Спасівці та трагічну долю своїх рідних. Дід Панас лікує Павлуся. Козаки вирішують вранці наздогнати татарське військо і здійснити напад на нього.

3.8.7. Обговорення змісту II розділу повісті за питаннями:

- Яким уявлявся степ Павлуся? («Оболонь вкрита травою, що вам сягає до пояса. Між травою квіти аж хапають за очі своїми кольорами. А гляньте довкола себе... Ніде краю не видно. Обрій неба, наче

вижолоблена півкуля, кругом вас далеко спочиває на землі. Ніде ні лісу, ні гори, лише мурашники видно. А поїдете десять миль в який-небудь бік — те саме й те саме... ні краю, ні берега») Для чого, на ваш погляд, А. Чайковський так докладно описує красу степу?

- Яке значення мала Свиридова могила для козаків? («...Старші козаки знали, де стоїть Свиридова могила, і кожний до неї потрапить, хоч би і вночі. Тому-то частенько козаки умовлялись збиратися на Свиридову могилу як на місце, де можуть напевно з'їхатися. Тут і річка під боком, де можна напоїти, і трава тут краща для випасу, і кущі над річкою, де при нагоді і сховатися можна»)
- Що означала заграва, яку побачив козак на заході вранці? Як він зреагував на неї?
- Знайдіть у творі опис зовнішності козака Семена Непорядного. («...Був кремезний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні, як море, червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добрі шкапові чоботи. Сорочка була подерта і замашена та на грудях широко розхристана. Звідки визирали широкі косматі та на сонці засмаглі груди. Миючись, засукав рукави поза лікті й показав жилаві руки з п'ястуками, мов довбеньки») Про що він свідчить?
- Які імена отримували козаки на Січі? («На Січі давали кожному ймення, з яким не розлучався вже до смерті. Хоч би як козака негарно назвати, він цього не соромиться. Козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси». Найбільш чванився козак тим, коли на ділі довів, що він не є таким, яким його при першій нагоді прозвали»)
- Через що Непорядний не розводив увечері вогню?
- Як Павлусь зустрівся з Непорядним? Про що хлопець розповів козакові?
- Для чого, на вашу думку, татари, коли захопили село Спасівку, запалили його з чотирьох боків?
- Яку допомогу надав козак Непорядний Павлусю?
- На підставі чого Непорядний вирішив, що для татарина основною цінністю був не втікаючий Павлусь, а кінське сідло?
- Як відбулася зустріч Непорядного з півсотною козаків?
- Чим був корисний дід Панас у козацькому гурті? («...Стріляв з рушниця так, що птиці під час льоту не промахнув. До того він знав лічити рани зіллям, та через те радо приймали до гурту»)
- За яких обставин Павлусь зустрівся зі своїм братом Петром? Про що між ними відбулася розмова?
- Чому дід Панас застеріг козаків від необдуманого нападу на татар? («Та ось воно говориться: не скачи у воду, як не знаєш броду. Ми не знаємо, скільки поганців є. Я гадаю, що їх буде більше, як нас. Коли б менше, вони б не наважилися нападати на Спасівку»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

I розділ твору

1. Село Спасівка знаходилося на правому березі:
а) *Самари*; б) Дніпра; в) Каяли.
2. Яка історична епоха відображена у творі?
а) Кріпацтва; б) *боротьби українського народу з монголо-татарами*;
в) сучасність.
3. Посередині села можна було побачити:
а) велику крамницю; б) дерев'яну школу; в) *дерев'яну церкву*.
4. На місці, де розбудувалося село Спасівка, ріс:
а) густий ліс; б) *терновий гай*; в) яблуневий сад.
5. Через що село називалося Спасівкою?
а) *Люди оселилися саме на свято Спаса*; б) на честь героя-спасителя;
в) оскільки жінки цього поселення пекли найсмачніші паски.
6. Спасівчани мали славні на цілу Задніпрянщину:
а) *пасіки*; б) ліси і гаї; в) грушеві сади.
7. Дід Андрій вважав своїм обов'язком привчити Павлуся до:
а) ведення домашнього господарства; б) ковальської справи;
в) *лицарського ремесла*.
8. У минулому дід Андрій був:
а) гончарем; б) ковалем; в) *козаком*.
9. Хто із святих мав захистити родину від сарани?
а) Микола; б) *Покрова*; в) Василь.
10. Що сталося з дідом Андрієм внаслідок боротьби з татарами? Його було:
а) забрано в полон; б) *вбито*; в) покалічено.
11. Яким чином Павлусь віднайшов можливість утекти від татар?
а) Переліз через огорожу села; б) переховуючись тернових кущах;
в) *за допомогою коня, який лишився без догляду загарбників*.
12. Чому дозорець-татарин побачив втікаючого Павлуся? Бо хлопець:
а) *був у білій сорочці*; б) голосно вигукував про помсту ворогові;
в) коли біг, розбив глек.

II розділ твору

1. Про красу українського степу люди:
а) *співали у піснях*; б) складали поезії; в) розповідали багато цікавого.
2. Свиридова могила — це місце, де:
а) *козаки частенько могли з'їхатися для зустрічі*;
б) сховані татарські скарби;
в) можна було побачити безліч красивих квітів.
3. На Січі Семен Непорадний славився:
а) чоловічою красою; б) *неабиякою силою*;
в) вмінням красиво співати і розповідати цікаві легенди.

4. Непорадним Семена називали через те, що він:
 - а) був небалакучим; б) помилявся у своїх порадах;
 - в) *в якійсь зустрічі з татариним не вмів собі дати ради.*
5. Ймення козакам давали:
 - а) *на Січі, ні у кого про це не питаючи;* б) під час церковної служби;
 - в) старці, які брали участь у військових похоронах.
6. Прокинувшись вранці, Непорадний вирішив приготувати:
 - а) уху; б) *кашу;* в) суп.
7. У сідлі коня, на якому Павлусь втік від татар, Непорадний знайшов:
 - а) *гроші;* б) золоті речі; в) смарагдове каміння.
8. Козаки до свого гурту прийняли січового діда Панаса, бо він:
 - а) *знав, яким зіллям лікувати рани;* б) потребував сторонньої допомоги;
 - в) вмів смачно готувати їжу.
9. Серед козаків Павлусь зустрівся з:
 - а) козаком-земляком; б) *братом Петром;* в) хлопцем такого віку, як він:
10. Який художній засіб використав автор у фразі: «Ось чого Петро сумний був, мов сова в полудень»?
 - а) Інверсію; б) метафору; в) *порівняння.*
11. Скільки козаків приїхало до місця перебування Непорадного?
 - а) Сто; б) *п'ятдесят;* в) тридцять один.
12. Кому з героїв твору належить наступна думка: «Я бачу, що в татар вартніше сідло, ніж сам кінь з татариним»?
 - а) Діду Панасу; б) *Семену Непорадному;* в) діду Андрію.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що свої помешкання люди села Спасівка будували для власної зручності, захищаючись від татар.
2. Чому, на ваш погляд, козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси». Висловлюючись, наведіть переконливі обґрунтування.
3. Художній засіб, який А. Чайковський використав у фразі: «Сонце ж уже підійшло високо й озолотило своїми променями степ», називається:
 - а) анафорою; б) епітетом; в) *метафорою.*

Картка № 2

1. Дослідіть, яке значення мав дід Андрій у вихованні свого внука Павлуса? Свої думки підтвердіть, посилаючись на зміст твору.
2. Чому, на ваш погляд, А. Чайковський називає могили в степу дорого-вказами? Чи була такою Свиридова могила? Власні думки обґрунтуйте, наводячи переконливі факти з твору.
3. Скільки років було діду Панасу?
 - а) *Вісімдесят;* б) дев'яносто; в) сто.

Картка № 3

1. Доведіть, що козак Семен Непорадний — добра, щира, милосердна людина. Власні міркування підтвердіть фактами з твору.
2. Вмотивуйте, через що дід Панас, зважаючи на свій вік, виявляв бажання постійно перебувати у гурті козаків і пересуватися з ними?
3. Дід Панас «волочився з козаками, граючи на...»: а) скрипці; б) бандури; в) сопілці.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****VIII. Домашнє завдання**

Опрацювати ідейно-художній зміст III, IV розділів повісті, підготувати (за бажанням) малюнки на одну з тем:

«Краса українського степу»;

«Щасливе життя мешканців села Спасівка»;

«Мій улюблений герой повісті».

Урок № 19**А. ЧАЙКОВСЬКИЙ «ЗА СЕСТРОЮ».
НАПРУЖЕНИЙ ДИНАМІЧНИЙ СЮЖЕТ
ГЕРОІКО-РОМАНТИЧНОЇ ПОВІСТІ**

Мета: продовжити роботу над опрацюванням ідейно-художнього змісту повісті, зокрема проаналізувати III, IV розділи твору; дослідити і виявити особливості динаміки сюжету «За сестрою»; розвивати творчу уяву, здібності, пам'ять, культуру зв'язного мовлення; збагачувати активний словник учнів; формувати їх кругозір; виховувати у школярів на прикладі лицарських чеснот героїв твору, почуття патріотизму, відданості, віри в перемогу добра, краси, справедливості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет А. Чайковського, учнівські малюнки до твору, текст повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

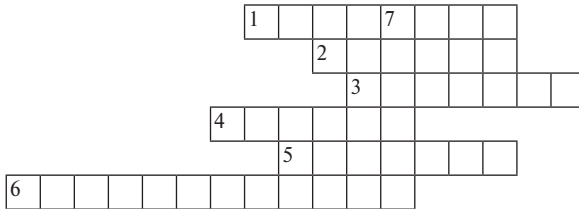
ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Огляд учнівських малюнків з відповідним коментарем.

III. Актуалізація опорних знань

1. Розгадати кросворд на тему

«Сторінками життя і творчості А. Чайковського»

По горизонталі: 1. Назва одного з творів письменника. («Богданко») 2. Країна, в якій твори А. Чайковського мали широкий читацький резонанс. (Канада) 3. Посада, яку обіймав майбутній письменник після закінчення Львівського університету. (Адвокат) 4. Місто, де народився А. Чайковський. (Самбір) 5. Жанр твору «За сестрою». (Повість) 6. Письменник, який позитивно оцінив перші твори А. Чайковського. (Коцюбинський)

По вертикалі: 7. Ім'я письменника. (Андрій)

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення сюжету художнього твору. Назвіть його складові.
- Що впливає на розвиток сюжету твору «За сестрою» А. Чайковського?
- Як реальні події у творі влучно переплітаються з художнім вимислом письменника?
- Якими у творі зображені козаки? Що нового ви про них дізналися?
- Як козаки ставляться одне до одного? Про що це свідчить?
- Чи хотіли б ви стати козаком? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

...Той любов'ю повниться, хто рідну землю має під собою.

М. Вінграновський

Роде мій красний, роде мій прекрасний.

Народна творчість

Або волю добути, або дома не бути.

Народне прислів'я

1. Опрацювання змісту III розділу твору

- 1.1. Виразне читання найцікавіших, на думку учнів, епізодів.
- 1.2. *Тема:* зображення кмітливості, винахідливості, спритності Непорядного при захопленні у полон татарина.
- 1.3. *Ідея:* засудження хитрості, підступності ворога (татарин); уславлення прагнення козацтва йти у бій з поневолювачами, захищаючи рідну землю, свій народ.

1.4. Основна думка.

- 1) Тільки в злагоді, впорядкованості, дружній підтримці, порозумінні між козаками — сила запорожців.
- 2) «Хай буде один ватажок, бо де дві газдині, там хата неметена».

1.5. Композиція.

Експозиція: татарин тишком-нишком пробрався до козацького табору, коли запорожці відпочивали.

Зав'язка: С. Непорадний за допомогою аркана спіймав татарина, тим самим зберігши життя багатьом козакам.

Кульмінація: сутичка між Андрієм Недолею та Остапом Тріскою; хитрість татарина з приводу обміну сідла у Павлуса.

Розв'язка: козаки вирушили у похід, щоб забрати у татар награваний ясир.

1.6. Сюжет.

Під час відпочинку козаків до їх табору наближався татарин. Він хотів всіх перерізати, але його вислідив і спіймав Непорадний за допомогою аркана. Полонений татарин розповів про напад орди на Спасівку.

До козаків прибув загін на чолі із сотником Андрієм Недолею. Між Андрієм і Остапом виникла сварка стосовно того, хто буде керувати козацьким військом.

Татарин має велике бажання обмінятися з Павлусем сідлами. Хитрість і підступність татарина викриває козак Непорадний.

Козацтво вирішує вийти у похід на татар, користуючись інформацією полоненого.

1.7. Обговорення змісту III розділу за питаннями:

- Як Непорадний вислідив татарина? (*«Непорадний сховався в траву, аби його не помітив ніхто, і пильно зиркав за татариним. Коли він наблизвся до могили, Непорадний держав уже на поготові рушницю...»*)
- Для чого татарин з'явився у козацькому таборі? Якої шкоди він хотів йому завдати? (*«Йому блиснула думка в голові зайти сюди і порізати всіх, мов баранів, поки один видасть із себе голос»*)
- Яким чином С. Непорадний захопив ворога у козацькому стані? (*«Арканом фуркнув у повітрі, став блискавкою розгортатися і впав на голову татарина, коли той брав ножа із зубів у руку. У Непорадного бігали руки, як у ткача. Він великими куснями стягав аркан до себе, а відтак сіпнув з усієї сили, і татарин упав горілиць на землю. ...Миттю підскочив до нього... Скрутив татарина з усієї сили»*)
- Чому С. Непорадний намагався боротися із татариним без допомоги товаришів?
- Для чого дід Панас пропонував козацтву залишити татарина живим? (*«Живий все ж більшу ціну має, ніж мертвий, не руш його»*)
- Чим козаки залякали татарина? (*«Хочеш бути живий, то говори правду, про що тебе буду питати, а то буде з тобою лихо. Козаки не знають*

жартів. Не то щоб тебе вбили, ще мучитимуть спочатку. ...Трохи припечемо п'ятки, то скаже, все виспіває»)

- Що розповів полонений татарин козакам про напад орди на Спасівку? («Ми були цієї ночі в Спасівці. В нашому загоні було чотириста чоловік. Ватажкував нами славний Мустафа-ага, син Ібрагіма, ханського Девлет-гірея. Ми пішли на Україну на свою руку грабити й брати ясир. Що зі Спасівкою сталося, чи багато взяли бранців, я не знаю, бо я стояв за частоколом на варті...
- Ми знали про Спасівку, що там живе багатий люд. Це донесли нам крамарі, татари. На це село ми довго збиралися. Де тепер наш кіш, я не знаю. Мабуть, додому повертається»)*
- Через що виникла суперечка між Андрієм Неделею та Остапом Тріскою?
- Як ви ставитеся до діда Панаса? Чому?
- Для чого полонений татарин запропонував Павлусеві обмінятись сідлами? Чому це не відбулося? (*Непорадний татарину: «Тобі не побратимства хочеться, а червінців, що в сідлі заховані, ось що!»*)
- Що вирішили козацькі ватажки, отримавши інформацію від полоненого татарина? («...Постановили підійти під татарський кіш»)

2. Робота над змістом IV розділу повісті

2.1. Переказ учнями улюблених епізодів з розділу.

2.2. *Тема:* зображення битви козацтва з татарами, в результаті якої перемогу отримали запорожці.

2.3. *Ідея:* ушлявлення мужності, героїзму, винахідливості козаків, їх любові до рідного краю, народу; засудження підступництва, жорстокості татар.

2.4. *Основна думка:* сила козаків у їх завзятості, рішучості, прагненні здобути перемогу над ворогом, жертвуючи своїм життям.

2.5. Композиція.

Експозиція: розмова Павлуся з Петром перед битвою.

Зав'язка: за допомогою полоненого татарина козацтво підступило до татарського ківша.

Розвиток дії: битва козаків з татарами.

Кульмінація: перемога козацтва, полонений молодий Мустафа-ага.

Розв'язка: полонений татарин отримує волю.

2.6. Сюжет.

Хвилювання Павлуся перед битвою. Під час військових подій Петро намагається бути з братом.

Козаки у стані ворога. Битва. В бою гине Тріска, багато козаків. Поховання загиблих. Перемога над ворогом. В полон до козаків потрапляє молодий Мустафа-ага.

С. Непорадний відпускає полоненого ним татарина на волю.

2.7. Бесіда за питаннями:

- Якою уявляв Павлусь битву козаків з татарами? (*«Побачить, як козацтво стрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці»*)
- Про кого турбувався Петро перед боєм? (*«Ти, братику, вважай, аби де в купу не попав. Держися сотника або діда Панаса. Держи добре коня»*) Чому? (*«Тепер йому стало ніяково, коли подумав, що його можуть убити, а тоді Павлусь стане круглим сиротою, на опіці чужих людей. Хлопцеві саме тепер треба опіки, а йому честь козацька не дозволяє остатись позаду та пильнувати брата»*)
- В чому виявилася радість Петра перед боєм?
- Погодні умови сприяли чи перешкоджали битві козаків з татарами? (*«Був полудень. Сонце страшенно пекло. І коні, і люди попріли. Земля гуділа глухо від кінського ступання. Коні обганялися довгими хвостами та головами від мух, що роєм літали над ними»*)
- Через що козаки не змогли зненацька захопити татарський табір? (*«Татари, не побачивши на могилі дозорця, затривожились...»*)
- Яким ви уявили татарський кіш? Виразно прочитайте, як про це зазначено у творі. (*«Перед ним був татарський кіш. Коні лежали в траві. За ним стояли рядком козацькі вози. До возів з другого боку поприпинані були воли, що лежали в траві. А далі стояли татарські гарби поміж татарами»*)
- Чим був вражений Павлусь після бою? (*«Він побачив те, що дідусь йому розказував, і це показалося правдою. Тепер татари не здавалися йому такими страшними, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуся й маму, не взяли б сестру в полон»*)
- Яку тактику обрав Тріска під час бою?
- Як під час битви відображена завзятість, взаємопідтримка козаків?
- Стисло опишіть битву козаків із татарами.
- Як повів себе полонений молодий Мустафа-ага? (*«Не смій, гяуре, зневажати його світлість хана ханів, бо він вас усіх переріже або в полон візьме»*)
- Чому полонений молодий Мустафа-ага, на думку Недолі, мав велику цінність? (*«Цей татарин для нас вартніший, ніж сьогоднішня перемога. Полковник наказав мені неодмінно дістати якого знатного татарина. Від нього він гадає дізнатися дещо про намір орди»*)
- Яким чином здійснювалося поховання козаків? У чому особливість цього ритуалу? (*«Кожен прощався з товаришем. Один козак прочитав над трупами молитву, і тепер складали їх на дно ями так обережно, як мати кладе скупану дитину в колиску. Голови понакривали червоними китайками. Біля кожного поклали його зброю, перехрестили і почали мовчки жменями насипати землю. Кожний козак укинув бодай грудку землі»*)
- Що здобули козаки після перемоги над татарами? (*«З цієї битви здобули козаки чимало користі. У татар знайшли багато червонців, талярів, піймали більше сотні добрих коней і забрали татарську зброю»*)

- Чому Непорадний відпустив полоненого татарина? Як на це зреагував сам татарин? («Татарин радів дуже. Він не надіявся такого кінця і почув себе дуже щасливим»)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань

III розділ повісті

- Непорадний був митцем:
 - гарно співати; б) смачно готувати їжу; в) *орудувати арканом*.
 - Під час боротьби з татариним С. Непорадний не хотів:
 - виявити свою слабкість*; б) думати про власну смерть; в) застосовувати ніж.
 - Серед гурту козаків татарську мову знав:
 - Петро; б) *дід Панас*; в) Семен Непорадний.
 - Скільки чоловік налічував татарський загін, що здійснив набіг на Спасівку?
 - Тисячу; б) *чотириста*; в) сімсот.
 - Чому татари напали на мешканців Спасівки? Оскільки спасівці:
 - не оплачували їм податків; б) *були багатими*; в) провокували їх на це.
 - Загоном татар, що здійснили набіг на татар, керував:
 - Ібрагім; б) Гасан; в) *Мустафа-ага*.
 - Андрій Недоля за необережність козаків у степу назвав їх:
 - пташенятами; б) *чабанами і крамарями*; в) безпечними і неорганізованими.
 - На думку діда Панаса, «де дві гадзині, там...»:
 - постійні сварки і лайка; б) злагода і щастя; в) *хата неметена*.
 - Военною здобиччю С. Непорадного був татарський:
 - ніж; б) *кінь*; в) амулет.
 - Павлусь і татарин домовились між собою про те, що:
 - хлопець віддасть йому сідло*; б) вони обмінюються конями; в) татарин допоможе Павлусю знайти сестру.
 - Татарин наближався до обозу, як:
 - лис; б) *кіт*; в) вовк.
 - На думку татарина, коли людина спить на сонці, то:
 - її тіло засмагне або обгорить; б) *сон її важкий*; в) вона повинна мати при собі розряджену зброю.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV розділ твору

- Татари у творі названі:
 - демонами; б) вовкулаками; в) *чортами*.
- Козаки йшли на бій з татарами, наче на:
 - свято*; б) зустріч з давніми знайомими; в) рицарський турнір.

3. Що відчував Павлусь перед боєм козаків з татарами?
а) Радість і піднесеність; б) байдужість до всього; в) *жах*.
4. Тікаючи від татар, що палили Спасівку і знищували її населення, Павлусь встиг захопити:
а) печеного хліба; б) *бубликів з медом*; в) смажених пиріжків.
5. Яка річка протікала неподалік від місця зупинки татар?
а) Донець; б) *Самара*; в) Каяла.
6. Татарське військо перед боєм розташувалося:
а) колом; б) *півмісяцем*; в) невеличкими купами.
7. Кидаючись до бою, татари викрикували:
а) «*Аллах!*»; б) «З нами Аллах!»; в) «Бий русичів!»
8. Під час бою татари роїлися, мов:
а) бджоли; в) шершні; в) *оси*.
9. Після закінчення бою дід Панас:
а) відшукував у татар здобич; б) пильнував коней;
в) *перев'язував поранених*.
10. Козаків татари називали:
а) русинами; б) *гаурами*; в) гіреями.
11. Після закінчення бою:
а) козаки пограбували татар; в) татари поранили Павлуся;
б) *у полон до козаків потрапив молодий Мустафа-ага*.
12. Після битви з татарами козаки здобули чимало користі, а саме:
а) *піймали більше сотні добрих коней*; б) забрали килими;
в) визволили полонених.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, в чому виявилася мужність, винахідливість, кмітливість козаків під час бою з татарами? Відповідаючи, посилайтесь на факти з твору.
2. Поміркуйте, чи варті козаки поваги, слави у нашого народу? Яким ви уявляєте сучасного козака? Свої думки обґрунтуйте.
3. Підкрадаючись до поснулих козаків, татарин хотів:
а) *порізати заповождів*; б) викрасти Павлуся; в) забрати своє сідло.

Картка № 2

1. Охарактеризуйте С. Непорядного. Яке враження він справив на вас?
2. Прокоментуйте, що мав на увазі дід Панас, говорячи: «...Де дві газдині, там хата неметена». Свої міркування вмотивуйте.
3. «Гей, козаки! Уставайте! — кричав захриплим голосом Непорядний.— Маємо гостя». Про якого гостя йдеться мова.
а) Б. Хмельницького; б) діда Андрія; в) *татарина*.

Картка № 3

1. В чому, на ваш погляд, виявилась підступність, хитрість татарина? Чи бувають такі «татарини» у нашому суспільстві? Власні думки обґрунтуйте.
2. Дайте власну оцінку поведінці козаків під час бою з татарами. Через що вони подолали ворожу силу? Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору та власні спостереження.
3. Між якими героями твору відбулася сварка у козацькому середовищі?
 - а) Остапом Тріскою та Андрієм Недолею;
 - б) дідом Панасом і Семеном Непорадним;
 - в) Андрієм Недолею та Петром.

VII. Підсумок уроку. Бесіда за питаннями

- Які епізоди твору вас найбільше вразили? Чому?
- Чи хотіли б ви бути героями цього твору? Свою відповідь вмотивуйте.
- Якому герою повісті ви симпатизуєте, а до якого ставитеся зневажливо? Власний вибір обґрунтуйте.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів**IX. Домашнє завдання**

Ознайомитися із змістом V, VI розділів повісті, вміти висловлювати свої думки про вчинки та поведінку героїв твору.

Урок № 20**А. ЧАЙКОВСЬКИЙ «ЗА СЕСТРОЮ». БЛАГОРОДСТВО, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, МУЖНІСТЬ, ВІРНІСТЬ, ЖИТТЄЛЮБСТВО ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ**

Мета: продовжити опрацьовувати зміст твору, зосереджуючи увагу на V, VI розділах повісті; дослідити, як на прикладі козаків розкриваються кращі риси характеру українського народу-патріоту; розвивати творче та логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати свої думки, враження, робити висновки; раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття поваги до творчості А. Чайковського, шанобливе ставлення до історичного минулого рідного краю; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет А. Чайковського, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі гри «Найуважніший»

Завдання: визначити, кого з героїв твору стосується наступна фраза.

- «...Стала оборонятися кулаками, мов добнями, і зубами. Не могли її подолати, бо коли побачила, як її Ганю таки взяв татарин на руки і поніс, зомлілу, вона, мов несамовита, кусала і біла кулаками та розкидала татар, мов околоти». (*Палажка*)
- «Його огорнув страх. У його уяві татарва була такою силою, що її ніхто не переможе. Дідусь розказував йому, як козаки били татар; та ось він бачив, як татарви нічого не стримало, і дідусь, і багато інших дужих козаків полягли». (*Павлусь*)
- «...Був кременний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні, як море, червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добре шкапові чоботи. Сорочка була подерта і замашена на грудях, широко розхристана, звідки визирали широкі косматі та на сонці засмаглі груди». (*Семен Непорадний*)
- «Йому було вісімдесят літ зроду, та хоч було спочити старим костюм у якому зимовнику, він не давався старості і волочився з козаками, граючи на бандурі та розвеселяючи їх грою й співами».
- «Йому блиснула думка в голові зайти сюди і порізати всіх, мов баранів, поки один видасть із себе голос... Хлоп високий і плечистий, він засукав рукави своєї свитки, поправив шапку й витягнув з-за пояса довгого ножа». (*Татарин, який після опинився у полоні*)
- «...Митець був арканом орудувати. У цьому була найбільша його заслуга». (*Семен Непорадний*)
- «Такий лад завів у селі старий досвідчений козак, котрий прийшов сюди з першими поселенцями». (*Старий Охрим*)
- «...Пильнував пасіки, доглядав хату і дітей. Вважав своїм обов'язком привчити Павлуса до лицарського ремесла». (*Дід Андрій*)
- «В таких молодечім пориві зробив він не одно таке, за що хотіли його батьки покарати. Тоді він утікав або до діда в пасіку, або в тернину, звідки не вийшов би був нізащо в світі, хоч не раз був дуже голодний». (*Павлусь*)
- «...Був відважний козак і не жалів себе. Тепер йому стало ніяково, коли подумав, що його можуть убити, а тоді Павлусь стане круглим сиротою, на опіці чужих людей». (*Петро*)
- «Він лежав на розстеленому кожусі спиною вгору, оперши голову на схрещені руки. Він, очевидно, заснув на спеці, не спавши цілу ніч». (*Татарський дозорець*)
- «Цей татарин для нас вартніший, ніж сьогоднішня перемога». (*Молодий Мустафа-ага*)

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Щастя в повітрі не в'ється, воно
в боротьбі дістається.
Народне прислів'я*

1. Круглий стіл. Козацтво у творі А. Чайковського

«За сестрою». Обговорення питань

- Хто є представниками українського козацтва у творі? (*Родина Судаків, Семен Непорадний, Андрій Недоля, Остап Тріска, дід Панас*)
- Що їх об'єднує? (*Дружба, єдина мета, взаємодопомога, розуміння одне одного*)
- Чому козаки намагаються досягти своєї мети, хоча це і досить складно?
- За якими правилами живуть козаки? Відповідь у формі гри «Карусель».
Наприклад:
 - вірно служити народу, обороняти його від будь-якого ворога;
 - допомагати один одному;
 - бути чесним, благородним, відповідальним, мужнім;
 - стійко витримувати військові труднощі;
 - дотримуватися клятви.
- Яким у творі зображений рід Судаків?
- Для чого А. Чайковський приділяє у творі багато уваги Семену Непорадному?
- Що нового і цікавого ви дізналися читаючи цей твір з життя козаків? (*Надання ймення; вміння приготувати їжу; ритуал поховання*)
- Які твори про козаків вам вже відомі? (*І. Нечуй-Левицький — «Запорожці», О. Сенатович — «Малий Віз», І. Крип'якевич — «Малі козаки», «Бурсаки».*)
- Чи буде Павлусь у майбутньому козаком? Відповідь вмотивуйте.

2. Опрацювання змісту V розділу твору

2.1. Виразне читання окремих частин (уривків) розділу.

- 3.1. *Тема:* зображення визволення окремих спасівчан від татарської неволі, зустріч батька (Степана) з синами.
- 3.2. *Ідея:* віра Павлуса у можливість віднайти свою сестру — визволити її з поневолення.
- 3.3. *Основна думка:* тільки мужня, наполеглива, сильна духом людина здатна на великі звершення; віра, надія, любов — ось ті критерії, яких дотримується головний герой твору.
- 3.4. Композиція.

Експозиція: звільнення Степана Судака від татарських пут та його допомога іншим бранцям.

Зав'язка: втеча полонених спасівчан від татар, зустріч Степана із синами.

Кульмінація: Павлусь вимагає від батька дозволу на продовження пошуку сестри.

Розв'язка: шлях Павлуся на південний захід — до Криму.

2.6. Сюжет.

Степан Судак розпутує мотузку на руках і за допомогою ножа допомагає багатьом спасівчанам. Під час нападу козаків на татар бранці тікають до річки в очерет.

Зустріч Степана Судака з синами. Козаки переслідують татар.

Павлусь всупереч застерезенням батька і брата вирушає у небезпечну подорож, щоб визволити рідну сестру з неволі.

2.7. Бесіда за питаннями:

- Як зреагували татари на раптовий напад на них козаків?
- Про що свідчить ставлення татар до полонених? Яким чином загарбники їх утримували? («...Розмістили бранців за їх вартістю. Дівчат та малих дітей окремо, жінок та козаків теж окремо. Усіх стерегли пильно і не розв'язували їм руки. Гіршу частину здобичі вели на мотузках рядом з кіньми»)
- Чому Степан Судак неволю сприймав гірше за смерть? («Степан не знав, що сталося з Ганною та Палажкою; не знав, чи вони живі, чи в неволі. Він волів би, щоб їх убили. При згадці про неволю в нього замирало серце з болу»)
- Яким чином Степан визволився з пут мотузки і допоміг іншим? («На його радість, вузол попускав щораз більше. ...Вкінці почув свої руки вільними. Не встаючи із землі, він вийняв обережно з кишені ножа і найближчому товаришеві розрізав мотуз. Ніж пішов по руках...»)
- Про що роздумували полонені втікачі, сидячі в очереті? («Всього тому доба, як кожен був щасливий у своїй хаті, серед любові сім'ї. Те щастя ніколи вже не вернеться»)
- Як козаки Недолі зустрілися із спасівчанами-бранцями? Виразно прочитайте.
- Що ви відчули, коли прочитали про зустріч батька з синами?
- Чим пояснити те, що козаки намагалися здійснювати напад на татар опівдні? («Ополудні найліпше нападати, бо і видно, і татарин лінєвий від спеки, неповороткий»)
- Чому Павлусь постійно був знервований?
- Прокоментуйте, з чим пов'язано те, що Павлусь вперше у своєму житті зарубав людину — полоненого татарина? («Злодії, пси, чорти! Ви дідуся вбили, ви маму вбили, ви сестру зарубали! Ось тобі, ось тобі!» «Він перший раз убив людину. Йому стало страшно, в очах потемніло, і він зомлів»)

- Яка доля очікувала Ганну в полоні? Що про це розмірковував Павлусь? («Він знав... що то значить татарська неволя, в яку попала Ганна. Кожна дитина на Україні знала, що поганці виробляють з бранцями, як їх продають, мов товар, на базарі. І він уявляв собі свою любу сестричку, як її татарин веде на мотузці на базар, як її поганці оглядають та торгують, а відтак везуть у далеку турецьку землю, геть за море, і звіти ніколи їй не вернутись»)
- Чому Павлусь потайки від усіх вирушає у дорогу, щоб наздогнати татар?
- Як наука діда Андрія допомогла Павлусю знайти вірний шлях до Криму? («Там і Крим лежить». «Ось це — Великий Віз, а ця зоря над нами — то показує північ. Ну, навпроти неї мусить бути південь»)
- Чим пояснити пророкування козака Недолі стосовно того, що з Павлуса «кошовий буде»?

3. Робота над змістом VI розділу повісті

3.1. Переказ окремих цікавих епізодів з твору.

3.2. *Тема:* зображення подорожі Павлуса під час пошуку сестри та лиха, яке з ним трапилося при зустрічі з харцизом Карим.

3.3. *Ідея:* возвеличення любові, вірності, мужності, винахідливості, великого терпіння (Павлусь); засудження жорстокості, підступності, зради, прагнення до збагачення (Харциз Карий).

3.4. *Основна думка:* на горі іншого свого щастя не збудуєш.

3.5. Композиція.

Експозиція: Павлусь подорожує, розшукуючи Ганну.

Зав'язка: сутичка між Харцизом і хлопцем.

Кульмінація: Карий продає Павлуса татарським купцям.

Розв'язка: страшний суд Гусейна над Карим.

3.6. Сюжет.

Павлусь розшукує сестру. Двічі зробив зупинку для перепочинку. Харциз Карий, який вислідив хлопця, не дав йому можливості подорожувати далі.

Злодій продає Павлуса татарам-купцям.

Карий раптово зустрічає козаків і намагається вдати із себе полоненого, що втік від татар. Гусейн впізнає Карого. Козаки дізнаються про долю Павлуса. Суд над харцизом, який чинить Гусейн.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Яким ви уявляєте Павлуса-козака? Що про це зазначено у творі? («Хлопець за ці два дні освоївся зі степом і татар тепер не боявся. В нього ж була шабля й два пістолі»)
- Як можна охарактеризувати хлопця, який вирішив самостійно розшукувати свою сестру?
- Де Павлусь зробив першу зупинку для перепочинку?
- Яке значення має опис природи під час подорожі героя?

- Якими навичками повинен володіти подорожуючий? Чи є вони у Павлуся?
- Що приготував собі хлопець на вечерю, зупинившись вдруге? Прочитайте про це виразно. («...Павлусь докинув бадилля, полум'я спалахнуло, і він заходився коло риби. Він зарізав її ножем, випрошив, посолів з усіх боків і поклав на грань. Відтак обертав її на всі боки, поки не спеклася як слід»)
- Як, на ваш погляд, Харциз вислідив хлопця? Відповідь умотивуйте.
- Чи мав можливість Павлусь втекти від харциза? Чому?
- Чому Павлусь розповів Харцизу про свої наміри під час подорожі?
- Яким чином Карий допоміг Павлусеві?
- Чи виправдалися слова Павлуся, адресовані Харцизу: «Продав ти мене, юдо, Бог тебе певно покарає!»?
- Чим «прославився» Харциз на Україні? («Чимало було в нього гріхів на душі. Він показував татарам дорогу на Україну, крав козацьких коней, хлопців та дівчат, де вдавалося, і перепродавав татарам»)
- Чому козаки не повірили Карому і його балачкам?
- Як поранений татарин охарактеризував Карого? («Він потурнак, татарам служить, людей продає»)
- Яку кару пропонували козаки вчинити над Карим?
- Чи можна засудити Гусейна за жорстокість по відношенню до Карого? Свою думку обґрунтуйте.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань

У розділ повісті

1. Бранці здогадувалися, що їх незабаром визволять козаки, бо:
а) отримали звістку про це; б) *татари раптом сполошилися*;
в) були впевнені у цьому.
2. Татарва кинулася до коней та зброї і вискочила з коша, почувши:
а) крики козаків; б) *свистілку*; в) гуркіт возів.
3. Про кого з полонених А. Чайковський зазначає: «Без шапки і босий, в одній свитині, із зв'язаними руками»?
а) Козака Недолю; б) *Степана Судака*; в) сина Мустафи.
4. Татари годували полонених, як:
а) худобу; б) жеребців; в) *собак*.
5. Для Степана Судака неволя:
а) не уявлялася страшною; б) *була гіршою за смерть*;
в) випробовуванням на мужність.
6. Коли у татарському таборі виник переполох, полонені схопились і побігли до:
а) лісу; б) розруйнованого міста; в) *берега річки в очерет*.

7. Зустрівши своїх синів, Степан Судак назвав їх:
а) *соколами*; б) орлами; в) провісниками щастя.
 8. В який час, на думку козаків, краще здійснювати напад на татар?
а) поночі; б) *ополудні*; в) вранці.
 9. Тікаючи від козаків, татари рухалися до:
а) *Криму*; б) Кавказу; в) Туреччини.
 10. Кожна дитина на Україні знала, що татари виробляють з бранцями, а саме:
а) годують ними хижих тварин; б) *продають, мов товар, на базарі*;
в) примушують їх виконувати каторжну роботу.
 11. Яким чином орієнтувався Павлусь, їдучи до Криму, щоб визволити з полону сестру?
а) *Дивлячись на зорі*; б) за допомогою компасу;
в) покладався на татарського коня.
 12. Хто з героїв твору пророкував, що Павлусь у майбутньому буде кошовим?
а) *Недоля*; б) Степан Судак; в) дід Андрій.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

VI розділ твору

1. Розшукуючи сестру, Павлусь їхав у напрямку:
а) північного заходу; б) *південного заходу*; в) сходу.
2. Яким чином хлопець намагався захистити себе від комарів?
а) *Ватрою*; б) розганяв їх гілкою верби;
в) плигав на місці, розмахуючи руками.
3. Голодний Павлусь, вдруге зупинившись на перепочинок, на вечерю приготував собі печену:
а) *рибу*; б) жабу; в) гадюку.
4. Вранці хлопець прокинувся від того, що його хтось:
а) кликав; б) *сильно штовхнув*; в) поцілував у праву щоку.
5. «Бог тебе певно покарає!» — так вигукнув хлопець Харцизу за те, що він Павлуса:
а) побив; б) *продав татарам-купцям*; в) обміняв у татар на свою дочку.
6. Татари-купці їхали в Крим з:
а) Візантії; б) *Києва*; в) Одеси.
7. Який художній засіб використав автор твору у фразі: «Він заспівав, аж луна по степу пішла»?
а) Епітет; б) порівняння; в) *метафору*.
8. Зустрівшись з козаками, Харциз боявся, щоб:
а) у нього не забрали сідло коня з червінцями;
б) *його хто не впізнав*;
в) ті не звинуватили його у вбивстві діда Андрія.
9. Козаки пригостили голодного Харциза:
а) салом і кашею; б) *кількома сухарями і сушеною рибою*;
в) печеним м'ясом.

10. Хто чинив суд над Харцизом Карим:
а) Гусейн; б) Недоля; в) Степан Судак.
 11. Харциз Карий був потурнаком, тобто це той, хто:
а) *служить татарам і людей продає*; б) жив самотньо від людей;
в) перепродував грабованих коней.
 12. Карий набрехав козакам, що він у татарській неволі був... літ:
а) *п'ять*; б) сім; в) шість.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

1. Робота на картках

Картка № 1

1. Охарактеризуйте поведінку харциза. Чи можна було йому простити вчинені ним злочини? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чим пояснити, що Степан Судак дбав не тільки про власне визволення, а й про інших спасівчан? Які риси характеру виявилися при цьому у героя?
3. Перебуваючи у полоні, Степан Судак звільнив собі руки від мотузки:
а) *розв'язавши її зубами*; б) застосувавши ніж;
в) скориставшись вогнем.

Картка № 2

1. Прокоментуйте, для чого, на ваш погляд, потрібні були гроші Харцизу, а для чого — хлопцю. Вмотивуйте свої міркування.
2. Дослідіть, як у творі добро перемагає зло. Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Про яке Сузір'я згадується у творі під час подорожі Павлуся до Криму?
а) Малий Віз; б) *Великий Віз*; в) Водоля.

Картка № 3

1. Що, на ваш погляд, є щастям? Яким його уявляють спасівчани, що втекли від татар? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Дослідіть, як горе кожного спасівчанина пов'язано із стражданнями всієї України. Власні думки вмотивуйте.
3. Скільки разів Павлусь під час подорожі робив зупинку для перепопинку, доки його не вислідив Харциз Карий?
а) *Двічі*; б) тричі; в) один.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Скласти план до характеристики образу Павлуся, дібрати цитати; знати ідейний зміст VII–IX розділів повісті.

Урок № 21

А. ЧАЙКОВСЬКИЙ «ЗА СЕСТРОЮ».

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ ПАВЛУСЯ

Мета: опрацюючи ідейно-художній зміст VII–IX розділів твору, також звернути увагу на особливості використання фольклорних мотивів і засобів у повісті; охарактеризувати образ головного героя твору Павлуся Судака; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, враження; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття любові до рідної землі, своєї родини; поваги до історичного минулого, його видатних осіб і героїв; прищеплювати пунктуальність.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет А. Чайковського, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

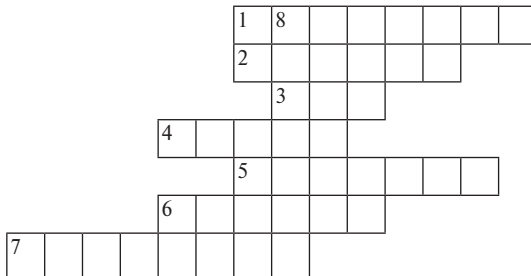
I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс-гра «Сторінками повісті А. Чайковського “За сестрою”»

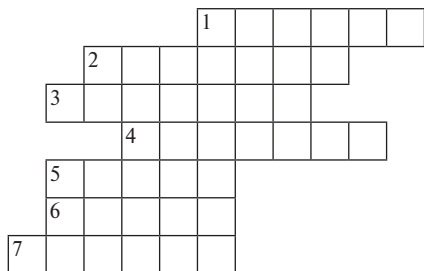
Підготовчий етап: клас розподіляється на дві команди. Обираються капітани у конкурсі-грі (проводиться жеребкування).

Завдання конкурсу-гри: розгадати кросворд протягом 5–7 хвилин.

Кросворд для першої команди

По горизонталі: 1. Назва села, де жила родина Судаків. (*Спасівка*) 2. Хто продав головного героя татарам-купцям? (*Харциз*) 3. Засіб, за допомогою якого татари перевозили награване майно. (*Віз*) 4. Зброя, якою козаки використовували під час бою з татарами. (*Шабля*) 5. Командир татар. (*Мустафа*) 6. Прізвище одного з козацьких ватажків. (*Тріска*) 7. Час, який обрали козаки для атаки на татар. (*Полудень*)

По вертикалі: 8. Ім'я головного героя твору. (*Павлусь*)

Кросворд для другої команди

По горизонталі: 1. Ім'я полоненого татарина. (*Гусейн*) 2. Дружина Степана Судака. (*Палажка*) 3. За допомогою чого Непорадний захопив татарина? (*Аркана*) 4. Музичний інструмент, яким володів дід Панас. (*Бандура*) 5. Не скачи у воду, як не знаєш... (*Броду*) 6. Герой, який перебував серед козацтва і знав татарську мову. (*Панас*) 7. Прізвисько козацького ватажка. (*Недоля*)

По вертикалі: 1. Ім'я сестри головного героя повісті. (*Ганнуся*)

2. Закінчення конкурса-гри. Підбиття підсумків**III. Оголошення теми, мети уроку.****Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Основний зміст уроку**

Добро не пропадає, а зло вмирає.

Народне прислів'я

Яке це щастя дороге — мати свою рідну сторону.

О. Твардовський

Є злочин, який спокутувати неможливо: це зрада Батьківщині.

П. Пууст

1. Характеристика образу Павлуся**1.1. Орієнтовний план до образу.**

- 1) Павлусь — представник славного козацького роду Судаків.
- 2) Портрет і зовнішність п'ятнадцятирічного юнака.
- 3) Вольові якості: а) цілеспрямованість і наполегливість; б) мужність і витримка; в) незламність і твердість; г) готовність на самопожертву; д) велика сила волі; е) ненависть до гнобителів українського народу, зрадництва.
- 4) Розум і кмітливість: а) володіння зброєю; б) застосування знань, отриманих від діда Андрія і козаків.
- 5) Почуттєві риси: а) справедливість; б) вірність; в) сердечність і доброта; г) гордість; д) кмітливість і винахідливість; е) любов до сестри, родини, рідного краю; є) вміння реально оцінювати ситуацію.
- 6) Павлусь — відважний лицар і герой.

1.2. Бесіда за питаннями.

- До якого роду належав Павлусь?
- Про що свідчить те, що батьки іноді хотіли покарати сина за його молодечий порив?
- Який вплив мали розповіді діда Андрія на формування світогляду, кругозору Павлуса?
- Чому протягом свого життя Павлусь не раз згадував повчання діда?
- Як хлопець ставився до своєї сестри?
- Яким чином пожежа Спасівки, смерть діда і матері від рук татар вплинули на Павлуса?
- Які враження залишилися у хлопця після перебування серед козаків? Чому він від них навчився?
- Чим пояснити те, що наказ батька і прохання брата не зупинили пошуки Павлом сестри?
- Яких страждань зазнав хлопець, перебуваючи в неволі?
- З чим пов'язано те, що Павлусь повинен був стати мусульманином? Як він до цього поставився? В чому виявилася мужність, винахідливість, витримка хлопця, щоб віднайти сестру?
- Як би ви повели себе, перебуваючи на місці Павлуса — шукача рідної сестри?
- Через що Павлусь з Ганнусею постійно намагався якомога швидше повернутися додому, хоча у Девлет-гірея їм гарно жилося?
- Чи будуть, на ваш погляд, щасливими брат і сестра?
- Дослідіть, як саме автор твору ставиться до своїх героїв. Спостереження обґрунтуйте.

1.3. Гра «Вільний мікрофон». Учні стисло висловлюють власну думку, відповідаючи на питання: «Чи можна Павлуса вважати справжнім героєм, козацьким лицарем? Чому?»

1.4. Цитатна характеристика.

- «Дід Андрій вважав своїм обов'язком привчити Павлуса до лицарського ремесла. Вчив його їздити на коні, кидати списом та арканом, стріляти з рушниць та з лука й орудувати шаблею. Часом оповідав йому про Запорожжя, про козаків, їхні звичаї та про всі походи й пригоди із свого життя».
- «Павлусь мріяв про те, коли й він підросте, стане славним козаком».
- «Здається, не було нічого такого, чого б Павлусь для Гані не зробив».
- «Павлусь підніс вгору свого супротивника та, як лише цей відстав від землі, розмахнув ним і кинув на землю».
- «Павлусь дивився на те все наляканими очима. Йому здавалось, що це якийсь страшний сон, з якого не можна прокинутися».
- «Його огорнув страх. У його уяві татарва була такою, що її ніхто не переможе. Дідусь розказував йому, як козаки били татар, та ось він

бачив, як татарви нічого не стримало, і дідусь, і багато інших дужих козаків полягли».

- Непорадний: «Козакові соромно плакати, ось що. Виростеш — козаком станеш, тоді й засоромишся».
- «У Павлуся забилося серце, коли почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, що від дідуса стільки наслухався. Побачить, як козацтво стрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці».
- «Злодії, пси, чорти! Ви дідуса вбили, ви маму вбили, ви сестру забрали! Ось тобі, ось тобі! — Тепер Павлусь отямився. Він перший раз убив людину. Йому стало страшно, в очах потемніло, і він зомлів. Його взяв на руки Степан і став відтирати».
- І він уявляв собі свою любу сестричку, як її татарин веде на мотузці на базар. Як її поганці оглядають та торкають, а відтак везуть у далеку турецьку землю, геть за море, і звідти ніколи їй не вернуться».
- «Хіба ж, тату, так її нещасну, залишимо без помочі?»
- «Дідусева наука стала йому в пригоді. “Ось це Великий Віз, а ця зоря над нами — то показує північ. Ну, навпроти неї мусить бути південь”».
- Недоля: «Як хлопець з цього вийде цілий, то знайте, що з нього кошовий буде».
- «Хлопець за ці два дні освоївся зі степом і татар тепер не боявся. В нього ж була шабля й два пістолі,— то не те, як він тікав зі Спасівки. Тепер він уже між козаками бував у поході і бачив, як татар б'ється».
- «Продав ти мене, юдо, Бог тебе певно покарає. Вони мене завезуть в Крим, то, може, й сестру легше знайду».
- «Помагав татарам у всьому і вчився заподадливо татарської мови. Він був тямущий, і татари не могли надивуватись. Хлопець вдавав із себе до всього охочого, щирого і виконував усі роботи вправно».
- «Ні, не прийму! І моєї християнської не зречусь... Хоч і повісьте. Пощо мені опісля в смолі горіти».
- «Внизу, в челядній, вибили Павлуся так, що зі спини аж кров потекла. У хлопця бігли сльози з очей, аж покусав губи до крові, а ні раз не застогнав».
- «Допоможіть мені, Господи Спаси і свята Покрово, визволитися та козаком стати! Усі ці шаласи я з димом пушу і із землею зрівняю».
- «Готувався до втечі повільно і розумно. Він став обкрадати конюхів. В одного вкрав ножа, в другого — сумку та харчі, у третього — вуздечку. Усе те ховав уночі в дуплясте старе дерево. При цім був покірний, слухняний, усім служив охоче, так що ніхто його не запідозрював».
- «Або втечу і вернуся сюди з козаками й усі ті шатра поперевертаю, або мене зловлять і повісять. Довше так жити не можемо, а бідної Ганни,

мабуть, не відшукаю, пасучи табуни або вислужуючи татаринів у дворищі».

- «Павлусь уже мав досвід. Він знав, як зловити в ріці рибу, як застрелити з лук птицю, а ще знав, що таке Харциз і як його треба берегтись».
- «Він теж козацька дитина і не гірший від інших. Як гинути, то гинути. Він піде сміливо на смерть з козацькою пісню на устах... Та він ще вилає всіх татар і їхнього Магомета».
- «Я знаю, що в татар менше карають, коли бранець сам вернеться з доброї волі».
- «Цю щасливу нагоду хотів він використати на те, щоб відшукати і вивольвати сестру. Він склав собі цілий план, як це зробити. Знав добре, що Мустафа-ага, певно, живий у полковника і що його знайдуть, як лише покаже їм дорогу. За це відкриття можна надіятися великої винагороди, а навіть свободи, а тоді вернеться разом із сестрою на Україну. Він і не думав про те, щоб без сестри вертатися, й вірив, що йому Бог pomoже сестру відшукати».
- «Боже наш! Я бачу твою руку в цім усім. Я, бідний невільник, пустився навмання, бачачи в цьому моє спасіння. Ти вдержав мене і завернув, та це мені вийшло на добре. Мали мене нагайками вбити, та твоя могутня рука спасла мене. Чи гадав я, куди мене твоє святе провидіння заведе? Боже, Боже! Не покидай мене, вислухай мою молитву, допоможи мені! На тебе моя надія!»
- «Тепер жилось йому дуже добре. Йому подарували волю, зробили те, чого забажав. Виходив, коли хотів, у місто, знайомився з ровесниками з багатих татарських родин, їздив на коні, стріляв з лук та рушниці. Був веселий, і за це його всі полюбили».
- Девлет-гірей: «Славна й лицарська кров пливе в цьому хлопцеві! Коли б його Аллах просвітив та до нашої правовірної віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря і оборонця». «Справді лицарський народ ті козаки».
- «Яке мені діло до нього! Добре, що живе, тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв. Чорт їх бери усіх татар. Маму вбили, дідуся... нас замучили... Заждіть, чортові сини! Вернусь я ще сюди, може, і не раз, та не на сторонку, як невільник, а з козацтвом, як лицар! Заждіть, я ще вашого дідьчого хана за бороду скубну, не те що...»
- «Коли б татарин не хотів пустити їх на волю, тоді Павлусь уб'є сестру, татарина проколе ножом. Хай тоді повісять або кінями розірвуть... все одно».
- «...Вся та погань татарська. Чого вони нас зачіпають, мордують? Хіба ж ми їм заважаємо? Ні, ні, ми стрінемося ще!»

- «Нічого не бажаємо, лиш волі. Пусти нас... Нам тут добре, та за Україною нам сумно. Хочемо своїх побачити».
- «Ні, майна я не хочу, а лиш ось про що прошу: у Сулемана-ефенді живе невільник Остап Швидкий, українець, земляк мені. Звели його виучити і подаруй мені... Та він мені був рідним батьком, коли я у неволю попав. Він завивав мені рани, коли мене зрізали нагаями».
- «У Павлуся потекли сльози з очей».

2. Робота над VII розділом.

2.1. Виразне читання найцікавіших, на думку учнів, епізодів твору.

2.2. *Тема:* перебування Павлуся на службі у Мустафи.

2.3. *Ідея:* засудження жорстокості, підступності, ненависті. (Мустафа, Ібрагім).

2.4. *Основна думка:* роздум, кмітливість, винахідливість протиставляється злу і насильству.

2.5. Композиція.

Експозиція: розмова хлопця із Сулейманом про вірування татар і українців.

Зав'язка: приїзд Павлуся до помешкання купця Сулеймана, сутичка з Мустафою.

Кульмінація: невдала втеча Павлуся.

Розв'язка: кару над хлопцем призупинено у зв'язку з приїздом мули від Девлет-гірея.

2.6. Сюжет.

Павлусь сподобався багатому татарському купцю Сулейману. Сулейман привіз хлопця до себе і подарував його своєму синові Мустафі. Хлопець терпить приниження від молодого хазяїна, але думка про пошуки сестри підбадьорює його. За непокору Павлуся відправляють служити на конюшню. Хлопець тікає, заздалегідь приготувавшись до цього. Перешкодою до втечі був татарин, якого Павлусь намагався обдурити різними балачками.

Хлопець повертається до Мустафи, його очікує чергове покарання. Кару призупинено. Павлусь від'їжджає до Девлет-гірея.

2.7. Бесіда за питаннями.

- Яким було ставлення татарина-купця до Павлуся? (*«Татари видались Павлусеві якимись добрячими людьми, не такими, як ті, що Спасівку грабували»*)
- Чим купцю сподобався хлопець? (*«Помагав татарам у всьому і вчився запопадливо татарської мови. Він був тямущий, і татари не могли надивуватись. Інші бранці були якісь недоступні, дикі, все плакали»*)
- Якої віри були татари? (*Мусульманської*)
- Чому прийняття Павлузем мусульманської віри надавало йому волі? (*«...Потому можеш до великої почесні у нас дійти... ти гарний хлопець. Не один з ваших був у нас великим візиром у падишаха в Царгороді»*)

- Яку думку мав Павлусь під час подорожі з купцями? («Павлусь по-боювався, що його теж продадуть в Криму на базарі. Хлопець не хотів з цими купцями розлучатися. Він гадав, що з ними їздитиме по цілому Криму та так і сестру відшукає»)
- Чому при зустрічі з чумаками хлопець не попросив, щоб ті його викупили з неволі? («Під час дороги Павлусь пильно придивлявся, куди їхати. Старався запам'ятати кожну річку, кожний брід — все те, по чому цю дорогу можна б упізнати»)
- Що було характерним для поселення татар?
- Яким був Сулейман-ефенді? («...Старий із сивою бородою, що купив Павлуся, був дуже багатим татарським купцем. Він вів широку торгівлю між Царгородом та всіма приморськими містами й Україною. Свої головні склади мав саме в Коджамбаку»)
- Для кого Павлусь був гостинцем? (Для Мустафи, сина Сулеймана)
- Як повів себе хлопець, перебуваючи серед челяді Сулеймана? Про що він дізнався від невільника-українця? («Тут б'ють хоч і нема за що». «Поки добіжиш до Перекопу, то н'ять разів зловлять. А коли зловлять, то або повісять, або в неволю до турків продадуть. А все випарять так, що душа вилазить»)
- Опишіть світлицю Сулеймана. («Вона була проста і мала кілька великих вікон в одній стіні. Попід стіни йшли підвищення, вкриті килимами; цілий поміст теж був застелений килимами. Стіни були помальовані червоною, синьою та жовтою фарбами в квіти та лінії»)
- Через що виникло непорозуміння між Мустафою і Павлусем? («Павлусь навчився говорити з татарами прямо і відверто. Та це не подобалося Мустафі»)
- Якою була служба хлопця на посаді конюха? («Павлуся примусили дойти кобил, робити каймак (сир) та кумис. Не було йому спочинку від світанку до ночі»)
- Яким чином Павлусь готувався до втечі? («Він став обкрадати конюхів. В одного вкрав ножа, в другого — сумку та харчі, у третього — вуздечку»)
- Чого прагнув Павлусь-втікач? («Або втечу і вернуся сюди з козаками й усі ті шатра поперевертаю, або мене зловлять і повісять. Довше так жити не можу, а бідної Ганни, мабуть, не відшукаю, пасучи табуни або вислужуючи татаринів у дворці»)
- Чому хлопцю не вдалося втекти? («Та трапився один татарин, що йому не повірив. Він пізнав Сулейманового коня. Павлусь назвав інакше улус, звідки буцімто виїхав. Татарин зв'язав йому руки і повів прямо в Коджамбак, де сподівався взяти винагороду за пійманого втікача»)
- До яких хитрощів вдався Павло, коли його затримав татарин? («Мене послав пан по знахаря. В степу знахар живе...»)
- Чим пояснити рішення хлопця повернутися до Мустафи? («Я знаю, що в татар менше карають, коли бранець сам вернеться з доброї волі»)

- Як зреагував Мустафа на звістку про втечу Павла? («...Він розіслав гінців і назначив кару сто нагаїв дротяних на спину. А коли від цього не здохне, то продати його першому стрічному татарині»)
- Що перешкодило покаранню Павлуся за втечу? (Мулла: «Цього невільника забираю зараз до його милості Девлет-гірея Ібрагіма. Відтепер він (Павлусь) під моєю рукою»)

3. Робота над VIII розділом твору

3.1. Переказування цікавих епізодів з твору.

3.2. *Тема:* зображення довгоочікуваної зустрічі Павлуся і Ганнусі.

3.3. *Ідея:* ушлявлення краси вірності, наполегливості, винахідливості; віра у здійснення своєї мрії.

3.4. *Основна думка:* тільки цілеспрямованість, старанність, впевненість у свої сили, вміння долати будь-які перешкоди підносять людину на великий п'єдестал вірності, любові, честі, порядності.

3.5. Композиція.

Експозиція: Павлусь у Бахчисарай на дворіщі Девлет-гірея.

Зав'язка: слуги Девлет-гірея розшукують Ганнусю.

Кульмінація: хвилююча зустріч брата і сестри.

Розв'язка: тимчасове розлучення Павлуся і Ганнусі.

3.6. Сюжет.

Павлусь потрапляє у Бахчисарай на прийом до Девлет-гірея, який намагається знайти відповідь на запитання: «Що відомо про мого сина Мустафу?» Щоб дати відповідь на це запитання, Павлусь, вдаючись до хитрощів, пропонує Девлет-гірею віднайти сестру Ганнусю. Сестру знайдено. Хвилююча зустріч Павла з Ганнусею. Павло інструктує сестру перед розмовою з Девлет-гіреєм щодо його сина Мустафи. Брат з сестрою перебувають при дворіщі Девлет-гірея, поки тривають подальші пошуки Мустафи.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Чому радів Павлусь під час подорожі до Бахчисарая? («...Що уникнув суворої кари і тепер почував себе зовсім безпечним. Цю щасливу нагоду хотів він використати на те, щоб відшукати і визволити сестру»)
- Що знав хлопець про Мустафу-агу? («...Що Мустафа-ага, певно, живий у полковника і що його знайдуть, як лише покаже їм дорогу. За це відкриття можна надіятися великої винагороди, а навіть свободи, а тоді вернеться разом із сестрою на Україну. Він і не думав про те, щоб без сестри вертатися, й вірив, що йому Бог допоможе сестру відшукати»)
- Як у творі описано Бахчисарай? («І справді перед ними лежало місто-столиця татарського хана... І випало їхати довгими вузькими вуличками. Домівки великі, оточені високим муром, вкриті червоною або зеленою черепицею. Поміж дворіщами густі садки»)
- В чому полягали особливості ритуалу вітання слуг Девлет-гірею? («Хай буде прославлений Аллах! Мир тобі, могутній пане! Мулла, твій вірний слуга, чолом тобі б'є. Салем алейкум!»)

- Яким представ перед очима Павлуся Девлет-гірей? («*Це був чоловік дужий та вже старший, з довгою сивою бородою*»)
- Як хан сприйняв хлопця? («*Гарний з тебе хлопець. Тобі і віра наша сподобається, коли між нами останешся; а тоді жде тебе гарна будучність*»)
- Для чого Павлусь запропонував Девлет-гірею віднайти свою сестру Ганнусю? Як це сприйняв хан? Чому?
- Через що мулла вважав Павлуся щасливим? («*...Що під таку сильну руку попався. Та коли ти сказав би неправду... знаєш тобі б язик відрізали. Мій пане усіх брехунів і наклепників так карає*»)
- Яким чином хлопець висловив свою вдячність Богові? («*Боже наш! Я бачу твою руку в цім усім. Я, бідний невільник, пустився навмання, бачачи в цьому моє спасіння. Ти вдержав мене і завернув, та це мені вишло на добре. Мали мене нагайками вбити, та твоя могутня рука спасла мене. Чи гадав я, куди мене твоє святе провидіння заведе? Боже, Боже! Не покидай мене, вислухай мою молитву, допоможи мені! На тебе моя надія!*»)
- Як жилося Павлуся у хана, поки розшукували Ганнусю? («*...Жилося йому дуже добре. Йому подарували волю, зробили те, чого забажав. Виходив, коли хотів, у місто, знайомився з ровесниками з багатих татарських родин, їздив на коні, стріляв з лук та рушницю. Був веселий, і за це його всі полюбили. Девлет-гірей наказав видати йому гарну одягу, і тепер годі було влізати в Павлусяві того обідраного невільника, кінського пастуха*»)
- Де була знайдена сестра хлопця? Яка доля її чекала? («*Гонець розповів, що дівчину знайшли в Анатолії, прибережнім місті Криму, що її мали вивезти до Царгорода для якогось туркменського баши, та що її вже тоді захопили, як мали сідати на турецьке судно з іншими вибраними бранцями*»)
- Якою була зустріч брата з сестрою?
- Про що необхідно було розповісти Ганнусі Девлет-гірею?
- Яких страждань зазнала Ганнуся у татарській неволі? («*...Мені весь час товкли в голову цю татарщину, аж обридло. Били мене, їсти не давали, коли не хотіла вчитися*»)
- Для чого Павлусь вдавався до хитрощів перед розмовою Ганнусі з ханом?
- Які були подальші дії Девлет-гірея, коли дізнався про місце перебування свого сина? («*Я зараз посилаю послів з багатим викупом до лубенського полковника, на той час ви зостанетесь моїми гостями. Коли ваші вісті справдяться, жде вас велика винагорода...*»)
- За яким законом жили мусульмани? («*Та тепер житимеш трохи по-нашому. Дівчина піде між жінок до гарему. Не годиться і закон не велить, щоб дівчина такого віку ходила з відкритим лицем та говорила хоч би й з братом*»)

4. Робота над IX розділом повісті

4.1. Виразне читання у ролях розділу.

4.2. *Тема:* зображення повернення сина Девлет-гірея додому; радість хана з цього приводу.

4.3. Ідея: уславлення любові до Батьківщини, порядності, честі, волелюбності.

4.4. Основна думка: нічого кращого немає у людини, як вільне життя на рідній землі (Мустафа, Павлусь, Ганнуся, Остап Швидкий).

4.5. Композиція.

Експозиція: перебування Павлуся і Ганнусі у дворішці хана, поки той розшукував сина.

Зав'язка: Павлусь розповідає Ганнусі добру новину: Девлет-гірей їде з сином додому.

Кульмінація: хан надає волю брату і сестрі.

Розв'язка: клопотання Павлуся перед Девлет-гіреєм про звільнення Остапа Швидкого. «У Павлуся потекли сльози з очей».

4.6. Сюжет.

Під час перебування у Девлет-гірея Павлусь згадав, як на Україні святкується Різдво (колядки, щедрівки, ковзання на санках).

Повернення хана з сином додому. Викривається хитрість Павла стосовно того, що Ганнуся бачила, як склалася подальша доля Мустафи у козаків.

Хан пропонує хлопцю з сестрою залишитися жити з ним, прийняти нову віру. Павло просить для себе і сестри вільну, щоб повернутися на Україну, а також викупити у Сулеймана-ефенди земляка Остапа Швидкого.

4.7. Бесіда за питаннями.

- Що саме згадав хлопець про святкування Різдва вдома? (*«Минулого року такі веселі свята були! Він ходив з хлопцями колядувати, ковзався на санках, а тепер і не знає, коли свято...»*)
- Чому хвилювався хан, коли відправив послів з багатим викупом до лубенського полковника для звільнення свого сина Мустафи? (*«Він знав, що посланцям нічого боятися, що козаки вшанують звичай міжнародні і не торкнуться їх. Та він боявся харцизяк або татар-поганив. Ті певно не вшанують нічого, а, пронюхавши у них гроші, поріжуть усіх, пограбують так, що ніхто і не дізнається, де ділися»*)
- Як Павлусь поставився до повернення Мустафи? (*«Яке мені діло до нього! Добре, що живе; тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв. Чорт їх бери, усіх татар. Маму вбили, дідуся... нас замучили... Заждіть, чортів сину! Вернусь я ще сюди, може, і не раз, та не на сторонку, як невільник, а з козацтвом, як лицар! Заждіть, я ще вашого дідьчого хана за бороду скубну, не те що...»*)
- Поясніть можливу реакцію Павла у разі, коли Девлет-гірей не відпустить його з сестрою на волю? (*«...Тоді Павлусь уб'є сестру, татарина проколе ножем. Хай тоді повісять або кінями розірвуть... все одно»*)
- Як охарактеризував Павлусь Мустафу, коли його вперше побачив після повернення? (*«Бач, який тепер бадьорий! А на аркані у Непорядного, то скривився, начеб кисллицю вкусив. А що, смакував козацький аркан? Ах, ви, чортів сину! Колись я з вами стрінуся. А особливо з цим паничем*

Сулеймановим. Ми собі ще поговоримо, і я тобі нагайки-дротянки пригадаю!»)

- Що запропонував хан Павлуся взамін на волю? («Коли хочете, оставайтесь з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх дітей прийму»)
 - В чому виявилася хитрість Павла? («Нічого не бажаємо, лиш волі. Пустити нас... нам тут добре, та за Україною нам сумно. Хочемо своїх бачити»)
 - Чому Павлусь попросив Девлет-гірея викупити з неволі Остапа Швидкого?
 - Про що свідчить закінчення твору?
5. Словникова робота.
- Падишах — турецький цар.
 - Улус — татарське поселення.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Виконання тестових завдань

До VII розділу твору

1. Чим татарин-купець пригостив Павлуся?
 - а) Зеленим чаєм і пиріжком; б) *шматком паляниці і молоком*;
 - в) чебуреком і сиром.
2. Хлопець їхав з татарами, які купили його у Харциза, на:
 - а) возку; б) *гарбі*; в) верблюді.
3. Про що думав Павлусь, перебуваючи в оточенні татарських купців?
 - а) Страшну кару, яка його очікувала;
 - б) жорстокість Карого по відношенню до нього;
 - в) *реальну можливість швидше зустрітися із сестрою*.
4. Як почував себе хлопець у татарських купців?
 - а) *Спокійно і весело*; б) роздратовано і збентежено;
 - в) не виявляв будь-яких емоцій.
5. Татарам-купцям сподобався Павлусь через те, що він:
 - а) вирішив прийняти мусульманську віру;
 - б) *допомагав їм і вивчив татарську мову*; в) гарно співав пісні.
6. Як татари ставилися до християнської віри?
 - а) *Зневажливо*; б) поважали її; в) не висловлювали будь-яких думок.
7. Першим запитанням, з яким звернувся Павлусь до татар-купців, було:
 - а) «А хіба між вами хрещених нема?»; б) «Хто ви такі?»;
 - в) *«А куди ви їдете, люди добрі?»*
8. В якому місті перебував падишах?
 - а) Царицині; б) *Царгороді*; в) Улан-Уде.
9. Татарські улуси, як зазначено у творі, не були схожими на:
 - а) торгівельний центр; б) велике місто; в) *українські села*.
10. Сулейман-ефенді був:
 - а) візиром султана; б) осавулою; в) *багатим купцем*.

11. До якого святого образу звертався Павлусь по допомогу, йдучи на службу до конюхів:
а) *Покрови*; б) Миколи; в) Василя.
12. Через що старшому прислужнику Сулеймана не сподобався Павлусь, коли хлопець розмовляв з ним українською? Бо Павлусь був:
а) розгубленим; б) *надмірно допитливим*; в) високомірним.
13. За непокірність татарину Павлусь вимушений був працювати:
а) *біля коней*; б) на полі; в) в саду.
14. Готуючись тікати від Мустафи, Павлусь сховав ніж, сумку з харчами, вуздечку:
а) під великий камінь; б) у кам'яній печері; в) *в дуплі дерева*.
15. Чому Павлусь не зміг втекти додому від Мустафи? Бо:
а) занедужав; б) *по дорозі зупинив його татарин*;
в) його вислідив Ібрагім.
16. Якої «казки» розповів Павлусь татарині? Про:
а) цілющу і мертву воду; б) козака і змія; в) *знахаря*.
17. Через що було призупинено кару над хлопцем за його втечу?
а) Зважаючи на сумлінну роботу по господарству;
б) бо хлопець сам вернувся до господаря; в) *приїзд мулли хана*.

До VIII розділу твору

1. Девлет-гірей мешкав у:
а) Коджамбаку; б) Перекопі; в) *Бахчисарай*.
2. Під час подорожі із слугами ханського мули Павлусь побачив:
а) *гори*; б) море; в) великі бархани.
3. Хлопець сподівався, що йому віднайти сестру допоможе:
а) потурнак Ібрагім; б) *Бог*; в) Сулейман-ефенді.
4. Про столицю татарського хана Павлусеві розповідав:
а) батько; б) *дідусь*; в) Петро.
5. Поміж дворищами в місті-столиці татарського хана:
а) насаджені кущі троянд; б) *були густі садки*; в) літали красиві птахи.
6. Чим Павлусь сподобався Девлет-гірею? Оскільки:
а) *знав татарську мову*; б) погодився прийняти мусульманську віру;
в) був дуже чемним і ввічливим.
7. Девлет-гірей погодився розшукати сестру Павлуся, аби:
а) хлопець залишився у нього служити; б) *було знайдено Мустафу-агу*;
в) козацтво призупинило походи на татар.
8. За словами гінця сестру Павлуся було знайдено:
а) *тоді, коли її хотіли на судні вивезти до турецького баші*;
б) у татарських купців; в) в турецькому гаремі.
9. Перебуваючи в полоні, Ганнусю було бито за те, що:
а) не виявляла бажання їхати до Девлет-гірея;
б) намагалася співати українські пісні і в них прославляла козацтво;
в) *відмовлялася вчити татарську мову*.

10. Ганнуся розповіла хану, що його син перебував:
 - а) у лубенського полковника;
 - б) у козацькому загоні;
 - в) в монастирі.
11. Татари називали Павлуся:
 - а) *гяуром*;
 - б) муллою;
 - в) потурнаком.
12. Чого не робив хлопець під час перебування у Девлет-гірея?
 - а) Не їздив на коні;
 - б) не стріляв з лука та рушниці;
 - в) не читав татарські книжки.
13. Татари подивилися на Павлуся люто, коли той дізнався про знайдення сестри, бо хлопець:
 - а) почав стрибати від радості;
 - б) зняв шапку і перехрестився;
 - в) гучно свиснув.
14. Який художній засіб використав А. Чайковський, висловлюючись: «Павлусь скочив на коня, мов птах»?
 - а) Метафору;
 - б) порівняння;
 - в) епітети.
15. Зустрівшись із сестрою після тривалого розлучення, Павлусь називав її:
 - а) соловейком;
 - б) перепілковою;
 - в) голубенькою.
16. За наказом хана Ганнуся повинна була жити:
 - а) з Павлусем;
 - б) в окремій кімнаті під наглядом охорони;
 - в) в гаремі.
17. Від столиці кримського хана до Коджамбака треба було їхати... дні:
 - а) два;
 - б) три;
 - в) чотири.
18. «Хай буде прославлений Аллах!» — так звернувся мулла, вітаючи:
 - а) Мустафу-агу;
 - б) падишаха;
 - в) Девлет-гірея.
19. Дворище Девлет-гірея було схожим на:
 - а) квітучий сад;
 - б) оселю Сулеймана;
 - в) райський куток.

До IX розділу твору

1. Чому татарську зиму Павлусь сприймав із здивуванням? Бо вона була:
 - а) морозяною і вітряною;
 - б) дошовою і туманною;
 - в) переважно теплою.
2. Про яке народне свято згадує Павлусь під час перебування у Девлет-гірея?
 - а) Вербну неділю;
 - б) Святого Миколая;
 - в) Різдво.
3. Протягом якого терміну посланці татарського хана розшукували його сина?
 - а) До місяця;
 - б) більше місяця;
 - в) півмісяця.
4. Для татарських посланців небезпечними були:
 - а) козаки;
 - б) турки;
 - в) харцизяки.
5. Очікуючи посланців, Девлет-гірей розставив гінців від самого:
 - а) Бахчисарая;
 - б) Перекопу;
 - в) Царгорода.
6. Кого з героїв твору стосується думка Павлуся: «Яке мені діло до нього! Добре, що живі; тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв...»:
 - а) Харциза Карого;
 - б) Мустафу-агу;
 - в) Девлет-гірея.

7. Намагаючись швидше повернутися додому, Павло розмірковував стосовно того, що небезпечно це робити взимку, бо:
 - а) *серед степу багато вовків*; б) могли підстрелити татари;
 - в) не мав теплого одягу.
8. Девлет-гірей поводився з хлопцем, як із:
 - а) вельмишановним гостем; б) *сином*; в) давно знайомим другом.
9. Чого попросили брат з сестрою у татарського хана за свою правдиву розповідь про Мустафу-агу?
 - а) Багато грошей; б) красивих коней; в) *волі*.
10. Чому Павло вимушений був застосовувати хитрість перед ханом про те, що саме Ганнуся обізнана, як склалася доля Мустафи-аги в козацькому полоні?
 - а) Бо боявся за своє життя; б) *щоб він допоміг розшукати сестру*;
 - в) хотів більше часу перебувати у хана і насолоджуватися його прийомом.
11. Що відповів Девлет-гірей на прохання Павлуся посприяти визволенню Остапа Швидкого у Сулеймана-ефенді?
 - а) «Ні, я цього не буду робити, бо твій земляк — ворог мого народу»;
 - б) *«Добре в тебе серце, хлопче! Цей невільник вернеться з тобою на Україну»*;
 - в) «Слід подумати над цією справою. Я вагаюся».
12. Остап Швидкий для Павлуся — ...
 - а) *земляк*; б) названий брат; в) рідний дядько.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,25 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Прокоментуйте рядки з твору стосовно того, що подумав Девлет-гірей про Павла: «Славна й лицарська кров пливе в цьому хлопцеві. Коли б його аллах просвітив та до нашої правдивої віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря і оборонця». Свої думки обґрунтуйте.
2. Чи були, на ваш погляд, щасливим Павлусь і Ганнуся під час зустрічі після тривалого розлучення? В чому виявилось це щастя? Вмотивуйте свою думку.
3. Твір А. Чайковського «За сестрою» складається з наступної кількості розділів:
 - а) вісім; б) десять; в) *дев'ять*.

Картка № 2

1. Висловіть власне ставлення до думки Девлет-гірея: «Справді лицарські народ ті козаки». Власні міркування вмотивуйте.
2. Що, на ваш погляд, надало можливість Павлуся витримати пониження, жорстокість з боку Мустафи (сина Сулеймана-ефенді)? Як би ви повели себе, перебуваючи на місці хлопця?

3. За жанровою спрямованістю «За сестрою» А. Чайковського — це:
 - а) драматичне оповідання; б) історичний роман;
 - в) *геройко-романтична повість*.

Картка № 3

1. Прокоментуйте наступну фразу татарина-купця: «Ні, не можна людей своєї віри продавати: за це велика кара». Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, Павлусь повсякчас думав про повернення додому, згадував своє життя, свята. Чи можна вважати Павла патріотом? Висловіть свою думку, обґрунтовуючи її.
3. Найбільшим добром, на думку Павлуся, є:
 - а) гарний настрій; б) *свобода*; в) багато грошей.

VI. Підсумок уроку

Значення творчості А. Чайковського.

Осягаючи спадщину А. Чайковського, яка складає добрий десяток томів, треба мати на увазі, що письменник, як відзначала критика ще за його життя, «виточив собі мету, що виходила поза межі чистої літератури». Він прагнув виховати у читачів суспільно-громадську активність, національну свідомість, історичну пам'ять, дати читачеві знання національної історії, на рівні тодішніх здобутків історичної науки, окреслити образи провідних діячів, змалювати історичний побут, явити провідні ідеї, що будоражили людську свідомість в ту чи іншу епоху, і спроектувати їх у свій час, донести до свідомості своїх сучасників.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Складіть усний міні-твір:

- а) «Павло Судак — оборонець рідної землі».
- б) «Павлусь і Ганна вдома».

Урок № 22

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ. АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ ПРО ДИТИНСТВО. «ГУСИ-ЛЕБЕДИ ЛЕТЯТЬ»

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом М. Стельмаха, з'ясувати особливості програмної автобіографічної повісті; опрацювати ідейний зміст її I та II розділів; розвивати естетичні смаки учнів, увагу, спостережливість, вміння творчо мислити, грамотно висловлювати свої думки, враження; активізувати словник школярів; виховувати почуття пошани до творчості М. Стельмаха, любові до рідної літератури, пунктуальність, прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет М. Стельмаха, бібліотечка його творів; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Яким, на ваш погляд, повинен бути письменник?
- Твори яких письменників читати цікаво і чому?
- Назвіть роди художньої літератури. (*Епос, лірика, драма*)
- Чому окремі твори художньої літератури вважають автобіографічними? Наведіть приклади вже вам відомих (*О. Довженко — «Зачарована Десна». Елементи автобіографічності є у творі І. Калинця «Хлопчик-фігурка...»*)
- Для чого у багатьох творах художньої літератури значна увага приділяється описам природи?
- Чому кожний українець повинен знати звичаї, традиції, обряди свого народу?
- Що ви пам'ятаєте про Я. Стельмаха? Як, на ваш погляд, творчість Я. Стельмаха може бути пов'язана з літературною діяльністю його батька — М. Стельмаха?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Поет доброти і краси, він був невідступним,
коли мова заходила про непроминуці духовні цінності народу,
не раз зневажені, витискувані штучними заміниками.*

В. Панченко

Будеш ти межі люди і вибивати іскри...

М. Стельмах

1. Про життєвий і творчий шлях М. Стельмаха. Матеріал для вчителя

МИХАЙЛО ПАНАСОВИЧ СТЕЛЬМАХ

(1912–1983)

Михайло Панасович Стельмах народився в селі Дяківці на Вінниччині. Першою пробудила в хлопчика любов до рідної землі мати. Ганна Іванівна, про яку він так писав в автобіографічній повісті «Гуси-лебеді летять»: «В її устах і душі насіння було святим словом. І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками — нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю. Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, що вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею...»

З особливою ніжністю згадував письменник батька, Панаса Дем'яновича, діда Дем'яна — колишнього кріпака, філософа, талановитого майстра; бабусю, яку любив понад усе; дядьку Миколу, якого по-вуличному звали Бульбою, — цих простих, добрих, чесних і невтомних людей, серед яких минуло дитинство Михайлика.

З дитячих років запали в душу хлопчика народні пісні, казки, думи, легенди. А ще полюбив маленький Михайлик книжку. «Якось я швидко самотужки, — згадував пізніше письменник, — навчився читати і вже, на мої дев'ять років, немало проковтнув добра і мотлоху, якого ще не встигли докурити в моєму селі». Та найбільше його захопили дві книжки — «Кобзар» Тараса Шевченка і «Тарас Бульба» Миколи Гоголя. Перші літери хлопчик вивів виструганою з кленової гілочки ручкою і бузиновим чорнилом.

Коли Михайлику було дев'ять років, його віддали до школи. Хлопчик на той час вмів уже читати і писати, тому його відразу прийняли до другого класу. Сім'я постійно відчувала матеріальні нестатки, жити було важко, вчитися теж. На всю родину Стельмахів були одні чоботи, тому часто взимку батько носив Михайлика до школи на руках, загорнувши його у якусь теплу одежину.

Після закінчення початкової сільської школи Михайло Стельмах вступив до школи колгоспної молоді, а в 1928 році оголосив молодіжну бригаду, з колишніх наймитів. Від зорі до зорі працює він у полі, а в душі плекає мрію: бути вчителем. Спершу майбутній письменник навчається у Вінницькому педагогічному технікумі, а в 1933 році перший у Дяківцях закінчив Вінницький педінститут. Дві зими учителював у школах рідного Поділля, збирав усну народну творчість, пробував писати. Перші його поезії надруковано в 1936 році.

Загальне визнання принесли письменникові романи «Велика рідня» та «Кров людська — не водиця».

Цілу бібліотечку складають книжки Михайла Стельмаха для наймолодших читачів: «Жнива», «Колосок до колоска», «Живі огні», «Весна-весняночка», «У сестрички дві косички», «В їжачковім вітряку», «Як журавель збирав шавель», «Маленька Оленка», «Бурундукова сім'я», «Заячий секрет», «Цапків урожай», «Журавель», «Ой весна-зоряночка», «Чорногуз приймає душ», «Літо-літечко», «У бобра добра багато» та інші. Заслуговує на увагу і казка про кмітливу дівчинку «Маленька Оленка».

Крім прози та поезії, писав п'єси і сценарії для кінофільмів. Помер М. Стельмах на сімдесят другому році життя 27 вересня 1983 року.

2. Теорія літератури

2.1. Автобіографічний твір.

Автобіографія (від гр. *autos* — сам, *bios* — життя, *grapho* — пишу) — опис автором свого особистого життя; художній життєпис. Від мемуарів або щоденника відрізняється наявністю елементів вимислу та узагальнення.

Якщо у художньому творі автор використовував події свого особистого життя як вихідний матеріал, опрацьований ним, такий твір називається автобіографічним.

2.2. Символ (від гр. *symbolon*) — предмет або слово, яке умовно виражає суть певного явища (скажімо, хліб-сіль — символ гостинності). Предмет, тварина. Знаки стають символами, коли їх наділяють додатковим, винятково важливим значенням (наприклад, хрест став символом християнства, а свастика — знак швидкоплинного часу — символом фашизму). Значення символу домислюється, тому його сприйняття залежить від читачів. Символ багатозначний. Порівняно з алегорією символ більш багатозначний, широкий, дає велику свободу тлумачень. В цілому ж алегорія та символ дуже близькі.

3. М. Стельмах «Гуси-лебеді летять...» (1963 р.)

3.1. Передумова написання тексту.

Дійшовши свого полудня віку, Михайло Панасович Стельмах написав повість про власне дитинство — «Гуси-лебеді летять». Роботу над нею письменник датував 1963–1964 роками. Проте спогади про все, що було відчуте і пережито в ранні літа, які проминули в селі Дяківці (тепер це Літинський район Вінницької області), пам'ять про рідних і односельців, про події, що пройшли колись перед очима, видно, взяли в полон надто сильно. Отож, у 1966 році з'явилася ще одна автобіографічна повість — «Щедрий вечір», у якої знову ожили добре знайомі читачам герої попереднього твору.

Отже, за роботу над оповіддю про дитинство Михайло Панасович узявся, досягнувши свого творчого віку.

У творі М. Стельмах показав лад сільського життя з його естетикою, педагогікою й етикою не в якомусь законсервованому стані, а в складній історичній динаміці — під колючими вітрами часу (1921–1922 роки).

Михайло Панасович у повісті малює людей і обставини так, як він їх побачив, запам'ятав, зрозумів.

3.2. Цю повість М. П. Стельмах присвятив своїм батькам — «з любов'ю і зажурою».

3.3. Події, які відображені у творі.

Тільки-тільки відлютувала громадянська війна. Через село хвилями прокочувалися червоні козаки, гетьманці, січові стрільці, петлюрівці, пройшло, відступаючи військо Пілсудського. У лісах іще блукають ті, кого голова комнезаму дядько Себастьян називає бандитами. З Херсонщини прибивається виснажена жінка з дитиною, — там голод. Про голод у південних селах говорять дядьки в своїх стихійних «політбесідах», згадуючи і про підступну «багряницю», Антанту, розруху. «Рощот панам» вони вже дали — поміщицькі маєтки, економії розгромлено, ще «коли настала революція». Незаможники тепер ведуть суперечки про землю, їм якраз нарізають ділянки з колишнього панського поля.

Цікаво коментує розвиток подій церковний староста, який до нової влади ставиться недовіркою, причому деякі його критичні репліки влучають у ціль досить точно: «...колись усі були люди, а тепер стали — куркулі, середняки і злидні»; «...що було моїм, то було моїм, а тепер ніхто не бере, де моє, де твоє, а де наше».

3.4. Герої твору, їх розподіл.

Михайлик, його мати та батько, дід і баба, попова наймичка Мар'яна, дівчина Люба, кобзар Левко, майстер на всі руки дід Дем'ян, ну і, звичайно, дядько Себастьян — це полюс добра. А полюс зла — улізливий кар'єрист Юхрим Бабенко, «скупий рицар» дядько Володимир, дядько Сергій з його «темною душею»...

3.5. Тема: зображення життєвої долі українського села першої половини ХХ століття, епізодів з власного дитинства М. Стельмаха, коли він був дев'яти-десятирічним хлопчиком.

3.6. Ідея: автор закликає не бути «холоднооким», уміти бачити красу, любити рідну землю, що «така свіжа, така м'яка, мов колиска», «щоб люди мали людяність у серці, хліб на столі і не журились».

3.7. Особливості твору:

- розповідь від першої особи;
- автобіографічність;
- символічний образ гусей-лебедів;
- зв'язок з народознавством;
- наявність ліричних відступів (розмірковування хлопчика над власними вчинками, поведінкою інших людей, сприйняття ним оточуючого світу; розповідь про минуле життя інших героїв).

4. Опрацювання I розділу твору

4.1. Вступне слово вчителя.

По студених росах знов іде світання,
І дорога лине казкою у даль,
Як моє дитинство, як моє прощання,
Як моя роками стишена печаль...

Рядки ці — мовби своєрідний заспів долі повісті «Гуси-лебеді летять...»

Повість розпочинається хвилюючою картиною: «Прямо над нашою хатою пролітають лебеді».

Лебеді на білих крилах приносять весну й життя.

Щоб повернути лебедів, Михайлик хоче стати чародієм. Замислюється над «таємничим словом», а навколо «починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі проліси і ті гуси-лебеді, що на своїх крилах виносять з біди хлопця». Казка «вкладає» в Михайликові уста «оте слово, до якого дослухаються земля і вода, птиця в небі й саме небо...»

Суворі дійсність переплітається з чарівною казкою-мрією про світле життя.

4.2. Виразне читання учнями окремих епізодів розділу.

4.3. *Тема*: відображення приходу весни, її вплив на життя селян; знайомство з Михайликом, його родиною.

4.4. *Ідея*: возвеличення краси природи; вміння її розуміти і цінувати.

4.5. *Основна думка*: дитинство — вік, коли формується майбутня людина, і тому так важливо навчити її любити, розуміти і цінувати довкілля.

4.6. Композиція.

Експозиція: розповідь діда Михайлика про прихід весни і ключі сонця.

Зав'язка: бажання хлопчика зрозуміти те, що відбувається навесні. Зустріч з дядьком Себастьяном.

Кульмінація: отримання родинного листа від батька Михайлика.

Розв'язка: прогулянка хлопчика з Петром до лісу.

4.7. Сюжет.

Розповідь діда Дем'яна про ключі, що є у сонця, якими воно «відімкне землю».

Незадоволення матері поведінкою Михайлика. Бабуся і внук у церкві. Сприйняття Михайликом картини Страшного суду під час перебування в церкві. Розмова Михайлика з дядьком Себастьяном. Розповідь про життя дядьки Миколи. Читання дядькою Миколою листа від батька, в якому сповіщалося, що він живий і здоровий, передавав низький уклін усім родичам.

Михайлик з дозволу матері вирушає на прогулянку до лісу. До нього залучається і Петро.

4.8. Бесіда за питаннями.

- Як М. Стельмах описує рідну місцевість? («...Росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одиночі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна та діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу»)
- Які зміни будуть відбуватися у природі з приходом весни? («Тепер... геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю»)
- В чому ж призначення сонця на землі, на думку діда Дем'яна? («...Якось доброї години гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й питає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути? Місяць кивне головою, а сонце посміхнеться і на промінні спустить у ліси, у луки, в поля і на воду ключі, а вони вже знають своє діло!»)
- Чому Михайлик захвилювався з приводу того, що сонце може загубити ключі?
- За що мати частенько сварилася на Михайлика? («І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе і називають Магометом, вариводою, лоботрясом.

А в чому ж ти вискочиш, коли тепер не кожний дорослий розживеться на взуття? Скажи про це, — знову ж розумником назвуть тебе, за-тюкають, ще й згадають, що за мною давно плаче попруга з мідною пряжкою, горіла б вона зі своїми плаканням ясним вознем!»

- Як діти раділи приходу зими? («*Машинерія твоя летить, аж гуде, вітер у вухах пересвистує, збоку собаки гавкають, на дзвіниці дзвонять, перед тобою хати хитаються, підстрибують, уся земля йде обертасом, а ти, мов кум королю, розсівся на своїх ногах, щоб не мак мерзти, і переганяєш дівчат або якогось страхополоха, з розгону врзаєшся у чийсь санчата і м'ячем вилітаєш на сніг»*)
- Якого покарання і за що зазнав Михайлик від мами? («*...Я опинився перед побліднілою од страху і гніву матір'ю. Ось тепер усі почали дивитись на мене, ніби я з місяця звалився. А хтось уже приніс матері ночовки, що встигли чомусь надколотись. Мати підхопила їх під руку та й, не дуже церемонячись, потягла мене з грища на розправу. Хотів я гайнути кудись навтіки, де перець не росте, та материна рука наче приросла до моїх обох ковнірів. Гай-гай, куди поділася моя радість, коли я поперед ночовок і матері поплентався додому»*)
- Для чого бабуся повела Михайлика до церкви? («*Там я мав і покаятись, і набратися розуму, якого усе чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим»*) Як треба було там себе поводити? («*...Щоб я у церкві не лобуряничав, не шморгав носом, не крутився дзвигую, не ловив гав, не перся наперед, не сміявся, не пирхав, не ліз на крилас та частіше хрестив лоба»*)
- Чим титар відрізнявся від багатьох інших мешканців села? Як його характеризували люди? («*Зараз він робив дві роботи: збирав коновчаний збір і гасив свічі. Губи в нього товсті, капишучисті: дмухне свічка тільки білим — і вже нема ні возника, ні обличчя святого за ним. Люди казали, що церковний староста з одних недогарків нажив казан грошви. Титар гнівався на таку мову й говорив, що через церкву й «таке врем'я» скоро стане дрантогузом. Одначе титареве подвір'я поки що не закарлючвалось на дрантогузтво: було кому на ньому іржати, мукати, бекати і кувікати. А «таке врем'я» позначилось тільки на титаревих стінах: він, неначе шпалерами, обклеїв їх скатертинами керенок вартістю в сорок і двадцять карбованців — сороківки ближче до божниці, двадцятки — до помийниці»*)
- Що побачив Михайлик у церкві на картині грізного Страшного суду? («*Тут на веселі, як на гойданці, владо сидів Христос-вседержитель, під ним чиясь дебела рука важила на шалькових терезах правду і кривду, обабіч вседержителя на білих хмарах стояли пророки, Богородиця і Іван Предтеча. Нижче, ліворуч, був рай, обнесений товстелезним кам'яним муром. Святий Петро вів до райської брами виснажених праведників,*

а в самому раю уже стояли три бородаті праотці і гурт веселих запорожців, усі вони були в широких червоних штанях і при зброї, на їхніх головах пишалися довгі оселедці.

А от праворуч починалося справжнє страхіття: тут юрмилися чорні, наче вони всю зиму кіптюжились у комині, чорти і вогнем дихала мерзопакосна пащека змія. До неї, туманіючи від жаху, підходили грішники: п'яниця з барилком горілки, товстий салганистий пан, що наїв м'яса на чужому горі, мельник-злодюга з привішеним на шиї жорном, суддя-хапуга з торбою нечестивих грошей, чернець, що заглядав не в святе письмо, а в гріховні суєти, якась підмальована, гарно зодягнена, але гордовита пані, під нею було написано: «Пиха». За нею карлючилися брехуни і донощики з язиками, схожими на копистки, та інша дрібна потерть, що не жила, а тільки хитрувала і гріховодила на землі») Якою була реакція Михайлика від побаченого? («Хоча й страшнувало було дивитися на все це людинопадіння, але я таки придивлявся до нього. На моє щастя, тут нічого не було з тих дурноп'ятих, які босоніж спускалися б у ночовках, і це мене трохи заспокоїло...»)

- Яким чином однокрила качка, яка жила у дворі родини Михайлика, могла «розбиратися в людях»? («Коли біля нашої хвіртки з'являлася добра людина, ми чули догідливе чи розважливе «так-так-так». Ішла славна людина до хати, то й качка, хильцем-хильцем, супроводила її, немовби статечна господиня. Та досить було з'явитися на вулиці лютобровому дерилюду Митрофаненку або хитроюзі й пустомолоту Юхриму Бабенку, як птиця нагогошувалась, починала вибивати ногами сердиту плетеницю і застуджено репетувати: «ках-ках-ках!»)
- Для чого вимушений був Михайлик збігати до дядька Миколи?
- Як мати Михайлика висловлювалася про листа, якого було отримано від чоловіка? («Чого б ото людям не зробити однакове письмо — і читане, і писане?»)
- Чим займалися мешканці села, в якому жив Михайлик? («Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають і ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство і мірошництво»)
- Через що дід Дем'ян, будучи кріпаком, говорив: «...Біля панської кам'яниці, хай там тільки одне горе стоїть!»)
- Чому дід Дем'ян під час богослужіння найбільше вистоював біля святих Юрія та Іллі? («...Юрій ненавидів зміїв і панство, а Ілля громовими стрілами бив чортів, розтопляючи бісівську шерсть і м'ясо на смолу?»)
- Як дядько Микола пережив голодний 1933 рік? («Навіть у страшний тисяча дев'ятсот тридцять третій рік, голодуючи, дядько Микола кепкував зі своєї недолі. ...Хліба нема, зате маємо в свою волю м'яса: у мене ж худоби не лічено було! — В його очах, обведених тіннями голоду, з'явилася давня усмішка життєлюб...»)

- Чому люди говорили, що дядько Микола знайшов перо жар-птиці? Як на цю звістку реагував хлопчик?
- Яким чином дядько Микола характеризує свій соціальний стан? («...Він не бідняк, середньомаючий хлібороб». «Хата є, в хаті — комірчина, на дворі — клуня, хижка, дровітня, ступа, і жорна маю, і гусака, і галагана, і ціле подвір'я курей, ще більше яєць та шевське ремесло в руках»)
- Про що батько написав листа? Як його сприйняла родина?
- Чому Михайлику хотілося, щоб батько швидше повернувся додому? («...А може таке бути, що тато й чоботи привезе мені?»)
- Через що Михайлик водночас любив ліс і побоювався його? («Хоча я й дуже люблю ліс, але побоююсь його душі, вона, як розсердиться, то заведе тебе в такі нетрі, де люди не ходять, де сокира не гуляє»)
- Як Петро пояснив можливість відліту сойки до вирію? («Бо в неї в голові немає однієї клепки: пролетить день, а потім неодмінно хоче взнати, скільки ж вона відмахала верст,— і летить назад»)

5. Робота над II розділом повісті.

5.1. Переказ найулюбленіших для учнів епізодів твору.

5.2. *Тема:* зображення Михайлика, який прагнув отримати книгу для читання, навіть якщо для цього необхідно було потайки взяти у матері гарбузового насіння.

5.3. *Ідея:* возвеличення любові до читання, до людини, яка потребує підтримки, допомоги (жебраки); засудження жадності, підступності (Юхрим Бабенко).

5.4. *Основна думка:* лише той вартий поваги серед людей, хто розуміє їх і допомагає їм.

5.5. Композиція.

Експозиція: любов Михайлика до книги, його фантазії під час їх читання.

Зав'язка: щоб отримати книгу для читання «Пригоди Тома Соєра», хлопець повинен був принести Юхриму Бабенку чотири склянки гарбузового насіння.

Кульмінація: Михайлик без дозволу мами бере насіння, половину з якого віддає хлопчику-жебраку.

Розв'язка: замість «Пригод...» Михайлик отримує для читання казки, замість погроз і сварок матері — подяку від жінки-жебракки.

5.6. Сюжет.

Михайлик дуже любив читати. Чого він тільки не перечитав! Щоб йому ніхто не заважав, хлопець читав поночі. Саме у цей час Михайлику уявлялася нечиста сила. Одного разу він нею так захопився, що скрикнув, і тим самим побудив всіх. З цього часу мати ховала від сина каганець.

Багато книг було у Юхрима Бабенка. Він погодився дати Михайлику почитати «Пригоди Тома Соєра» за умови, що той принесе йому

чотири склянки гарбузового насіння. Хлопець потайки від мами бере його. Зустрівши жebraків, Михайлик половину цього насіння віддає маленькому хлопцю.

Замість «Пригод...» Михайлик отримує від Юхрима Бабенка для читання казки, бо той приніс йому тільки дві склянки насіння.

Дід зробив для онука вітряк.

Мати висловлює подяку сину від жінки-жебрачки за насіння, увагу і доброту.

5.7. Бесіда за питаннями.

- Яку думку висловили члени родини Михайлика стосовно його майбутнього? (*«Дід говорить, що з мене буде, бабуся охоче з ним погоджується, а мати — коли як: частіше вона похитує головою і каже зовсім не те, що всміхалося б мені: — Може, з нього й буде толк, якщо безтолоч он звідти вийде,— і пальцем показує на те самісіньке місце, на яке при нагоді й тепер декому показують»*)
- Через що Михайлик не вважав себе ледачим? (*«Я не дуже кривлюсь, коли треба щось робити, охоче допомагаю дідусеві, пасу нашу вреднюгу коняку, рубая дрова, залюбки гострю сапи, люблю з мамою щось садити або розстеляти по весняній воді і зілля полотна, без охоти, а все-таки потроху цюпаю сапкою на городі і не вважаю себе ледащом»*)
- Якими художніми творами захоплювався хлопчик? (*«Читав я «Кобзаря» і «Ниву», казки і якісь без початку і кінця романи», «Задніпровську відьму, або Чорний ворон і закривавлена рука» і «Три дами й червовий валет», а також різні книжечки, видані петлюрівцями, січовими стрільцями та Червоною Армією»*)
- За що батько хвалив Михайлика? (*«Дома він (батько) про нашу працю говорив, як про щось героїчне»; «Хмари йдуть на нас, громи обвалюються над нами, блискавки падають перед нами, а ми собі оремо та й оремо поле»*)
- Як Михайлик ставився до того, хто зневажав селянина? (*«А ота книжка погорда до селянина і його кривної праці породила в мені першу відразу до пихи, де б не вищирювала вона свої ікли: чи з житейського щодення, чи з книги, бо в книжці злеліане слово має бути справжнім святом душі й мислі»*)
- Що свідчить про любов хлопця до читання?
- Як на селі ставилися до нечистої сили? (*«Тоді ще по селах і навколо них жила всяка нечиста сила, вона, як могла, збиткувалась над хліборобом, його худібкою та посівами. І коли хтось ловив чорта чи відьму — теж не милував їх. Відьмі, як правило, відрубували руку, щоб вона не здоювала корів, а чорта найчастіше запрягали в плуга, і він орав доти, поки не відкидав копита»*)
- З чим було пов'язано те, що Михайлик більше не мав можливості читати вночі? (*«...Я необережно зиркнув на жердяку над ліжком,*

побачив на ній чорта і скрикнув. Правда, одразу ж виявилось, що то був не чорт. А чорні дідові штани. Та ця помилка дорого коштувала мені: мати почала на ніч замикати каганчика у прискринку»)

- Яким чином Михайлик зробив свій каганець? («Робив я його весело, швидко і просто: дідовою ножівкою відчирижив денце французького патрона, знизу в шийку втягнув гніт, все це пропустив через серцевину кукурудзяного качана і ним наглухо зачопив невелику бляшанку з бензином»)
- Як батьки Гиви намагалися видати себе найбіднішими на селі?
- За допомогою якого сміху у творі передається розмова між дядьками Володимиром і Миколою? Свою думку обґрунтуйте.
- Яку вигадку запропонував Гива Михайлику з крашанками, щоб обдурити крамаря?
- До чого прагнув Юхрим Бабенко? («Він усе хотів вирватись у будь-яке, аби тільки начальство і, де міг, спідтишка кусав і оббріхував отих керівників у свитах і шинелях, що, ледве вмюючи розписатися, у революцію розписувалися за нову владу своєю кров'ю. Єдине, що мав гарного Бабенко,— то це почерк. Дивно було, як артистично красиві літери вмщували різну погань, що вимірковувала Юхримова голова»)
- Що запропанував Юхрим Михайлику на пропозицію хлопчика отримати книгу «Пригоди Тома Соєра»?
- Чому мати Михайлика носила гарбузове насіння в довжелезній вузькій торбині на поясі? («Це для того виношую, щоб у ньому раніше прокидалося життя і щоб гарбузи були більшими. Ти ж бачив, в нас гарбузи, як підсвинки, лежать?»)
- Яким насінням була «багата» мати хлопчика? («В них лежало все те, що далі зійде, зацвіте, закрасується й перев'ється по всьому городі: огірки, квасоля біла, ряба й фіалкова, безлуский горіх, турецький боб, чорне просо на розвод, кукурудза жовта й червона, капуста, буряки, мак, морква, петрушка, цибуля, нагідки, чорнобривці, гвоздика і ще всяка всячина») Про що це свідчить?
- Чого навчила мати Михайлика? («Вона перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній гороб і калину, вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує оп'янілий джміль. Від неї першої я почув про калинковий міст, до якого й досі тягнуться думкою і серцем...»)
- Як дядько Стратон пояснив Михайлику про свою посаду міністра?
- Що відчув Михайлик, коли без дозволу матері набрав насіння? («Вузлики ж чималенькі. Може, якось усе й обійдеться? Я знаю, що мене варто за такі думки відбатожити, але не можу перебороти спокуси. Скочивши на домівку, взяв із мисника гранчасту склянку і, холонучи, почав на печі наміряти насіння — дві склянки в одну кишеню, дві — в другу. Воно мені здалося на початку пекучим і важким, наче каміння»)

- Якою у творі зображена жінка-жебракка із сином? («З двору наполохано виходить у рам'ї, у розтоптаному взутті глибокоока, ще молода жінка, її погляд шукає землі, а розгонисті брови летять вгору. Збоку до неї тупиться босоногий без картузика хлопчак. Їхні страдні виснажені обличчя припали темінню далеких доріг і голоду. Жінка зупинилася навпроти мене, потрісканими пальцями поправляє хустку, а в її чорних очах закипають темні сльози...») Чим саме жебраки вразили Михайлика? Як ви ставитеся до жебраків?
- Чому Михайлик не пожалів насіння для хлопця-жебрака?
- Які слова вдячності висловила жебрачка Михайлику? («Хай тобі, дитино, завжди, завжди добре буде поміж людьми») Про що вони свідчать?
- Чим закінчився похід Михайлика до Юхрима Бабенка щодо отримання книги для читання? Розкажіть про цю зустріч.
- Що дід зробив для Михайлика? (*Вітряк*)
- Як зреагувала мати на те, що Михайлик взяв без дозволу гарбузове насіння? Чим це пояснити? («Бо хто й пособить у світі бідному чоловіку, хто дасть йому скибку хліба чи ложку борщу? Ніхто, тільки такий самий злидар»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Розв'язування тестових завдань

До I розділу повісті

1. На думку діда Дем'яна, лебедині крила під час польоту птахів:
а) свистять; б) дзеленчать; в) *співають*.
2. Якої пори року відбуваються події на початку твору?
а) Восени; б) взимку; в) *навесні*.
3. Дід Дем'ян розповів Михайлику, що лебеді на своїх крилах приносять:
а) щастя; б) *життя*; в) казку.
4. Михайлик від діда Дем'яна дізнався про ключі:
а) срібні; б) чарівні; в) *золоті*.
5. Траплялося так, що іноді ключі могла загубити Михайликова:
а) бабуся; б) *мати*; в) тітка.
6. Михайлику дуже хотілося піти в лісову далечинь і подивитися з берега на лебедів, але:
а) не пускала мати; б) *не мав чобітків*; в) треба було йти до школи.
7. За неслухняність мати називала Михайлика:
а) розбишакою; б) халамидником; в) *вариводою*.
8. Чим скористався Михайлик для катання на льодяній горці?
а) *Ночовками*; б) грамаками; в) ослінчиком.
9. Михайлик з бабусею ходив до:
а) лісу збирати горіхи та ягоди; б) *церкви*; в) церковного титаря.

10. Всі діти боялися на селі:
 - а) ходити до лісу; б) *титаря*; в) бабусю Михайлика.
11. Однокрила качка у дворі Михайлика вміла:
 - а) *розбиратися в людях*; б) захищати своїх каченят від собак;
 - в) передбачати погоду.
12. Яке прислів'я використав дід Дем'ян, характеризуючи Юхрима Бабенка?
 - а) *«Сто друзів — це мало, один ворог — це багато»*.
 - б) *«Ти його борони від собак, а він тобі покаже кулак»*.
 - в) *«Не чоловік, а варивода!»*

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

До II розділу твору

1. Вид роботи, який не виконував Михайлик по господарству:
 - а) не гострив сапи; б) *не носив води*; в) не рубав дрова.
2. Найбільше Михайлик любляв з мамою:
 - а) *садити*; б) випікати хліб; в) доглядати за худобою.
3. Своєю слабкістю головний герой вважав:
 - а) збирання грибів; б) полювання з дідом; в) *читання*.
4. Великою розкішшю для Михайлика були:
 - а) окуляри; б) штанці; в) *чоботи*.
5. Звідкіль Михайлик знав, що за плугом навіть сам Бог ходив? З:
 - а) Біблії; б) *щедрівок*; в) колядок.
6. Мати забороняла сину читати книги через те, що вони:
 - а) *шкідливо впливають на розум її дитини*; б) псують зір;
 - в) ніяк не виховують.
7. Коли хтось ловив на селі відьму, то не милував її і намагався:
 - а) втопити; б) сховати в темний льох; в) *відрубати їй руку*.
8. Хто на селі найбільше воював з нечистою силою?
 - а) Дядько Себастьян; б) *дядько Микола*; в) мати Михайлика.
9. На думку Михайлика, нечисту силу може налякати:
 - а) Палаючий каганець; б) *спів півнів*; в) вінок з волошок.
10. Нечиста сила «залазила в слово», як:
 - а) *Плоджерка в яблуко*; б) цвях в деревину; в) голка в тканину.
11. На що Михайлик виміняв на ярмарку тоненьку книжечку «Три торби реготу»?
 - а) Чоботи; б) глек молока; в) *крашанки*.
12. Єдине, що мав гарного Юхрим Бабенко,— то це:
 - а) *почерк*; б) розум; в) співучий голос.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Прокоментуйте, що мав на увазі М. Стельмах, говорячи, що «кожна калюжа тримала в собі клапоть сонця». Який художній засіб має ця цитата?

2. Доведіть, що оранка для кожного селянина вважалася святим ділом. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
3. Твір «Гуси-лебеді летять...» М. Стельмах присвятив:
 - а) своїм батькам;
 - б) всім маленьким читачам;
 - в) допитливим і кмітливим.

Картка № 2

1. Чому, на ваш погляд, для Михайлика перша борозна була святом? Дослідіть, що відчув хлопець, допомагаючи батьку на полі?
2. Прокоментуйте слова діда Дем'яна: «...Принесли нам лебеді на крилах життя». Відповідаючи, доберіть факти з власних спостережень.
3. Дядько Себастьян — це:
 - а) сільський депутат;
 - б) голова комбіву;
 - в) бригадир трактористів.

Картка № 3

1. Що мав на увазі Михайлик, говорячи: «Птиця також боса ходить і не журиється». Свої думки обґрунтуйте.
2. Чому для Михайлика оточуючий його світ вважається казковим? Це реальність чи фантазія хлопця? Власні міркування вмотивуйте.
3. Який роман читав Михайлик?
 - а) «П'ятнадцятирічний капітан»;
 - б) *без початку і кінця*;
 - в) «Чорна рада».

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати зміст III, IV розділів повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять»; підготувати малюнки і міні-коментар до них на тему «Чаруюча краса природи очима Михайлика».

Урок № 23

М. СТЕЛЬМАХ «ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ».

ЄДНІСТЬ СВІТУ ПРИРОДИ І СВІТУ ДИТЯЧОЇ ДУШІ

Мета: продовжити знайомити школярів із змістом твору, зокрема його III, IV розділами; дослідити, як у творі поєднується світ природи зі світом головного героя твору у його вчинках, поведінці, роздумах, переживаннях; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, бажання навчатися та пізнавати нове, цікаве, захоплююче, життєво необхідне; виховувати почуття

пошани, поваги, любові до рідної літератури, її митців; пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці; домогтися розуміння того, що людина — мудрий друг і охоронець природи.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, портрет М. Стельмаха, малюнки учнів до твору; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

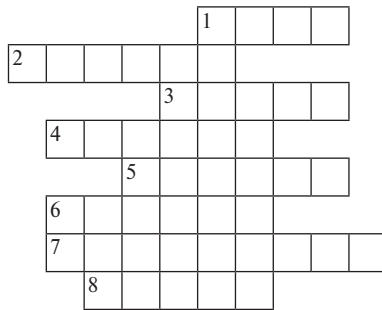
II. Перевірка домашнього завдання

Огляд малюнків учнів до твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять» на тему «Чаруюча краса природи очима Михайлика».

Учні демонструють свої малюнки з відповідним коментарем.

III. Актуалізація опорних знань

1. Розгадування кросворду «Сторінками життя та творчості М. Стельмаха»

По горизонталі: **1.** Про кого М. Стельмах писав: «В її устах і душі насіння було святим словом» (*Мати*) **2.** Михайлик повсякчас мріяв про те, щоб у нього були... (*Чоботи*) **3.** Ім'я героя, в якого Михайлик хотів за чотири склянки гарбузового насіння отримати для читання «Пригоди Тома Соєра». (*Юхрим*) **4.** Книга, якою ще малим захоплювався письменник. («*Кобзар*») **5.** Опис природи. (*Пейзаж*) **6.** Найулюбленіший письменник Михайлика. (*Гоголь*) **7.** Область, де народився М. Стельмах. (*Вінницька*) **8.** Жанр твору М. Стельмаха про кмітливу дівчинку «Маленька Оленка». (*Казка*)

По вертикалі: **1.** Ім'я головного героя твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять». (*Михайлик*)

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення поняттю «пейзаж». Яка роль пейзажу в творах художньої літератури?
- За допомогою якого художнього засобу письменники відтворюють природу як живу істоту? Наведіть приклад.

- Яким чином митці літератури намагаються у своїх творах вирішити проблему зв'язку, порозуміння людини і природи? Наведіть приклад.
- Чому варто розумно користуватися природними дарами?
- Що ви відчуваєте під час відпочинку на природі?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

Повість М. Стельмаха вся виросла на глибокій народній основі, самий її характер пов'язаний з рідною природою, з піснюю і казкою.

Юрій Лукін (критик)

Самий смисл буття чи не в тому, щоб жити у мудрій злагоді з природою, знати насолоду праці і поезію людських взаємин.

І щоб навчитися цим дорожити, треба відчутти потребу це берегти.

О. Гончар

1. Єдність світу природи і світу дитячої душі

1.1. Вступне слово вчителя.

Серед мальовничої природи Прибужжя минули дитячі та юнацькі роки письменника. Тут відкрилася йому поетична краса природи, таємниця людського життя.

У творі дуже виразно звучить мотив шанування природи. Людина — її добрий і мудрий господар, який повинен любити й оберігати її красу.

1.2. Бесіда за питаннями.

- Як Михайлик був зачарований весняною красою, зокрема політом гусей? Про що це свідчить?
- Чому він «розумів» природу?
- Хто і яким чином допомагає Михайлику сприйняти довкілля?
- Чому для хлопчика природа — це казка?
- Чим саме лебеді захопили Михайлика?
- Як хлопець ставиться до свійських тварин (однокрилої качки, Обмінної)?
- Через що Михайлик дуже полюбляє ліс, багато часу перебуває в ньому?
- Чим пояснити те, що Михайлик сприймає природу, її красу по-особливому, душею?
- А як ви ставитеся до природи? Чи не завдаєте їй шкоди? Чи оберігаєте природу від людей, які бездумно її нищать?

1.3. Цитатний матеріал.

- «Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів... Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила...».

- «І цей світ тріпоче-міниться в моїх очах... Сказав би таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята...»
- «Переді мною, наче брама, розчиняється діброва, до мене живо-видячки наближаються далекі тихі води і прихилені до них зорі...».
- «І так мені хочеться піти в лісову далечінь, побачити з якогось незнайомого берега отих, наче зі срібла вилитих, лебедів, подивитись на їхні співучі крила, що в теплому вирії захопили весну й принесли нам».
- «...Входимо в ліс. По ньому зараз у верховітті, низом гуляють шуми. Це, видать, очікуючи весну, гомонить душа лісу. ...Я дуже люблю ліс. І люблю, коли березовий сік накрапає із жолобка, він так гарно вистукує, і присядеш навпочіпки. Також люблю напасти на лісове джерело і дивитись, як воно коловертнем викручується з глибини, і люблю, коли гриби, обнявшись, мов брати, збирають на свої шапки росу, і люблю восени по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки».
- «Враз я нахилиюсь до кружечка ніздрястого снігу, що зеленуватим ковніром охопив молоденького бересклета. Щось, наче пальцем, пробило сніг, я розгортаю його і бачу ніжну, ще зачохлену голівку підсніжника. Це він відхукав дірочку в снігу і потягнувся до сонця. Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну і життя!»

2. Опрацювання III розділу повісті

2.1. Виразне читання учнями цікавих, на їх погляд, уривків з розділу твору.

2.2. *Тема:* відтворення чаруючої краси природи, гармонії її з людським життям; зображення прагнення Михайлика пізнати оточуючий його світ.

2.3. *Ідея:* ушлякнення доброти, щирості, працьовитості простих людей.

2.4. *Основна думка:* важливе значення у вихованні порядної людини має те оточення, в якому вона перебуває.

2.5. Композиція.

Експозиція: Михайлик вирушає до Якимівської загорожі нарвати черешень та попасти коняку; історія про те, як дід купував Обмінну.

Зав'язка: зустріч Михайлика з Любою.

Кульмінація: позитивні враження, які отримав Михайлик від спілкування з Любою.

Розв'язка: Михайлик отримав подяку від родини, його названо «нашим годувальником».

2.6. Сюжет.

Початок літа. Михайлик вирушає до Якимівської загорожі нарвати черешень (це йому порадила Мар'яна) і попасти Обмінну. (Дід Дем'ян розповів, як він з дядьком Трохимом замість коня купив коняку, через що розсмішив усю родину.)

Зустріч Михайлика з Любою, яка відкрила для хлопця таємниці природної краси. Родина була задоволена тим, що Михайлик приніс черешень.

Михайлик вирушає з дідом на рибалку.

2.6. Обговорення змісту розділу за питаннями.

- Для чого мати рано-вранці розбудила Михайлика? (*«Раненько, бо все хочеться показати йому, як удосвіта по селу ходить літо»*)
- Про який свій сон розповіла Мар'яна тітці Ганні? (*«Сниться мені, наче я в своєму селі і в своїй хаті вимішую вдосвіта діжу, а до мого вікна підійшов місяць вповні й придивляється, що я роблю. В цю частину хати заходить моя тітка і питається: «Кому ти, Мар'яно, місиш діжу?» А я тихенько їй: «Оцьому місяцю яснуму»»*) Як його пояснила мати Михайлика? (*«...Що скоро ти міситимеш діжу не попаді, а своєму місяцю»*)
- Про що часто згадувала мати Михайлика?
- Якої шкоди завдала коняка Михайлику, коли той одного разу випасав її вночі у лісі? (*«Обмінна попасеться, потроху тягне мене з собою, а я то прокидаюсь, то знов засинаю. І треба ж було, щоб вона світанням чогось схарапудилась і гайнула в туман, волочачи мене по землі. Поки я, вдарившись об кілька пеньків, скочив на ноги, з моїх очей, як з коминів, розліталися іскри й підпалювали дерева. Напевне, тільки туман і роса врятувала їх від пожежі. Днів зо два тоді гуділи жорна в моїй голові, але я тримався, як і належало хлопцеві...»*)
- Що було перешкодою для діда Дем'яна щодо швидкого купування коняки?
- Охарактеризуйте поведінку цигана на базарі.
- Через що вранці вся родина сміялася над дідом Дем'яном стосовно коняки, яку він придбав на базарі? (*«Дідусь вивів звідити вчорашнього коня, який сьогодні, на тверезі очі, чогось став кобилою»*)
- Якою красою милувався Михайлик, підїхавши до Якимівської загорожі? (*«Вона була обнесена веселим свіжообструганим воринням, за ним спадисто ішла під сонце висока трава. Тут червоніли хрещики дикої гвоздики, красувався перестріг чайовий, хвалилася білими віночками ромашка і все з кимсь переморгувалась тендітна віяста метлиця. А над травною височіли безладно розкидані черешні, яблуні, груші й напатлані кислиці»*)
- Про що спілкувалися Михайлик з Любою? Чим дівчина подобалась хлопцю?
- Чому розповідь Михайлика про автомобіль вразила Любу?
- Яке значення для хлопця мала зустріч з Любою в Якимовій загорожі?
- В чому полягали обов'язки Люби?
- Цьому після повернення від Люби Михайлика вдома назвали «годувальником»?
- Поясніть, через що Теси називають Китаєм? (*«А через те, що тут у родинах водиться не тільки по шестеро, а й по шістнадцятеро дітей, то в нас ще й досі Теси називають Китаєм»*)

- Як Михайлик висловився про своїх дідуся і бабусю? (*«Я ніколи не бачив дружніших людей, як мої діди. В селянстві, та ще в нестатках, усього доводилось мені надивитись і навчитись. Але жодна крихітка житейського бруду не виповзла з двору моїх дідів, недобре слово з їхніх уст не торкнулося жодної людини»*)

3. Робота над змістом IV розділу твору

3.1. Переказ цікавих епізодів із повісті

3.2. *Тема:* Михайлик прагне отримати книгу для читання, а здобувши її — не зміг її зрозуміти.

3.3. *Ідея:* возвеличення любові до книги, намагання пізнати всевіт, поширити свій кругозір.

3.4. *Основна думка:* «...Нам зараз головне — знати землю, знати і ділити її бідним людям...» (дядько Себастьян — Михайлику).

3.5. Композиція.

У розділі чимало ліричних відступів, екскурсів у минуле:

- життя родини Михайлика у перші роки після революції;
- рішення батьків щодо подальшого навчання Михайлика;
- діяльність Гаврила Шевка на посаді сільського старости і голови волвиконкому;
- виховання, поученія батька й дядька Себастьяна.

Експозиція: рішення Михайлика піти до Мар'яни, щоб та допомогла йому взяти у попа книжку для читання.

Зав'язка: отримавши від поповича книгу «Космографія», хлопець не розуміє її змісту і призначення.

Розвиток дії: Михайлик намагається знайти в селі того, хто б розтлумачив зміст незрозумілої книги.

Кульмінація: здивування Михайлика тим, як полісовщики Артем і Сергій роззброїли бандитів, принесли рушниці, бомби і гранати.

Розв'язка: дядько Себастьян пояснює, про що та книга, яку намагався прочитати Михайлик.

Голова комбіву порадив хлопцю не читати книг про небо, бо «зараз головне — знати землю».

3.6. Сюжет.

Михайлику дуже хотілося віднайти книгу для читання. Він звертається до Мар'яни, щоб та допомогла йому в цьому. Дівчина приводить хлопця до попа, який дає для читання книгу «Космографія». Михайлик намагається осмислити її, але йому це складно, оскільки книга має багато незрозумілих термінів, понять. Поп навмисно дав хлопцю таку книгу. Ніхто на селі Михайлику не міг розтлумачити її зміст. Тільки дядько Себастьян сказав: «...це книга про небо» — і порадив повернути цю книгу попу.

3.7. Обговорення змісту розділу за питаннями.

- За що Петро дорікав Михайлику? (*«Читай не читай, грамотяко, все одно попом не станеш»*)

- Якою у творі зображена попадя? («...Добре знаю скарєдність нашої блїдовидної попаді, в очах якої зеленкувато застоївся мед, а на язиці трималася жовч; присадкувата і широка, мов дзвїн, матушка цілоденно товчється на своєму попівствї і все бурботить, що тепер настало не життя, а один розор — усі і всякі руїтники об'їдають та обносять її статки»). Через що іноді її характер та ставлення до Мар'яни змінюються? («...Коли на попівському подвір'ї стоять червоні козаки, матушка до їхнього від'їзду стає тихою, ніби зітхання, і навіть наймичку Мар'яну називає не богопротивним плевелом, а — серце моє...») Чим це зумовлено, на ваш погляд?
- Як на селі люди ставились до Мар'яни? («...Жалували її, зичили добра і гарного жениха, який мав би земельку і славно хліборобив»)
- За що Михайлик полюбляв воду? («...Як співає вода, — весною вона з ревінням нуртує по всій долині і, аж запінившись од люті, рве греблі, влітку ледь-ледь награв у сопілку, а взимку тільки іноді спросоння писне, як в'юн, і знову спить»; «...прокинулась вода і дмухає в торішню розколену очеретину, а та, дурненька, ще не второпала, що настає весна, і чогось схлипує собі»)
- Якою була доля у горшковоза Терентія? Як він ставився до дітей? («...Щоб звеселити нею і людей, і своїх онуків, хоча сам уже й розлучився з радістю, гетьманці повісили Терентієвого сина. Тепер хоч і незахисно стало старому гончареві на світі, проте він не розлучається зі своїми дрібнятами, навіть їде з ними в далекі села ярмаркувати»)
- Яким чином прихід Михайлика до Мар'яни вплинув на її настрій? («“От молодчага! А я ще нещодавно подумала й зажурилась собі: хто мене згадає і перед святом провідає? Рідня ж моя далеко живе”, — по-смутила і зітхнула дівчина, і куточки вуст її стали журні»)
- Як висловилась Мар'яна Михайлику стосовно його прагнення до читання? («Вчися, Михайлику, вчись, дорогенький, може, хоч ти не будеш таким темним, як ми. А вивчися, не понехтуй нами»)
- Що відчув Михайлик під час розмови з поповичем? («...Я починаю соромитись їх (своїх ніг), брудних, порепаних і подряпаних стернею, починаю соромитись свого незугарного полотняного одягу і торби, що пропікає мою спину попівськими пундиками і справжнім цукром... Я печу раки і мовчки стою на одному місці, каючись, що прийшов сюди. Сором, затятість і гордість змагаються в мені, а до очей зрадливо підкочуються сльози. Я ніколи не був скиглієм, терпляче зносив і батіг, і хлудину, і запотилічники, а це так заболіло і допекло»)
- Чому Михайлик у попівських хоробах вважав себе приниженим?
- Як Михайлик описує свою матір? («...Моїй сільській босоногій Ярославні, перед людяністю, скромністю і мудрістю якої я й досі схиляє свою вже посивілу голову. Не знаю, як би склалась моя доля, коли б біля неї не стояла, мов благання, моя зажурена мати. Я й досі чую на своєму

чолі, біля свого серця, спокій і тепло її позазілюваних, потрісканих рук. Може, тому його й було так багато, що воно трималося не на поверхні, а в глибоких шпаринах материнських рук...»)

- В яких умовах жила родина Михайлика у перші роки після революції? («...Страшні нестатки впакували нас у стару, дідівську клуню. Тут ми якось обладнали голодрабську хижину на двоє підсліпуватих віконець. Щоб вони здавались кращими, перед ними мати посадила малину, а взимку в міжвіконня клала кетяги горобу»)
- По тому, як попович зберігав книжки, можна було з'ясувати його ставлення до них. Відповідь обгрунтуйте.
- Чим було зумовлено те, що батько Михайлика вирішив продати корову? («Згодом батько змирився, що йому й далі доведеться вбожити — продав корівчину, а я пішов учитися...»)
- Яким чином хлопець готувався до читання книги? («Щоб не схопити «басурмена», я старанно мию руки, витираю десятчанам рушником і вже тільки тоді, смакуючи, розгортаю палітурки»)
- Які перші враження охопили Михайлика, коли він прочитав назву книги поповича? («“Космографія”, — читаю вголос незрозумілий заголовок, перегортаю сторінку і на другій, поміж нашими літерами, бачу багато чужих і якихось незрозумілих значків. Радості як не бувало. Але я пригадую слова, що це дуже розумна книга, і, шкутильгаючи, затискаючись, починаю з усіх боків підбиратися до її трудного розуму»)
- Через що мати Михайлика вважала Біблію найрозумнішою книгою? («...Найрозумнішою і найтяжчою книгою в світі є Біблія: дочитаєш її — і, гляди, повилітають клепки з голови»)
- Чому Михайлику було складно сприймати «Космографію»? («До вечора моє чоло моршилось над цією книгою, наче дядьківський постіль, та щось второпати ніяк не вдавалося. Одначе все-таки збагнув, скільки і яких є планет і яка відстань од Землі до Місяця і Сонця, але незрозумілі значки, літери і такі слова, як синуси, тангенси, астрономія, метеорологія, космологія та й безліч інших, доводять мене до гіркого розпачу»)
- Над яким питанням змушений був задуматися Михайлик під час читання «Космографії»? («А де ж та дорога, що єднає небо й землю та й біжить собі поміж зорями?») Чому хлопчик не міг дати відповідь на нього? А ви можете йому допомогти в цьому?
- Яким чином приповідка «Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці» стосувалося Михайлика? («Але хто пособить мені розібратись у книжці. Я перебираю в пам'яті грамотіїв своєї вулиці, та всі вони щонайбільше знають написати листа і ждати ответа, як соловей лета. Міг би допомогти ніп, але я не піду більше до нього пекти раків, і досі сором, як згадаю. До дяка теж не випадає потикатися, бо нещодавно з Петром лазив у його сад»)

- Чому Михайлик вирішив звернутися по допомогу до дядька Себастьяна для розтлумачення незрозумілої книги «Космографія»? (*«Він же всякі папери приймає аж з самої Вінниці. Окрім того, дядько Себастьян добре знає мого батька та й мене пізнає на вулиці, навіть добридень каже»*)
- Яке значення мав бідком для простого люду? (*«...До бідкому, де вечорами завжди було гамірно і людно. Тут біднота зустрічалася із своїми надіями, тут вона слухала ленінську правду і не раз за неї брала до рук і російську трьохлінійну, і англійські, французькі, німецькі та австрійські рушниці»*)
- Чому, на думку Михайлика, Гаврило Шевко був би непоганим кіноактором? (*«...Досить було чоловікові прикрити очиці капицями повік, як з безлічі їхніх зморшок непереможно бризкала нічим не прихована хитрість. Але їм мало було місце на повіках, і вона струмувалась на ніздрі носа, на уста, підборіддя і владно глузувала над усім і всіма»*)
- Що зумовило Шевка погодитися на посаду старости? (*«Нарешті розлючені гетьманці сказали, що викличуть з повіту державну варту, а та знає, для якої частини мужицького тіла викручуються шомполи»*)
- Як зрозуміти слова Шевка: «Над шкурою дрижати — людиною не жити»?
- Якого покарання отримав Шевко від німців? (*«...Всипали чоловіку двадцять п'ять шомполів у шкуру, забрали останню корову й свиню, щоб не було на подвір'ї ні пису, ні виску»*)
- Як зреагував Шевко на прохання Михайлика пояснити незрозумілу книгу? Що він порадив хлопцю? (*«...Цю книжку будеш читати, коли більше з'їсиш каші. Тут усе діло в каші. Зрозумів?»*)
- Про що дізнався Михайлик від Шевка стосовно дядька Себастьяна? (*«Він... цілий день ганявся в лісах Кипорового яру за бандитами. І пораненого коня від них увів»*)
- Яке враження на Шевка справили полісовщики Артем і Сергій? Чому? (*«...На їхніх плечах похитуються аж сім рушниць, а на їхніх поясах гайдаються різномасті бомби і гранати»*)
- Що сказав Артем про життя на небі? (*«Коли б не жили, то хто б там світив?»*)
- Як дядько Себастьян зустрів Михайлика у себе вдома?
- Через що батько дядька Себастьяна категорично ставився до сина, який окрім піаніно нічого не мав у господарстві? (*«Краще б заплакав дурноверхий, коли розбив обручі від макітри. Чи ти німиці об'ївся, чи з великого розуму пришепенуватим став? Коли це і хто це на всьому білому світі бачив у нашого мужика піаніно?» «Хіба нам до музики? Мужицька музика — ціп і коса!»*)
- Як дід сприйняв гру свого сина на піаніно? (*«Старий, спираючись на патерицю, сів на призьбі. А з хати небавом прибилися музика і спів про ті василечки, що сходять на горі, про той барвінок, що послався під горою. І угледів старий крізь притуманені роки свої далекі-далекі*

василечки, і той барвінок, і молоду жінку, яких тільки в молодості бачив... Гай-гай, який голос у його сина, за нього можна навіть без піаніно в театрах щось платити»)

- Що розповів дядько Себастьян Михайлику стосовно змісту книги «Космографія»? Які надав поради? («...Михайле, це книга про небо! Та нам зараз головне — знати землю, знати і ділити її бідним людям. А потім будемо добиратись до неба. Завтра занеси книгу попові і перекажи йому, що я просив давати тобі ті книги, які зараз можеш вчитати. Ще скажеш, що я загляну до нього, і завтра ввечері знов приходь до мене»)
- Про що свідчить закінчення розділу? («...З невеликого розуму хотіли насміятися з малої селянської дитини. Але все це, як з води, піднялося того дня, коли селянський син нашої рідної землі вперше в історії людства піднявся у космос... Справді, добре сміється той, хто сміється останнім!»)

3.8. Міні-дискусія.

- Чому, на ваш погляд, попович дав Михайлику прочитати книгу «Космографія»? (а) Бо хотів насміятися над селянським хлопцем; б) щоб він до попівської родини більше не звертався з подібним проханням; в) намагався принизити хлопця, звертаючи увагу на його розум.)

Завдання. Оберіть варіант відповіді або висловіть власний, прокоментуйте його, наводячи переконливі факти з твору.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

До III розділу

1. Який художній засіб використав М. Стельмах, висловлюючись: «На човнику й веслі від нас від'їхав травень»?
 - а) Порівняння; б) метафору; в) епітет.
2. На думку матері Михайлика, найбільше див у світі робиться:
 - а) зоряної ночі; б) на зимові свята; в) влітку на світанні.
3. Що вранці принесла Мар'яна тітці Галині?
 - а) Глечик молока; б) пахучу паляницю; в) марципани.
4. Мар'яна запропонувала Михайлику погнати випасати коняку до Якимівської загорожі, щоб:
 - а) нарвати ягід черешні; б) побачити красу весняного саду; в) назбирати шавлю і грибів.
5. Як звали коняку Михайлика?
 - а) Вірна; б) Обмінна; в) Яскрава.
6. Мешканці Багряниць не полюбляли:
 - а) розводити коней; б) вимовляти літеру «г»; в) садити горобину.
7. «Люди по-різному залишали свої гроші: одні набиралися за них веселощів, а інші — смутку». До перших належав:
 - а) Юхрим Бабенко; б) батько Михайлика; в) дід Дем'ян.

8. Улюбленою піснею у діда Дем'яна була:
 - а) «Не ходи Грицю та й на вечорниці»;
 - б) «Як продала дівчина курку»;
 - в) «Світить місяць, світить ясний».
 9. Дід Михайлика вважає, що найдорожче для бідного чоловіка:
 - а) мати шматок хліба; б) *пісня*; в) воля.
 10. Кому з героїв твору належать слова: «Завжди на ярмарку знайдеш двох дурнів: один дорого просить, другий дешево дає»?
 - а) Дядьку Трохиму; б) *цигану*; в) діду Дем'яну.
 11. Коняку на базарі дід Дем'ян купив у:
 - а) цигана; б) *селянина*; в) попа.
 12. Чим Люба пригостила Михайлика, коли вони зустрілися в Якимівській загорожі?
 - а) Насінням; б) горіхами; в) *суницями*.
- Примітка.** За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

До IV розділу

1. «Думами українського степу» Михайлик вважає:
 - а) *вітряки*; б) селян-хліборобів; в) чумаків.
2. Петро Вдовиченко називає Михайлика:
 - а) розумником; б) *читальником*; в) розбишакою.
3. Кому з героїв повісті належать слова: «Не дивуйтесь, бо що воно, бідне, тямить у панському їдні»?
 - а) Мар'яні; б) *Петру*; в) Трохиму Тимченку.
4. Мар'яна, попівська прислужниця, виконувала роботу:
 - а) *пританцьовуючи і сміючись*; б) невдоволено і зі сльозами на очах; в) з прокльонами і з великим небажанням.
5. За непокору і неслухняність попада називала Мар'яну:
 - а) бусурманихою; б) злодійкою; в) *революціонеркою*.
6. Дядько Петра Вдовиченка воював на Карпатах з:
 - а) ляхами; б) угорцями; в) *австріяками*.
7. Михайлик вирішив звернутися до Мар'яни, щоб та допомогла йому в попа:
 - а) *знайти книгу*; б) набрати гарбузового насіння; в) отримати благословення та дозвіл для навчання у школі.
8. Дід Терентій був майстром:
 - а) *гончарства*; б) ковальства; в) римарства.
9. Піп, як невільників, замикає:
 - а) собак; б) гроші; в) *книжки*.
10. Який фразеологізм використав М. Стельмах до свого героя, коли той перебував у попа?
 - а) *Пекти раків*; б) дістати гарбуза; в) намилити шию.

11. Куди хотів віддати Михайлика батько для подальшого навчання?
а) Сільської чотирирічки; б) *шевця*; в) школи селянської молоді.
 12. Яку книгу отримав Михайлик у попівича:
а) Біблію; б) «*Космографію*»; в) «Пригоди Тома Соєра».
- Примітка.* За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі Михайлик, висловлюючи таку думку: «Як іноді важливо буває, щоб хтось виділив у людини щось гарне та й іншим, менш видющим, підказав». Власну думку обґрунтуйте.
2. Чому, на думку батька дядька Себастьяна, «мужицька музика — ціп і коса». Свої міркування вмотивуйте.
3. Дід Дем'ян мав подяку від самої Революції за те, що:
а) брав активну участь в обороні села від ляхів;
б) *здав машину в повіт*; в) допоміг пораненим партизанам.

Картка № 2

1. Яким чином і для чого, на ваш погляд, М. Стельмах намагається відобразити неповторну красу природи? Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
2. Дослідіть, що спільного і різного у творах О. Довженка «Зачарована Десна» і М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять». Власні спостереження узагальніть.
3. Якою стравою пригостила Люба Михайлика, коли той приїхав рвати черешні до Якимової загорожі?
а) борщем; б) млинцями; в) *кулішем*.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, Мар'яна порівнює панів із свинями? Свої міркування доведіть.
2. Що мав на увазі Шевко, говорячи: «...коли влада не має своєї голови, то показує чуже гузно. На це ніколи багато розуму не вимагалось». Висловіть власну думку.
3. Найкращі черешні тітка Василина називала:
а) крашанками; б) *піснею*; в) любками.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів на уроці

IX. Домашнє завдання

Дібрати матеріал про українські звичаї, про які говориться у творі; опрацювати зміст V, VI розділів повісті.

Урок № 24**М. СТЕЛЬМАХ «ГУСИ-ЛЕБЕДИ ЛЕТЯТЬ».****ЗВИЧАЇ, ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ТВОРІ**

Мета: через художнє слово пояснити учням, як письменник намагається яскраво відобразити звичаї та традиції українського народу в повісті; продовжити знайомство школярів із змістом твору, опрацьовуючи його V, VI розділи; розвивати словник учнів, збагачувати їх мовний запас; формувати кругозір, світогляд; виховувати шанобливе ставлення людини до природи, пошану до звичаїв і традицій народу; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Стельмаха, підручник, ілюстрації «Звичаї та обряди українського народу», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Розповідь учнів про звичаї та традиції українців, які згадуються у творі М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять» із застосуванням ілюстрацій. Звичаї та обряди українського народу.

III. Актуалізація опорних знань**1. Народознавчий конкурс**

1. З якою свійською твариною ходять хлопчики-колядники на різдвяні свята? (*Козю*)
2. Який колір символізує радість життя і любов? (*Червоний*)
3. Чому дарують яйце-писанку з трикутниками? (*На знак побажання достатку в оселі*)
4. Символом сонця є... (*Звіздар або ружа*)
5. З уведенням християнства риба символізувала... (*Ісуса Христа*)
6. На яке народне свято трави і квіти набирають найбільшої сили? (*Івана Купала*)
7. Якої пори року розпочинався рік у давніх слов'ян? (*Навесні*)
8. Для того, щоб швидше прийшла весна, люди випікали з тіста пташок... (*Жайворонків*)
9. Який місяць багатий на весілля за народним календарем? (*Жовтень*)
10. Як у різних місцевостях України називалась гілочка свяченої верби? (*Верба, лоза, шутка*)

11. Рослина, що є символом отчого краю, нашої рідної України? (*Калина*)
 12. Для чого в часи козаччини перед походом кожна дівчина дарувала нареченому вишиту хустку? (*Як символ вірності*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Який календар називається народним? В чому його призначення?
- З чим було пов'язано те, що люди намагалися протягом свого життя дотримуватися народного календаря?
- Назвіть народні свята, які вам подобаються. Чому саме вони є для вас цікавими? Відповідь обґрунтуйте.
- Які народні свята є популярними дотепер?
- Що залишилося у народних святах ще з язичницької віри?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Все, що рідне, хай нам буде
 Найдорожче і святе,
 Рідна віра, рідна мова,
 Рідний край наш над усе!*
 Ю. Шкрумеляк

*Казка вкладає в мої уста ото слово,
 до якого дослуховуються земля і вода,
 птиця в небі й саме небо...*
 М. Стельмах

1. Народознавство у творі

Убога хатина Михайлович батьків, прикрашена вишитими рушниками й кетягами калини, три хлібини й грудка солі на столі, священі страви у мальованих полумисках.

Є щось язичницьке і в тому, як селяни з книг М. Стельмаха ставляться до землі, оранки, сівби, до насіння й дерев, з якими вони розмовляють, як із живими. Письменник не промине нагоди, щоб показати, як жінки тіпають коноплі, прядуть, тчуть, вибілюють полотна; як урочисто проводжають плугатарів у поле на оранку; як майстровито роблять свою справу гончар чи стельмах. Призабута тепер естетика праці селянина завжди відтворюється М. Стельмахом з великою любов'ю і поезією. Він — пристрасний оборонець ладу сільського життя, всього доброго і красивого, що відтворено досвідом українського селянина протягом віків.

2. Зв'язок повісті з УНТ

У творі багато прислів'їв і приказок («Сто друзів — це мало, один ворог — це багато», «Над шкурою дрижати — людиною не жити», «Де не поїсїй, то вродиться», «Справді, добре сміється той, хто сміється останнім»,

«Зверху сміється, а всередині сичить»), влучних народнорозмовних висловів («Птиця також боса ходить і не журиться», «В книжці злеліане слово має бути справжнім святом душі й мислі», «Мужицька музика — ціп і коса», «Чи знайдеться чоловік, якому не треба було б більше, ніж він має»), фразеологізми («Раки пекти»). М. Стельмах — великий майстер художньої деталі при змалюванні портрета, пейзажу.

3. Опрацювання змісту V розділу твору

3.1. Виразне читання цікавих, на думку учнів, епізодів з розділу повісті.

3.2. *Тема*: зображення поваги, любові, щирості Михайлика до дядька Себастьяна.

3.3. *Ідея*: уславлення чуйності, доброти; віра у щасливе майбутнє.

3.4. *Основна думка*: наполеглива праця, прагнення і велике бажання пізнати оточуючий світ роблять людину духовно багатою, розумною, грамотною.

3.5. Композиція.

Експозиція: випасаючи в лісі коняку, Михайлик назбирав багато грибів.

Зав'язка: отримання Михайликом у попа іншої книги — «Тарас Бульба».

Кульмінація: подяка дядька Себастьяна Михайлику за гриби, його розповідь хлопцю про майбутнє щасливе життя.

Розв'язка: шаноба і вдячність Михайлика дядьку Себастьяну за його сердечність і доброту до простого люду.

3.6. Сюжет.

Рано-вранці дід розбудив Михайлика, щоб внук йшов випасати Обмінну до лісу. В лісі хлопчик назбирав багато грибів, переважно красноголовців. Юхрим Бабенко хотів у Михайлика вимінати гриби на «Пригоди Тома Сойера», але хлопець не погодився.

Після обіду юний читач іде до попа, який дав хлопцю іншої книги — «Тарас Бульба». Ця книга дуже вразила Михайлика.

Вечері хлопець пішов до комнезаму. Дядько Себастьян подякував Михайлику за гриби, подарував йому цукерок. Між ними відбулася розмова про можливе щасливе майбутнє життя.

Михайлик, будучи вже дорослим, завжди з великою вдячністю згадував дядька Себастьяна.

3.7. Обговорення змісту розділу за питаннями:

- Чим була багата родина Стельмахів на думку матері Михайлика? («Хоч ми й бідні, та маємо квіти і в городі і на комині, і на полотні, яке зодягає нас»)
- Що полюбляв їсти Михайлик? («Дідусь знає, що я люблю гарячий підпалок, він бере його прямо з гарячої пательні, ломить на чотири

шматки і одну четвертину, що аж димить, подає мені...»)

- Якої вдачі була коняка Михайлика? («...Коли голодна — покірна, а напасеться — не підступись, тоді навіть на свої оксамитні губи назбирує злість.
Сива, шкірячи зеленкуваті зуби, підходить до порога і починає шиєю тертися об моє плече. Іч, як піддобрюється зранку. Я вичитую, яка вона паршива, неслухняна й підступна. А їй хоча б що: знову зачіпає моє плече і квапить на ту нашу, в якій заплутались роси і клапті туману»)
- Яку смішну побрехеньку про веприка розповів Михайлик дядьку Миколі?
- Через що Михайлик не вважав опеньки за гриби? («...Це не гриби, їх, коли вони є, і п'ятилітній малюк назбирає. Інша справа знайти боровика! Він так уміє притаїтися, що не кожний, навіть сіроокий, побачить його»)
- Яким чином хлопчик полюбляв збирати гриби? («...Я не можу, як інші, одразу хапати гриба; мені треба придивитися, присісти, погомоніти з ним, а потім уже орудувати кіскою») Чи вмієте ви «полювати» на гриби? В чому полягає ця особливість?
- Про що відбулася розмова між Михайликом і Юхримом Бабенком, коли хлопець повертався з добрим врожаєм грибів?
- Чому Антона, попівського фурмана, називали Недоламаним? («Від любові до їзди на конях-неуках у нього були поламані ребра, руки, ноги й ніс. Не знаю, що в нього залишилось недоламаним...»)
- Як попович сприйняв прихід Михайлика? Чому? Чим пояснити те, що піп дав хлопцю іншої, доступної для читання книги?
- Яким чином книга «Тарас Бульба» захопила юного читача? («...Допавшись до книги, забувся і про гриби, і про коняку, і про ліс. Я нестямився, коли роса, а далі й вечір упали на діброви. Душа моя сміялася і летіла на Запоріжжя до славного козацтва») Які книги ви полюбляєте читати? Чи були у вас такі книги, від яких ви при читанні отримали таку насолоду, як Михайлик від «Тараса Бульби»? Якшо так, то які?
- Яку винагороду отримав Михайлик від дядька Себастьяна за гриби? Як до нього поставився хлопчик? («...Виймає з кишені довгий в обгортці з пацюрками цукерок, на якого я тільки міг дивитися в ярмаркові дні»)
- Як дядько Себастьян висловився Михайлику про майбутнє? («Не завжди ж буде таке щодення, що насіяла війна. Сьогодні ти, дитя убогих, не маєш навіть учителем стати, бо таке время настало»)
- Якими були слова вдячності Михайлика дядьку Себастьяну? («Дядько Себастьяне, мій перший добрий пророче, моя радість і смуток! Вас уже давно немає на світі, але й досі мені світять ваші глибокі очі, і досі ваша сердечність ходить з людьми, що знали вас. І хай вам пам'ятником буде людська подяка і моє слово...»)

4. Робота над змістом VI розділу повісті

4.1. Переказ цікавих епізодів твору.

4.2. *Тема:* зображення подій, які стосуються Порфирія, що повернувся з банди та відступницької діяльності Юхрима Бабенка.

4.3. *Ідея:* вміння осмислити свої помилки і розпочати життя по-новому (Порфирій); засудження користолюбства, жорстокості, жаги до задоволення власних потреб за рахунок брехні і жорстокості (Юхрим Бабенко).

4.4. *Основна думка:* «Селянин має жити однією політикою — своїм клаптем землі і тим, що вродить на ньому».

4.5. Композиція.

Експозиція: гостювання Михайлика у дядька Себастьяна.

Зав'язка: повернення Порфирія з банди.

Розвиток дії: письмові скарги Юхрима Бабенка на дядька Себастьяна стосовно його рішення щодо подальшої долі бандита Порфирія.

Кульмінація: настирлива вимога Юхрима Бабенка отримати на себе характеристику від дядька Себастьяна.

Розв'язка: читання дядьком Себастьяном характеристики на Юхрима Бабенка, яка відповідала сутності життя цього індивідуума — «...на чужому горі попасти в рай і зачинити за собою двері».

4.6. Сюжет.

Михайлик шовечора полюбляв відвідувати дядька Себастьяна. Одного разу до комнезама заявився Порфирій, який був у банді. Він висловив бажання повернутися додому і розпочати нове та чесне життя.

Дядько Себастьян довіряє Порфирію, але це не подобається Юхриму Бабенку.

Юхрим починає писати проти неправомірних дій комбіда скарги до газети, у повіт, губернію і столицю. До села приїздить комісія, яка здійснює перевірку щодо скарг, але злочину в цьому не виявляє.

Юхрим Бабенко звертається до дядька Себастьяна, щоб той написав на нього характеристику, бо «писарчук» виявив бажання присвятити себе політичній діяльності.

Дядько Себастьян пише реальну характеристику на Юхрима, від якої останній дуже незадоволений і обурений.

4.7. Обговорення змісту розділу за питаннями.

- Чому Михайлик частенько полюбляв ходити до дядька Себастьяна? («...*Ми разом читали якусь книгу, газети чи гомоніли про всяку всячину, а найбільше про те, що буде попереду, коли згине коріння й насіння воєн, людської ворожнечі і злиднів, коли не хурделиця свинцю, а заметіль цвіту буде огортати людину і добрий розум увійде у кожну оселю. Дядько Себастьян перегортав перед собою і мною велич надій, і на їхніх лебединих крилах летіла в майбутнє моя дитяча душа*»)
- Яким уявляв своє майбутнє хлопчик? («*І не раз я тоді бачив себе «вчителем у крамній сорочці і навіть у черевиках*»)

- Через що Порфирій покинув банду і прийшов до дядька Себастьяна? (*«Не допомогли... а тільки виломили (бандити) мою долю. Того й прийшов до тебе...»*)
- Чим вирішив зайнятися Порфирій після того, як відмовився від перебування у банді? (*«...Знову ревно припав до свого напівзруйнованого, обнесеного війною хутірця. Вилузуєчись із шкури, недосипаючи ночей, він товкся в хазяйстві, наче в неклі, надіючись зробити з нього рай»*)
- Що зумовило Порфирія потрапити у банду?
- Для чого Порфирій хотів, щоб його вдарив дядько Себастьян? (*«Щоб легше і надійніше на душі було. Це мені, вважай, як сповідь буде»*)
- З чим пов'язано те, що Юхрим Бабенко написав на Порфирія скарги? (*«Юхриму Бабенко потрібна була пильність і недаремність викривача, щоб на цих конях доскочити до служби поки хоча б у повіті. Чому йому таку голову і почерк занпащати в селі? І ще хотілося Юхримові зажити слави кореспондента — і від дядьків шана, і від жіноцтва повага. На щастя, й трапилось підходяще діло. Революція у небезпеці, і її рятує Юхрим! І він пише і радіє з написаного»*)
- В чому звинуватив Юхрим Бабенко дядька Себастьяна стосовно Порфирія? (*«В дописі і в заявах він звинувачував дядька Себастьяна в тяжких гріхах проти революції: у втраті класової пильності, у підозрілих зв'язках із класовими недобитками, в самостійності розуму і соображення та рукоприкладства. Найбільше пильний сількор налягав на те, як можна було відпустити бандита додому без погодження, дозволу й документації вищестоящих органів»*)
- Яким було лікування на ті часи? Чи це було зумовлено? (*«Та й лікували тоді по селах не так лікарі, як ворожити, костоправи й шептухи, орудуючи заклинаннями, зумовляннями, тьху-тьхуканням, непочатою водою і землею. Їх найчастіше прикладали до серця і ран. Коли ж хто умирав, на це дивились по-філософськи. Бог дав, Бог і взяв»*)
- Яким чином скористався б Юхрим Бабенко заслугами дядька Себастьяна, будучи на місці голови комбіву? (*«...Навіть за всі свої рани нічого не може відхопити собі. Коли б це йому, Юхримові, хоч клаптик такої біографії, то він би уже в самій столиці крутив ділами, як циган сонцем, і не вилазив би з храму»*)
- Як охарактеризував дядька Себастьяна Юхрим Бабенко? (*«...Ледачий, як паразит, брехливий, неначе пес, кусючий, мов гад, а смердючий, ніби тхір: що видить, те брідить. Основа життя і діяльності його — на чужому горі попасти в рай і зачинити за собою двері, щоб туди більше ніхто не потрапив. Люди кажуть, що Юхрим Бабенко зшитий з гадючих спинок, але документально підтвердити цього не можу, а підтверджую, що він соціально небезпечний на всіх державних посадах, без них теж буде каламутити воду, але з меншими коментарями...»*)
- Чим закінчується зустріч Юхрима Бабенка з дядьком Себастьяном?

VI. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

До V розділу

- Коли дід Дем'ян вранці будив Михайлика, він, звертаючись до внука, говорив:
 - «За спання не купиш коня»;
 - «Скільки не спи — всього не охопиш»;
 - «Прокидайся, так і не побачиш ранній схід сонця».
 - Збираючись до лісу випасати коняку, Михайлик хотів там:
 - назбирати грибів;
 - нарвати суцвіття липи;
 - натрусити горіхів.
 - Говорячи про схід сонця, М. Стельмах згадує про сузір'я:
 - Чумацький Шлях;
 - Водоля;
 - Великої Ведмедиці.
 - Який герой «всередині сміється, а зовні ображається»?
 - Попович;
 - дядько Себастьян;
 - дядько Микола.
 - Михайлик повсякчас мріяв, що як вернеться батько додому, то він принесе сину:
 - цікаву книжку;
 - чобітки;
 - нові санчата.
 - Хлопець не збирав грибів, які, «поки доїдеш додому, перетрутуться на сміття». Назвіть ці гриби:
 - боровики;
 - опеньки;
 - сироїжки.
 - Кого з героїв Михайлик охарактеризував: «Хоч і високий ти до неба, та дурний, як не треба»?
 - Юхрима Бабенка;
 - Гаврила Шевка;
 - Трохима Тимченка.
 - Фурмана Антона називали Недоламаним, бо:
 - він розмовляв нечіткою мовою;
 - у нього були поламані ребра від любові до їзди на коні;
 - зіпсував стріху своєї хати.
 - Антон Недоламаній у розмові з Михайликом, коли хлопець прийшов до попа, згадав:
 - «Ще не вмерла Україна»;
 - «Інтернаціонал»;
 - «Пісню про рушник».
 - Піаніно, яке було у дядька Себастьяна, Михайлик назвав:
 - іграшкою;
 - дивом;
 - чародійкою.
 - Коли хлопець прийшов до батьюшки віддати книгу, то у світлиці побачив, як піп і його син грали у:
 - шахи;
 - нарди;
 - карти.
 - Яку книгу піп дав Михайлику наступного разу для читання?
 - «Козаки-розбійники»;
 - «Червоне і чорне»;
 - «Тарас Бульба».
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

До VI розділу

- Дядько Себастьян і Порфирій колись разом:
 - працювали у колгоспі;
 - навчалися;
 - будували школу.
- «...Хіба це життя, коли свій свого починає їсти, коли свій на свого дивиться, наче на ворога?» — так висловився:
 - Порфирій;
 - дядько Себастьян;
 - Юхрим Бабенко.

3. Ефекти Юхрима Бабенко любляв:
 - а) у книжках; б) українських піснях; в) одязі.
4. Кого з героїв твору стосується висловлювання: «Зверху сміється, а всередині сичить»?
 - а) *Юхрима Бабенко*; б) попа; в) Петра Вдовиченка.
5. Дядько Себастьян звинувачував Юхрима Бабенка:
 - а) у хитрості; б) *зрадництві*; в) брехні.
6. На думку дядька Себастьяна, з рота Юхрима Бабенка «вискакували не слова, а...»:
 - а) стріли; б) шмелі; в) *жаби*.
7. Який документ попросив скласти Юхрим Бабенко дядька Себастьяна?
 - а) Доручення; б) розписку; в) *характеристику*.
8. Було дуже престижним для кожної людини, коли говорили, що вона:
 - а) вмів писати революційні статті;
 - б) може грамотно роз'яснити політичну ситуацію;
 - в) *служила в рядах Червоної Армії*.
9. За що Юхрим Бабенко був ображений на дядька Себастьяна? Бо голова комнезаму:
 - а) *написав на нього негативну характеристику*;
 - б) звинуватив його у розкраданні державного майна;
 - в) не дозволив йому вирубувати ліс.
10. Частенько відвідуючи дядька Себастьяна, Михайлик любляв з ним:
 - а) пограти в шахи; б) *почитати якусь книгу або газету*;
 - в) поговорити про роль книжки в житті людини.
11. Який художній засіб використаний у фразі: «на... лебединих крилах летіла в майбутнє моя душа»:
 - а) епітет; б) порівняння; в) *метафора*.
12. Досить поспілкувавшись з Михайликом, дядько Себастьян пригощав хлопця:
 - а) цукерками і печивом; б) *хлібом і часником*;
 - в) борщем зі сметаною.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Яку думку намагався висловити дідусь Дем'ян, говорячи: «Що ми варті без худоби?» Відповідь обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте, чи свідчать слова Михайлика про його стійкість, силу волі: «Я ніколи ні на кого не скаржився. Навіть коли дурно-пусто мене били». Свої міркування доведіть.
3. Дядько Себастьян вважав, що Михайлик в майбутньому може бути:
 - а) письменником; б) науковцем; в) *учителем*.

Картка № 2

1. Висловіть власну думку стосовно того, що мав на увазі автор твору, характеризуючи дядька Миколу: «...іде з косою по землі, щоб до останнього свого дня розкидати по ній сонячну щедроту душі». Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
2. В чому, на ваш погляд, виявилися лицемірство, хитрість, підступність попа і його сина по відношенню до Михайлика? Свої спостереження обґрунтуйте.
3. За те, що Михайлик приніс дядьку Себастьяну грибів, комнезам пригостив хлопця:
а) горіхами; б) *цукерками*; в) насінням.

Картка № 3

1. За що, на ваш погляд, Михайлик був вдячним дядьку Себастьяну? Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору і свої міркування.
2. Дослідіть, що мав на увазі Порфирій, висловлюючись про таке: «Моя політика в землі лежить...». Висновок обґрунтуйте.
3. В село Михайлик їхав, мов переможець, після того, як він:
а) *набирав багато грибів*; б) отримав від попа іншої книги;
в) допоміг дядьку Себастьяну.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів
навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

Дібрати матеріал до характеристики образів членів родини Михайлика, дядька Себастьяна та Миколи, Люби; опрацювати зміст VII, VIII розділів твору.

Урок № 25**М. СТЕЛЬМАХ «ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ». СИМВОЛ
ОБРАЗУ ГУСЕЙ-ЛЕБЕДІВ. ІНШІ ОБРАЗИ ТВОРУ
(ДІД, БАТЬКИ, ПОДРУЖКА ЛЮБА)**

Мета: продовжити роботу над опрацюванням змісту повісті, зокрема звертаючи увагу на її VII, VIII розділи; з'ясувати символічний образ гусей-лебедів; схарактеризувати інші образи твору (дід, батьки, подружка Люба); розвивати пам'ять, творчу уяву, логічне й абстрактне мислення, увагу, вміння спостерігати, робити висновки, формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття любові, поваги до своїх батьків, рідних, оточуючих,

риси доброти, порядності, чесності; прищеплювати пунктуальність, відповідальність за доручену справу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Стельмаха, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина на краще знання героїв твору.

- «...З одних недогарків нажив козак грошви. Його подвір'я поки ще не закарлючувалось на дрантогузтво: було кому на ньому іржати, мукати, бекати і кувікати». (*Церковний титар*)
- «До робити... був рідким, наче юшка, зате круто міг замісити якусь сутягу чи паскудство і на ньому показати спритність своєї невеликої голови, мізки якої найбільше були націлені на свіжу копійку». (*Юхрим Бабенко*)
- «Треба десь зробити січкарню, драча, крупорушку чи керата,— співаючи зробіть, дайте тільки заліза, дерева і ввечері добру чарку монопольки. А хочете вітряка, то й вітряка вибудує під самі хмари...» (*Лід Дем'ян*)
- «Сам... рудий, кирпатий і невеличкий на зріст, зате вусища в нього зародили, наче з гетьмана, а під ними і поверх них то чайяться, то розгулюють посмішка і насмішка. Жив хоч і бідно, зате весело...» (*Дядько Микола*)
- «...Коли треба щось робити, охоче допомагаю дідусеві, пасу нашу вредюгу коняку, рубаю дрова, залюбки гострю сапи, люблю з мамою щось садити або розстеляти по весняній воді і зілля полотно, без охоти, а все-таки потроху цюкаю сапкою на городі і не вважаю себе ледащом». (*Михайлик*)
- «В її устах і душі «насіння» було святим словом. І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками-нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю». (*Мати Михайлика*)
- «З двору наполохано виходить у рам'ї, у розтоптаному взутті глибокоока, ще молода жінка, її погляд шукає землі, а розгонисті брови летять угору. ...Жінка зупиняється... потрісканими пальцями поправляє хустинку, а в її чорних очах закипають темні сльози...» (*Жебрачка*)
- «Обличчя... таке, наче вона молиться. Це тому, що вона дуже любить сад, доглядає і уболіває над ним, кожна в ньому нащепа міцно перев'язана стьожками, видертими із рукавів її сорочок». (*Бабуса*)
- «Біля самого вориння з козубом у руці стояла чорнява худенька дівчинка років восьми, очі в неї карі, з краплинами роси, рум'янци темні, а губи відстовбурчилися рожевим потрісканим вузликом і чось радіють собі». (*Люба*)

- «...Оту босоногу з двома рухливими косами віхолу, що все робить навбіжки, пританцьовуючи і сміючись або співаючи. ...Насочується сміхом, продаючи білі підківки зубів і аж три ямки: дві на щоках, а третю на підборідді». (*Мар'яна*)
- «...Його старий залоєний картузик, ганчір'ясту одежинку і чи не вперше бачу, що він справді славний: і брови в нього чорні, сосонкою, і очі красиві». (*Петро Вдовиченко*)
- «Все в нього було вже колишнім, навіть воєнкомівські штани і облянялий, напрутий пружиною картуз. І тільки з півфунта розсипаних всюди веснянок тримали фасон — анічутінку нічим не журились. Не було їх лише на приступці носа — на неї хтось накинув сітку прожилок, які міняли колір залежно від того, скільки і чого випив чоловік». (*Гаврило Шевко*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Що ви розумієте під образом-символом?
- На що необхідно звертати увагу під час характеристики того чи іншого образу твору?
- Дайте визначення поняттю «літературний герой». Як розподіляються літературні герої у художньому творі?
- Чому повчають вас герої художнього твору? Наведіть приклад.
- Для чого автори художніх творів не завжди висловлюють власне ставлення до своїх героїв? Власну думку обґрунтуйте і доведіть.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Чом, чом, чом, земле моя,

Так люба ти мені?

Народна пісня

Тільки вільний народ своє щастя кує,

Тільки вільний народ і бере, і дає...

О. Олесь

1. Символ образу гусей-лебедів

Повість розпочинається хвилюючою картиною: «Прямо над нашою хатою пролітають лебеді». На крилах своїх вони несли весну і життя. «А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білим хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді!

А вища скрипка і срібний відгомін бринять, еднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану дальину. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...»

Символ лебединої краси — неповторні, швидкоплинні роки дитинства, які роблять цей світ кращим, добрішим, досконалішим. Саме таким його хотів бачити великий письменник Михайло Панасович Стельмах.

2. Характеристика образів твору

2.1. Дід Дем'ян.

2.1.1. Цитатна характеристика.

- «Серед майстрового люду найбільшої слави зажив мій дід Дем'ян, якого знав увесь повіт. Чого тільки не вмів мій дідусь! Треба десь зробити січкарню, драча, крупорушку чи керата,— співаючи зробить, дайте тільки заліза, дерева і ввечері добру чарку монопольки. А хочете вітряка, то й вітряка вибудує під самі хмари; у кузні вкує сокиру, у стельмашні злагодить воза й сани, ще й дерев'яні квіти розкидає по них. Залізо й дерево аж співали у діда, поки сила не повиходила з його рук. Міг чоловік нехитрим інструментом вирізати і просту людину, і святого».
- «...Через те що мого діда знали по всіх довколишніх селах, йому не так просто було дійти до кінської торгівниці — його одразу потягли в ті незаконні «дімки», де люди по-різному залишали свої гроші: одні набиралися за них веселощів, а інші — смутку. Дід саме був із тих, що купляють веселощі на душу, а рум'яніці на вид».
- «Найдорожчим для бідного чоловіка є земля, вірна жінка і пісня».
- «З незвичайної делікатності дідуся дивувались і потроху посміювались наші вуличани. Де ж це видно так жалувати в селянстві жінку, як жалував він? Коли дідусь пізно повертався з роботи чи заробітків, то шкодував будити свою дружину, а сідав на призьбі коло її вікна і отут, припадаючи росою, засинав до ранку. За це не раз його сварила бабуся. Дід обіцяв, що більше цього не буде, і знову робив по-своєму».
- «...Біля вікна дружини і прихопив мого діда останній осінній сон і простуда. Прокинувся він на світанку з хворобою в грудях. Її вже не змогли вигнати ні піч, ні парене зерно, ні добра чарка. Через три дні спочивав у домовині. На подушці біля його голови востаннє лежали любисток, материнка і шавлі...»

2.1.2. Орієнтовний план до характеристики діда Дем'яна.

- 1) Дід Дем'ян — представник старшого покоління Стельмахів.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру героя: а) добрий; б) розумний; в) працьовитий; г) веселий; д) відчайдушний.
- 4) Роль діда у вихованні Михайлика.

2.1.3. Бесіда за питаннями до характеристики діда Дем'яна.

- Яким ви уявляєте діда Дем'яна? Як його описує автор?
- Що цікавого дід розповідав Михайлику?
- Яким чином дідусь прищеплював онуку любов до природи, оточуючого світу?

- За що люди поважали діда Дем'яна?
- В чому прослідковується мудрість дідових розповідей?
- Чи був дід для Михайлика авторитетом? Свої міркування обґрунтуйте.
- Які особливості мови діда Дем'яна? (*Доступна, образна, казкова*)
- Висловіть власне ставлення до героя цього твору.

2.2. Бабуся.

2.2.1. Цитатна характеристика.

- «Обличчя в бабусі зараз таке, наче вона молиться. Це тому, що вона дуже любить сад, доглядає і уболює над ним, кожна в ньому нашчапа міцно перев'язана стьожками, видертими із рукавів її сорочок».
- «...Саме ще йде поглянути на свою втіху-садок. Кожне деревце тут посаджене її руками, й до кожного з них вона мала своє тихе слово. Було так цікаво слухати, коли бабуся, наче з ріднею, розмовляє з деревами, тому я й ув'язуюсь за нею. Але бабуся не полюбляє, щоб хтось прислухався до її розмови з садком. Тому вона зараз тільки підійшла до кількох дерев, поторкала їх руками, щось прошепотіла й незабаром повела мене в хату».
- «Недовго пережила його й дружина: тяжко засумувавши, вона злягла, а коли почула свою смертну годину, підвелася, сама вибіліла стіни, помастила домівку, принесла з городу прив'ялих чорнобривців, купчаків і паністки, розкидала по хаті і звеліла увечері скликати рідню. При поганенькому, бензином заправленому сліпаку востаннє вечеряла зі своїм родом бабуся. ...Через день бабуню поховали поруч з дідусем».

2.2.2. Орієнтовний план до характеристики бабусі.

- 1) Бабуся — проста селянська трудівниця.
- 2) Зовнішність героїні.
- 3) Риси характеру: а) добра; б) щира; в) працьовита; г) чуйна; д) богобоязлива.
- 4) Любов бабусі до саду.
- 5) Ставлення дідуся до бабусі.
- 6) Значення бабусі у формуванні Михайлика.

2.2.3. Бесіда за питаннями до характеристики бабусі.

- Коли ви вперше у творі знайомитеся з бабусею?
- Чим найбільше полюбляла займатися бабуся? Про що це свідчить?
- Для чого бабуся намагалася привчити Михайлика?
- Як бабуся ставилася до пестошів онука?
- Що, на ваш погляд, Михайлик цінував у бабусі?
- Як ви ставитесь до своїх бабусь? Чим вони нагадують бабуся Михайлика?

2.2.4. Підсумок.

«Народились мої дід та баба ще кріпаками, побралися уже вільними і стали жити на пішаку. А коли селянський поземельний банк почав продавати землю князя Кочубея по сто двадцять п'ять карбованців готівкою,

а в розстрочку на сорок дев'ять років — по триста карбованців за десятину, мій дід скріпив купчу на три шнури та й продав за них свою силу й роки. А що ж було робити, коли в хаті як не через рік, то через два скрипіла коліска і народжене життя мало йти в світ не старцем, а сівачем».

«...Уже й життя минуло їхнє, та й досі мої старі жили, наче молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні.

Уміли шанувати й добрих людей, і мовчазну скотину, і святу працю, і святий хліб, тільки не вміли шанувати свого здоров'я».

2.3. Образ батька Михайлика — Панаса Дем'яновича.

2.3.1. Цитатна характеристика.

- «Я пізнав і не пізнав свого тата. Десь, неначе з далекої темені, обзивався мені його голос, десь ніби я бачив ці очі, але де — не знаю. Одначе як гарно було пригортатися до цього чоловіка, що однією рукою притримував мої босі ноги, а другою — голову».
- «Побалакати з батьком нам не дали сусіди. Їх одразу ж набилась повна хата, на столі з'явилися немудрі подарунки... Я захопив у сон батькові слова: «Нічого не вигорить у них, нічого! Коли не втримались на гриві — не вдержаться на хвості!»
- «І досі з глибини років озивається голос мого батька, який одного прихмареного ранку поставив мене, малого, радісного і схвильованого до плуга, а сам стояв біля коней. Дома він про нашу працю говорив як про щось героїчне: «Хмари йдуть на нас, громи обвалюються над нами, блискавки падають перед нами, а ми собі оремо та й оремо поле».

2.3.2. Додатковий матеріал.

В образі Панаса Дем'яновича втілена ота вікова селянська мудрість і доброта, що так характерна для простих, чемних трудівників-хліборобів. Все життя своє батько працює на землі, на тій загорьованій десятинці, що і годує, і зодягає, і на світі держить його і сім'ю. Таким чином, першовідкривачами краси життя виступають потомственні хлібороби.

2.3.3. Орієнтовний план до характеристики образу Панаса Дем'яновича.

- 1) Батько Михайлика — лицар-хлібороб.
- 2) Зовнішність і портрет героя.
- 3) Риси характеру Панаса Дем'яновича: а) добрий; б) працьовитий; в) відповідальний; г) чуйний.
- 4) Інші риси: а) авторитетний серед селян; б) шанобливий у ставленні до рідної землі, родини; в) захисник інтересів простого люду.
- 5) Панас Дем'янович — втілення вікової селянської мудрості.

2.3.4. Бесіда за питаннями.

- Яким Михайлик уявляв свого батька? Чого він очікував від нього?
- Чому батько привчав Михайлика?
- В чому проявляються батьківська турбота, піклування про сина?

- Що свідчить про батьківську самовідданість синові? (*Носив до школи; купив чоботи, бублика з маком.*)
- Чи було соромно батькові за Михайлика-школяра? Відповідь вмотивуйте.

2.4. Образ матері Михайлика — Ганни Іванівни.

2.4.1. Цитатна характеристика.

- «Цієї уваги до всього доброго, красивого вділила мати й мені. І я теж, як свято, очікую того дня, коли грім розморожує сік у деревах чи коли не зіллям, а хлібом починає пахнути жито. І як досадно буває, що таку любов дехто вважає пережитком чи сентиментами. Я й досі впевнений, що холодність збіднює і світ, і душу навіть дуже розумним людям». (*Михайлик про мамину поетичну вдачу*)
- «Он прочитав один розумник геть усю Біблію і позбувся того, що мав у черепку,— показуючи пальцем на лоба, страхає мене святим письмом». (*Ставлення матері до Біблії*)
- «В її устах і душі «насіння» було святим словом. І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками-нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю. Мати вірила: земля все знає, що говорить чи думає чоловік, що вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого: і роботяшого, і ледачого».
- «Коли на городі з'являвся перший пуп'янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник, мати брала мене, малого, за руку і вела подивитися на це диво, і тоді в блакитних очах її назбирувалось стільки радості, наче вона була скарбничим усієї землі. Вона перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній гороб і калину, вона першою показала, як плаче от радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує оп'янілий джміль. Від неї першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою і серцем...»
- «Що їй думалось тоді, моїй сільській босоногій Ярославні, перед людяністю, скромністю і мудрістю якої я й досі схиляю свою вже посивілу голову. Не знаю, як би склалась моя доля, коли б біля неї не стояла, мов благання, мов зажурена мати. Я й досі чую на своєму чолі, біля свого серця спокій і тепло її позазілюваних, потрісканих рук. Може, тому його й було так багато, що воно трималося не на поверхні, а в глибоких шпаринах материнських рук...»

2.4.2. Додатковий матеріал.

Найбільша захисниця краси — Михайликова мати. То вона, жінка-берегиня, навчила сина любити роси, калину, ранковий туман, розквітлого соняшника.

Ганна Іванівна, мати Михайлика, була неписьменною жінкою. Для неї книги — це поле і хліб, квіти і трави, сад і город. Вона безмежно закохана

в святу землю, так же любить все, що росте на землі, так же невтомно працює й на полі, і на городі, і в хатньому ділі. Мати Михайлика, хоч і живе в нестатках, але ніколи не нарікає на життя, на свою нелегку долю: любить своє господарство, хай яке воно бідне не буде; любить свій город і садок, своє село.

Сама невтомна трудівниця, вона змалку привчає до праці і Михайлика. І дитині ця праця видається не тяжкою, а гарною, потрібною.

У праці Ганна Іванівна знаходила свою найвищу радість: «...Як свята, очікувала садіння, косовиці, жнив; вона любила, щоб снопи були гарними, як діти, а полукіпки, наче парубки — плече в плече. І дуже полюбляла в жнива після праці лягти на воза і дивитись на зорі, на Чумацький Шлях, на Стожари і на отой Віз, що народився із дівочих сльозин».

2.4.3. Орієнтовний план до характеристики образу Ганни Іванівни.

- 1) Ганна Іванівна — берегиня родинного добробуту і злагоди.
- 2) Зовнішність героїні.
- 3) Риси характеру матері Михайлика: а) щира; б) добра; в) працююча; г) уважна; д) справедлива; е) наполеглива; є) цілеспрямована.
- 4) Ставлення Ганни Іванівни до природи, родини, художніх творів, Біблії.
- 5) Ганна Іванівна — це образ духовно багатой, красивої, трудящої жінки-селянки.

2.4.4. Бесіда за питаннями.

- Чому вчить мати сина?
- Що свідчить про те, як мати постійно піклується про здоров'я своєї дитини?
- Як Ганна Іванівна прищеплює синові любов до землі-годувальниці? Наведіть приклади, посилаючись на текст твору.
- Чи була мати суворою по відношенню до свого сина?
- Як мати поставилася до сина, коли той без дозволу взяв ночовки, насіння?
- Яким Ганна Іванівна хотіла бачити Михайлика у майбутньому? Чи відчуваєте ви теплоту, ласку, лагідність своїх матерів по відношенню до себе? В чому це виявляється?

2.5. Образ подружки Люби.

2.5.1. Цитатна характеристика.

- «...Стояла чорнява худенька дівчинка років восьми, очі в неї карі, з краплинами роси, рум'янці темні, а губи відстовбурчилися рожевим потрісканим вузликом і чогось радіють собі».
- «А я вже в школу ходжу. У нас в одному класі вчиться дві групи — менші сидять попереду, більші — позаду. Мене ж вчителька посадила на самій першій парті, — хвалиться і радіє дівчина».
- «...Де ішла — зникла тоненька, мов горсточка, постать...»

2.5.2. Додатковий матеріал.

Люба — перша приятелька Михайлика, шкільна подруга. Ця дівчина — сама щедрість, доброта. Вона мовби випромінює сонце. Це маленька лісова царівна, яка знає дуже багато таємниць природи. Дівчина надзвичайно спостережлива, чуйна. Це вона «пособила» Стельмахам не їхати з Поділля в Херсонські степи... Як і тітка Василина, Люба співуча: «В них живуть голоси... предків». Героїня розуміє проблеми іншого і сприймає їх, як свої.

2.5.3. Орієнтовний план до характеристики образу Люби.

- 1) Люба — подружка Михайлика.
- 2) Портрет і зовнішність героїні.
- 3) Риси характеру Люби: а) щедра; б) добра; в) чуйна; г) лагідна; д) працьовита; е) турботлива.
- 4) Любов героїні до природи.
- 5) Люба — гарна співачка.
- 6) Значення образу подружки Люби.

2.5.4. Бесіда за питаннями.

- Де вперше Михайлик зустрічається з Любою?
- Як Люба ставиться до Михайлика?
- Про що свідчить обізнаність Люби у природному середовищі?
- За що, на ваш погляд, героїня поважає і любить Михайлика?
- В чому виявляється любов дівчини до природи? (*Любить тварин, особливо ліс, де їй все знайоме і рідне*)
- Чому Люба дорожить дружбою з Михайликом?
- Яке значення має Люба на формування позитивних рис характеру в Михайлика?

3. Опрацювання змісту VII розділу твору

3.1. Виразне читання окремих епізодів з розділу.

3.2. *Тема:* зображення останньої цікавої подорожі Михайлика з дідусем.

3.3. *Ідея:* возвеличення любові до дідуся з бабусею, шанобливе ставлення до них.

3.4. *Основна думка:* вірність, любов, гармонія, взаєморозуміння — ось основа для повноцінного сімейного життя (дідусь і бабуся).

3.5. Композиція.

Експозиція: повернення Михайлика з дідом додому під нічними зорями після сінокосу.

Зав'язка: зустріч подорожуючих з червоноармійцями.

Кульмінація: хвороба і смерть дідуся.

Розв'язка: страждання бабусі за дідусем, її поховання.

3.6. Сюжет.

Дідусь з Михайликом зоряної ночі поверталися додому з Майданів. Внук милувався зоряним небом і мріяв про те, як піде до школи (дідусь пообіцяв

його повести до неї). Під час подорожі героїв зустріли червоноармійці. Один з червоноармійців наголосив на необхідності вчитися Михайлику.

Повернувшись додому, подорожуючі вирішили не будити родину і заночувати у клуні на сні. Дідусь ночував на вулиці, прилігши на лаві біля бабусиного вікна. В результаті — захворів і помер. Незабаром бабуся, страждаючи за дідусем, теж померла.

3.7. Обговорення змісту розділу за питаннями.

- Про що згадував М. Стельмах, проживши піввіку? (*...Далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави, що завтра стануть сіном, велетенські шоломи копиць, останній срібний дзвін коси, і перший скрип деркача, і соняшник возника під косарським таганком, і пофоркування невидимих коней, що зайшли в туман, і тонкий посвист дрібних чирят, що струшують зі своїх крилець росу, і дитячий схлип річечки, в яку на все літо повходили м'ята, павині вічка, дикі півники, та й не жураються, а цвітуть собі»*)
- Яке значення має епіграф до розділу?
- Що було перешкодою для отримання Михайликом освіти?
- З чим пов'язано те, що хлопчик полюбляв зірки?
- Звідкіль їхали дідусь з Михайликом, повертаючись додому? (*«...Ми з дідусем повертаємося із Майданів. Тут у лісових оселях дідусь робив людям вулики і лагодив немудру сільську машинерію. Були ми навіть у першій комуні, де хлібороби, опасуючись бандитів, і в поля виїжджають зі зброєю»*)
- Як Михайлик сприйняв трьох вершників, які зустрілися в дорозі?
- Про що відбулася розмова між Михайликом і червоноармійцем?
- Яким чином Дем'ян пояснив червоноармійцям про причини неосвіченості простого люду? (*«Кому тільки не треба було нашого хліба? Чисто всім! І діти наші були потрібні всім до чужої роботи, а не в школі. Ось воно й вийшло так: і ноги в нас не взуті, а голови босі»*)
- Що пообіцяв дідусь Михайлику до того, як хлопець розпочне навчання у школі? (*«І книжку тобі куплю, і чорнила з бузини зроблю, і на крамну сорочечку розстараємось. А потім, гляди, на чобітки розживемося, підіб'єм їх підковами, будеш ти межі люди і вибивати іскри...»*)
- Чому по приїзді додому Михайлик з дідусем вирішили ночувати в клуні на сні? (*«...У клуні і просторніш, і здоровіше...»*) В чому виявилась благородність цього рішення? (*«...Не будемо будити ні бабуню, ні матір,— нарobiliлись, навихались вони за день, то хай спочивають на здоров'я»*)
- Які стосунки були між дідусем і бабусяю? (*«...Старі жили, наче молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні»*) Що цим хотів зазначити М. Стельмах?
- В чому полягали особливості народної медицини під час лікування дідуся? (*«...Не змогли вигнати ні піч, ні парене зерно, ні добра чарка»*) Як ви лікуєтесь від хвороб?

- Що зробила бабуся, відчуваючи свою смерть? (*«...Сама вибіліла стіни, помастила димівку, принесла з городу прив'ялих чорнобривців, купчаків і паністки, розкидала по хаті і звеліла увечері скликати рідню»*)
- Як зрозуміти, що у бабусі боліла душа?

4. Опрацювання змісту VIII розділу повісті

4.1. Виразний переказ цікавих епізодів з твору.

4.2. *Тема*: зображення перших кроків шкільного життя Михайлика.

4.3. *Ідея*: возвеличення любові, жаги до навчання, пізнання нового, цікавого, корисного, незважаючи на бідність, життєві труднощі.

4.4. *Основна думка*: людина відчуває себе щасливою, коли досягає своєї мети (Михайлик навчається у школі, батько придбав йому чоботи.)

4.5. Композиція.

Експозиція: сумування Михайлика за померлими старими.

Зав'язка: зустріч хлопчика з Любою, приїзд батька Михайлика.

Кульмінація: Михайлика приймають до школи у другий клас.

Розв'язка: батько купує сину чоботи.

4.6. Сюжет.

Михайлик дуже переживає через смерть старих.

Люба і матір заспокоювали його.

Повернення Панаса Дем'яновича додому, син не зразу пізнає батька. Тато веде сина до школи. Після невеликого екзамену вчитель Настя Василівна записала Михайлика до другого класу школи.

Оскільки у хлопця не було чобіт, батько носив на руках сина до школи. Незабаром Панас Дем'янович купує сину бублика з маком та чоботи.

4.7. Бесіда за питаннями.

- Як Михайлик сприйняв смерть дідуся і бабусі? (*«Поменшав світ, померкли дні мої, а ночі так тривожать, що я прокидаюсь мокрий од сліз»*)
- Через що Люба хотіла зустрітись з Михайликом? (*«Я знаю у тебе горе, а коли горе — в усіх болить серце. Того і хотіла побачити тебе»*)
- Що цікавого розповіла Люба Михайлику про народження сестрички? (*«...Лежить собі в колісці і все губами плямкає... Гарньєнка, тільки ямки ходять там, де мають зійти брови»*)
- Чим похвалилася Люба другу? (*«А я вже в школу ходжу. У нас в одному класі вчитьєся дві групи — менші сидять попереду, більші — позаду. Мене ж вчителька посадила на самій першій парті...»*)
- Що запропонувала дівчина подивитися Михайлику? (*«...На борсучу нору, віднірки, на гніздо трясогузки, на джерело»*)
- Через що чоловік тітки Василини змінив до неї своє ставлення? (*«...Він таким добрим став, хоч до рани прикладай, і все боїться, щоб тітка не поїхала співати у місто.— Краще,— каже,— мені співай, а я тобі буду із усіх яєць гогель-могель колотити»*)
- Як Михайлик сприйняв приїзд батька? (*«Ні, не пізнаю,— кажу я тихцем, і тепло-тепло стає мені на грудях цього дужого незнайомого і наче*

знайомого селянина.— Ви звідки будете?.. Я пізнавав і не пізнавав свого тата. Десь, неначе з далекої темені, обзивався мені його голос. Десь ніби я бачив ці очі, але де — не знаю»)

- Розкажіть про перше відвідування школи Михайликом. На які питання вчительки мав відповісти хлопчик?
- Чому Панас Дем'янович був задоволений початковими досягненнями свого сина? («...Вчителька одразу ж нас так порадувала, що тато ніби аж підріс, а я мало не підстрибнув угору»)
- Що необхідно було мати Михайлику для навчання у школі? («...Треба було збігати в ліс, нарвати ягід бузини, надерти дубової кори, а потім зварити їх із іржею, щоб на завтра було те чорнило, яким писали тоді»)
- Якою була реакція у матері Михайлика та дядьки Миколи на те, що хлопця було прийнято до школи? (Мати: «І що тільки буде з цієї дитини?» Дядько Микола: «Увесь піде в мене,— це по нас обох уже видно»)
- Яким чином Михайлик потрапляв до школи взимку? («Отак перші дні зими тато заносив мене у школу, а після уроків знову загортав у кирею і ніс додому. До цього призвичаїлися і школярі, і вчителька, і я...»)
- Що Михайлику нагадувало слово «кирея»? («Якби тепер запитали, яку найкращу одягу довелося мені бачити по світах, я, не вагаючись, відповів би: кирею мого батька. І коли іноді в творах чи н'єсах я зустрічаю слово «кирея» — до мене трепетно наближаються найдорожчі дні мого дитинства»)
- Якого гостинця отримав Михайлик від батька одного зимового вечора? (Бублик з маком і чоботи)
- Чому Михайлик, отримавши від батька чоботи, згадував дідові слова: «Будеш іти межі люди і вибивати іскри...»?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Завдання до VII розділу повісті

1. Все життя героя твору приваблюють і хвилюють:
 - а) улюблені краєвиди лісу; б) високі зорі; в) сільські трудівники.
2. Які художні засоби використав М. Стельмах, висловлюючись: «Оксамитний холоднуватий вечір ворухиться навколо нас...»?
 - а) Епітет та метафору; б) метафору та порівняння;
 - в) порівняння та епітет.
3. У Майданах дідусь робив людям:
 - а) човни; б) крупорущку; в) вулики.
4. Дідусь, розповідаючи Михайлику про зорі, сказав, що вони мають свій:
 - а) розмір; б) вік; в) колір.
5. Зброю дід Дем'ян назвав:
 - а) нікчемною іграшкою; б) сміттям; в) лушпинням.

6. Характеризуючи переляканого Михайлика, автор використав фразеологічний зворот:
а) *бив дрижаки*; б) вітром здуло; в) рукою зняло.
7. Червоноармієць, звернувшись до Михайлика, зазначив про необхідність:
а) *навчання у школі*; б) мати при собі документи;
в) дотримання дисципліни у небезпечний для країни час.
8. Михайлику сподобалася пісня, яку співали вершинки, а саме:
а) «Червона калина, чого в лузі гнешся»;
б) «Ой, ясне сонце високо ходить»; в) «*Зоря моя вечірня*».
9. Якого письменника навів за приклад Михайлику дідусь?
а) Л. Глібова; б) *Т. Шевченка*; в) Є. Гребінку.
10. Хто з героїв твору, звернувшись до Михайлика, сказав: «...Будеш іти межі люди і вибивати іскри...»?
а) Батько; б) *дідусь*; в) дядько Себастьян.
11. Найбільше бабуся Михайлика полюбляла доглядати:
а) *сад*; б) городину; в) худобу.
12. Найстрашніший для бабусі біль — це біль:
а) серця; б) у легенях; в) *душі*.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

Завдання до VIII розділу твору

1. «...З казки повиходили, а теж помирають» — так говорила мати Михайлику, маючи на увазі:
а) дерева; б) *зорі*; в) шляху.
2. Кому з героїв твору належать висловлювання стосовно життя і смерті: «...життя має свою дорогу: одні покидають її, а другі виходять на неї і все сподіваються чогось кращого собі?»
а) *Матері*; б) дідусю; в) дядьку Миколі.
3. Зустрівши у лісі Любу, Михайлик був:
а) *дивованим*; б) сумним; в) життєрадісним.
4. Що цікавого розповіла Люба Михайлику під час зустрічі? Про:
а) пригоди у Якимівській загорожі; б) *народження своєї сестри*;
в) прочитану цікаву книжку.
5. Люба запропонувала Михайлику піти до Якимівської загорожі, щоб:
а) нарвати черешень; б) спіймати білочку;
в) *подивитися на борсучу нору*.
6. Про Василину, тітку Люби:
а) *написали в газеті*; б) підготували документальний фільм;
в) в селі говорили дуже стримано і зі співчуттям.
7. Золотими сльозами М. Стельмах в осінньому лісі називає:
а) крапельки дощу; б) *листя*; в) останній спів пташок.

8. Через що Люба захотіла їхати разом з Михайликом селом?
 - а) Боялася зустрітися з Юхримом Бабенком;
 - б) поспішала на зустріч до тітки Василини;
 - в) *щоб дівчора не дразнила їх: молодий-молода.*
9. Повернувшись після прогулянки з Любою додому, Михайлик побачив ворота до свого двору відчиненими. Це відбулося через те, що:
 - а) дядько Микола привозив борошно і не зачинив їх;
 - б) був сильний вітер і дощ;
 - в) *батько повернувся додому.*
10. Вчительку Михайлика звали:
 - а) Василина Іванівна; б) *Настя Василівна*; в) Олена Андріївна.
11. Що відповів Михайлик на питання вчительки: «А хто тебе навчив читати?»
 - а) «Мій улюблений дідусь»; б) «Книжки поповича»;
 - в) *«Від старших школярів перейняв».*
12. Найбільше Панас Дем'янович цінував у людині:
 - а) кмітливість і винахідливість; б) швидкість і пунктуальність;
 - в) *свіжу сорочку і чисту совість.*

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що дід Дем'ян дуже поважав і любив свою дружину. Чи можна це кохання вважати щирим? Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
2. Чим, на ваш погляд, босоноге дитинство Михайлика нагадує дитинство Т. Шевченка. Висновок узагальніть.
3. Про кого у творі М. Стельмах зазначив: «Уміли шанувати і добрих людей, і мовчазну скотину, і свято, і працю, і святий хліб...»?
 - а) Батьків; б) *дідуся з бабусяю*; в) дядька Миколу з дружиною.

Картка № 2

1. Чому, на вашу думку, у родинних стосунках так важливе порозуміння, повага, любов, гармонія? Як це можна дослідити на прикладі подружнього життя дідуся і бабусі Михайлика? Власні міркування обґрунтуйте, посилаючись на зміст твору.
2. Що відчував Михайлик, коли його прийняли до школи у другий клас? Доведіть це, посилаючись на факти з твору. Вмотивуйте власне ставлення до навчання.
3. Хворого від простуди діда лікували:
 - а) чаєм з м'яти; б) *пареним зерном*; в) різними медикаментами.

Картка № 3

1. Дослідіть, як на селі ставилися до батька Михайлика. Про що це свідчить? Свої спостереження обґрунтуйте.

2. Доведіть, що Панас Дем'янович вболівав за долю свого сина, прагнучи, щоб він мав «свіжу сорочку і чисту совість».
3. Чого не знав Михайлик, коли вчителька перевіряла його готовність до навчання у школі?
 - а) Таблицю множення; б) алфавіт;
 - в) послідовність рахування чисел після ста.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів роботи школярів на уроці

VIII. Домашнє завдання

Скласти план, дібрати цитати до характеристики образу Михайлика, підготувати малюнок «Мій улюблений герой твору»; знати зміст IX розділу повісті.

Урок № 26

М. СТЕЛЬМАХ «ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ».

ОБРАЗ ЧУТЛИВОГО ДО КРАСИ

ХЛОПЧИКА МИХАЙЛИКА

Мета: охарактеризувати головного героя автобіографічної повісті, акцентувати увагу на ролі оточення щодо формування особистості Михайлика; опрацювати ідейний зміст IX розділу повісті; з'ясувати значення твору; розвивати пам'ять, увагу, навички виразного читання та переказу, вміння грамотно висловлювати думки, наводити переконливі докази, обґрунтування; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати в учнів почуття любові до природи, рідної літератури; прищеплювати пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Стельмаха, текст твору, учнівські малюнки, дидактичні матеріали (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Учні в музичному супроводі демонструють свої малюнки на тему «Мій улюблений герой твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять».

Кожний учнівський малюнок має містити міні-коментар.

III. Актуалізація опорних знань

Гра «Визнач правильне твердження»

Завдання: відповідаючи «Так» чи «Ні», намагайтеся посилатися на текст твору для підтвердження власної думки.

1. Ганна Іванівна полюбляла читати Біблію і намагалася прищепити до неї інтерес Михайлику. *(Ні)*
2. Дідусь Дем'ян зробив для свого онука вітряка. *(Так)*
3. М. Стельмах присвятив свою повість дядьку Себастьяну. *(Ні)*
4. На думку діда Дем'яна, найдорожчим для бідного чоловіка є земля, подружня вірність і пісня. *(Так)*
5. Дядько Себастьян не дозволив Михайлику потрапити на спектакль, оскільки хлопець не мав грошей. *(Ні)*
6. Навчаючись у школі, Михайлик починає писати п'єси. *(Так)*
7. Люба поважає Михайлика, оскільки він допомагає їй збирати у лісі гриби, ягоди, горіхи. *(Ні)*
8. Оскільки Михайлик не мав чоботів, то батько взимку носив його до школи на руках, замотавши у кирею. *(Так)*
9. Панас Дем'янович на селі був гарним ковалем і майстром з виготовлення вітряків. *(Ні)*
10. Для Ганни Іванівни книги — це поле і хліб, квіти і трави, сад і город. *(Так)*
11. Дядько Себастьян воював з нечистою силою. Скільки він відрубав у нечистої хвостів, ратиць, рогів! *(Ні)*
12. Михайлик не виявляв бажання вчитися, бо вважав науку нудною, нікчемною справою. *(Ні)*

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Зростає покоління молоде,
Нові вогні горять на небокрай...*

М. Рильський

...у книжці злеліане слово має бути справжнім святом душі й мислі.

М. Стельмах

1. Матеріал до характеристики образу Михайлика

1.1. Цитатна характеристика.

- «Хоч я й дуже люблю ліс, але побоююсь його душі...». «А ще я люблю, як з лісу несподівано вигулькне хатина, заскриплять ворітця, побіжать стежки до саду і до пасічиська. І люблю, коли березовий сік накрапає із жолобка. ...Люблю напасти на лісове джерело і дивитись, як воно коловертнем викручується з глибини. І люблю, коли гриби, обнявшись,

мов брати, збирають на свої шапки росу. І люблю восени по коліна ходити в листві. Коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки».

- «Я не дуже кривлюсь, коли треба щось робити, охоче допомагаю дідусеві, пасу нашу вредюгу коняку, рубаю дрова, залюбки гострю сапи, люблю з мамою щось садити або розстеляти по весняній воді і зілля полотно, без охоти, а все-таки потроху цюкаю сапкою на городі і не вважаю себе ледащом».
- «Та є в мене, коли послухати одних, слабкість, а коли повірити іншим — дурість; саме вона й завдає найбільшого клопоту та лиха... І вже тоді мені одні слова сяяли, мов зорі, а інші туманили голову».
- «Я ніколи не був скиглієм, терпляче зносив і батіг, і хлудину, і запо-тиличники...»
- «Вчився я добре, вчився б, напевне, ще краще, аби мав у що взутися. Коли похолодало і перший льодок затягнув калюжки, я мчав до школи, наче ошпарений. Напевне, тільки це навчило так бігати, що потім ніхто в селі не міг перегнати мене, чим я неабияк пишався».
- Мар'яна → Михайлику: «І вчився... та так учися, щоб усі знали, які-то мужицькі діти. Хай не кажуть ні пани, ні підпанки, ні різна погань, що ми тільки бидло. Були бидлом, а тепер — зась!»

1.2. Додаткова інформація.

Образ Михайлика розкривається різними засобами: тут використовується і самохарактеристика і розповідь інших про вчинки Михайлика, про ставлення до нього батьків, дядька Себастьяна тощо.

Михайлик — простий сільський хлопчик, син бідняків. Він дуже допитливий — йому все хочеться знати, до всього дійти своїм розумом або ж довідатися від дорослих.

Наслухавшись казок, легенд і розповідей свого діда Дем'яна, любимой ним бабусі, Михайлик бачить світ саме крізь призму цих казок і розповідей. Він любить зорі у високому небі, запах жита в полі і різних трав у лісі, любить слухати перепілку в житі і стук дятла на старій груші... Світ для нього — це дивне видіння, дійсність часто в його схвильованій уяві переплітається з чарівною казкою-мрією чи романтичною легендою. Він чуйно прислухається до бентежних звуків гусей-лебедів у високому весняному небі і з подивом заглядає до гніздечка лісової куріпки, де лежать безпомічні пташенята.

Михайлик — талановитий хлопець. Ще в школі він береться за перо письменника, починає писати п'єси. Спочатку Михайлик багато перечитав їх, особливо таких, де є стрілянина. А потім і сам захотів написати п'єсу.

Гумористичні сцени весь час перемежуються з ліричними. Вони пропускаються крізь світосприймання хлопчика.

У Михайлика можна багато чого повчитися: селянської ґрунтовності, природної, від батька-матері засвоювання мудрості, ширості й відкритості, усього того, що протистоїть «хворобі віку» — холодноокості.

Стельмахів Михайлик налаштований на казкове сприйняття світу, це поетична душа, яку «видіння казки» не раз бере на свої крила.

Подорослівши, Михайлик (чия мрія стати письменником таки збулася) мав підстави сказати про пору власного дитинства, як про «по-своєму прекрасний час». Передусім тому, що попри тяжкі нестатки звідав він і радість спілкування з людською дорогою і красою, вбираючи в свою душу отой самий лад хліборобського життя, хай і порушений гострими соціальними катаклізмами.

1.3. Орієнтовний план до характеристики образу Михайлика.

- 1) Михайлик — головний герой твору, бідний сільський хлопчик.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру: а) чемний; б) добрий; в) працюючий; г) шанобливий; д) кмітливий; е) цілеспрямований; є) допитливий.
- 4) Прагнення героя: а) жага до навчання; б) любов до природи; в) пізнати світ; г) читання книг та написання власних творів.
- 5) Михайлик та інші герої твору.
- 6) Значення образу Михайлика.

1.4. Схема формування Михайлика як особистості:

1.5. Бесіда за питаннями.

- Чим Михайлик відрізнявся від інших героїв твору?
- За допомогою кого і чого формується кругозір, світогляд героя?
- Чим захоплювався хлопчик в дитинстві? Як це вплинуло на майбутнього письменника?
- Які книжки полюбляв читати Михайлик?
- Як хлопчик ставився до навчання у школі? Чим це пояснити?
- Чому герой по-різному ставиться до мешканців села? Наведіть два-три приклади.
- В чому виявилася доброта, чемність хлопчика?
- Чим пояснити те, що політ гусей-лебедів Михайлик сприймав по-особливому?
- Який талант мав хлопчик?
- Чи вдалося М. Стельмаху реально відобразити власне дитинство у творі?

2. Інші герої твору

2.1. Дядько Себастьян.

2.1.1. Цитатна характеристика героя.

- «На його високій статурній постаті метляється кавалерійська шинелька, з-під якої відстовбурчується пістолет».
- «...Його рідний чуб вогнистим начосом метнувся над бровами, і чоловік починає запихати його в стареньку будьонівку».
- «А дядько Себастьян не розжився в економії ні коня, ні корівчини, ні плуга, а привіз піаніно і цим розвеселив не лише своє село, а й увесь повіт: хто тільки не сміявся й не глузував з цього дива».
- «...Він мав делікатну душу».

2.1.2. Додатковий матеріал.

Дядько Себастьян — перший учитель і наставник майбутнього письменника, був голова комбїду. Це — людина революційного гарту і щедрої душі.

Голова комбїду — правдивий і добрий. У Михайлика з ним склалися найширші стосунки, як у батька з сином. Він не тільки пояснює малому Михайликові зміст незрозумілих книг, але й розкриває завісу майбутнього життя. Перед початком навчального року каже хлопчикові: «Пиши на здоров'я. ...Нам треба писати тільки на здоров'я людям».

Дядько Себастьян — захисник краси.

Як плакатно виглядає голова комнезаму, коли до нього прийшов «бандит» Порфирій здаватися. Тонка і людяна душа, дядько Себастьян тут приймає каяття якимось картинно, з волі автора прибравши невластиву йому прокурорську позу.

Скільки клопотів у голови комнезаму: нарізає біднякам поміщицьку землю, ганяється за бандитами в лісах Кипорового Яру, воює з підступним Юхримом Бабенком. А все ж цей «рудий одчайдух» не зачерствів, його душа прагне вирватися з буденності. Коли селяни розбирали собі добро з панської економії, дядько Себастьян привіз додому — ...піаніно. На вершечку його хати — дерев'яний лелека, який скликає птахів.

2.1.3. Орієнтовний план до характеристики образу дядька Себастьяна.

- 1) Дядько Себастьян — другий батько Михайлика.
- 2) Зовнішність і портрет героя.
- 3) Риси характеру: а) відповідальний; б) добрий; в) справедливий; г) правдивий; д) чесний; е) турботливий; є) щирий.
- 4) Прагнення героя: а) допомогти бідному люду; б) захистити інтереси працюючих; в) поширити освіту серед простих селян; г) позбутися бандитизму.
- 5) Голова комбїду — борець за соціальну справедливість.

2.1.4. Бесіда за питаннями.

- За що люди, зокрема і Михайлик, поважали дядька Себастьяна?
- Як голова комнезаму ставився до бандитів? Через що справа з Порфирієм була винятком?

- Чим пояснити непорозуміння голови комнезаму з Юхримом Бабенком?
- Чому Михайлик вважав дядька Себастьяна своїм першим учителем і наставником?
- Про яке майбутнє життя мріє голова комнезаму?
- З яким почуттям вже дорослий М. Стельмах згадує дядька Себастьяна?

2.2. Дядько Микола.

2.2.1. Цитатна характеристика.

- «...Якого по-вуличному прозивають Бульбою. ...Рудий, кирпатий і невеличкий на зріст, зате вусища в нього зародили, наче з гетьмана, а під ними і поверх них то чайться, то розгулюють посмішка і насмішка. Жив дядько Микола хоч і бідно, зате весело: він ніколи не впадав у журбу, ніколи не прибіднювався, а навпаки, любив так похвалитися, щоб іще хтось не крізь смуток дивився на світ».
- «В його очах, обведених тінями голоду, з'явилася давня усмішка життєлюба...»
- «...Не вважає себе злидарем. Навіть коли його маєтки записували в сільрадівські книги, чоловік доводив, що він не бідняк, а середньо-маючий хлібороб».

2.2.2. Додатковий матеріал.

Образ дядьки Миколи — з симпатією змальовує М. Стельмах. Це — втілення народного оптимізму. Дотепний жартівник жив хоч і бідно, зате весело. Усмішка життєлюба ніколи не сходила з його уст. Дядько Микола воював і з Володимиром-скупердягою, і з нечистою силою. «За своє життя він стільки повідрубував у нечисті хвостів, ратиць і рогів, що все це не вмістилось би й на віз».

2.2.3. Орієнтовний план до характеристики образу дядька Миколи.

- 1) Дядько Микола — великий життєлюб.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру: а) добрий; б) жартівливий; в) оптимістичний; г) завзятий.
- 4) Роль дотепного жарту дядька Миколи в ідейному змісті повісті.

2.2.4. Бесіда за питаннями.

- Який спосіб обрав дядько Микола для подолання життєвих труднощів?
- Що герой намагався передати у власних жартах?
- У чому полягав оптимізм дядька Миколи?
- Чи можна вважати сміх героя крізь сльози? Відповідь вмотивуйте.
- Як дядько Микола боровся з нечистою силою?
- Чому дядько Микола вважав, що Михайлик схожий на нього?

3. Опрацювання змісту ІХ розділу повісті

3.1. Виразне читання та переказування окремих епізодів розділу.

3.2. *Тема:* зображення впливу відвідування Михайликом театру на його прагнення писати п'єсу.

3.3. Ідея: возвеличення любові до театру, творчої діяльності, поваги до мистецтва слова.

3.4. Основна думка: кожна людина неповторна, індивідуальна, і саме це виявляється у її праці, у намаганні зробити добро і бути від цього щасливою.

3.5. Композиція.

Експозиція: оголошення про першу театральну виставу на селі.

Зав'язка: намагання Михайлика потрапити до театру; допомога дядьки Себастьяна.

Розвиток дії: огляд і сприйняття мешканцями села театральної вистави.

Кульмінація: від'їзд Мар'яни з козаком; звернення Мар'яни до Михайлика, в якому дівчина наголосила на важливості навчання.

Розв'язка: Михайлик з Любою йдуть до школи.

3.6. Сюжет.

На селі з'явилося оголошення про проведення театральної вистави у приміщенні школи. Глядачам дозволялось отримати квиток за плату натуральними продуктами, якщо у них немає грошей.

Після невдалої спроби Михайлика «зайцем» потрапити до театру, йому допомагає дядько Себастьян.

Відвідавши спектакль, Михайлик вирішує сам написати п'єсу. Під час роботи над твором виникали труднощі щодо слів дівчини про любов.

Мар'яна прощається з родиною Стельмахів, бо від'їжджає з любим козаком.

Михайлик з Любою, взявшись за руки, йдуть до школи, а над ними летять гуси-лебеді.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Які успіхи у навчанні мав Михайлик? (*«Справи мої пішли вгору: у цьому ж навчальному році мене відзначили і перевели в третю групу. З такої нагоди вчителька сказала дуже сердечні слова, нахвилювавши ними себе й мене»*)
- Як мешканці села висловлювалися про «театри»? (*«Що воно таке, ніхто не міг толком пояснити, а чутки й проголоски йшли різні. Одні казали, що «театри» — це якийсь інтересне з переодяганнями лицедійство, другі — ет, більшовитська вигадка, треті — «ілюзіон», де пускають в очі і маку, і туман, четверті — витівка самого нечистого, бо на сцені в темряві, буває, з'являються русалки, а інколи з бочки й чорти вискакують»*)
- Для чого організатори театральної вистави зверталися по допомогу до селян? (*«...Для вистави позичати в селян стільці, лампи, миски, чарки й навіть спідниці, з яких хитромудро мали виходити старосвітські широченні штани»*)
- Як Михайлик сприймав нове для нього слово «театр»? (*«Для мене тоді слово «театр» бриніло і привабливо, і страшиувато: а що, коли й справді з темряви вискочить чорт?»*)

- Чому мати негативно сприйняла бажання Михайлика відвідати театр, за квиток якого можна було сплатити натуральними продуктами? («А потім що будем робити? Покладемо зуби на полицю, щоб сушилися до нового вражаю, і отак згадувати тіатри? Он муки в нас лишилось тільки на два-три заміси. Що ти на це скажеш?»)
- Яким чином Михайлик потрапив до театру, не маючи квитка? («...Я усе зазирає і зазирає під стіл, чекаючи, коли ж ноги касира так відсунуться. Щоб можна було проскочити поміж ними і ніжкою стола. І от настала ця довгождана хвилина: касир узяв обома руками макітру з яйцями й обережно почав пересовувати їх на другий кінець столу. А я, затаївши подих, югнув під стіл і, наче ящірка, проповз на чотирьох у коридор»)
- Назвіть стійкі сполучення, які використав у своїй мові високий парубок при затриманні Михайлика-«зайця»? («...Де раки зимують», «...куди Макар телят ганяє..», «...де роги козам правлять», «...почому фунт лиха»)
- Хто допоміг Михайлику потрапити до театру?
- Опишіть приміщення школи, де мала відбутися вистава. («...Я вскочив у школу, що зараз гуділа, наче вулик, сміялася і нещадно трощила насіння. Тепер тут стояли не шкільні парти, а колоди, на них були настелені свіжі дошки, і тому всім було дуже гарно вигойдуватись»)
- Яким чином хлопці-однокласники Михайлика потрапили безкоштовно на спектакль? («Виявляється, отряхуваті хлопці, щоб побачити театр, ще вдень, після уроків, забилися під сцену і там, терплячи незручність і голод, дожидалися вистави»)
- Як мешканці села сприймали першу для них виставу? («П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, не жаліючи рук, підкидати своїх перших артистів. Такого єднання глядачів і митців я чогось потім не бачив навіть у столичних театрах. Та й переживали, сміялися й плакали у нас щиріше, ніж будь-де»)
- Чому після огляду вистави у школі Михайлик вирішив написати п'єсу. Які труднощі були у хлопця під час цієї роботи? («На другий день після вистави я попросив у вчительки почитати яку-небудь п'єсу. Вона мені розшукала «Мартина Борулю» і ще якусь зашарпану книгу. Я уважно прочитав їх, а потім почав докопуватися, як пишуться п'єси і що означають — дія, картина, ява та інша премудрість... А прочитавши кілька п'єс, я вирішив написати свою, щоб там були і дядько Себастьян, і дядько Микола, і Мар'яна, і інші люди з нашого села. Найбільше мене з технології турбувало, як виводити ті слова, що стоять у дужках, бо в п'єсах вони друкувались так, ніби їх хтось дрібненько писав... Я морочусь над третьою дією — ніяк не можу підібрати дівчині слів про любов»)
- З чим незвичайним, великим завітала Мар'яна до родини Стельмахів?
- Про що були останні слова Мар'яни до Михайлика по її від'їзду? («І вчися, Михайлику, та так учися, щоб усі знали, які-то мужицькі діти. Хай не кажуть ні пани, ні підпанки, ні різна погань, що ми тільки бидло. Були бидлом, а тепер — зась!»)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Хто Михайлику наказував: «наука наукою, а чоботи бережи»?
а) *Батько*; б) мати; в) дядько Себастьян.
2. Навчаючись у школі, Михайлик вирішив написати:
а) вірш; б) нарис; в) *п'єсу*.
3. Дядько Микола, характеризуючи театр, висловився:
а) «...*стояща штука*»; б) «...інтересне з переодягненням лицедійство»;
в) «*більшовицька вигадка*».
4. Для проведення вистави організатори театру у селян позичали:
а) гроші; б) *стільці*; в) знаряддя праці.
5. Квиток до театру коштував:
а) *чотири фунти пшениці*; б) п'ять рублів;
в) глечик молока або дві паляниці хліба.
6. Театральна вистава мала відбутися:
а) на центральному майдані села; б) *в школі*;
в) у приміщенні старої бібліотеки.
7. Миколі Гуменюку для проведення вистави необхідно було мати куль сіна, для цього він звернувся до:
а) *тих, хто не мав можливості потрапити до театру*;
б) голові комнезаму; в) Юхриму Бабенку.
8. Спіймавши Михайлика-«зайця», високий парубок звернувся до нього і сказав: «Я тебе пущу, але так, щоб знав...»:
а) «...*де раки зимують*»; б) «...куди Макар телят ганяє»;
в) «...де роги козам правлять».
10. «Велике і урочисте слово міститися на такій крихітці паперу, на якій не можна навіть викруглитися уся печатка». Яке слово малося на увазі?
а) Партер; б) резонер; в) *контрамарка*.
11. Чим Михайлик пригостив голодних однокласників, які сховалися під театральною сценою?
а) Пиріжком з калиною; б) *пряженим горохом*;
в) шматком чорного хліба.
12. Усім в театрі сподобалась картина, коли:
а) собака ловив відьму; б) дівчата, пританцьовуючи, співали;
в) *парубок біля криниці обнімав дівчину*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, лейтмотивом твору є думка про необхідність і важливість навчання? Наведіть два-три приклади про це з твору.
2. Чи можемо ми з впевненістю сказати, що Мар'яна в майбутньому буде щасливою? Відповідь вмотивуйте. Як про це висловлюється мати Михайлика?

3. Глядачі під час вистави кинулися бити актора, який:
 - а) *вдарив дівчину*; б) ображав голодуючого селянина;
 - в) відстоював інтереси бандитів, голосно про це виголошуючи.

Картка № 2

1. Чим, на ваш погляд, пояснити особливість, специфічне сприйняття селянами змісту вистави. Чи відвідували ви театр? Якщо так, то які враження від цього мали?
2. Висловіть думку стосовно поведінки і вчинку Михайлика, який намагався потрапити «зайцем» на спектакль. Відповідь вмотивуйте.
3. Після відвідання театру Михайлик звернувся до вчительки, щоб та дала йому почитати яку-небудь:
 - а) поему; б) поезію; в) *п'єсу*.

Картка № 3

1. Що символізує закінчення твору, коли Михайлик з Любою йдуть до школи? Яка роль при цьому приділяється польоту гусей-лебедів? Висловіть обгрунтовану думку щодо цього.
2. Чи можна, на ваш погляд, назвати театральний спектакль професійним? Власні міркування вмотивуйте.
3. Михайлик писав свій перший проблемний твір, коли йому виповнилося... років:
 - а) *десять*; б) вісім; в) дванадцять.

VII. Підсумок уроку

У повісті «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха розповідь ведеться від імені головного героя — хлопчика Михайлика. Він розповідає про своє життя і про свої переживання, про своє ставлення до всього, що він бачить навколо, свідком і учасником чого доводиться бути йому самому.

Повість є ліро-епічним твором, в якому епічна розповідь часто переривається ліричними відступами. Та й вся оповідь щедро забарвлена ліризмом.

Автор у творі з великою любов'ю оспівує простих людей з народу, щедрих душею, які відкрили Михайлику дорогу в життя, прищепили йому любов до праці й книги, добра і краси в житті.

Головним героєм є Михайлик, тобто сам Михайло Панасович Стельмах в дитячі роки. Отже, у творі найширше змальовано дитячі роки Михайлика, його взаємини з однолітками, з дорослими, зокрема з батьками та родичами, сусідами. Проте в усьому письменник зумів показати життя цілої епохи — перших років після революції.

У творі змальовано події 1921–1922 років в українському селі Дяківцях, і показано становлення нового суспільного ладу на Поділлі. Показано зростання культури і освіти, потяг колись неписьменних сільських людей до науки, прагнення учити хоч своїх дітей, коли царського ладу самим не довелося опанувати шкільну освіту. Показано і взаємини між багатими та бідними на селі, роль комітетів бідноти.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

скласти «доміно» та хронологічну таблицю до життєвого і творчого шляху Г. Тютюнника, знати зміст I розділу твору «Климко».

Урок № 27

Г. ТЮТЮННИК. КОРОТКО ПРО ПИСЬМЕННИКА. «КЛИМКО». ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ ТВОРУ

Мета: поглибити знання про життєвий і творчий шлях Г. Тютюнника, визначити особливості його таланту; з'ясувати ідейний зміст твору «Климко», а також ідейно-тематичне спрямування та історію написання повісті; розвивати виразне читання школярів, зв'язне мовлення, логічне мислення, творчу уяву; формувати вміння оцінювати високохудожній текст; кругозір, світогляд; виховувати почуття поваги, пошани до творчості Г. Тютюнника, доброти, людяність, чуйність, спостережливість, витриманість.

Обладнання: портрет Г. Тютюнника, бібліотечка його творів, довідковий історичний матеріал «Друга світова війна на території України», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Що вам відомо про життєвий і творчий шлях Г. Тютюнника?
- Які твори художньої літератури цього письменника широко відомі читачам?
- З чим пов'язане те, що більшість героїв твору Григора Михайловича — це діти?
- Чому тема гармонії людини і природи є актуальною для письменника?
- Яке лихо принесла народам Друга світова війна? Назвіть твори художньої літератури українських письменників, в яких відображено лихоліття війни.
- Чим, на ваш погляд, повчальні твори Г. Тютюнника?
- Чи можна вважати літературну діяльність Г. Тютюнника такою, яка збагатила культурну спадщину нашого народу? Відповідь обґрунтуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*І що я в господа за людина!!!
Ні в чому немає мені ані міри, ні втіхи — ні в любові,
ні в стражданні, ні в захопленнях, ні в сумі пекельному.*

Неприкаяний я.

Г. Тютюнник

*Чесний до пряmolійності, принциповий до жорстокості,
від чого й сам не раз потерпав. Але то вже — Григорів характер,
вироблений, відредагований і затверджений життям.*

Б. Олійник

1. Вступ. Опис портрета письменника

Розглянемо портрет Григора Тютюнника і фотографії, вміщені у двотомнику його творів: він з братом Григорієм — теж письменником, з Олесем Гончаром, сім'єю, друзями на рідній Полтавщині, де народився і де жили герої його книжок. Зовні письменник виглядав так: високий, красивий, з густим буйним чорним чубом і вольовими рисами обличчя чоловік, що рідко усміхався, був стриманим і зосередженим. Та під суворою зовнішністю ховалася добра, щира і вразлива душа.

Літературний побратим і ровесник письменника Б. Олійник так описує портрет Григора: «...вищий середнього зросту, худорлявий. Половецька засмага. Трохи суворі брови, з під-яких зорили карі, аж гарячі очі. Воронове крило чуприни норавливо спадало на чоло...»

2. Інформація про Г. Тютюнника. Матеріал для вчителя

2.1. Життєвий і творчий шлях письменника.

ГРИГІР МИХАЙЛОВИЧ ТЮТЮННИК

(05.12.1931—06.03.1980)

Народився Григiр Тютюнник 5 грудня 1931 року в селі Шалівка на Полтавщині. Батько, Михайло Васильович, «напівмужик, напівінтелігент», як говорив про нього письменник, косив, теслював і нишком готувався до вчительського вузу. Мати полола, в'язала, поливала...

Доля приготувала Григору багато випробувань, починаючи з раннього дитинства. Голод тридцять третього не обминув і Тютюнників-Хтудулів, як називали їх в селі: забрав старенького дідуся, а півторарічний хлопчина перестав ходити, говорити, навіть сміятися.

Коли Григору було шість років, заарештували батька. Пам'ятав він, як одного холодного осіннього дня біг за возом, в якому везли безневинного тата. З тих пір Григiр його так і не бачив. Батькові суджено було пройти всіма етапами «ворога народу», а в п'ятдесят сьомому році прийшов папірець, у якому сповіщалося, що Михайла Тютюнника реабілітовано

посмертно. Усе своє життя письменник з теплотою і ніжністю згадував його: «Я тільки трішки-трішки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким».

З мамою стосунки у хлопчика були непрості. Тому після арешту батька його забрав до себе батьків брат Филімон Васильович, що проживав на Донеччині. Дядько та його дружина, Наталя Іванівна, прийняли Григора як рідну дитину. Вони працювали в школі: дядько — бухгалтер, а тітка — вчитель української мови. Під їх опікою почав майбутній письменник свою освіту. Провчившись два тижні в українському першому класі (тут було лише семеро учнів, через що клас розформували), Григір продовжує навчання у першому російському класі.

Почалася Велика Вітчизняна війна. І знову голод. В автобіографії письменник згадував: «Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину». Дядько з перших днів війни пішов на фронт. А в тітки, крім Григора, було своїх троє дітей, яким вона ледь давала раду. Тому хлопчик вирішив повернутися до свого села, на Полтавщину. «Йшов пішки (війна кругом), маючи за плечима одинадцять років, три класи освіти і порожню торбинку, в котрій з початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка і банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях тепло, тоді трохи привик. Ішов рівно два тижні...» Та лихо і тут переслідувало хлопчика. Хату, в якій жили Тютюнники, зруйнувала бомба, і вони опинилися в чужих людей.

Потім було навчання в ремісничому училищі, куди пішов Григір лише тому, що там давали сяку-таку одежину і сімсот грамів глевкого хліба на день. Цей хліб допоміг вижити їм з мамою в сорок сьомому році. Після училища треба було відпрацювати три роки на заводі, але хворий на туберкульоз легенів хлопець повернувся до рідного села. За те, що порушив «закон про три роки», був засуджений на чотири місяці. Коли Григір виходив з колонії, табірний бібліотекар жалкував. «Тебе випускають? Ох, жаль, хороший читач був...» Тепер при кожній нагоді йому згадували, що не лише батько в нього ворог народу, а й він сам «тюряжник». Це тягарем лягло на його зболену душу.

Починав писати Григір Михайлович російською мовою, оскільки понад двадцять років перебував у російськомовному середовищі (проживання в Донбасі, військова служба на флоті, російське відділення Харківського університету). Українською мовою почав писати після смерті свого брата по батькові Григорія Тютюнника — відомого письменника, у якого Григір пройшов першу школу літературного навчання. А коли прочитав словник Грінченка, з українською мовою більше не розлучався.

Майже більша половина написаного Григором Тютюнником — про дітей і для дітей, яких він любив по-особливому. Батьківської любові, якої сам був позбавлений у дитинстві, вистачало і його синам — Михайликові й Василькові, і всім, для кого писав.

Тематика творів Григора Тютюнника охоплює життя в усіх його найрізноманітніших виявах і настроях, таким, яким воно і є насправді. Ми не знайдемо в оповіданнях та повістях митця романтичних героїв, незвичайних подій та історій, уславлених імен, закликів і пафосних дифірамбів. Письменник змальовує звичайні, буденні, життєві ситуації, у яких саме й видно людину, її характер, ставлення до інших і до самого життя. Його герой — один з мільйонів звичайних трудівників, найчастіше селянин. Чим він живе щоденно і якими очима дивиться на світ — добре знав Григир Тютюнник. Його проблеми — це проблеми народу і всього суспільства.

Закінчив життя письменник самогубством.

2.2. Епоха і письменник.

Григир Тютюнник — митець правдивий, безкомпромісний і сміливий. Зберегти ці позиції художнику слова було нелегко, але Тютюнник зумів залишитися самим собою. Після опублікування чи не кожного нового твору в його бік щедро сипалося каміння «праведної» критики. Дещо з його доробку не друкували зовсім. Однак кожне нове оповідання чи повість продовжує кричати все тією ж гіркою правдою життя, що й попередні. Тепер ми визначаємо: він мав мужність казати в ті задушливі часи те, що нам дозволено тільки нині.

2.3. Творча спадщина Григора Михайловича.

Усе написане цим прекрасним майстром слова, вмістилося в двох томах. Здається, небагато. Однак цінність літературної спадщини митця визначається не обсягом, а змістом і потребою його книжок людям. А книжки Тютюнника необхідні нам своєю правдою, чесністю, гуманізмом. Жаль лише, що письменник прожив мало — всього 49 років. А скільки він міг би ще створити, особливо в наш бурхливий час!

3. Теорія літератури. Поняття про мову персонажів, художню деталь

3.1. Мова персонажів (монологи, діалоги) — виразна або ні, індивідуальні особливості мови; розкриває характер і допомагає зрозуміти ставлення автора (увагу слід звернути не тільки на те, що персонажі говорять, а й на те, як вони це роблять).

3.2. Художня деталь (від фр. *detasl*) — така виразна подробиця або штрих, яка особливо збуджує думку, часто викликає в уяві цілу картину, робить зображення дуже відчутним і яскравим. Художня деталь може відображати подробиці обставин, зовнішності, пейзажу, портрета і взагалі бути домінантою цілого твору.

4. Стисла інформація (історична довідка) про події Другої світової війни на території України

Військові події на території України тривали з першого дня (22 червня 1941 р.) Великої Вітчизняної війни і до 28 жовтня 1944 р., коли була остаточно звільнена територія, тобто 1225 днів. Хоча територія України 22 липня 1942 р. була повністю окупована ворогом, українці продовжували боротьбу у лавах Червоної армії, у партизанських загонах, працювали на військових заводах тощо.

Україна сповна відчула, що є нацистський «новий порядок». Мільйони мешканців України стали його жертвами: хто загинув, хто був вивезений на примусові роботи, хто, залишившись на батьківщині, переніс усі страхиття окупації. Жертвами окупаційного режиму стало близько 4 мільйонів мирних громадян України.

Звільнення території України розпочалось 18 грудня 1942 року. На території України було зосереджено понад 60 % сил гітлерівської Германії.

Боротьба за звільнення України мала загальнонародний характер. Серед захисників батьківщини було більше 7 мільйонів українців. Кожний другий з них загинув у боях, кожний другий з тих, хто залишився живим, став інвалідом. Серед видатних командуючих арміями, фронтами було немало українців, а саме: С. Тимошенко, Р. Малиновський, Н. Ватутін, Т. Рибак, К. Москаленко та інші.

Таким чином, український народ зробив вагомий внесок у перемогу над гітлерівською Німеччиною. Свідченням цього були героїчні подвиги людей на фронтах і в тилу.

5. Г. Тютюнник «Климко»

5.1. Вступне слово вчителя.

Три повісті — «Облога», «Климко», «Вогник далеко в степу» — побудовані на автобіографічному матеріалі. Вони продовжують одна одну, відтворюючи певні часові періоди в житті українського народу — початок війни, роки фашистської окупації, повоєнні часи — і водночас розкривають етапи формування цілого покоління, дитинство якого припало на війну, а змужніння — на нелегку відбудову. Отож, це не тільки автобіографічна трилогія (так з повним правом її можна назвати), а високохудожня історико-психологічна хроніка певного періоду нашого життя.

5.2. Історія написання.

Повість «Климко» переносить нас у тяжкі часи фашистської окупації України. Війна застала Г. Тютюнника на Донбасі, а голод змусив його повернутися на Полтавщину, до матері.

Автобіографічність не означає абсолютне відтворення хроніки життя письменника. Герой повісті «Климко» йде не на Полтавщину, а по сіль, щоб потім продати її і врятувати від голоду улюблену вчительку і себе з другом. Однак в основі твору — враження від того пам'ятного походу дитини важкими дорогами війни.

У 70-х рр.. побачила світ повість «Климко». За книгу «Климко» у лютому 1980 р. Г. Тютюннику присуджено премію імені Лесі Українки.

5.3. Тема: зображення тяжких поневірянь Климка у часи фашистської окупації рідного краю.

5.4. Ідея: прокляття війни, уславлення доброти, милосердя, чуйності, ширості.

5.5. Основна думка: маленькі громадяни нашої країни — діти війни — виявляли таке милосердя, яке й дорослим інколи було не до снаги.

5.6. Жанр: повість автобіографічної трилогії.

5.7. Особливості твору.

У повісті влучно переплітається дійсне життя Климка з минулим. Це дозволяє читачеві більше дізнатися про життя хлопця, про його радості і страждання, зрозуміти його характер, поведінку, вчинки.

5.8. Проблематика:

- добро і зло;
- відповідальність за доручену справу;
- патріотизм;
- милосердя і жорстокість.

5.9. Основні епізоди твору.

- Зустріч на базарі Климка та Зульфата зі своєю улюбленою вчителькою Наталею Михайлівною. Саме тоді в обох хлопчиків з'явилося благородне бажання допомогти їй, адже вона опинилася з малою дитиною в безвихідному становищі. З цього часу хлопці візьмуть на свої слабенькі плечі всі турботи про вчительку та її доньку.
- Німці і місцеві поліцаї влаштували на людей облогу, а Климко з шевцем врятували дівчину від Німеччини, хоч самі могли поплатитися за це життям. Г. Тютюнник показав, як навіть в екстремальних ситуаціях справжні люди залишаються людьми, виявляючи співчуття й милосердя до інших.
- Розповідь про перебування Климка в тітки Марини, яка пожаліла хлопчика, лікувала його, виходжувала після гарячки і хотіла залишити в себе — всиновити. Але Климко, хоч йому і подобалося в добрій жінки, не погодився, бо він відповідав уже не тільки за себе, а й за життя Наталі Михайлівни та маленької Олі. Це і є ті доброта і самовідданість людської душі, про які писав Григорій Тютюнник.
- Повернення Климка з торбинкою солі на станцію, допомога полоненому і смерть хлопчика — безкорисливої, милосердної і відчайдушної душі, що жила для добра.

6. Опрацювання змісту I розділу твору Г. Тютюнника «Климко»

6.1. Переказ найбільш вражаючих епізодів з розділу повісті з аргументацією свого вибору.

6.2. Тема: зображення життя Климка у дядьки Кирила.

6.3. *Ідея:* возвеличення любові хлопця до праці, шанобливе ставлення до дорослих, засудження війни.

6.4. *Основна думка:* війна калічить долі багатьох людей, змушує їх страждати, приносить смерть.

6.5. Композиція.

Експозиція: Кирило подорожує до Слов'янська, щоб набрати солі, яку потім обміняти на будь-який харч.

Зав'язка: життя хлопця-сироти у дядька Кирила.

Кульмінація: смерть дядька Кирила, його поховання.

Розв'язка: самотність Климка.

6.6. Сюжет.

Прокинувшись вранці, Климко вирушає у подорож до міста Слов'янська, щоб придбати сіль, яку потім можна було виміняти на будь-який харч («мисочку чи дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього»)

Хлопець згадав, як він, сирота, жив у дядьки Кирила, машиніста великого паровоза ФД. Климко завжди зустрічав дядька, готував їжу, звітувався про навчання. Одного разу дядьку привезли на дрезині-рейковозі мертвим. Відбулося його поховання. Климко залишається самотнім.

6.7. Бесіда за питаннями.

- В чому виявилася майстерність Г. Тютюнника-пейзажиста на початку твору?
- Що змусило Климка вирушити у подорож до Слов'янська?
- Опишіть зовнішність подорожуючого? («Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще й в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ», і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути») Про що вона свідчить?
- В яких умовах жив хлопець-сирота у дядьки Кирила? («...Жили удвох... відколи осиротів... в залізничному бараці при самісіньких коліях. Інколи мимо гуркотів важкий ешелон, барак теж ніби зривався з місця: двигтіли стіни, дрижала підлога, бряжчали шибки у вікнах, а барак мчав і мчав. Потім, коли ешелон долетів, гуркочучи тихіше й тихіше, барак знову зупинявся і стояв, як і раніш, і під вікнами в нього знову цвірінчали горобці»)
- Через що барак, де жив Климко з дядьком Кирилом, Г. Тютюнник описує як живу істоту? Як називається цей художній прийом?
- Ким працював дядько Кирило? («...Машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі... Повертався він завжди несподівано з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка»)
- Що було найбільшою радістю для Климка? («...Покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано і тихо, покрадьки,

щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, — гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо»)

- Які речі можна було знайти у скриньці дядька? («...Лежали блискучі ключі й ключики... молоток, жемутик пухкої білої нитковини, великий кухоль, щоб набрати на станціях окропу і чаювати з грудочкою цукру, та складний ножик — різати хліб»)
- Якого гостинця привозив дядько Климку? («...Пригірці пряників-срібноголоців або гроно прозорих півників на паличках, зв'язаних до купи білою ниткою, або ще щось таке»)
- Чому Климко не боявся самотності, коли дядько Кирило йшов на роботу? («...Барак майже ніколи не спав увесь. У ньому жило багато людей, всі вони працювали на станції, ходили на роботу і поверталися з неї хто коли, отож у бараці хтось та не спав. До того ж стояв барак у такому веселому місці, що його з усіх боків осяювали вогні — зі станції, з вагоноремонтних майстерень та від шахти, — і він плив щонаочі в тих вогнях, наче корабель у сріблястому морі»)
- Через що ночі в кімнаті бараку, де жив Климко, він вважав казковими, найщасливішими у житті? («...Світло звидусіль малювало на стіні супроти Климкового ліжка великі різнобарвні квіти: червоне — маки, синє — волошки, жовте — соняхи, вони мінялися і тремтіли, як од вітру в степу...»)
- Що трапилося з дядьком Кирилом, його помічником і кочегаром? («Він (Климко) побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови... Пряме влучення... У тендер. Їх вугіллям побило...»)
- Що, на ваш погляд, відчув Климко, залишившись самотнім? Свої міркування обгрунтуйте.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Вранці Климко прокинувся від:
 - а) гучного стрекотіння сороки; б) холодної роси;
 - в) того, що його хтось кинув.
2. Уночі хлопцю снилася:
 - а) дивовижна картина; б) рідна домівка і матеріні пиріжки;
 - в) велика згряя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш.
3. Який художній засіб використав Г. Тютюнник у фразі: «Блищали од сонця стерні... сріблила... павутинка»?
 - а) Епітет; б) метафору; в) інверсію.
4. До якого міста ішов Климко?
 - а) Слов'янська; б) Києва; в) Маріуполя.
5. Климко чув, що за склянку солі можна було виміняти:
 - а) оклунок борошна; б) мисочку чи дві кукурудзи;
 - в) п'ять метрів полотна і поношені черевики.

6. Дядько Кирило, у якого жив осиротілий Климко, працював:
а) робочим на заводі; б) шофером вантажівки;
в) машиністом великого паровоза *ФД*.
7. Коли дядько Кирило приходив з роботи, то він завжди приносив Климку:
а) якусь нову книжку; б) *гостинець*; в) іграшку.
8. Барак, же жили Климко з дядьком Кирилом, можна було порівняти з:
а) *кораблем*; б) заводом-велетнем; в) птахофермою.
9. Кочегара Славку називали:
а) *гармоністом*; б) ентузіастом; в) великим спортсменом.
10. Чого не було у скриньці дядька Кирила?
а) Жмутка білої пухкої нитковини; б) великого кухля; в) *мідної миски*.
11. У Климка були здібності до навчання, тільки «посередньо» мав з:
а) арифметики; б) *письма*; в) природознавства.
12. Після смерті дядька Кирила Климко вирішив жити:
а) *самотньо*; б) у тітки Моті; в) з сусідами.
Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чим, на ваш погляд, відрізняються між собою автобіографічні твори М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять» і Г. Тютюнника «Климко»? Відповідь узагальніть.
2. Що мав на увазі Г. Тютюнник, зазначаючи про Климка таке: «Він отак би й виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без дзвінів». Власну думку обґрунтуйте.
3. «...Босий, у кущих штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра...» — так Г. Тютюнник описує зовнішність:
а) дядька Кирила; б) кочегара Славку; в) *Климка*.

Картка № 2

1. Яким було дитинство у Климка? Чи можна було його вважати щасливим? Свої міркування вмотивуйте, наводячи переконливі приклади.
2. Висловіть власне ставлення до дядька Кирила, враховуючи його взаємостосунки з Климком, професійну діяльність, риси характеру. Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
3. Барак, де мешкали дядько Кирило і Климко, знаходився неподалік від:
а) річки; б) *залізничної станції*; в) машинобудівного заводу.

Картка № 3

1. Дослідіть, яке значення має опис природи у творі. Які художні засоби при цьому використовує Г. Тютюнник. Свої спостереження обґрунтуйте, наводячи приклади.
2. Що б ви порадили Климкові, який залишився самотнім після смерті дядька Кирила? Чи був у нього життєвий вибір? Свою думку доведіть.

3. Помічника дядька Кирила звали:
а) Олексійовичем; б) Петровичем; в) *Кіндратовичем*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів на уроці

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати зміст II розділу повісті Г. Тютюнника «Климко», дослідити, як у творі зображено воєнне дитинство (усне повідомлення).

Урок № 28

Г. ТЮТЮННИК «КЛИМКО».

ВОЄННЕ ДИТИНСТВО В ПОВІСТІ

Мета: продовжити опрацювати ідейний зміст твору Г. Тютюнника «Климко», зосереджуючи увагу на II розділі повісті; дослідити, як у творі відображено воєнне дитинство; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, пам'ять, вміння грамотно висловлювати власну думку; навички аналізу епічного твору; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати важливі гуманні якості людини — чуйність, доброту, турботу про ближнього, здатність співпереживати.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Г. Тютюнника, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки)

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

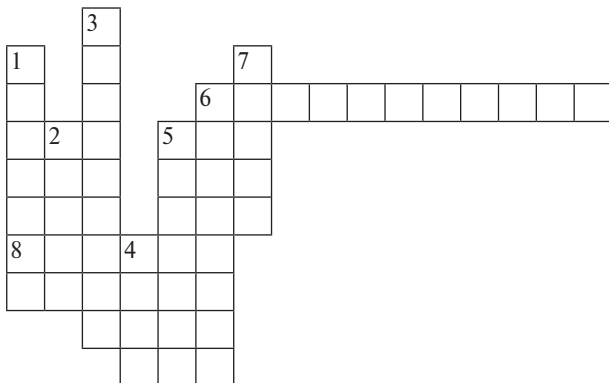
II. Актуалізація опорних знань

Розгадування кросворду

«Сторінками життєвого і творчого шляху Г. Тютюнника»

По вертикалі: 1. Назва села, де народився Г. Тютюнник. (*Шилівка*) 2. Професія батька письменника. (*Тесля*) 3. Після ув'язнення батька Г. Тютюнник живе у його брата на... (*Донеччині*) 4. Тітка, яка запропонувала у неї жити Климку після того, як він залишився самотнім. (*Мотя*) 5. Місто, в якому письменник навчався у ремісничому училищі. (*Харків*) 6. Ім'я брата письменника. (*Григорій*) 7. Місце, де жили Климко і дядько Кирило. (*Барак*)

По горизонталі: 6. Як називали Славку? (*Гармоністом*) 8. Назва повісті автобіографічної трилогії. («*Климко*»)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Ото щастя — написати таку книжку,
щоб читач навмисне розтягував читання її надовше,
мацав недочитані сторінки і думав радо:
ще є, ще й на завтра зостанеться.*

Г. Тютюнник

*Його герої вражають громадянською мужністю,
високим талантом, красою слова й милосердям душі,
в якій не було «зерна неправди за собою».*

Р. Вітренко

1. Воєнне дитинство в повісті

1.1. Розповідь учителя.

Читаючи твір Г. Тютюнника «Климко», кожний із вас, я сподіваюсь, замислився над тим, як складно жилося дітям під час подій Другої світової війни.

Багато дітей залишилося без батьків, без приміщень для житла. Тому діти вимушені були шукати собі місце мешкання, їжу, одяг.

Війна принесла як українцям, так й іншим поневоленим Німеччиною народам — хворобу, знущання, голод, смерть.

Скільки дітей було вивезено до Німеччини! Діти працювали за верстатами поруч із дорослими, не знаючи сну й відпочинку.

Саме Климко — це хлопець, який жив у той страшний для країни час.

1.2. Бесіда за питаннями.

- Яким, на ваш погляд, було дитинство Климка? Свою думку вмотивуйте.
- Через що він залишився самотнім?
- У яких умовах жили такі діти, як Климко, під час війни?

- Що змусило хлопця вирушити у подорож? Чи була вона небезпечною? Чому?
- Чи співчуває письменник своєму герою? Про що це свідчить?
- Чому Климко не втрачав впевненості, цілеспрямованості, жаги до життя, зважаючи на складність і небезпечність того часу.
- Чи розповідали вам дідусь, бабуся, батьки про страшні часи воєнного лихоліття? Що саме?
- Назвіть відомі вам твори художньої літератури про життя дітей під час Великої Вітчизняної війни. Який з творів вас найбільше схвилював? Чому?
- Як українці вшановують пам'ять тих, хто загинув на війні заради мирного життя на землі?

2. Опрацювання змісту II розділу повісті

2.1. Переказ найбільш вражаючого епізоду з розділу повісті з відповідною аргументацією.

2.2. *Тема:* зображення нелегкого шляху Климка до великого міста.

2.3. *Ідея:* уславлення сили волі, мужності, завзятості, впевненості, працьовитості (на прикладі подорожі Климка).

2.4. *Основна думка:* тільки сильна духом людина може подолати будь-які труднощі, перешкоди.

2.5. Композиція.

Експозиція: знайомство з дідом Бочонком.

Зав'язка: червиві сухарі, пошуки їжі.

Кульмінація: хвороба Климкових ніг, самолікування.

Розв'язка: хлопець побачив велике місто у долині.

2.6. Сюжет.

Климко після смерті дядька Кирила не залишився жити у тітки Моті і вирушив до великого міста. Дід Бочонок, він же аптекар, полюбляв ходити по базару і рекомендувати торговцям ліки. Він дав Климку білі сухарі, які потім виявилися червивими. Хлопець, щоб не зголодніти, вимушений був шукати їжу. Йому пощастило: накопав п'ятдесят сім картоплин. Тяжким випробуванням для Климка була хвороба ніг, які він самотужки вилікував. Під час перепочинку подорожуючий помилювався горобцями-бешкетниками, красою осінньої природи. Незабаром можна було побачити велике місто у долині.

2.7. Бесіда за питаннями.

- Ким був дід Бочонок? («...Станційний аптекар і дядьків Кирилів то-варии. ...Цілими днями, навіть у неділю, просиджував у висілковій аптеці коло базару і розважував на манюніх вагах якісь ліки або стояв за прилавком, упершись у нього великим животом. Він знав усіх, і його теж знали всі») Як до нього ставилися люди? («Йому тут-таки просто посеред скаржилися на всілякі немочі, і він... призначав ліки...»)

- Чим дід допоміг Климку? («Сухарів дав... в дорогу...») Як це характеризує Бочонка?
- Чому Климко любив ходити хвостиком по базару за дідом Бочонком? (Щоб «...послухати оті його таємничі слова — «куальцексс», «хіна», «авспіріні...»). Найдужче йому подобалося в них «а»: кругле, глибоке, воно, мов луна з колодязя, перекочувалося в аптекаревому горлі — теж як бочонки...)
- Через що Климко майже не скористався допомогою Бочонка під час подорожі? («Перший сухар Климко розломив... і побачив, що всередині аж кишить дрібною білою черви. Скривившись від огиди, Климко повикидав їх соломиною, ще раз розломив сухар і ще раз повикидав... Їсти довелося вже крихти...»)
- Яким чином хлопець продовжив подорож, хоча у нього і боліли ноги? («Він злякався, став розтирати литки, стегна, бив по них кулаками і кричав: «Ану йдіть! Ану йдіть мені зараз!»)
- Як Климко здобув картоплиння? («Климко працював так завзято, що матроска прилипла йому до спини. ...При самій межі знайшов кілька невикопаних, притоптаних дитячими ногами кущів («Он хто картопельку пік!») і, розриваючи їх палицею, приказував: — А що, сховалися, га? Од мене сховаєтесь!»)
- Застосовуючи текст твору, опишіть красу осінньої пори? («А вгорі над струмком дрімала жовто-зелена тиша осені й наче уві сні ронила листя. Було так м'яко і затишно в цьому вибалку над співучою поміж каміннями водою»)
- Чим нове містечко нагадувало Климку те, де він жив з дядьком Кириллом? («...Чепурні, вистелені бруківкою вулиці, білі будиночки в невеличких садках, далі — грибок водокачки, клубчасті дими понад нею і тоненько і коротко свиснув паровоз — «кукушка...»)
- Яке задоволення отримав герой під час перепочинку під яблунею? («Горобці, ганяючись один за одним, тучами в гіллі й оббивали крильцями листя. Яблука теж погодувалися від того гороб'ячого бешкету разом з тоненькою гілочкою, на якій росли... Горобці аж кишіли в яблуневих вітах, а яблука гойдалися і не падали, наче їх прив'язано ниткою»)

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Яких істот бачив хлопець під час подорожі?
а) Земляних жаб; б) ящірок; в) безліч метеликів.
2. Дід Бочонок, дядьків Кирилів товариш, дав Климкові в дорогу:
а) картоплі і луку; б) шість великих сухарів з білого хліба;
в) шматок сала і часник.
3. Діда називали Бочонком, через його:
а) зовнішність; б) постійне бажання багато поїсти;
в) манеру вимовляти слова і бубоніти.

4. Яке лихо сталося з Климком під час подорожі?
а) *Заболіли ноги*; б) загубив гроші; в) порвалося взуття.
5. До обіду хлопець накопав великих, менших і зовсім дрібних картоплин у кількості:
а) *п'ятдесяти семи*; б) сімнадцяти; в) двадцяти трьох.
6. Коли Климко присів перепочити біля якогось двору містечка, його увагу привернули:
а) *горобці, що вчинили бешкет*; б) хлопці, які плескалися в річці;
в) човни на узбережжі озера.
7. Де вирішив перепочити хлопець, коли ввечорі побачив велике місто?
а) *В копичці сіна*; б) у дуплі старого дуба; в) у старому човні.
8. Коли Климко біг до школи, він частенько:
а) купував солодоші;
б) *звертав у базарні ряди, щоб походити за Бочонком*;
в) любив послухати гру і спів старого бандуриста.
9. Через що Климко не став їсти сухарі, які дав йому Бочонок?
а) *Бо в них були черви*; б) вони були вкриті цвіллю;
в) через їх неприємний смак.
10. Якої пори року здійснював подорож хлопець?
а) *Восени*; б) влітку; в) взимку.
11. «Сивий, вусатий... в широких смугастих штанцях, у довгій, ледь не до колін, синій косоворотці» — так Г. Тютюнник описав зовнішність:
а) старого Кіндратовича; б) *діда Бочонка*;
в) торговця базару.
12. Якого кольору на ногах у Бочонка були величезні черевики?
а) Чорного; б) *жовтого*; в) білі.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на вашу думку, Климко не виявив бажання залишитися жити з тіткою Мотею після загибелі дядька Кирила і вирушив у подорож? Відповідь вмотивуйте.
2. Доведіть, що Климко здатен долати труднощі, віднайти шляхи для їх вирішення. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
3. Краплі якого короля дід Бочонок-аптекарь обіцяв приготувати хворому торговцю:
а) англійського; б) *датського*; в) шотландського.

Картка № 2

1. Дослідіть, які риси характеру виявилися у Климка, коли він подорожував до великого міста. Свої спостереження обґрунтуйте, наводячи приклади з твору.

2. Висловіть власне ставлення щодо рис характеру, поведінки діда Бочонка? Чи можна вважати допомогу діда Климку щирою? Відповідь вмотивуйте.
3. Який художній засіб використано Г. Тютюнником у фразі: «А вгорі над струмком дрімала... тиша осені»?
а) *Метафору*; б) епітет; в) алегорію.

Картка № 3

1. Дослідіть, як у творі перемежуються описи краси природи і тих страждань, яких зазнав і відчув хлопець-подорожуючий. Свої спостереження узагальніть.
2. З чим пов'язано те, що Клишко раз по раз згадував поселення, де він жив з дядьком Кирилом? Як ви ставитеся до рідного вам міста, селища, села. Власні міркування, обґрунтовуючи, вмотивуйте.
3. Цілими днями, навіть у неділю, дід Бочонок просиджував:
а) на базарі; б) *в аптеці*; в) на залізничній станції.

V. Підсумок уроку

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VII. Домашнє завдання

Опрацювати зміст III розділу повісті; підготувати малюнки на тему «Мій улюблений епізод з твору «Клишко» Г. Тютюнника», вміти його прокоментувати.

Урок № 29

Г. ТЮТЮННИК «КЛИШКО».

ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ АВТОРА І СЮЖЕТ ТВОРУ

Мета: опрацюючи зміст твору, дослідити, як особисте життя автора пов'язане із сюжетом його повісті, проаналізувати ідейний зміст III розділу твору; розвивати виразне читання твору, уяву школярів, їх логічне мислення, вміння оцінювати високохудожній текст, грамотно висловлювати свої думки, почуття, спостереження; формувати кругозір, світогляд; виховувати доброту, чуйність, взаєморозуміння, спостережливість, старанність, людяність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Г. Тютюнника, текст твору, учнівські малюнки до повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання**

Огляд-конкурс на кращий малюнок із цікавим коментарем на тему «Мій улюблений епізод з твору Г. Тютюнника «Климко» .

Малюнки повинні бути розташовані у відповідності до сюжету твору.

III. Актуалізація опорних знань

Гейм «Кому з героїв твору Г. Тютюнника «Климко» належать висловлювання:

1. «Може б, ти, до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне? (*Тітці Моті*)
2. «О!.. А це що? Треба було написати “холодно”, а в тебе “хохолодно”...» (*Дядьку Кирилу*)
3. «Я приготую вам краплі датського короля, мій шановний. Загляньте якось». (*Діду Бочонку*)
4. «Одна!.. О! Третя!.. А що сховалися, га? Од мене сховастесь!» (*Климку*)
5. «Авспіріні, авспіріні пийте, моя ласко. Тричі на день по одній пігульці. Крейди не шкода!» (*Діду Бочонку*)
6. «Ти ж там хазайнуй... А вночі спи і не бійся... Вночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі» (*Дядьку Кирилу*)
7. «То в мене... після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло» (*Климку*)
8. «Ай, добра ж... У-у-у, такої не всяка кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець». (*Дядьку Кирилу*)
9. «А хочеш, їх зараз не буде, хочеш?.. Всіх вижену пастися в степ! Хочеш?» (*Зульфату*)
10. «У нас є вугілля. ...Більш нічого в нас немає» (*Діду Горєєву*)
11. «Спасибі. ...Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива...» (*Наталі Миколаївні*)
12. «Хочеш, я тобі італійський кинджал на дорогу дам? Хочеш? ...Виміняв на четверо яєць. Вони за їжу і карабіни проміняли б! Я знаю». (*Зульфату*)

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення поняттю сюжет. (*Сюжет — організована в життєво правдоподібну картину система подій за участю певних персонажів*)
- Чи можна вважати повість Г. Тютюнника «Климко» автобіографічною? Відповідь обґрунтуйте.
- Чому головними героями твору Григорій Михайлович обрав дітей? Як він ставиться до своїх героїв?

- Як сам письменник, на ваш погляд, сприймає ті події, які відбуваються в його творі?
- З чим пов'язано те, що дитинство Г. Тютюнника, як і у його героїв твору, було складним, нещасливим.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

Г. Тютюнник — живописець правди.

О. Гончар

Добрий чоловік — надійніше кам'яного мосту.

Народне прислів'я

1. Особисте життя автора і сюжет твору

1.1. Розповідь учителя.

Повість «Климко» Г. Тютюнник уважав найдорожчою для себе. Він втілював у цьому творі свій ідеал людини. У маленькій сирітській душі Климко носив стільки доброти, милосердя і співчуття до знедолених і страждених, що не побоявся в одинадцять літ вирушити в далеку дорогу по сіль, аби тільки допомогти близькій людині — своїй учительці — не померти з голоду. Скільки натерпівся й намучився за свою двотижневу дорогу маленький лицар, скільки разів ризикував бути вбитим, замерзнути десь на полі під копицею — адже йшла війна і заходити в села було небезпечно. Та хлопчик ішов: його вело дорогою поневірянь милосердя.

«Климко» побудований на автобіографічному матеріалі. З повним правом можна назвати цей твір історико-психологічною хронікою певного періоду нашого життя — років фашистської окупації українського народу.

1.2. Бесіда та обговорення питань.

- Яким було дитинство письменника? Чи можна його вважати щасливим? Відповідь вмотивуйте.
- Про що свідчить автобіографічність твору Г. Тютюнника «Климко»?
- Що хотів відобразити у своєму творі Г. Тютюнник?
- Як, на ваш погляд, Климко — це реальний чи вигаданий герой? Вмотивуйте свої міркування, наводячи переконливі приклади з повісті.
- Чому автобіографічність твору «Климко» не означає абсолютне відтворення хроніки життя Г. Тютюнника? Наведіть про це факти з повісті.
- Доведіть, що в основі твору «Климко» — враження малого Григора від того пам'ятного свого походу в дитинстві тяжкими дорогами війни.
- Чи однакові риси характеру, поведінка самого автора повісті «Климко» і його героя? В чому це виявилось?
- З якою метою Г. Тютюнник написав повість «Климко»?

2. Опрацювання III розділу повісті

- 2.1. Виразне читання, переказування учнями найбільш вражаючих епізодів з розділу повісті з відповідною аргументацією.
- 2.2. *Тема:* зображення дружніх стосунків Климка і Зульфата, їх прагнення допомогти вчительці Наталі Миколаївні.
- 2.3. *Ідея:* возвеличення міцної дружби, взаємодопомоги, порядності, доброти, чемності, бажання робити добро.
- 2.4. *Основна думка:* вміння долати труднощі, надати безкорисливу допомогу в скрутний час — це свідчить про щирість, взаєморозуміння, душевну красу в людських стосунках.
- 2.5. Композиція.

Експозиція: життя Климка у кімнаті шахтної сортувальниці.

Зав'язка: зустріч Климка і Зульфата.

Кульмінація: допомога хлопців учительці з її немовлям.

Розв'язка: Климко вирушає в дорогу до великого міста по сіль.

2.6. Сюжет.

На шляху до Слов'янська Климко побачив чорну копичку, але помилився, то був старий курень на баштані, де він і переночував.

Після того як згоріла станція від бомбардування, Климко оселяється у ваговій кімнаті шахтної сортувальниці.

Зустріч Климка і Зульфата. Зульфат допомагає другу облагородити його життя.

На висілку, після приходу італійців, голод.

Найцінніший харч — сіль. Климко вирушає у подорож до Слов'янська, щоб здобути сіль і допомогти вчительці з немовлям, які оселяються у нього.

2.7. Бесіда за питаннями:

- Чим повечеряв Климко біля куреня, де він вирішив переночувати?
- Чому Климко вимушений був змінити місце мешкання і оселитися у невеличкій кімнаті на шахтній сортувальні? (*«Того задушливого від полум'я і диму серпневого дня, коли згоріла станція, Климко знайшов собі притулок у невеличкій кімнаті...»*) Опишіть приміщення нового житла хлопця. (*«Товсті кам'яні стіни вагової і зовні, й зсередини були густо вкриті чорною кіптявою: зовні від вугільної куряви й штибу, що лежав тут-таки...; зсередини — від диму з круглої чавунної грубки — «буржуйки», що виходила іржавою трубою надвір через бляшану шибку у вікні...»*)
- Хто такий Зульфат Гарєєв? (*«...Давній Климків товариш»*) Чим пояснити його дружнє ставлення до Климка?
- Яким чином Зульфат позбавив житло Климка від пацюків? (*«Він хутко познаходив усі пацючі ходи й виходи, «вигріб з «буржуйки» в цеберку вугільний жар і заходився затовкувати його палицею в кожну нору, втираючи сльози від гарячого їдкового диму»*)

- Як поводити себе італійці, прибувши на станцію? («Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них з карабінів та автоматів і лементували, як цигани. Поївши курей, італійці гуртами, найменше по двоє-трьох, пхались від двору до двору і шукали собі їжу за гроші») Що можна засудити в їх поведінці? («...Італійці кинулися грабувати і брали не тільки їжу, а й одяг, де краший. Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод»)
- Чому сіль була найціннішим продуктом у голодні часи? («Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...»)
- За яких обставин Зульфат і Климко зустріли вчительку Наталю Миколаївну? Що вони їй запропонували? Чому? («Не треба всім нічого промінювати, а переходьте... жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо...») Як це характеризує хлопців?
- З яким гостинцем з'явився дідусь Гареев до помешкання хлопців? («Дідусь приніс торбинку сухарів...») Чому він зазначив, що «хліб не буває брак. Хліб ніколи не брак?...»
- У зв'язку з чим виникла думка у Климка піти по сіль? («У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла» А це ж недалеко. ... Що, що в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, поки тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молоко, може...»)
- Для чого Г. Тютюнник паралельно зображує події в житті Климка у минулому і теперішньому?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Потрапивши до куреня, Климко дозволив собі посмакувати:
а) яблук; б) кавунів; в) груш.
2. Барак, в якому жив Климко з дядьком Кирилом:
а) захопили німці; б) згорів;
в) підлягав негайному капітальному ремонту.
3. Зульфат Гареев — онук дідуся з:
а) перукарні; б) хлібопекарні; в) кав'ярні.
4. Климкові перші дні у ваговій жилося несприятливо через:
а) відсутність харчів; б) обмеженість в освітленні;
в) наявність великої кількості пацюків.
5. У товаристві Климко завжди був:
а) енергійний і веселий; б) небалакучий; в) байдужий до оточуючих.
6. Коли шахту затопили водою, то коней, які в ній працювали:
а) віддали циганам; б) забрали на війну;
в) продали заможним селянам.

7. Після короткого бою на станцію зі степу прийшли і почали грабувати населення:
 - а) *італійці*; б) німці; в) угорці.
8. Потрапивши одного разу на базар, Климко і Зульфат зустріли там:
 - а) діда Бочонка; б) *вчительку Наталю Миколаївну*; в) голодних німців.
9. Найціннішим продуктом у голодні роки війни була:
 - а) *сіль*; б) картопля; в) капуста і морква.
10. Вчителька була рада і вдячна Климку і Зульфату, які:
 - а) подарували їй трояндову сукню; б) *запросили її жити разом з ними*; в) намагалися заспокоїти жінку.
11. За наказом діда Зульфату необхідно було сходити до Файзуліних і принести дитині вчительки:
 - а) пелюшок; б) ліків; в) *молока*.
12. Доньку вчительки звали:
 - а) *Оля*; б) Олена; в) Ніна.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, посилаючись на зміст твору, як військові події вплинули на життя мешканців поселення станції, що згоріла. Свої спостереження узагальніть.
2. Поміркуйте, чому Наталя Миколаївна відчула себе щасливою, коли хлопці запропонували їй оселитися у них. Власну думку обґрунтуйте.
3. Зульфат у італійців на їжу виміняв:
 - а) пістолет; б) декілька куль; в) *кінджал*.

Картка № 2

1. Як ви вважаєте, у ставленні хлопців до вчительки виявилось їх милосердя чи обов'язок? Свої думки вмотивуйте.
2. Чи можна, на ваш погляд, вважати Зульфата і Климка справжніми друзями? Доведіть це, посилаючись на факти з твору.
3. Який художній засіб використав Г. Тютюнник у творі, висловившись: «...не встигло ще й сонце заховатися, а земля вже холоне»?
 - а) Епітет; б) порівняння; в) *метафору*.

Картка № 3

1. Прокоментуйте рішення Климка вирушити у подорож до Слов'янська. Це самопожертва, добрий вчинок, ентузіазм? Свої думки обґрунтуйте, наводячи переконливі приклади з твору.
2. Доведіть, що поведінку італійців по відношенню до мешканців поселення можна вважати аморальною, жорстокою, підступною. Відповідаючи, наведіть переконливі обґрунтування, застосовуючи переконливі факти із твору.
3. В курені, де Климко вирішив перепочити вночі, було багато:
 - а) *соломи*; б) різноманітного ганчір'я; в) лісових горіхів.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

Опрацювати зміст IV розділу повісті, підготувати усний міні-твір на одну з тем:

- «Поспішайте робити добро»;
- «Моя турбота про рідних і друзів»;
- «Не будь байдужим до горя інших».

Урок № 30**Г. ТЮТЮННИК «КЛИМКО». МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ
УРОКИ ДОБРОТИ, ЧУЙНОСТІ, ТУРБОТИ ПРО РІДНИХ**

Мета: через художнє слово осмислити та сприйняти морально-етичні уроки доброти, чуйності, турботи про рідних на прикладі взаємостосунків героїв твору Г. Тютюнника «Климко»; опрацювати ідейний зміст IV розділу повісті; розвивати культуру зв'язного мовлення; вміння грамотно висловлювати свої думки, почуття, наводячи переконливі обґрунтування; формувати вміння оцінювати поведінку і вчинки героїв твору; виховувати почуття поваги, пошани до творчості Г. Тютюнника, літератури як виду мистецтва; прищеплювати риси чуйності, доброти, ширості.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Г. Тютюнника, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Вибіркове заслуховування учнів, які склали усний міні-твір, на одну з тем:**

- «Поспішайте робити добро»;
- «Моя турбота про рідних і друзів»;
- «Не будь байдужим до горя інших».

2. Літературний диктант

- Яка епоха відтворена в повісті? (*Велика Вітчизняна війна*)
- Харч, який герої твору вважали найціннішим. (*Сіль*)
- Місто, до якого подорожує Климко. (*Слов'янськ*)
- Що продавала Наталя Миколаївна на базарі? (*Трояндову сукню*)

- Місце, де герої твору набирали вугілля. (*Терикон*)
 - По що необхідно було сходити Зульфату до Файзуліних? (*Молоко*)
 - Хто завдав шкоди мешканцям поселення? (*Італійці*)
 - Якого місяця згоріла станція, де мешкав Климко з дядьком Кирилом? (*У серпні*)
 - За допомогою Зульфата Климко позбавився у своєму помешканні ... (*Пацюків*)
 - Дідусь Гарєєв працював у... (*Хлібопекарні*).
 - На яке місто, за словами дідуся Гарєєва, «пішов німець»? (*Ростов*)
 - Пізнайте героя за його зовнішністю: «...у ватяних штанах, вовняних шарпетках і гостроносих шахтарських чунях». (*Дідусь Гарєєв*)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Коли люди до тебе добрі, то ти будь ще добрішим.

Народне прислів'я

...Люблячи своїх героїв, Г. Тютюнник показував їх в усьому благородстві і величі... у вірній любові, в надії на краще життя.

Р. І. Вітренко

1. Г. Тютюнник — майстер доброго слова. Розповідь учителя

Над словом письменник працював довго і важко, мучився над ним, але ж і знаходив таке, якого ніяким іншим не замінити. «У художнього слова — єдина функція. Ця функція зветься необхідність», — читаємо в його щоденнику. І справді, тільки необхідні слова знаходив письменник, тому й влучають вони прямо в серце, сповнюючи його то радістю, то сумом, то здивованим захопленням перед точністю і правдою змалюваної життєвої ситуації. А як Г. Тютюнник вмів пожаліти людину, поспівчувати їй, потурбуватися про неї! Коли один заповзятий молодик настирливо допитувався у Григора про причини його успіху, той спочатку відмовчався, а потім відрізав: «Біль! Повна душа болю...». Він був правдивим і щирим, сміливим і відвертим у висловлювання своєї думки будь про кого і про що.

2. Бесіда за питаннями

- Які риси характеру ви найбільше цінуєте в людині?
- Чим і як, на ваш погляд, перевіряється дружба?
- Чому кожна людина повинна бути доброю, чуйною, турботливою, не завдавати шкоди іншим?
- Дослідіть, як на прикладі взаємостосунків героїв твору Г. Тютюнника «Климко» виявляється доброта, чуйність, турбота про рідних.

- Уявіть собі світ, в якому не буде добра, чуйності, милосердя. Відтворіть його власне бачення.
- Чим пояснити те, що для Г. Тютюнника — добро, чуйність, взаєморозуміння, злагода є найвищими людськими цінностями?
- Чи легко виховувати порядну, добру людину? Що для цього необхідно? Відповідь вмотивуйте.
- Чому проблема добра і зла завжди є актуальною?
- Які ви знаєте доброзичливі побажання?
(*Дай, Боже, вашими устами мед пити.
Щоб ти ходив, як води ходять!
Доброму чоловіку продовж, Боже, віку! Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, роботяща як бджола, багата, як земля!
Щоб тебе добра година знала!
Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і діти перед собою!
Скільки в лісі пеньків, щоб у тебе було стільки синків!
Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дитвори сотні півтори!*
Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь)

3. Учніський коментар ситуацій між героями твору Г. Тютюнника «Климко», де виявилася доброта, чуйність, турботливість, ширість

- Климко і дядько Кирило;
- Тітка Мотя і Климко;
- Климко і Зульфат;
- Хлопці, дідусь Гордеев і вчителька з немовлям;
- Зульфат і його дідусь;
- Климко, швець і дівчинка.

4. Опрацювання ідейного змісту IV розділу повісті

4.1. Виразне читання або переказування цікавих епізодів з твору.

4.2. *Тема:* перебування Климка у Слов'янську.

4.3. *Ідея:* уславлення доброти, чуйності, милосердя, поваги (швець, Климко, дівчина); засудження підступності, всюдозволеності (німці, поліцаї).

4.4. *Основна думка:* добре ставлення людей одне до одного допомагає їм вижити у скрутний воєнний час.

4.5. Композиція.

Експозиція: відчуття Климком погіршення стану свого здоров'я.

Зав'язка: перебування хлопця на базарі у Слов'янську.

Кульмінація: допомога шевця, Климка беззахисній дівчині під час облоги.

Розв'язка: обіцянка жінки дати Климкові стільки солі, скільки він донесе.

4.6. Сюжет.

Прокинувшись вранці, Климко відчув, що до нього підступає хвороба. Швидко зробивши собі взуття, він пішов до міста, яке здалося йому сірим, непривітним. Климко потрапляє на базар, де було багато жебраків і простого люду. Товар не купувався, а здебільшого мінявся.

Безногий дядько подарував Климкові взуття, розповів про місто, де можна здобути солі. Під час облави дядько і Климко заступилися за дівчину, яку поліцаї намагалися забрати із собою.

Незнайома жінка запрошує до себе Климка і обіцяє дати йому стільки солі, скільки він донесе.

4.7. Бесіда за питаннями.

- Як відчуття були у Климка, коли він прокинувся вранці? (*«Довго кашляв... Тіло йому охопила гаряча млюсть, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося що й надворі теж жовто».*) Чому хлопець намагався боротися з хворобою?
- Як Климко зробив собі взувачку? (*«...Узяв плащ-палатку... одірвав од неї чималий клапоть. Потім розірвав його ще навпіл — і вийшло дві онучі. ...Навибирав, де білішої, сухої соломи, поробив товстенькі вустилки і примірів їх до ступні, що ні великі були, ні малі. Потім туго обмотав ноги разом з вустілками плащ-полотяними клаптями і позав'язував кінці вище кісточок»*)
- Чому в часи війни не гроші цінувалися, а одяг, натуральні продукти?
- Що побачив Климко на прилавках базару міста? (*«Тут були старі, побиті шашіллю ікони і в них — боги під склом серед барвистих воскових квітів, мідні, поначишувані каблучки і серги; товсті давні книги; червоні намиста з дукатами — і знову ікони, старіші й новіші, в оправках і без оправ, але боги на них були схожі один на одного, як брати, і всі дивилися сумними очима не на людей, а поверх них. Далі йшли прилавки, заставлені мисочками з житом, кукурудзою, просом; білілі склянки з борошном, содою, вологою сіллю, стояли клунки з картоплею, капустою, буряками»*)
- Що продавала дівчина? (*«Вона тримала в руках чепурно, квітка до квітки складений букет чорнобривців. На плечах у неї була... хустка...»*) Чому вона здалася чудною Климкові? (*«Чудна ви. Кому ж вони зараз нужні, чорнобривці оті?»*)
- Яке враження справив на Климка швець? Що він розповів хлопцю про сіль? (*«Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною коврою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморщиці, здавалося Климкові, чайлася добра лагідна усмішка».* *«А сіль ти, синок, проминув. Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов. Сіль — це біля Артемівська. Чує? Так ото біля нього станція така є, називається вона Сіль. Там сіль»*)

- Як сприйняв Климко розповідь шевця про сіль? («...Обсипало колючим жаром, а ноги потерпли і знемоглися, як після цілоденної ходоби. Він сів на проломлений дощатий ганок і мовчав, стиснувши долонями щоки»)
- Опишіть облаву, яка відбулася на базарі? («Сіра людська хвиля з розпачливим криком накопилася на паркан. Він прогнувся, мов гумовий, затріщав з краю в край і впав. Але на вулиці щільно, майже один проз один, стояли німецькі мотоцикли і грузовики. Пролунало кілька автоматних черг — видно було, що стріляли вгору, — і натовп знову повернувся на базарний майдан, розсипаючись на всі боки...»)
- Чому швець, а потім і Климко заступились за дівчину? Як це характеризує героїв?
- Чим хотів віддячити Климко жінці за сіль? («...Води наносу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете»)
- Що пообіцяла жінка Климку? («Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з півпуда, а то й більше, скільки донесеш»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Вранці, прокинувшись, Климко відчув:
 - а) як хтось його кличе; б) хворобливий стан; в) запах диму.
2. Про кого згадав Климко, коли зробив собі взуття із соломи та клаптів із плащ-палатки:
 - а) Зульфата; б) діда Горєєва; в) вчительку з немовлям.
3. Скільки грошей мав хлопець, наданих йому Бочонком?
 - а) П'ятнадцять тридцяток; б) п'ять трійок; в) двадцять двійок.
4. Прийшовши до міста, Климко вирішив піти:
 - а) зразу в гори, де була сіль; б) на базар; в) до лікарні.
5. «Вони були сірі й мовчазні...» — так Г. Тютюнник описав:
 - а) будинки; б) міські вулиці; в) соляні гори.
6. В пелені у бабусі, яка просила у людей милостиню, лежало:
 - а) три картоплини та цибулина; б) два огірка і яблучко; в) п'ять слив і шматок сухого хліба.
7. Чого Климко не побачив серед товару, який підлягав продажу або обміну?
 - а) Товстих давніх книг; б) поначищуваних каблучок; в) білого полотна.
8. Більшість товару не продавалось, а підлягало обміну на:
 - а) цукор; б) мило; в) одяг.
9. Букет яких квітів продавала дівчина?
 - а) Півонів; б) лілей; в) чорнобривців.
10. Дядько, який заступився за дівчину під час облави, на думку Климка, був:
 - а) ковалем; б) шевцем; в) лісничим.

11. Чоловік без ніг порадив шукати хлопцю сіль біля:
 - а) Донецька; б) Белгорода; в) *Артемівська*.
12. На які корисні копалини був багатий Слов'янськ?
 - а) Залізна руда і газ; б) вапняк і глина;
 - в) *крейда і сода*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Для чого, на ваш погляд, Г. Тютюнник у творі докладно описує базар та людей на ньому? Свої міркування вмотивуйте.
2. Охарактеризуйте поведінку і ставлення шевця до Климка та дівчини. Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
3. Климко зробив собі взуття із шматків плащ-палатки і:
 - а) сіна; б) сухого гілля; в) *соломи*.

Картка № 2

1. Чим пояснити те, що переважна більшість людей у тяжкі воєнні часи виявляли один до одного милосердя, доброту, чемність? Власну думку обґрунтуйте, посилаючись на факти із твору.
2. Висловіть власне ставлення до зрадників народу в роки Великої Вітчизняної війни, які стали поліцаями. Що з цього приводу можна прослідкувати у творі?
3. Зробивши собі взуття, Климко згадав фразу діда Горєєва:
 - а) «Так триматися!»;
 - б) «Життя — серйозна річ!»;
 - в) «*Можна жить!*»

Картка № 3

1. Чим пояснити те, що Климко, долаючи свій хворобливий стан, продовжує шукати сіль. Як би ви повели себе в цій ситуації? Відповідь вмотивуйте.
2. Дослідіть, як у творі Г. Тютюнник одночасно зображує милосердя і жорстокість, щирість і підступність, добро і зло. Свої спостереження узагальніть, наводячи переконливі приклади з повісті.
3. За сіль жінка хотіла придбати:
 - а) мисочку жита; б) *взуття*; в) клунок картоплі.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Дібрати цитати, скласти план до характеристики образу Климка; опрацювати зміст V, VI розділів повісті.

Урок № 31

Г. ТЮТЮННИК «КЛИМКО».

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ КЛИМКА

Мета: охарактеризувати образ Климка — головного героя повісті, опрацювати ідейно-художній зміст V, VI розділів твору; розвивати вміння грамотно висловлювати власні роздуми, спостереження, аргументувати свої твердження, погляди; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати важливі гуманні якості людини — чуйність, доброту, турботу про ближнього, здатність співпереживати.

Тип уроку: комбінований.

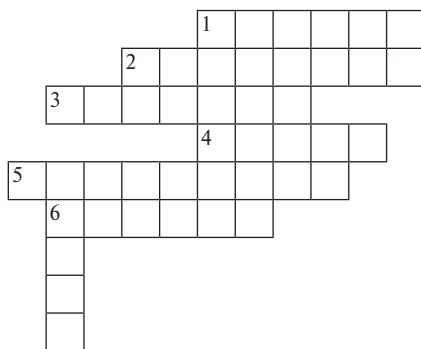
Обладнання: портрет Г. Тютюнника, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Розгадування кросворду «Сторінками повісті Г. Тютюнника “Климко”»

По горизонталі: 1. Прізвище діда Зульфата (*Гарєєв*) 2. Зброя, яка була у поліцаїв. (*Карабіни*) 3. Кого спасли швець і Климко на базарі під час німецької облави? (*Дівчину*) 4. Що запропонував Климко жінці за сіль? (*Гроші*) 5. Риса характеру, яка притаманна Климку і Зульфату. (*Людяність*) 6. Що дав Бочонок Климку в дорогу? (*Сухарі*)

По вертикалі: 1. Ім'я Тютюнника. (*Григор*) 6. Харч, за яким Климко подорожував до Слов'янська. (*Сіль*)

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення поняттю «характер героя літературного твору». (*Характер літературний — це зображення письменником у художньому творі людини, з властивими їй індивідуальними рисами, які зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей, до життя*)

- Як визначити характер того чи іншого героя художнього твору? Під впливом кого і чого він формується?
- Що вам відомо про поняття «портрет героя в художньому творі». (*Портрет — зображення в літературному творі зовнішнього вигляду, пози, рухів, виразу обличчя людини, її одягу, взуття тощо*)
- Для чого письменники в художніх творах описують зовнішність своїх героїв, а іноді зовсім нічого про них не зазначають?
- Що необхідно для того, щоб літературний герой був не схематичним, а реальним, живим? Наведіть приклади.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Найкращий подарунок, зроблений людині після мудрості,— це дружба.

Ф. Ларошфуко

Не одяг прикрашає людину, а добра справа.

Народне прислів'я

1. Характеристика образу Климка

1.1. Цитатна характеристика героя.

- «Климко йшов босий, у кущих штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощ, ні сніг, ані сонце... Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину».
- «Жив... відколи осиротів».
- «Це була найбільша радість Климка — покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив,— гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав “посередньо”».
- Дядько Кирило — Климку: «Ай, добра ж... У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить...»
- «Він отак би й виріс серед уквітчалих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без вогнів... Од них віяло ліками, димом польових солдатських кухонь, гарячими на сонці уламками літаків і гармат».
- «Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одєжину — він умів і сам».
- «Найстрашніше сталося тоді, коли він, перепочивши, підвівся, щоб іти, і впав: ноги не вдержали... Він злякався, став розтирати литки, стегна, бив по них кулаками і кричав: «Ану, йдіть! Ану, йдіть мені зараз!»

- «...Йдучи з торбою за плечима понад парканами незнайомої вулиці, Климко згадував свою станцію, кожен день її життя і кожну годину...»
- Климко — Наталі Миколаївні: «Не треба вам нічого промінювати, а переходьте — це ми для вас із Зульфатом удвох просимо,— переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо...»
- Климко — Зульфату: «Що, в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, поки тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...»
- «Климко видлубав у кишені одну тридцятку і поклав бабусі у пеляну, а сам швидко пішов геть».
- «А Климко висмикнув з торби надірвану плащ-палатку, розіпнув її в руках так, щоб затулити дівчину, і став роздивлятися, бурмочучи заклопотано перше, що стало йому на думку...»
- «Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!!»
- «Я вам, тітонько, води наношу, дров нарубаю, чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! — Климко похапцем розкрутив дротинку на кишені і простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима».
- «Від переїзду вдарила довга автоматична черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями. Він уп'явся пальцями в діж дурку на грудях, тихо ойкнув і впав»
- Тітка Марина — Климку: «Де в тебе та й силочка береться, он скільки пройшовши голодний і холодний».
- «Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане голоду, так і прийду або прийду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...»
- «Німець таки достав його вже на льоту кулаком у груди... Климко спробував підвестися, але в грудях і в коліні заболіло, що він застогнав і поповзом, ковзаючи ліктем по грязюці й тягнучи за собою клунок, вибрався з калюжі».
- «Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею. Мішок із сіллю та харчами він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі. В дощ він не зупинявся, щоб десь його переждати, а йшов, напнувшись надірваною плащ-палаткою, доки несли ноги».

1.2. Орієнтовний план до характеристики образу Климка.

- 1) Климко-сирота.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру: а) чуйний і добрий; б) благородний і щирий; в) винахідливий, мужній, вольовий; г) уважний і працьовитий.
- 4) Поведінка і прагнення хлопця: а) бажання навчатися; б) турботливий, співчутливий; в) відповідальний за доручену справу; г) шанобливе ставлення до дружби.
- 5) Значення образу Климка.

1.3. Бесіда за питаннями.

- Хто такий Климко?
- В який скрутний для країни час живе герой твору?
- Як Климко ставиться до Зульфата, Наталі Миколаївни, інших героїв повісті? Чим це пояснити?
- Чому хлопець вимушений був вирушити у подорож? Які труднощі долав Климко-мандрівник?
- Чому Климко захистив дівчину від поліцаїв?
- Через що хлопець не залишився жити у тітки марини? Як це його характеризує?
- Що свідчить про відповідальне ставлення Климка до дорученої справи?
- Чим вам подобається герой твору? Чи хотіли б ви мати такого друга? Відповідь вмотивуйте.
- В чому полягає виховне значення цього героя?

2. Опрацювання V розділу повісті

2.1. Виразне читання цікавих епізодів розділу.

2.2. Тема: зображення перебування хворого Климка у тітки Марини.

2.3. Ідея: уславлення чуйності, доброти, щирості (тітка Марина); засудження жорстокості, ненависті, зла (німець).

2.4. Основна думка: тільки той досягає своєї мети, хто із впевненістю долає будь-які перешкоди, труднощі, вірить у власну перемогу.

2.5. Композиція.

Експозиція: перебування хворого Климка.

Зав'язка: хлопець їде в ешелоні вагону додому.

Кульмінація: сутичка з німцем, жорстокість фашиста.

Розв'язка: до рідного місця — шістдесят кілометрів.

2.6. Сюжет.

Три дні перебував Климко у тітки Марини, сам того не відчуваючи, бо був тяжко хворим. Прокинувшись і не побачивши хазяйки, Климко підмів двір, порвав старий цупкий бур'ян попід призьбою. Тітка Марина запропонувала хлопцю залишитися у неї жити. Той відмовився. Тітка допомагає Климкові потрапити у вагон ешелону. На станції Дебальцеве німець виштовхнув хлопця з вагону і сильно вдарив його. До рідного місця треба було пройти кілометрів шістдесят.

2.7. Бесіда за питаннями.

- Що відчував Климко, коли він прокинувся у помешканні тітки Марини? («...Коли розплющив очі,— велике, рівно обведене коло червоного сонця у вікні, і став пригадувати, де він»)
- Як тітка Марина охарактеризувала хворобливий стан хлопця? («Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку. Не знала вже, чим і вкривати. Застудився ти дуже...»)

- За що дорікав собі Климко, перебуваючи у тітки Марини? («Три дні... Це ж половину дороги пройшов би вже. А мо й більше ніж половину, бо назад, із сіллю, ішов би швидше. Та й ніч уже не треба було б сідати гріть»)
- Якою була увага, ставлення тітки Марини до хлопця? («На стільці коло ліжка лежала скибка хліба, намазана смальцем і потрушена зверху сірою сіллю, та двоє червонобоких яблук. ...Він побачив на лаві складену чисту свою одежу, матроску і штани...»)
- Чим хлопець допоміг тітці Марині по господарству? («Треба ж роботу якусь робити тітці, а то тільки набалакав: і те зроблю, і те...». «Він знайшов у сенях старий віник-деркач і промів тічок біля порога та вузьеньку між споршештежку до хвіртки... Тоді обійшов тітчину хату, пови-микував старий цупкий бур'ян попід призьбою... застелив ліжко...»)
- Що тітка Марина запропонувала Климку? («А може б, ти, синочку, в мене zostався, га?.. Я тебе вдягла б як слід і взула. Їсти в мене, хвалити бога, є що — німці до нас тільки вряди-годи засакають... В школу тебе отдамо...»)
- Чому Климко, не зважаючи на гарне ставлення до нього тітки Марини, не залишився у неї жити? («Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...») Як би ви вчинили на його місці?
- Що запропонувала тітка Марина хлопцю стосовно його повернення додому? («Німці товарний поїзд учора пустили в Донбас, до Єнакієвої чи до Горлівки, точно не знаю. А сьогодні ввечері ще один піде. З нашої станції»)
- Як, на ваш погляд, повернувся б Климко до тітки Марини, обіцяючи їй про це? Висловіть власну думку щодо цього.
- Чому тітка Марина дала негативну оцінку начальнику станції?
- За що Климко був вдячний тітці Марині? Які риси характеру при-таманні цій жінці? (Доброта, чуйність, лагідність, щирість...)
- Чим пояснити те, що Климко, перебуваючи у вагоні ешелона, počував себе спокійно. («Наші... донбасівські», — висловився хлопець, побачивши чоловіка і п'ятьох жінок)
- Яка небезпека очікувала на Климка і мешканців вагона на станції Дебальцеве?
- В чому виявилася жорстокість німця? («Німець таки достав його на льоту кулаком у груди...»)

3. Робота над ідейно-художнім змістом VI розділу повісті

- 3.1. Виразний переказ окремих епізодів розділу, висловлювання власних вражень, спостережень.
- 3.2. Тема: зображення останніх кілометрів подорожі Климка додому та лиха, яке з ним трапилося.
- 3.3. Ідея: засудження війни, в результаті якої люди гинули або залишалися каліками.

3.4. Основна думка: не судилося хлопцю повернутися швидко додому через власну необережність.

3.5. Композиція.

Експозиція: перебування Климка неподалік від своєї станції.

Зав'язка: уявлення хлопця про його зустріч з Наталією Миколаївною і Зульфатом.

Кульмінація: стрілянина у біглу людину.

Розв'язка: куля влучила у Климка.

3.6. Сюжет.

Климко підходив до своєї станції вже увечорі. Він дуже втомився. Раптом почулася стрілянина. Від переїзду назустріч йому біг якийсь чоловік — босий, у солдатському галіфе, і в гімнастерці без реміняки.

Хлопець відчув, як його щось штовхнуло в груди. Климко впав. До нього швидко біг Зульфат.

3.7. Бесіда за питаннями.

- Що відчув Климко, підходячи до своєї станції? Чим це пояснити? (*Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею... В дощ він не зупинявся, щоб десь його переждати, а йшов, напнувшись надірваною плащ-палаткою, доки несли ноги*)
- Якою хлопець уявляв зустріч з Наталією Миколаївною і Зульфатом?
- Чим була викликана стрілянина, яку раптом почув Климко? («...Климко побачив, що від переїзду на зустріч йому біжить якийсь чоловік...»)
- Чому хлопець не був байдужим до чоловіка, в якого стріляли? («Туди, дядю, біжить... Туди! Там балка!»)
- Яке лихо сталося з Климком? («Від переїзду вдарила довга автоматична черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями. Він уп'явся пальцями в дірку на грудях, тихо ойкнув і впав») Чому у скрутний час біля хлопця з'явився його друг Зульфат?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

До V розділу

1. Через що Климко трохи не три дні перебував у тьоті Марини? Бо:
 - а) очікував, коли вона привезе солі;
 - б) *тяжко захворів*;
 - в) розшукував дівчину, якій допоміг під час облави.
2. На вікні у тітки Марини цвіли:
 - а) фіалки;
 - б) *калачики*;
 - в) рози.
3. Щоб розрахуватися за сіль, Климко вирішив тітці Марині:
 - а) відремонтувати дах;
 - б) *підмести листя і прибрати бур'ян*;
 - в) пофарбувати входні двері і підлогу.
4. Коли хлопець підійшов до погрібника тітки Марини, то він відчув, що там були:
 - а) щенята;
 - б) качки;
 - в) *кури*.

5. В глечики тітка Марина принесла Климку:
а) сіль; б) *молоко*; в) сметану.
6. Тітка Марина хотіла, щоб Климко, коли той вирішив іти додому:
а) *залишився у неї жити*; б) подарував їй на згадку будь-яку річ;
в) допоміг їй викопати картоплю.
7. Кого Г. Тютюнник у творі характеризує: «...усміхнений, мовчазний, синьоокий»?
а) *Климка*; б) діда Бочонка; в) Зульфата.
8. Виродком тітка Марина називала:
а) кочегара паровозу; б) *начальника станції*; в) обходчика ешелону.
9. У вагоні, в якому Климко їхав додому:
а) було багато народу; б) *пахло стружками*;
в) стояли ящики з морквою.
10. Прокинувшись від сну у вагоні, Климко:
а) вирішив поспіяти; б) *побачив у дверях німця*;
в) намагався зігрітися потиранням рук.
11. На якій станції Климко був вимушений залишити вагон ешелону?
а) Енакієво; б) Дружківка; в) *Дебальцеве*.
12. Від станції, щоб потрапити додому, хлопцю необхідно було пройти кілометрів:
а) двадцять; б) *шістдесят*; в) десять.

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як тітка Марина ставилася до Климка? Про що це свідчить? Доведіть це, посилаючись на текст твору.
2. Чи можна, на ваш погляд, вважати Климка оптимістом? Власну думку вмотивуйте, наводячи переконливі приклади з твору повісті.
3. Климко наближався до рідного місця вже:
а) *увечорі*; б) вранці; в) вдень.

Картка № 2

1. Чим, на вашу думку, вимірюється дружба? Чи можна Климка і Зульфата вважати друзями? Свої думки обґрунтуйте.
2. Доведіть, що Климко — сильна, мужня, вольова людина. Власні переконання вмотивуйте.
3. Йдучи додому, Климко мріяв про те, як:
а) *його зустрінуть Наталя Миколаївна і Зульфат*;
б) він роздасть всім голодним сіль; в) ним будуть пишатись всі знайомі.

Картка № 3

1. Чи змогли б ви на місці Климка подолати ті труднощі, які траплялися з хлопцем під час подорожі. Відповідь обґрунтуйте.
2. Якою ви уявляєте тітку Марину? В чому виявилось її безкорисливе ставлення до хлопця? Відповідаючи, посилайтесь на факти з твору.

3. Від переїзду назустріч Климку біг:
 а) Зульфат; б) якийсь босий чоловік;
 в) дядько, з яким він їхав у вагоні ешелона.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до тематичної контрольної роботи № 1 «Про далекі минулі часи».

Урок № 32

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2 «ПРО ДАЛЕКІ МИНУЛІ ЧАСИ»

- Мета:** виявити рівень учнівських знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення, творчу уяву; вміння під час виконання практичних завдань; застосовувати здобуті знання, формувати кругозір школярів; виховувати інтерес до наслідків власної праці, пошану до творчої діяльності, пунктуальність, раціональність у використанні навчального часу.
- Тип уроку:** контроль та коригування знань, умінь, навичок.
- Обладнання:** тестові завдання і питання для контролю за темою у 3-х варіантах з різними рівнями навчальних досягнень школярів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми й мети уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів

III. Пояснення вчителем питань, які стосуються проведення тематичної контрольної роботи

IV. Завдання до виконання контрольної роботи

I варіант

Початковий рівень

1. М. Стельмах присвятив свій твір «Гуси-лебеді летять»:
 а) своїм батькам; б) сину Ярославу; в) дядьку Себастьяну.

2. Якому герою відомих вам творів належать слова: «Хто хоч хвилино зазнав неволі, той зазнав гіршого ніж смерть»?
 - а) Павлусю (А. Чайковський «За сестрою»);
 - б) Климку (Г. Тютюнник «Климко»);
 - в) *Максиму* (І. Франко «Захар Беркут»).
3. Визначте правильне твердження. Композиція — це:
 - а) елемент сюжету: заключний, підсумковий складник художнього твору чи його частин;
 - б) *будова твору, особливості розташування частин у творі*;
 - в) початкова, вихідна частина художнього твору, в якій описується місце дії, обстановка, дійові особи.

Середній рівень

4. До якого жанру належить твір А. Чайковського «За сестрою»?
5. Яку книгу не зміг зрозуміти Михайлик (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»)?
6. Коротко розкажіть, як Климко і Зульфат допомогли своїй вчительці Наталі Миколаївні (Г. Тютюнник «Климко»).

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. В чому виявилася ідея самопожертви у творі Г. Тютюнника «Климко»?
8. Висловіть власну думку, наводячи відповідні аргументи, стосовно того, які інтереси Захара Беркута (І. Франко «Захар Беркут») переважають — громадські над особистими чи навпаки.
9. Обґрунтуйте, через що «Заповіт» Т. Шевченка вважається твором, який єднає минуле, теперішнє, майбутнє.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну із тем:

10. «Козак журби не має, з біди не заплаче» (За твором А. Чайковського «За сестрою»).
11. «Добро і зло в житті Климка (За твором Г. Тютюнника «Климко»)».
12. «Чим мені подобається Михайлик, герой твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять»».

II варіант

Початковий рівень

1. З якою метою Климко (Г. Тютюнник «Климко») вирушив у подорож до Слов'янська? Щоб:
 - а) поступити у ремісниче училище;
 - б) знайти тітку Марину і залишитися у неї жити; в) *здобути солі*.
2. Якому герою відомих вам творів належать слова: «Та чи може бути більше добро, як свобода?!»?
 - а) Михайлику (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»);
 - б) *Павлусю* (А. Чайковський «За сестрою»);
 - в) Мирославі (І. Франко «Захар Беркут»).

3. Визначте правильне твердження. Сюжет — це:
- послідовність і зв'язок опису подій у творах художньої літератури;*
 - основний спосіб викладу в художньому творі, де зображення подій і вчинків персонажів здійснюється від імені самого автора;
 - опис зображення природи, природних явищ, краєвидів у художньому творі.

Середній рівень

- Як називався великий кам'яний стовп у творі І. Франка «Захар Беркут»?
- Хто заспокоїв хлопця у творі Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало»?
- Коротко розкажіть, як малий Михайлик поставився до жебраків (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»).

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань:

- Висловіть власне судження про мужність і лицарську відвагу Павлуся, героя твору А. Чайковського «За сестрою».
- В чому полягає ідея незнищенності справжнього кохання, краси, вірності у творі Т. Шевченка «Тополя»?
- Дослідіть, в якому епізоді твору Г. Тютюнника «Климко», на ваш погляд, найповніше розкривається вдача головного героя.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- «Мій улюблений герой повісті А. Чайковського «За сестрою».
- «Лише боротись — значить жити» (За твором І. Франка «Захар Беркут»).
- «Дядько Себастьян — вихователь Михайлика» (За твором М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять»).

III варіант

Початковий рівень

- За допомогою якого предмета Мирослава (І. Франко «Захар Беркут») могла вільно пересуватися у ворожому таборі?
 - Персня;* б) смарагда; в) срібної монети.
- Якому герою відомих вам творів належать слова: «Будеш іти межі люди і вибивати іскри...»?
 - Климку (Г. Тютюнник «Климко»);
 - діду Дем'яну (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»);*
 - Ганнусі (А. Чайковський «За сестрою»).
- Визначте правильне твердження. Балада — це:
 - епічний твір середнього розміру, в якому змальовано життя одного чи кілька героїв протягом тривалого або важливого за подіями часу;
 - ліро-епічний твір, у якому змальовується характер, визначні події в житті людей;

в) невеликий за розміром ліроепічний твір фольклорного походження на легендарну чи історичну тему.

Середній рівень

4. Чому Климко, герой твору Г. Тютюнника «Климко», не залишився жити у тітки Марини?
5. Які художні засоби використав Т. Шевченко для відтворення внутрішнього стану свого героя з твору «Мені тринадцятий минало».
6. Коротко розкажіть, як Тугар Вовк захистив від смерті Максима Беркута (І. Франко «Захар Беркут»).

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. Обґрунтуйте, в чому полягає значення символічного образу гусей-лебедів у творі М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять».
8. Вмотивуйте, чи можна виправдити зрадництво Тугара Вовка (за твором І. Франка «Захар Беркут»).
9. Визначте основні риси характеру Павлуся, героя твору А. Чайковського «За сестрою».

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

10. «Заповіт» Т. Шевченка — самобутній витвір українського письменства».
11. «Чи хотів би я мати такого друга, як Климко» (за твором Г. Тютюнника «Климко»).
12. «Шанобливе ставлення людини до природи у творі М. Стельмаха “Гуси-лебеді летять”».

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Підготувати міні-повідомлення про життя і творчість О. Стороженка, знати ідейний зміст його твору «Скарб».

«ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ ЛЮДИНА?»

Урок № 33

О. СТОРОЖЕНКО. КОРОТКО ПРО АВТОРА. «СКАРБ». МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОПОВІДАННЯ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом О. Стороженка; визначити ідейно-тематичне спрямування його твору «Скарб»; дослідити морально-етичні проблеми в оповіданні; поглибити знання про гумор, зокрема про засоби гумористичного зображення; розвивати творчу уяву, увагу, пунктуальність, спритність, рішучість, образне та логічне мислення, вміння грамотно висловлювати свої думки, почуття, спостереження; виховувати почуття поваги, любові до творчості О. Стороженка — шанобливе ставлення до людини праці і зневага до ледарів; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет О. Стороженка, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

1. Дайте визначення оповіданню як жанру художньої літератури. (*Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа (іноді кількох)*) Наведіть приклади художніх творів цього жанру.
2. Що таке щастя, на ваш погляд? За яких умов людина відчуває себе щасливою?
3. В яких відомим вам творах художньої літератури порушувалася проблема щастя, смислу життя? Наведіть приклади з відповідним обґрунтуванням.
4. Яких зусиль необхідно докласти людині, щоб бути щасливою? Відповідаючи, посилайтеся на власний досвід та приклади з творів художньої літератури.
5. З якою метою в художніх творах письменники використовують засоби гумору? Наведіть приклади.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Щасливий, у сорочці родивсь.

Народне прислів'я

*Людина — найцікавіше для нас явище тому,
що вона змінюється, ховає в собі всякі несподіванки,
не задовольняється жодною формою щастя.*

М. Коцюбинський

*О. Стороженко — талановитий оповідач,
який добре володіє українською мовою.*

І. Франко

1. Життєвий і творчий шлях О. Стороженка. (Матеріал для вчителя)

ОЛЕКСА ПЕТРОВИЧ СТОРОЖЕНКО

(24.11.1806 — 18.11.1874)

Олекса Петрович Стороженко народився 24 листопада 1806 року в с. Лисогори Бортнянського повіту (тепер Ічнянського району) на Чернігівщині в родині дрібного поміщика (відставного офіцера), що належала до старовинного козацького роду, відомого ще з XVII ст. Дитячі роки письменника минули в містечку Великі Будища Зіньківського повіту на Полтавщині, де він одержав домашню освіту. Згодом навчався у «благородному пансіоні» при Слобідсько-Українській губернській гімназії в м. Харкові. З 1824 р. впродовж майже тридцяти років О. Стороженко перебував на військовій службі, брав участь у російсько-турецькій війні.

Здебільшого служив в Україні, нерідко переїжджав з однієї місцевості в іншу, завдяки чому добре вивчив життя і побут селян в різних регіонах, зустрічався з колишніми січовиками, почув легенди та перекази про Запорізьку Січ. Цей життєвий матеріал ліг в основу багатьох творів письменників.

В літературу О. Стороженко ввійшов романом «Браття-близнецы» (1857) з підзаголовком «Очерки Малороссии прошлого столетия», чим раз і назавжди визначив обраний письменником об'єкт художніх інтересів, незалежно від мови твору, бо в російськомовному романі нуртувала українська стихія.

Українська творча спадщина О. Стороженка в жанрі оповідання охоплює зображення побуту, звичаїв, повір'їв українського селянства, героїчних сторінок козацької вольниці, пов'язаних з останнім періодом існування Запорозької Січі, з народно-визвольним рухом Коліївщина, з образами колишніх січовиків. Друковані в журналі «Основа» в 1861–1862 рр., в 1863 р. вони були об'єднані і опубліковані в збірці «Українські оповідання».

На творчості письменника позначився вплив М. Гоголя, з яким був особисто знайомий і про нього залишив спогади. Окреме місце у творчому доробку митця займають гумористичні оповідання («Закоханий чорт»,

«Голка», «Вуси», «Скарб»). Ці твори засновані на широкому використанні українського фольклору, демонології (оброблено відомі сюжети), в них поєднуються фантастичні елементи з реалістичним зображенням селянського побуту, звичаїв. Присутній у них і дотепний, відсторонений оповідач, що непомітно робить морально-етичні акценти в зображуваних ситуаціях, коментує поведінку героїв, наштотвхуючи читача на власні роздуми й оцінку, як, скажімо, в «Скарбі».

Вийшовши у відставку 1868 р., О. Стороженко останні роки життя провів на хуторі поблизу м. Бреста (Білорусь), де й помер 18 листопада 1874 року.

2. Теорія літератури

Поглиблене поняття про гумор.

2.1. Гумор — 1. Різновид комічного, відображення смішного в життєвих ситуаціях і людських характерах. 2. Узагальнена назва творів, мета яких — розсмішити, викликати гарний настрій. 3. Взагалі сміх і відчуття комічного.

2.2. Різновиди смішного.

2.2.1. Іронія (від гр. *eironeia* — удавання, посмішка) — інакомовлення, яке виражає насмішку або лукавство; подвійний смисл, коли сказане у контексті мови набуває протилежного значення; висміювання, яке містить в собі оцінку того, що висміюється. Іронічне ставлення передбачає насмішку, певним чином сховану, але таку, що легко виявляється в інтонаціях автора-оповідача; почасти виступає під виглядом похвали.

2.2.2. Сарказм (від гр. *sarkasos* — рву м'ясо) — зла і уїдлива насмішка, вищий ступінь іронії.

2.2.3. Сатира (від лат. *satura* — суміш) — вид комічного, який найбільш нещадно висміює людську недосконалість. Сатира виражає різко негативне відношення автора до зображуваного, має умовою висміювання виведеного характеру або явища.

2.3. Жанри гумористичних творів: анекдоти, байки, усмішки, гуморески, співомовки, фейлетони...

3. Робота над твором О. Стороженка «Скарб»

3.1. Переказ цікавих епізодів оповідання з відповідним коментарем.

3.2. Тема: зображення щасливої долі Павлуся Лежня, який протягом свого життя був ледачим і в той же час байдужим до всього.

3.3. Ідея: засудження заздрості, підступництва тих, хто зазіхає на чуже майно, ледачого, паразитичного життя.

3.4. Основна думка:

а) «...той тільки щасливий, хто другому не зазидує, а дякує Бога за те, що він йому послав...»; б) «Не той тільки щасливий, що натріскається і виспиться, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо у такого і душа буде не голодна».

3.5. Композиція.

Експозиція: надмірна опіка матір'ю свого сина Павлуся.

Зав'язка: смерть батьків Павлуся, його сирітське життя.

Кульмінація: дохлий хорт у хаті Павлуся виявився дукатами.

Розв'язка: роздуми автора про смисл життя, про щасливу людську долю.

3.6. Сюжет.

У заможній родині був син Павлусь, якого мати дуже опікала: годувала, не дозволяла йому працювати, ходити на вечорниці.

Після смерті батьків Павлуся доглядали наймити, за яких він жив спокійним, розміреним життям.

Павлусь цілими днями їв або спав. Одного разу хлопці вирішили піти шукати скарб і запропонували до цього залучити і Лежня (так парубки прозвали Павлуся). Той не захотів.

Вважалося, що саме «якась пакость» може переутворитися на скарб. Побачивши край дороги дохлого хорта, вони принесли його до хати Павлуся і кинули йому через вікно. Хорт, впавши на поміст, перетворився у дукати. Ось який щасливий Павлусь!

Незабаром Лежень одружився, були діти, але працювиті, покірні, слухняні, всі в дружину.

Так Павлусь спав, спав, спав, поки не заснув навіки.

3.7. Жанр: гумористичне оповідання з елементами фантастики.

3.8. Опрацювання змісту твору за питаннями.

- Якими були батьки Павлуся? (*«Були вони люди заможненькі, усього в них доволі: і поля, і скотинки, і худоби, і хата простора із садочком і левадою». «...І шанували, і пестували вони того одинчика!»*)
- Як мати ставилася до свого єдиного синочка? (*«І що то вже за мати була! Між матірками — навдивовижу мати! Вже Павлусь був чималий пахолок, а вона ще возилася з ним, як із маленькою дитинкою. Було власними руками годує його, а він, телепень, тільки глита та, як той пуцьв'ірінок, знов рот роззявлює». «Така з неї добра і покірна жінка, а як дійде діло до її Павлуся, то як скажена стане: і очі витріщить, і запіниться, і за ніж хапається: крий Боже, що виробляє!.. Кажу ж вам, що й між матерями навдивовижу була мати»*)
- Через що мати нікуди не пускала Павлуся? (*«Усю зиму й осінь з хати не випустить: «Не ходи, синку,— каже,— холодно, замерзнеш, та ще, крий Боже, занедужаєш, то я й умру, не діжду, поки ти й одужаєш». Прийде весна або літо — знов не пускала: «Не ходи, синку, душно, сонце напече головку, голова болітиме». Цілісінький рік не дасть йому порога переступити, хіба у неділю поведе до церкви та за ним і не молиться, та обома руками за його й держиться, щоб хто не то що штовхнув, а й не доторкнувся б»*)
- Як реагував батько щодо надмірних пестощів жінки до сина? (*«Часом батько, дивлячись на се юродство, стане гримати на жінку і похваляться,*

що він Павлуся віддасть у школу до дяка аж у друге село. Так куди!.. На яку радість ми його вигодували? Який з нього хазяїн буде? Що з ним станеться, як ми помremo? Останеться він на світі, мов сліпий без поводитаря!»)

- Опишіть Павлуся, застосовуючи текст твору («...Вигнало та розперло, такий став гладкий та опецькуватий! Пика широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки. ...Зроду не то, щоб цій або косу у раках подержав,— не взявся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб вимісти хату»)
- На яке благополучне життя сподівалася мати для свого сина? («...Як Бог милосердний пошле йому щастя, то без нас житиме ще лучче, як теперечки!»)
- Через що мати не пускала сина на вечорниці? («...На вечорницях збиралися самі п'яниці та розбишаки, там тебе обідять, віку тобі збавлять. Почекай трошки — я сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всьому світі, саму роботящу, вона буде тебе і годувать, і зодягать, і доглядать, як рідна мати»)
- Як трапилося так, що Павлусь залишився сиротою? («...Через той мед занедужала небога та й вмерла. За нею вслід і батько ноги простяг, а наш Павлусь і не схаменувся, як зоставсь круглим сиротою»)
- Якими були наймити у Павлуся? («Наймит-парубок ще молодий, працьовитий, непитючий, а наймичка — теж чесного роду, осталась бідною сиротою, і покійниця прийняла її до себе, як рідну дитину») Як їм жилося в родині заможних людей? («За Павлусем і їм добре жилось; було чим-небудь йому угодють, то стара і дякує, і грошей їм дає, і добру одежу, а часом за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете і води принесе. Отож як умирала стара, то благословила наймита з наймичкою побратись, наділила їх худобою і аж руки їм цілувала та просила, щоб вони не обижали її Павлуся, доглядали б його і були йому рідним батьком і матір'ю, а вже вона на тім світі буде благи Господа, щоб він милосердний послав їм усякого щастя і таланту»)
- Чому життя Павлуся з наймитами після смерті батьків було щасливим? («Щастя, як горох із мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся, і урожай у його луччий, як у других, і корів нема ялових. Накупили волів і послали кілька хур у Крим за сіллю, на Дін за рибою, пострйоли шинок із лавкою та й годують скриню карбованцями, як свиню горохом. Кругом у сусідів талій давить скотину, а у Павлуся, як на сміх, хоч би один тобі віл іздох»)
- Як наймичка у ставленні до Павлуся замінила йому мати? («Наймичка доглядала Павлуся, як рідна мати: і годує його, і голову йому змиє, і розчеше, і одягає, й роздягає, і стеле, так йому у вічі й дивиться, думку його відгадує...»)

- Чим займався Павлусь щодня? («...Цілісенський день їсть (а лопає здо-рово) та спить. Було прокинеться вранці — зараз наймичка і ставить перед його душею жарену курку або качку, або повнісеньку макітру вареників із сметаною; їсть неборак, аж за ушима лящить. Не вспіла наймичка його утерти, а він уже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на піч спати ще у просі. Пообідає і знов кунає; коли зимою, то знов у просо, а коли літом, то вийде у садок, ляже під грушею...»)
- Що відповідав Павлусь хлопцям, які запрошували його на вечорниці? («Далеко. Якби вечорниці збирались біля моєї хати, то, може б, і пішов»)
- Куди і для чого вирішили піти хлопці на Зелені свята? («...Зубралось парубоцтво шукати скарба. Узяли із собою заступи, лопати і горілочки не забули та й пішли у степ») Чому вони хотіли запросити піти із собою Павлуса? («Візьмемо із собою на щастя... то вже певно знайдемо скарб: він такий щасливий, що такого і на всьому світі не знайдеш!»)
- Яких народних прикмет дотримувалися люди, щоб знайти скарб? («...Часом скарби і самі вилазять на верх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость: у старого шолудивого діда, або у миршавеньке козеня, або у дохлу кішку»)
- Що вирішили зробити хлопці, щоб посміятися над Павлусем? («...Візь-мемо сього (дохлого) хорта та шпурнем Лежневі в хату — нехай се буде той скарб, що Бог йому у вікно кине»)
- Яке фантастичне явище відбулося після того, коли парубки через вікно Павлусевої хати кинули дохлого хорта? («...А він, як бебехнеться об поміст, так і брязнув, і задзвенів, і, як жар, по всій хаті розсипався дукатами!»)
- Як О. Стороженко висловився стосовно щастя Павлуса? («Сказано: як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матері, не треба і скарбу шукати: сам скарб його знайде. А другому неборакові на бездол-лі у те ж саме вікно, у котре вкинувся скарб, улізе злодій і останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий і їсти нічого»)
- Як склалося життя Павлуса після його одруження? («Найшлась і дів-чина, що, як той скарб, сама до його лицялась. Послав йому Господь і діточок покірних, працюючих, не таких, як він пудофет... І віку йому таки чимало протяг Господь: до білого волосся доспався. Спав, спав, аж поки навіки не заснув»)
- Чи вважаєте ви, що щастя в тому, щоб нічого не робити, як Павлусь? Яку відповідь надає з цього приводу автор? («Зовуть щасливими і тих, що увесь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що у них є і чого їм треба»)
- Чому О. Стороженко у творі порівнює дружину Павлуса зі скарбом?
- Порівняйте власну думку про смисл щастя з тим, яким його вбачає автор твору. Зробіть висновок.
- З якими питаннями О. Стороженко звертається до читача? («1) ...самі одгадайте, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, може таким тільки прозвали його зави сливі люди? 2) ...Ніхто б не схотів бути Павлусем?»)

- Чому О. Стороженку цікаво дізнатися від читачів відповіді на запитання, які зазначені наприкінці твору?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

- «Скарб» О. Стороженка починається рядками:
 - «жили-були дідусь з бабусею»; в) «був собі чоловік та жінка»;
 - «а чи знаходили ви будь-коли скарб?».
- Павлусь був сином:
 - заможних людей; б) діячів театрального мистецтва; в) священника.
- Любов матері до Павлуся виявлялася в тому, що вона:
 - надто опікала сина; б) хотіла, щоб він став багатим;
 - намагалася надати йому можливість отримати вищу освіту.
- Як Павлусь лягав спати, то мати співала йому колискові про:
 - котка; б) мишеня; в) русалоньку.
- Батько хотів віддати Павлуся навчатися:
 - до чоловічої гімназії; б) у школу до дяка аж у друге село;
 - до колегіуму.
- Руки у Павлуся були такими, як у:
 - кріпосного селянина; б) панночки; в) кухаря.
- «Останеться він на світі, мов сліпий без поводаря!» — так про Павлуся висловився:
 - батько; б) парубок; в) сусід.
- Мати не пускала двадцятирічного Павлуся на вечорницю через те, що:
 - там було багато незнайомих хлопців із сусіднього села;
 - необхідно виконувати господарську роботу;
 - збиралися там самі п'яниці та розбишаки.
- Вночі у Павлуся розболівся живіт, і тому він почав просити:
 - кефіру; б) меду; в) пігулку.
- Хто доглядав за Павлусем після смерті батьків?
 - бабуся; б) наймит з наймичкою; в) дядька з тіткою.
- «...Як горох із мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся...»:
 - лихо; б) щастя; в) золото.
- Найкращим в господарстві Павлуся був:
 - ставок з рибою; б) густий ліс з грибами, ягодами, горіхами;
 - урожай.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Дослідіть, як застосування фантастичних елементів у творі допомагає розкрити його смисл і зрозуміти назву оповідання. Власні спостереження узагальнити, посилаючись на фантастичний матеріал твору.

2. Чому, на вашу думку, Павлуся вважали щасливим? Чи справді він є таким? Відповідь вмотивуйте.
3. За сіллю хури Павлуся їздили до:
а) Слов'яногорська; б) Одеси; в) *Криму*.

Картка № 2

1. Чи хотіли б ви бути схожими на Павлуся? Висловіть власне ставлення щодо цього героя твору.
2. Як, на ваш погляд, сам автор ставиться до Павлуся? За допомогою яких художніх засобів він його зображує? Наведіть приклади.
3. З одного ройка бджіл Павлуся «розроїлось колодок...»:
а) двадцять; б) десять; в) *тридцять*.

Картка № 3

1. Які б ви поради надали Павлуся стосовно того, щоб змінити його пасивний образ життя? Яким чином це було запроваджено?
2. Прокоментуйте думку О. Стороженка «Не той тільки щасливий, що сам натріскається і виспитья, а той, що й другого нагадує...» Зробіть ґрунтовний висновок.
3. Цілими днями Павлуся:
а) читав книги і слухав музику; б) *їв та спав*;
в) гуляв на узбережжі річки і ловив рибу.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів роботи учнів на уроці

VIII. Домашнє завдання

Скласти усний план твору та план до характеристики образу Павлуся, дібрати цитати.

Урок № 34

О. СТОРОЖЕНКО «СКАРБ». СКАРБ — УЗАГАЛЬНЕНИЙ ОБРАЗ ЩАСТЯ. ПОВЧАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ОПОВІДАННЯ

Мета: продовжувати опрацьовувати ідейно-художній зміст твору О. Стороженко «Скарб», звертаючи при цьому увагу на скарб як узагальнений образ щастя, з'ясовуючи повчальний характер оповідання; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, пам'ять, логічне мислення, вміння грамотно висловлювати власні думки, співставляти, робити висновки; виховувати пошану до звичаїв українського народу, його традицій; прищеплювати риси доброти, працьовитості, гуманного ставлення до оточуючих.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет О. Стороженка, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

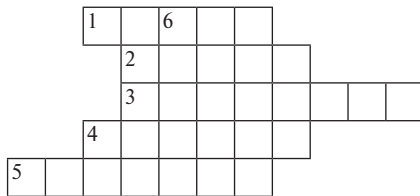
I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Інтелектуал»

Учні розподіляються на дві команди, обираються капітани. За 5–7 хвилин необхідно розгадати кросворд «О. Стороженко. Життя і творчість. Оповідання “Скарб”».

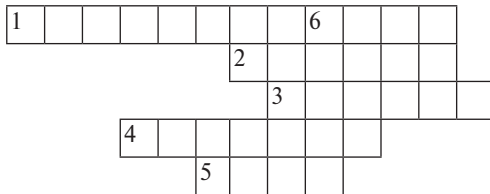
Завдання для першої команди.

По горизонталі: 1. Парубки хотіли взяти Павлуся із собою для пошуків скарбу на... (*Щастя*) 2. Батько Павлуся хотів, щоб його син навчався у... (*Школі*) 3. Руки у Павлуся були як у... (*Панночки*) 4. Місце, де Павлусь іноді так кричав, «буцім з його чортяка лика дере». (*Церква*) 5. Ті, хто закинули хорта через вікно Павлушевої хати. (*Парубки*)

По вертикалі: 6. Назва твору О. Стороженка. («Скарб»)

Завдання для другої команди

По горизонталі: 1. Область, де народився О. Стороженко. (*Чернігівщина*) 2. Хто із українських письменників назвав О. Стороженка «талановитим оповідачем». (*Франко*) 3. Назва журналу, в якому друкувалися більшість українських творів О. Стороженка. («*Основа*») 4. Після смерті батьків за Павлусем доглядали... (*Наймити*) 5. «За один сільничок меду» мати пообіцяла подарувати попу... (*Теля*)

По вертикалі: 6. «Скарб» для О. Стороженка це... (*Щастя*)

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення поняттю «гумор».
- Яким буває гумор? Наведіть приклади на вже раніше вивчених творах.

- Назвіть риси характеру, які письменник намагається висміяти на прикладі героїв своїх творів.
- Як ви сприймаєте те, коли над вами сміються? Відповідь вмотивуйте.
- Чому вважають, що сміх додає людині здоров'я?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Наше щастя чи наше нещастя залежить тільки від нас самих.
Монтень*

1. Скарб — узагальнений образ щастя. Розповідь учителя

Яке цікаве слово «скарб»! Кожна людина по-різному його сприймає але водночас — це щось цінне, корисне, велике...

Так і герої нашого твору, розшукуючи скарб, прагнули бути не тільки багатими, але й щасливими. Дуже цікаво автор розповідає про особливості пошуку скарбу. Для цього він звертається до народних уявлень, прикмет. Так, О. Стороженко говорить, що «...часом скарби і самі вилазять наверх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость...». Таким чином, письменник намагається звернути увагу читача не на самі пошуки скарба, а на те, що скарб має символічне (приховане) значення.

Розмірковуючи над смислом життя людини, автор зазначає, що скарбом для кожного є його щасливе життя. Тож люди повсякчас і шукають свій скарб — щастя.

Наприкінці твору О. Стороженко запитує у читача: «Чи є щасливим Павлусь?» «Чи хотіли б ви мати таке щастя, як герой твору?»

Отже, кожному надається право визначитися у виборі щасливого шляху. Протягом життя люди шукають свій скарб, своє щастя.

Як ви розумієте слово «скарб»?

1.2. Глумачний словник містить таке пояснення цього слова:

1. Коштовності, гроші, цінні речі. // Коштовності, гроші і т. ін., сховані в потаємному місці, закопані в землю.
2. Духовні та культурні цінності, що їх створила людина. Мовні скарби.
3. Хто-, що-небудь надзвичайної цінності, з винятковими достоїнствами. Якостями і т. ін. // Людина або річ, особливо потрібна, дорога для когось. // Багатство розуму, почуттів і т. ін. // Пестливе звертання до дорогої, любої людини.
4. Господарські речі; пожитки, майно. Хатній скарб.
5. заст. Кошти.
6. заст. Скарбниця.
7. заст. Поміщицьке володіння, маєток на Правобережній Україні.

1.3. Завдання: оберіть для себе визначення поняття «скарб», прокоментувавши його.

1.4. Складіть «доміно»: «Для мене скарб — це...»

2. Повчальний характер оповідання «Скарб» О. Стороженка

2.1. Бесіда за питаннями.

- Що вас вразило під час читання оповідання?
- Над чим вас примусив замислитися даний твір?
- З якою метою, на ваш погляд, О. Стороженко використав у творі «Скарб» гумор?
- Павлусь — це уособлення щасливої людини чи об'єкт для сміху? Відповідь вмотивуйте.
- Який висновок ви зробили для себе, прочитавши даний твір?

2.2. О. Стороженко у своєму оповіданні повчає читача, намагається йому прищепити риси доброти, чуйності, порядності, працьовитості, людяності, ввічливості і в той же час засуджує скупість, заздрість, підступність, жорстокість, егоїзм...

Так, у творі автор зазначає:

- 1) «Глянеш на того щасливого, а він тобі показує на другого, а сам жалується на свою долю».
- 2) «Зовуть щасливими і тих, що увесь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що у них є і чого їм треба».
- 3) «Зовуть і скупого щасливим, бо у його багацько грошей; а він, неборак, увесь свій вік стереже тих грошей, як Рябко на ланцюгу, ніякої користі з них не має — і голодний, і холодний, ще гірше од якого-небудь бідолахи».
- 4) «...Той тільки щасливий, хто другому не завидує, а дякує Бога за те, що він йому послав...»
- 5) «Не той тільки щасливий, що сам натріскається і виспитья, а той, що й другого нагадує і заспокоїть...»

Чи погоджуєтеся ви з думкою автора?

Додайте до вже зазначених висловів власні твердження, висловлювання, міркування.

2.3. «Мікрофон».

- «Щастя це — ...»;
- «Для того щоб бути щасливим, я...».

3. Характеристика образу Павлуся

3.1. Цитатна характеристика героя.

- «Вже Павлусь був чималий пахолок, а вона (*мати*) ще возилася з ним. Як з маленькою дитинкою. Було власними руками годує, а він, телепень, тільки глита та, як той пущьвірінок, знов рот роззявлює».

- «Як кладе його спати, то сама і стеле, і роздягає, і хрестить, і ще й котка співає, неначе над годовничком».
- «...Його вигнало та розперло, такий став гладкий та опецькуватий! Пика широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки. ...Зроду не то, щоб ціп або косу у раках подержав,— не взявся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб вимісти хату».
- «Щастя, як горох з мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся, і урожай у його луччий, як у других, і корів нема ялових...»
- «... Павлусь за весь день і пари з рота не пустить; хоч би часом чого і схотів, вже не попросить: якось йому і слово важко вимовити. Тільки йому й роботи, що цілісінкій день їсть (а лопав здорово) та спить. ...Поспить на перині, лізе на піч поспати ще у просі. Пообідає і знов куня...»
- «Лучалось, наймит вернеться з поля і навідається до Павлуся, а тому й голову важко держати на плечах».
- «Якби вечорниці збирались біля моєї хати, то, може б, і пішов».
- «Се мій скарб, се мені Бог у вікно вкинув! А що?»
- «Найшласть і дівчина, що, як той скарб, сама до його лицялась. Послав йому Господь і діточок покірних, працьовитих, не таких, як він пудофет... І віку йому таки чимало протяг Господь: до білого волосся доспався. Спав, спав, аж поки навіки не заснув».

3.2. Орієнтовний план до характеристики образу Павлуся.

- 1) Єдиний синок у заможних батьків.
- 2) Зовнішність і портрет героя.
- 3) Автор про Павлуся.
- 4) Риси характеру героя:
 - а) ледачий; б) примхливий; в) байдужий; г) егоїстичний.
- 5) Інші риси Павлуся: а) любов смачно поїсти і поспати; б) відсутність друзів, постійна самотність; в) ставлення до батьків, наймитів, парубків, дружини, дітей.
- 6) Чи щасливий Павлусь? Значення цього образу.

3.3. Бесіда за питаннями.

- Хто виховував Павлуся? З чим, на ваш погляд, це було пов'язано?
- Чому батька не задовольняло те, як мати виховувала свого сина? Чим він погрожував з цього приводу?
- Якою була реакція Павлуся на службу в церкві під час її відвідування?
- Як склалося життя Лежня після смерті батьків?
- Чим пояснити пасивне ставлення Павлуся до вечорниць?
- Як сам автор характеризує свого героя? («Телепень», «Лежень», «одничик», «пахолок», «пуцьвірінок», «пудофет»)
- Яким був режим дня у Павлуся?

- Чи сміється О. Стороженко над своїм героєм?
- Чи можна, на ваш погляд, вважати Павлуся щасливим?
- Висловіть власне ставлення до цього героя.

4. Орієнтовний цитатний план оповідання О. Стороженка «Скарб»

- 1) «Послав... Господь на втіху одного тільки синка — Павлусем звали».
- 2) «Доріс Павлусь до парубка».
- 3) «...Як Бог милосердний пошле йому щастя, то без нас житиме не лучче...»
- 4) «...Занедужала небога (мати) та й померла. За нею вслід батько ноги простяг...»
- 5) «Наймичка доглядала за Павлусем, як рідна мати».
- 6) «Раз на Зелені свята зібралось парубоцтво шукати скарба».
- 7) «Павлусь розпластався на перині і хропе на всю хату».
- 8) «Розказують люди, що часом скарби і самі вилазять на верх землі».
- 9) «...До Павлушевої хати, розмахали хорта й шпурнули у вікно».
- 10) «...Позбирав наймит гарненько дукати і сховав їх у скриню».
- 11) «Щаслива нитка до смерті не вірвалась Павлусеві».
- 12) «Що таке на світі щастя?»

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. На яке народне свято вирішило парубоцтво шукати скарб?
 - а) Великдень; б) *Зелені свята*; в) Івана Купала.
2. Як парубки називали Павлуся?
 - а) Ненажерою; б) Полицом; в) *Лежнем*.
3. Парубки на пошуки скарбу вирішили взяти із собою Павлуся, бо:
 - а) хотіли посміятися над ним; б) намагалися виманити його з хати; в) *він був щасливим*.
4. Вирушаючи на пошуки скарбу, хлопці заспівали:
 - а) козацької; б) стрілецької; в) *чумацької*.
5. «Розказують люди, що часом скарби і самі вилазять на верх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость»:
 - а) велику ворону; б) худу кішку; в) *миршавеньке козеня*.
6. Парубки через вікно Павлушевої хати кинули дохлого хорта, який вдарився об поміст і розсипався:
 - а) грошима; б) смарагдами; в) *дукатами*.
7. Якою «зброєю» захищав наймит Павлуся від парубків?
 - а) *Рогачем*; б) лопатою; в) ціпком.
8. Зібравши цінності від хорта, наймит сховав їх у:
 - а) таємну схованку; б) *скриню*; в) хліву.
9. У фразі: «сам скарб його знайде» О. Стороженко використав такий художній засіб, як:
 - а) епітет; б) порівняння; в) *метафору*.

10. Господь послав Павлусю діточок:
а) таких, як він сам; б) *слухняних і працюючих*;
в) улесливих і підступних.
11. Розмірковуючи над смыслом поняття «щастя» стосовно героя, О. Стороженко вважає, що той його має, хто:
а) працює з раннього ранку до пізньої нічечки;
б) *увесь свій вік нічого не дбає*; в) кмітливий, рухливий і винахідливий.
12. Ім'я якої собаки згадується у творі, що стереже гроші скупого?
а) Кузько; б) *Рябко*; в) Найда.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чи є щастя постійним відчуттям? З чим це пов'язано? Відповідаючи, посилайтесь на зміст твору О. Стороженка «Скарб».
2. Що, на ваш погляд, необхідно для того, щоб бути щасливим? Як з цього приводу висловлюється автор у своєму оповіданні?
3. Кого має на увазі письменник, зазначаючи: «... і голодний, і холодний, ще гірш од якого-небудь бідолахи»:
а) наймита Павлуса; б) *собаку*; в) коня.

Картка № 2

1. Для чого О. Стороженко відобразив у творі «Скарб» селянський побут, звичаї українського народу. Наведіть приклади з оповідання.
2. Що ви розумієте під словом «скарб». Яким скарбам ви надаєте перевагу? Свої думки обгрунтуйте.
3. Якою приказкою закінчується твір «Скарб» О. Стороженка?
а) «Хто багато бажає, той щасливим не буде»;
б) «Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливим»;
в) *«Хвалить шинкар п'яницю, а дочки своєї за його не віддасть!»*

Картка № 3

1. Чи погоджуєтесь ви з думкою О. Стороженка: «...як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матері, не треба і скарбу шукати»? Власні міркування вмотивуйте.
2. Висловіть власне ставлення до того, в яких умовах зростав Павлусь. Щоб ви порадили батькам героя стосовно його виховання?
3. «Душа не буде голодною у того, хто: ...»
а) *другого нагодує і заспокоє*; б) розвеселить ближнього;
в) заздирить іншим.

VI. Підсумок уроку. Відповіді на питання

- Поясніть символічне (*приховане*) значення образу скарбу в оповіданні О. Стороженка.
- Чим повчальний даний твір?

- Яким ви уявляєте щастя?
- Що необхідно для того, щоб відчувати себе щасливим?
- Чи варто боротися за своє щастя?

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Підготувати міні-доповідь про життя і творчість Б. Лепкого, знати ідейно-художній зміст твору «Цвіт щастя».

Урок № 35

Б. ЛЕПКИЙ. КОРОТКО ПРО ПИСЬМЕННИКА. «ЦВІТ ЩАСТЯ». ПРАГНЕННЯ КОЖНОЇ ЛЮДИНИ БУТИ ЩАСЛИВОЮ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом Б. Лепкого, проаналізувати твір «Цвіт щастя», дослідити реальне і уявне в новелі; схарактеризувати образ хлопчика, його внутрішній стан; розвивати логічне мислення, пам'ять, творчу уяву, культуру зв'язного мовлення, вміння переказувати сюжет творів, виділяти головну думку, грамотно висловлювати свої думки; формувати світогляд, кругозір; виховувати пізнавальний інтерес, почуття пошани, поваги до життя і творчості Б. Лепкого, прищеплювати риси доброти, чуйності, ширості.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Б. Лепкого, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Як ви розумієте слово «щастя»?
- Коли людина відчуває себе щасливою? Наведіть приклади власних щасливих подій.
- Чому щастя, як правило, є миттєвим почуттям?
- Що необхідно для того, щоб бути щасливим?
- Як герої художніх творів борються за своє щастя, долаючи різні перешкоди? Наведіть приклади.
- Чи можете зробити щасливими оточуючих вас рідних, друзів, знайомих. Відповідь обґрунтуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Богдан Лепкий прагнув допомогти дитині пізнати,
що таке добро, правда і справедливість.*

Федір Погребенник

Кому щастя, тому й доля.

Народне прислів'я

1. Життєвий і творчий шлях Б. Лепкого. Матеріал для вчителя

БОГДАН СИЛЬВЕСТРОВИЧ ЛЕПКИЙ

(1872–1941)

Письменник, літературознавець, видавець, людина універсальних знань і широкого кругозору. В 20–30-х роках досить популярний на західноукраїнських землях. У радянські часи його творчість замовчувалася.

Народився на хуторі Кривенькім (нині Гусятинський район на Тернопільщині) в родині сільського священика, якому сан духовної особи не завадив бути ще й літератором: він писав вірші, оповідання, друкуючи їх під псевдонімом Марко Мурава.

Малий Богдан, зростаючи в культурній інтелігентній родині, замолоду пройнявся любов'ю до селянського оточення, увібрав у свою чуйну душу народні звичаї, обряди, болі і радощі простого люду.

Закінчив Бережанську гімназію, вчився в Академії мистецтв у Відні, у Віденському та Львівському університетах. Спочатку вчителював у Бережанській гімназії, а пізніше викладав у Краківському університеті українську літературу. Праця в гімназії й університеті давала йому змогу утримувати родину, залишаючи небагато вільного часу на літературну творчість.

Близько зійшовся з І. Франком, О. Маковеєм, М. Вороним, які підтримали його перші збірки оповідань. Викладаючи в Ягеллонському університеті (м. Краків), поринув у вир тодішнього мистецького життя, став членом гуртка західноукраїнських літераторів «Молода муза». Його нові книжки перекладалися чеською, польською, німецькою та іншими мовами. Під час Першої світової війни співпрацював із СВУ (Союз визволення України), допомагав Українським січовим стрільцям: уклав збірники «Ще не вмерла Україна», «Червона калина». Він — автор відомої пісні «Чуєш, брате мій» («Журавлі»), музику до якої написав його брат Левко Лепкий. У 20-і роки повернувся до Кракова, до 1939 р. професор Ягеллонського університету.

Залишив досить велику різножанрову творчу спадщину, особливе місце в якій посідає проза (оповідання, новели, історичні повісті «Вадим», «Крутіж», «Сотниківна», «Орли», трилогія «Мазепа», мемуари «Бережани»). Як видавець та літературознавець, він багато зробив для популяризації української літератури в Польщі та Німеччині. Переклав

і зарубіжну класику українською (твори Гейне, Шеллі, Конопницької, Лермонтова, Короленка). Він опублікував десятки поетичних і прозових збірок своїх творів, науково-критичних праць (статті, дослідження, монографії), підготував до друку, спорядив своїми статтями багатотомні видання творів Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Олексія Стороженка, Леоніда Глібова та інших письменників. Б. Лепкий упорядкував кілька поетичних антологій (двотомна збірка творів українських поетів «Струни»), співаників, читанок, переклав польською мовою «Слово о полку Ігоревім», багато творів Т. Шевченка, В. Стефаника, М. Коцюбинського. Був одним з найактивніших діячів на ниві української літератури і культури загалом, його творчу працю високо цінували І. Франко, В. Стефаник, М. Коцюбинський та інші письменники.

Помер у Кракові, де й похований. Творчість Б. Лепкого поступово повертається в Україну, починаючи з 90-х років.

2. Опрацювання твору Б. Лепкого «Цвіт щастя»

2.1. Виразне і вдумливе читання цікавих епізодів твору, переказування їх змісту.

2.2. *Тема:* прагнення хлопчика знайти квітку щастя.

2.3. *Ідея:* возвеличення цілеспрямованості, наполегливості, бажання бути щасливим.

2.4. *Основна думка:* щастя так не дається, воно у боротьбі дістається.

2.5. *Жанр:* новела з елементами фантастики.

(*Новела* (італ. *novella* — новина) — невеличкий епічний твір (розповідь, оповідання), характерними ознаками якого є незвичайна й несподівана розв'язка; героїв небагато, увага зосереджена на розкритті переживань і настроїв дійових осіб.)

2.6. Композиція.

Експозиція: розповідь матері своєму синові про щастя і долю людську.

Зав'язка: бажання хлопця знайти цвіт щастя.

Розвиток дії: вранці рано хлопчик намагається потрапити на інший берег ставка.

Кульмінація: хвороба хлопчика.

Розв'язка: продовження вже дорослого хлопчика пошуків квітки щастя.

2.7. Сюжет.

Малий хлопчик поцікавився у мами про смисл слів «щастя», «доля», які він часто чув у мові дорослих. Мати розповіла сину про чарівний цвіт щастя. Саме цього цвіту хлоп'я вирішило дістати. Тому він, дочекавшись коли мати заснула, пішов до ставка. Хлопець зайшов у воду і ніби відчув, як його несе хвиля. «Вже він по груди пірнув у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило...»

Незабаром хлопець опиняється вдома, біля його ліжка сидів лікар. Хворий хлопець марив квіткою щастя.

Багато часу минуло. Маленький кучерявий хлопець виріс і пізнав усі квіти на світі. І хоча він знає, що немає справжньої квітки щастя, але не припиняє її пошуки.

2.8. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Що відповіла мати синові, коли той спитав у неї про смисл слів «щастя», «доля»? (*«Щастя... то доля... Доля... то такий цвіт, що його тяжко дістати»*)
- Про який цвіт почув хлопець від матері і зацікавився ним? (*«Авжеж, що гарний, навіть дуже гарний. Як дивитися на нього, то очі радуються, а на серці робиться весело й мило»*)
- Для чого мати сину «провела молитву» перед сном? (*«...Казала попросити Бога, щоб татові і сестричкам і братчикам дав здоровлячка, накрила його, перехрестила і сказала: "Сни!"»*)
- Чому квітка щастя у творі названа райською?
- Опишіть красу місячної ночі. Як про це зазначено у творі? (*«Місячне світло лилося крізь вікна і обливало своїм синявим цвітком усі стіни, образи на стінах і цілу хатню обстановку. Під вікном у городі співав соловей, здалека від ставу доходив хлюпінт води»*)
- Які художні засоби використав письменник, описуючи став? Відповідаючи, посилайтеся на текст твору. (*Метафори: «вода... котилася... вдаряла об греблю і об берег»; «гребля і беріг, відтручували її від себе...»; «...вода подавалася... ударяла...»; порівняння — «...дрібонькими, як морщини...», «...відтручували її від себе, як напасника...»*)
- Чому, на думку хлопчика, люди не могли нарвати квітів щастя? (*«Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти»*)
- Чи прокидалися ви будь-коли вранці-рано? Чи спостерігали за змінами, які відбуваються в природі зі сходом сонця? Як про це зазначено у творі? (*«Ранок був недалекоий. На виднокрузі появилвся вузький пасмужок, зразу блідний і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо. Солов'ї притихли. Подуло пораннім холодом і роса затремтіла на цвітах»*)
- З якою промовою вода звернулася до хлопця? (*«Ходи... я занесу тебе на другий бік, там, де цвіте розкішна квітка щастя. Така пахуча, така промениста, якої ти не бачив ще ніколи»*)
- Як хлопець здійснив уявну подорож по воді? (*«Хвиля за хвилию стає ясна, промінна, мов луска на великанській потворі-рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по хвилі. Йде все даліше і даліше. Тіло у нього дрижить, серце тріпочеться, уста палають. Витягнув руки наперед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить,— і йде»*)
- Чим пояснити те, що хлопець знову опинився в ліжку, біля якого вже сидів лікар?
- Які зміни відбулися в хлопці, коли той став дорослим? (*«Маленького кучерявого хлопця ніхто не пізнав би нині. Виріс і відмінився, змузнів і пізнав життя»*)

- Як вже дорослий хлопець ставився до пошуків квітки щастя? («...І знає, що там, далеко, за водою, не росте жадана квітка щастя... А все ж таки кидається у воду і йде за нею, за тою квіткою щастя»)

2.9. Характеристика образу хлопчика.

2.9.1. Цитатна характеристика героя.

- «Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним і принесу його для вас і для себе».
- «Пильно-пильно вдивлявся він великими, синіми очима в далеку далечінь...»
- «Чому то люди не рвуть того цвіту? ...Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю».
- Лікар: «Коли сильна природа, так при Божій допомозі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям».
- «Маленький кучерявий хлопчик... виріс і відмінився. Змужнів і пізнав життя».

2.9.2. Орієнтовний план до характеристики образу хлопчика.

- 1) Хлопчик, який шукає квітку-щастя.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру хлопчика: а) допитливий; б) цілеспрямований; в) наполегливий; г) здатний до глибоких почуттів і співпереживань; д) мрійник і фантазер.
- 4) Сприйняття квітки-щастя хлопчика вже дорослим.

2.9.3. Бесіда за питаннями.

- Про що свідчить допитливість хлопчика?
- Чому письменник, зображуючи свого героя, намагається більше звернути увагу на його внутрішні почуття, ніж на зовнішність?
- Чим пояснити те, що хлопчик буде розшукувати квітку-щастя не тільки для себе, але й для своєї мами?
- Як герой сприймав красу ранку?
- Що відчував хлопчик, коли потрапив у воду?
- Про що свідчить перемога хлопця над власною хворобою?
- Чому вже дорослий хлопець продовжує пошуки квітки-щастя?
- Як ви вважаєте, чи знайде хлопець квітку-щастя? А чи є така квітка насправді?

2.10. Творче завдання: намалюйте в зошиті квітку-щастя. На кожній пелюстці зазначте, на ваш погляд, складові щастя.

Порівняйте власне розуміння й уявлення квітки-щастя і своїх товаришів.

V. Додатковий матеріал

1. Народні прислів'я про щастя, долю

- Щастя розум одбирає, а нещастя повертає.
- Хто горя не бачив, той і щастя не знає.

- Хто рано встає, тому щастя є.
- В щасті не без ворога.
- Від щастя не вмирають.
- Не родись у платтячку, а родись у щастячку.
- Хто доброго чоловіка минає, той щастя не має.
- Як щастя прибуде, знайдуть самі люди.
- Добре тому жить, чия доля не спить.
- Долі і конем не об'їдеш.
- Долі скаргами не втаскаєш.
- Щастя скоро покидає, а надія — ніколи.

2. Значення щастя у тлумачному словнику

- 2.1. Щастя — 1. Стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь // Зовнішній вияв цього відчуття. 2. Досягнення, успіх, удача. 3. Доля, талан // Добробут, щасливе життя.
- 2.2. Щасливий.— 1. Який має щастя, який зазнав щастя, радості // Люди, яким щастить // Дуже радий чому-небудь // Задоволений чим-небудь, радісний з приводу чогось // Дуже охочий, радий що-небудь робити // Сповнений радості. Щастя (про почуття). 2. Який приносить або приніс щастя, успіх, удачу; винятково сприятливий, радісний // Який сприяє щастю, радості.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. На питання дитини «Що таке щастя?», мати відповіла, що це:
 - а) радість і задоволення; б) гармонія з оточуючим тебе світом;
 - в) *доля*.
2. Хата, де жила жінка з дитиною, знаходилася:
 - а) неподалік від смерекового лісу; б) *на горбочку*;
 - в) поруч з панським маєтком.
3. Який художній засіб використав Б. Лепкий у фразі: «...за хвилину вплив місяць»?
 - а) Епітет; б) порівняння; в) *метафору*.
4. Коли хлопчик був у ліжку, приготувавшись до сну, то мати йому:
 - а) проспівала колискової; б) розповіла цікаву казочку;
 - в) *прочитала молитву*.
5. Під вікном хати вночі співав:
 - а) жайворонок; б) *соловей*; в) невідомий птах.
6. Хлопчик сподівався, що дістати той чарівний цвіт щастя йому допоможе:
 - а) мати; б) *вода ставу*; в) добрий дідусь.

7. Квітку щастя Б. Лепкий у творі називає:
 - а) пахучою і променистою; б) яскравою і привабливою;
 - в) ніжною і сяючою.
8. Щоб переплести на інший берег ставка, хлопець звернувся до:
 - а) лебедя; б) хвилі; в) чарівного човника.
9. Під час ранішньої мандрівки хлопчик відчув з лісу пахощі:
 - а) м'яти; б) живиці; в) бузку.
10. Ранішня прогулянка для героя закінчилась:
 - а) його хворобою; б) неприємною сутичкою зі сторожем;
 - в) тим, що він знайшов квітку-щастя.
11. Завдяки кому вже дорослий хлопець пізнав «усі цвіти на світі»?
 - а) Матусі; б) старому вчителю ботаніки; в) професору університету.
12. Твір «Цвіт щастя» закінчується риторичним запитанням, яке стосується пошуку хлопцем квітки-щастя:
 - а) «Та чи дістане її? Хто знає?»;
 - б) «А чи ви знайшли цей чарівний цвіт?»;
 - в) «Для чого ж шукав він цей цвіт? Як ви вважаєте?»

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі лікар, висловлюючись про хворобу хлопчика: «Коли сильна природа, так при Божій допомозі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям». Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, хлопець хотів знайти квітку-щастя, навіть жертвуючи своїм здоров'ям. Вмотивуйте бажання героя.
3. Б. Лепкий називає хлопчика маленьким:
 - а) мандрівником; б) кучерявим; в) допитливим.

Картка № 2

1. Чим пояснити те, що вже дорослим хлопець «все ж таки кидається у воду і йде за нею, за тою квіткою щастя»? Чи шукаєте ви свою квітку? Свої думки обґрунтуйте.
2. Порівняйте розуміння щастя героями твору О. Стороженка «Скарб» і Б. Лепкого «Цвіт щастя». Відповідь узагальніть.
3. Щоб піти на пошуки цвіту щастя, хлопець чекав, коли:
 - а) засне мати; б) засяє місяць; в) не буде на вулиці вітру.

Картка № 3

1. Дослідіть, яку квітку щастя мав на увазі Б. Лепкий. Свої спостереження доведіть, посилаючись на факти з твору, на власний досвід.
2. Якої квітки щастя ви б подарували хлопчику, герою твору Б. Лепкого «Цвіт щастя»? Чому саме її? Відповідь вмотивуйте.
3. Дрібненькі хвилі на ставку нагадували:
 - а) молоді сходи на полі; б) морщини на старечім обличчі;
 - в) прим'яту бабусину спідницю.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

IX. Домашнє завдання

Знати зміст твору Б. Лепкого «Мишка», підготувати малюнки до казки.

Урок № 36

Б. ЛЕПКИЙ. «МИШКА (КАЗКА ДЛЯ ДІТЕЙ: ДЛЯ МАЛИХ І ВЕЛИКИХ)». ТРАГІЧНА І КОМІЧНА СИТУАЦІЇ, ЇХНЯ РОЛЬ У РОЗКРИТТІ ГОЛОВНОЇ ДУМКИ, МОРАЛІ

Мета: на прикладі твору Б. Лепкого «Мишка» розкрити трагічну і комічну ситуації, їхню роль у втіленні головної думки, притчової моралі і з'ясувати ідейно-тематичне спрямування казки, історію її написання; розвивати активний словник школярів, уміння грамотно і вмотивовано довести власну думку, робити висновки, проводити аналогії з сучасним життям; виховувати почуття поваги до людини праці, чуйності, відповідальності, чемності, зневажливе ставлення до підступності, жадності, егоїзму.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Б. Лепкого; текст твору; малюнки до нього; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), музикальні мелодії.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературна вікторина «Відомий Б. Лепкий»

1. Б. Лепкий був сином... (*Священника*)
2. Літературний псевдонім письменника. (*Марко Мурава*)
3. Фах Б. Лепкого (*Учитель, викладач*).
4. Дисципліна, яку викладав письменник у Краківському університеті. (*«Українська література»*)
5. Викладаючи у Ягеллонському університеті, Б. Лепкий став членом гуртка західноукраїнських літераторів... (*«Молода муза»*)
6. Кому допомагав письменник під час Першої світової війни? (*Січовим стрільцям*)
7. Назва пісні, автором якої був Б. Лепкий. (*«Журавлі»*)

8. Трилогія письменника. («Мазепа»)
 9. В яких країнах Б. Лепкий намагався популяризувати українську літературу. (Польщі, Німеччині)
 10. Якої двотомної збірки творів українських письменників-поетів був упорядником Б. Лепкий. («Струни»)
 11. Твір, який письменник переклав польською мовою. («Слово о полку Ігоревім»)
 12. Письменники, які високо цінували творчу працю Богдана Сильвестровича. (І. Франко, В. Стефаник, М. Коцюбинський)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення казці як художньому твору. Чим вона відрізняється від інших літературних жанрів?
- Які бувають казки? Наведіть приклади.
- Для чого, на ваш погляд, казки розповідають маленьким дітям, а не дорослим?
- Чому навчають казки?
- Дослідіть і зробіть висновок стосовно того, як у казках точиться одвічна боротьба добра і зла.
- Які казки народів світу ви знаєте?
- В яких ситуаціях проявляється мудрість, кмітливість героїв казок?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Де є такий багач, щоб не хотів більше, як має?
Народна мудрість*

*Який сенс у тому, що людина придбає цілий світ,
якщо вона при цьому втратить саму себе?
Біблія*

*О, люди — це дуже цікаві створіння!
Б. Лепкий*

1. Робота над твором Б. Лепкого «Мишка (Казка для дітей: для малих і великих)»

1.1. Історія написання твору.

Б. Лепкий ще з дитинства полюбив казки. Була в нього няня Яницька, яка казок знала силу-силенну, а її вихованець захоплено приймав їх у свою душу. Ставши письменником, він написав багато казок для дітей молодого віку. Навіть свою біографію він назвав «Казка мого життя».

Події у творі розгортаються під час Першої світової війни. Всюди холод, голод, непорозуміння. Ця війна застала родину Лепких у Яремчі, під час відпочинку. Готель, де жила сім'я, злетів у повітря.

Письменник бачив спустошені села, голодних людей під час війни, тому й розповідає про це у своєму творі. Він хоче, щоб люди вирощували хліб, а не засівали землю снарядами і злобою.

1.2. Виразне читання твору, переказування цікавих епізодів.

1.3. *Тема:* відтворення спостережень мишки за життям людей різного соціального становища (багатих і бідних) під час війни.

1.4. *Ідея:* возвеличення доброти, порядності, співчуття до горя інших, взаєморозуміння, щирість, милосердя; засудження жадності, брехні, пихатості, жорстокості; війни, яка знищує людські чесноти; байдужості до всього, окрім прибутку, грошей.

1.5. *Основна думка:* «Одні з голоду гинуть, а другі папір у ящик ховають. Хіба ж папір важніший за життя».

1.6. Жанр.

1.6.1. Соціально-побутова казка.

Б. Лепкий обрав форму казки тому, що такі твори мають повчальний характер. У них завжди зрозуміло, що добре, а що погане, торжествує правда і справедливість, а негідники зазнають справедливого покарання. Саме у казковому творі людина може побачити себе ніби збоку, чужими очима.

Письменник мав на увазі не малих і великих дітей, а дітей і дорослих. І ті, й інші повинні вчитися жити по-людськи, розділяти справжні і несправжні цінності).

1.6.2. Твір — пересторога людям: вчіться мирно вирішувати проблеми.

1.7. Проблематика:

- війна і мир;
- життєві потреби і захланність;
- гріх і покарання за нього;
- цінності істинні і фальшиві;
- родина і виховання дітей.

1.8. Композиція.

Експозиція: опис умов, в яких жила людина.

Зав'язка: мишка дізнається від своїх сестер про голодне життя у місті.

Розв'язка: збагачення господаря у воєнний час.

Кульмінація: шкода-помста, яку завдала мишка своєму господарю, потропивши всі його гроші.

Розв'язка: злість господаря, мишка покидає його хату.

1.9. Сюжет.

Життя мишки у багатого господаря. Зустрівшись зі своїми сестрами з міста, мишка дізнається про голодне життя їх та людей.

Господар, зважаючи на голодний воєнний час, наживається, збагачується, а гроші складає у ящик під ліжку. Він байдуже ставиться до жінки-жебракки, якій не хоче подати милостиню. Війна для господаря — щасливий час, коли він може збагатитися.

Мишка вирішує завдати шкоди господарю за його жорстокість, брехню, жагу до збагачення. Вона довго гризла ящик з грошима, а потрапивши до нього, перетрощила геть усе. Після чого залишає хату господаря.

Побачивши скоєне, господар в усьому звинувачує жінку, яка жаліла молока, щоб тримати kota.

1.10. Бесіда за питаннями.

- Якою ви уявляєте мишку? Як про це зазначено у творі? (*«Така, як і другі: сіренька, маленька, кінчасті вушка, довгий, гладкий хвостик»*)
- В яких умовах жила мишка? (*«В самому кутку хати, де нога від ліжка щільно примикає до стіни, мала свою нору. Мешкання не розкішне, але безпечне»*)
- Кого боялася мишка? (*«Людей»*) Як вона поводити себе, пересуваючись по хаті? (*«Коли на хаті не видно було ані одного чобота, ні одної ноги, висовувала голову, зиркала направо й наліво і скоренько, як шнурочок, пересувалася по під стіну і двері»*)
- Чим пояснити скрутне життя сестер мишки з міста? (*«Ці були дуже бідні: худі, голодні, миршаві. Ледве хвостики волокли за собою. Розказували, що тепер у них в городі страх погані часи. Люди не мають що їсти, а про мишей, то вже і не згадуй»*)
- Як Б. Лепкий характеризує жінку господаря? (*«...Господині, що на ціле село тарахотіла терлицею, а язиком ще голосніше, ніж терлицею...»*) Про що це свідчить?
- Як жили люди у воєнний час у місті? (*«Господиня, як крає хліб, то над тарілкою, а крає так тонко, що руку крізь краянку видно. Як пряче зі стола, то кришки на долоню згортає і дитині до рота несе, щоб з голоду не вмерло... кажуть, війна. Люди людей мордують, не мають часу працювати на хліб...»*) Прокоментуйте висловлювання автора: *«Люди людей мордують, не мають часу працювати на хліб»*.
- Про яке життя господаря розповіла мишка своїм сестрам із міста? (*«У моїх господарів не те. Єсть чим пожитися... О, мій господар дуже страшний. Його всі бояться. Колись двох кабанів забив. Такі здорові кабани, а він їх порізав. Сало повісив у димарі, коптить. А м'ясо їдять. Добре їдять. Вночі приходять якісь чужі люди, і він їм продає. За гарні гроші. Гроші ховає у ящик під ліжком, недалеко від моєї нори. Іноді, як ціле село спить, перед хату заїжджає візок. Злазять двоє людей і з хати виносять м'ясо, масло, яйця, крупу і сало»*)
- Як господар ставиться до власного збагачення під час війни? (*«Тиче жінці гроші під ніс і каже: «Що, гарно пахнуть? Х-ха-ха! От бачиш, і війна на щось придасться. Перше ми за рік не заробили стільки, що тепер за місяць. Розбагатіємо!»*)
- Що дізналися миші з міста про життя господині? (*«...Ходить тепер, як паня. Які в неї сорочки, які кружева — пфу! Пахучим милом вимивається»*).

- Опишіть прихід жебрачки до господаря, застосовуючи текст твору. (*«...Побачила черевки на деревляних підошвах, а там обшарпана спідниця, а вище обличчя, худе, худе, лиш шкура да кості, лиш ці червоні, заплакані очі»*) Про що свідчить опис її зовнішності?
- З яким проханням звернулася бідна жінка до багатіїв? (*«Змилосердїться, господине, дивїть! Ніг собі в цих проклятих колодках не чую. У мене хвора дитина, як мені без молока вертати? Хай би хоч перед смертю напился. Совісті нема на ту муку дивитися. Я ж — мати. Я вам цього, спасителько моя, во віки не забуду. Я вам гроші в суботу принесу, так мені, Боже, дай спокійно сконати, що принесу...»*)
- Як зреагувала господиня на прохання жебрачки? (*«Мої корови стільки молока дають, що кіт наплакав. От дою, щоб не запустили. Прийдїть, як отеляться. Тепер ми самі не маємо що пити. Спитайте в наших сусідів. Може, продадуть; вони на гроші ласі й рідного батька продали б, а в нас нема що продавати, хоч і хотїли б»*)
- Якими відчуттями пройнялася мишка після почутої розмови багатіїв з бідною жінкою? (*«...То так їй соромно зробилося, не за себе, а за господиню, що чим скоріше побїгла до нори»*)
- Як мишка вирішила помститися своїм господарям за їх жорстокість? (*«Знищити, поторщити цей папір, що його кривдою людською чути, поганий папір»*)
- Від чого застерігала мишка своїх дітей, щоб вони не почули від людей? (*«Добре, що діти сплять, а то ще б навчилися брехати, як люди. І як цим людям язик на таку брехню повертається? Погані люди. Одні з голоду гинуть, а другі папір у ящик ховають. Хїба ж папір важніший за життя»*)
- Як господар сам себе охарактеризував? (*«Я чоловік праці. У мене ніхто не сміє дармувати. Гроші також. Їх треба пустити в рух»*)
- Дослідїть, як автор ставиться до свого героя, описуючи його зовнішність. (*«Кахикаючи і постогнуючи, бо був товстий, як годований кабан, поліз під ліжку. Добув ящик, відчинив і... очі йому пішли в стовп, брови полізли вгору, волосся дубом стало»*)
- Чим був здивований господар, коли одного разу вирішив узяти гроші з ящика?
- Чому господар звинуватив свою жінку в тому, що мишка завдала шкоди його грошам? (*«Я не раз говорив, що треба нам kota, великого, здорового kota, а ти ложки молока жалувала для його: ти! ти! ти!»*)
- З чим пов'язано те, що мишка вирішила покинути добре житло у багатого господаря?
- Чому вчить нас ця казка?
- Для чого, на ваш погляд, Б. Лепкий використав жанр казки?
- В чому полягають особливості назви твору?
- Що вам відомо про мишку як істоту? (*Ця істота із сімейства ссавців, гризунів. Довжина тіла 5–50 см, хвоста до 45 см. Завдає великої шкоди сільському господарству*)

- Чи можна вважати мишку позитивним героєм твору? Відповідь вмотивуйте.

1.11. Характеристика образів казки.

1.11.1. Господар.

Коли люди живуть у великих злиднях, господар по-тваринному наживається. Він каже, що й «війна на щось придається». Свої чорні справи він робить вночі, як злодій, коли все село спить. Коли люди навколо голодні, вони з дружиною «добре їдять». Groшей у нього дуже багато: ящик, у якому колись були гранати, уже майже заповнений грішми, а з голодними він і не думає поділитися. Нащо йому стільки грошей? Виникає питання, чому здоровий чоловік не на війні? Мабуть, хитрістю вдалося викрутитися.

Цей чоловік страшніший ще й тому, що не поважає навіть своєї дружини. Ніколи лагідно не заговорить до неї. Він гроші їй не дає, а тиче під ніс. А коли втратив багатство, то звинуватив у цьому жінку й кинувся на неї з кулаками.

Тисячі жінок і дітей у місті слізьми вмиваються, з голоду пухнуть, а господар коптить сало й м'ясо і продає таким самим, як він. Він хоче наскладати стільки грошей, як в банку. «Бог знає, коли буде друга війна»,— каже він жінці.

1.11.2. Мишка.

Мишка відмовилася жити в хаті своїх господарів, бо там панували скупість, ненажерливість, безсердечність. Здорові, сильні люди забули про честь, взаєморозуміння, милосердя. А мишка добре розуміє, що від зла ще ніколи й ніде добре не вродило. Вона піклувалася про своїх дітей і боялася, щоб «не навчилися брехати, як люди, тому й покинула хату, краще вже жити надворі».

Мишка всі події пропускала через своє серце, їй шкода голодних городянок, ненагодованого немовляти. Вона вміє розрізняти справжні і несправжні цінності.

- Які риси характеру притаманні мишці? (*Справедлива, добра, чуйна, здатна до співпереживання, зневажливо ставиться до жадності, брехні, підступності*)

1.12. Огляд учнівських малюнків до твору з відповідним міні-коментарем у музичному супроводі.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Мишка, як і другі, була маленька і...
 - а) чорненька; б) біленька; в) сіренька.
2. Нору мишки можна було побачити в хаті:
 - а) у кутку, де було ліжко; б) біля входу до комори;
 - в) за кухонним столом.

3. Своє помешкання мишка вважала:
 - а) *не розкішним, але безпечним*; б) не зручним, але теплим;
 - в) не великим, але комфортним.
 4. Мишка боялася:
 - а) когута; б) *людей*; в) голоду і холоду.
 5. Пишно вбраний когут був схожим на:
 - а) актора; б) пана; в) *жандарма*.
 6. Де мишка зустрічалася зі своїми сестрами?
 - а) На млині; б) *у полі*; в) на подвір'ї.
 7. Мишка вибігала зі своєї нори, щоб...
 - а) *подивитися на світ*; б) знайти їжу для своїх діточок;
 - в) допомогти своїм сестрам із міста.
 8. Хазяїна хати, де жила мишка, вона характеризувала:
 - а) «Така сумлінна і порядна людина»;
 - б) «*О, мій господар дуже страшний*»;
 - в) «Я його дуже поважаю і ціную».
 9. Гроші хазяїн хати, де була нора мишки, ховав:
 - а) у коморі під полицею; б) на горищі у чавуні; в) *в ящику під ліжком*.
 10. Що, на думку господаря, гарно пахне?
 - а) *Гроші*; б) квіти біля вікна хати; в) копчені вироби з м'яса.
 11. «Добре, що діти сплять, а то ще б навчилися... як люди»:
 - а) заздрити; б) *брехати*; в) злословити.
 12. Як мишка вирішила помститися господарю? Вона:
 - а) *знищила його гроші, поторощивши їх*;
 - б) зіпсувала зерно для посіву;
 - в) погризла копчене сало для продажу.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Для чого, на ваш погляд, Б. Лепкий називає свій твір казкою для дітей малих і великих. Відповідь обґрунтуйте.
2. Враховуючи, що це казка, дослідіть, чи перемагає добро зло у творі Б. Лепкого «Мишка...» Наведіть переконливі аргументи.
3. Господар був «...товстий, як годований...»:
 - а) бугай; б) *кабан*; в) ведмідь.

Картка № 2

1. Чому Б. Лепкий називає людей цікавими створіннями? Висловіть власну думку щодо цього, наводячи переконливі приклади з твору та власного життя.
2. Обґрунтуйте прагнення мишки знищити, «потрощити цей папір (гроші), що його кривою людською чути, поганий папір». Відповідаючи, посилайтеся на фактичний матеріал твору.

3. За що господар дорікав жінці після завданої мишкою шкоди? Оскільки та не:
- а) закрила щільно ящик з грошима;
 - б) хотіла мати kota у хаті;
 - в) насипала отруєного зерна біля нори шкідниці.

Картка № 3

1. Висловіть власне ставлення до господаря і його жінки. Чим воно викликане? Наведіть переконливі аргументи.
2. Дослідіть та порівняйте, як у творі зображене життя людей у місті і селі? Для чого автор використав жанр казки, щоб відтворити реалії тогочасного життя?
3. Скільки господар хотів купити телят?
 - а) Двоє-трое;
 - б) кілька;
 - в) п'ятьох.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до контрольного твору-роздуму на одну з поданих тем:

- «Яким я уявляю людське щастя»;
- «Істинні та фальшиві цінності в житті людини»;
- «Від чого залежить мій власний вибір».

Урок № 37

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ. КОНТРОЛЬНИЙ ТВІР-РОЗДУМ

Мета: вдосконалювати вміння школярів писати твори-роздуми на запропоновану тематику, яка охоплює знання учнів змісту вже вивчених програмових творів художньої літератури; розвивати творчі здібності, спостережливість, логічне мислення, вміння співставляти, узагальнювати, робити власні висновки, обґрунтовувати, вмотивовувати свої судження; виховувати пошану до мистецтва літературного слова, культури рідного краю; прищеплювати пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: застосування знань і вмінь.

Обладнання: бібліотечка художніх творів О. Стороженка, Б. Лепкого; таблиця «Вимоги щодо мовлення під час написання творчої роботи», поради щодо написання твору-роздуму.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація опорних знань****Бесіда за питаннями**

- Що ви розумієте під щастям? Від чого воно залежить? Які чинники на нього впливають?
- Чому кожна людина сприймає щастя по-своєму, по-особливому? Чи необхідно боротися за власне щастя? Яким чином?
- Чи могли б ви пожертвувати своїм щастям заради інших? Відповідь обґрунтуйте.
- Які є цінності в житті людини? (*Життя, здоров'я, благополуччя, добробут, радість, доброта, чемність, дружба, взаєморозуміння, повага...*) Як необхідно ними керуватися?
- Через що людина помиляється у визначенні життєвих цінностей?
- Яке значення мають твори художньої літератури, матеріали про життя письменника під час визначення власного вибору людини?
- Чи часто трапляється так, що людина помиляється у визначенні власного вибору? Відповідь вмотивуйте. Надайте поради щодо уникнення таких помилок.

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Основний зміст уроку**

Сила та розум — щастя.

Народне прислів'я

Життя таке коротке! Поспішайте робити добро!

О. Довженко

1. Підготовча робота до написання твору-роздуму**1.1. Таблиця «Вимоги щодо мовлення під час написання творчої роботи»**

Яким повинно бути мовлення	Яких правил мовлення потрібно дотримуватись
1. Змістовним	Підпорядковуйте своє висловлювання темі, основній думці; не пишіть зайвого
2. Послідовним	Стежте за порядком викладу думок
3. Багатим	Уживайте різноманітні слова і речення: намагайтесь не повторювати тих самих слів і однакових речень
4. Точним	Використовуйте найбільш точні слова
5. Виразним	Добирайте слова і вирази, які найбільш яскраво передають основну думку
6. Правильним	Грамотно пишіть слова, правильно будуйте речення, зазначаєте розділові знаки

1.2. Про роздум як тип мовлення.

Тип мовлення	Основна функція	На яке питання дається відповідь у висловлюванні	Будова висловлювання
Роздум	Доведення або пояснення чогось	Чому предмет чи особа такі? Які причини подій?	Теза, аргумент, висновки

У творі-роздумі теза, як правило, міститься на початку висловлювання. Але іноді перед нею ще буває невеликий вступ. Тому треба бути уважним, формуючи основну думку.

В роздумі мовиться про причини ознак і подій.

1.3. Поради щодо написання твору-роздуму.

- Зрозумійте, осмисліть тему майбутнього твору-роздуму.
- На підставі заголовку до твору визначте його проблему. Це й буде зміст роботи.
- Сформулюйте тезу, яка б відображала основну думку твору.
- Проілюструйте тезу необхідними прикладами або доказами.
- З'ясуйте послідовність наведення аргументів (доказів).
- Уживайте вставні слова і словосполучення: на мою думку, до речі, на жаль, по-моєму, отже, наприклад, таким чином; речення: «Я вважаю», «Мені здається», які виступають засобами зв'язку між частинами роздуму.
- Висновки, аргументи (докази) намагайтеся виділяти в окремі абзаци.
- Перевірте написане, виправте помилки.

1.4. Додатковий коментар.

Основна частина твору — це безпосереднє розкриття теми. Не слід забувати, що назва твору лейтмотивом проходить через увесь текст, логіка мислення учня повинна розвиватися від конкретної деталі до узагальнення або навпаки — від загального до конкретного.

Вступ і висновки можуть бути меншими за обсягом, але не можна скорочувати основну частину, бо тоді розкриття теми твору не буде достатнім.

2. Перелік тем, запропонованих для написання контрольного твору-роздуму

- «Яким я уявляю людське щастя».
- «Істинні та фальшиві цінності в житті людини».
- «Від чого залежить мій власний вибір».

3. Написання учнями твору

Зразок творчої роботи на тему «Яким я уявляю людське щастя».

Добро — це щастя всіх людей.

Д. Лихачов

Що таке щастя? Радість, дружба, гроші, любов, добро... Кожна людина задумується над цим питанням і намагається знайти відповідь на нього. Багатьох письменників також турбувало воно. На прикладі героїв своїх

творів вони намагалися дослідити їх прагнення бути щасливими, задоволеними життям.

Павлуся, героя твору О. Стороженко «Скарб», парубки називали щасливим, хоча протягом свого життя він тільки їв та спав і нічого не робив. Таким, як Павлусь, «Бог усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що у них є і чого їм треба».

Герой твору Б. Лепкого «Цвіт щастя» шукає квітку, яка зробила б щасливою мати і його самого. І хоча хлопець виріс і дізнався про відсутність такої квітки, все одно продовжує її пошуки. Він вірить, що щастя є на світі.

Скупа людина теж щаслива, бо у неї багато грошей, але ніякої користі з них не має. Господарі з твору Б. Лепкого «Мишка» відчують себе щасливими, коли наживаються на горі інших. Їм байдужа доля жебрачки та багатьох таких, як вона.

О. Стороженко в оповіданні «Скарб» зазначає, що «...той тільки щасливий, хто другому не зазидує, а дякує Бога за те, що він йому послав».

На мою думку, людина повинна робити добрі справи, приносити радість іншим, цінувати дружбу, любити свій народ і рідний край. Це і є щастя. Воно є в мені, у моєму ставленні до рідних, до своєї держави, світу.

Тому давайте творити добро, допомагати один одному, цінувати кожну хвилину цього прекрасного людського щастя!

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Закінчити написання твору, дібрати повідомлення про життєвий і творчий шлях Л. Костенко, знати ідейно-художній зміст її твору «Чайка на крижині».

Урок № 38

Л. КОСТЕНКО. КОРОТКО ПРО ПИСЬМЕННИЦЮ. «ЧАЙКА НА КРИЖИНІ»

Мета: поглибити знання школярів про життя і творчість Л. Костенко, розпочати роботу щодо аналізування поеми «Чайка на крижині», на прикладі цього твору дослідити різницю між матеріальним і духовним; розвивати вміння виразно читати поетичні твори, грамотно висловлювати свої думки, почуття, спостереження, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани, поваги до творчості Л. Костенко, прищеплювати високі моральні якості учням, прагнення духовно збагачуватися.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Л. Костенко, бібліотечка її творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про життя і творчість Л. Костенко?
- Чим запам'яталися вам твори письменниці, які вивчалися у 6 класі?
- За що українці шанують і поважають Л. Костенко?
- Більшість її творів — це... (*Поезії*) Дайте визначення поезії як літературному жанру. (*Поезія — невеликий художній твір у віршах*)
- Які проблеми порушує Л. Костенко у своїх творах? (*Добро і зло; бережливе ставлення до природи; дружба і зрада; індивідуальність, її переслідування...*)
- Назвіть риси характеру, які, на ваш погляд, цінує Л. Костенко в людині. Відповідь вмотивуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

*Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти.*

Д. Павличко

*Що доля нелегка — в цім користь і своя є.
Блаженний сон душі мистецтву не сприяє.*

Л. Костенко

1. Життя і творчість Л. В. Костенко. Матеріал для вчителя

ЛІНА ВАСИЛІВНА КОСТЕНКО

(*Народилася 19.03.1930 р.*)

Ліна Костенко — поетеса виняткового таланту, яка в найтяжчих умовах не пішла на компроміс із совістю, не продала свого таланту, не кривила душею, залишилася стійкою у своїх переконаннях.

Народилася 19 березня 1930 року на березі Дніпра у містечку Ржищів, що на Київщині в учительській сім'ї. Батько — людина неординарного хисту — в сталінські часи зазнав лихоліть, був репресований.

З шестирічного віку Ліна мешкала в Києві. Ще школяркою почала відвідувати літературну студію при Спільці письменників України. Потім навчалась у Київському педагогічному університеті.

У 1952–1956 рр. навчалась у літературному інституті в м. Москва, який закінчила з відзнакою.

Вона прийшла в літературу і відразу заявила про себе на повний голос трьома першими збірками, які з'явилися одна за одною: «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівка серця» (1961).

Уже в перших книгах Ліна Костенко постала перед читачами поетом безкомпромісним, чесним і самобутнім. Читачі й критика сприйняли її твори прихильно. Усі переконалися, що в українську поезію прийшов справжній майстер слова.

Як і раніше, в епіцентрі художніх роздумів Ліни Костенко як найвища оцінка — Людина.

Найбільше гармонійної і душевної злагоди у тих віршах Ліни Василівни, де домінує мотив єднання людини з природою.

За роман у віршах «Маруся Чурай» та збірку «Неповторність» поетеса отримала Державну премію України імені Т. Г. Шевченка.

За книжку «Інкустації», видану італійською мовою, Ліні Костенко 1994 р. присуджено премію Франческа Петрарки, котрою Консорціум венеціанських видавців відзначає твори видатних письменників сучасності. У 1998 р. у Торонто Світовий конгрес українців нагородив Л. Костенко найвищою своєю відзнакою — медаллю Святого Володимира.

У 2000 році Ліна Костенко стала першим лауреатом Міжнародної літературно-мистецької премії ім. Олени Теліги.

На одній з прес-конференцій Ліна Костенко нагадала, що поклик письменника — писати, а останнім часом вона мріє писати вірші не з політичним забарвленням, а «малювати птиць срібним олівцем на лляному полотні»:

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.
І, може, це і є моя найвища сутність.

2. Теорія літератури

Диптих (за тлумачним словником).

- 1) Заст. двостулковий складень з живописним або рельєфним зображенням на стулках.
- 2) Два твори мистецтва, пов'язані одним задумом.

3. Робота над твором Л. Костенко «Чайка на крижині» (м. Щецін, березень 1958 р.)

3.1. Виразне і вдумливе читання кожної частини твору.

3.2. *Тема*: відтворення роздумів поетеси про смисл життя людини.

3.3. *Ідея*: возвеличення любові до рідного краю, до всього, що з ним пов'язано, перебуваючи далеко за його межами.

3.4. Основна думка:

а) «Нашо крилатим ґрунт під ногами?»

б) «Для мене ж той край найкращий, де вирости крила мої».

3.5. *Жанр*: поема.

3.6. Композиція.

Твір складається з п'яти частин: «Надбережжя», «Крига на Одрі», «Крила», «Грунт», «Усміх», кожна з яких має свій зміст, закінчену думку, але в той же час пов'язані з перебуванням Л. Костенко у Польщі, зокрема у порту міста Щецін, та міркуваннями про смисл життя людини, її призначення на землі, любові до рідного краю.

Експозиція: опис портового надбережжя Щеціна, змін, які відбуваються з приходом весни.

Зав'язка: розмірковування поетеси над призначенням крил у людини.

Кульмінація: хвилювання поетеси, які викликав корабель з рідної землі.

Розв'язка: гостювання героїні у Польщі.

3.7. Сюжет.

Лірична героїня, перебуваючи у Польщі, зокрема у морському порту Щеціна, спостерігає за красою Одри, кораблями біля причалів.

Наступала весна, ломалася крига. На одній з крижин вона побачила чайку. Це підштовхнуло її до роздумів про смисл життя людини. Людина має крила, але як птах не літає, бо людські крила зроблені не з пуху, а з правди, чесності, довір'я, вірності у коханні, з вічного поривання, з щирості до роботи, з щедрості та турботи, з пісні, з надії, з поезії, з мрії.

Героїня твору полюбляє Польщу за її легенди, мову, звичаї, дружбу, ширість, але для неї рідний край — наймиліший.

Одного разу вона побачила корабель з прапором рідного краю, який збентежив її душу і серце. І лірична героїня остаточно зрозуміла, що де б ти не був, але батьківська земля, рідний край для кожної людини є наймилішим, дорогим.

3.8. Художні особливості поеми «Чайка на крижині».

3.8.1. «Надбережжя».

Метафори: «кораблі прихилились», «кораблі... принесли свою втому», «гриф скам'янів», «тризубець висріблює іній», «злітають бурульки з дахів», «прокидається верф», «надбережжя стоїть».

Епітети: «тихі причали», «затоки... голубі», «молоді кораблі», «суворі, похмурі стіни».

Повтори: «тиша... тиша...»

3.8.2. «Крига на Одрі».

Метафори: «зима не вдягла... свиту», «зима... часом вже й приміряла», «зима... пошукала, поплакала... мотувала, стелила... сперечалася... несла... збиралась», «дерева проснулись», «лід потемнів», «крига буйно ломилась».

Епітет: «Одра темна, широка».

Риторичні запитання:

«Що ж робити?»

«— Ти куди ж розігналась?»

Чи, бува, не до самого моря?»

«Ну, а що, як її розливає вода весняна?»
«Ну, а що, коли їй та удержать тебе несила?»
«Нашо крилатим ґрунт під ногами?»
Риторичний оклик: «Дивна людина!»
Повтори: «Ну, а що...»

3.8.3. «Крила».

Риторичні запитання:
«А як же людина?»
«А що ж людина?»
Риторичний оклик: «А крила має!»
Повтори: «У кого — ...», «А крила має!»

3.8.4. «Ґрунт».

Епітети: «мова жива», «дружба нова».
Риторичні оклики:
«О, Польщо!»
«...плачу за гостинність свою!»
«Із кожним днем усе тяжче!»
Повтори: «Чому ж...», «Тому я...»
Риторичні запитання:
«Чому ж ниє серце в тузі?»
«Чому ж мені тяжко стає?»
Метафора: «ниє серце».

3.8.5. «Усміх».

Метафори: «кораблі прихилились», «прапори... шепочуть», «прапор замайорів», «хвиля вирує», «усміх з'являється», «сонце горить», «кораблі гудуть».
Епітети: «тихі причали», «кораблі охайні, гордовиті, втомлені, працьовиті, неспокійні, хвацькі», «молодий погляд», «тяжка проблема», «чудне відчуття», «ясна печаль».
Повтори: «...прапори», «земляче...», «він може вперше».
Порівняння: «Пливе корабель, наче айсберг — білий», «І сонце над обрієм парить, наче усміх його вдалині».

Риторичні оклики:
«А вітер!», «...А відстань!», «...А хвиля вирує!»
«О, боже, як добре, що все-таки він посміхнувся мені!»
Риторичні запитання:
«...Як за кордоном триматись?»
«Чи личить радянському моряку іноземкам усміхатись?»
«Це я — іноземка?!»

3.9. Обговорення змісту поеми за питаннями:

- Як у поемі описано морський порт?

(«Кораблі прихились
бортами
до тихих причалів».

*Принесли свою втому
В затоки оці голубі.
Тиша...»)*

- Чому кораблі у творі зображені, наче живі істоти? Опишіть ранок у порту. Як про це зазначено у творі?

*(«Вранці тануть сніги
і злітають бурульки з дахів.
Прокидається верф.
Поясами тонких ватерліній
оперезують люди
борти молодих кораблів»)*

- Яким читач уявляє Щецін?

*(«Як живу істоту.
У Щеціна — червоне,
обвітрене морем обличчя
і схвильований голос
корабельних прощальних гудків»)*

- Якою була зима під час перебування героїні твору в Щеціні?
- Дослідіть, які зміни відбулися на Одрі з приходом весни.

*(...І на Одрі лід потемнів.
Крига буйно ломилась
у відкриті двері протоки.
Лід кришився, б'ючись
об каміння берегове...)*

- Чому героїня поеми звернула увагу на самотню чайку? Які думки виникли у неї з цього приводу?
- Як поводить себе самотня чайка? Чи є щось спільне між цим морським птахом і героїнею твору?
- Чим пояснити те, що, на думку поетеси, «...крилатим ґрунту не треба»?
- Що потрібно в житті для птаха, а що для людини? (*Птасі — небо, воля, хмари; для людини — земля, поле, пара*)
- Чи є у вас крила? Якщо так, то з чого вони зроблені? Свою думку прокоментуйте.
- Як називає себе героїня під час перебування в Польщі?
- За що поетеса полюбляє Польщу?

*(«Люблю за легенди славі,
за мову дотепну й живу.
А може, за звичай давні.
А може, за дружбу нову.
За щирість твою без прикраси,
за горду вдачу й пісні»)*

- Чи був хтось із вас за кордоном? Де саме? Що ви відчували під час цієї поїздки?
- З чим пов'язане те, що чим більше героїня перебуває за кордоном, тим їй «з кожним днем усе тяжче»?
- Як Л. Костенко описує кораблі у «тихих причалів»?

(«Одні — величезні, охайні і гордовиті.

Другі — втомлені, працюючі.

Треті — швидкі, неспокійні, хвацькі»)

- Яке значення має прапор на кораблі? Що він символізує?
- Чому корабель порівнюється з айсбергом?
- Через що корабель для героїні поеми асоціюється зі шматком рідної землі?
- Як поводить себе матрос на «наймилішому» кораблі, побачивши героїню?
- Чому поетеса не вважає себе іноземкою? Через що це слово її навіть дивує?
- Що відчувала героїня твору, коли вона дивилася, як відпливав корабель?
- Для чого, на ваш погляд, Л. Костенко написала поему «Чайка на крижині»?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Кораблі бортами до причалів:
а) підперлися; б) *прихилились*; в) прилягли.
2. В далі можна було побачити, як вливається:
а) протока з крижинами; б) *дельта Одри*; в) затока Оки.
3. Що відбувається вранці у морському порту?
а) *Злітають бурульки з дахів*;
б) матроси миють палуби на кораблях;
в) зграї чайок літають над морем.
4. Над чим кигичуть розгублені чайки?
а) *Валами Хробрею*; б) розбурханим морем; в) старими скелями.
5. Голос у корабельних прощальних гудків, що залишають Щецін:
а) дошовою; б) *малосніжною*; в) вітряною.
7. Описуючи Одру, Л. Костенко зазначила, що вона:
а) *темна і широка*; б) голуба і глибока; в) мутна і мілка.
8. Побачивши чайку, лірична героїня здивувалася тим, що пташина:
а) *самотньо плила на крижині*; б) не встигла відлетіти у вирій;
в) не змогла спіймати рибу.
9. «Нашо крилатий під ногами...»:
а) крижина; б) *грунт*; в) деревина.

10. Людина хоча і не літає та має:
 - а) велике бажання взлетіти; б) *крила*; в) практичні навички.
11. До якої країни прибула лірична героїня?
 - а) Канади; б) *Польщі*; в) Угорщини.
12. Чим завдячує гостя країни, до якої вона приплила?
 - а) *Любов'ю*; б) ширістю; в) добрим словом.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, який настрій у Л. Костенко, коли вона описує надбережжя Щеціна. Свої спостереження обґрунтуйте, посилаючись на тексти твору.
2. З якою метою, на ваш погляд, поетеса, описуючи порт Щеціна, застосовує метафори? Які загальні враження виникають від цього у читача?
3. У прощальному гудінні корабля поетеса відчуває:
 - а) *ясну печаль*; б) піднесеність і радість;
 - в) горе і страждання.

Картка № 2

1. Відтворіть словесний малюнок «Весна на Одрі». Порівняйте даний пейзаж з тим, який ви вже бачили навесні.
2. Що мала на увазі Л. Костенко, зазначаючи: «Нащо крилатим ґрунт під ногами?» Кого воно стосується? Свої міркування прокоментуйте.
3. Для матроса з рідного корабля екзотикою є:
 - а) *дівчата й чайки в далекому плаванні*;
 - б) безліч морських крижинок, які переливаються на сонці;
 - в) краса морського порту Щеціна.

Картка № 3

1. Прокоментуйте, чому Л. Костенко вважає, що людина не літає, а крила має. Яке символічне значення мають крила для людей?
2. Чому, на ваш погляд, для героїні твору той край найкращий, де «виросли крила» її? Що мала на увазі поетеса, зазначаючи про це?
3. За жанровою спрямованістю «Чайка на крижині»:
 - а) поезія в прозі; б) *поема*; в) ліричний вірш.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Вивчити вірш (один із розділів поеми) напам'ять; підготувати усний міні-твір на тему «Людські крила».

Урок № 39

Л. КОСТЕНКО «КРИЛА»

Мета: на прикладі поезії «Крила» розкрити духовне наповнення людини — її «крилатість», що проявляється індивідуально, звертаючи увагу на духовне багатство як найбільший скарб у її житті; розвивати вміння грамотно висловлювати власні думки (зокрема, про духовне наповнення кожної людини у реальному сучасному житті), логічно мислити, співставляти, узагальнювати; формувати світогляд, кругозір школярів; виховувати почуття поваги, пошани до людини, її творчих та індивідуальних здібностей, прищеплювати любов до мистецтва слова.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Л. Костенко, бібліотечка її творів, музичне супроводження, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Учні під музичне супроводження розповідають найулюбленіший вірш напам'ять з поеми «Чайка на крижині». Визначаються найкращі виконавці поезії.
2. Заслуховування учнівських усних міні-творів на тему «Людські крила».

III. Актуалізація опорних знань

1. Літературний диктант «Життя і творчість Л. Костенко»

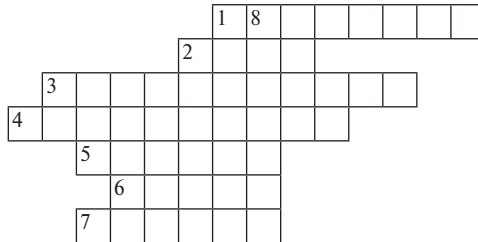
- Дата народження Л. Костенко. (19.03.1930)
- В якому віці Ліна Костенко оселяється в Києві? (*Шестирічному*)
- Через неординарний хист батько поетеси був... (*Репресованим*)
- Яку студію ще школяркою відвідувала Л. Костенко? (*Літературну*)
- Навчальний заклад, по закінченні якого Ліна Василівна отримала вищу освіту (*Київський педагогічний університет*)
- З 1952–1956 рр. поетеса навчалася в... (*Літературному інституті в м. Москва*)
- Назва першої поетичної збірки Л. Костенко. («*Проміння землі*» (1957)).
- Найвищою цінністю у художніх роздумах Ліни Василівни є... (*Людина*).
- Книга, за яку Л. Костенко присуджено премію Франческа Петрарки. («*Інкрустації*»)
- В якому році поетеса стала першим лауреатом Міжнародної літературно-мистецької премії ім. Олени Теліги? (*2000р.*)

- Яким поетом постала Л. Костенко у перших своїх книгах? (*Безкомпромісним, чесним, самобутнім*)
- Твори, за які Ліна Василівна отримала Державну премію України ім. Т. Шевченка. (*Роман у віршах «Маруся Чурай», збірка «Неповторність»*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Конкурс «Знайка»

Розгадайте кросворд за твором Л. Костенко «Чайка на крижині».

По вертикалі: 1. На думку Л. Костенко «...дівчата й чайки в далекому плаванні — це... (*Екзотика*). 2. Річка, на якій можна було побачити, як ломається лід навесні. (*Одра*) 3. Кораблі до причалів... (*Прихилились*) 4. Перша частина поеми («*Надбережжя*») 5. З чого зроблені крила людські? (*Правди*) 6. Назва портового міста. (*Щецін*) 7. Країна, в якій поетеса гостювала. (*Польща*)

По вертикалі: 1. Місце перебування самотньої чайки. (*Крижина*)

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Яке глибоке щастя — жить,
Буть гідним імені людини,
Народу й людськості служити!*
М. Рильський

1. Вступне слово вчителя про глибоке духовне наповнення людини — її «крилатість», що проявляється індивідуально

Читаючи поезію «Крила» Л. Костенко, кожний із вас, мабуть, звернув увагу на символічне значення людських крил. Чим дорослішою стає людина, тим і крила її стають більшими.

Для чого людині потрібні крила? Хіба вона літає? Так. Людина літає не тільки уві сні. Крила для кожного є тим глибоким духовним наповненням, що проявляється індивідуально.

Чому людина має крила, а не може полетіти? Це залежить у більшій мірі від неї самої, її прагнення, бажання, цілеспрямованості, наполегливості, старанності.

Тому кожен повинен прагнути до самоствердження, подолання життєвих труднощів у сучасному житті, а цьому допоможуть наші крила.

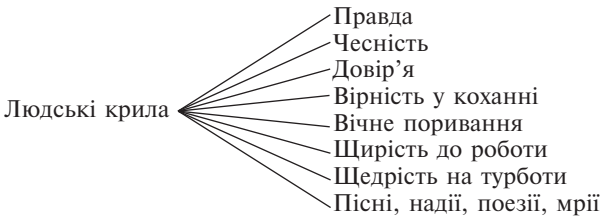
2. Робота над поезією Л. Костенко «Крила»

2.1. Бесіда за питаннями.

- Назвіть істот в природі, які мають крила. (*Птахи, мухи, бджоли, коники...*). Для чого вони їм потрібні?
- Коли говорять людині, що у неї вирости крила за плечима?
- Чому, на ваш погляд, Л. Костенко зазначає, що людина має крила?
- Чим людські крила відрізняються від пташиних? Як про це говориться в поезії?
- Які риси характеру Л. Костенко цінує в людині?
- А чи має крила сама поетеса? Якщо так, то які? Власну думку обґрунтуйте.
- Як, на вашу думку, мати крила людині — це обов'язок чи довільне бажання?
- Яку людину вважають духовно багатою?

2.2. «Мікрофон». Відповідь на питання: «Як би ви скористалися крилами, якщо мали б їх?»

2.3. Складіть інформаційне гроно про людські крила.

2.4. Застосовуючи метод кубування, визначте призначення крила як частини організму.

Крило:

- рівновага;
- захист від негоди;
- подати крило — вияв дружніх стосунків;
- засіб для здобування їжі.

VI. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. З чого, на думку, поетеси, зроблені крила у людини?
 - а) Зі сміливості; б) з пуху; в) з *чесності*.
2. За що з повагою ставиться героїня твору до країни, де вона гостює (Л. Костенко «Чайка на крижині»)?
 - а) *Звичай давні*; б) увагу і шану; в) душевність і доброту.

3. Той край є найкращим для поетеси, де:
 - а) *вирости у неї крила*; б) найкращі люди;
 - в) відбулося багато історичних подій.
4. Перебуваючи в гостях, поетеса сумує за рідним краєм і часто дивиться на... (Л. Костенко «Чайка на крижині»):
 - а) північ; б) *схід*; в) захід.
5. Тільки тоді можна вирушати в політ, як вважає поетеса, коли маєш... (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) освіту і досвід; б) *грунт під ногами*; в) батьківське благословення.
6. Зазначаючи про портові кораблі, письменниця говорить, що треті з них (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) втомлені, працьовиті; б) *швидкі, неспокійні, хвацькі*;
 - в) величезні, охайні і гордовиті.
7. Між кораблями можна було побачити (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) безліч крижинок; б) *суденця рибальські*; в) маленькі хвилі морські.
8. Казку про мандри шепочуть зорі... (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) мові; б) чайки; в) *прапори*;
9. Прапора якого кольору не було на кораблях, що перебували у порту (Л. Костенко «Чайка на крижані»)?
 - а) *Фіолетового*; б) зеленого; в) жовтого.
10. Корабель, який мав червоний прапор, плив, наче (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) велетень; б) *айсберг*; в) казковий.
11. Рідний корабель для поетеси асоціюється з (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) *штатком рідної землі*; б) традиціями українського народу; в) батьківською домівкою.
12. Лірична героїня сповнена великого бажання кинути матросу-земляку, який перебував на кораблі з рідного краю (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) поцілунок; б) квітку троянди; в) *серце своє*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Обгрунтуйте, з чим, на думку Л. Костенко, пов'язано те, що людина має крила «не з пуху-пір'я, а з правди, чесності, довір'я».
2. З чим пов'язано те, що для героїні твору серед багатьох кораблів був тільки один наймилішим? Якими почуттями було переповнено серце від побаченого?
3. Перебуваючи в іншій країні, лірична героїня твору називає себе із здивуванням (Л. Костенко «Чайка на крижані»):
 - а) емігранткою; б) *іноземкою*; в) мандрівницею.

Картка № 2

1. Чим пояснити те, що у людей крила зроблені з різного матеріалу? Відповідаючи, посилайтеся на текст твору Л. Костенко «Чайка на крижані».
2. Прокоментуйте думку Л. Костенко стосовно того, що «лиш маючи ґрунт під ногами, пускатися можна в політ»? Що ви робите перед тим, як вирушити в будь-яку мандрівку, подорож, екскурсію?
3. «Чайка на крижині» написана Л. Костенко у Щеціні:
а) в березні 1958р.; б) лютому 1952р.; в) квітні 1948р.

Картка № 3

1. Чому, на думку, Л. Костенко, людина, яка має крила, тужить за рідним шматком землі? Чи можна порівняти таку людину з чайкою на крижині?
2. Для чого Л. Костенко написала поему «Чайка на крижані»? Над чим змушує задуматися поетеса під час читання цього твору. Свою думку доведіть, посилаючись на факти з поеми.
3. Хоча людина і має крила, але, вважає поетеса, вона:
а) *тужить за рідним краєм*;
б) повинна не тільки перебувати в небі, а й обробляти свою землю;
в) зобов'язана допомагати всім на землі.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Знати ідейно-художній зміст твору Б. Харчука «Планетник», дослідити казкове й реалістичне у повісті-притчі.

Урок № 40

Б. ХАРЧУК. «ПЛАНЕТНИК».

КАЗКОВЕ І РЕАЛІСТИЧНЕ В ПОВІСТІ-ПРИТЧІ, ЧАС ТЕПЕРІШНІЙ І МАЙБУТНІЙ У НІЙ

Мета: ознайомити школярів з життям і творчістю Б. Харчука, розпочати опрацьовувати його твір «Планетник», звертаючи увагу на казкове і реалістичне, теперішній і минулий час в повісті-притчі; з'ясувати особливості жанру твору; розвивати вміння виразного читання з відповідним коментарем, висловлювати власні роздуми про суть людського життя, моральний вибір кожного; формувати кругозір, світогляд;

виховувати почуття пошани, любові до творчості Б. Харчука, прагнення робити добро, творити красу; відповідальність за свою справу і свої вчинки.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Б. Харчука, бібліотечка-виставка його творів, репродукції з пейзажами, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Чим казка відрізняється від інших творів художньої літератури?
- З якою метою митці слова у своїх творах застосовують казкові елементи?
- Чому опис природи є невід'ємною частиною кожного художнього твору?
- Яким чином життя людини пов'язано з природою? Чим є природа для кожного із нас?
- На прикладі яких відомих вам художніх творів письменники намагаються прищепити читачам любов до природи, бережливе ставлення до неї?
- Прокоментуйте народне прислів'я: «Природа одному мама, а другому мачуха».

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

...Шаслива, праведна людина, що в радості й горі буде слово своєї землі.

Б. Харчук

Був дорослим, а в душі залишався дитиною.

Багато втрачав у житті,

та не загубив головного — здатності дивуватися.

Роксана Харчук

1. Життєвий і творчий шлях Б. Харчука. Матеріал для вчителя

БОРИС ХАРЧУК

(1931–1988)

Прозаїк. Народився в с. Лозах на Тернопільщині в бідній селянській родині. Змалечку спрагло тягнувся до книжки, що допомагала «відкрити не знаний маленьким селяком світ, загострила його увагу до Слова» (М. Слабошпицький).

На далекому хуторі, що самотньо стояв серед полів, разом з телятами, курчатами та кошенятами ріс хлопчик. Його мама й тато мали багато клопотів по господарству, тому малий здебільшого був сам. Здавалося, сам, а насправді — з усім довколишнім. Все було живе, все мало свою мову. Той хутір був цілою країною: обкопаний ровом, де збиралася весняна вода, біля воріт чатувала варта — старі липи, біля хати добрий дух: розлога яблуня. Щороку бузько приносив у ту країну весну, і щороку збирав у вирій літо» (*Донька Бориса Харчука Роксана*).

Вищу освіту здобув у Полтавському педінституті та в Літературному інституті ім. М. Горького. Тривалий час працював журналістом. Автор багатьох книжок, оповідань та повістей, романів «Волинь», «Місяць над майданом» та «Кревняки». У них письменник намагався правдиво розповісти про свій народ, через художнє слово передати його найзаповітнішу мрію про свободу. Через те не всі твори митця в радянські часи друкувалися. Так, повісті «Вишневі ночі», «Мертвий час» у повному варіанті з'явилися лише в 90-х роках. Чимало написав і для дітей («Зазимки і весни», «Горохове чудо», «Діана», «Теплий попіл!», «Йосип з грошима здачі», «Ой, Морозе, Морозенку», «Шайтана» та ін.).

«Світ для нього залишався таємничим і незбагненим. Може, тому так любив дітей. З ними йому було легко і втівав сум; дозволяв себе смикати за довгого носа, за вуха, гратися в собаку, коли його легенько кусали, в коня, коли на ньому їздили. Закінчувалася гра — і починалася казка про те, що бачило око і чуло вухо. От бджілка: куди летить і як живе, чи щаслива? Бджілка-трудівниця, а метелик — лінько, йому все гульки! Але, гарний! Десь у самого сонця позичив фарби...» (*Роксана Харчук*).

2. Теорія літератури

- 2.1. Повість — епічний прозовий твір, який характеризується однойменним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням.
- 2.2. Притча — коротенький фольклорний або літературний розповідний твір навчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.

3. Робота над твором Б. Харчука «Планетник»

- 3.1. Виразне читання цікавих, на думку учнів, епізодів твору з подальшим їх коментуванням.
- 3.2. *Тема*: розповідь бабусі агроному про цікаву історію з хлопчиком (Планетником) у часи кріпаччини, порозуміння героя з природою і зневажливе ставлення до свого народу.
- 3.3. *Ідея*: ушлявлення доброти, чуйності, щирості, працьовитості, відповідальності до справи, яку доручено; засудження зла, підступності, жаги до збагачення, егоїзму.

3.4. Основна думка: а) кожну хвилину свого життя людина повинна присвячувати для створення та примноження добра, краси на благо інших; б) «...жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності».

3.5. Жанр: повість-притча; Б. Харчук визначив свій твір як повість-легенду.

Легенда (лат. *legenda* — те, що необхідно прочитати) — сказання чи оповідання, створені народною фантазією, де сполучається реальне (історичні особи, події) і фантастичне, казкове.

3.6. Композиція.

Розповідь у творі ведеться від першої особи.

«Планетник» має специфічну ознаку, оскільки побудований як твір у творі, тобто має дві сюжетні лінії, два часи (теперішній і минулий):

- квартирування агронома в Олени Булиги;
- життя Планетника.

Експозиція: приїзд агронома у Вербівці; дитинство Планетника.

Зав'язка: розповідь Олени Булиги агроному про Планетника; зустріч хлопця з дідом Капушем.

Розвиток дії: навчання хлопця у діда Капуша.

Кульмінація: народний суд над Планетником, вирок — страта.

Розв'язка: мати за допомогою нарциса звільняє сина від ув'язнення; Планетник, перетворившись на вогняну кулю, піднявся у небо.

3.7. Сюжет.

У село Вербівці приїжджає агроном. Йому порадили стати на квартиру до бабусі Олени Булиги. Стара відмовилася брати гроші за квартиру, бо вважала гроші за ніщо. Теплими травневими вечорами бабуся розповідала агроному легенду про Планетника (хлопчика, а потім юнака).

У легенді йдеться мова про часи кріпаччини. Жила жінка з сином, який дуже любляв рослинний і тваринний світ. Ставши дорослим, він допомагає матері по господарству, випасає селянську худобу. Хлопець надзвичайно обдарований, працьовитий, допомагає людям.

Випасаючи овець, хлопець зустрічається з дідом Капушем (чарівником). Чарівник повчає хлопця.

Одного року, коли великі зливи, а потім засуха завдали шкоди урожаю, люди звинуватили в тому Планетника (за їх думкою, він знався з нечистою силою), хоча він до цього не був причетним. За це люди прокляли Планетника і вирішили стратити його, звинувачуючи «чародія» за всі біди на землі.

Хлопець в ув'язненні.

Мати за допомогою квітучого нарцису звільняє сина. Хлопець з благословення матері, перетворившись на вогняну кулю, піднявся у небо.

Наступного дня люди не знайшли Планетника.

3.8. Проблематика твору:

- добро і зло;
- відповідальність за справу, яку доручено;
- батьки і діти;
- суть людського життя;
- моральний вибір кожної людини;
- яке воно — щастя.

3.9. Казкові елементи у творі:

- за наказом хлопчика дощова хмара рушила тушити сосну від пожежі;
- наявність чаклунства (ворожіння);
- блакитна квітка (лісовий дзвіночок) сама потягнулася до хлопця, коли той хотів її погладити;
- з бузинового куща з'явився дід Капуш, який править світом;
- поведінка діда Капуша («Повів оком в один бік — квіти перестали цвісти, дерева відхитнулися; повів у другий бік — дикі звірі поховалися».)
- планетник викликає дощ;
- нарцис розмовляє;
- мати за допомогою нарциса звільнила сина від кайданів, коли той перебував у в'язниці; хлопець перетворився на вогняну кулю і відлетів у небо.

3.10. Часовий простір у творі.

3.10.1. Теперішній — сучасність.

Приїзд агронома; його квартирування у бабусі; виведення курей за допомогою інкубатора, наявність різноманітної техніки (трактори, репродуктор, який повсякчас працював у бабусиній хаті; електрика).

3.10.2. Минулий час — кріпачина.

Панство, мати повинна була сплачувати подушне, відпрацьовувати кріпаччину; вбрання героїв, характерне для XVI—XVIII століть (камізелька, личаки, каптур, кунтуш).

3.11. Народознавство у творі.

3.11.1. Приказки.

- Хліб у поті чола.
- Земля — найпривітніша людська домівка.
- З любові й терпіння народжується людина і хліб.
- Природа — наша мати. За гріш не купити маку, а за гривню — правди.

3.11.2. Народна мудрість.

- Є таке наврочливе око, що його все на світі боїться.
- Всередині рожевий віночок — непорочність зі знаком сонця (квітка нарциса).

3.11.3. Людина і чаклунство.

- відвідування матері з сином знахарки, яка лікувала хлопця тим, що «качала й виливала куряче яйце».
- «Село звинувачувало відьом, нечисту силу: це вони наслали спеку. Зібрався хресний хід, кропили, обходячи поля».

3.11.4. Свята.

- Люди для того їх і понаставляли, щоб легше було перебути зиму. Мати внесла в хату снопа, а він водив коляду, стукаючи в замерзлі вікна, просячи дозволу славити сонце, яке повернуло до тепла й привело Новий рік. Потім на озері прорубано ополонку — святили воду, а він вийшов із-за пазухи й пускав голубів: вода — на здоров'я, голуби — на щастя. Їли кутю... найбільше свято — воскресіння трави...»

3.11.5. Прикмети.

- «...Птиці — тлумачать явища природи, а звірі охороняють її. ...Бусли рано відлетіли у вирій, білки полиняли до тепла — це віщувало теплу зиму. ...Осінь відповідає весні — і прикладав осінні дні до весняних, які ще колись настануть».
- «Він пригадав зиму, вираховував, які зимові дні співпадають з літніми: виходило — міцні водохрещенські морози відгукнулися спекою».
- «Журавлі відлітають у вирій, накурликували йому зі свого прощального ключа, коли повернуться, а ведмідь, залягаючи в барлогу, сповіщав своїм ревінням перед зимовою сплячкою, коли прокинеться. І зайці приплигували обгризати щепи, та він виносив їм сіно, щоб не псували молодняка, залишали пучки своєї шерсті, як знак, коли вони перший раз окояться. Одначе головне віщували сонце, місяць і зорі...»
- «...Зима без снігу — рік без хліба».

3.12. Обговорення змісту частини твору, коли агроном оселяється у бабусі (теперішній час твору) за питаннями:

- Яким чином агроном спинився у селі Верхівці та в Олені Булиги? («...*Перекинули агрономувати під Славуту.., де й порадили стати на квартиру до...*»)
- Опишіть зовнішність Олені Булиги, посилаючись на текст твору. («...*Із сунутій на потилицю хустині, в камізельці, сиділа на дубовому порозі, спустивши ноги в шкарбунах на зачовганий камінь, і дивилася в небо*»)
- Через що бабуся спочатку не хотіла приймати квартиранта? («*Так у мене нема корови. ...Товчу і товчу вермішель з плавленим сиром, а вам же треба і молочка, і...*»)
- Яким було помешкання літньої жінки? («...*Веранда, кухня, спальня — скрізь прибрано, чисто. В світлиці на вікнах, на столі квіти, на застеленому дивані горою вишиті рушники, подушки. Пахне зіллям. Нема кому смітити, вносити нелад*»)

- За якої умови бабуся пустила до себе агронома на квартиру? («Мені б живе слово, бо я говорю зі всім на світі й сама з собою. Живіть, може, мене поховаєте...»)
- Що вам відомо про минуле бабусі? («Колись боялась проспати наряд... невгамовна, працююча змолоду, вона залишалася непосидючою, чепурною й охайною на старість»)
- Що свідчить про працюючість Олени Булиги? («Стара до пізньої пори, аж до заходу сонця, поралася в городі. Вставала ще до сигналу мого самоскида, будила мене й уже була зарошена: від неї віяло кропом, морквою, петрушкою і прозорим світанком»)
- Чому Б. Харчук світ називає чарівним? («На Україні скрізь є такі невимовно дивовижні місця, які полоняють своєю красою, так і піднімає, так і хочеться гукнути самій природі — годі, зупинися, нічого красивішого більше не треба...»)
- Як душевна доброта, працюючість Олени Булиги пов'язана з природою?
- Для чого бабуся щовечора розповідала квартиранту легенду про Планетника?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. За фахом квартирант, який оселився в Олени Булиги:
а) учитель; б) тесля; в) агроном.
2. Біля хати бабусі цвіла:
а) вишня; б) слива; в) липа.
3. Ввечері літня жінка спостерігала, як:
а) метелики кружляли навколо ліхтарика;
б) між зорями летів супутник; в) кіт полював на горобців.
4. У приміщенні хати, де жила Олена Булига, пахло:
а) ліками; б) зіллям; в) квітами.
5. Визначаючи обсяг плати за квартирування, бабуся висловлювалася:
а) «За гріш не купити маку, а за гривню — правди»;
б) «За гроші не купиш не батька, ні матері, ні родини»;
в) «Нашо нам гроші, коли ми й самі хороші!»
6. У магазині агроном-квартирант купував:
а) ковбасу і цукерки; б) хліб і згущене молоко; в) сметану і печиво.
7. Протягом дня стара:
а) доглядала сусіднє немовля; б) в'язала або шила; в) поралася в городі.
8. Тваринне господарство Олени Булиги складалося з:
а) собаки та кози; б) курей та кота; в) качок і гусей.
9. З двору, де жила бабуся, можна було спостерігати за бурхливою річкою:
а) Самара; б) Вілія; в) Тінул.

10. Олена Булига розповідала своєму квартиранту легенду про Планетника:
 а) *травневими вечорами*; б) під час обіду;
 в) коли поралася біля печі, готуючи йому сніданок.
11. Хата літньої жінки стояла:
 а) *під горою*; б) неподалік від озера;
 в) біля лісу з червоного сосняку.
12. Характеризуючи бабусю, про неї можна сказати, що вона:
 а) мовчазна; б) легковажна; в) *працьовита*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Що мала на увазі Олена Булига, коли сказала: «Небо нам усе дарує...»
Свої міркування обґрунтуйте, посилаючись на власний досвід і спостереження.
- Чому автор твору вважає, що бабуся була невід'ємною частиною всього краєвиду? Відповідь обґрунтуйте.
- Планетник — це...
 а) старий дідусь-чарівник; б) дослідник-агроном;
 в) *сільський хлопець*.

Картка № 2

- Чим пояснити байдуже ставлення Олени Булиги до грошей? Чому вона їх вважала «просто за ніщо»? Як це характеризує героїню?
- Як зрозуміти прислів'я: «За гріш не купиш маку, а за гривню правди»? Чи згодні ви з цим? Відповідь вмотивуйте.
- Сидячи у хаті, через вікно якої хлопець спостерігав, як:
 а) *мати розпушувала землю і садила насіння*;
 б) на вечірньому небі сяяли зірки; в) кури на дворі розгрібали сміття.

Картка № 3

- Дослідіть, як письменник ставиться до бабусі. Свої спостереження вмотивуйте, посилаючись на факти з твору.
- З якою метою, на ваш погляд, автор у творі так докладно описує місцевість, красу природи навколо помешкання Олени Булиги? Відповідаючи, застосовуйте приклади з повісті-притчі.
- «Інкубаторами» бабуся називала:
 а) індиків; б) *курей*; в) качок.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VII. Домашнє завдання

Підготувати малюнок до повісті та скласти усний міні-твір на тему «Чи хотів би я бути Планетником».

Урок № 41

Б. ХАРЧУК «ПЛАНЕТНИК».

РОЗДУМИ ПРО СЕНС ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ, МОРАЛЬНИЙ ВИБІР КОЖНОЇ ЛЮДИНИ

Мета: на прикладі твору Б. Харчука «Планетник» дослідити, як автор примушує читача замислитися над сенсом людського життя, моральний вибір кожної людини; розглядати і коментувати сюжет повісті; розвивати пам'ять, увагу, творчу уяву, логічне мислення, вміння обстоювати власну думку, доводити її, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття поваги до творчості Б. Харчука, любові до природи, її краси; прагнення робити людям добро, надавати безкорисливу допомогу.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Б. Харчука, бібліотечка його творів, малюнки учнів до повісті «Планетник», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Огляд малюнків учнів до твору Б. Харчука «Планетник» з відповідним коментарем.
2. Заслуховування усних учнівських міні-творів за повістю Б. Харчука «Планетник» на тему «Чи хотів би я бути Планетником».

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Найуважніший»

Завдання: дати стверджувальну або заперечну відповідь на питання за твором Б. Харчука «Планетник».

- Агроном спеціально оселився у бабусі, щоб та йому шовечора розповідала про Планетника. *(Ні)*
- Олена Булига щодня очікувала на приліт гостя з далекого минулого. *(Ні)*
- За жанром «Планетник» Б. Харчука — повість-легенда, як визначив сам автор. *(Так)*
- У хаті бабусі було скрізь прибрано, чисто, пахло зіллям. *(Так)*
- Досвідком агронома забирав самоскид, що возив на поля міндобрива. *(Так)*
- Літня жінка любила городину і поралася на ній до заходу сонця. *(Так)*
- Квартирант замість сплати за проживання у бабусі грошима повинен був доглядати за її господарством. *(Ні)*

- Події легенди про Планетника відбуваються у часи нападу монголо-татар на Україну. (*Hi*)
- Бабусю завжди супроводжував чорний кіт, який не мав імені. (*Так*)
- Планетник був чародієм, який своїм чаклуванням завдавав людям чимало клопоту. (*Hi*)
- Коли ще була молодою, Олена Булига працювала агрономом. (*Hi*)
- Вперше зустрівшись з агрономом, бабуся запитала у нього: «А ви часом не впали з неба?» (*Так*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Що, на ваш погляд, є найціннішим надбанням для людини — матеріальне чи духовне? Відповідь обґрунтуйте.
- У чому виявляється краса природи краю, де ви живете? Свої спостереження прокоментуйте.
- Яке призначення людини на землі?
- Чи намагаєтесь ви застеретти свого товариша від негативного вчинку, який він планує здійснити? Якщо так, то яким чином?
- Як казкове і реальне перемежуються у творі Б. Харчука «Планетник»?
- Чим схожі твори Б. Харчука «Планетник» і В. Шевчука «Панна квітів»? Відповідь узагальніть.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Життя — це наш обов'язок творить,
де творчий кожний день і кожна мить...*

П. Грабовський

Краси людини без землі і краси землі без людини нема.

Б. Харчук

1. Вступне слово вчителя про суть людського життя

Життя... Таким коротким воно здається для людини. А як хочеться багато зробити!

Ще маленькою людина прагне самоутвердитися, пізнати нове, цікаве, корисне, а потім, ставши дорослою, передати ці знання наступному поколінню.

Чи ніколи ви не задумувалися над смыслом життя? Що хоче отримати кожний від нього? Здоров'я, кохання, матеріального благополуччя, владу над іншими...

Дійсно, людина сама визначає власні пріоритети. Але як зробити так, щоб прожитий час не був марний, витрачений на якісь дрібниці?

Людина живе у суспільстві, тому вона повинна співвідносити власні інтереси з інтересами оточуючих.

Так, для Планетника головним у житті є:

- любов до людини праці;
- збереження природи, її краси;
- робити добро;
- надання безкорисливої допомоги;
- шанобливе ставлення до матері.

Не забувайте, що ми — Люди!!!

2. Обговорювання висловлювань з твору про сенс людського життя, моральний вибір кожної людини

- «Ми всі, мов листя на дереві,— кожен листочок інакший».
- «Краса безборонна і беззахисна у світі...»
- «...Усе живе, усе для чогось призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити?»
- «Що не бачиш оком, що не чути вухом, що не понюхаєш, що не відчуєш шкірою, те невпізнано відгукується у нас, у всьому сушому».
- «Життя землі залежить від життя сонця...»
- «...Повинен знати стільки, скільки може знати людина».
- «...Що відбувається в небі, те відразу ж дістається і землі».
- «...Найвища радість людини — орати й сіяти».
- «Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно — вийшли із землі».
- «Земля — найпривітніша людська домівка».
- «...Світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння. ...З любові й терпіння народжується людина і хліб».
- «Хіба є більше зло, як тупа і сліпа заздрість?»
- «Людина — дитина неба й землі».
- «...Щоб жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності».
- «Шукай пізнання у трьох коренях — у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі».
- «Я хочу жити у згоді з людьми, з усім...»
- «...Робити — це і є жити у згоді зі всім світом».
- «Не стояти осторонь спостерігачем, а бути у самій середині цієї краси, належати їй, як і вона тобі. Її закон — твоє правило: не нівечити листочка з дерева. Листочок і ти — ви обоє народилися з діяння. І, наслідуючи листочок, уподібнюючись йому, як він умивається рососою, так і собі, вмиваючись працею діяти і примножувати красу світобудови, не засліплюючись корисливістю».
- «...Ти дій — для людських поколінь».

3. Опрацювання подальшого ідейно-художнього змісту повісті за питаннями

- Коли ви вперше знайомитеся з Планетником? Як про це зазначає Б. Харчук у творі? (*«Планетник був малим хлопчиком. Він, як усі ми, прилетів з вирію казки на свій берег. Тоді й не помишляв, що йому судилося стати бурівником, хмарником. Бо хто знає, що йому написано на роду?»*)
- За чим спостерігав малий хлопець під час роботи матері на землі? (*«Мати, не розгинаючись, розпушувала холодну землю, лазала на колінах, розминаючи кожну грудочку, дихала, хуркала на неї, віддаючи їй своє тепло і свій дух; вправно пробивала пальцями ямки і жваво та побожно тикала й тикала, набираючи з пролому насіння, яке вигрілося у численних вузликах за зиму»*)
- Як хлопчик розумівся з домашньою худобою? (*«Маленьке телятко, дрібні ягнятка жили в хаті. Хлопчик розумів їх мову, сам мукав і бекав: разом чекали тепла»*)
- Про що мріяв герой твору? (*«Найбільшою мрією стало самому щось посіяти і щоб воно зійшло. Хлопчик і робив це, наслідуючи маму»*)
- За якими правилами будували селяни хати у часи кріпацтва? (*«І хати ставили без жодного цвяшка — не те що зараз. Одначе, перш ніж зрубати зруб, а чи виліпити ліплянку, відводилося місце, яке рідко дарував кріпакам пан, а частіше воно переходило в посаг. Зводилась хата, а навколо неї вже й росте, і цвіте»*)
- Яку рослину мати дозволила пересадити сину? (*Нарцис*) Як він поставився до цієї справи? (*«Хлопчик присів біля нарцисового кущика, обдивився його зі всіх боків, погладив гривку, яка зійшла з-під снігу, зеленіючи, і почав викопувати. Робив це своїми пальчиками. Не пошкодив жодного корінчика, переніс гривастого кущика і посадив його коло маминої грядки. Доглядав його з ранку й до вечора»*)
- Якого лиха можна було очікувати від наврочливого ока? (*«...Є таке наврочливе око, що його все на світі боїться. Од того ока начебто худоба нидіє, дерево починає всихати, звір і той утікає. Коли таке наврочливе око гляне на вишню, вона не розцвіте; на тільну корову — корова може скинути теля»*)
- Як сприймали нарцис і хлопчик одне одного? (*«Єдина, на що спромігся — доторкнувся своїми устами до пелюсточок, не відаючи навіщо. Воно ніби поцілувалися — дитина і квітка»*)
- Чим віддячували хлопчику малі курчата, каченята й гусенята за його добре ставлення до них? (*«...Він мусив кришити їм варені яйця, сипати крупи, годуючи їх, напувати з черепка, щоб згодом, коли підروстуть, берегти курчат і каченят від шуліки, сивої ворони й сороки, а гусенят гонити пастися. Малеча любила дзьобати з його рук, і йому це подобалося. Квочка, качка і гуска не поривалися його бити і не відгоняли від своїх виводків. Навпаки, задоволено сокотали, тактали й гелготали»*)

- Що спостерігав хлопчик на небі під час випасу гусей? («Набігали хмарки, скидаючись то на білих гусей, то на кучерявих баранців, і скрізь лягли косуваті рухомі тіні. Йому ввижалося: хмарки — це худоба сонця. Сонце виганяє свою худобу, а вона розбродиться чередами. Сонце пасе її в небі, як він гусей на землі. Вражений тим, що сонце-пастух!»)
- Яке лихо трапилося з квіткою хлопця після дощу? («...Висока ніжка нарциса зламалася. Голівку їй відтягло, пелюстки розкидало й прибило болотом, а сам кущик розпався. Його присипало градом. Квітка перестала жити») Як він сприйняв це? («Малий почервонів, зціпив зуби і міцно стиснув кулаки... Він підняв свої міцно стиснуті кулаки і, грізний, похмурий, пішов проти хмар»)
- Через що захворів хлопець? Яким чином мати вирішила лікувати свою дитину? («...Не обійшлося без знахарки»)
- Чим закінчилося «лікування» хлопчика у знахарки? («Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати. Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене!»)
- Як селянські діти ставилися до хлопця? («...Ніхто не міг зрівнятися з ним, граючи у гилки. Діти розсердилися на нього, викрали м'яча, а його прогнали. ...Його проганяють, кривляються, кидають у нього камінця, й дістав за це між плечі штурхана. ...Чи в ньому щось зламалося, що перецвів, не доцвівши, як побита градом квітка — його нарцис?»)
- Як хлопчик ставився до обов'язків підпасача громадської худоби? («Ні-яких помічників йому не треба. Корови напасені, телята і вівиці не губляться, їх не крадуть вовки. ...Яке в нього бистре око, яке чуйне вухо»)
- В чому відбувалося порозуміння Планетника з природою? («Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постоломи трави — усе живе, усе для чогось призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити?»)
- Чому Планетник прагнув зберегти красу від грому і морозів?
- Що мав на увазі хлопець, зазнаючи: «Я візьму й постелю тебе (красо моя), у свої груди»?

VI. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Цілу зиму хлопчик сидів у курній хаті, наче:
 - а) прихований скарб; б) насінина, запхнута й зав'язана у торбинку;
 - в) ув'язнений.
2. Найбільше хлопчик мріяв про те, як:
 - а) потрапити на луну; б) вирушити у подорож на кораблі;
 - в) самому щось посіяти і щоб воно зійшло.
3. Що нелегко діставалося у сиві часи? Навіть приказували: «Він у поті чола»:
 - а) мед; б) льон; в) хліб.

4. Влітку маленькі вікна хати, де жив хлопчик з мамою, заслоняли:
 - а) гілки яблуні; б) *квіти*; в) фруктові дерева.
5. Який птах відчиняв своїми крилами весну і зачиняв літо?
 - а) соловейко; б) зозуля-співачка; в) *бузько-мудрець*.
6. У народі сніп жита на покуті називали:
 - а) «*дід*»; б) «*судець*»; в) «*первінець*».
7. Навесні мати дозволила сину пересадити:
 - а) маленьку вишеньку; б) *квітку нарциса*; в) куш троянд.
8. За старанність сина під час роботи на землі мати називала його:
 - а) розумником; б) планетником; в) *робітником*.
9. Мати попередила сина, що коли «...з кущика виткнулася стрілка майбутньої квітки, то її:
 - а) необхідно поливати тільки теплою водою; б) не дивитися на неї; в) *не потрібно торкатися до неї рукою*.
10. Допмагаючи матері по господарству, хлопчик:
 - а) обкопував дерева; б) сів лук і моркву; в) *доглядав за курчатами, каченятами, гусенятами*.
11. Хлопчик, спостерігаючи за небом, дослідив, що воно виповнювало собою:
 - а) *озеро за греблею*; б) смерековий ліс; в) галявину, де росли підсніжники.
12. Від сяючого сонця блищала:
 - а) повноводна річка; б) *земля*; в) калюжа.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Висловіть власну думку стосовно того, чим Планетник відрізнявся від інших людей. З якою метою Б. Харчук наділяє свого героя суто індивідуальними якостями? Відповідь вмотивуйте.
2. Через що, на вашу думку, селянські діти не товаришували з хлопцем? Як це позначилося на почуттях героя?
3. Зростав хлопець, як:
 - а) *біб на горді*; б) куш калини; в) сокіл у небі.

Картка № 2

1. Прокоментуйте, що мав на увазі Б. Харчук, зазначаючи про хлопця: «Візок дитинства не котився згори, а під гору: його треба було пхати, як біду, щоб біда не пхала додому».
2. Чому втрата квітки для хлопчика була великим горем? Про що свідчить «боротьба хлопчика з хмарою-бугаєм»?
3. Хлопчик намагався захистити свою квітку від:
 - а) морозу; б) *дощу з градом*; в) черв'яка.

Картка № 3

1. Доведіть, що хлопчик, залишившись самотнім через негативне ставлення сільських дітей до нього, знайшов порозуміння і підтримку у природі. Відповідаючи, посилайтеся на факти з повісті.
2. З якою метою, на вашу думку, Б. Харчук, описуючи діяльність ворожки у творі, говорить про «наврочливе око»? Що вам відомо про ворожіння?
3. Чорна хмара, яка насувалася на блакитне небо, була схожа на:
а) злого чаклуна; б) бугая; в) змія.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Скласти план до характеристики образу Планетника, дібрати цитати.

Урок № 42

Б. ХАРЧУК «ПЛАНЕТНИК». ДОБРО І ЗЛО В ПОВІСТІ, В СУЧАСНОМУ СВІТІ І В ЛЮДИНІ

Мета: опрацюючи ідейно-художній зміст повісті «Планетник», дослідити, як у творі відтворено добро і зло, а також в сучасному світі і в людині; охарактеризувати образ Планетника, проаналізувати його вчинки; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, пам'ять, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні думки, надавати оцінку подіям, явищам, вчинкам героя; виховувати бережливе ставлення до природи, її краси; прищеплювати риси чуйності, доброти, відповідальності за доручену справу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Б. Харчука, текст твору, книжкова виставка на тему «Українські письменники на захист природи»; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Пізнай героя, якому належить цитата»

- «...А плата? За гріш не купиш маку, а за гривню правди. Мені б живе слово, бо я говорю зі всім на світі й сама із собою». (Олена Булига)

- «Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене!» (*Знахарка*)
 - «Рік неврожайний, подушне плати, кріпаччину відробляй». (*Мати хлопчика*)
 - «Я... виплекаю квітку — я стану над громом». (*Планетник*)
 - «Як мені зберегти цю красу?.. Як? Щоб ця краса не боялася ні грому, ні морозів?» (*Планетник*)
 - «Ми будемо... шукати з тобою корінь... корінь весни і літа, корінь осені й зими... А шукатимемо його до схід сонця і при зорях...» (*Дід Капуш*)
 - «Земля — найпривітніша людська домівка. Крашу чи й знайти?» (*Дід Капуш*)
 - «Так у мене ж нема корови... Товчу й товчу вермішель з плавленим сиром, а вам же треба і молочка, і...» (*Олена Булига*)
 - «Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати... Іди...» (*Знахарка*)
 - «Бери мене, сторожа поснула, перед тобою відчиняються двері холодної, йди і випусти сина». (*Нарцис*)
 - «Я такий мудрагель: робити — це і є жити у згоді зі всім світом». (*Планетник*)
 - «Шукай пізнання у трьох коренях — у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі». (*Дід Капуш*)
- Примітка.* За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями.

- Чому людина і природа міцно взаємопов'язані між собою? Про що це свідчить?
- Яким чином ви сприяєте збереженню довкілля?
- Чи згодні ви з висловлюваннями Фр. Бекона про те, що природу найлегше підкорити, підкоряючись їй. Власні міркування доведіть.
- Як на ваш погляд, чи можна сприймати природу не тільки очима, а й душею, серцем? Відповідь обґрунтуйте.
- Чи завжди добро перемагає зло? Свої переконання аргументуйте.
- Яким чином у сучасному світі і в людині виявляється добро і зло? Як кожний із вас намагається підтримати добро і знищити зло? Наведіть конкретні життєві приклади.

III. Оголошення теми мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Земля — найпривітніша людська домівка. Крашу чи й знайти?

Б. Харчук

...Світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння.

Б. Харчук

*Люби природу не як символ душі своєї,
Люби природу не для себе, люби для неї.*

М. Рильський

1. Вступне слово вчителя

Добро і зло... Скільки казок уже перечитав кожний із вас, на сторінках яких ведеться боротьба між силами красивого і потворного. Наші предки вміли долати труднощі з усмішкою й жартами на вустах. Вони вміли пожартувати і над ворогом, і над собою.

У в сучасному світі людина завжди намагається протистояти лиху, кривді, жорстокості, захищаючи добро, правду, справедливість. Як персонаж твору, так і людина опиняється в конфліктних ситуаціях і мусять самі вирішити, обрати власний вірний шлях. Тому герой твору Б. Харчука «Планетник» повсякчас прагне довести людям свою ширість, доброту, чуйність, але вони не завжди її сприймають. Всі життєві негаразди люди пов'язують з Планетником — представником, на їх думку, нечистої сили. Сам герой твору, перебуваючи в ув'язненні, не страждає від того, що його сплять. Планетник жалкує через те, що не встиг злетіти у небо, не встиг... пізнати більшого, щоб і далі творити добро на благо інших.

2. Дослідницька робота. Застосовуючи текст (зміст) твору, заповнити таблицю «Добро і зло»

Добро	Зло

2.1. Добро.

- 1) Олена Булига прийняла агронома на квартиру безкоштовно.
- 2) Квартирант зробив лавку і стіл, які поставив під вишнею: тут він з бабусею вечеряв.
- 3) Любов матері до сина, землі, праці.
- 4) Стосунки хлопчика з нарцисом, свійським птаством.
- 5) Вдячність людей хлопцю за його вміння випасати худобу.
- 6) Вміння хлопця цінувати і оберігати природу.
- 7) Порозуміння героя з дідом Капушем.
- 8) Допомога хлопця матері по господарству.
- 9) Намагання хлопця викликати хмару з дощем, щоб спасти майбутній урожай.
- 10) Прагнення героя жити «...у згоді з людьми, з усім...»
- 11) Допомога хлопця людям у вирішенні їх проблем (лікування худоби, дітям робив свистки, сопілки, виправляв людям вивихи і складав кості).
- 12) Зневажливе ставлення героя до «могорича».
- 13) За допомогою квітки нарциса мати сприяє звільненню сина з неволі.

2.2. Зло.

- 1) Кріпацтво. Люди вимушені були відпрацьовувати, сплачувати податки.
- 2) Град, який завдає шкоди квітці хлопчика, родині, посівам.
- 3) Хвороба героя.
- 4) Сільські хлопці не сприймали Планетника, ображали його.
- 5) Заздрість людей хлопцю. «Не інакше зв'язаний з нечистою силою».
- 6) Шкода і збитки, що наробила злива наступного разу.
- 7) Неврожайний рік: злива, а потім спека.
- 8) Ув'язнення Планетника, рішення його спалити.

Висновок: «Кожна людина, людський рід — з кореня добра і зла... людина з добра і зла, вона і зла, і добра.»

3. Складіть «доміно», добираючи синоніми до слів «добро», «зло»

Наприклад:

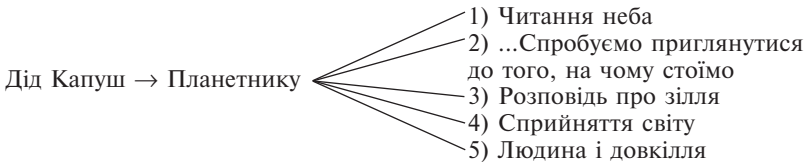
- а) добро — вірність, ввічливість, людяність, мужність, працьовитість, ширість...
- б) зло — жорстокість, егоїзм, боягузтво, грубість, зазнайство, скупість, заздрість...

4. Інформаційне гроно «Навчання Планетника у діда Капуша»

Наука про небо, землю, пастухів, дерева і звірів, про зілля.

Мета навчання:

- а) «Ми будемо... шукати... корінь... Корінь «весни і літа, корінь осені й зими...»
- б) «...Як зв'язаний світ проникнути у цю складність. Як у дріб'язку вгадати велике? Як у частинці побачити ціле?»

- 1) «Що не бачиш оком, що не чуєш вухом, що не понюхаєш, що не відчуєш шкірою, те невідомо відгукується у нас, у всьому суцюзму. Хмари і ясність, сонце і місяць, мінливе небо і мінлива земля живуть у людині. І хіба лишень у ній? Не тільки звірина, кожен листочок трави несе в собі крапельку небес. Життя землі залежить від життя сонця: воно налило зерном колосок, від нього зацвіла квітка, з його теплом піднявся на крильця метелик... Є недоступне, яке називається мороком. Ти повинен знати стільки, скільки може знати людина».

- 2) «...На чому стоїмо,— до землі... Перед нами зелена книга...
...Он врушиться молодий засів — це наше з тобою життя виколисуюється на кожному тендітному тоненькому листочку. Бо що ми без колоска? Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно — вийшли із землі. ...Краси людини без землі і краси землі без людини нема. ...Найвища радість людини — орати й сіяти. ...Без поту земля не родить і не буває жнив. Земля — найпривітніша людська домівка. Крашу чи й знайти?»
- 3) «...Розповідав про зілля, навчаючи, яке допомагає людині, яке тварині, а яке — отрута. Одне корисне листком, інше цвітом, а ще інше коренем. Що треба брати до сходу сонця, а що до заходу. ...Вчив визначати чверті місяця, коли він ріжечком, коли йому півповня, коли повен і яке це має значення для рослин».
- 4) «Вище голови скачуть нерозумні. Світ підлягає суворій необхідності: зима відповідає літу весна — осені... світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння. ...З любові й терпіння народжується людина і хліб».
- 5) «Учись перемагати самого себе, поборювати слабкість і бути хоробрим. ...Ти людина... людина — дитина неба й землі, але чи вона завжди те пам'ятає? ...Хто заперечить сонце чи родючість поля? Вони всемогутні — це краса. ...Щоб жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності».
- Висновок. «Шукай пізнання у трьох коренях — землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі».

5. Характеристика образу Планетника

5.1. Цитатна характеристика.

- «Найбільшою мрією стало самому щось посіяти і щоб воно зійшло. Хлопчик і робив це, наслідуючи маму».
- «Усе ще ходив безштаньком. Закутаний у хустину, кінці якої пущено під пахви, в сірячому із закаченими рукавами й довгими полами, в личаках, намотаних до колін, скидався на дівчину, а ще більше на якусь прояву, мов би він і не чоловічої статі. Оченята бистрі. Руки беручкі».
- «Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене!»
- «Але й ніхто не міг зрівнятися з ним, граючи у гилки».
- «...Його проганяють, кривляються, кидають у нього камінцями, й дістав за це між плечі штурхана».
- «Я, мамо, виплекаю квітку — я стану над громом...»
- «Ніяких помічників йому не треба. Корови напасені, телята і вівці не губляться, їх не крадуть вовки. Між людьми йде поговорі: «Він щось знає...» А підліток чередникує, самаючи, і нікому не здогадатися, яке в нього бистре око, яке чуйне вухо».

- «Гнаний, кривджений і безпритульний,— все шука, до кого б прихилитися й пригорнутися.
Прихилиться до берези: вона шумить, гуде, губить листячко і голубить його.
Пригорнеться до трави: вона шелестить, гомонить, пахне, милує».
- «Блаватоокий — у тих очах назавжди поєдналися гострий розум і мрійливість. У них світиться стримана, лагідна, мовчазна душа.
У виразі обличчя, в найменших порухах голови вгадується чуйність, сторожкість, напружена увага до шурхотів і запахів. Він і птах, і мисливець. В його душі живуть всесвітні тривоги — великий страх, але ще більша цікавість і боязка, невтомна жадоба пізнання».
- «Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постоломи трави — усе живе, усе для чого призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити?»
- Про матір, людей: «Як би вона мене не сварила, я її все одно люблю», «Люблю... я ніколи, їх не покину... хоч я серед них і останній — чередник...»
- «Дома чекали клопоти: згортав на загадку листя, допомагав матері копати город, рубав дрова. Роботи по зав'язку...»
- «Я мушу!.. Гине село і ліс, гине худоба і звірі, гинуть птахи і люди... Я повинен!»
- «Ніколи не мав вільної хвилини: гонили на панщину, і він ішов, як не з косою, то з ціпом,— косив, молотив. Восени садив дерева. Викопував у лісі дубки, кленочки, явірки і тикав їх, де було місце: коло хати, край вулиці. Біля криниці. Взимку возився з гноєм, розносив його на город і на поле. Коли втомлювався, розтирав снігом руки й обличчя — вони горіли як жар. Ще й не пахло бруньками, заготовляв живці, ховаючи їх до пори в погребі. А з теплом шеплював дички. Хто просив, нікому не відмовляв».
- «Викопані й пересаджені ним деревця не сохли. ...Щепи його приймалися, бо він не шепляв на вербі груші».
- «І все село звірялося по ньому. Люди пам'ятали, як він посіяв рано — і вродило, як посіяв пізніше — й теж вродило. А коли стягнув хмари й накликав дощ, ніхто не вагався: він не абищо — мудрець, Планетник...»
- « Не було такої праці, яку не подужав би або якої цурався б. На його подвір'ї не залежувався не то що гній, а й синячка. Зі свого поля він позбирав і повиносив геть камінці й камінчики. Наковував жорна, виправляв шкіри, шив кожухи. Корова не могла отелитися, кликали і допомагав корові. Лікував коней, які прохромлювали ноги. Готував зілля від різних хвороб. А дітям робив свистки й сопілки. Одного тільки цурався — не вступав у корчму, відмовляючись від могоричу: “Мені й так весело”».

- «Його очі були сині, як озеро, і такі ж, як і воно, задумані. Любив іноді посидіти на березі — просто так, без вудки, хоч і вмів сплести її з кінської волосіні. Але він руками ловив рибу, і то небагато, а раки витягав ногою: вони чіплялися йому за пальці».
- «Село подейкувало, що Планетник знається з Водяником, русалками, що він заодно з Лісовиками і Лісовками, що його слухається Польовик. ...Якби він схотів, то міг би обернутися у Вовкулаку».
- «Хліборобство — його святе ремесло. ...Тримаючись за чепіги, він скроплював борозну потом».
- «...Його любов зростала до землі. Її з неї не виторгнеш. ...Його любов до землі клалася в скиби й покоси. ...Тоді й земля повірила йому — його великій любові і його великому терпінню. І вона розкрилася перед ним. Пустила його у свою душу, бо він узяв її у свою, не як скарб і надбання, а як честь і красу».
- «Земля не могла існувати без його праці, як квітка без бджоли».
- «Не почувався розумнішим за бджолу і не вивищувався над комашкою. Злий вовк і той був йому за друга, бо якій ліс без вовка?»
- «Не стояти осторонь спостерігачем, а бути у самій цієї краси, належати їй, як і вона тобі. Її закон — твоє правило: не нівечити листочка з дерева. Листочок і ти — ви обоє народилися з діяння. І, наслідуючи листочок, уподібнюючись йому, як він умивається росою, так і собі, вмиваючись працею, діяти і примножувати красу світобудови, не засліплюючись корисливістю».
- «...Ти дій — для людських поколінь. І не покладай рук».
- «Він умів ткати полотно, то в що б вони з матір'ю одягалися».
- «...Йому доводилось спиняти хмари, викликати дощ. І навпаки — тучі розганяти... виправляв людям вивихи, складав кості, обкладаючи їх лубом, коли хтось ламав руку або ногу, й допомагав худобі».
- «Я ніс засвічені свічки, а вранці сам згорю, — ну й дарма, тільки жаль, що не встиг злетіти у небо, не встиг...»

5.2. Орієнтовний план до характеристики Планетника.

- 1) Легенда про незвичайне хлоп'я.
- 2) Портрет, зовнішність героя.
- 3) Риси характеру: а) «...добрий, правдивий, вірний...» (дід Капуш); б) спритний і працьовитий; в) цілеспрямований і наполегливий; г) допитливий і безкорисний; д) чемний і чуйний.
- 4) Інші риси: а) прагнення пізнати світ за допомогою навчання діда Капуша; б) порозуміння з тваринним та рослинним світом; в) обізнаність у лікарській справі; г) зневажливе ставлення до пияцтва; д) повага до матері, людей; е) знання природних прикмет, народних свят.
- 5) Прагнення героя перемогти зло добром.
- 6) Чи є на нашій землі Планетники?

5.3. Бесіда за питаннями.

- В яких умовах виховувався хлопчик? Як вони вплинули на його світогляд, вчинки, поведінку?
- Про що свідчить те, як герой твору садив, а потім доглядав за нарисом?
- Чим, на ваш погляд, хлопчик був сильнішим за знахарку?
- Чому герой повісті не завдавав шкоди дітям, які його ображали, принижували?
- Для чого хлопець хотів «стати над громом»?
- Як Планетник сприймав повчання діда Капуша? Про що свідчить його старанність?
- Над чим розмірковує хлопець, навчаючись у діда Капуша? (*«А земля і людина хіба теж не відбиваються в небі, як у великому дзеркалі? Тоді доля неба, його сонця залежить від землі й від людини? ...Що відбувається в небі, те відразу ж дістається і землі. ...Вони віддзеркалюються одне в одному»*)
- Як хлопець сприймав красу довкілля?
- В чому виявляється доброта, чуйність, щирість героя?
- Для чого Планетник досліджував природні прикмети, знав народні свята?
- Чим хлопець допомагав людям?
- Як Планетник сприймав науку діда Капуша про добро і зло?
- Чому хлопця названо Планетником? (*Хтось підстеріг, як ішов греблюю, як, умившись, вибрався на гору й накликав дощ. ...— Еге ж, стягнув хмари — він Планетник»*)
- В чому виявляється вміння хлопця працювати на землі? Через що він ставився до землі, як до живої істоти?
- Чому люди змінили своє доброзичливе ставлення до Планетника? Які відчуття в результаті цього охопили героя?
- За що люди засудили хлопця? Чи можна його вважати злочинцем?
- Поясніть, про що свідчить останнє благословення матері своєму сину.
- Чому агроном завжди згадує легенду про Планетника?

V. Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Що знищувало городину?
 - а) Сильний вітер; б) грім; в) дощ з градом.
2. Проводячи ритуал ворожіння над хлопцем, знахарка зазначила єдине слово:
 - а) «Диво...»; б) «Краса...»; в) «Жах...»
3. Яка історична епоха відтворена у повісті:
 - а) Події напередодні революції 1905 року; б) кріпаччина;
 - в) після Другої світової війни.

4. Ніхто серед хлопців не міг зрівнятися з Планетником, граючи у:
а) шахи; б) крем'яхи; в) *гилки*.
 5. На селі люди до хлопчика ставилися з повагою через те, що він:
а) чесний і привітний; б) *міг майстерно випасати худобу*;
в) швидко обробляти городину.
 6. Перебуваючи на галявині, хлопчик побачив і хотів погладити:
а) ромашку; б) *лісовий дзвіночок*; в) мальву.
 7. Коли Планетник побачив незчисленну кількість квітів, він задумався:
а) «Якби цю красу сфотографувати?»; б) «Як мені зберегти цю красу?»;
в) «Чи маю я право володіти цією красою?»
 8. Дід Капуш, звернувшись до хлопця, промовив:
а) «Мені потрібно, щоб ти зміг побороти злу силу»;
б) «*Ти, отроче, призначений мені в учні*»;
в) «Чи не маєш ти бажання стати чаклуном?»
 9. Які риси вдачі високо оцінив дід Капуш у хлопчика?
а) мужність і чемність; б) *правдивість і вірність*;
в) пунктуальність і ширість.
 10. Дід Капуш наголосив, звертаючись до хлопця, що разом вони будуть шукати:
а) квітки-щастя; б) *корінь весни, літа, осені і зими*; в) цвіт папороті.
 11. Життя на землі, на думку діда Капуша, залежить від:
а) води; б) сяючих зірок; в) *сонця*.
 12. Дід Капуш вважав, що хлопець повинен знати стільки, скільки:
а) знає він сам; б) *може знати людина*; в) захоче сам.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. З чим, на ваш погляд, пов'язано те, що Б. Харчук твір про Планетника називає легендою, «оповитою чарами давніх часів...»? Свої міркування обґрунтуйте, посилаючись на зміст повісті.
2. Доведіть, що «краса людини без землі і краси землі без людей нема.» (Б. Харчук «Планетник»). Власні думки поясніть.
3. Після дощової негоди хлопчик:
а) *занедужав*; б) висаджував нові квіти;
в) допомагав матері пересівати поле.

Картка № 2

1. Чому Б. Харчук проголошує у творі «Планетник», що «найвища радість людини — орати й сіяти»? Свою відповідь вмотивуйте.
2. Дослідіть, на прикладі чого автор «Планетника» намагається відтворити красу, яка панує на землі. Наведіть переконливі приклади.
3. На думку діда Капуша, людина, звір і пташка залежать від:
а) погодних умов; б) сонця; в) *зерна*.

Картка № 3

1. Порівняйте ідейно-художню спрямованість повісті Б. Харчука «Планетник» з твором А. Де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Зробіть висновки.
2. Про що свідчить закінчення твору? Як, на ваш погляд, складалася подальша доля Планетника? Свою думку обґрунтуйте.
3. Хто із зазначених фантастичних героїв твору Б. Харчука «Планетник» не згадується в повісті: Лісовики, Лісовки, Палісун, Польовик, Водяник, Русалки, Перелесник?
 - а) Полісун; б) Водяник; в) *Перелесник*.

VI. Підсумок уроку. Бесіда за питаннями

- Чому Б. Харчук назвав свою повість «Планетник»?
- Чим повчальний даний твір?
- Як необхідно ставитися до наших мам? (*«Матері не вибирають... Її любити — закон і совість. Одна материнська сльоза не пропадає даром. Коли плаче мати, розверзається небо і стогне земля...»*)
- Які враження вас охопили після закінчення читання твору?
- Чи живуть поруч з вами Планетники?

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів**VIII. Домашнє завдання**

Дібрати матеріал про життєвий і творчий шлях Є. Гуцала, скласти план твору «Сім'я дикої качки».

Урок № 43**Є. ГУЦАЛО «СІМ'Я ДИКОЇ КАЧКИ». ТВІР ПРО ЛЮДИНУ І СВІТ КРИЗЬ ПРИЗМУ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ**

Мета: поглиблення знань школярів про життєвий і творчий шлях Є. Гуцала, ознайомитися з його твором «Сім'я дикої качки», з'ясувати ідейно-тематичне спрямування, особливості композиції, сюжет програмового оповідання; розвивати творчу уяву, логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння узагальнювати, робити висновки, грамотно висловлювати власні думки; формувати світогляд школярів; виховувати почуття любові до природи, оточуючого світу; критично ставитися до власних вчинків, дій; прищеплювати інтерес до творчості Є. Гуцала.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Є. Гуцала, бібліотечка-виставка його творів, пейзажні репродукції, фото диких качок; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Які твори художньої літератури Є. Гуцала вам відомі? Чим вони запам'яталися вам?
- Про що писав Є. Гуцало у своїх творах?
- Чим пояснити те, що Євген Пилипович написав багато творів для дітей і про дітей?
- Чому письменник у своїх творах значну увагу приділяв взаємостосункам людини і природи?
- Як ви розумієте, що таке сім'я? З кількох чоловік складається ваша родина? Як ставиться кожний член родини один до одного?
- Чи є, на ваш погляд, сім'ї у птахів, тварин? Що вам про це відомо?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Значним морально-філософським змістом наповнює
письменник кожную життєву ситуацію,
в якій проступає людське обличчя, неначе проявляється фотоплівка.*

М. Жулинський

*...В житті добро й зло не так чітко розмежовуються,
буває й «добро» нелюдське, буває й зло вбирається в приємні шати...*

В. Дончик

1. Життєвий і творчий шлях Є. Гуцала. Матеріал для вчителя

ЄВГЕН ПИЛИПОВИЧ ГУЦАЛО

(1937–1995)

Прозаїк, поет, кіносценарист. Народився у селі Старому Животові на Вінниччині в учительській сім'ї. Батькам доводилось переїжджати з однієї сільської школи в іншу, й малий Євген вдосталь надивився розмаїтою подільською природою, наслухався щирих і співучих подолян. Батько викладав українську мову і літературу, а мама — хімію і біологію. Мабуть, тому в Гуцала така рівновелика любов до рідного слова й рідної природи, до ледь вловимих відтінків барвистої мови і до шовкових трав.

Дитинство майбутнього письменника було обпалене війною. Коли хлопчиків було чотири роки, почалася війна. Ця тема згодом знайшла своє відображення в багатьох творах письменника.

А потім була школа, та сама, яку спалили фашисти і яку першою люди взялися відбудувати. Хлопець змалку тягнувся до слова, багато читав. Читав усе, що потрапляло до рук. Випасаючи череду, читав «Кобзар»

Шевченка і стару обдерту Біблію. Біблію без початку й кінця, що знайшов у скрині померлої баби Ликери. Читав Вальтера Скотта, Джека Лондона і брошуру про силосування, яка була в колгоспній бібліотеці. Пристрасть до читання не покидала Євгена Пилиповича все життя.

Закінчив Ніжинський педінститут імені Гоголя. Багато років працював у редакціях обласних газет, «Літературній Україні», видавництві «Радянський письменник». Автор кількох поетичних книжок, багатьох збірок, оповідань, повістей, романів («Люди серед людей», «Яблука з осіннього саду», «Скупана в любистку», «Хустина шовку зеленого», «Мертва зона», «Родинне вогнище», «Запах кропу», «Сільські вчителі», «Шкільний хліб», «Позичений чоловік», «Парад планет» та ін.). Багато писав і для дітей та юнацтва (книжки «Олень Август», «Пролетіли коні», «З горіха зерня», «У лелечому селі», «Дениско», «За обручем», «Зелене листячко з вірю», «Саййора», «Жовтий гостинець» та ін.). Посмертно видані його твори у п'яти томах. Лауреат премії імені Ю. Яновського та Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка. Його твори, перекладені багатьма мовами світу, відомі далеко за межами України.

Читаючи твори Є. Гуцала, ми відчуваємо справжню музику мистецтва слова, притаманну цьому письменникові.

2. Вступне слово вчителя

Яку красу дарує нам природа! Кожний бачить в ній щось особливе, чарівне. З щедрістю людина приймає дари матінки-природи. Квіти, ягоди, гриби, горіхи, свіже повітря, лікарські рослини, спів пташок, в річці — багато риби, раків. Придивиться навколо — все для неї.

А чи завжди люди вдячні їй?

Сьогодні я пропоную вам ознайомитися з твором Є. Гуцала «Сім'я дикої качки», в якому він намагається відтворити ставлення дітей до представників пташиного світу — дикої качки.

3. Робота над твором Є. Гуцала «Сім'я дикої качки»

3.1. Виразне читання, переказування цікавих, на думку учнів, епізодів з твору.

3.2. *Тема:* відтворення взаємостосунків дітей зі світом природи (качиною сім'єю).

3.3. *Ідея:* засудження жорстокості, байдужості, прагнення піднятися за рахунок хвалькуватості, брехні (Юрко); возвеличення доброти, чуйності, милосердя (Тося).

3.4. *Основна думка:* а) дитина — майбутня доросла людина, яка повинна осмислено ставитися до своїх вчинків, нести відповідальність за них; б) не завдавай шкоди природі, вона варта поваги, любові; має право на життя.

3.5. *Жанр:* оповідання про дітей.

3.6. Композиція.

Експозиція: ранішня подорож Юрка до річки на рибалку, зневажливе ставлення хлопця до Тосі.

Зав'язка: побачивши сім'ю дикої качки, Юрко назбирав малих каченят собі за пазуху, не звертаючи уваги на крики матері-качки.

Розвиток дії: хлопець приніс каченят додому, намагаючись їх приручити; Тося вирішує повернути диких каченят їх матері.

Кульмінація: Тося за допомогою хлопців прагне навчити плавати каченят, не дати їм згинутьі.

Розв'язка: від'їзд Юрка до міста, його небажання прощатися з Тосею.

3.7. Сюжет.

Юрко (який приїхав з міста в гості до бабусі) був задоволений, бо вранці без батьків вирушив на рибалку. Риба не ловилася, а тут ще до нього прийшла Тося, з якою він то мирився, то сварився.

Незабаром діти побачили дику качку з каченятами. Юрко кинувся збирати малих, незважаючи на крики качки. Хлопець приніс каченят додому, намагаючись їх приручити. Малі нічого не їли, ось-ось вони і загинуть. Поки Юрка не було вдома, Тося швиденько збрала каченят і понесла до води, сподіваючись на те, що вона їм допоможе, віддасть качці-матері.

Дівчина влізла у річку. Вона намагалася привчити плавати каченят. Сільські хлопці, які прибігли до річки, допомагали їй.

Юрко, від'їжджаючи до міста, навіть не хотів проститися з Тосею. Хлопець не був і впевнений, що вона до нього підійде.

3.8. Орієнтовний план твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки».

- Подорож Юрка через ранковий ліс до річки.
- Відчуття задоволення героя.
- Юрко на рибальці.
- Прихід Тосі до Юрка.
- Небажання Юрка товаришувати з Тосею.
- Невдала рибалка хлопця.
- Побрехеньки Юрка про вдалі лови.
- Діти побачили сім'ю дикої качки.
- Юрко виловив всіх каченят. Розпачливий крик качки.
- Намагання Юрка приручити каченят.
- Тося вирішує випустити маленьких диких пташенят.
- Намагання дівчини привчити каченят до води.
- Незадоволення Юрка вчинком Тосі.
- Від'їзд Юрка до міста.

3.9. Бесіда за питаннями.

- Як Є. Гуцало майстерно описує красу літнього ранку? («*Повітря пахло зволоженим листям, воно голубіло між стовбурами, і долина над верхівками дерев була кристалево чиста, кристалево дзвінка*») Які художні засоби він для цього використав?

- Чому радів Юрко? («...Що сьогодні таки прокинувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити»)
- Як Юрко ставився до Тосі? Чим його дратувала дівчина?
- Чим пояснити прив'язаність Тосі до Юрка? («...Весь час намагалася бути в його товаристві, не спускала з нього очей. Спочатку Юркові подобалась її увага, але скоро та увага стала йому надокучати й заважати»)
- Яку побрехеньку розповів Юрко дівчині? («Колись ми з батьком піймали були сома... Півтора пуда заважив... А як тельбушили його, то всередині знайшли краснопірку на кілограм. І вона ще була жива!») З якою метою він це робив?
- Опишіть, застосовуючи текст твору, як Юрко ловив каченят. («...Юрко, кинувши свою вудочку, стрімголов шугнув уперед... забіг наперед, відрізаючи їм дорогу на берег. ...Коли Юрко кинувся до них, розставляючи руки, щоб вони не повтікали, качка злетіла вгору. Хлопець поспіхом узявся ховати каченят за пазуху...»)
- Як поводи́ла себе качка-мати, коли хлопець збирав її малят? («...Не наважуючись покинути дітей, не злітала в повітря, вона кидалася то туди, то сюди, захищаючи їх... качка злетіла вгору. ...Од річки до-летів розпачливий материн крик. ...Зовсім близько пролетіла качка, сіла на землю, пробігла в напрямку до дітей,— і знову зірвалася, гнана страхом і розлукою»)
- Для чого Юрку потрібні були дикі каченята? («Я їх доглядатиму й приручу... Він уявляв, як повезе каченят у місто, як показуватиме своїм товаришам, як вони заздритимуть»)
- Якою була реакція Тосі на вчинок Юрка? («А Тосі було сумно... Може, й справді, вона даремно побоюється, а Юркові вдасться їх доглянути й приручити? У її вухах стояв отой качиний крик, довго ще стояв...»)
- Чи можна Юрка звинуватити у жорстокості, коли він забрав каченят від матері?
- Чому Тося не перешкодила вчинку хлопця? Як би ви повели себе, перебуваючи на місці дівчини?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Зранку Юркові добре дихалося, коли йшов стежкою:
 - а) через старий дубовий ліс; б) вздовж зеленого гаю;
 - в) біля широкої річки.
2. Від чого радів Юрко, прокинувшись вранці? Бо:
 - а) батьки подарували йому новий велосипед;
 - б) випала можливість самому порибалити, не чекаючи батьків;
 - в) розпочалися літні канікули.
3. Який художній засіб використав Є. Гуцало у творі, висловлюючись: «Ліс на хвилю заслухався...»
 - а) Епітет; б) метафору; в) порівняння.

4. Коли Юрко закинув вудочку в річку, то відразу на поплавці хлопець побачив:
а) муху; б) бджолу; в) метелика.
 5. На думку хлопця, риба боїться, коли:
а) багато людей; б) хтось пропливає на човні;
в) по річці плавають качки.
 6. Сидячи з вудочкою на березі річки, Юрко був незадоволений через те, що:
а) біля нього сиділа Тося; б) почав моросити дощ;
в) забув приманку для риби.
 7. Юрко приїхав із міста:
а) в гості до бабусі; б) на річку, щоб відпочити біля водоймища;
в) до лісу, щоб назбирати грибів, ягід.
 8. Хлопець збрехав Тосі, що він з батьком спіймав:
а) крокодила; б) сома; в) великого коропа.
 9. У пересувному зоопарку, який приїхав до міста, не було:
а) лисиць; б) крокодилів; в) носорогів.
 10. Раса характеру, яка притаманна Юркові:
а) доброта; б) улесливість; в) брехливість.
 11. Хто допоміг хлопцю вислідити дику качку з каченятами?
а) Сільські хлопці; б) бабуся хлопця; в) Тося.
 12. Після того як Юрко позасовував у пазуху каченят, дика качка:
а) почала його переслідувати; б) біла хлопця крилами;
в) злетіла вгору.
- Примітка.** За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Від чого, на ваш погляд, залежить благополуччя в сім'ї? Через що сім'я дикої качки не зазнала щастя? Висловіть свою точку зору.
2. Що є щастям для людини? Чи відчував себе щасливим Юрко, коли ловив каченят? Свої спостереження обґрунтуйте.
3. Скільки було дітей у качки-матері?
а) Троє; б) п'ятеро; в) восьмеро.

Картка № 2

1. Чому, на ваш погляд, Тося не застерігла Юрка від негативного вчинку? Чи можна її вважати співницею жорстокого поводження хлопця до сім'ї дикої качки? Відповідь вмотивуйте.
2. Висловіть власні припущення стосовно причин постійних непорозумінь Тосі і Юрка. Відповідаючи, посилайтесь на вагомі аргументи.
3. Коли Юрко спіймав каченят, Тося із застереженням висловилася до хлопця:
а) «...будеш нещасним на все життя»; б) «...вони повмирають без води»;
в) «...це браконьєрський вчинок».

Картка № 3

1. Якого друга, подругу ви хотіли б обрати для себе — Тосю чи Юрка? Запропонуйте інші варіанти. Свій вибір обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте поведінку качки-матері, коли Юрко забирав у неї дітей. Чи все вона зробила для того, щоб її каченята залишилися з нею? Відповідь вмотивуйте.
3. Юрко розмірковував над тим, як повезе каченят, яких він спіймав: а) на базар; б) у місто; в) на виставку диких птахів.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів на уроці****VIII. Домашнє завдання**

Скласти план до характеристики образів Тосі та Юрка, дібрати цитати.

Урок № 44

**Є. ГУЦАЛО «СІМ'Я ДИКОЇ КАЧКИ».
ЛЮДСЬКА ДОБРОТА І ЖОРСТОКІСТЬ, МИЛОСЕРДЯ
І СПРАВЖНЯ ТУРБОТА ПРО ПРИРОДУ**

Мета: дослідити, як у творі Є. Гуцала «Сім'я дикої качки» на прикладі героїв оповідання зображена людська доброта і жорстокість, милосердя і справжня турбота про природу; охарактеризувати образи Тосі і Юрка; розвивати логічне мислення, увагу, спостережливість, пам'ять, уміння надавати об'єктивну оцінку подіям, вчинкам героїв, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття поваги до творчості Є. Гуцала, любові до природи, її складових; риси доброти, милосердя; зневажливе ставлення до жорстокості, брехні.

Тип уроку: комбінований.

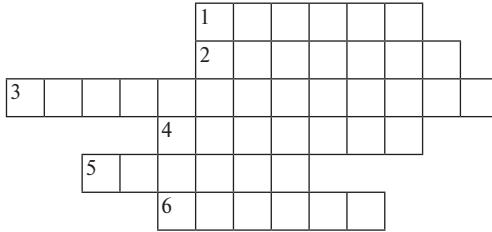
Обладнання: портрет Є. Гуцала, текст твору, ілюстративний матеріал на тему охорони природи, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань**

1. Розгадування кросворду «Сторінками життя і творчості Є. Гуцала»

По вертикалі: 1. Прізвище автора твору «Олень Август». (Гуцало)

По горизонталі: 1. Євген Пилипович закінчив Ніжинський педінститут ім. М. (Гоголя) 2. Професія батьків письменника. (Учителі) 3. Діяльність Євгена Пилиповича окрім письменницької. (Кіносценарист) 4. Назва дитячої книжки письменника. («Саййора») 5. Книга без початку і кінця зі скрині баби Ликери. (Біблія) 6. Прізвище англійського письменника, твори якого полюбляв читати Є. Гуцало. (Лондон)

2. Бесіда за питаннями

- Який художній твір називають оповіданням? (Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого застосований на певному епізоді з життя одного персонажа (іноді кількох))
- На що звертає увагу Є. Гуцало у творі «Сім'я дикої качки»?
- Яке значення приділяє письменник перебуванню людини у природному середовищі. Свої міркування доведіть, посилаючись на текст твору.
- Які риси характеру намагається виховувати Є. Гуцало у читача на прикладі свого програмового твору?
- Для чого на території України та багатьох інших країн світу створені заповідники? Які з них вам відомі?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Не всяка стежечка без спориша, не в кожній людині добра душа.

Народне прислів'я

Головним завданням людини у будь-якій діяльності — бути людиною.

В. Белінський

1. Вступне слово вчителя

Одвічні поняття добро і зло, милосердя і жорстокість, над якими замислюється кожна людина. Вона, до речі, і є уособленням цих понять.

Доброта у кожній людині асоціюється з любов'ю, щирістю, чуйністю, а зло — жорстокістю, жадністю, бездуховністю. Щоб краще зорієнтуватися у цих поняттях, читачеві надається можливість оцінити вчинки, поведінку героїв, їх ставлення одне до одного. Висловити свої почуття, враження, спостереження. Саме таким є оповідання Є. Гуцала «Сім'я дикої качки», де ми засуджуємо Юрка, захоплюємося Тосею, співчуваємо качці і її дітям.

2. Словникова робота

2.1. Складові добра:

- доброзичливість — щире бажання людям добра, приязне ставлення до людей, прихильність до них;
- людяність — співчутливе, зацікавлене ставлення до інших;
- чесність — відверта, щира поведінка з людьми;
- сміливість — здатність переборювати труднощі;
- ввічливість — дотримання добрих манер, вихованість, люб'язність. Уважність у поводженні з іншими людьми.

2.2. Компоненти зла:

- боягузтво — пасування перед труднощами;
- грубість — некультурна, неввічлива поведінка;
- егоїзм — себелюбство, нехтування інтересами інших людей заради задоволення власних забаганок;
- злість — недобре, сповнене злоби ставлення до інших;
- зазнайство — вияв зверхності, зневажливе ставлення до інших;
- скупість — надмірна ощадливість, що викликає осуд.

3. Характеристика образів твору

3.1. Образ Юрка.

3.1.1. Цитатна характеристика.

- «Він радів, що сьогодні таки проснувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити» «...Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати»
- «Він демонстративно відвернувся, не бажаючи вступати з нею ні в які розмови... Спочатку Юркові подобалась її увага, але скоро та увага стала йому надокучати й заважати»
- «Це я набрехав, щоб побачити, чи ти розумна...»
- «Знову долинув крик сірої качки, але він нітрохи не схвилював Юрка»
- «Він уявляв, як повезе каченят у місто, як показуватиме своїм товаришам, як вони заздритимуть. Він ішов і пританцьовував»
- «Про себе Юрко погрожував Тосі якнайстрашніше, він, нарешті, пообіцяв собі розправитися з нею, щоб знала своє місце, щоб не лазила слідом за ним, не втручалася»
- «Після того Юрко вже не товаришував із сільськими хлопцями. Чи то вони не приймали його до свого гурту, чи то, як казав Юрко, він не захотів більше з ними знатися. А коли батьки запитували, чому ж Тося не приходять, то відповідав, що дуже йому надокучила, і він її прогнав. Що, мовляв, од неї і слова живого не почуєш, а все дивиться й дивиться на тебе, розкривши рота».
- «А поки їхав у машині, то тільки про неї й думав: він би покликав, але чи підійшла б вона? І, переживаючи болісний сором, був певен, що, мабуть, не підійшла б...»

3.1.2. Орієнтовний план характеристики образу Юрка.

- 1) Юрко — міський хлопець.
- 2) Риси характеру героя: а) брехливий і жорстокий; б) грубий у ставленні до Тосі; в) байдужий до страждань качки-матері та її дітей; г) хвалькуватий та підступний.
- 3) Юрко — уособлення людської жорстокості.

3.1.3. Бесіда за питаннями.

- Які враження виникли у вас від першого знайомства з Юрком?
- Чому спілкування з Тосею драгувало хлопця?
- Для чого Юрко розповідав побрехеньки дівчині?
- В чому виявилася жорстокість хлопця до качки та її дітей?
- Яким вчинком Тосі був незадоволений Юрко?
- Чим пояснити самотійність хлопця наприкінці твору?
- Про що свідчить бажання хлопця побачити сім'ю дикої качки перед від'їздом до міста?
- Яким, на ваш погляд, буде Юрко, коли стане дорослим? Відповідь вмотивуйте.
- Чи можна вважати Юрка уособленням зла?
- Що б ви запропонували для перевиховання героя?

3.2. Образ Тосі.

3.2.1. Цитатна характеристика.

- «Вона, відчуваючи свою провину, зовсім тихо присіла неподалік. Тепер вона й сама була не рада, що прийшла, бо сподівалася на те, що Юрко стріне привітно, а він...»
- «А вона, не зважившись повернутись і піти одразу, тепер деталі почувала себе ніяково й пригнічено. Її засмучувало й те, що Юрко нічого не зловив. Якби зловив, то почав би радуватись, і тоді вони б якось помирились».
- «Вона з першого ж дня прив'язалась до нього, весь час намагалась бути в його товаристві, не спускала з нього очей».
- «Випусти... бо вони повмирають без води».
- «У її вухах стояв отой качин крик, довго ще стояв, навіть тоді, коли вони вийшли з лісу й через городи йшли до хати».
- «Вона хотіла податися разом із Юрком, щоб слухати його розповіді про місто, про те, чого їй ніколи не випадало бачити. Коли вона була з Юрком, то здавалося, що на неї падає чарівніше світло його знань, що вона на якийсь час переселяється у той світ, що постає з його розповідей».
- «Спочатку сиділа під своєю хатою й намагалась помітити, як сонячне проміння падає на землю... Потім з кленового полінца робила свистка, але всі вони свистали не так, як той, учорашній, який грав тоненьким, наче аж зеленим звуком. Притулялася до берези, що росла в їхньому подвір'ї, хотіла підслухати, про що вона шумить, але сьогодні чомусь береза крилася від неї, не бажала повідати своїх думок».

- «Дуби співчутливо поглядали на неї, ніби хотіли допомогти. Тільки куці перепиняли їй дорогу, тільки куці шмагали по литках, ніби мстилися невідомо за що... спускала на воду й благала душею й очима».
- «Вона сама ладна була стати тією качкою, сама ладна була попливти з ним, тільки якби, вони пливли... — Пливіть, рідні, пливіть, ненаглядні!.. Що то вона їх посилає на воду, а вони вже не пливають».
- «І вона й справді появилася. Стала біля своєї хати й дивилася, як вони сідають у машину. Їй дуже кортіло підійти, але вона не наважувалася».

3.2.2. Орієнтовний план характеристики образу Тосі.

- 1) Сільська дівчина, яка прагнула пізнати міське життя.
- 2) Риси характеру: а) чемна і порядна; б) чуйна і добра; в) здатна до співпереживання; г) вміє прощати образи Юрка, його зневажливе ставлення до неї;
- д) любить природу, турбується про неї.
- 3) Тося — уособлення людської доброти, милосердя.

3.2.3. Бесіда за питаннями.

- Чим Юрко приваблював Тосю?
- Чому дівчина повсякчас прощала зневажливе до себе ставлення з боку Юрка?
- Що відчувала Тося, коли хлопець «полював» на малих диких каченят? Чому вона не змогла заборонити Юркові чинити шкоду сім'ї дикої качки?
- Які факти свідчать, що Тося розумілася з природою?
- Що спонукало дівчину віднести каченят до води?
- Яким чином Тося намагалася «оживити» каченят?
- Чому, коли Юрко від'їжджав додому, дівчина хотіла підійти до нього, але не наважувалася це зробити?
- Яким духовним скарбом Є. Гуцало наділив свою героїню?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Після того як Юрко наловив малих каченят, він вважав себе:
 - а) *проворним*; б) щасливим; в) енергійним.
2. Де тримав хлопець каченят?
 - а) У клітці для кроликів; б) *великому ящику*; в) курнику.
3. Від якої небезпеки захищав каченят Юрко:
 - а) *кішки*; б) шурів; в) ворони.
4. Якої страви не давав хлопець малечам:
 - а) пшона; б) вареної картоплі; в) *каші*.
5. Тося полюбляла слухати Юрка, коли він розповідав їй про:
 - а) *місто*; б) свої пригоди в таборі відпочинку;
 - в) життя диких качок.

6. Щоб не спілкуватися з Тосею, бо дівчина набридла Юрку, він:
а) сів на велосипед і поїхав до хлопців; б) пішов допомагати бабусі;
в) вирушив у мандрівку для пошуку качки-матері.
 7. З деревини якого полінця Тося робила для себе свистка:
а) дубового; б) кленового; в) вишневого.
 8. Дикі каченята простилались на воді і нагадували квітки:
а) троянди; б) мальви; в) кульбаби.
 9. Хто допомагав Тосі підтримувати кволіх каченят на воді:
а) Юрко; б) батьки Юрка; в) сільські хлопці.
 10. Перед від'їздом додому Юрко бігав до:
а) Тосі і просив у неї вибачення;
б) річки, щоб побачити сім'ю дикої качки;
в) сільських хлопців і запрошував їх до себе в гості.
 11. Через що затримував Юрко від'їзд на вокзал? Бо він казав батькам, що:
а) ліхтарика забув; б) хоче проститися з Тосею;
в) має велике бажання напам'ять сфотографуватися з малими каченятами.
 12. Що відчував Юрко, від'їжджаючи додому?
а) Болісний сором; б) піднесеність і радість; в) страх.
- Примітка.** За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, сільські хлопці вирішили допомогти Тосі врятувати каченят і змінили своє ставлення до Юрка? Відповідь вмотивуйте.
2. Дослідіть, як Тося розумілася з природою. Чи є щось спільного героїні і Планетника (Б. Харчук «Планетник»). Свої міркування обґрунтуйте.
3. Юрко у своїй невдалій рибалці звинуватив:
а) сільських хлопців, які плавали по річці на човнах; б) Тосю;
в) диких каченят, які плюхалися у воді неподалік від нього.

Картка № 2

1. Порівняйте вчинки і поведінку Тосі і Юрка. Чим вони зумовлені? Зробіть висновок.
2. З якою метою, на вашу думку, Є. Гуцало протиставляє у творі людську доброту і жорстокість. Відповідаючи, наведіть переконливі приклади з твору.
3. Розповідаючи Тосі побрехеньку, Юрко зазначив, що одного разу в озері він на вудку спіймав:
а) черепаха; б) змію; в) крокодила.

Картка № 3

1. Чим зумовлено бажання Юрка задовго до від'їзду додому й перед самим від'їздом збігати до річки для того, щоб побачити сім'ю дикої качки. Свої міркування обґрунтуйте.

2. Про що свідчить прагнення Тосі «душею й очима» допомогти вижити каченятам? Чому дівчина була впевнена у порятунку дітей качки?
3. Вранці Юрко йшов до річки стежкою, яка пролягала між зарослями: а) лепехи; б) конвалії; в) *кінського щавелю*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Підготувати власну версію подальшого розвитку подій твору Є. Гуцала.

Урок № 45

ВИСЛОВЛЕННЯ ВЛАСНОЇ ВЕРСІЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ПОДІЙ ТВОРУ Є. ГУЦАЛА «СІМ'Я ДИКОЇ КАЧКИ»

Мета: навчити школярів висловлювати власні думки, зокрема версії подальшого розвитку подій твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки»; закріпити знання, які учні отримали на попередніх заняттях; розвивати творчу уяву, логічне мислення, фантазію, вміння грамотно викладати свої міркування, поєднуючи їх із фактичним матеріалом; виховувати любов до природи, естетичні почуття.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Обладнання: портрет Є. Гуцала, текст твору, ілюстративний матеріал до оповідання.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Що схвилювало вас під час читання оповідання Є. Гуцала «Сім'я дикої качки»?
- Які проблеми намагається вирішити у своєму творі Євген Пилипович?
- Для чого письменник вводить у твір не дорослих людей, а дітей?
- Як сам Є. Гуцало ставиться до вчинків і поведінки своїх героїв?
- Чому, на ваш погляд, Євген Пилипович наприкінці твору остаточно не зазначив про подальшу долю качиної родини?
- Над чим вас примушує задуматися письменник після ознайомлення зі змістом його оповідання?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Добрим або злим стають завдяки вихованню.

Д. Локк

Насолода бачити і розуміти — найкращий дар природи.

А. Ейнштейн

1. Вступне слово учителя

Шановні друзі!

Уявіть собі, що ви стали письменниками. Вам запропонували написати прозовий твір художньої літератури.

- З чого б ви розпочали свою роботу?
- Який матеріал використали б?
- Скільки часу тривала б ця робота?
- Чи зверталися б ви по допомогу? Якщо так, то до кого?
- Кому б ви присвятили свій твір? Чому?

Зразу виникає безліч питань, які необхідно осмислити, зрозуміти і на які слід надати відповідь.

Сьогодні вам необхідно продумати і висловити власну версію подальшого розвитку подій твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки».

- Як ви думаєте, від чого вона буде залежати?
- Яким буде продовження, а потім закінчення твору.
- Отже, давайте спробуємо власні сили, творчі здібності, талант.

2. Бесіда за питаннями

- Чи залишилися живими каченята?
- Де б, на ваш погляд, могла перебувати качка-мати? Як її можна було знайти?
- Що, на вашу думку, відчував Юрко наприкінці твору? Чи вважав він себе винним у заподіяній шкоді?
- Чи можна виправдити поведінку і вчинок Юрка?
- Чому діти не звернулися по допомогу до дорослих?

3. Конкурс «Я — письменник»

Клас розподіляється на дві команди. Даний розподіл буде залежати від того, як закінчиться твір — позитивно чи негативно. Учасниками команд складається орієнтовний план-версія продовження твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки».

3.1. Складання орієнтовного позитивного плану-версії щодо продовження твору.

- Одночасні пошуки качки та її дітей Тосею та сільськими хлопцями.
- Звернення дітей по допомогу до людей, які знають поведінку диких качок.

- Зібрати інформацію про диких качок, звернувшись до бібліотеки, до наукової літератури.
- Бути цілеспрямованими у досягненні своєї мети.
- ...

3.2. Складання орієнтовного плану-версії щодо продовження твору.

- Каченята померли без догляду матері.
- Страждання Тосі і сільських мешканців з цього приводу.
- Через цей прикрий випадок дикі качки не гніздилися у цій місцевості.
- Тося і сільські хлопці постійно звинувачували Юрка у скоєному.
- ...

4. Кожна команда презентує висловлювання версії подальшого розвитку подій твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки»

V. Підсумок уроку

Я сподіваюсь, шановні письменники, ви зрозуміли про важливу необхідність оберігати природу, цінувати її красу. Не втручайтеся у тваринний світ, не завдавайте йому шкоди.

Сім'я — заснована на шлюбі або кровному спорідненні мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною допомогою і реальною відповідальністю (Радянський енциклопедичний словник). Чим сильніша родина, тим згуртованішими є і людина, і природа.

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VII. Домашнє завдання

Підготуватися до позакласного читання на тему «Є. Гуцало. Оповідання та повісті». Учням пропонується прочитати твір Є. Гуцала «Перебите крило».

Урок № 46

Є. ГУЦАЛО. ОПОВІДАННЯ ТА ПОВІСТІ (Є. ГУЦАЛО «ПЕРЕБИТЕ КРИЛО»)

Мета: поглибити знання учнів про творчу майстерність Є. Гуцала, ознайомитися з його твором «Перебите крило», з'ясувати ідейно-художнє спрямування оповідання, його зміст; розвивати читацький смак школярів, їх логічне мислення. увагу, спостережливість, пам'ять, уміння порівнювати, узагальнювати, робити висновки, раціонально використовувати навчальний час; прищеплювати повагу до мистецтва слова, його творців; виховувати любов до природи, рідного краю.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Є. Гуцала, виставка художніх творів письменника, ілюстрації з пейзажами весни; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Чим для вас цікаві твори Є. Гуцала?
- Яке значення для природного середовища мають птахи? Чи допомагаєте ви їм у зимову пору?
- Якими конкретними справами ви можете сприяти збереженню і примноженню краси природи рідного краю?
- Назвіть відомі вам художні твори, в яких порушується проблема бережливого ставлення до природи. Чим вони актуальні?
- Поясніть народне прислів'я «Природа одному мама, а другому мачуха».

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Добре бачить тільки серце: найголовнішого очам не видно.
А. Де Сент-Екзюпері

1. Вступне слово вчителя

На прикладі своїх творів Є. Гуцало вчить читача оберігати, захищати від усякого лиха те, що народжується, дбати не тільки про себе, а й про всіх; бути чесним і чистим душею, помислами; творити добро, бути співчутливим, щирим.

Сьогодні ми познайомимося ще з одним твором Є. Гуцала — «Перебите крило».

2. Опрацювання твору Є. Гуцала «Перебите крило»

2.1. Переказ цікавих, на думку учнів, епізодів з твору.

2.2. *Тема:* зображення взаємостосунків людей з пташиним світом (лелеки).

2.3. *Ідея:* уславлення доброти, щирості, співпереживання. Прагнення порозумітися з родиною лелек; засудження жорстокості, байдужості, необдуманих вчинків.

2.4. *Основна думка:* лелеки мостять гнізда тільки у гарних людей.

2.5. *Жанр:* оповідання.

2.6. Композиція.

Експозиція: бажання Дениски, щоб на хаті, де він живе, поселилися лелеки.

Зав'язка: радість хлопця — на хаті гніздо з лелеками.

Кульмінація: Олег Кочемас підбив лелеці крило, через це вона не змогла відлетіти у вирій.

Розв'язка: після зими лелеки знову залишилися гніздитися на хаті, як і першого разу.

2.7. Сюжет.

Серед народу говорять, що лелеки гніздяться тільки у добрих людей. Дениска дуже хотів, щоб на хаті, де він мешкав, звили гніздо лелеки. Так навесні і сталося. Батько і син дуже раділи.

Одного разу Олег Кочемас, сусід, прийшов до Дениски. Трапилося так, що Олег підкинув дрючок, показуючи, куди не долетить незграбне лелеченя, і тим самим влучив ним у крило лелеки, яка саме пролітала над хатою.

Внаслідок цього лелечиха не змогла відлетіти у вирій, а разом з нею залишився і лелека, бо, як сказав батько Дениски, він її любив. Цілу зиму Дениска доглядав за лелеками, а навесні пташки залишилися на подвір'ї добрих людей.

2.8. Бесіда за питаннями.

- Чим пояснити велике бажання Дениски, щоб на хаті, де він жив, оселилися лелеки? («...В лихого вони не поселяться, а тільки в доброго й сердечного»)
- Які, на ваш погляд, міг мати гріхи хлопець?
- Як реагували батьки Дениски на те, що лелеки на хаті мостили гніздо?
- Для чого батько на хаті поклав лелекам старе колесо?
- Чому Дениска образився на Олега? Про що свідчать слова Дениски, адресовані Олегу: «А на твоїй хаті і досі нема жодного лелеки, й досі її обминають»?
- Чим Дениска похвалявся Олегу? Що порадив сусід хлопцю?
- Опишіть, посилаючись на текст твору, як лелеченята вчилися літати. («Спершу з хати на ясен, на нижні гіллячки, а потім і на верхні. А з ясена — назад на хату»)
- Якої шкоди і через що завдав Олег лельці? («Олег узяв дрючок та й кинув у гору, показуючи, куди не долетить незграбне лелеченя. І кинув так, що влучив у крило лельці, яка саме пролітала над хатою»)
- Чому діти птахів відлетіли у вирій, а батьки-лелеки повернулися до гнізда?
- Чим, на думку батька Дениски, пояснити те, що боцюн не покинув лелеку? («...Любить він її, вірний своїй лельці, тому й зостався з нею. Не залишив напризволяще в горі й біди»)
- Як взимку Дениска доглядав за лелеками?
- Що запропонував Олег Денискові? («Чуєш... віддай мені обох, чи хоч одного, я сам доглядатиму»)
- Чим намагався виправдати свою провину Олег? («...Як там крило, а може, їсти щось принести, то він миттю. Видно, справді переживав хлопець, що заподіяв лиха лелекам»)

- Чому, на ваш погляд, лелеки не покинули подвір'я Дениски?
- Чи можемо ми пишатися Денискою, його батьками?
- А у вас у душі оселилися лелеки чи вже живуть давно?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Лелеки гніздяться тільки на тій хаті:
а) яка була високою; б) *де був добрий господар*;
в) яка вкрита соломою.
 2. Дениска дуже хотів, щоб:
а) швидше прийшла весна; б) *лелеки звили на стрісі його хати гніздо*;
в) Бог простив усі його гріхи.
 3. Олег Кочемас застерігав Дениску, що лелеки:
а) *тільки в гарних людей мостять гнізда*; б) дуже полохливі птахи;
в) примхливі і тендітні.
 4. Для чого Дениска хотів порахувати лелеченят у гнізді? Бо:
а) був дуже допитливим; б) *на прохання Олега Кочемаса*;
в) щоб розповісти друзям у школі.
 5. Намагаючись навчитися літати, лелеченята стрибали з хати на:
а) грушу; б) клен; в) *ясен*.
 6. Лелька не змогла відлетіти у вирій через те, що їй крило підбив:
а) Максим Крутивушко; б) *Олег Кочемас*; в) браконьєр.
 7. Чим харчувалися лелеки на луках?
а) Метеликами; б) *вужами*; в) зеленою травичкою.
 8. Де зимували лелеки?
а) На подвір'ї Олега Кочемаса; б) *у хаті Дениски*;
в) у колгоспному хліві.
 9. Від чого раділи батьки і Дениска навесні? Бо лелеки:
а) *вирішили залишитися у них*;
б) допомагали їм боротися зі шкідниками на городі;
в) за народним повір'ям приносять щастя.
 10. Визначте художній засіб, який використав Є. Гуцало у творі, висловлюючись: «...потяглися у небі перші ключі перелітних птахів».
а) Епітет; б) порівняння; в) *метафору*.
 11. Характеризуючи лелеченят, автор зазначає, що вони:
а) полохливі; б) прудкі; в) *безпорадні*.
 12. Весняний ранок, про який Є. Гуцало зазначає на початку твору, був:
а) лагідним і ніжним; б) *м'яким і теплим*; в) сонячним і дзвінким.
- Примітка.** За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Про що свідчить те, що на хаті, де жив Олег Кочемас, лелеки не звили жодного гнізда? Як це характеризує хлопця?

2. Чим, на ваш погляд, життя лелек схоже з людським? Для чого автор пов'язує долю людей і птахів? Відповідь вмотивуйте.
3. Коли лелеки розпочали мостити гніздо на хаті, батько Дениски підклав їм:
 - а) ганчір'я; б) гілки з дерев; в) *старе колесо*.

Картка № 2

1. Дослідіть, як протягом твору змінювалося ставлення Олега Кочемаса до лелек? Свої спостереження узагальніть.
2. Дениска хвилювався, що на його хаті не поселяться лелеки, бо він грішний? Які гріхи він мав на увазі? Власні припущення обґрунтуйте.
3. Як поставився Олег Кочемас до того, що лелеки залишилися зимувати у Дениски?
 - а) Був здивованим; б) *надто часто прибігав і допитувався про птахів*;
 - в) насміхався і критично висловлювався з цього приводу.

Картка № 3

1. Чому біль лелеки Дениска сприймає як власний? Як це характеризує героя?
2. Поміркуйте, якими людьми в дорослому житті будуть Дениска, Олег. Власну думку доведіть.
3. Через що, на думку Дениски, на хаті, де він жив, не гніздилися лелеки? Бо:
 - а) *у хлопця було багато гріхів*; б) у дворі жив собака;
 - в) батьки не хотіли мати зайвих клопотів.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Знати ідейно-художній зміст твору Л. Пономаренко «Гер переможений», охарактеризувати образ Фрідріха.

Урок № 47

Л. ПОНОМАРЕНКО «ГЕР ПЕРЕМОЖЕНИЙ».

НАСКРІЗНИЙ ГУМАНІСТИЧНИЙ ПАФОС НОВЕЛИ

Мета: стисло ознайомити школярів з життям і творчістю Л. Пономаренко, проаналізувати її новелу «Гер переможений», визначаючи наскрізний гуманістичний пафос твору; розвивати вміння грамотно висловлювати власні думки; коментувати епізоди твору, надавати оцінку вчинкам героїв; збагачувати

словник учнів; формувати їх світогляд, кругозір; виховувати почуття поваги до творчості Л. Пономаренко; риси чуйності, доброти, милосердя, гуманності; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Л. Пономаренко, бібліотечка її творів, історичні ілюстрації про наслідки воєнного лихоліття, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Яких страждань зазнав наш народ та багато інших народів під час Другої світової війни?
- Чому народ-борець переміг фашизм?
- Назвіть відомі вам твори художньої літератури, в яких описані страшні часи воєнного лихоліття.
- За що ми повинні бути вдячними тим, хто загинув на війні, отримав каліцтво, залишився живим?
- Чи живуть поруч з вами люди — учасники війни? Як ви ставитеся до них?
- Доберіть до слова «війна» синоніми. (*Наприклад, війна — смерть, каліцтво, жорстокість...*)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

*Якщо зібрати сльози матерів,
Що пролились за дочок і синів,
Які навек у битвах полягли,
Які за щастя юність віддали,
То море створиться із сліз отих,
Із сліз печально гнівних і палких.*

В. Ткаченко

Людину можна розпізнати за оточенням, в якому вона знаходиться.

Д. Свіфт

1. Життєвий і творчий шлях Л. Пономаренко. Матеріал для вчителя

ЛЮБОВ ПЕТРІВНА ПОНОМАРЕНКО

(1955)

Народилася 25 травня 1955 року в селі Іванівці Срібнянського району на Чернігівщині. Закінчила Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя (1978). Працювала вчителем російської мови та

літератури на Срібнянщині, завідуючою відділом в Срібнянській райгазеті. З 1987 року мешкає на Полтавщині. Працювала в школах та редакціях райгазет Оржицького і Гребінківського районів. З 1999 року — власний кореспондент всеукраїнської громадсько-політичної газети «Зоря Полтавщини». Мешкає і працює в м. Гребінка.

Твори друкувалися в багатьох газетах і часописах, видавалися в колективних збірках та антологіях, зокрема в антології української «жіночої» прози та естетики другої половини ХХ — початку ХХІ століття (авторський проект Василя Габора) «Незнайома антологія (Львів, 2005), за кордоном — в Німеччині та Японії, в альманасі «Біла альтанка» (Полтава, 1996).

Автор книг новел, оповідань та повістей «Тільки світу» (Київ, 1984), «Дерево облич» (Київ, 1999), «Ніч у кав'ярні самотніх душ» (Миколаїв, 2004), «Портрет жінки у профіль з рушницею» (Київ, 2005).

Лауреат літературних премій: міжнародної імені Олеса Гончара (2000), всеукраїнської «Благовіст» (1998) та обласної імені Панаса Мирного (2005). Член Національної спілки письменників України з 1987 року.

2. Теорія літератури

Новела (від італ. *novella* — новина) — близька до оповідання жанрова форма, яка відзначається чіткістю зображуваних подій, несподіваністю їх розвитку та розв'язки. Тип малої форми оповіді, який виник в епоху Відродження; характеризується динамічною інтригою та увагою до особистості героя, його індивідуальної свідомості та вчинків. Новела — один із жанрів епічного роду літератури.

3. Робота над твором Л. Пономаренко «Гер переможений»

3.1. Виразне читання твору, переказування окремих епізодів з коментарем.

3.2. *Тема*: зображення гуманного ставлення до полонених німців, які відбудували зруйноване місто (взаємостосунки Фрідріха з дітьми, самотніми жінками).

3.3. *Ідея*: засудження війни, жорстокості; уславлення гуманізму, чуйності, доброти.

3.4. *Основна думка*: ненависть, зневажливе ставлення до полонених німців змінюється на доброту, чуйність, співпереживання, бо простий німець — заручник фашизму.

3.5. *Жанр*: новела.

3.6. Композиція.

Експозиція: полонені німці зводили будинки.

Зав'язка: ставлення Фрідріха до українських дітей, жінок-вдів.

Кульмінація: хвороба, а потім самогубство Фрідріха.

Розв'язка: знайдена в стіні квартири фотокартка з двома дівчатками — згадка про полоненого німця.

3.7. Сюжет.

Полонені німці зводили будинки у зруйнованому ними місті.

Серед німців привертав увагу дітей і жінок Фрідріх. Він розкопав невеличку клумбу, обгородив її і посіяв нагідки. Діти знищили цю клумбу і на її місці поставили хрест, зроблений з паличок і зв'язаний травою.

Жінки із співчуттям ставилися до полонених. Фрідріх співав дітям, жінкам виробляв із шматків цегли прикраси. Тяжко захворівши, Фрідріх закінчив життя самогубством.

Як згадка про нього, на вулиці у зимову пору розцвів ногіток, а у стіні будинку, який зводили полонені німці, в рукавиці була знайдена фотокартка з двома дівчатками. Вона належала Фрідріху.

3.8. Бесіда за питаннями.

- Прокоментуйте, що мала на увазі письменниця, зазначаючи, що «полонені німці зводили цей квартал з любов'ю і розпачем».
- Про що мріяли полонені німці, коли зводили будинок? («...Цей будинок міг би бути їхнім, стояти на околиці Лейпцига»)
- Для чого, на ваш погляд, Фрідріх розкопав і посадив клумбу? Чому він це робив з любов'ю?
- Як діти поставилися до благородної справи полоненого німця? («...Ми розвоювали ту землю, розкидали каміння, зробили з паличок хрест, зв'язали його травою і поставили на грядці»)
- Чим допомагали жінки полоненим німцям? («...Часом приносили щось із одягу — старий піджак або картуз, та ще варену картоплю, на що ті всміхалися, дякували, називаючи вдів “фрау”»)
- Опишіть зовнішність Фрідріха («...Був худий, гнилозубий і брудний...») Про що вона свідчить?
- Які стосунки були між Фрідріхом і дітьми? («Ми любили ціляти в нього грудками, любили, коли він саджав нас на коліна та співав своїх дурних німецьких пісеньок»)
- Чим дивував полонений німець жінок? («...Робив тільки прикраси зі шматочків цегли — сонце і квіти, він чіпав їх понад вікнами другого поверху...»)
- Що сталося з Фрідріхом? («Коли зняли його і взяли на руки, то здивувалися, що немає в ньому тіла. Його поховали за містом, укинувши в яму і навіть не посипавши горба») З чим це, на ваш погляд, було зв'язано?
- Чим пояснити те, що у грудні місяці у вікна нового будинку можна було побачити нагідок? Що символізує ця квітка?
- Яким чином була знайдена фотокартка з двома дівчатками, що належала Фрідріху? («Стіна не піддавалася дриллю, а потім дриллю шурхнув у якийсь отвір. Коли вибили цеглину, вийняли з отвору рукавицю. В рукавиці лежала фотокартка двох дівчаток у білих сукенках»)
- Поясніть назву твору.

- Які символічні образи мають місце у новелі? (*Квітка нагідка; хрест, зроблений з паличок і зв'язаний травою; смерть Фрідріха*)
- Над чим змушує задуматися даний твір кожного із вас?
- Що таке гуманізм? Чи варто бути гуманним? Відповідь обґрунтуйте.
- Чи можна вважати гуманним ставлення жінок до полонених? Свою думку вмотивуйте.
- Охарактеризуйте Фрідріха. (*Добрий, щирий, чуйний, поважно ставиться до дітей, жінок; працюватий, майстер виробів з цегли, будівельної справи; цінує красу*)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Як полонені німці ставилися до зведення будинків?
а) Із великим почуттям відповідальності; б) абияк;
в) з любов'ю і розпачем.
2. Будинок, який зводили німці, міг би, на їх думку, стояти на околиці:
а) Берліна; б) *Лейпцига*; в) Дрездені.
3. Які квіти посадив Фрідріх, скопавши маленьку грядочку?
а) Чорнобривці; б) мальви; в) *нагідки*.
4. Чим пригощали жінки полонених німців?
а) Печеним гарбузом; б) *вареною картоплею*; в) сухим хлібом.
5. Як німці віддячували жінкам за їх увагу?
а) Сплачували гроші; б) *всміхалися їм*;
в) низько прихилилися перед ними.
6. Фрідріх полюбляв показувати фотокартку, на якій можна було побачити:
а) русаву жінку з усмішкою на обличчі;
б) *двох дівчаток у білих сукеньках і білих черевичках*;
в) його самого, молодого і красивого.
7. Діти своє місто, розруйноване під час війни, називали:
а) жалюгідним; б) жахливим; в) *злиденим*.
8. Незважаючи на те що діти дражнили Фрідріха, він їм:
а) грав на сопілці; б) робив з паперу ляльок; в) *співав німецькою*.
9. Під осінь німець захворів і йому на відміну від інших полонених дозволялося:
а) лікуватися; б) *лежати під стіною барака*;
в) виконувати неважку роботу.
10. Із цегли Фрідріх виробляв:
а) ляльок для дітей; б) *прикраси*; в) посуд.
11. Коли люди переселилися у новий дім, який був збудований полоненими німцями?
а) Навесні; б) влітку (наприкінці серпня);
в) *восени (в кінці листопада)*.

12. Про що, здавалося, хотіли спитати дівчатка, які були зображені на фотокартці Фрідріха?

- а) «Для чого нас замуровано у стіну нового будинку?»
- б) «Ви не бажаєте з нами познайомитися?»
- в) «Ви не знаєте, де наш тато?»

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- 1. Чому, на ваш погляд, самотні жінки співчували полоненим німцям, хоча мало б бути навпаки? Свої міркування обґрунтуйте.
- 2. Дослідіть, чим був схвильований Фрідріх, коли спілкувався з українськими дітьми. Як вони ставилися до полоненого?
- 3. Який художній засіб використала Л. Пономаренко, висловлюючись: «...Дівчатка дивилися на нас, мов живі, і запитували...»?
 - а) Епітет; б) метафору; в) порівняння.

Картка № 2

- 1. Що, на вашу думку, хотіла довести Л. Пономаренко у своєму творі? Наведіть переконливі приклади своїм міркуванням.
- 2. Охарактеризуйте майстерність полонених німців під час зведення будинку. Чи можна вважати їх ставлення до трудової діяльності сумлінним, відповідальним?
- 3. Як реагували самотні жінки, коли роздивлялися вироби Фрідріха із цегли?
 - а) Подовгу стояли і навіть плакували;
 - б) посміхалися і плескали в долоні;
 - в) придивлялися до них з презирством.

Картка № 3

- 1. Яким чином Л. Пономаренко намагалася відтворити у новелі наслідки воєнного лихоліття? Наведіть переконливі приклади, посилаючись на текст новели.
- 2. Вмотивуйте ставлення і поведінку дітей до Фрідріха. Чому полонений німець намагався порозумітися з дітьми?
- 3. Що нагадало жінці про Фрідріха з того часу, коли минуло півстоліття?
 - а) Квітка біля вікна; б) місце, де збирався гурт дітей біля німця;
 - в) його вироби з цегли.

VI. Підсумок уроку

Бесіда за питаннями

- Що, на ваш погляд, символізувала квітка, яка цвіла у зимову пору? (Добро, щирість, пам'ять...)

- Яким чином Фрідріх намагався зберегти фотокартку з двома дівчатками?
- Чому Л. Пономаренко у творі не зазначила назву міста, яке відбудували полонені німці?
- Як би ви поставилися до полонених німців? Відповідь вмотивуйте.
- Висловіть свою думку стосовно назви твору.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до тематичної контрольної роботи № 3.

Урок № 48

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3

(«ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ ЛЮДИНА?»)

Мета: виявити рівень учнівських знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення, вміння застосовувати отриманні знання під час виконання запропонованих завдань; виховувати інтерес до наслідків власної праці, пошану до творчої діяльності, пунктуальність.

Тип уроку: контроль та користування знань, умінь, навичок.

Обладнання: тестові завдання і питання для контролю за темою у 3-х варіантах з різними рівнями навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Пояснення вчителем питань, які стосуються виконання завдань тематичної контрольної роботи

IV. Завдання для проведення тематичної контрольної роботи

I варіант

Початковий рівень

1. Завдяки кому герой твору Б. Лепкого «Цвіт щастя» пізнав усі квіти на світі?
 - а) Матері; б) вчителю ботаніки; в) викладачу університету.

2. За жанровою спрямованістю новела — це:
 - а) драматичний твір, де зображуються нерозв'язні моральні проблеми що призводять, як правило, до загибелі героя;
 - б) короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру;
 - в) *невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією.*
3. В якому творі автор використовує гумор для характеристики свого героя?
 - а) Юрка (Є. Гуцало. «Сім'я дикої качки»);
 - б) Павлуся (О. Стороженко. «Скарб»);
 - в) Фрідріха (Л. Пономаренко. «Гер переможений»).

Середній рівень

4. Які прикраси і для кого виготовляв Фрідріх зі шматочків цегли? (Л. Пономаренко «Гер переможений»)?
5. Чому мати не дозволяла Павлуся відвідувати вечорниці? (О. Стороженко «Скарб»)
6. Стисло опишіть зовнішність сестер мишки, які мешкали у місті. (Б.Лепкий «Мишка»)

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. Обґрунтуйте, чи дійсно Юрко в оповіданні Є. Гуцала «Сім'я дикої качки» осмислив свій негативний вчинок.
8. В чому, на ваш погляд, полягає моральний вибір кожної людини за повістю Б. Харчука «Планетник»?
9. Доведіть на прикладі поеми Л. Костенко «Чайка на крижині», що духовне багатство — найбільший скарб у житті.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

10. «Щастя — то найцінніший скарб» (За творами О. Сторженка, Б. Лепкого).
11. «Природа — мати, бережи її» (За творами Б. Харчука, Є. Гуцала).
12. «Для чого людині потрібні крила?» (За твором Л. Костенко «Чайка на крижині»).

II варіант

Початковий рівень

1. Визначте прислів'я, яке виражає основну думку казки Б. Лепкого «Мишка».
 - а) «Лиходій у переможцях довго не ходить»;
 - б) «Од зла ще ніколи й ніде добра не вродило».
 - в) «Не роби комусь, що тобі не мило»

2. Герой якого твору знає, що не росте квітка-щастя, а все ж таки продовжує її пошуки?
 - а) *Хлопець* (Б. Лепкий. «Цвіт щастя»);
 - б) Планетник (Б. Харчук. «Планетник»);
 - в) Павлусь (О. Стороженко. «Скарб»).
3. Гумор — це:
 - а) різновид комічного відображення смішного в життєвих ситуаціях і людських характерах;
 - б) художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення;
 - в) зле, в'їдливе висміювання серйозних вад у характері персонажів, подій та явщах громадського або побутового життя з тим, щоб викрити їх потворну сутність.

Середній рівень

4. Про які побрехеньки розповідав Юрко Тосі (Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»)?
5. Де намагався знайти хлопчик квітку-щастя (Б. Лепкий «Цвіт щастя»)?
6. Що нагадувало людям про Фрідріха після його смерті (Л. Пономаренко «Гер переможений»)?

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. Вмотивуйте, чи перемогла людська доброта над жорстокістю у творі Є. Гуцала «Сім'я дикої качки».
 8. Що мала на увазі Л. Костенко у творі «Чайка на крижині», зазначаючи:

Для мене лиш той край найкращий,
де вирости крила мої.
 9. Чому за добро хлопець отримав людську жорстокість (Б. Харчук «Планетник»)?
- Високий рівень**
- Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:
10. «О люди — це дуже цікаві створіння!»
 11. «Земля — найпривітніша людська домівка» (За твором Б. Харчука «Планетник»).
 12. «Чи заздрю я щастю Павлуся» (За твором О. Стороженка «Скарб»).

III варіант

Початковий рівень

1. Назвіть твір, рядки якого містять таке пояснення про щасливу людину: «... той тільки щасливий хто другому не завидує, а дякує Бога за те, що він йому послав...»:
 - а) «Мишка» Б. Лепкого; б) «Скарб» О. Стороженка;
 - в) «Гер переможений» Л. Пономаренка.

2. В чому переконував себе Юрко, від'їжджаючи в місто (Є. Гуцало «Сім'я диких качки»? Що:
 - а) необхідно шукати нове місце на річці для рибалки;
 - б) каченьята вижили, але подалися в інше місце;
 - в) обов'язково запросить сільських хлопців до себе у гості.
3. Притча — це:
 - а) невеликий за обсягом оповідний художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні факти, події й конкретних людей;
 - б) короткий фольклорний або літературний розповідний твір навчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття;
 - в) невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа.

Середній рівень

4. За яких умов бабуся з повісті Б. Харчука «Планетник» дозволила агроному оселитися у неї?
5. З чого зроблені людські крила на думку Л. Костенко у вірші «Крила»?
6. Через що мишка з твору Б. Лепкого «Мишка» вимушена була залишити своє житло у багатого господаря?

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. Як за допомогою гумору О. Стороженко в оповіданні «Скарб» змальовує образ головного героя, його поведінку.
8. Прокоментуйте символічне значення образу квітки у творі Б. Харчука «Планетник».
9. Дослідіть, в чому виявилось гуманне ставлення українських жінок до полонених (за твором Л. Пономаренко «Гер переможений»).

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

10. «...Краси людини без землі і краси земної без людини нема» (За твором Б. Харчука «Планетник»).
11. «Чи варто за добро відповідати жорстокістю» (за твором Л. Пономаренко «Гер переможений»).
12. «Хто доброго чоловіка минає, той щастя не має» (за твором Б. Лепкого «Мишка»).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Підготувати інформацію про цікаві епізоди з життя і творчості В. Симоненка; ідейно-художній аналіз його поезії «Лебеді материнства».

МИ УКРАЇНЦІ

Урок № 49

В. СИМОНЕНКО — «ЛИЦАР НА БІЛОМУ КОНІ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ. «ЛЕБЕДИ МАТЕРИНСТВА»

Мета: поглибити знання школярів про життєвий і творчий шлях В. Симоненка; проаналізувати його поетичний твір «Лебеді материнства», звертаючи увагу на його ідейно-художній та символічний зміст, жанр, образи; розкрити поняття «ліричний герой»; розвивати вміння учнів зв'язано й грамотно викладати свої думки, почуття, спостереження; робити висновки; збагачувати словник школярів; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття поваги до творчості В. Симоненка, любові до батьківщини, повагу й синівську вдячність матері.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет В. Симоненка, його твори; газетні й журнальні публікації про нього, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), магнітофон із записами пісень на слова В. Симоненка.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань школярів

1. Бесіда за питаннями

- Які твори художньої літератури В. Симоненка вам відомі? Чим вони запам'яталися?
- Чому твори Василя Андрійовича є популярними і цікавими для сучасного читача?
- Чим повчальні казки В. Симоненка?
- Чому мати — це святиня для кожної людини?
- Як В. Симоненко у своїх поетичних творах поєднує образ матері і України?

2. «Мікрофон»

- «Які побажання ви б висловили на адресу В. Симоненка, зустрівшись з ним?»
- «Про що я б запитав у поета, зустрівшись з ним на одному з літературних вечорів?»

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Витязь молодой української поезії, людина короткої,
але яскравої, як спалах, долі.*

О. Гончар

*Великі дороги в світ широкий завжди починаються
від материнської пісні, співаної над колицкою.*

В. Симоненко

1. Вступне слово вчителя

Звучить магнітофонний запис пісні «Виростай ти, сину» (слова В. Симоненка, музика А. Пашкевича).

Василь Симоненко — це народна совість в українському красному письменстві. Не судилося його таланту розкритися вповні, але те, що він створив, нетлінне. Слово його — справжнє коштовне надбання. Воно сяє всіма мальовничими гранями. Симоненко не думав про літературну славу — вона прийшла до нього посмертно й утвердилася навіки.

Його поезія витримала випробування протягом кількох десятиліть. Чим же бере за живе Симоненко? Простотою, ширістю вислову, глибоким проникненням у душу людини, в її зачарований світ, самобутньою образністю поетичної мови, патріотичним звучанням своєї музи. Він — майстер слова високого класу.

2. Життєвий і творчий шлях В. Симоненка. (Матеріал для вчителя)

ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ СИМОНЕНКО

(08.01.1935 — 13.12.1963)

Псевдоніми — В. Щербань, С. Василенко, Симон.

Народився Василь Андрійович Симоненко 8 січня 1935 року в селянській сім'ї в Біївцях Лубенського району на Полтавщині. Дитинство припало на роки війни, було трудним, голодним, зростав Василь без батька, який залишив сім'ю. Мати тяжко працювала, заробляючи горьований шматок хліба. Допомагали дідусь та бабуся, які любили свого кмітливого внука. Дідусеві присвятив сердечного вірша «Дід умер» та оповідання «Дума про діда».

Від матері, Галини Федорівни, та від діда Федора малий Василько брав перші уроки життя, уроки доброти, любові, невтомну жагу знань. Дід був неписьменним, не ходив до школи, але самостійно навчився грамоти, багато читав, розповідав онукові про минуле.

Писати хлопець почав ще у шкільні роки, писав вірші для шкільної стіннівки.

До школи була дорога не близька — дев'ять кілометрів. «Як на мої чотирнадцять років, то це не так уже й мало»,— читаємо в оповіданні

«Дума про діда». Учителька згадує: «У класі Вася виділявся серед учнів, по-перше, своїм бідним одягом, по-друге, своїм розумом. Навіть учителі не читали стільки книжок, як наш найкращий учень».

У 1952 році В. Симоненко вступив на факультет журналістики Київського університету, де водночас із ним навчалися Ю. Мушкетик, В. Шевчук, Т. Коломієць, В. Підпалій, Т. Масенко, С. Тельнюк.

Студентське життя було багате на дружбу, на цікаві особистості, творчі суперечки, на мрії про майбутнє. З грошима було досить суцужно. Щоб якось полегшити своє матеріальне становище, а ще, мабуть, щоб набутти газетярського досвіду, практики журналістської роботи, Симоненко працює секретарем в університетській багатотиражці.

У роки навчання В. Симоненко продовжує писати, але з друком своїх творів не поспішає. На перших курсах університету мало хто з однокурсників чув його поезії. Потім він почав активно працювати в університетській літературній студії, де його обрали старостою.

По закінченні університету Василь працює в газеті «Черкаська правда», потім — у «Молоді Черкащини», власним кореспондентом «Робітничої газети». Як журналіст він сміливо втручався у різні сфери життя, різко критикував вияви бюрократизму, неухаги до трудівників, теплим словом відгукувався про добрих людей.

Перша книжка поезій В. Симоненка «Тиша і грім» побачила світ у 1962 році, другу книгу «Зелене тяжіння» опубліковано в 1964 році, вже після смерті поета, яка сталася 13 грудня 1963 року. Навіки зупинилося його молоде серце, що переболіло усіма людськими болями і кривдами. Та остання Симоненкова дорога не зупинилася біля його могили у Черкасах. Адже лишилася ще одна дорога, яка ніколи не зупиниться. Це дорога — у людське безсмертя, де буде звучати Симоненків заповіт.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

3. Теорія літератури

Ліричний герой — умовна дійова особа, внутрішній світ якої (думки, почуття, переживання) відображаються у ліриці. У переважній більшості ліричні вірші від першої особи, а тому часто ототожнюють автора і ліричного героя (ліричне «я»). Проте ці поняття не тотожні, бо, розповідаючи про себе, автор водночас розповідає про свій час, настрої і переживання свого покоління, тобто додає вимисел, найтипівіше, найістотніше з навколишнього середовища.

4. Ідейно-художній аналіз поезії В. Симоненка «Лебеді материнства»

4.1. Виразне читання поезії В. Симоненка «Лебеді материнства», прослуховування твору у музикальному виконанні (магнітофонний запис цієї пісні).

4.2. Матеріал для написання твору «Лебеді материнства» (1981)

Мати — найдорожча у світі істота. Їй несе людина болі й радощі, сумніви й успіхи, помилки й гріхи. З нею хочеться порадитись, поділитись турботами, покаятись їй у гріхах. І хіба може бути присутній при цій сповіді хтось третій? Бодай навіть брат, сестра, чи й батько? Ні — з матір'ю на самоті. Такою була для Василя мама, Ганна Федорівна Симоненко-Щербань, людина з широкою поетичною душею, закохана у народну пісню, передала все це синові, виховувала його за мудрими заповідями народної педагогіки. Природа наділила літературними здібностями і саму Ганну Федорівну. Був у неї зошит «Перлини поміж людей», куди збирала вона прислів'я, приказки у рідних Біївцях. Багато серед них придуманих матір'ю поета. І багаті вони на гумор і глибину думок, що тривожили її свідомість. Саме образ мами є основним у творі.

За збірку «Лебеді материнства» В. Симоненку присуджено Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка. Мелодійна основа вірша та мотив материнської любові настільки полонили композитора Андрій Пашкевича, що він поклав цей твір на музику.

4.3. *Тема:* відтворення материнського співу над колискою дитини, в якому висловлюється тривога жінки за долю сина, чистоту його душі.

4.4. *Ідея:* ушлякнення материнської любові, яка буде супроводжувати її дитину протягом життя; мати, як і Батьківщина, єдина, неповторна для кожної людини.

4.5. Основна думка.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

4.6. Жанр.

За формою це, власне, колискова пісня. Головне в поезії — побажання синові вирости справжньою людиною, вірним сином України. Мотив вірша — материнська тривога за долю її сина, перед яким відкривається дійсність, виповнена дива та любові, яку охороняють, «мавки чорноброві», та водночас постають і суворі реалії,— від них прагне вберегти дитину материнське серце. Та «приспані тривоги», «чуже поле» — неминучі, і протистояти їм може тільки людина з твердим переконанням, з органічним чуттям родової пам'яті, з великою волею бути самою собою.

4.7. Особливості назви поезії.

Назва поезії романтична. В. Симоненко знайшов проникливі яскраві образи, щоб передати силу любові до Батьківщини, до рідної української землі. Почуття патріотизму — найсвятіше почуття людини. Кожен з нас любить землю, де він народився, виріс, мову, вперше почуту з уст матері,

вулицю, на якій зростав. Любить сильно, щиро. А от знайти слова, щоб виразити свою любов,— важко.

В. Симоненко такі слова знайшов. Він зумів передати у «Лебедях материнства» й інтимність любові до рідної матері, й любов до прекрасної неньки нашої — України у простих, ширих словах.

4.8. Композиція.

Твір побудований як колискова, в якій матір, співаючи, мріє про щасливу долю своєї дитини: щасливе життя, гарну дружину, вірних друзів.

Він умовно ділиться на дві частини. У першій ми відчули материнську ласку й турботу про малого сина (він ще в колисці); у другій — йдеться мова про клопоти, які буде мати вже дитина дорослою людиною (і мавки чорноброві, і диво-наречені, і брати по духу). Але за сином «завжди будуть мандрувати очі материнські і білява хата».

4.9. Сюжет.

Починається вірш зі своєрідної розмови поета з сином про те, що він, підрісши, вирушить у життєву дорогу — з дорогою часто зв'язані зміни в людськiм житті.

Поет говорить про зустрічі, які чекають на сина на життєвих шляхах, про майбутнє кохання, друзів, дружину. Все, все може вибирати людина. І шляхи, якими піде. Та завжди з сином будуть «очі материнські і білява хата». Звернемо увагу на епітет «білява хата» — він не тільки передає традиційний білий колір хати, а й наче олюднює її, створює таке враження, неначе йдеться про живу істоту, людину.

Шлях, у який виряджає сина поет, сповнений тривоги і небезпек. Та сили юнакові, мужності надає рідна земля, любов до неї.

Завершується поезія «Лебеді материнства» крилатою фразою, що здається створеною не Симоненком менш як тридцять років тому, а в сиву давнину і самим народом,— стільки в ній геніальної простоти, мудрості, глибини почуття й думки:

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

4.7. Символічні образи поезії.

- 1) Мати — центральний в духовному Космосі українців починаючи з трипільської доби. В народному уявленні мати завжди ототожнювалася з Батьківщиною. Тому зрада їй вважалась непростимим гріхом, а втрата — катастрофою. Вибір іншої Батьківщини постійно осуджувався, оскільки призводив до самознищення нації.
- 2) Лебеді — завжди асоціювалися з вірністю, тому не випадково В. Симоненко звертається до них, пов'язуючи їх з материнством.
- 3) Національна символіка постає надійним оберегом українців, хоч би де вони опинилися, навіть якщо на чужину закинула їх доля:

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі...

- Тополя (у народних легендах) — це перевтілена дівчина (про це йдеться і в поемі Т. Шевченка «Тополя»)
- Верба — це дерево життя.

4.8. Римо-ритмічні особливості поезії.

Вірш нагадує коломійки. Симоненко звертається до двовіршового чотирнадцятискладового рядка, поступово переходячи до дванадцяти-та тринадцятискладового розміру.

4.9. Художні особливості вірша.

Поет вибирав із золотих розсипів рідної мови образні словосполучення (метафори, епітети, порівняння), вдихнув у них таку магічну силу, таку чарівність незвичайну, що й ми, читачі, проймаємося тим дивовижно казковим світом, своєрідним теплом, у якому виростає син.

Повтор:

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Епітети: «білява хата», «лебеді рожеві», «тихі зорі», «золоте сузір'я», «хмільні смеркання», «сиві очі».

Метафори: «мріють криками... лебеді», «темряву тривожили... півні», «танцювали лебеді», «заглядає в шибку казка», «лебеді... лоскотали марево», «...будуть мандрувати очі материнська і білява хата», «прийдуть верби і тополі», «стануть... листям затріпочуть... душу залоскочуть».

Порівняння: «лебеді, як мрії».

4.10. Опрацювання змісту поезії за питаннями.

- Як ви ставитеся до своєї мами? За що ви її любите і поважаєте? Чим ви їй зобов'язані?
- Чому сон дитини був казковим?
- Для чого малятам співають колискові?
- Про що співає мати дитині? Що мала на увазі жінка під «приспаними тривогами»?
- Яке значення для кожного із вас має батьківська хата?
- Що називається Батьківщиною? За яких умов людина вимушена залишити її?
- Що вам відомо про лебедів-птахів? Чому на ваш погляд, поезія має таку назву?
- В яку дорогу повинен вирушити син, коли виросте?
- Від чого застерігає мати свою дитину?
- Яке значення у творі приділяється символічним образам? Відповідь обгрунтуйте.

- Чи вважаєте ви себе вже дорослими? Чи готові долати життєві труднощі? Що для цього необхідно?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

- Колір лебедів у поезії:
 - білий; б) *рожевий*; в) сірий.
- Лебеді порівнюються з:
 - хмарами; б) чаклунством; в) *мріями*.
- Мати не пускала до хати гойдати колиску:
 - досаду*; б) смуток; в) лихо.
- Лебеді панували в хаті на стіні:
 - нід час темряви*; б) у будь-який час; в) тільки у дощову погоду.
- Коли син виросте, то він:
 - вирушить у дорогу*; б) відремонтує батьківську хату; в) змайструє млин.
- Мавки чорноброві чекатимуть від дорослого хлопця:
 - ніжності й любові*; б) уваги і грошей; в) багато позитивних емоцій.
- В житті, на думку В. Симоненка, кожна людина не може вибрати:
 - друга; б) дружину; в) *матір*.
- Останній рядок поезії має такий виклад:
 - «Вибрати не можна тільки Батьківщину»*;
 - «Та не можна рідну матір вибирати»*;
 - «Можна все на світі вибирати, сину...»*.
- Поезія В. Симоненка «Лебеді материнства» покладена на музику композитором:
 - М. Лисенком; б) П. Майбородою; в) *А. Пашкевичем*.
- «Лебеді материнства» за своєю будовою нагадують:
 - стрілецьку пісню; б) веснянку; в) *коломіїку*.
- Образ лебедів у творі асоціюється з:
 - мужністю; б) *вірністю*; в) ніжністю.
- У народних легендах верба, яка згадується у вірші, означає дерево:
 - життя*; б) добробуту; в) мужності і наполегливості.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Дослідіть, як у творі В. Симоненко зображує свою матір. Відповідаючи, посилайтесь на власні спостереження і факти з твору.
- Порівняйте вірш В. Симоненка з відомими вже вам колисковими. Зробіть висновки.

3. За яких умов до сина «прийдуть з України верби і тополі»? Якщо він:
 - а) буде кликати їх;
 - б) *впаде на чужому полі*;
 - в) не відцурається від рідної мови.

Картка № 2

1. Чому мати турбується про майбутнє своєї дитини? Яким вона його вбачає для сина? Відповідь обґрунтуйте.
2. Співставте два поняття — «мати» і «Батьківщина». Як вони пов'язані між собою? Свої міркування аргументуйте.
3. Поезія починається розмовою В. Симоненка з сином про те, що він, підрісши:
 - а) зобов'язаний допомагати своїй матері;
 - б) доглядатиме худобу;
 - в) *вирушить у життєву дорогу*.

Картка № 3

1. Прокоментуйте рядки з поезії В. Симоненка:

Можна вибрати друга і по духу брата,
та не можна рідну матір вибирати.

Свої міркування вмотивуйте.

2. Яким вбачає майбутнє поет для свого ліричного героя? Чи є цей герой самим автором? Відповідь обґрунтуйте.
3. Сили юнакові, мужності, коли той вирушить у життєву дорогу, надаватиме:
 - а) тополя;
 - б) *рідна земля*;
 - в) диво-наречена.

VI. Підсумок уроку

Без любові до Вітчизни немає справжньої людини. Любити Україну, жити для неї — це означає любити її людей, працювати на їх благо. Дбати про те, щоб передати їм світ, землю, кращими, як були до нас, щоб озера, ріки були чистими й повноводними, степи, гаї — буйними, зеленими, повітря — чистим. Такий наш гуманістичний обов'язок. Наші духовно багаті предки споконвіку думали про нас, а ми повинні думати про нащадків, як це ведеться з прадавніх літ у нашого народу. Берегти оту високу духовність, внутрішню красу доброти й самозреченість, характерну для українського народу.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять вірш В. Симоненка «Лебеді материнства», підготувати ідейно-художній аналіз його поезії «Ти знаєш, що ти — людина».

Урок № 50

**В. СИМОНЕНКО «ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ — ЛЮДИНА?»
ГРОМАДЯНСЬКИЙ МОТИВ У ПОЕЗІЇ**

Мета: продовжувати опрацьовувати поетичну спадщину В. Симоненка, зокрема визначити громадський мотив програмової поезії; розкрити її ідейну спрямованість; розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення, вміння висловлювати власні роздуми про сенс людського буття, патріотизм, почуття власної гідності і самодостатності; формувати кругозір, світогляд; виховувати патріотизм, гуманне ставлення до оточуючих, любов до рідної землі, почуття гордості за свою державу, відповідальність за майбутнє Батьківщини.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет В. Симоненка, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), аудіозапис поезії «Ти знаєш, що ти — людина?»

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання**

Міні-конкурс на кращого виконавця напам'ять поезії В. Симоненка «Лебеді материнства».

III. Актуалізація опорних знань**Літературний диктант «Життя і творчість В. Симоненка»**

- Хто назвав В. Симоненка «витязем молоді української поезії»? (*О. Гончар*)
- Про кого поет говорив, що «любив... читати історію та географію, а ще Шевченка та Горького»? Він був для Василя Андрійовича за батька. (*Дід Федір Трохимович*)
- Який фах отримав В. Симоненко після закінчення Київського університету? (*Журналіста*)
- Газета, в якій працює Василь Андрійович після закінчення університету. («*Черкаська правда*»)
- Назва і рік видання першої книжки поезії В. Симоненка. («*Тиша і грім*», 1962 р.)
- Жанр поезії «Лебеді материнства». (*Коліскова*)
- Символічні образи вірша «Лебеді материнства». (*Лебеді, тополі, верба*)
- Чого навчає мати сина, ліричного героя твору «Лебеді материнства»?

*(Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину)*

- Композитор, який поклав поезію «Лебеді материнства» на музику. (*А. Пашкевич*)
- Назва збірки, за яку Василю Андрійовичу присуджено Державну премію України ім. Т.Г. Шевченка. («*Лебеді материнства*»)
- Скільки років прожив поет? (*28 років*)
- Місцевість, де похований поет. (*Черкащина*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюються 1 бал.

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Жити. Творити. Світ береги.

Світити людині на цілі світи.

Холонуть зірки. Але чуйно і зірко

Лиш ти не холонь-бо, людинонько-зірко.

І. Драч

Людина — перша необхідна дорогоцінність і велике чудо.

Р. Гамзатов

1. Вступне слово вчителя

А чи замислювалися ви, хто ж така людина? Людина — найяскравіше створіння на Землі.

Homo sapiens — людина розумна. Саме властивість думати, мріяти, відчувати, творити робить людину унікальною.

Щирість, людяність, любов — ось ключі до серця кожної людини. Якщо ці почуття будуть панувати під час спілкування, діяльності, то ми досягнемо найвишого інтелектуального рівня.

Саме тоді нам відкриється справжнє людське серце — невичерпна криниця світлих почуттів. Поринувши в неї — забудеш про кривду, зло, брехню, будеш відчувати себе щасливим.

Ти — цілий світ. «На світі безліч таких, як я, але я, їй-богу, один», «Ми — це не безліч стандартних «я», а безліч всесвітів різних», — утверджував В. Симоненко в своїх творах.

2. Пояснення слова «людина». (Глумачний словник)

Людина, -и. ж. 1. Одиначне до люди. 1. // Будь-яка особа; кожний. // Людська постать. // Уживається у значенні одиниці ліку людей. 2. Особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. 3. Уживається у значенні особового чи неозначено-особового займенника. // Уживається у значенні узагальненого або займенникового звертання (часто з означенням).

3. Ідейно-художній аналіз поезії В. Симоненка

«*Ти знаєш, що ти — людина?*»

- 3.1. Звучить поезія «*Ти знаєш що ти — людина?*» в аудіозапису чи в майстерному виконанні вчителя.
- 3.2. Історія написання поезії.

Ставлення до людини як до гвинтика, яке принижувало людину, її гідність, убивало її творчий дух — це і змусило написати В. Симоненка вірш «Ти знаєш, що ти — людина?» Ця поезія належить його збірці «Земне тяжіння». Завдання кожної особистості, кожної людини — дати відповідь на питання, яке містить назва програмового вірша В. Симоненка.

3.3. Тема: роздуми письменника про швидкоплинність життя, протягом якого кожний повинен встигнути покохати, зробити добрі справи.

3.4. Ідея: заклик раціонально використовувати час, відведений на життя, поспішати жити.

3.5. Основна думка: людина — велике створення на землі, вмій з гордістю носити це ім'я, кожна людина неповторна.

3.6. Композиція.

Поезія починається з риторичних запитань, після чого В. Симоненко вмотивовано пояснює про смисл і призначення людини на землі, швидкоплинність її життя. Автор твору наголошує на тому, що людина повинна поспішати жити, робити добрі справи, залишаючи по собі слід.

Вірш складається з чотирьох куплетів, кожний з яких містить по п'ять рядків.

3.7. Проблематика твору.

- людина і суспільство (призначення людини на землі);
- індивідуальність кожної людини;
- швидкоплинність часу і життя.

3.8. Художні особливості поезії.

Повтори:

Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Риторичні запитання:

«Ти знаєш, що ти — людина?»
«Ти знаєш про це чи ні?»

Риторичний оклик: «Гляди ж не проспий!»

Епітети: «люди добрі, ласкаві, злі», «усмішка, мука єдина».

3.9. Ідейний зміст поезії.

Вірш «Ти знаєш, що ти — людина?» по-симоненківськи простий, доступний для учнів. Та за філософською наснаженістю, могутньою гуманістичною напругою він належить до найвищих досягнень не тільки поезії Василя Симоненка а й усієї нашої літератури. Таке, на перший погляд, звичне питання — «Ти знаєш, що ти — людина?» — має глибокий філософський підтекст. Ти знаєш, що ти — людина? Отже, ти повинен знати, що ти — не бездушний гвинтик. Що ти повинен мати право на свободу, на визначення своєї людської гідності, на можливість жити так, як ти хочеш, і, нарешті, право на щастя. А чи є в тебе все це?

Ти — цілий світ. Людина замислюється — а чи так я живу? Чи гідний я високого імені людини? Що треба зробити, аби залишити по собі добру пам'ять.

А сьогодні все — озера, гаї, степи — для тебе. Отож проживи життя гідно, достойно людини, передай нащадкам те, що дістав ти в спадок від пращурів.

Ось на такі роздуми наводить вірш, у якому на перший погляд нічого складного... І саме його простота й доступність і зумовлюють силу ідейно-художнього впливу твору на читача, змушують його переглянути своє ставлення до життя, до свого місця в ньому.

3.10. Обговорення змісту вірша. Бесіда за питаннями.

- До кого і з якою метою поет звертається у творі?
- Як В. Симоненко зображує людину?
- Чим стурбований поет?
- Чи стосується зміст поезії її автора?
- За що поважають людину в суспільстві?
- Які рядки повторюються у творі? Про що вони свідчать?
- Як, на вашу думку, поет поєднує у творі теперішнє і майбутнє людини?
- Які винагороди має людина в суспільстві?
- Яким ви вбачаєте особисте майбутнє?
- Над чим змушує замислитися кожного із вас твір В. Симоненка?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Звертаючись до читача, В. Симоненко в кожній людині вбачає:
а) *індивідуальність*; б) вміння писати поезії;
в) прагнення матеріально збагатитися.
2. У людини єдина (за поезією В. Симоненка):
а) думка; б) *усмішка і мука*; в) радість.
3. Люди, на думку поета, бувають:
а) щасливі і нещасливі; б) *добрі і злі*; в) вимогливі і жорстокі.
4. Чим багата людина на землі?
а) *Озерами, гаями, степами*; б) горами, морями, полонинами;
в) лісами, полями, луками.
5. Письменник у своєму зверненні наполягає на тому, щоб кожна людина:
а) *поспішала жити і кохати*; б) написала хоча б одну поезію;
в) була відповідальною перед суспільством;
6. В. Симоненко застерігає читача, щоб той:
а) боровся з розкрадачами державного майна;
б) *не проспав своє життя*; в) обрав вірний життєвий шлях.

7. Який рядок поезії повторюється двічі?
 - а) «І жити спішити треба...»; б) «очі твої — одні»;
 - в) «бо ти на землі — людина».
8. У своїй поезії В. Симоненко проголошує, що кожна людина повинна мати право на:
 - а) *свободу*; б) відпочинок; в) отримання приватного житла.
9. Автор поезії змушує людину замислитися над тим, що їй необхідно:
 - а) *залишити по собі добру пам'ять*; б) відстоювати інтереси суспільства;
 - в) розвиватися і вдосконалюватися.
10. Читач під впливом вірша намагається:
 - а) надати допомогу всім, хто її потребує; б) розпочати пошуки щастя;
 - в) *переглянути своє ставлення до життя*.
11. «Ти знаєш, що ти — людина?» Симоненка виходить до збірки:
 - а) «Тиша і грім»; б) «*Земне тяжіння*»; в) «Поезії».
12. Автор у творі зазначає, що завтра на цій землі:
 - а) «Кохати спішити треба»; б) «*Інші ходитимуть люди*»;
 - в) «І жити спішити треба».

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що кожна людина — неповторна, індивідуальна. Відповідаючи, посилайтеся на власний життєвий досвід і зміст твору.
2. Вмотивуйте, чому В. Симоненко наполягає на тому, щоб кожна людина поспішала жити? Чи маєте ви досягнення, будь-які позитивні результати за прожитий час? Якщо так, то які?
3. Як автор характеризує очі читача? Вони у нього:
 - а) *одні*; б) мудрі; в) блакитні.

Картка № 2

1. Які риси характеру ви найбільше цінуєте в людині? Власну думку вмотивуйте.
2. Що мав на увазі В. Симоненко, зазначаючи у своїй поезії про людей? Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Для того щоб гідно прожити, В. Симоненко у своєму вірші застерігає читача від:
 - а) необачності і ліні; б) *можливості проспати*;
 - в) жорстокості і байдужості.

Картка № 3

1. Дослідіть, як В. Симоненко у творі акцентує увагу на тому, що людина — господар на землі? В чому це виявляється? Обґрунтуйте авторську поезію щодо цього.
2. Чим людина відрізняється від інших живих істот на землі? В чому, на думку В. Симоненка, полягає призначення кожної людини? Своє міркування вмотивуйте.

3. Поезія В. Симоненка складається з... куплетів:

а) п'яти; б) трьох; в) семи.

VII. Підсумок уроку

В. Симоненко у творі «Ти знаєш, що ти — людина?» переймається щирим занепокоєнням за долю кожної людини, прагненням, щоб вона відчула власну гідність, власну значимість на цьому світі. Автор підкреслив, наголосив на цьому, примусив читача замислитись над собою, над своїм місцем у житті, над своїм правом на щастя.

Ця поезія спонукає до роздумів про кожного з нас: які ми є, чи відповідаємо тим критеріям людяності, які утворює своєю поезією В. Симоненко. Треба гідно прожити життя, лишити добрий слід на землі. Бо призначення людини — творити добро, жити відповідно до законів людської моралі. Про це нагадає нам Василь Андрійович Симоненко.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять поезію В. Симоненка «Ти знаєш, що ти — людина?». Підготуватися до ідейно-художнього аналізу твору письменника «Гей, нові Колумби й Магеллани».

Урок № 51

V. СИМОНЕНКО «ГЕЙ, НОВІ КОЛУМБИ Й МАГЕЛАНИ»

Мета: проаналізувати програмову поезію В. Симоненка, звертаючи увагу на її ідейно-художній зміст, тематичну спрямованість, жанр та особливості композиції; розвивати уяву та логічне мислення, пам'ять, увагу, культуру зв'язного мовлення, вміння грамотно висловлювати свої думки, спостереження, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани до творчості В. Симоненка, активну життєву позицію та прагнення до максимальної самореалізації.

Тип уроку: засвоєння знань і формування умінь.

Обладнання: портрет В. Симоненка, виставка його книжок, тлумачний словник, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

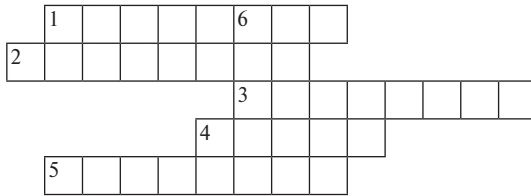
I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Опитування учнів щодо знання поезії «Ти знаєш, що ти — людина?» напам'ять.

III. Актуалізація опорних знань

Розгадування кросворду «Життя і творчість В. Симоненка»

По горизонталі: **1.** З чим асоціюється образ лебедів з твору В. Симоненка «Лебеді материнства»? (*Вірність*) **2.** Композитор, який поклав твір В. Симоненка «Лебеді материнства на музику». (*А. Пашкевич*) **3.** Що наче випромінював дід Федір Трохимович для свого онука Василя? (*Мудрість*) **4.** Основним призначенням людини на землі, на думку В. Симоненка, яку він висловлював у поезії «Ти знаєш, що ти людина?» — це творити... (*Добро*) **5.** За збірку «Лебеді материнства» В. Симоненко присуджено Державну премію України ім. ... (*Шевченка*)

По вертикалі: **6.** Псевдонім письменника. (*Симон*)

2. Бесіда за питаннями

- В чому виявляється одночасна любов В. Симоненка до своєї матері і матері-Батьківщини?
- Через що В. Симоненко вважає поезію — прекрасною мудрістю?
- Для чого Василь Андрійович у свої твори вводить образи-символи? Відповідь обґрунтуйте, наводячи приклади.
- Якою хоче бачити В. Симоненко людину? Що радить поет кожному із вас у творі «Ти знаєш, що ти — людина?»?
- Над чим змушує задуматися поезія Василя Андрійовича «Ти знаєш, що ти — людина?»?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Тільки тим історія належить,
Хто сьогодні бореться й живе.*

В. Симоненко

1. Додатковий матеріал про Х. Колумба, Ф. Магеллана

1.1. Христофор Колумб (29.10.1451 (7) — 20.05.1506). *Колумб* — лат. *Columbus*; італ. *Colombo*; іспан. *Colón*. Видатний мореплавець епохи великих географічних відкриттів. Шукаючи шлях до Індії, Колумб здійснив кілька плавань через Атлантичний океан. Про дитячі та юнацькі роки Колумба не збереглося відповідних даних.

У 1476–1485 рр. Колумб жив у Португалії, брав участь у португальських морських експедиціях.

1484 р. Колумб подав португальській королеві проект морської експедиції через Атлантичний океан з метою досягти берегів Азії. Вважають, що основою цього проекту було переконання Колумба в кулястості Землі (тоді ще не загально визначене). Проект було відхилено, і в 1485 р. Колумб переїхав до Іспанії, де продовжував домагатися здійснення своєї мети. Лише у 1492 році королівська влада Іспанії, сподіваючись загарбати колонії, схвалила організацію експедиції Колумба.

Продовжуючи подорож, Колумб відкрив острови Куба і Гаїті, де заснував колонію, Малі Антилські острови, Пуерто-Ріко, Ямаїку; Америку (12 жовтня 1492 — офіційна дата відкриття).

Під час всіх експедицій Колумб виявив себе не тільки як пристрасний шукач нових земель, але й як колонізатор. Помер Колумб у Вальядоліді (Іспанія).

1.2. Ферман Магеллан (близько 1480 — 27.04.1521) — мореплавець, організатор і учасник першої навколосвітньої подорожі. Народився у селі Соброза (Португалія) у збідній дворянській родині.

У 1505–1511 рр. брав участь у португальських завоюваннях в Індії на півострові Малакка, островах Суматра, Ява, Молункських, у Мозамбіку.

У 1517 р. Магеллан емігрував до Іспанії. В жовтні 1520 р. експедиція Магеллана, обігнувши Південну Америку, відкрила протоку (згодом названу Магеллановою) і вийшла в океан, який було названо Тихим. У квітні 1521 кораблі Магеллана досягли Маріанських, а потім і Філіппінських островів. У сутичці з тубільцями Магеллан був убитий. Ця подорож підтвердила наявність єдиного світового океану і була одним із доказів кулястості Землі.

2. Ідейно-художній зміст вірша В. Симоненка

«Гей, нові Колумби й Магеллани»

2.1. Виразне читання програмової поезії.

2.2. *Тема:* звернення письменника до молоді, щоб вони вирушали у мандри і відкривали нове, ніким ще невідоме, цікаве, захоплююче.

2.3. *Ідея:* смисл життя людини — пошуки, мандри, прагнення самоствердитися; заперечення байдужості, пасивності.

2.4. *Основна думка:* створення руху вперед, романтичного пориву, пошуку відкриттів і самовідкриттів.

2.5. Композиція.

Поезія складається з шести куплетів по чотири рядки.

Твір починається із звернення до нових Колумбів і Магелланів з пропозицією продовжити відкривати цікаве, незвідане в житті. Протягом поезії автор висловлює думку про прагнення кожної людини жити активно, на благо рідного краю, народу.

Наприкінці поезії В. Симоненко засуджує байдужість і пропонує їй «шкварити... на вогні».

2.6. Художні засоби.

Звертання: «Гей, нові Колумби й Магеллани», «Кораблі!..», «Україно!..», «Друзі!..».

Риторичні оклики:

«Напнемо вітрила наших мрій!»
 «Кораблі! Шикуйтеся до походу!»
 «Мрійництво! Жаго моя! Живи!»
 «Відкривай духовні острови!»
 «Нидіє на якорі душа!»
 «Півень землю всю не розгребе!»
 «Шкварити байдужість на вогні!»

Риторичні запитання:

«Хто сказав, що все уже відкрито?
 Нашо ж ми народжені тоді?»
 «Як нам помістити у корито
 Наші сподівання молоді?»

Метафори: «кличуть ... у мандри океани», «бухту ... облизує прибіій», «сподівання помістити», «нидіє... душа», «б'ються груди», «вітер... не остудить».

Епітети: «молоді сподівання», «рідний народ», «духовні острови», «вітри тужаві».

Тавтологія: «відкрито вже відкрито».

2.7. Обговорення змісту вірша. Бесіда за питаннями.

- Що вам відомо про Колумба і Магеллана? Чому автор згадує їх у творі? Які сучасні дослідження вам відомі?
- Чому для В. Симоненка дуже важливо, щоб мрії стали реальністю? Чи любляєте ви мріяти, фантазувати? Про що саме?
- Що мав на увазі Василь Андрійович, порівнюючи душу з іржавим якорем?
- З чим пов'язано те, що автор у творі закликає молодь до активних дій, не зупинятися на місці?
- Від чого, на вашу думку і думку В. Симоненка, залежить здійснення мрій, бажань людини?
- Як, на ваш погляд, ставиться поет до помилок, яких припускається людина?
- Через що В. Симоненко негативно ставиться до байдужості як риси характеру? Висловіть власні міркування з цього приводу.
- Чи готові ви вирушити у подорож? Що для цього необхідно?
- Чому вчить вас ця поезія?

VI. Перевірка знань учнів, отриманих на уроці

1. Проведення тестового опитування

1. У мандри молодь кличуть:

- а) океани; б) гори; в) полонини.

2. В. Симоненко назвав бухту у творі місцем:
а) роздумів; б) *спокою*; в) хвилювань.
3. До кого звертається поет із закликом вирушити у подорож?
а) Магеллана; б) вчених-дослідників; в) *молоді*.
4. Де пропонує автор поезії «відкривати духовні острови»?
а) На вершинах гір; б) *в океані рідного народу*;
в) під час перегляду художніх фільмів.
5. Яким транспортом буде користуватися ліричний герой під час подорожі?
а) Літаком; б) *кораблем*; в) потягом.
6. Доки буде жити герой твору? Доти:
а) вистачить сил і мужності; б) це буде необхідно;
в) *відкриватиме цікаве, незвідане на рідній землі*.
7. В. Симоненко засуджує в людині:
а) *байдужість*; б) улесливість; в) надмірну емоційність.
8. Подорожуючи, Христофор Колумб, який згадується у вірші, відкрив:
а) Індію; б) Португалію; в) *Америку*.
9. Автор прагне позбавити від мулу:
а) людські душі; б) *якорі іржаві*; в) народну мову.
10. Якій свійський птах «землю всю не розгребе»?
а) Індик; б) гусь; в) *півень*.
11. Питання, з яким спочатку звертається В. Симоненко у творі до читача?
а) *«Хто сказав, що все уже відкрито?»*
б) *«Нащо ж мені народжені тоді?»*
в) *«Наші сподівання молоді?»*
12. Острови Кубу і Гаїті відкрив:
а) Ф. Магеллан; б) *Х. Колумб*;
в) невідомий мореплавець.

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Виразіть захоплення, передайте свої почуття від прочитаної поезії В. Симоненка. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору, а також враховуйте власні емоційні враження.
2. Обґрунтуйте, в чому поет вбачає смисл життя кожної людини? Про що він мріє?
3. Куди автор твору «Гей, нові Колумби й Магеллани...» намагався помістити «сподівання молоді»?
а) У скриню; б) *у корито*;
в) на крила великого літака.

Картка № 2

1. Прокоментуйте, про що свідчать рядки поезії:

В океані рідного народу
Відкривай духовні острови!

Свої думки вмотивуйте.

2. Яким, на ваш погляд, бачить В. Симоненко майбутніх Колумбів і Магелланів? Обґрунтуйте, чим викликані ці міркування?
3. На честь Ф. Магеллана названо:
 - а) острів; б) *протоку*; в) рівнину.

Картка № 3

1. Доведіть, що вірш В. Симоненка «Гей, нові Колумби й Магеллани» — це ствердження ідеї руху вперед, пошуку, відкриттів і самовідкриттів. Відповідь обґрунтуйте.
2. З якою метою автор звернувся у своїй поезії до видатних мореплавців епохи великих географічних відкриттів. Свої думки вмотивуйте.
3. Який художній засіб використав В. Симоненко у рядку поезії: «Жоден вітер сонця не остудить»:
 - а) епітет; б) порівняння; в) *метафору*.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

1. Проаналізувати поезію В. Симоненка «Перехожий».
2. Скласти характеристику образу Перехожого.

Урок № 52**В. СИМОНЕНКО «ПЕРЕХОЖИЙ».****ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ Й НАТОВПУ**

Мета: розкрити алегоричний зміст вірша В. Симоненка «Перехожий», з'ясувати художні особливості поезії, її ідейно-тематичне спрямування; розвивати вміння грамотно висловлювати власні роздуми про сенс людського буття, робити висновки, узагальнення, брати участь у дискусії; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття поваги, любові до людини, суспільства; прищеплювати інтерес до результатів власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет В. Симоненка, Л. Костенко; книжкова виставка поетичних творів письменника, фотоматеріали А. Ткаченка про В. Симоненка, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), тлумачний словник.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Вікторина «Пізнай твір В. Симоненка»

Хто сказав, що все уже відкрито?

Нащо ми народжені тоді?

(«Гей, нові Колумби й Магеллани...»)

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,

Виростуть з тобою приспані тривоги.

(«Лебеді материнства»)

Інші ходитимуть люди,

Інші кохатимуть люди —

Добрі, ласкаві й злі.

(«Ти знаєш, що ти — людина?»)

І якщо впадеш ти на чужому полі,

Прийдуть з України верби і тополі...

(«Лебеді материнства»)

Хто сміявся — вони хапали

І нагайками шмагали,

Так що в царстві тому скрізь

Вистачало плачу й сліз...

(«Цар Плаксії та Лоскотон»)

Я почув про ваше горе.

Є чудна одна земля —

Кожен робить там, що схоче...

Я відправляю всіх туди.

(«Подорож у країну Навпаки»)

І жити спішити треба,

Кохати спішити треба —

Гляди ж не проспи!

(«Ти занєш, що ти — людина?»)

А якщо відкрию вже відкритє,—

Друзі! Ви підкажете мені...

(«Гей, нові Колумби і Магеллани»)

Розізлився Невмивака,

Що зірвалася атака,

І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових.

(«Подорож у країну Навпаки»)

Сам же він живе й понині,
Дітям носить ширий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

(«Цар Плаксій та Лоскотон»)

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

(«Лебеді материнства»)

А він знову йшов.
І дивився прямо,
І знову
Натхненно творив ходу!

(«Перехожий»)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

*Його твори, сповнені любові до народу,
до його багатотраждальної історії, вчать добру і милосердю...
захоплюють щирістю і мужністю, ліризмом і ніжністю.*

О. Гончар

*Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.*

Л. Костенко

1. Пояснення слова «перехожий» (Тлумачний словник)

Перехожий, -а, -е. 1. Який іде, переходить з одного місця в інше, перебуває де-небудь під час переходу чи подорожування. // Який, переходячи з місця на місце, просить милостиню, або йде на богомилля. 2. У значенні ім. перехожий, -жого, ч.; перехожі, -жої; ж. Людина, що, переходячи повз когось, через щось, іде куди-небудь у якому-небудь напрямку.

2. Ідейно-художній аналіз поезії В. Симоненка «Перехожий»

2.1. Виразне читання вірша.

2.2. Історія написання твору.

Поезія присвячена Л. Костенко. Вперше вірш був надрукований із присвятою в газеті «Літературна Україна» від 26 лютого 1963 року.

- 2.3. *Тема*: зображення різного ставлення людей до перехожого (індивідуальність), який, ідучи, раптово спіткнувся.
- 2.4. *Ідея*: уславлення співчуття, розуміння горя іншого; засудження жорстокості, ненависті, заздрості, зла.
- 2.5. *Основна думка*: в суспільстві завжди є люди, які співчують чужому горю або, навпаки, насолоджуються, злорадствують тоді, коли хтось раптово спіткнувся, з кимось трапилось лихо.
- 2.6. Проблематика:
- сенс людського буття;
 - патріотизм;
 - власна гідність і самодостатність.

2.7. Особливості назви твору. Алгоричність образу перехожого.

В образі «перехожого» уособлено ідеал людини, що цілеспрямовано простеє до мети, викликаючи захоплення, а часом і заздрість та ехидство, надто ж коли «спіткнеться» на очах натовпу. Симоненків ліричний герой — земний, він ходить між людьми, і, незважаючи на те що його «натхненної ходи» ніхто не бачить (помічають лише тоді, коли «спіткнувся чоловік»), він і далі творить її в ім'я майбутнього, в ім'я руху і поступу.

2.8. Художні засоби в поезії.

Риторичні оклики:

«Як він ішов!»

«З шаленою радістю на виду!»

«З гімном вулканним без музики й слів!»

«Натхненно творив ходу!»

Риторичні запитання: «Що там?»

Метафори: «струменіла дорога», «далеч... текла», «співали ноги», «тиша музику берегла»; «планети грядуть на орбіті».

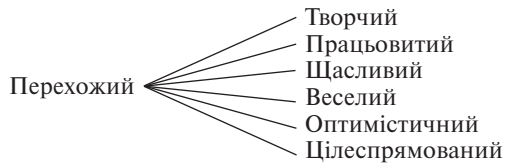
Епітети: «жадібні очі», «шалена радість, щастя», «сміхом гарячим», «полускана земля», «співчувати убого», «чужа біда».

Повтори: «Як він ішов!», «З шаленою...», «І ніхто...»

2.9. Обговорення змісту поезії. Бесіда за питаннями.

- Що вам відомо про Л. Костенко? Назвіть її твори. Чим вони запам'яталися, чим вразили вас?
- Яку людину, на ваш погляд, шанують у суспільстві?
- Дайте визначення гімну. Хто був автором гімну України? Як було створено хвалебну пісню?
- опишіть ходу ліричного героя. Що письменник намагався в ній підкреслити?
- Чому оточуючі не помічали перехожого аж доти, поки він не спіткнувся?
- Як ви можете стисло охарактеризувати героя поезії? Чим він відрізнявся від інших людей?

- Чи приємно контактувати з такою людиною, як перехожий? Відповідь обґрунтуйте.
 - Про що свідчить ставлення суспільства до ліричного героя? Як воно реагує на лихо людини?
 - Чому перехожий незважаючи ні на що продовжує ходу?
 - Як ви ставитеся до чужого горя? Чому необхідно бути милосердним?
 - Для чого в поезії тричі повторюється рядок «Як він йшов»?
- 2.10. Складіть інформаційне гроно, характеризуючи ліричного героя твору В. Симоненка «Перехожий».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Коли ліричний герой йшов, то дорога:
 - а) палала; б) *струменіла*; в) ставала широкою.
2. Які відчуття охоплювали перехожого під час власної ходи? Він був:
 - а) надто впевненим у своїх діях; б) схвильований і розсіяний; в) *зачарований світом*.
3. Поезія В. Симоненка «Перехожий» присвячена:
 - а) Б. Олійнику; б) О. Гончару; в) *Л. Костенко*.
4. Під час подорожі ліричний герой:
 - а) *спіткнувся*; б) зустрівся з друзями; в) дав жебракові милостиню.
5. За що люди докоряли перехожому? Бо він:
 - а) *не дивився під ноги, коли йшов*; б) ні з ким не вітався; в) голосно розмовляв на вулиці.
6. Люди з натовпу «пограли словами», наче у:
 - а) баскетбол; б) *футбол*; в) хокей.
7. Яка риса характеру не притаманна ліричному герою твору?
 - а) Цілеспрямованість; б) впевненість у собі; в) *надмірність*.
8. Ноги у подорожуючого:
 - а) почервоніли; б) боліли; в) *співали*.
9. Ліричний герой в результаті сприйняття ним оточуючого світу був:
 - а) збентежений; б) схвильований; в) *зачарований*.
10. Гімн у творі названо:
 - а) хвалебним; б) *вулканним*; в) реактивним.
11. Подорожуючий власну ходу творив:
 - а) *натхненно*; б) творчо; в) з великою піднесеністю.

12. Коли спіткнувся перехожий, то окремі люди з натовпу йому:
а) порадили звернутись до медичної установи; б) *співчували*;
в) надали першу медичну допомогу.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Охарактеризуйте натовп, який відобразив у своїй поезії В. Симоненко. Висловіть власну думку стосовно ставлення сучасного суспільства до окремої людини.
- Чому, на вашу думку, В. Симоненко присвятив поезію «Перехожий» Л. Костенко? Що єднає поетесу і перехожого? Свої думки обґрунтуйте.
- Якими були очі у ліричного героя на початку твору?
а) В пилюці; б) веселими; в) *жадібними*.

Картка № 2

- Дослідіть, як люди ставляться до перехожого, коли той спіткнувся? Чим це зумовлено? Відповідаючи, посилайтесь на зміст твору.
- Як сам поет ставиться до перехожого? Поміркуйте, перехожий — це В. Симоненко?
- Що сказали люди, коли побачили перехожого, який спіткнувся?
а) «Молодий чоловік, Вам допомогти?»;
б) *«Треба дивитись ото під ноги»*;
в) «Нічого було ворон рахувати».

Картка № 3

- Доведіть, посилаючись на текст твору і власний досвід, що суспільство по-різному ставиться до поведінки, вчинків тієї чи іншої людини.
- Чи траплялася з вами ситуація, подібна до героя твору? Надайте власну оцінку їй.
- Рядок поезії, який тричі повторюється:
а) «Натхненно творив ходу!»; б) «Струменіла дорога...»;
в) *«Як він ішов!»*

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати міні-повідомлення про життєвий і творчий шлях А. Малишка; творче завдання: заповніть графі таблиці (додається) іменами героїв художніх творів, які вам відомі, зазначаючи автора і назву твору.

Співчутливі	Байдужі	Злі

Урок № 53**А. МАЛИШКО — ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТ.****«ПІСНЯ ПРО РУШНИК»**

Мета: ознайомити школярів з відомим українським поетом А. Малишком (його життєвим і творчим шляхом); охарактеризувати його пісенну творчість; проаналізувати твір поета «Пісня про рушник»; розвивати вміння виразно і вдумливо читати поезії, визначати і коментувати основні її мотиви, аргументовано висловлювати власні роздуми; виховувати почуття любові, пошани до творчості А. Малишка, шанобливе ставлення до рідної матінки.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет А. Малишка, бібліотечка його творів, грамзапис пісень на слова поета; виставка вишиваних рушників; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями**

- Що називається піснею? (*Пісня — словесно-музичний твір або ліро-епічного характеру, мелодійний за своїм інтонаційним малюнком і призначений для співу*)
- Які пісні бувають? (*Календарно-обрядові, родинно-побутові, соціально-побутові*)
- Назвіть відомі вам літературні пісні та їх авторів.
- На які види розподіляються пісні? (*Народні, літературні*)
- Назвіть композиторів, які поклали слова поезій на музику? (*Платон і Георгій Майборода, О. Білаш, П. Козацький, Л. Ревуцький, А. Штогаренко, М. Вериківський, С. Козак, Ю. Мейтус, Ф. Надененко та інші*)
- Чому вважають, що пісня — душа українського народу, що в ній — вся історія рідного краю?
- Для чого призначений рушник? Які народні обряди пов'язані з ним?

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу**

*Розкопаю гору та посію рожу,
Для людського щастя — слово дам сторожу,
Пагініці зрощу я в щирому привіті.
А для чого ж, брате, існувати в світі?*

А. Малишко

1. Життєвий і творчий шлях А. Малишка. Матеріал для вчителя

АНДРІЙ САМІЙЛОВИЧ МАЛИШКО

(14.11.1912 — 17.02.1970)

У південно-західній частині селища Обухів, що на Київщині, у невеличкій садибі з діда-прадіда мешкають Малишки. Вони ніколи не були кріпаками, а належали до козацького стану. В околиці їх знають як вправних чоботарів. Чоботарським ремеслом прославився дід Микита і три його сини — Микита, Самійло та Гнат. Вони шили чоботи собі, на замовлення і на продаж.

Сім'я Самійла Малишка, в якій народився майбутній поет, була великою: батько з матір'ю, бабуса і одинадцятьоро дітей. Клаптик землі, який дістався у спадок Самійлові Микитовичу, та незначні доходи сільського шевця не завжди могли прогодувати сім'ю. Тому інколи доводилось йому йти на заробітки в каховські степи, у далеку Таврію. А був Самійло Малишко кремезний, суворий, мовчазний, з пишними козацькими вусами, чим нагадував Андрієві козака Мамаю.

Із особливою ніжністю згадував письменник свою матір, Івгу Остапівну, по-вуличному Базилиху: «Як живу, бачу я свою матір Івгу-Базилиху — сині, задумливі і повні живого народного розуму очі. Вечорами, сидючи біля куделі, вона співала тихенько і протяжно, і ці пісні врзались мені в пам'ять на все життя» Мати поета була родом з бідної селянської сім'ї, де шматок хліба заробляли і дорослі, й діти. У ніяких школах вона не вчилась, зате природа наділила її гострим розумом, чудовою пам'яттю і добротою. Любила Івга Остапівна і гарно вдягнутися: мала декілька вишитих сорочок, намисто і навіть срібний хрестик, який цінувала як найбільший скарб. Пізніше часто бувала в письменницькому товаристві, серед друзів сина, але своїм розумом не поступалася ні перед ким. Мати для Михайлика була ідеалом людини. Вона була й джерелом його творчого натхнення.

Із спогадів друзів дитинства, родичів постає хлопчик невисокого росту, міцної будови, з темно-русим волоссям, з правильним овалом обличчя, високим чолом і «монгольськими очима». Читати навчився рано від старших братів Василя і Петра (Андрій був третім сином у сім'ї). Коли виповнилося йому вісім років, разом з іншими однолітками пішов у перший клас. З домашнього полотна мама зшила синові торбинку, в якій носив книжки. А в другому класі на цій торбинці друкованими літерами написав своє ім'я і прізвище. По імені й прізвищу звали його лише вчителі, а для всіх інших він був Дуся, Дусик Базелик. На уроках любив пустувати, але коли вчитель щось раптом запитував, то відповідав правильно. Траплялося й таке, що інколи не знав відповіді на запитання. Для хлопця це був великий сором. Він страшенно переживав, навіть відмовлявся від обіду і тримався відлюдкувато аж до наступного дня. У кінці

навчального року діти здавали свої книжки. Андрійкові підручники, як згадує сестра Галя, завжди були чистенькі й охайні, і кожен учень хотів їх потім одержати.

Дитинство поета нічим не відрізнялося від життя інших сільських хлопчиків. Зимою до школи, а влітку — торбинка з цибулинкою, окраець хліба, попереду корова з телям — і на пасовище.

Любов до книги передав Андрієві дядько Микита, якого прозивали «чорнокнижником» і який довгенько засиджувався над Шевченковим «Кобзарем». Тільки-но Малишко навчився писати, як відразу почав піддавати «обробці» мамині пісні. Дуже йому не хотілося, щоб у них був сумний кінець. «Чорний ворон опівночі виклював козацькі очі», — закінчила співати ненька. Хлопчик переробив пісню на свій лад: «Чорний ворон опівночі не клює козацькі очі». Навіть батько здивувався: «Ти послухай, стара, що він ото вигадусь. Ну й чудна, їй-богу, дитина!» Так починалося Малишкове віршування.

Кажуть літературознавці, що його поезія пісенна. А чи не в дитинстві її витоки? Від старенького брата Василя ще зовсім малим Андрій навчився грати на гармонії. Василь брав його з собою навіть на весільні гуляння. А коли підріс, то підміняв у весільних музик бубнаря, іноді довіряли йому на якусь годину замінити й основного гармоніста. Отут-то і вбирала Малишкова пам'ять народний пісенний розмай. А коли Андрій з Василем починали співати, то не можна було не заслухатись...

Андрій Малишко видав понад сорок книг, створив понад сто пісень, до яких іноді й сам писав музику. Любив поливати сад, від порога й до воріт насіяв чорнобривців, любив життя... Він і зараз живе в своїх задушевних поезіях і піснях, які стали справжніми мистецькими шедеврами.

2. Опрацювання твору А. Малишка «Пісня про рушник»

2.1. Прослуховування пісні у грамзапису.

2.2. Історія написання «Пісні про рушник».

Найкращою з-поміж Малишкових пісень, а може, й найпопулярнішою, в повному розумінні слова народною піснею, якій судилося довгі роки життя, є «Пісня про рушник». Пісня перекладена тридцятьма п'ятьма мовами світу. Вірш «Пісня про рушник» вміщений у збірці «Серце моєї матері» (1959).

Написана пісня у 1959 року до кінофільму «Літа молоді». Композитор П. Майборода написав музику до вірша поета.

Створена ця пісня на міцній народній основі. З народної творчості взято й сам рушник вишиваний.

2.3. Тема: оспівування любові до матері, її ширих почуттів до своєї дитини.

Тема матері — одна з наскрізних у поезії А. Малишка. Усе найдорожче, найрідніше, найсвятіше у нього пов'язане з образом матері. Бо з раннього

дитинства узяв він у серце образ рідної матінки, Івги Базилихи, яка навчила його добру, красі, любові до людей. Її образ зливається в поезії Андрія Малишка з іншим найдорожчим образом — рідної Батьківщини. Завжди, коли поет пише про те, що найближче його серцю, він згадує матір.

«Вкраїно моя», «мати», «Сиділа мати, ніби груша дика», «Мамо, я хочу поговорити з вами», поема «Сини», ще багато-багато найкращих поетичних творів... Ця данина подяки й любові народного поета священній пам'яті Матері.

Та з-поміж цих скарбів виділяється «Пісня про рушник», сповнена чаруючої ніжності й простоти, задушевності й безмежної любові.

«Пісня про рушник» — це пісня про матір. Образ матері — один із центральних у творчості Малишка. Передусім це образ конкретної людини, що знала безліч пісень, чудово їх виконувала і передала своєму синові «песен дивный дар», — говорив М. Рильський.

2.4. Ідея: ушлявлення шанобливого ставлення до матері-святині.

2.5. Основна думка: материнський рушник для її дитини — щастя, доля, любов.

2.6. Жанр: пісня.

2.7. Композиція.

Пісня невелика за розміром. І слів про матір, власне, сказано зовсім небагато. Але образ її — виразний, яскравий, зігрітий синівським почуттям.

«Пісня про рушник» сприймається як монолог сина, який знаходить найніжніші слова, щоб подякувати любій матусі за її турботи, вірну любов і ласку.

Твір складається з шести куплетів, з яких три — по 4 рядки, а решта — по 2. Всі вони перемежуються. Як у пісенному жанрі, спочатку співається куплет пісні (4 рядки), а потім приспів (2 рядки), і так тричі.

2.8. Ідейно-художній зміст пісні.

Ліричний герой з великою теплотою згадує рідну матір, її безсонні ночі над колискою сина, її намагання прилучити дитину до всього прекрасного, людяного, її сокровенне бажання бачити свою дитину щасливою, не обійденою долею. Ненька дарує синові рушник, вишиваний як символ життєвої дороги, на якому оживає «і дитинство, й розлука, й материнська любов». Так А. Малишко поглиблює образ рушника, запозичений з народної творчості. Проте головним у поезії є образ найближчої і найсвятішої для кожної людини — образ матері. Її серце сповнене безмежної любові до дитини, і цю рису душі поет передає економними, але надзвичайно місткими деталями: незрадлива ласкава усмішка, бо матір уміє і прощати, і наставляти, і жаліти; засмучені очі, бо рідна ненька відриває від свого серця дитину, посилає її у широкий і бентежний світ, «в дорогу далеку», на якій будуть і радість, і смуток, і печаль.

Світлому, радісному, хоча й пройнятому сумом розлуки звучанню пісні відповідає й сонячний, прекрасний пейзаж. Через картини природи

розкриваються почуття материнської та синівської любові. Росяниста доріжка, зелені луки, солов'їні гаї, тихий шелест трав, щебетання дібров — усе це прикмети прекрасного сонячного весняного ранку, бо ще до зорі рушає син у дорогу — створюють відповідний ліричний настрій, викликають у слухача спогади про його дитинство, його шляхи, його долю і, звичайно, про його матір.

2.9. Популярність твору, його зв'язок з народною творчістю.

«Пісня про рушник» у народі популярна, оскільки вона бентежить, хвилює кожного. І ще тому, що вона проста, задушевна, що в ній знаходимо картини й образи, знайомі з народних пісень. І рушник вишиваний, і дорога далека, і щастя-доля, і зелені луки — усе це взято із щедрого арсеналу народної творчості, перетоплене в серці поета, збагачене його власними образами (щебетання дібров, солов'їні гаї, незрадлива усмішка) і тому привертає нашу увагу, бентежить, радує, сповнює передчуттям далеких доріг і безмежної вдячності до найдорожчої нам людини — рідної матері.

2.10. Художні засоби пісні.

Звертання: «Рідна мати моя».

Епітети: «далека дорога», «засмучені очі», «незрадлива, вірна усмішка», «тихий шелест трав».

Повтори:

«І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала».
«І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої».
«І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов».

Метафори: «цвіте... доріжка», «шелест трав», «щебетання дібров», «оживе... і дитинство, й розлука, і вірна любов».

Порівняння: «...той рушник простелю, наче долю...».

2.11. Опрацювання ідейного змісту пісні. Бесіда за питаннями.

- Яке символічне значення приділялося рушникові в житті людей?
- Для чого мати, коли син вирушав у дорогу, давала йому рушник?
- Чому рушники прикрашали різноманітними вишивками? Що вони символізували?
- Опишіть почуття ліричного героя твору. Про що вони свідчать?
- Що хотів бачити герой на материнському рушникові? Як про це зазначено у творі?

(«Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луки, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої»)

- Чи можна вважати рушник відображенням життя людини, її світогляду, віри? Якщо так, то з чим це пов'язано? Відповідь вмотивуйте.
- Про яку далеку дорогу говорить А. Малишко у творі?
- Що саме запам'яталося ліричному герою зі свого дитинства?
- Як гармонують краса природи і почуття героя, коли він брав до рук материнський рушник?
- Прокоментуйте рядок поезії: «І на тім рушникові оживе все знайоме до болю». З чим викликаний цей біль?
- Що ви відчули після читання або прослуховування пісні А. Малишка?

3. Додатковий матеріал

3.1. Пояснення слова «рушник» за тлумачним словником.

Рушник — 1. довгастий шматок тканини (бавовняної, лляної, полотняної і т. ін.) для витирання обличчя, тіла. Посуду, тощо. ** Сталевий (стальний) рушник — довгий лист сталі для піднімання затонулих суден. 2. Шматок декоративної тканини з вишиваним або тканним орнаментом; традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах і т. ін.

* Образно. * У порівн. Рушник дбати. ** Ставати на рушнику (на рушники), заст.— брати шлюб, одружуватися.

3.2. Символічне значення рушника для українців.

Рушник — оберег, з яким в українців пов'язане все — від народження до останнього шляху: на рушникові подавали найдорожчому гостеві хліб-сіль, ним перев'язували руки молодих під час вінчання, рушниками покривали найдорожче для українця-християнина — ікони, рушники використовувались і в процесі обряду поховання людини, і, зрештою, вирушаючи в дорогу, людина неодмінно мала з собою рушник, який був не просто шматком тканини, що прикривав, наприклад, хліб, а справжнім оберегом. Талісманом, що, на думку наших предків і оберігав, і захищав, і приносив щастя. До того ж прямокутна форма рушника сама символізувала дорогу, зокрема життєву дорогу людини. А вишиті, здебільшого червоними і чорними нитками, візерунки означали переплетені в людському житті радісні й сумні моменти: «і дитинство, й розлука, і вірна любов». (Андрій Самійлович вірив у те, що в буремні роки війни він вижив після важкого поранення тільки завдяки вишитому рушникові, з яким мати провела його на фронт).

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Свою матір у пісні А. Малишко називає:
а) любою; б) щирою; в) *рідною*.
2. Мати сина у далеку дорогу проводжала:
а) коли він був повнолітнім; б) *на зорі*; в) під час жнив.

3. Куди водила мати свою дитину?
 - а) У поля край села; б) до школи; в) на зелені луги.
4. Для чого мати сину дає рушник? На:
 - а) згадку про рідний край; б) щастя, долю;
 - в) задоволення власних потреб.
5. Яким був материнський рушник?
 - а) Тканим; б) пофарбованим; в) вишитим.
6. Усмішка матері у творі названа:
 - а) широко і доброю; б) незрадливою і ласкавою;
 - в) приємною і вражаючою.
7. Герой твору простеле материнський рушник, наче:
 - а) скатертину; б) килим; в) долю.
8. Проводжаючи сина в дорогу, мати була:
 - а) засмученою; б) веселою; в) надто стурбованою.
9. Які гаї хоче бачити герой пісні на рушнику матері?
 - а) Зелені; б) солов'їні; в) квітучі.
10. Музику на слова А. Малишка «Пісня про рушник» написав:
 - а) П. Майборода; б) А. Пашкевич; в) Л. Ревуцький.
11. Що в уяві героя оживає на материнському рушникові?
 - а) Дитинство і розлука; б) поля край села;
 - в) шовковисті і густі діброви.
12. «Пісню про рушник» А. Малишко присвятив:
 - а) своїй мамі; б) коханій; в) незаміжнім дівчатам.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, саме рушник є святиною, дорогоцінністю для ліричного героя? Відповідь вмотивуйте.
2. Дослідіть, як А. Малишко ставиться до своєї матері. Свої спостереження обґрунтуйте, посилаючись на фактичний матеріал твору.
3. Про який народний обряд говориться у творі?
 - а) Сватання; б) проводи у дорогу; в) зустріч весни.

Картка № 2

1. Порівняйте ідейний зміст творів А. Малишка «Пісня про рушник» і В. Симоненка «Лебеді материнства». Сформулюйте висновок.
2. Висловіть власну думку стосовно того, яким було дитинство ліричного героя. Свої міркування доведіть.
3. Народний обряд, в якому не використовується рушник:
 - а) весілля; б) поховання; в) «водіння кози».

Картка № 3

1. Для чого, на ваш погляд, А. Малишко для свого твору обрав жанр пісні? Чи пов'язана ця пісня з народною? Свої міркування вмотивуйте.

2. Обґрунтуйте, з чим зумовлено те, що поет порівнює рушник з долею?
3. Продовжіть рядок пісні: «Хай на ньому цвіте...»:
 - а) і сяє зорями небо; б) пишна калина, наче матінка-Україна;
 - в) *росяниста доріжка*.

VI. Підсумок уроку

1. «Мікрофон»

Про що б ви написали пісню, згадуючи своє дитинство, батьківське піклування і добро?

2. Бесіда за питаннями

- З якою метою А. Малишко написав «Пісню про рушник»?
- Чому матуся для поета є святинею?
- Чи є у вас рушник-оберег? В яких випадках ним користуються в родині?

3. Висновок

Отже, у творі А. Малишка «Пісня про рушник» вдало поєдналися задушевність інтонації, загальнолюдська тема материнської любові, традиційний народнопоетичний мотив чекання сина, які автор майстерно втілив в образі рушника, цього неньчиного подарунка, своєрідного спогаду про рідну домівку, матір, отчий край із зеленими лугами та солов'їними гаями. Поет змушує кожного згадати своє дитинство, молоді літа, прощання з отчим порогом і матір'ю, відтворити і щем розлуки, і передчуття майбутніх незвіданих доріг, і материнську тривогу за долю дитини.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Написати міні-твір «Краса українського рушника», вивчити твір А. Малишка «Пісня про рушник», зробити ідейно-художній аналіз його творів «Вогник», «Стежина».

Урок № 54

А. МАЛИШКО. «СТЕЖИНА», «ВОГНИК». ПАТРІОТИЧНІ ПОЧУТТЯ. НАЙВИЩІ ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В НИХ

Мета: поглибити знання школярів про поетичну та пісенну творчість А. Малишка, зокрема проаналізувати його твори «Стежина», «Вогник», визначити їх ідейно-художнє спрямування і значимість; розвивати пам'ять, логічне мислення, увагу, культуру зв'язного мовлення, вміння грамотно викладати власні думки, робити висновки, естетичні смаки; виховувати повагу до батьків, рідної домівки; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет А. Малишка, бібліотечка його творів, грамзапис пісень поета; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

- 1 Заслуховування написаних учнями міні-творів на тему «Краса українського рушника».
2. Опитування «Пісні про рушник» напам'ять.

III. Актуалізація опорних знань

Літературний диктант «Всім відомий А. Малишко».

- Назва села, де народився письменник. (*Обухів*)
- До якого роду належала родина Андрія Самойловича? (*Козацького*)
- Яким ремеслом прославився дід поета? (*Чоботарським*)
- Своєю зовнішністю батько А. Малишка нагадував... (*Козака Мамая*)
- Хто був ідеалом людини, джерелом творчого натхнення для поета? (*Мати Івга Остапівна*)
- В сім'ї серед інших братів Андрій був... (*Третім*)
- Скільки років виповнилося майбутньому письменнику, коли він пішов до школи? (*Вісім*)
- Що було характерним для підручників Андрія-школяра? (*Вони були чистенькі й охайні*).
- Яку роботу виконував хлопець влітку? (*Випасав корову з телятами*)
- Музичний інструмент, який опанував Андрій. (*Гармонь*)
- Як називали Андрія Самойловича діти під час його навчання в школі? (*Дуся, Дусик, Базелик*)
- Скільки пісень написав А. Малишко? (*Понад сто*)

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Віршує він не нишком-тишком —
У нього як вогонь слова.
Тому й народ пісні Малишка
Душевно залюбки співа.
З «Літературної газети»*

1. Вступне слово вчителя про А. Малишка-пісняра, музиканта

Особливістю поезії А. Малишка є її музичальність. Ідучи від джерел народної пісні, він відтворює свої думки, почуття, переживання у про-

зових творах, здебільшого у формі струнких римованих чотиривіршів (катренів), як це характерно для української пісні.

Андрій Самойлович взагалі був музично обдарованою людиною. Він мав чудовий голос (баритон), добре співав, грав на гармоніці.

Пісні писати він почав уже в період ранньої творчості. Зокрема, на пропозицію О. Довженка, з яким вони були в дружніх стосунках, Малишко написав кілька пісень для кінофільму «Щорс».

«Богунську четверту» («Гей, за Десною люди веселі») можна почути і зараз — чи то по радію, чи зі сцени художньої самодіяльності, а то й на сімейному святі.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронті, і особливо в партизанських загонах, співали його пісні «Ми не маємо поля й хати», «Як збирались хлопці до загону», «Партизанська» та інші.

Проте на повну силу зазвучала Малишкова пісня в повоєнний час, особливо коли він почав творчо працювати з видатним українським композитором-піснярем Платоном Майбородою. Саме пісні, створені в результаті цієї співдружності, стали широко відомими не тільки на Україні, а й за її межами. Ці пісні були воістину народними. Вони зробилися нерозлучними супутниками нашого життя. Їх співають на святі, коли сумно й коли радісно. І кожна людина знаходить у них щось своє, сокровенне.

2. Опрацювання твору А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю...»

2.1. Прослуховування пісні у грамзаписі або виразне її читання.

2.2. Історія написання твору.

Поезія А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю...» живе в народі також як пісня під назвою «Стежина» (музика П. Майбороди). Усі сходяться на тому, що це — перлина української літератури, шедевр поета-патріота.

Догорало чисте багаття його життя. Фізичні сили покидали Малишка, а розум, поетична пристрасть палахкотіли вогнем слова. «Стежина» створена 8 лютого 1970 року — за вісім днів до кончини поета. Це останній відомий твір Андрія Малишка, його лебедина пісня.

2.3. Особливості назви пісні.

У цьому творі Малишко вдається до використання народнопісенного образу стежки як символу життя людини. У кожного своя стежка, кожний вибирає сам, якою вона буде і де проляже.

2.4. *Тема:* згадування поета про стежину в рідному краю, до рідної домівки.

2.5. *Ідея:* уславлення любові, чуйності, ширості до місця, де народився, зробив перші кроки і вирушив по стежині життя.

2.6. *Основна думка:* кожна людина зажди пам'ятатиме батьківську хату і ніколи не забуде стежину до неї.

2.7. *Жанр:* пісня.

2.8. Композиція.

Твір складається з чотирьох куплетів по чотири рядки.

Кожне слово, речення, строфа так емоційно навантажені, таку глибоку думку збуджують у читача, так окрилюють душу, що ані слова, ані віршованого рядка чи інтонації замінити не можна.

На глибокі роздуми спонукає цей так просто й майстерно скомпонований вірш.

Поезія — внутрішній монолог ліричного героя.

2.9. Ідейно-художній зміст пісні.

Ліричний герой розмірковує, згадує, тривожиться, при цьому розкриваючи найпотаємніші куточки своєї душі.

Чому, сказати, й сам не знаю,
Живе у серці стільки літ
Ота стежина в нашім краю,
Одним одна біля воріт.

Ні кінця ні краю немає стежині людського життя, бо одні покоління приходять на зміну іншим, але незмінним залишається почуття вдячності рідному дому, отчому порогу. Ліричний герой цієї пісні роздумує над людським життям, його духовними цінностями, під певні підсумки, бо нема вже вороття до днів юності.

Неперевершена краса природи і повінь людських почуттів, освячених коханням, ліричні спогади про батьківський дім і філософічні міркування про сенс людського життя — така тематика пісні А. Малишка. Її образність — у простоті й довершеності. Внутрішній світ ліричного героя розкривається через окремі пейзажні деталі (стежина «дощами мита-перемита, дощами знесена у даль»).

2.10. Образ стежини.

У вірші змальовано персоніфікований образ стежини. Образ, який несе на собі основне смислове навантаження твору, наскрізний: про нього йдеться в кожній строфі.

Стежина життя ...Якою вона буде і де проляже? Чи десь на чужині, чи в ріднім краю?.. Одним одна... Єдина... Найдорожча... Поет не закликає кидатися в далекі світи у погоні за приморським щастям, щоб потім каятися, шкодувати, марити в снах і наяву за батьківським порогом і стежиною — тією, що в'юниться «між круглих соняхів» і веде на батьківщину..

У кожного своя стежка, кожний вибирає сам, якою вона буде і де проляже.

2.11. Художні засоби пісні.

Метафори: «живе у серці», «обрій землю обніма», «стежина... пішла, не повертає, ...стеле».

Повтори: «мита-перемита», «ревний... ревний», «дощами... дощами».

Епитети: «ревний біль і ревний жаль».

2.12. Бесіда за питаннями.

- Чому кожна людина згадує місце, де вона народилася, про своє дитинство?
- Як А. Малишко пов'язує стежину з рідним краєм?
- Яку стежину ви будете згадувати у майбутньому.
- Що А. Малишко хотів висловити у творі?
- Коли, на ваш погляд, стежина у людини стане шляхом? Чому?
- Про який життєвий шлях ви мрієте?
- Порівняйте опис стежини у пісні А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю» та вірші І. Калинця «Стежечка».
- Чому поет згадує свою стежину з болем і жалем?

2.13. Складіть інформаційне гроно щодо характеристики стежини.**3. Аналізування твору А. Малишка «Вогник»**

3.1. Прослуховування пісні у грамзапису або виразне її читання.

3.2. Тема: зображення вогника у батьківському домі — символу добра, злагоди, родини.

3.3. Ідея: возвеличення шанобливого ставлення до батьків за їх турботу, любов, увагу.

3.4. Основна думка: вогник батьківської любові, щирості назавжди буде палати в душі кожної людини.

3.5. Художні засоби твору.

Метафори: «світиться дім», «тополина шумить», «юність ходила... жевріла».

Порівняння:

«Шумить під вікном молода тополина, неначе у серці моїм»;

«Шумить під вікном молода тополина, мов звісточку дальню несе».

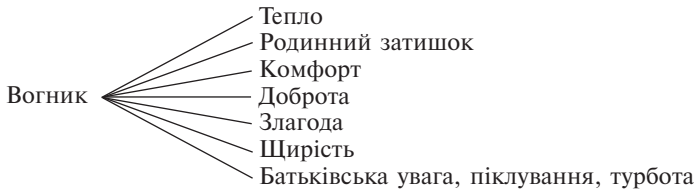
Епітет: «молода тополина».

Повтор: «Шумить під вікном тополина висока».

3.6. Бесіда за питаннями.

- Яке значення приділяється вогню? Чим іноді він може бути небезпечним?
- Чи вмієте ви самостійно користуватися газо- та електроприладами? Чому необхідно дотримуватися правил безпеки під час користування вогнем?
- Чому А. Малишко, згадуючи рідний край, звернув увагу на вогник?
- Які спогади виникли у поета про свою юність?
- Як Андрій Самойлович ставиться до любих батьків? Про що це свідчить?

- Чому необхідно підтримувати вогник у домі? Чи можна за домашнім вогником охарактеризувати господарів? Згадайте легенду про вогонь.
 - Чому кожний повинен бути вдячним своїм батькам? Як ви до них ставитеся? В чому це виявляється?
 - Висловіть власну точку зору стосовно назви поезії.
 - Доберіть свої заголовки до твору А. Малишка, обгрунтовуючи свій вибір.
 - Які почуття виникли у вас після ознайомлення із змістом твору? Чи варто пам'ятати своє минуле?
- 3.7. Складіть інформаційне гроно до слова «вогник», яке відповідало б ідейно-художньому змісту твору.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

А. Малишко «Стежина»

1. Стежина А. Малишка до рідної домівки живе у його:
 - а) *серці*; б) *думках*; в) *душі*.
2. Рідною стежиною поет вважає стежину:
 - а) *біля воріт батьківської хати*; б) *вздовж широких ланів*;
 - в) *ту, якою він ходив до школи*.
3. Скільки років живе у серці А. Малишка стежина?
 - а) *Тридцять п'ять*; б) *з самого дитинства*; в) *скільки він її пам'ятає*.
4. Де обрій землю обніма?
 - а) *За смерековим лісом*; б) *на вечорівім видноколі*; в) *на заході*.
5. Біля серця поета стежина стеле:
 - а) *сонячний шлях*; б) *цвіт*; в) *щастя і радість*.
6. Рядок поезії, який повторюється двічі:
 - а) *«Кудись пішла, не повертає»*; б) *«Дощами знесена у даль»*;
 - в) *«Одним одна біля воріт»*.
7. Чим «мита-перемита» стежина?
 - а) *Річковою водою*; б) *дощами*; в) *талою водою*.
8. Яка сільськогосподарська культура згадується у пісні?
 - а) *Кукурудза*; б) *жито*; в) *соняшник*.
9. Стежина для А. Малишка — це:
 - а) *його зв'язок з рідним краєм, батьківщиною*;
 - б) *символ добра і краси*; в) *любов до краси природи*.

10. Згадуючи свою стежину, поет відчуває:
а) піднесення і радість; б) розчарування; в) *біль і жаль*.
11. Як висловлюється А. Малишко у творі з приводу того, через що він згадує стежину? Бо він:
а) хоче побачити її «...в темнім лузі»; б) *сам не знає*;
в) повсякчас згадує її.
12. Пісня А. Малишка «Стежина» («Чому, сказати, й сам не знаю»), як і багато інших, стала:
а) ліричною; б) *народною*; в) музичною.
13. «Стежину» поет написав:
а) *8 лютого 1970 року*; б) 18 травня 1965 року; в) 28 квітня 1956 року.
14. Стежина, на думку А. Малишка,— безперечна індивідуальна, як людське:
а) щастя; б) *життя*; в) прагнення стати кращим.

А. Малишко «Вогник»

1. Про який вогник говорить А. Малишко у творі?
а) На небі; б) біля пам'ятника тим, хто загинув під час війни;
в) у *батьківській оселі*.
 2. Тополина у творі названа:
а) гарною; б) стрункою; в) *молодою і високою*.
 3. Серед творів якого українського письменника є поезія під заголовком «Тополя»?
а) Л. Українки; б) *Т. Шевченка*; в) І. Франка.
 4. А. Малишко згадує тополю, яка шуміла:
а) *під вікном батьківської хати*; б) на рідному подвір'ї; в) біля ставка.
 5. У росах до хати ходила:
а) материнська пісня; б) *юність*; в) цікава легенда.
 6. Шум тополини поет відчуває у:
а) *серці*; б) душі; в) настрої.
 7. Батьки сліdkували за:
а) палаючим у печі вогнищем; б) *синами, яких зростили*; в) тополею, що хиталась від сильного вітру.
 8. Мати над долею своєї дитини:
а) розмірковує; б) *задумалась*; в) сумує.
 9. Що означає автор про ставлення батьків до власних дітей? Вони їх:
а) пестили; б) *любили*; в) виховували.
 10. Фразеологізм, який використав А. Малишко у творі:
а) «Рукою подати»; б) «Хоч око виколи»; в) *«Не зводити з ока»*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, поет у творі «Вогник» згадує свою домівку? Які почуття під час цього виникають в автора поезії? Відповідь вмотивуйте.

2. Поясніть, що мав на увазі А. Малишко, зазначаючи про стежину, яка «кудись пішла, не повертає...» («Стежина»). Свої міркування обґрунтуйте.
3. Як у пісні «Стежина» А. Малишко називає край?
 - а) Милим; б) *нашим*; в) квітучим.

Картка № 2

1. Висловіть власну думку стосовно того, з приводу чого викликані хвилювання, «ревний біль і ревний жаль» у творі А. Малишка «Стежина», коли він згадує стежину.
2. Для чого А. Малишко використав образ тополі в поезії «Вогник»? Що він символізує?
3. Який художній засіб використав поет, зображуючи стежину?
 - а) Епітет; б) *метафору*; в) порівняння.

Картка № 3

1. Доведіть, що А. Малишко широ любить свій рідний край, рідну домівку («Стежина»). Власні обґрунтування вмотивуйте.
2. Порівняйте ідейно-художній зміст поезії А. Малишка «Вогник» і С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму». Свої спостереження узагальніть.
3. Пісня А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю» має й іншу назву:
 - а) «Рідний шлях»; б) «Щасливе дитинство»; в) «Стежина».

Картка № 4

1. Дослідіть, як у творі А. Малишка «Вогник» ліричний герой ставиться до своїх батьків. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
2. Чим пояснити те, що пісня «Стежина» А. Малишка є популярною? Які почуття виникають у вас під час її читання?
3. Дім від вогника (А. Малишко «Вогник»):
 - а) палає; б) сяє; в) *світиться*.

Картка № 5

1. Доведіть, що вогник у творі А. Малишка «Вогник» — це символ добра, щирості, родинного тепла і благополуччя. Свої міркування обґрунтуйте, посилаючись на факти з поезії і власного життя.
2. Що, на ваш погляд, змусило поета згадати стежину в рідному краю (А. Малишко «Стежина»? Чим це пояснити? Відповідь вмотивуйте.
3. Прямокутна форма рушника (А. Малишко «Стежина») символізувала:
 - а) *дорогу*; б) хліб; в) здоров'я.

Картка № 6

1. Для чого А. Малишко у творі зображує стежину як живу істоту? Чи є у вас така стежина? Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору, власні спостереження.
2. Дослідіть, як пов'язані між собою поезії А. Малишка «Стежина» і «Вогник». Свої спостереження прокоментуйте.

3. Тополина під вікном батьківської хати шумить і цим наче (А. Малишко «Вогник»):
- а) нагадує про минулі щасливі роки дитинства;
 - б) *звісточку дальню несе*;
 - в) обурюється на тих, хто забув свою рідну домівку.

VII. Підсумок уроку

Тонкий ліризм, широта людських почуттів у піснях А. Малишка розкриваються через просту і довершену форму. Емоційно наснажені, ширі, місткі за змістом, вони є окрасою духовної скарбниці нашого народу.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять одну поезію А. Малишка (на вибір); підготуватися до ідейно-художнього аналізу твору «Приходять предки».

Урок № 55

А. МАЛИШКО «ПРИХОДЯТЬ ПРЕДКИ». ЛІРИЗМ ПОЕЗІЙ А. МАЛИШКА

Мета: визначити особливості ліризму поетичних творів А. Малишка, проаналізувати його вірш «Приходять предки», з'ясувавши ідейно-тематичне спрямування, жанр, художні особливості даної поезії; розвивати вміння аргументовано висловлювати власні роздуми, спостереження; аналізувати зміст поетичних творів; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати пізнавальний інтерес до історичного минулого рідного краю; пунктуальність, бажання творити на благо народу.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет А. Малишка, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

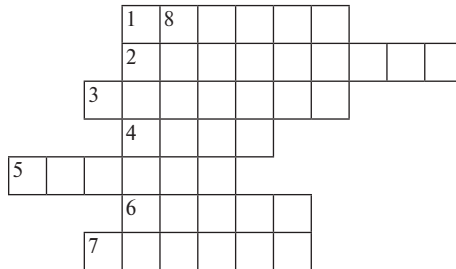
I. Організаційний момент

II. Домашнє завдання

Міні-конкурс на кращого виконавця напам'ять поезії А. Малишка.
Визначення переможця.

III. Актуалізація опорних знань

1. Відгадування кросворду «А чи все ви знаєте про А. Малишка та його твори?»

По горизонталі: 1. Назва села, де народився поет-пісняр. (*Обухів*) 2. Композитор, який поклав слова поета «Пісні про рушник» на музику. (*Майборода*) 3. Що «оживе» на рушникові з «Пісні про рушник» А. Малишка? (*Розлука*) 4. За «Пісню про рушник» А. Малишка мати водила сина у поля край... (*Села*) 5. Дерево, яке «шуміло» під вікнами батьківського дому з твору Андрія Самійловича «Вогник». (*Тополя*) 6. Стежина у творі А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю» — це символ... (*Життя*) 7. «Чорнокнижником» називали дядьку А. Малишка — ... (*Микиту*)

По вертикалі: 8. Прізвисько А. Малишка у шкільному середовищі. (*Базелик*)

2. Літературна вікторина «Пізнай поезію А. Малишка»

Синів виростали, не зводили з ока,
Любили в житті над усе...

(«Вогник»)

І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

(«Пісня про рушник»)

Дарують ласку, повну болю й змоги,
Щоб в очах уздріть нові прологи.

(«Приходять предки»)

Між круглих соняхів із літа
Мій рівний біль і ревний жаль.

(«Чому, сказати, й сам не знаю»)

Чи ти не став розщепленим, як атом,
Недовірком, схизматом чи прелатом...

(«Приходять предки»)

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.

(«Пісня про рушник»)

Шумить під вікном молода тополина,
Неначе у серці моїм.

(«Вогник»)

Нема кінця їй в темнім лузі,
Та й повороту теж нема.

(«Чому, сказати, й сам не знаю»)

І кайдани подзвонюють з плугами,
Зерно, і кров, і ночі із снігами.

(«Приходять предки»)

Кудись пішла, не повертає,
хоч біля серця стеле цвіт..

(«Чому, сказати, й сам не знаю»)

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої.

(«Пісня про рушник»)

Там батько не спить і задумалась мати,
Ота, що у світі одна.

(«Вогник»)

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Співучий, пристрасний, невтомний,
Сердечний, мужній, бойовий.
Знаходить струни неповторні
В душі народу наш Андрій.
З «Літературної газети»
А я обрав нелегке ремесло
Шукати слово скарбом таємничим,
Плести й кромсати свій убогий віри...
А. Малишко*

1. Вступне слово вчителя

Чесність, безкомпромісність викликає в душі А. Малишка почуття невдоволення зробленим, прагнення творити краще, сплатити народові борги за все прекрасне й величне, що він дав поетові. Це святе почуття вічної невдоволеності звучить у віршах «В завійну ніч у незвіданих доріг...», «Приходять предки, добрі і нехитрі...», «Заборгував тобі я, чорний хлібе».

Поет глибше, по-новому розуміє обов'язок перед тими, кого вже немає, хто жив і віддав життя за нас, за щастя нових поколінь.

Так, А. Малишко у творі «Приходять предки» ніби звітує перед своїми предками — чи так він живе, як треба, чи не зрадив він сподівань тих, хто «кайданами подзвонював», виборюючи світле майбутнє для нащадків.

2. Опрацювання поезії А. Малишка «Приходять предки»

2.1. Виразне і вдумливе читання твору.

2.2. *Тема:* згадування предків, які, виборюючи волю, страждали, терпіли поневіряння, знушання.

2.3. *Ідея:* висловлення почуття пошани, подяки до тих, хто створив історію, захищав рідний край, відстоював його інтереси.

2.4. *Основна думка:*

а) сучасне покоління повинно шанувати тих, завдяки кому на теперішній час має щасливе і вільне життя;

б) Чи ти не став розщепленим, як атом...
Ярижкою, нікчемним, псом на влові?»

2.5. *Жанр:* громадянська поезія.

2.6. Ідейно-художній зміст твору.

У вірші «Приходять предки» А. Малишко натякає на трагічне минуле українського народу.

Водночас вустами предків поет звертається до своїх сучасників і нащадків з болючим запитанням, чи зуміли вони зберегти національну самосвідомість, чи не втратили вони те, заради чого гинули їхні діди та прадіди:

Чи ти не став розщепленим, як атом,
Недовірком, схизматом чи прелатом,
Ярижкою, нікчемним, псом на влові?
Дитино наша, ягодо любові!

(*Схизмат* — розкольник, прелат — найвищий титул у католицькій церкві). Дуже прикро, що навіть зараз, на початку XXI століття, ці питання зберігають свою емоційно-тривожну напруженість: чи зуміємо ми бути гідними своїх предків, чи буде їм за що нас поважати, нами пишатись. Проте фінальний акорд вірша А. Малишка звучить доволі оптимістично:

Дарують ласку, повну болю й змоги,
Щоб у очах уздріть нові прологи.

Тобто є шанс, є надія, що історія України не стала епілогом, фінальною згадкою про загиблу державу.

2.7. Художні засоби у творі.

Метафора: «приходять предки».

Епітети: «предки добрі і нехитрі».

Антитези: «не руки — а... віти»;
«не очі — а... орбіти».

Порівняння: «не став розщепленим, як атом».

Звертання: «Дитино наша...»

Риторичне запитання: «Ярижкою нікчемним, псом на влові?»

Риторичний оклик: «Дитино наша, ягодо з любові!..»

2.8. Бесіда за питаннями.

- Кого називають предками?
- Чи все ви знаєте про своїх предків? Розкажіть про них.
- Як А. Малишко описує предків? Що про це зазначено у творі?

(«...Добрі і нехитрі,
У бородах, простелених на вітрі,
Не руки — а погнуті чорні віти,
Не очі — а прозористі орбіти»)

- Які труднощі мали терпіти предки?
- З яким питанням звертається поет до сучасників? Від чого він їх застерігає?
- Чому Андрію Самойловичу не байдужа доля майбутніх поколінь?
- Яким, на вашу думку, хоче бачити поет майбутнє своїх українців?
- Чи варто шанувати, пам'ятати тих, завдяки кому маємо щасливе сьогодення? Відповідь обґрунтуйте.
- Що б ви розповіли своїм предкам, зустрівшись з ними?
- Чому поет великі сподівання покладає на дітей щодо майбутнього рідної країни?
- Чим твір А. Малишка є актуальним?

2.9. Додатковий матеріал.

Тлумачення слова «предок».

- Предок: 1) Старший родич на висхідній лінії з боку матері чи батька (звичайно старший за діда, бабу) // Той, від кого веде початок рід.
2) Попередники сучасних поколінь; люди, що жили задовго до теперішніх часів // Ті, від кого походять певні людські племена, народності і т. ін.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

- А. Малишко у творі назвав предків:
 - енергійними і сильними;
 - мудрими і цілеспрямованими;
 - добрими і нехитрими*.
- Бороди предків простелені на:
 - шляху;
 - вітрі*;
 - землі.
- Руки предків порівнюються з:
 - чорними вітами*;
 - селянським плугом;
 - цілющими коренями.
- «Прозористі орбіти» в поезії А. Малишка — це:
 - щасливе майбутнє;
 - воля;
 - очі*.
- У поезії «Приходять предки» А. Малишко звертається до:
 - ворогів українського народу;
 - дитини*;
 - дослідників минулого.
- Що подзвонює у предків:
 - кайдани*;
 - серпи;
 - цвяхи.
- У чому предки намагаються уздріти «нові прологи»?
 - Очах*;
 - сумлінній праці;
 - коханні і красі.

8. Предки хвилюються з приводу того, щоб сучасник не став «розщепленим», як:
 - а) молекула; б) *атом*; в) цукор.
9. У поезії висловлюється застереження сучасникам, які проголошує А. Малишко від імені предків. А. Малишко бажає, щоб майбутні покоління не були:
 - а) зрадниками; б) *недовірками*; в) злочинцями.
10. Поет не хоче, щоб людей використовували як:
 - а) непотріб; б) наймитів; в) *псів на полюванні*.
11. Що дарують предки сучасному поколінню?
 - а) Великий скарб; б) чарівний настрій; в) *ласку*.
12. Продовжте рядки твору: «Зерно, і кров, і ночі із...»:
 - а) *снігами*; б) вітрами; в) дощами.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі А. Малишко, акцентуючи увагу на «нових прологах» яким він вбачає майбутнє рідного краю?
2. Дослідіть, якою поет хоче бачити сучасну людину. Від чого він намагається її застерегти? Відповідаючи, посилайтеся на зміст поезії.
3. Яке сільськогосподарське знаряддя праці згадується у творі?
 - а) Серп; б) *плуг*; в) мотика.

Картка № 2

1. Чи пишається сучасне покоління нашими предками? Відповідь вмотивуйте, посилаючись на власний досвід.
2. Висловіть власний погляд стосовно того, як сучасне покоління шанує і поважає надбання наших предків. Свої думки аргументуйте.
3. Про кого автор зазначає у творі: «...ягодо з любові!»?
 - а) *Дитину*; б) дівчину-красуню; в) творця всього земного.

Картка № 3

1. Чим, на ваш погляд, схвилюваний А. Малишко, звертаючись до сучасників? Відповідь обґрунтуйте.
2. Доведіть, що Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко та багато інших митців слова, як предки, варті на пошану, повагу, любов кожного українця.
3. Які прологи намагаються «уздріти в очах» предки?
 - а) Щасливі; б) вільні; в) *нові*.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Написати міні-твір на тему «Моя улюблена поезія А. Малишка»; скласти хронологічну таблицю «доміно» до життя і творчості А. Дімарова.

УРОК № 56**А. ДІМАРОВ «БЛАКИТНА ДИТИНА».****АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ («НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ»)**

Мета: ознайомити школярів з життям і творчістю А. Дімарова, стисло охарактеризувати автобіографічну повість-тетралогію «Блакитна дитина»; розпочати роботу над аналізом частини тетралогії «На коні й під конем»; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, виразність під час читання художніх творів, уміння коментувати, робити висновки; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття пошани до творчості А. Дімарова, пунктуальність, риси доброти, чуйності, ширості.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет А. Дімарова, виставка його художніх творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Учні зачитують міні-твір на тему «Моя улюблена поезія А. Малишка» з подальшим його обговоренням і коментарем.

III. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Який твір називається автобіографічним? Наведіть приклади.
- Чим повчальні твори художньої літератури? Чи бувають у їх змісті негативні речі? Як ви на них реагуєте?
- Які риси характеру ви вважаєте в людині? Що необхідно для їх виховання? Чи однаково ви поводите себе під час перебування у колі сім'ї, у школі, серед друзів? Чим це зумовлено?
- Дайте визначення гумору. З якою метою він використовується у творах художньої літератури? Наведіть приклади гумористичних творів.
- Чим відрізняється гумор від сатири?
- Що характерно для комічного?

IV. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу**

Кожна людина — неповорна.

Народна мудрість

От і проживи, чоловіче, свій вік, щоб твоя дитина, щоб чиясь сирота, щоб люди тебе людиною називали...

М. Стельмах

1. Життєвий і творчий шлях А. Дімарова. (Матеріал для вчителя)

АНАТОЛІЙ АНДРІЙОВИЧ ДІМАРОВ

(05.05.1922)

Анатолій Дімаров народився 05.05.1922 р. у Миргороді на Полтавщині в учительській сім'ї. Після закінчення середньої школи був мобілізований до армії. У цей час розпочалася Велика Вітчизняна війна, письменник воював на Південно-Західному фронті, побував у окупації, був поранений, після одужання деякий час партизанів. Увесь цей життєвий досвід пізніше відбився в його творах.

У 1949 р. він видав першу збірку оповідань «Гості з Волині». Протягом 1950–1951 рр. А. Дімаров навчався в Літературному інституті ім. М. Горького в Москві, у 1951–1953 рр. — у Львівському педагогічному інституті, потім (1953–1956 рр.) — Вищій партійній школі в Москві. Закінчивши навчання, працював редактором у видавництві.

Творчий доробок письменника складає кілька десятків творів. Найважливіші з них: «Зінське щеня» (1969), «Містечкові історії» (1983), «На коні і під конем» (1978), «Вершини» (1986).

Найулюбленишим жанром письменника в роки творчої зрілості стали «історії» — сільські, містечкові, міські.

Твори Анатолія Дімарова — багатогранні, різнопланові й, безперечно, не можуть не привернути уваги читача.

2. Вступне слово вчителя

Деякі люди вважають, що писати для дітей — дуже легка справа. Але це не так. Писати для дітей — це дуже відповідальна і важка праця. Діти не будуть читати книжку, якщо вона нецікава.

А. Дімаров саме той письменник, який намагався писати свої твори для дітей цікаво і захоплююче. Так, у творі «На коні й під конем» розповідається про дітлахів передвоєнних років, про їх радощі й невдачі. Герої повісті не балувані життям. Нелегкими й непростими були їх дитинство і юність, обпалені пожежою початої Великої Вітчизняної війни. Так життя одразу ж примушує їх подорослішати.

Повість читається з незгасаючою цікавістю, тому що в ній яскраво й виразно вималювані люди. Вони живі й справжні. Хіба не схвилюють читача бурхливі події у восьмому класі, хіба проблеми школярів тих далеких років не близькі учням сьогоденної школи? Питання честі, справедливості, безкорисливої дружби завжди актуальні.

Твори Анатолія Дімарова — багатогранні, різнопланові й, безперечно, не можуть не привернути Вашої уваги. Органічно переплітаючи трагічне з комічним, митець налаштовує на життєлюбство й оптимізм, стійкість, співчуття й добро. Ці морально-філософські категорії А. Дімаров зображує як найвищі людські цінності.

І насамкінець хочеться побажати Вам приємної зустрічі з правдивим і майстерним словом Анатолія Андрійовича Дімарова.

3. Опрацювання окремих частин твору А. Дімарова «Блакитна дитина» («На коні й під конем»)

3.1. «Ми вступаємо у восьмий».

3.1.1. Виразне читання або переказування цікавих епізодів розділу.

3.1.2. *Тема:* зображення хвилюючої події в житті героя — після закінчення семирічки він був зарахований до учнів середньої школи.

3.1.3. *Ідея:* возвеличення важливості навчання у житті людини, мрії матері і хлопця про можливість отримання ним в подальшому вищої освіти.

3.1.4. *Основна думка:* навчання — це благородна справа, яка робить людину грамотною, корисною суспільству.

3.1.5. Композиція.

Експозиція: закінчення героєм твору семирічки.

Зав'язка: мати з Толею вирушають у місто для влаштування на навчання до середньої школи.

Кульмінація: радість матері з приводу зарахування її дитини до середньої школи.

Розв'язка: зустріч матері і Толі із Сергійком.

3.1.6. Зміст розділу.

Після закінчення Толею семирічки мати з ним вирушають у місто для вирішення питання подальшого навчання сина. Відвідавши шкільного директора, який задовольнив прохання матері, Толю зарахували до складу учнів середньої школи. Після чого мати з сином відвідали їдальню, а потім і кіно.

Вечорі, повертаючись додому, мати і Толя побачили Сергійка, який також потайки від них їздив до міста.

3.1.7. Бесіда за питаннями.

- Які труднощі були у Толі під час навчання?
- Чому герой твору вважає, що його мама безсмертна? («Хоч я давно вже вивчив, що земля кружляє навколо сонця, однак підсвідомо ще вірю в те, що весь видимий світ обертається довкола мами. Тож мама не може померти, бо це означало б кінець усього світу»)
- Опишіть приміщення, де жив герой твору. («І порізаний, подовбаний, залитий чорнилом трудяка-стіл, за яким ми часто збиралися втрех: я, мама й Сергійко. І ослони з міцними дубовими ніжками... І ніч-годувальниця та зігрівальниця... І пощербині миски та чашки, і понадкушувано дерев'яні ложки, якими так ловко їсти... І пузатий комод, потрісканий і обруднений... І зметений до самісінької ручки віник, який не раз танцював на наших спинах...») Про що свідчить даний опис? (*Рівень життя людей*)
- Якою була успішність у хлопця після закінчення семирічки? («В чорній клеїончастій сумці — має свідоцтво про закінчення семирічки. Оцінки не такі вже й погані, хоч мама й твердить, що вони могли б бути кращими. Я теж з нею згоден, що могли б, але то вже не моя провина, бо не я ж виставляв усі ті оцінки»)

- Через що Толя заздрив Ванькові? («Ванькові судилася казкова доля: ходити у формі, курити «Казбек» і водити поїзди»)
- Чому Толя вважав, що йому гірше живеться, ніж Сергійкові?
- Якою побачив герой твору середню школу? («...Стояла посеред залізничного висілка, забудованого чотириквартирними дерев'яними бараками, що всі як один були схожі на пенали для ручок та олівців. Саме ж приміщення схоже на палац: двоповерховий величезний будинок з такими великими вікнами, що для стін майже не лишається місця...»)
- Що свідчить про знервований стан мами перед відвідуванням її з сином директора середньої школи? («Застібни верхній гудзик... Він у тебе не застібнутий! Боже, а волосся! Та не крути головою, дай хоч трохи причесати... А вуха! Вчора ж мила... Хіба можна йти до директора з отакими вусищами? — Гляди ж мені: сидітимеш у директора — не човгай ногами... І руки тримай на колінах. І не крути головою, а дивись на директора»)
- Яке враження на хлопця справив директор школи? («...Невисокого зросту, бо над столом видно тільки його плечі й голову... Скільки живу, не бачив такої блискучої лисини. Вона була схожа на облуплену крашанку»)
- Що здивувало Толю у їдальні? («Я затискаю у руці дві виделки, дві ложки і дві чайні ложечки, що їх дав нам при вході сердитий на вигляд дядько. Та ще й попередив, щоб, коли будемо виходити, обов'язково здали іншому, тому, що стоїть навпроти. Не здамо — не випустять з їдальні»)
- Що уявляв хлопець перед смакуванням какао?
- Чому Сергійко не повернувся додому, а потайки поїхав разом з мамою і Толею до міста?
- Чим пояснити у назві розділу твору використаний займенник «ми», а не «я»?

3.2. «Домна Данилівна, я, цап і Федько».

3.2.1. Виразне читання розділу твору.

3.2.2. *Тема:* розповідь про життя Толі на квартирі під час навчання у школі разом з Федьком Шульгою.

3.2.3. *Ідея:* співчутливе ставлення до хлопців, які, мешкаючи на квартирі у Домни Данилівні, допомагаючи їй, отримували обмеження у харчуванні. («Чим менше ми будемо їсти, тим більше матиметься місця для знань».)

3.2.4. *Основна думка:*

- 1) перебування на квартирі з харчами господарки не завжди задовольняють їх квартирантів;
- 2) «Гроші заробляють для того, щоб витратити їх на проживання, а не на якісь там ласощі...»

3.2.5. Композиція.

Експозиція: мати Толі знайшла господарку, де б її син разом з Федьком міг жити під час навчання і харчуватися у неї.

Зав'язка: корисність Домни Данилівни під час залучення хлопців до роботи по господарству; з'явлення цапа.

Кульмінація: неприємна пригода Толі, тітки Домни і цапа.

Розв'язка: батьки забрали своїх дітей від Домни Данилівни і перевели їх на іншу квартиру без хазяйських харчів.

3.2.6. Зміст розділу.

Враховуючи те, що Толя буде навчатися у місті, далеко від рідної домівки, мати знайшла синові квартиру разом з Федьком Шульгою.

Домна Данилівна, господарка квартири, примушувала хлопців іноді допомагати собі, харчувала їх обмеженими порціями, завела цапа, який постійно ганявся за Федьком, потім за Толею і врешті-решт і за самою господаркою.

Домна Данилівна зарізала його, почала готувати з нього страви і годувати ним хлопців (суп, борщ, котлети).

Дізнавшись про це, батьки перевели своїх дітей на квартиру «без хазяйських харчів».

3.2.7. Бесіда за питаннями.

- Як Толя охарактеризував Федька Шульгу?
- Чи був задоволений Толя умовами життя у місті під час навчання, які запропанувала йому мати? Відповідь вмотивуйте. (*«До того ж я розумію, як мамі важко викручуватись. Тож і ми знали ціну копійки і не канючили на ласощі, що роками лежали в нашій крамниці, злипаючись од довгого невжитку...»*)
- Який розрахунок здійснив Толя щодо заощадження грошей? (*«...Дорога в один кінець — сорок сім копійок. На місяць — шість вихідних. Шість разів додому, шість із дому. Якщо хоч половину проїхати «зайцем», то скільки це буде? — Два вісімдесят два!»*)
- Якими були умови життя Толі і Федька на квартирі?
- Що заважало Толі спати вночі? (*«Диван дошкуляв мені своїми пружинами, а Федько щоночі храпів, аж слухати моторошно!»*)
- Які враження були у Толі під час його зустрічі з Ванькою? (*«Кепка мені сподобалась. Ванько був у ній справжнім робітником. А коли він дістав з кишені пачку «Казбеку» та встромив цигарку до рота, я навіть слину ковтнув од заздрощів»*)
- Що порадив Ванька зробити Толі для того, аби не хропів Федько? (*«Як тільки захропе, ти йому й сипони махорки під ніс. Разів зі два скуштує, то й іншим закаже»*) Чи допомогло це вирішити проблему спокійного сну Толі?
- Якою була Домна Данилівна? (*«...Ходила здебільшого в самій сорочці, так їй було жарко. Піт зрошував її кругле обличчя, і вона раз по раз втиралася рушником, мов після лазні»*)
- Чим займалася тітка Домна? (*«Що ж до спекулянтки, то тут сусідка не дуже погрішила супроти істини. Домна Данилівна частенько діставала по магазинах різний крам, а потім перепродувала з-під поли на базарі»*)

- Як жилося хлопцям на квартирі? («*Ми, сікли буряки й гарбузи, чистили хлів, рвали кролям траву. Бувало тільки прийдеш зі школи, тільки розгорнеш підручники, а Домна Данилівна уже тут як тут. Вісім отакених чувалів чекають на нас біля погребя*»)
- Чим і як годувала Домна Данилівна хлопців? («*Розливає у тарілки суп. Тарілки такі мілкі, що ложки не втопити, а вона ще й пильнує, як би не перелити. А котлети ж — як п'ятаки. Горобцеві — раз клюнити*»)
- Для чого Домна Данилівна купила цапа?
- Яка пригода трапилася з Толею, тіткою і цапом? («*Коли я кулею вилетів з двору на вулицю, тітка трапилася як раз на дорозі. І ми вже втрюх — я, тітка і цап покотилися суцільним клубком у рів*»)

3.3. «Перший раз у восьмий клас».

3.3.1. Виразне переказування цікавих епізодів з розділу.

3.3.2. *Тема:* зображення першого дня навчання Толі у школі.

3.3.3. *Ідея:* возвеличення дружби, взаємодопомоги, справедливості, доброти, засудження жорстокості, підступності.

3.3.4. *Основна думка:* людина відчуває себе тільки тоді щасливою, коли поруч з нею є справжні друзі.

3.3.5. Композиція.

Експозиція: бадьорий настрій учнів на святі перед початком занять.

Зав'язка: Толя на уроці, його ображають стріляниною по вухах.

Кульмінація: бійка Толі з Голобородьком. Несправедливий виклик до директора.

Розв'язка: Толя придбав собі друзів, з цього йому «ще ніколи не було, так добре, так світло й легко на душі».

3.3.6. Зміст уроку.

Толя з'явився на шкільну лінійку розгублений, бо не знав, де його клас. На першому уроці (а він сидів за першою партою) по його вухах хтось стріляв. Толя вирішив помститися і вистрілив у клас, в результаті чого влучив у Голобородька.

Після уроків виникла бійка між Толею і Голобородьком. Толію викликав директор і попередив про недопустимість подібного порушення. Хлопець отримав друзів, після того як учні дізналися, що Голобородько про свою бійку з Толею розповів директору.

3.3.7. Бесіда за питаннями.

- Як хлопці прокидалися вранці до школи?
- Що Толі замінювало шкільний портфель?
- Яка згадка про шкільну торбу виникла у хлопця? («*...Сумка вірою й правдою служила мені всі ці роки і була добрим, надійним товаришем. Скільки разів вона летіла на підлогу, у сніг, на траву, а то й просто в пилюку, бо ніколи було акуратно десь притулити її. А хіба не доводилось мені спускатися на ній із снігової гори? І хіба не брала найактивнішу участь у сутичках, ходячи по головах та спинах моїх супротивників?*»)

Хіба не ховала надійно усі ті речі, що про них не потрібно було знати дорослим — то рогатку, то самопал, то заборонену книжку»)

- З якого матеріалу хотіла мати пошити сину портфель? (*«Тож було урочисто внесено з комірчини халяви од жіночих чобітків. Мама носила їх, ще коли була молодою, а взувала останній раз задовго до мого народження»*)
- Як німий поставився до шиття портфеля? (*«Тож кроїв і шив, як підказувала йому фантазія. Основне, про що він подбав, це щоб не було йому зносу. «Щоб і вода не промочила», — показавши на мигах у небо, «щоб і по швах не розповзався», ткнув пальцем спершу у драгву, а потім у мене»*)
- Яким видався для Толі портфель? (*«Це було щось середнє між жебрацькою торбиною, поштовою сумкою і шкіряним цебром, що його їздові прихоплювали з собою, коли вирушали в далеку дорогу. Якийсь дивовижний гібрид... В ньому з однаковим успіхом можна було носити воду і вчиняти тісто, зберігати картоплю і квасити яблука»*)
- Опишіть школярів у перший урочистий шкільний день. (*«Тут повно учнів: і старших, і молодших, і зовсім ще голопуцьків. Першокласників видно одразу: ці як прийшли з мамами-татами, так і не відходять од них. В усіх очі, як н'ятаки. А поміж ними сюди-туди шмигають трохи старші: з другого, третього й четвертого класів. Гасають, аж у очах миготить. Кричать, верещать, одне слово — плотва. Учні н'ятого, шостого і сьомого класів поводяться стримано. Десятикласники... Штани майже в усіх напрасовані, черевики блищать. Обличчя в усіх серйозні»*)
- Про що говорили виступаючі на шкільному святі?
- Як почував себе Толя у новій школі?
- Що сталося з хлопцем на уроці під час цікавої розповіді Григорія Вікторовича? (*«Я підпер підборіддя кулаком і наладнавсь уважно слухати. Та тільки зосередивсь, як лясь щось по вухові! Наче з рогатки дробиною»*)
- Чому Толя вимушений був битися з Голобородьком? Через що у сільського хлопчика з'явився авторитет серед учнів класу?
- Якою була поведінка Толі у директора? Від чого його застеріг керівник школи?
- Як учні класу зреагували на те, що Толя після бійки з Голобородьком опинився у директора школи?
- Через що Толя вперше йдучи зі школи, відчував себе щасливим? (*«У мене з'явилися нові друзі. І Косенко, й Гаврильченко, і Ніна Рибальченко, ота дівчина, яка сиділа поруч з Олею Чровжовою, і ще один хлопець, який мав незвичне ім'я Кім...»*)

3.4. «Вчителі, вчителі».

3.4.1. Виразне читання розділу.

3.4.2. Тема: розповідь героя про його подорож з Ванькою на плоті та вчителів, які викладали фізику.

3.4.3. Ідея: возвеличення професійної майстерності, вміння зацікавити навчальним предметом або улюбленою справою.

3.4.4. Основна думка: необхідно бути в усьому самим зразком для учнів, а потім і від них вимагати відповідальності, охайності, пунктуальності.

3.4.5. Композиція.

Експозиція: найулюбленіший навчальний предмет для Толі і багатьох учнів — фізика.

Зав'язка: згадування хлопця про те, як він з Ванькою подорожував на плоті.

Кульмінація: зміна вчителя фізики.

Розв'язка: останні дні перебування Юса на посаді вчителя.

3.4.6. Зміст розділу.

Найулюбленішим навчальним предметом для Толі була фізика. Він згадав, як з Ванькою вирішили здійснити подорож на плоті, взявши за приклад з життя героїв твору М. Твена «Том Соєр». В результаті плот потонув, хлопці опинилися у воді.

Толі подобався перший вчитель фізики Іван Данилович, який сам був охайний, обізнаний і вимагав цього від учнів. Другий учитель, Юрій Сергійович (Юс), викладав фізику тільки за підручником. Полюбляв розповідати дітям про своє захоплення — розведення квітів. По закінченню навчального року він пішов на пенсію.

3.4.7. Бесіда за питаннями.

- Чому вивчення більшості цікавих предметів для Толі було карою господнею?
- Чим пояснити бажання хлопця вирушити у подорож? (*«Якось наприкінці канікул перед шостим класом, прочитавши обидві книжки, я вирішив повторити подвиг героїчних хлопців (Тома Соєра, Гека Фінна) і рушити нашою річкою на плоту в далекі мандри»*)
- Через що дядько Юхим був розлюченим? (*«...Ми серед ночі поцупили в дядька Юхрима, що жив коло самої річки, нові ворота...»*)
- Чим були стурбовані мати Толі і тато Ваньки? (*«...Яка це личина тягне майже щодня то пішоно, то сало, то хліб... Потім став зникати посуд, а під кінець і одяг. Ванько навіть захопив батьків кожух»*)
- Як закінчилася подорож хлопців? (*«Пліт став цапа, і ми з Ваньком шубовснули в темний вир. Не потонули тільки тому, що плавали як качки»*)
- Чому Толя зацікавився фізикою?
- Яке враження справив на хлопця Іван Данилович?
- Яким чином Толя хотів підняти власний авторитет в очах Івана Даниловича? (*«...Я постарюся і обов'язково відкрию новий закон, про який ще ніхто не чув і не знав. Та не просто закон, а всім законам закон. Щоб без нього не можна було й ступити»*)
- Як Юрій Сергійович оцінював знання учнів? (*«Ставив оцінки залежно від того, що ти одержав з іншого, попереднього предмета. Якщо «задо-*

вільно», то хоч проси, хоч моли, вищої оцінки не доб'єшся нізащо») Чи згодні ви з таким оцінюванням? Про що воно свідчить?

- Чому Юрія Сергійовича називали Юсом? («...*Бо він мав звичку кожна фразу починати з “ну-с”*»)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Ми вступаємо у восьмий»

1. Толя мав труднощі у семилітній школі в опануванні:
а) української мови; б) *математики*; в) історії.
2. Мама у героя асоціюється з:
а) *всесвітом*; б) невичерпним джерелом; в) сонячним сяйвом.
3. Приміщення міської школи нагадувало:
а) лікарню; б) музей; в) *палац*.

«Домна Данилівна, я, цап і Федько»

1. Мати Толі в селі працювала:
а) *вчителькою*; б) дояркою; в) агрономом.
2. Коли Федько вчився у своєму класі сільської школи, то тільки у нього:
а) було нове взуття; б) *можна побачити портфель з мідною пряжею*;
в) виявили здібності до математики.
3. Як називали містечко, де навчалися Федько і Толя? Це було царство:
а) краси і чарівності; б) цивілізації; в) *козяче*.

«Перший раз у восьмий клас»

1. Письменник, твори якого читав Толя потайки від мами.
а) М. Твен; б) *Г. Мопассан*; в) В. Винниченко.
2. На полотнищі святкової школи написано:
а) «Вітаємо, шановний школяре»; б) «Тебе вітає школа»;
в) *«Ласкаво просимо»*.
3. Навчальний предмет, який викладав Григорій Вікторович:
а) «*Історію*»; б) «Математику»; в) «*Географію*».

«Вчителі, вчителі...»

1. Найулюбленішою справою для Юрія Сергійовича була:
а) доглядати за свійськими тваринами; б) *розводити квіти*;
в) шити взуття.
2. Яких учнів не полюбляв Іван Данилович? Які:
а) *зубрили навчальний матеріал*; б) запізнювалися на уроки;
в) не готувалися до уроків.
3. Яке зауваження було зроблено Іваном Даниловичем Толі на уроці?
Про те, що хлопцю необхідно:
а) краще прасувати сорочку;
б) *підстригтися або причісуватися гребінцем*;
в) своєчасно готуватися до уроків.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Порівняйте, якими були вчителі фізики Іван Данилович і Юрій Сергійович. Як до них ставилися учні. Відповідь вмотивуйте.
2. Чим, на ваш погляд, пояснити ставлення учнів до Толі, коли той вперше з'явився у класі. Наведіть переконливі факти з твору.
3. Толя називав Олю Чровжову за сумлінне ставлення до навчання: а) заучкою; б) зубрилкою; в) зазнайкою.

Картка № 2

1. Доведіть, що для Толі мама — найцінніша в житті. Відповідаючи, посилайтеся на власний досвід і зміст твору.
2. Вмотивуйте, через що Домна Данилівна вважає «ситий шлунок і науку — діаметрально протилежними речами»?
3. Якими стравами годувала хлопців Домна Данилівна? а) Борщем і смаженою картоплею; б) супом і котлетами; в) пловом і солянкою.

Картка № 3

1. Висловіть своє ставлення до поведінки Толі у новому для нього шкільному середовищі. Наведіть переконливі обґрунтування.
2. Чи можна вважати Юрія Сергійовича справжнім учителем, майстром своєї справи? Яким, на ваш погляд, повинен бути учитель?
3. Найулюбленішим навчальним предметом для Толі була: а) «Хімія»; б) «Фізика»; в) «Географія».

Картка № 4

1. Чому, на ваш погляд, Толя відчував себе щасливим після того, як у нього з'явилися нові друзі? Чи робить дружба людину щасливою? Відповідь вмотивуйте.
2. Що свідчить про розуміння того, як Толя і Федько ставилися до заробітку своїх матерів? Чи є у вас кишенькові гроші? Як ви ними користуєтесь?
3. Мати мріяла, щоб у майбутньому її син: а) став вченим; б) був керівником підприємства; в) отримав вищу освіту.

VIII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

Опрацювати ідейно-художній зміст розділів повісті «Блакитна дитина» («На коні й під конем»):

- 1) «Про парашутну вишку і про те, що таке «зайці» і з чим їх їдять»;
- 2) «Маскуліnum, фемініnum, нойтруm»;

- 3) «Анжеліка Михайлівна, птах Фенікс, і фізкульт-ура і кишенькова артилерія»;
- 4) Як Амур намагався пробити моє серце, та лише стріли погнув».

УРОК № 57

А. ДІМАРОВ «БЛАКИТНА ДИТИНА». ДИНАМІЧНИЙ СЮЖЕТ, ПРОЗОРІСТЬ ТА ІРОНІЧНІСТЬ ОПОВІДІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ТВОРУ

Мета: продовжити опрацьовувати ідейно-художній зміст, спостерігати за динамічним сюжетом повісті, звертаючи увагу на прозорість та іронічність оповіді, проблематику твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, увагу, логічне мислення, вміння виразно читати твір, робити відповідний коментар щодо його змісту; виховувати почуття пошани до творчості А. Дімарова, прагнення цінувати дружбу, робити добро, відстоювати свою гідність і захищати інтереси інших.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет А. Дімарова, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Літературний диктант «Життя і творчість А. Дімарова»

1. Місто, де народився А. Дімаров. (*Миргород*)
2. За гороскопом письменник... (*Телець*)
3. Чим займався Анатолій Андрійович після закінчення школи? (*Був мобілізований до армії*)
4. Фронт, на якому воював письменник. (*Південно-Західний*)
5. Назва першої збірки оповідань А. Дімаова. (*«Гості з Волині»*)
6. Навчальний заклад, де Анатолій Андрійович навчався протягом з 1950–1951 рр. (*Літературний інститут ім. М. Горького в Москві*)
7. Термін навчання письменника у Львівському педагогічному інституті. (*1951–1953*)
8. Отримавши вищу освіту, А. Дімаров працював... (*Редактором у видавництвах*)
9. Творчий доробок Анатолія Андрійовича складає... (*Кілька десятків томів*)
10. Найулюбленіший жанр для письменника. (*Історії*)

11. Твір, який написаний А. Дімаровим у 1983 р. («Містечкові історії»)
 12. Рік початку друкування творів письменника (1944р.)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*...мені ще ніколи не було так хороше,
 так світло й легко на душі*
 А. Дімаров

Доки в людині живе дитина, вона людина.
 В. Базилевський

1. Евристична бесіда за питаннями

- Що таке дружба? Чим вона перевіряється?
- З якою метою А. Дімаров обрав оповідь у творі прозору та іронічну?
- Який сміх використовує письменник у повісті? Наведіть приклади з тексту твору, застосовуючи цитати.
- В чому полягають морально-етичні проблеми твору? Чому він нас навчає і виховує?
- Чим близькі вам ситуації, в які потрапляє герой твору?
- Як ви ставитеся до його вчинків та поведінки? Чи завжди їх можна виправдати?

2. Опрацювання розділів повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» (частина «На коні й під конем»)

2.1. «Про парашутну вишку і про те, що таке «зайці» і з чим їх їдять».

2.1.1. Переказ цікавих епізодів з розділу.

2.1.1. *Тема:* розповідь Васька Гаврильченка про свої захоплення літаками, стрибками з парашуту, відтворення почуттів першого польоту Толі на парашуті з вишки.

2.1.3. *Ідея:* прагнення стати професіоналом своєї справи, мати улюблене заняття і присвятити йому все своє життя (Васько Гаврильченко).

2.1.4. *Основна думка:* Васько Гаврильченко: «Якби і стрибав, то тільки з такого літака, який підняв би його аж у стратосферу».

2.1.5. Композиція.

Експозиція: розповідь Васька Гаврильченка Толі про своє улюблене захоплення.

Зав'язка: щоб пригнути з вишки на парашуті, Толі необхідно мати сорок копійок.

Кульмінація: Толя-«заець», перший стрибок.

Розв'язка: не кожний повірив Толі про його перше випробування.

2.1.6. Зміст розділу.

Васько Рибальченко розповів Толі про свої захоплення літаками, відвідування гуртка планеристів, навіть складання вірша про авіацію. Васько

запропонував новому другу спробувати стрибнути з вишки на парашуті. «Для цього необхідно мати 40 копійок, яких, на жаль, Толя не мав. Тому йому необхідно було проїхати додому в поїзді «зайцем». Ледве хлопець позбувся переслідувань ревізорів, відвідування міліції, але гроші злекономив.

Стрибок з вишки був Толею здійснений, хоча хлопець дуже боявся цього.

2.1.7. Бесіда за питаннями.

- В чому полягали особливості мислення Мишка Кононенка? («У Мишкового мисленні годі шукати логіки, він не дотримувався жодних канонів, це був анархіст і стихійний бунтар. Його майбутнє губилося в такому ж неприглядному тумані...»)
- На підставі чого можна було з'ясувати, про яку професію у майбутньому мріяв Васько Гаврильченко? («Скрізь — на обкладинках, на промокашках красувалися літаки найрізноманітніших конструкцій. Од важких бомбовозів до в'юнких винищувачів. Літаки на землі й у повітрі, літаки, що виконують «мертву петлю» і падають у піке, літаки, які заходять один одному в хвіст і мчать лоб у лоб»)
- Через що Марія Федорівна знижували Василеві оцінку з української мови? («...Ніяк не могла поділити Василевого захоплення і, повертаючи зошит з української мови, щоразу з докором казала: “Ви знову понамалювали свої жахливі літаки! Довелося за це знизити вам оцінку”»)
- Чим міг пишатися Василь серед учнів школи? («Він єдиний із восьми-класників піднімався у повітря, і Мишко мене переконував, що не кожен із десятикласників може похвастатись тим, що йому вже дозволили самостійно літати на планері»)
- Яким чином Толя отримав авторитет у Васька? («І мене таки обрали членом редколегії. Тут уже я постарався, щоб газета сподобалась Василю: намалював поверх заголовка отакений літак, а внизу — криголам із челюскінцями. Ще й вірша написав»)
- Чим Толю вразила кімната Василька? («На етажерці, на високих підставах, навіть на шафі — моделі планерів та літаків. Стіни завішені фотографіями. На них теж літали й уславлені льотчики»)
- Чому Толя зніяковіло почував себе у родині Васька? («...Зніяковіло вітаюся, пам'ятаючи про брудні черевики. Бо мені здається, що Василева мати на них тільки й дивиться»)
- Куди запропонував піти Васько другу? («Подивися, як літають на планерах») Що там побачив Толя? («Власне, це було звичайне поле, на якому стояв старенький тренувальний літак і кілька планерів. Літак — куценський, пузатий, мов джміль, планери ж тонкі, наче оси, з вузенькими довгими крилами»)
- Чому серед люду була популярна гра у «шалабана»? («По-перше, не потрібно ні карт, ні доміно, тільки руки й голови, а по-друге, у ній могла взяти участь необмежена кількість народу»)

- Що відчував Толя, їдучи «зайцем» у поїзді? («...Рука у кишені, сорок сім копійок у спітній долоні. ...Іншим хоч би тобі що: розмовляють, сміються, я ж щоразу здригаюсь, коли грюкають двері і хтось заходить із тамбура»)
- З яким новим знайомим зустрівся наш герой повісті у купе для «зайців»? («Та ти не журися: тримайся за мене — не пропадеш! ...Як будуть виводити, то ти першим не йди, а старайся посередині. Як сикну за рукав — кидайся під вагон»)
- Яким чином Толя уникнув відвідування міліції?
- Як же було здійснено героєм твору стрибок з вишки на парашуті?
- Чому Федько не повірив у можливість стрибка Толі на парашуті з вишки?

2.2. «Маскуліnum, фемініnum, нойтруm».

2.2.1. Виразне читання окремих епізодів розділу.

2.2.2. *Тема:* зображення парубкування Толі по відношенню до Ніни після тривалих сумісних занять з німецької мови.

2.2.3. *Ідея:* возвеличення широкого почуття кохання, засудження брехні, користості (рудий Іван).

2.2.4. *Основна думка:* кожна людина проймається таким коханням; намагається виховати у себе риси доброти, порядності, чемності, доброзичливого ставлення до всього живого, яке її оточує.

2.2.5. Сюжет.

У розділі дві сюжетні лінії:

- 1) надання Ніною допомоги Толі в опануванні німецької мови;
- 2) прагнення Толі і його брата виростити, виховати цуценя «німецької вівчарки» — допомога прикордонникам.

2.2.6. Композиція.

Експозиція:

- а) шевство Ніни над Толею, яке виявилось у прагненні дівчини допомогти хлопцю опанувати німецьку мову;
- б) Толя і його брат взяли на виховання шеня «німецької вівчарки».

Зав'язка:

- а) відвідування Ніною й Толею кінотеатру;
- б) Дік не виявився шеням німецької вівчарки.

Кульмінація:

- а) щирість почуттів між Ніною і Толею;
- б) зникнення Діка після того, як його покусала скажена собака.

Розв'язка:

- а) образа Олі на Ніну, непорозуміння між Мишком і Толею;
- б) перебування хлопців у лікарні.

2.2.7. Зміст розділу.

- 1) Толя слабо знав німецьку мову, і вчителька забов'язала «сильних» учнів надавати допомогу з цього предмета. Для хлопця такою ученицею

була Ніна. Через деякий час дівчина запропонувала Толі відвідати кінотеатр, після чого між ними виявилось перше кохання.

- 2) Толя і його брат вирішили виростити цуценя німецької вівчарки для прикордонників. Вони мріяли про те, щоб їх імена з'явилися на сторінках газети «Пионерская правда». Однак це цуценя, яке їм приніс Микола, виросло і не мало ознак німецької вівчарки. Незабаром Діка, так звали собаку хлопця, покусав скажений пес, через це Толя і його брат перебували у лікарні, як ті, що мали контакт зі своєю собакою.

2.2.7. Бесіда за питаннями.

- Чому для Толі німецька мова — «найсерйозніша дисципліна? (*«Досі не стрічав учня, який би любив цей предмет. Та і як його можна любити, коли він вимагав суцільного зубріння, заучуванням слів, якими ми ніде і ніколи не користуватися...»*)
- За яких умов Толі і Ваньку дозволялося пограти у більярд?
- Чому хлопців було обдурено?
- Що придумав Толя для того, щоб помститися рудому Іванові? (*«Тож я вирішив написати йому, наче від Параски Михайлівни, записку, щоб він знав, чого вартий насправді»*)
- З яким натхненням хлопці готували рудому Івану листа німецькою мовою? (*«Не гаючи часу, ми сіли до столу, взяли підручник німецької мови й взялися за справу. Жодного домашнього завдання не робили з такою запопадливістю»*)
- Що вирішила зробити Клара Карлівна з учнями, які мали слабкі знання з німецької? (*«Вона вирішила прикріпити до кожного новенького по гарному учневі з нашого ж восьмого класу»*)
- Чому Толя частенько казав Ніні під час занять з нею про те, що забув підручник з німецької вдома? (*«Це коли ми з Ніною схилились над одним підручником і її волосся торкалося моєї щокви. Ніколи не думав, що може бути таке приємне, таке ніжне волосся. І, каюсь, частенько-таки казав Ніні, що забув свої підручники удома»*)
- Як Толя сприйняв пропозицію Ніни піти у кінотеатр? (*«Ще ніколи не діставалося так моїм черевикам, як у той день. Од роду нечищені, вони аж давилися ваксою. Потай од Федька, щоб не допитувався, куди я зібрався, виніс їх на ганок і подався у кіно»*)
- Через що хлопець, після того як провів Ніну додому і повертався назад, відчув якусь ворожість, небезпечність? (*«Отак, мабуть, почувалися розвідники на чужій території. Так пробирались вони, прислухаючись до кожного шереху. Ось попереду немов хтось перебіг вулицю. І я, боячись оглянутись, звернув у якийсь завулок, щодуху помчав уперед»*)
- Чому наш герой вимушений був ночувати у сараї у копиці торішнього сіна?
- Для чого Толя з братом вирішили виховувати цуценя німецької вівчарки? (*«Ми з братом вирішили допомогти прикордонникам. Уявляли,*

як виростимо схожого на Індуса собаку, як навчимо його брати слід і обеззброювати порушників, як поїдемо потім на кордон, щоб з рук у руки передати нашого вихованця якомусь прикордонникові»)

- Чому у Толі та його брата виник сумнів стосовно породності цуценя, яке їм приніс Микола? («Те, що дістав з-за пазухи Микола, ніскільки не скидалося на вівчарку. Це було попелясте, капловухе й неймовірно закудлане цуценя. Воно тремтіло й жалісно скиглило»)
- Чи вивправдалися сподівання хлопців стосовно породистості щеня? Відповідь вмотивуйте. («Однак нас ждало жорстоке розчарування: Микола нас підло обдурило. У нього не було ніякого дядька, що служив на кордоні, а той неіснуючий дядько ніколи не тримав німецької вівчарки»)
- Чому Толя з братом вимушені були з'явитися до лікарні? («А третього дня прийшла стривожена мама й сказала, щоб ми збиралися до району в лікарню. Діка покусала-таки скажена собака, собаку ту вже вбили мисливці, а ми, промиваючи Діку рани, теж могли заразитися»)
- Як почували себе хлопці, перебуваючи у лікарні? («В лікарні ми пробули цілісінький місяць. Нас через день кололи в живіт, і уколи ті були дуже болючі, зате там було таке нам привілля, скільки в бібліотеці цікавих книжок, такий розкішний сад довкола, годували нас там смачно і не треба було нічого вчити, що ми ладні були хоч і весь вік прожити в лікарні»)
- Через що Оля Чровжова образилася на Ніну Рибальченко?

2.3. «Анжеліка Михайлівна, птах Фенікс, фізкульт-ура і кишенькова артилерія».

2.3.1. Виразне читання розділу з коментуванням.

2.3.2. *Тема:* зображення любові, а потім і ненависті до вчительки хімії.

2.3.3. *Ідея:*

1) прагнення знайти порозуміння не завжди є позитивним результатом, оскільки іноді заважають амбіції одної із сторін.

2) возвеличення потягу молоді стати справжніми захисниками рідного краю, бути учасниками видатних історичних подій.

2.3.4. *Основна думка:* іноді надмірне кохання перетворюється на неприємне почуття, жорстокість; ніщо так не згуртовує колектив, як дружба, солідарність.

2.3.5. Композиція.

Експозиція: нова вчителька хімії обворожила всіх хлопців і виявила до себе ненависть дівчат 9-В класу.

Зав'язка: непорозуміння між Кімом і Костем Калюжним.

Кульмінація: розчарування 9-В класу Анжелікою Михайлівною.

Розв'язка: тренування Толі і Федька у киданні гранати, в результаті якого Федько розбив вікна крайньої хати.

2.3.6. Зміст розділу.

У 9-В класі з'явилася нова молоденька вчителька хімії Анжеліка Михайлівна. Хлопці класу її дуже любили, а дівчата ревнували. Після

непорозуміння між Костем і Кімом останній хотів помститися однокласнику за образу.

Кім кинув брудну ганчірку від крейди на Анжеліку Михайлівну замість Костя, чим її дуже образив.

Учні вирішили піти до вчительки і пояснити прикрість ситуації, в якій вона опинилася і вибачитися перед нею.

Анжеліка Михайлівна не пробачила їм, оскільки вимагала почути ім'я винуватця.

В результаті учні класу перестали любити і поважати вчительку, бо вона ще поскаржилася на учнів директору школи.

Тренуючись у киданні гранати, Федько влучив у вікно крайньої хати. У зв'язку з цим Толя так і не зміг розвинути навички у киданні гранати.

2.3.7. Бесіда за питаннями:

- Яким було кохання у школярів дев'ятого класу? (*«Це було якесь дивне кохання: воно спалахнуло як пошесть і за якийсь день-два охопило всі старші класи, а точніше — їхню чоловічу половину. Тож ми кохали всім класом і ревнували всім класом»*)
- Як учні дев'ятого класу сприйняли нову вчительку хімії? (*«Двері риннули, і до класу ступила така молода, така гарна дівчина, що коли б ми зустріли її десь поза школою, то нізащо не повірили б, що вона вчителька»*)
- Де вимушений був голитися Толя? Як це сталося? (*«Ні в мене, ні у Федька власної бритви ще не було. Отже, мені не лишалось нічого іншого як піти у перукарню... Перукар не стільки голів, скільки зчищав піну. Потім збризнув мене одеколоном, помахав перед самісіньким носом серветкою...»*)
- Що вчинили хлопці на практичній роботі, щоб привернути до себе увагу Анжеліки Михайлівни? (*«...Я і Мишко взяли з шафи ще один розчин та й долили до того, що вже був у колбі. Там одразу ж закаламутилось, запінилось, забулькотіло, над киплячою поверхнею заколихалась тоненька рудувата цівочка...»*)
- Чому всі учні класу сміялися з Кіма? (*«Довірливий Кім підставляє обличчя, йому й невтямки, що Кость натер перед цим долоні об стіни»*)
- Що змусило з'явитися на уроці у 9-В класі спочатку директора, а потім і завуча?
- Що було вирішено у класі стосовно пояснення Ніни Рибальченко в кабінеті директора про випадок перед початком уроку хімії?
- Для чого окремі учні вирішили піти додому до вчительки хімії? Чим закінчилася їх розмова з нею?
- Через що змінилося ставлення класу до Анжеліки Михайлівни?
- Чому Толя назвав батьківські збори класом разом з директором школи суцільними поминками?
- Чим пояснити рішення Толі не запрошувати мати на батьківські збори? (*«До того ж їй доведеться повертатися вечірнім поїздом, а потім*

йти самій лісом. Серед ночі та ще й милю кладовищем. Уявити тільки — і то страшно»)

- Як учні 9-В класу ставилися до Марії Федорівни?
- Які історичні події згадуються у творі? («...Роки Іспанії, Хасану, Халхин-Голу, а потім визволення Західної України та Західної Білорусії»)
- Чому учні полюбили уроки фізкультури? («...Бо на них вчилися крокувати в строю і кричати дружно «ура!», вивчали гвинтівку та кулетмет, ходили на військово-учбовий пункт, де стріляли з дрібнокаліберок по мішеням. І не просто стріляли, а прагнули вибити найбільше очок, щоб прикрасити свої груди значком “Ворошиловський стрілець”»)
- Для чого Толя і Федько вирішили потренуватися у киданні гранат? Чим закінчилися ці тренування? («Федько таки докинув і поцілів якраз у вікно. Брязнуло скло, граната влетіла досередини, вибухнула жіночим розлюченим лементом»)

2.4. «Як Амур намагався пробити моє серце, та лише стріли погнув».

2.4.1. Переказування цікавих епізодів розділу.

2.4.2. Тема: самопожертва Толі у коханні до Ніни Рибальченко заради провини перед Васьком Гаврильченком.

2.4.3. Ідея: вміння тактовно поводити себе з друзями і тим, кого так любиш.

2.4.4. Основна думка: поступись другові, навіть якщо стосується кохання.

2.4.5. Композиція.

Експозиція: розповідь-спогад Толі про брехливе свідчення на Васька Гаврильченка вчителю історії.

Зав’язка: Амур витіснив у Васька кохання до літаків, замінивши його коханням до Ніни Рибальченко.

Кульмінація: «Ти любиш... Ніну? Толя поступається власним коханням заради Васька.

Розв’язка: Ніна вже не запрошує Толю в кіно.

2.4.6. Зміст розділу.

За стрілянину паперовими кульками на уроці історії Толя отримав запис у журнал «погано». Щоб ліквідувати цей запис, хлопець вимушений був набрехати вчителю історії, поклавши всю провину за свою негативну поведінку на Васька. Після цього Толі прикро на душі. Заради Васька Гаврильченка, який полюбив Ніну, Толя відмовляється на прохання дівчини відвідати кіно.

Врешті-решт спільні уроки з німецької мови припинилися, Ніна вже не запрошувала Толю в кіно, а ходила з Васьком.

2.4.7. Бесіда за питаннями.

- Якими були тоді шкільні ручки? («Вона мала не вивчену ніким особливість вбирати у себе чорнило, а потім випускати його непомітно на пальці, так що руки наші завжди були сині, а часто й носи, і підборіддя, і щоки. Зато ручки ті були безвідмовні, в них ніколи ні ламалися пера, не щербило олівці, ми купували їх залюбки...»)

- За що Толя отримав у журналі запис «погано»? Яким чином наш герой позбувся цього запису? (*«Це у мене Гаврильченко стріляв... Коли б не він я, б ніколи... Я більше не буду...»*)
- Чому цей вчинок Толя згадував з неприємністю? (*«Як я міг продати найкращого друга? Хіба не можна було умовити вчителя і без цієї підлої фрази?»*)
- Чим Толя хотів довести свою відвертість Василеві? (*«Мені хотілося зробити для нього щось незвичайне, щоб він зрозумів, як я ціную нашу дружбу. Коли б це було на війні, я б кидався під усі кулі, щоб захистити його»*)
- Про що свідчило з'явлення Амура у 9-В класі? (*«Мишко став крутитися на парті й раз по раз оглядатися. Я знав, на кого він дивиться: на третій парті за ним сиділа Лілія... За Мишком захворів Гаврильченко. Ознакою хвороби було те, що він знову взявся за вірші. Не про літаки або планери, а про такі гідні зневаги речі, як зорі у небі, солов'ї у кущах, місячні ночі й очі дівочі...»*)
- Яким питанням Василь вразив Толю? (*«Скажи. Ти любиш... Ніну?»*)
- Як у подальшому склалися стосунки між Толею і Ніною Рибальченко? Чим це пояснити? (*«Та згодом вона вже й не зверталась до мене. Не писала записок, не запрошувала більше в кіно: адресувала все те Василеві. І наші спільні уроки з німецької зачали самі собою»*)

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Проведення тестового опитування

«Про парашутну вишку і про те, що таке «зайці» і з чим їх їдять»

1. Про кого із своїх однокласників Толя говорив: «...невгамовний, енергія там і кипіла»?
а) Мишка Кононенка; б) Васька Гаврильченко; в) Кіма.
2. Ім'ям якого філософа називав Мишко Кононенко свого однокласника Васька Гаврильченка?
а) Каптом; б) Сократом; в) Сенекою.
3. Ким мріяв стати по закінченні школи Васько Гаврильченко?
а) Машиністом; б) військовим; в) льотчиком.

«Маскулінум, фемінінум, нойтрум»

1. Що отримав клуб на перераховані гроші замість музичних інструментів?
а) Більярд; б) шафу для гітар; в) нотні зошити.
2. За яких умов Толя і Ванько використали знання з німецької мови?
а) Під час читання газети;
б) при написанні листа рудому Іванові від Параски Михайлівни;
в) коли в село приїхали гості з Німеччини.
3. Вчителькою якої навчальної дисципліни мріяла стати Ніна?
а) Математики; б) німецької мови; в) фізики.

**«Анжеліка Михайлівна, птах Фенікс,
фізкультура і кишенькова артилерія»**

1. Художній засіб, який використав А. Дімаров у фразі: «Анжеліка Михайлівна віднині й навіки заволоділа нашими серцями»:
 - а) епітет; б) *метафору*; в) порівняння.
2. Кожний урок хімії хлопці дев'ятого класу чекали, мов:
 - а) дощу в спекотну погоду; б) *свято*; в) чогось надзвичайного.
3. Дон-Кіхотом в школі називали:
 - а) директора; б) вчителя історії; в) *завуча*.

«Як Амур намагався пробити моє серце, та лише стріли погнув»

1. Амур — це бог:
 - а) праці; б) *кохання*; в) щастя.
2. Якої пори року бог Амур прилітає до нашої країни?
 - а) Восени; б) взимку; в) *ранньою весною*.
3. Хто крім Толі ще хотів дружити з Ніною Рибальченко?
 - а) *Василь Гаврильченко*; б) Кім; в) Мишко Кононенко.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Висловіть власну думку стосовно того, чи мав право Толя відмовлятися від пропозиції Ніни сходити в кіно? Чи була це самопожертва заради Васька Гаврильченка?
2. Кого називають «зайцями» у транспорті? З чим було пов'язано те, що головний герой твору вимушений їхати додому «зайцем»? Вмотивуйте, як ви ставитеся до таких поїздок.
3. Перебуваючи в гостях у Васька Гаврильченка, хлопець познайомив Толю зі своєю:
 - а) сестрою; б) бабусею; в) *мамою*.

Картка № 2

1. Охарактеризуйте Толю і його брата зважаючи на те, як вони виховували, поводитися з Діком. Наведіть переконливі аргументи.
2. Доведіть, що учні 9-В класу дружні, ті, які поважають, відстоюють і захищають інтереси кожного. Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
3. Речі, які були у літнього чоловіка в саду біля хати, де жила вчителька хімії, названі архаїчними. Що малося на увазі?
 - а) Чоботи і гаманець на поясі; б) постолі в'язові; в) *гніт і кресало*.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, А. Дімаров називає хлопців-дев'ятикласників «лицарями молоді хімії»? Наведіть переконливі приклади з твору.

2. Висловіть своє ставлення до виправдань Толі перед учителем історії? Чи допомогла йому брехня? Відповідь вмотивуйте.
3. За те, щоб стрибнути з вишки на парашуті, Толі необхідно було сплатити... копійок:
а) шістдесят; б) сімдесят; в) *сорок*.

Картка № 4

1. Чи можна вважати, що Толя, їдучи додому «зайцем», чесно заробив сорок сім копійок? Наведіть переконливі обґрунтування.
2. Дослідіть, чому Толя і Ніна подружилися? Чи можна це також вважати початком їх кохання? Свої спостереження вмотивуйте.
3. Газета, де розповідалося про учнів, які виховували для прикордонників сторожових собак, мала назву:
а) *Пионерская правда*; б) «Молодь України»
в) «Юні прикордонники».

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Скласти питання до твору, за допомогою яких можна було дослідити життя української родини (доброта, любов, розуміння, взаємопідтримка).

УРОК № 58

А. ДІМАРОВ «БЛАКИТНА ДИТИНА». ДОБРОТА І ЛЮБОВ, РОЗУМІННЯ, ВЗАЄМОПІДТРИМКА В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ

Мета: аналізуючи ідейний зміст розділів повісті А. Дімарова «Блакитна дитина», дослідіть, як у творі зображені взаємостосунки в українській родині, на чому вони ґрунтуються; розвивати вміння виразно й усвідомлено читати художні твори, вміти виділяти головну думку і коментувати її, пояснювати і обґрунтовувати поведінку і вчинки героїв; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття любові до батьків, родинних звичаїв, риси доброти, взаєморозуміння, чесності, порядності.

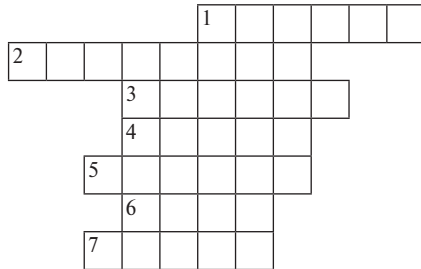
Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Дімарова, фотокартки учнів «Моя родина», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація опорних знань**

Розгадування кросворду «Сторінками повісті А. Дімарова «Блакитна дитина».

По горизонталі: 1. Ім'я героя, який захоплювався літаками, відвідував планерний гурток. (*Василь*) 2. Що хотіла мати Толі, щоб німий пошив для її сина? (*Портфель*) 3. Толя і Ванько для організації мандрівки «поцупили в дядька Юхрима»... (*Ворота*) 4. Звідкіль плигав головний герой твору на парашуті за сорок копійок? З... (*Вишки*) 5. Учитель якого предмета ставив оцінки залежно від того, що ти одержав з іншого, попереднього. (*Фізики*) 6. Куди частенько пропонувала сходити Ніна Толі? В... (*Кіно*) 7. Як називали Івана, який обіцяв, але не дав хлопцям пограти у більярд? (*Рудим*)

По вертикалі: 1. Твір А. Дімарова, написаний у 1986 р. (*«Вершини»*)

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Основний зміст уроку**

Шануй батька свого і матір свою.

Біблія

Не вживеться зрада там, де правда в хаті.

А. Малишко

1. Бесіда про українську родину

1.1. На дошці фотокартки учнівських родин, учні (за бажанням) роблять стислий коментар про свою сім'ю, її особливості, умови життя, атмосферу.

1.2. Питання для обговорення.

- Що ви розумієте під родиною?
- Від чого залежить її міцність?
- Якою була родина у головного героя твору? Як Толя ставився до мами, Сергійка?
- Чи піклувався герой твору про членів своєї сім'ї?
- Як, на ваш погляд, чи панувала в родині Толі доброта, любов, розуміння, взаємопідтримка? Відповідь вмотивуйте.
- Про що свідчить гостинність в українських родинах?

- На що заслуговують батьки від своїх дітей?
- Які б поради ви надали своїм товаришам по класу стосовно ставлення до членів своїх родин?

2. Опрацювання розділів твору А. Дімарова «Блакитна дитина»

2.1. «Про те, як я мало не став відмінником і яка б це була радість мамі.

2.1.1. Виразне читання або переказ з коментарем цікавих епізодів з розділу.

2.1.2. *Тема:* мрія Толі стати відмінником, яка так і не здійснилася.

2.1.3. *Ідея:* возвеличення справедливості, прагнення пізнати цікаве, збагатити власні знання, засудження хвалькуватості тих, хто обіцяє і не виконує своїх зобов'язань.

2.1.4. *Основна думка:* тільки працююча, наполеглива, вольова людина може досягти визначеної мети і отримати відповідні результати.

1.5. Композиція.

Експозиція: рішення Толі стати відмінником, щоб потрапити після закінчення школи в інститут без іспитів.

Зав'язка: перешкоди, які траплялися перед Толею при здійсненні його мети — стати відмінником.

Кульмінація: написання контрольної роботи з тригонометрії, історія з чортиком на уроці у Марії Федорівни не дали можливості стати герою твору відмінником.

Розв'язка: приїхавши додому, мама вже не пекла пиріг для свого «відмінника».

2.1.6. Зміст розділу.

Завітною мрією Толі було стати відмінником, щоб потім поступити до інституту без екзаменів. Однак мета визначена, але як її досягти, якщо кожного дня щось трапляється і це щось заважало готуватися до занять: слідував за грою у шахи між Федьком і його товаришем, ходив з класом кататися на ковзанах, читав книгу «Агасфер».

Неприємна ситуація з чортиком на уроці української літератури, посередня оцінка з тригонометрії за контрольну роботу є свідченням того, що Толя не досить серйозно поставився до досягнення своєї мети — стати відмінником.

2.1.7. Бесіда за питаннями.

- Як Толя пояснював причини отримання ним посередніх оцінок? («...*Не міг запам'ятати сказане вчителем... висидіти спокійно сорок п'ять хвилин... той шепне, той щипне, той намалює щось смішне та тихцем показує, — уже й пропустив якийсь шмат учителевої розповіді повз вуха*»)
- Чим цап викликав у учнів класу сміх? («*Підійде, бувало, постука у шибку рогами і лижє скло — посила повітряні поцілунки*»)
- Що зумовило Толю прийняти рішення стати відмінником? («...*Учні, які одержать атестат відмінника, матимуть право поступати до інститутів без екзаменів. До того ж їх зараховуватимуть у першу чергу.*»)

...До того ж не пропадуть і два місяці літніх канікул, коли треба буде день і ніч сидіти над підручниками»)

- Чим Толя роздратував Федька? («Думаєш, не знаю, як ти козу доїв? Щоб хазяйка не бачила... Козодій!»)
- Що виробляв Сергійко? («Лаштував саме реактивний двигун самохідного катера: коробки з-під зубного порошку «Піонер» з металевою впаєюною трубою»)
- Як мати сприйняла рішення сина стати відмінником?
- Чим Сонька зіпсувала настрої Толі?
- Чим Ванька похвалився Толі? («Спробував би ти на паравозі! Мороз — не мороз, а ти виглядай, хоч умри... А швидкість, знаєш, яка? Сімдесят кілометрів та ще й проти вітру!»)
- Через що Толя не зміг сконцентрувати уваги на уроках?
- Що заважало другого дня Толі готуватися до уроків? («Після уроків всім класом гайнемо на річку. На ковзани...»)
- Як сталося, що й третього і четвертого дня наш герой не зміг приділити значної уваги підготовці уроків?
- За що Толя отримав зауваження на уроці від Марії Федорівни? («Я не думав пустувати, надув тільки гумового чортика, який, коли його випустити з рук, плаче, мов немовля»)
- Чому ж все-таки мрія Толі стати відмінником не здійснилася?

2.2. «Останній шкільний розділ».

2.2.1. Переказ цікавих епізодів розділу з відповідним коментарем.

2.2.2. *Тема:* зображення любові Толі до читання книжок, завдяки яким він одержав атестат відмінника і зіпсував собі зір.

2.2.3. *Ідея:* возвеличення значимості книги як носія людських знань.

2.2.4. *Основна думка:* книга повчає, розвиває і виховує людину, робить розумною, в усьому обізнаною.

2.2.5. Композиція.

Експозиція: прочитавши майже всі книги у шкільній бібліотеці, Толя записався до бібліотеки Палацу культури.

Зав'язка: Толя — улюблений читач і помічник Михайла Семеновича.

Кульмінація: через надмірне читання книг хлопець зіпсував собі зір, тому виникла загроза не потрапити на службу в армію.

Розв'язка: Толя вивчив напам'ять таблицю з буквами для перевірки зору, медкомісія не виявила у Толі вад у стані здоров'я.

2.2.6. Зміст розділу.

У кожного учня свої захоплення: у Мишка — стрільба, у Калюжного — футбол; Кім збирав поштові марки, у Василя — авіація, а у Толі — читання книг.

Прочитавши всі книги у шкільній бібліотеці, хлопець записався до бібліотеки Палацу культури. У ній Толя подружився з Михайлом Семеновичем, який працював там. Бібліотекар порадив Толі поступати

на бібліотечний, однак Друга світова війна не дала хлопцеві продовжити навчання.

Толя зіпсував зір через те, що багато читав. Виникла загроза не потрапити до лав армії. Щоб обдурити медкомісію, хлопець вивчив всю таблицю з буквами для перевірки зору.

2.2.7. Бесіда за питаннями.

- Чому Толя і Мишко вирішили провчити Калюжного? (*«Ходить — на нас і не гляне. І все, що тільки лежить на дорозі, обов'язково носком копне. Я книжку якось упустив, то він і її запузирив під самісіньку стелю»*) Яким чином вони йому помстилися? (*«Принесли до класу цеглинку, загорнули в газету й поклали недалеко од дверей: ... розігнався та й буц!.. Тільки цеглина — не книжка, цеглина лежить, як лежала, зате Калюжний ухопився за ногу й поийкав до парти»*)
- В якій формі Толя писав листа Василю Гаврильченку? (*«Пишу більше віршами, бо прозою нецікаво, та й подій якихось особливих немає, а у віршах щось та й вигадаеть незвичайне»*)
- Чим захоплювався герой нашого втору? (*«Я багато читав, жадібно поглинаючи все, що тільки потрапляло під руки»*)
- Яким чином Толя здивував гостя-інспектора з району? (*«...Дістав та й показав йому грубу книжку. В інспектора брови полізли на лоба, коли він прочитав заголовок: то була «Повія» Панаса Мирного»*)
- Якою обов'язковою умовою було для того, щоб записатися у бібліотеку Палацу культури? (*«П'ять карбованців застави. Коли загубиш книжку чи не захочеш повернути, то ми «вирахуємо з цих п'яти карбованців її вартість»*)
- Як Толю записали до бібліотеки?
- Що у бібліотекара Михайла Семеновича було дивного? (*«...Із його звичкою не просто видати книжку, а обов'язково допитатись, чому саме цю, а не ту»*)
- Чим Толя допомагав бібліотекарю?
- Якою була причина того, що після закінчення школи хлопець не продовжив навчання в інституті? (*«...Якби не Друга Світова війна, не напружене міжнародне становище і не рішення уряду призвати мене до лав Червоної Армії»*)
- Що сказав Михайло Семенович про неминучість війни? (*«Я стара людина, й не доживу, а ти таки доживеш і згадаєш, що я тобі зараз скажу: Гітлер учиняє євреями, а міситиме вами»*)
- Як вплинуло на Толю його надмірне захоплення книжками? (*«Окрім того, що я не одержав атестат відмінника, наді мною ще й нависла загроза залишитись поза армією через короткозорість, яку я набув, читаючи книжки»*)
- Чому Толю могли не зарахувати до лав армії. Що для цього вирішив зробити хлопець? (*«Точнісінько така таблиця висіла у шкільному медпункті.»*)

Я «позичив» їй і почевив удома на стіні. З дня у день вивчав ті літери, яка за якою стоїть, аж доки безпомилково називав усі до найдрібнішої»)

2.3. «Проводи»

2.3.1. Виразне читання найулюбленіших епізодів розділу твору.

2.3.2. *Тема:* розповідь про проводи Толі в армію, пригоди героя і його товариша під час поїздки до місця служби.

2.3.3. *Ідея:* прагнення Толі і Мишка служити у визначених для себе військах, охороняючи мир і спокій рідного краю.

2.3.4. *Основна думка:* «...Служба в армії — це «не фунт ізюму», що хто в ній не був, той попаде, а хто побув, той не забуде!»

2.3.5. Композиція.

Експозиція: турбота і сум матері з приводу розставання з сином.

Зав'язка: Толя і Мишко у допризовному ешелоні.

Кульмінація: нічого немає страшного, як загубити свій ешелон і не потрапити на службу в армію.

Розв'язка: хлопці дізналися, що їх везуть в одну частину — в піхоту.

2.3.6. Зміст розділу.

Хвилюючими і сумними відбувалися проводи Толі на службу в армію. Всіх допризовників зібрали, зачитали список і оголосили команду розміщуватися в ешелони.

Приїхавши до Харкова, допризовники викупалися, підстриглися. Толя і Мишко відстали від поїзда, бо довго шукали його, несучи відра з борщем, щоб нагодувати таких, як вони самі.

Врешті-решт хлопці дізналися, що вони будуть служити не у танкових або морських військах, а в піхоті.

2.3.7. Бесіда за питаннями.

- Як мати сприймала те, що Толя йде в армію? (*«...Усміх торкнувся лише маминих вуст, а очі ще печальні. Дивиться так, мовби оце мене бачить востаннє. Мені аж недобре: не переношу, коли хтось журиється. Або, ще гірше, плаче»*)
- Де збирався служити герой твору? (*«Хоч досі переконував маму, що служитиму тільки на Чорному морі. Щоб не так було їй страшно. Бо при одній лише думці про океан, про урагани та шторми в неї серце холоне. На Чорному ж морі, здається мамі, і вітри слабші, і хвиля менша»*)
- Про що розповіла Толі Оля Чровжова стосовно навчання в інституті? (*«Математику нам читає професор, так він знаєш, що нам сказав? Забудьте все, що вивчали в школі! ...Все про свій інститут. І які там аудиторії і який гуртожиток»*)
- Через що мама перешивала торбу для свого сина? (*«Бо мамі чомусь здається, що я їду в голодний край. Тож і впихає все, що потрапляє на очі»*)
- Що відчував Толя, залишаючи маму, рідну домівку? (*«...Хвиля гарячої ніжності омиває моє серце. Ніжності і жалю до мамі. Думаю, як їй сумно буде без мене... Хочеться підійти до мамі, сказати щось хороше»*)

і втішне, та знаю наперед, що нічого із того не вийде. Щось одразу скує мої руки, одбере мову...»)

- Як новобранці сприймали військові збори? («Ті, що прийшли самі, одразу шукають вільне місце під стіною, туляться несміливо до неї. Ті ж, що в гурті, ввалюються із сміхом, з галасом. Навіть з музикою. Ось уже в одному кінці двору гармошка і в другому — гармошка, одна з-перед одної виводять, яка голосніша. Тут же й Катюші — без цих не обійдеться. Виснуть на ліктях у хлопців і на крок не відходять»)
- Чому Толя не хотів, щоб мати його проводжала до вокзалу? («Просто було соромно перед товаришем, що мене проводжають, наче маленького»)
- Що робили допризовники по приїзду до Харкова?
- Як в армії ставилися до підлабузників? Що в них дратувало Толю і Мишка? Як вони помстилися Лакузі?
- Куди хлопці ходили по обід?
- Які труднощі витримали Толя і Мишко, розшукуючи свій ешелон, несучи в руках відра з борщем?
- Як хлопці наздогнали ешелон з допризовниками?
- Про що дізналися Толя і Мишко, їдучи далеко за Полтаву? («...Що всіх нас везуть в одну частину. Не в матроси, не в танкісти — в піхоту! Царицю полів»)

2.4. «Як воно в піхоті».

2.4.1. Переказ розділу з відповідним коментарем.

2.4.2. *Тема:* розповідь про особливості служіння в піхотних військах.

2.4.3. *Ідея:* возвеличення сили волі, прагнення бути дисциплінованим, відповідальним, пунктуальним.

2.4.4. *Основна думка:* військова служба чоловіків виховує, дисциплінує, загартовує, вчить бути працьовитим і долати будь-які труднощі.

2.4.5. Композиція.

Експозиція: перші незручності під час перебування в армії.

Зав'язка: умови, в яких перебував Толя-військовослужбовець.

Кульмінація: сон Галі про виконання ним завдання командира взводу.

Розв'язка: розповідь командира взводу про свої перші кроки служби у Середній Азії.

Прокинувшись вранці, Толя не зміг зорієнтуватися, де він знаходиться. Підйом, зарядка, сніданок, заняття...

Солдати дуже поважали командира взводу, бо він був зразком для кожних з них. Він ніколи не кричав, завжди врівноважений, мав орден Червоної Зірки. Лейтенант розумів потреби, труднощі солдат, бо сам пройшов гартування у Середній Азії.

2.4.7. Бесіда за питаннями.

- Як герой твору сприймав команду «Під-йо-ом!» («...Схоплюючись од гучного крику. Щойно снився сон. ...Хочу закричати, але голос пропав. У цей час світло в коридорі погасло і залунав отой крик»)

- Чому помкомвзводу насміхався над хлопцями?
- Чим пояснити розчарування Мишка від свого перебування в армії? («Хіба це життя: і поспать не дадуть! Піхота нещасна»)
- Який приклад помкомвзводу заслужив на увагу Мишка?
- За що було покарано хлопців? Яким виявилися їх одяг та взуття після «умивання»? («(Мишко) схиляється, удає, що черпає повні пригорщі води. Ухає так, наче й справді водою обливається. Скочимо! Рушники ж сухі-сухісінькі... Не догадались, дурні набиті, змочити у воді»)
- Що може трапитися, якщо неправильно взутися? («...Взуватись — то ціла наука, від неї може залежати успіх наступного бою...») («Перше — натреш собі ноги. Друге — одстанеш від колони. Один одстав, другий одстав, а хто воюватиме?..»)
- Якої шкоди завдають військовим обмотки?
- Як військова форма вплинула на зовнішній вигляд майбутніх захисників рідного краю?
- Чому вчили захисників в армії?
- Який зовнішній вигляд повинен мати боєць? («Гімнастерка як влита, під ременем ані зморшки, підкомірник білою лінією окреслює мускулясту засмаглу шию. І навіть обмотки так туго намотані, наче мотали їх не людські руки — машина»)
- Який був розпорядок дня у Толі в неділю? («Неділя була єдиним днем, коли я міг посидіти з книжкою... Підйом, фіззарядка, сніданок — ми вільні до вечора. Роби, що собі знаєш. Куняй, пригрівшись у закутку (на ліжко лягти й не подумай, до ліжка й доторкнутись не можна), балакай з товаришами, пиши додому листа, грай у шашки, у шахи, у доміно, а ввечері — обов'язково кіно»)
- Як герой ставиться до помкомвзводу?
- Чим командир взводу відрізнявся від інших керівників? («...Високий, стрункий, підібраний, ми так і вп'ялися очима в новенький орден Червоної Зірки, що виблискував у нього на грудях») За що його поважали солдати? (Ніколи не кричав,...)
- Чому Толя не виконав наказу командира під час занять у полі? («Я спершу був шпарко узв'язався до справи... До того ж напевне знав, що на пагорбі немає жодного ворога, то нащо до нього пертись? Чи не краще полежати в затишкві... Лежав... й незчувся, як заснув»)
- Про які труднощі своєї військової служби розповів командир взводу?

V. Закріплення тестового опитування

1. Проведення тестового опитування

«Про те, як я мало не став відмінником і яка б це була радість мамі»

1. Скільки партій зіграв Федько зі своїм товаришем у шахи?
 - а) Сім; б) п'ятнадцять; в) тринадцять.

2. Якою книжкою захопилася відмінниця Міля?
 - а) Е. Сю «Агасфер»; б) А. Екзюпері «Маленький принц»;
 - в) Е. По. Оповідання.
3. Другого дня Толя не зміг підготуватися до уроків, бо:
 - а) ходив з класом кататися на ковзанах;
 - б) читав цікаву книжку, яку взяв у Мілі-відмінниці;
 - в) слідував за грою у шахи між Федьком і його товаришем.

«Останній шкільний розділ»

1. Більш од усього Мишко любив:
 - а) рибалити; б) фотографувати; в) стріляти.
2. Василь Гаврильченко після закінчення дев'ятого класу продовжив навчання в училищі:
 - а) морському;
 - б) авіаційному; в) будівельному.
3. На думку Михайла Семеновича, цікаві твори пише:
 - а) М. Гоголь; б) В. Стефаник; в) О. Стороженко.

«Проводи»

1. Скільки років треба було б служити Толі у морфлоті?
 - а) Два; б) три; в) чотири.
2. Що Толі-допризовнику дав на дорогу Сергійко?
 - а) Мідяників; б) ліхтарик; в) цікаву книжку.
3. Мишко вважав, що допризовників розішлють по військовим чстинам, коли вони дойдуть до:
 - а) Києва; б) Москви; в) Харкова.

«Як воно в піхоті»

1. В якому населеному пункті служили хлопці в піхоті?
 - а) Вапнярці; б) Дзигівці; в) Малаївці.
2. Толя і Мишко служили у полку:
 - а) Семенівському; б) сто сімдесят першому; в) сто сорок восьмому.
3. Нogu військовий повинен обгортати, як:
 - а) лялечку; б) цікаву річ; в) шеня.

Примітка. За кожную правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, як герой твору характеризує командира взводу і його помічника? Для чого він їх протиставляє?
2. Обгрунтуйте, чому Федько не вірив у те, що Толя стане відмінником. Свої міркування підтвердіть фактами з твору.
3. Найулюбленишим уривком Марії Федорівни, який вона декламувала на уроці, був з твору:
 - а) М. Рильського «Любіть Україну»; б) В. Сосюри «Червона зима»;
 - в) М. Коцюбинського «Фата моргана».

Картка № 2

1. Чи можна, на ваш погляд, вважати Толю таким, який не має сили волі, не дотримується обіцянок, зобов'язань? Відповідь вмотивуйте.
2. Чому для героя твору бібліотека була раєм? Висловлюючись, наведіть переконливі обґрунтування.
3. Куди запропонував Михайло Семенович поступати Толі після закінчення школи? В інститут:
 - а) бібліотечний; б) педагогічний; в) літературний.

Картка № 3

1. Доведіть, що читання книг — це улюблене захоплення Толі. Чи перешкоджало воно навчанню героя? Відповідь вмотивуйте, посилаючись на факти з твору.
2. Що мав на увазі А. Дімаров, зазначаючи про розставання дітей-допризовників та їх батьків: «...поміж нами й батьками пролягла смуга відчуження, яка розділятиме нас багатомісяччя»? Свої міркування обґрунтуйте.
3. Яким було військове звання у командира взводу, де служив Толя?
 - а) Майор; б) капітан; в) лейтенант.

Картка № 4

1. Як, на ваш погляд, чому повчає і виховує служба в армії? Відповідь обґрунтуйте, наводячи приклади з твору.
2. Доведіть переконання Толі, що найважливішою постаттю в армії є молодший командир.
3. Яка риса вдачі характерна для Михайла Семеновича? Він:
 - а) химерний; б) байдужий; в) спритний.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****VIII. Домашнє завдання**

Скласти план до характеристики образу Толі, дібрати цитати; знайти ідейно-художній аналіз останніх трьох розділів повісті; підготувати малюнок на тему «Яким я уявляю Толю» (за бажанням учнів).

УРОК № 59

А. ДІМАРОВ. «БЛАКИТНА ДИТИНА». ВНУТРІШНЯ ГІДНІСТЬ І ПОВАГА ДО ЛЮДЕЙ — РИСИ ХАРАКТЕРУ ЮНОГО ГЕРОЯ, СТИМУЛИ ЙОГО ПОВЕДІНКИ

Мета: охарактеризувати юного героя повісті А. Дімарова «Блакитна дитина»; з'ясувати його стосунки з людьми; вмотивувати стимули його поведінки; розвивати вміння аргументовано висловлювати власні роздуми, почуття; спостереження;

виважено доводити своє бачення, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття доброти, ширості, чуйності, вимогливості до своїх вчинків, дій; прищеплювати пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет А. Дімарова, текст твору, учнівські малюнки, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Вікторина «Відгадай літературного героя твору А. Дімарова «Блакитна дитина»

- «...Замислена й трохи печальна. Сумота огортає її збляклі уста, гусне в дрібних зморшках довкола очей». (*Мату*)
- «...Лобик ще великий, вуха стирчать, і волосся прилизане, мов у дівчини». (*Толя*)
- «...Судилася казкова доля: ходити у формі, курити «Казбек» і водити поїзди». (*Ванька*)
- «...Сидить за масивним столом, спиною до вікна, обличчям до нас. Він, мабуть, невисокого зросту, бо над столом видно тільки його плечі й голову. ...Скільки живу, не бачив такої блискучої лисини. Вона була схожа на облуплену крашанку». (*Директор школи*)
- «Там такий задавака. Як учився в сільській школі, ще у сьомому класі, то в нього одного була справжнісінька портупея з великою мідною пряжкою». (*Федько*)
- «...Ходила здебільшого в самій сорочці, так їй було жарко. Піт зрощував її кругле обличчя, і вона раз по раз витиралася рушником, мов після лазні». (*Домна Данилівна*)
- «Ставив оцінки залежно від того, що ти одержав з іншого, попереднього предмета. Якщо «задовільно», то хоч проси, хоч моли, вищої оцінки не доб'єшся нізащо». (*Вчитель фізики Юрій Сергійович*)
- «...Відвідував гурток планеристів. Він єдиний із восьмикласників піднімався у повітря...» (*Василь Гаврильченко*)
- «Двері рипнули, і до класу ступила така молода, така гарна дівчина, що коли б ми зустріли її десь поза школою, то нізащо не повірили б, що вона вчителька». (*Анжеліка Михайлівна*)
- «Дівчата за ним вмирали. Носилися як з писаною торбою, казали, що це єдиний хлопець, вартий їхньої уваги». (*Кім*)
- «В неї був старечий надтріснутий голос, вона трохи сюсюкала, деформована постать її зовсім не пасувала до тих високих емоцій, про які йшлося в поезіях, але ми не помічали того нічого». (*Марія Федорівна*)

- «Серед того неймовірного багатства походжав завжди заклопотаний, завжди трохи сердитий...— середнього зросту чоловік із сивим розпатланим волоссям і запаленими короткозорими очима». (*Михайло Семенович*)

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Копай всередині себе колодязь тієї води,
яка зростає і твоїй дім, і сусідські.*

Г. Сковорода

*У кожній людині природа сходить
або злаками, або бур'яном.*

Ф. Бекон

1. Характеристика образу Толі

1.1. Орієнтовний план.

- 1) Толя — восьмикласник, випускник школи, військовозобов'язаний.
- 2) Портрет і зовнішність героя.
- 3) Риси характеру хлопця: а) доброта; б) щирість; в) чуйність; г) відповідальність до дорученої справи; д) цілеспрямованість; е) легковажність; терпимість.
- 4) Інші риси, вміння: а) кохати і йти на самопожертву; б) поводити себе з товаришами; в) постояти за себе; г) поважне ставлення до мати, дорослих; д) цінує дружбу; е) любов до книги, її творців.
- 5) Значення образу Толі для сучасників.

1.2. Бесіда за питаннями.

- Хто такий Толя? Чи є такі учні в класі, які схожі на нього за поведінкою, ставленням до навчання, друзів, родини?
- Які риси характеру в героя вам подобаються? Чим саме?
- Чому автор намагається об'єктивно відобразити у творі Толю?
- Як А. Дімаров ставиться до свого героя? Про що це свідчить?
- Чи схожий Толя на героїв інших автобіографічних творів, наприклад, Михайлика (*М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»*), Сашка (*О. Довженко «Зачарована Десна»*), Климка (*Г. Тютюнник «Климко»*)?
- Чи змогли б ви написати твір про своє дитинство? Якщо так, то який фактичний матеріал ви б використали?

2. Опрацювання розділів твору А. Дімарова «Блакитна дитина»

2.1. «Ать-два!»

2.1.1. Виразне читання цікавих епізодів з розділу.

2.1.2. *Тема:* розповідь героя про свої досягнення у військовій службі під час перебування в армії.

2.1.3. *Ідея:* наполегливість, старанність, цілеспрямованість — ось що необхідно, щоб стати справжнім військовим.

2.1.4. Основна думка: щодня у Толі й Мишка в армії формувалися ті риси характеру, вміння, навички, яких їм бракувало, коли вони були школярами.

2.1.5. Композиція.

Експозиція: перелік щоденних занять на військовій службі героїв.

Зав'язка: долання «укріпленої смуги».

Кульмінація: найвищі показники у Толі під час стрельбищ.

Розв'язка: коли комбат хотів побачити повторні блискучі результати стрільби Толі, хлопець пустив всі кулі «по молоко».

2.1.6. Зміст розділу.

Кожного дня окрім неділі проводилися заняття, тренування. Цікавим випробуванням для героя була «укріплена смуга».

Чергуючи в їдальні, Толя і Мишко переїли сала, картопля не була почищена, в результаті — позачерговий наряд на кухню.

Серйозним кроком у військовій підготовці є стрільба. Цього разу видали нову гвинтівку (СВТ). Під час стрільбищ Толя отримав найвищі показники, хоча і не сподівався на це. А коли сам комбат захотів побачити, як стріляє Толя, то хлопець випустив усі кулі «по молоко».

2.1.7. Бесіда за питаннями.

- Розкажіть про випробування «укріплена смуга». (*«...На тій смугі були: довжелезна колода над глибокою ямою з водою. Колода кругла, як качалка, ще й погойдується, коли на неї ступити. За нею — манеж двохповерхового будинку: дощана стіна з єдиним вікном на другому поверсі. Далі — півтораметровий паркан і широкий рів з водою, вже без колоди, і аж у кінці — опудало ворожого солдата, виготовлене з лози»*)
- Які труднощі мали молоді армійці під час подолання «укріпленої смуги»?
- Чому спортивний майданчик був мукою для багатьох солдат?
- Що згадав Толя про шкільні уроки фізкультури? (*«...Всі ми добре пам'ятали, як ухилялись у свій час од уроків фізкультури, відмовлялись лізти на турник чи стрибати через кобилу»*)
- За що Мишко Кононенко отримав позачерговий наряд?
- Чи страждали солдати? (*«Куняємо весь час, дрімота невідступно ходить за нами. Як тільки хоч трохи послабиш увагу, так і починають злипатися повіки»*)
- Які обов'язки були у тих, хто чергував по гарнізону? (*«Всю ніч ми чистили картоплю — ці гори картоплі, рубали дрова, тягали воду, а вдень ще й мили брудний посуд та прибирали в приміщенні»*)
- Чому хлопці отримали через кілька днів наступний наряд на кухню? (*«З-за столу ми встали, нашпиговані салом, як гуси. Сяк-так добрели до картоплі та й повалились на неї, лежали, доки нас не підняв помкомвзводу»*)

- Чим пояснити те, що солдати вимушені були оберігати гвинтівки (СВТ) від стороннього ока? («...Зброя досі нечувана й небачена. Не виключена навіть можливість, що за кордоном уже пронюхали про неї»)
- Чому солдати не зверталися по допомогу до комвзводу?
- Які труднощі мали хлопці під час догляду за новими гвинтівками? («Порпаючись із новими гвинтівками, ми не раз шкодували, що нас не озброїли старенькими трілінійками, адже їх чистить — раз плюнути. А з цією чортякою поповозилися, поки командир дозволить поставити її в піраміду»)
- За якими результатами оцінювалася робота військових керівників у навчанні молоді?
- Чому бійці були вдячні військовим командирам за їх навчання?
- Який результат отримав Толя після першої стрільби у мішень? (*Молодець! Дев'ять куль у яблучко, а десята — у сімку!*)
- Чим Толя розчарував військових командирів під час другої стрільби?

2.2. «Служба, служба...»

2.2.1. Переказ цікавих епізодів з розділу.

2.2.2. *Тема:* гумористична розповідь солдатів про ситуації, які з ними траплялись на бойовому посту; зображення не молодих юнаків, а вже змушнених чоловіків — захисників рідного краю.

2.2.3. *Ідея:* возвеличення завзятості, взаємопідтримки, ролі пісні для військових.

2.2.4. *Основна думка:* «Того не вважали б бійцем, хто не навчився ходити, долаючи запросто по тридцять і сорок кілометрів».

2.2.5. Композиція.

Експозиція: осмислення героєм того, яких знань, вмінь та навичок він набув на військовій службі.

Зав'язка: приготування, а потім похід солдатів.

Кульмінація: хвилювання Толі через те, що не отримав за службу в армії будь-якого звання.

Розв'язка: молоді юнаки відчули себе справжніми воїнами.

2.2.6. Зміст розділу.

Швидко минув час, і кожний відчув, що він став мужнім, загартованим, здатним витримати будь-які випробування. Цікавими і смішними були розповіді тих солдатів, які вартували.

Вагоме місце в житті військових мала пісня, музика.

Толя на відміну від Мишка не отримав ніякого звання, бо він, стріляючи другого разу, не влучив у мішень.

2.2.7. Бесіда за питаннями.

- Якою уявляв Толя для себе службу в армії? («Служба здавалася легкою й приємною, і в тому винні були насамперед кінофільми й книжки, якими ми зачитувались»)
- Що згадав герой про сусіда моряка, який прийшов у відпустку?

- Яких знань Толя набув в армії? («Нас уже не лякала ні стройова, ні фізичні вправи, ми хоч і не так легко, як наші командири, а все ж долали «укріплену смугу» і, діставшись до хворостяного опудала, хвацько долали його багнетами...»)
- Про що свідчить складання присяги солдатами? («...Віднині ми — сто-процентні бійці, отже тепер нас мають право навіть віддати до військового трибуналу за якусь особливо тяжку провину, чого не можна було робити раніш»)
- Про яку смішну подію розповів Толя, коли другий раз днювалив? («...Раптово двері одчинилися і зайшов комбат. Я до того розгубився, що замість доповісти упівголоса — рота, мовляв, спить, і нічого не сталося, ревноував на все горло: «В ружйю!»)
- Як сталося, що солдат на варті за диверсанта прийняв корову і вистрелив у неї.
- Чому молоді солдати хотіли бути героями тих подій, в які потрапляли «старі»?
- Що трапилося під час нічної варті Баташвілі?
- Чим повинен озброїтися солдат, який вирушає у похід? («...Несе у поході шанцеву лопату, патронташі, набиті учбовими патронами, протигаз і гвинтівку, а влітку ще й скатану ковбасою шинелю»)
- Як солдати сприймали команду «Привал»? («Сповзаємо з дороги, сідаємо просто на землю. Всі три батальйони, весь полк блаженствує, випроставши натруджені ноги. Той уже лаштує цигарку, гризе виданий на обід сухар, той схилився на речовий мішок — дрімає»)
- Яке значення для армії має пісня? Про що виконував пісню взвод, де служив Толя? (Про кавалерію)
- Де і як проводилися зимові маневри? («...В полі, за кілька кілометрів од полкових казарм. Тому наш полк оголосили «синім» і посадили в оборону, а два інші — «червоні» — мали нас атакувати»)
- Чому помкомвзводу після навчальних маневрів місяць проходив із забинтованою головою? («...Перший кинувся на ворога. В сутичці, що зав'язалася, хтось торохнув його прикладом»)
- Як служба в армії вплинула на Мишка? («...Став поважний і стриманий, у розмові зі мною з'явилися зверхні нотки. Він тепер не рядова тюлька, а єфрейтор...»)
- Чому навчилися юнаки на військовій службі? («...Ходить в атаки і миттю окопуватись, хоч кілометр повзти по-пластунському, долати найглибші рови і найвищі стіни, по-молодечому колоти багнетом і відбивати ворожі удари прикладом гвинтівки»)

2.3. «Замість епілогу»

2.3.1. Виразне читання або переказування цікавих епізодів з розділу повісті.

2.3.2. Тема: зображення страшної картини смертоносної війни.

2.3.3. Ідея: засудження війни, яка нищить все живе, калічить фізично і морально людину.

2.3.4. Основна думка: війна — це не тренування у мирний час, це важкі випробування жорстокістю.

2.3.5. Композиція.

Експозиція: копання окопів, організація розвідки на другий бік Дністра.

Зав'язка: бій з німцями, смертельне поранення командира.

Кульмінація: після обстрілу з німецького літака серед солдатів живим залишився тільки Толя.

Розв'язка: поранений Толя чудом потрапив до своїх, «перші й останні за всю війну сльози» героя.

2.3.6. Зміст розділу.

Копання окопів — таким був початок війни для Толі і його товаришів. Розвідка вирушила на другий берег Дністра, щоб з'ясувати наявність німців.

Обстріл німцями наших військ. Багато поранених і мертвих, смертельно поранений командир закінчив життя самогубством.

Толя з товаришами пшеничним полем пробирався до своїх. Обстріл з німецького літака, в живих залишається тільки Толя, у руці якого граната. Герой потрапляє до своїх, ліквідація гранати.

2.3.7. Бесіда за питаннями.

- Яку роботу виконували війська, де служив Толя на початку війни? (*«Копали траншеї і окопи»*)
- Як солдати сприймали війну? (*«Втома накопичувалася в наших тілах з дня в день, з ночі в ніч, короткочасні зупинки на відпочинок не могли їх розрядити, а нетривкий сон — поновити наші сили. Ми були отруєні втомою, яка розписувала схудлі обличчя в зелені кольори, проступала чорними плямами попід очима, робила наші рухи непевними й млявими, а самих нас — тупими й байдужими»*)
- Через що трапився переполюх на всю роту? (*«Напівсонний, я прикопав якимось гвинтівку. Поклав поруч і потім, задурманений, присипав її землею»*)
- В чому полягали нові обов'язки Толі?
- Чим закінчилася розвідка на другому березі Дністра?
- Як розвідники поставилися до німців, які відпочивали на галявині, поблизу монастиря?
- Що принесли розвідники у вузлі? (*«На землю випали чоботи... штани й френч незвичайного крою, пацяцьковані якимись значками, реміняччя з блискучими алюмінієвими пряжками і новенька, мов щойно з заводу, воронована зброя...»*)
- Як у творі описано початок німецького полону? (*«...Забухало із чорного неба, на нас сипануло снарядами й мінами. ...Враз затрусилася, забухало, тучі гарячі хвилі змели нас з належаних місць...»*)
- Яким чином Толя надав сам собі медичну допомогу?
- Якого останнього наказу надав бійцям командир? (*«Підете разом... Стрінетесь із ворогом — пробивайтеся боєм... У полон не здаватися...»*)

- Чому командир закінчив життя самогубством?
- Як автор описує німців? («Вони голосно джерготали... Їм нікого було боятися, їх не мучили рани, вони не вмирили од спраги»)
- Від якої небезпеки намагалися врятуватися солдати?
- Що сталося з товаришами Толі після їх обстрілу з літака?
- Куди потрапив герой після тривалих блукань у пшеничному полі?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Ать-два»

1. Крик днювального вранці про підйом солдати сприймали, як:
а) пожежу; б) бомбу; в) повінь.
2. Позачерговий наряд на кухню Толя і Мишко отримали через те, що не начистили картоплі, бо переїли:
а) м'яса; б) ковбаси; в) сала.
3. Скільки куль випустив під час стрільби Толя у яблучко?
а) Дев'ять; б) чотири; в) сім.
4. Хто молодим солдатам проголошував: «Щоб ковдра летіла під стелю, а ви на підлогу!»?
а) Помкомвзводу; б) комбат; в) комвзводу.

«Служба, служба»

1. Солдат вночі прийняв за диверсанта з вилами і підстрелив:
а) козу; б) корову; в) вола.
2. Під час варти Толя охороняв:
а) військовий склад; б) комору; в) солому.
3. Вирушаючи у похід, речовий мішок солдата повинен важити рівно:
а) два пуди; б) один кілограм; в) сто грам.
4. Про те, яким боєць вирушав у похід і яким повертався з походу, в армії розповідали:
а) легенду; б) пригоду; в) анекдот.

«Замість епілогу»

1. Куди зникла гвинтівка Толі під час копання ним окопів?
а) Сам герой не помітив і присипав її землею;
б) викрав полонений німець; в) навмисно забрав помкомвзводу.
2. Командир взводу призначив Толю бути:
а) кухарем; б) штабним секретарем; в) зв'язковим до командира роти.
3. Як доказ, що на протилежному березі річки є німці, розвідники знайшли:
а) порожню пачку од чужоземних сигарет; б) цукерку; в) револьвер.
4. Під час німецького обстрілу Толю поранило:
а) у руку; б) ногу; в) голову.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Чому, на ваш погляд, наші війська потерпіли поразку? Свої міркування обгрунтуйте.
2. Вмотивуйте, через що плакав Толя? Чи можна його вважати боягузом?
3. Під час проведення якого навчального заняття Толя був добровольцем?
 - а) Стройової підготовки; б) «укріпленої смуги»; в) вивчення статуту.

Картка № 2

1. Доведіть, що командир взводу — взірець для молодих військових. Відповідаючи, наведіть переконливі аргументи.
2. Висловіть свою точку зору стосовно того, яке значення для чоловіка має його перебування в армії на прикладі Толі.
3. Кого із солдатів командир перед смертю призначив старшим?
 - а) Толю; б) Мишка; в) *Вано*.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, герой твору вирішив першим пройти через «укріплену смугу»? Що відчував Толя в цей період?
2. Дослідіть, з якою метою А. Дімаров використовує сміх, описуючи пригоди, які траплялися із солдатами, перебуваючи на варті?
3. Солдати оцінили муштру своїх командирів, коли:
 - а) самі вчили і виховували новобранців; б) *потрапили на війну*;
 - в) відчули себе здоровішими і загартованішими.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності****VIII. Домашнє завдання**

Підготувати переказ найцікавішої пригоди героя-підлітка з твору

- А. Дімарова «Блакитна дитина»; учнівські малюнки до повісті.

УРОК № 60

**РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ. ПЕРЕКАЗ
НАЙЦІКАВІШОЇ ПРИГОДИ ГЕРОЯ-ПІДЛІТКА
З ТВОРУ А. ДІМАРОВА «БЛАКИТНА ДИТИНА»**

- Мета:** перевірити, як учні вміють виразно, грамотно переказувати найцікавішу пригоду героя повісті, знають її зміст; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, логічне мислення, вміння аргументувати своє зацікавлення, робити висновки; формувати етичні смаки школярів; виховувати почуття

любові до книги, повагу до її автора; прищеплювати інтерес до наслідків своєї праці.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Обладнання: портрет А. Дімарова, текст твору, малюнки учнів до епізоду повісті, про який вони розповідатимуть.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Чому твір А. Дімарова вважається автобіографічним?
- Які художні засоби використав автор у повісті і для чого?
- Чи зміг А. Дімаров захопити читача своїм твором?
- Які проблеми порушуються у повісті?
- З чим, на ваш погляд, пов'язано те, що письменник вирішив написати твір про своє дитинство, юність?
- Як ви ставитеся до вчинків головного героя повісті?
- Чи хотіли б ви мати такого товариша, друга, як Толя? Відповідь вмотивуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Книга – нива,
Яку ти мусиш зорати й засіяти:
Не для себе – для людей.
Тож спершу, ніж орати й сіяти,
Подумай, що кинеш у землю:
Добірне зерно чи кукіль.*

А. Дімаров

1. Вступне слово вчителя

Важливе значення в розвитку людини має її контакт із книгою, під впливом прочитаного і почутого вона починає серйозніше замислюватися над життям, вчинками героїв.

Слова, які ви вимовляєте вголос у присутності інших людей, призначаються для тих, хто слухає, для того, щоб викликати певні думки і почуття, активно впливати на їхню свідомість, досягти повного взаєморозуміння.

Під час розповіді ви повинні поділитися тим, що ви відчули, зрозуміли, уявили.

Вступ завжди супроводжується певною мімікою і жестами. Вони мають бути нерозривно пов'язані з інтонацією. Жести і міміка не

виникають самі собою, а доповнюють думку, яку іноді неможливо виразити самими лише словами; виступають як допоміжний засіб відтворення почуттів.

Тож сьогодні ми послухаємо цікаві епізоди з твору А. Дімарова «Блакитна дитина».

2. Словникова робота

Переказуючи найцікавіший епізод твору та аргументуючи свій вибір, пропонується вживати такі мовні конструкції: «Я вважаю»; «На мою думку», «тому що», «це доводить», «підтвердженням цього є», «це засвідчує», «свідченням цього є», «доказом цього може бути», «наприклад...», «прикладом може слугувати...», «яскравим прикладом цього може слугувати...», «не можна не згадати...», «як було зазначено...», «повертаючись до думки...», «як можна побачити...», «отже», «таким чином», «можна зробити висновок», «висновком може слугувати».

3. Вимоги до оповідача

- Образне мислення й емоційна збудливість;
- здатність переключатися з одного психічного стану в інший;
- вміння володіти собою та слухачем»;
- бездоганне володіння технікою мовлення;
- знати закони музики мови;
- висловити своє ставлення до епізоду, героя та твору загалом;
- невпинний розвиток і поліпшення художнього смаку та художніх здібностей.

Висновок: оповідач ніколи не залишиться байдужим до прочитаного, якщо він сам осмислить усі проблеми, які хвилювали автора: чому він написав саме про те, а не про інше, чому йому бачиться саме так, а не інакше.

4. Конкурс «Цікавий оповідач»

Клас розподіляється за бажаннями учнів на дві команди. Кожна команда представляє для конкурсу своїх оповідачів (одинакову кількість). Конкурсант протягом 5–7 хвилин переказує з повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» найцікавішу пригоду героя-підлітка, аргументуючи свій вибір. Під час оповіді учні мають можливість застосовувати свої малюнки, дібрану для цього епізоду музику; можлива інсценізація.

Поряд з цим обирається склад журі, яке визначить переможців конкурсу.

V. Підсумок уроку

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності

VII. Домашнє завдання

Дібрати матеріал про життя і творчість В. Голобородька, висловлювання, поезію про мову.

УРОК № 61**В. ГОЛОБОРОДЬКО. САМОБУТНЯ ПОСТАТЬ ПОЕТА
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ. «НАША МОВА». РОЛЬ
РІДНОЇ МОВИ В ЖИТТІ Й ДОЛІ КОЖНОЇ ЛЮДИНИ**

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом В. Голобородька, з'ясувати самобутність постаті поета у вітчизняній літературі, проаналізувати його поезію «Наша мова»; дізнатися про поняття вільного вірша; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять; вміння виразно і вдумливо читати вірші, грамотно, виважено, ґрунтовно висловлювати свої міркування, робити висновки; виховувати почуття любові, пошани до творчості В. Голобородька, рідної мови, національної культури.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет В. Голобородька, виставка його поетичних творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями**

- За що переслідувалися українські письменники у радянські часи? Які з них вимушені були виїхати за кордон? Чи можна їх вважати патріотами?
- Які, на ваш погляд, риси характеру притаманні українським письменникам?
- У чому проявляється любов до свого народу, батьківщини, читаючи твори вітчизняних митців?
- Через що нашу рідну мову вважають скарбом? Власну думку вмотивуйте.
- Як за допомогою мови можна визначити особливості внутрішнього світу людини?
- Які переваги має наша мова у порівнянні з іншими мовами світу? Свої міркування обґрунтуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу**

Кожен народ відображує дійсність через свою мову і культуру.

В. Голобородько

Мова — то цілюще народне джерело, і хто не припадає до нього вустами, той сам висихає від спраги.

В. Сухомлинський

1. Вступне слово вчителя

Любов до свого народу, батьківщини проявляється у поетів по-різному. Виражається вона не тільки у схильнні перед героїчним минулим та чеснотами України. Часто поети гострим словом таврували недоліки свого краю, недалекоглядність народних мас, бажаючи добра усім. Так, Леся Українка не побоялася назвати свій народ покірним рабом за те, що він «На себе самохить кладе кайдани» (вірш «Слов'янин — раб»). А письменник М. Чернявський називав українців словами «хлоп», «сліпі раби сліпої сили» за те, що цей хлоп у революцію «все нищив і ганьбив. На смерть закон і глузд убив» («Помста сліпців», 1918). Здавалося б, що закладена в нашій літературі традиція будити народ, називати суспільні негативні явища своїми іменами матиме своє продовження і в нових поколіннях письменників. Та не так на цю позицію митців стали дивитись у двадцяті і пізніші роки.

Той з поетів, хто насмілювався думати і писати про інше, а тим паче критикував керівництво, виключався за це не тільки з літературного процесу, але й часто з самого життя. Одні, як Василь Стус, пішли за свої переконання на загибель, інші, як Василь Голобородько, у внутрішню еміграцію.

2. Життя і творчість В. Голобородька. (Матеріал для вчителя)

ГОЛОБОРОДЬКО ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ

(07.04.1945)

Народився Василь Іванович у селі Адриянопіль на Луганщині у селянській родині. Закінчивши українську семирічку, пішов продовжувати середню освіту в російськомовну школу. Про свій початок дорослого життя поет так розповідав кореспонденту журналу «Україна»: «1964-го я вступив до Київського університету імені Т. Г. Шевченка й рік навчався на філологічному факультеті. Потім склалося так, що в театральному інституті Володимир Денисенко набрав режисерську групу й у ній не виявилось жодного, який би знав українську мову, був причетний до нашої культури. Отоді Сергій Параджанов і порадив йому запросити навчатися мене. Я згодився. Однак в університеті не розраховувався, до інституту не перевівся. Після співбесіди походив з місяць на навчання й побачив, що там немає науки, що то ремісниче училище, яке готує ремісників. Поверхово і швидко. Університет я покинув, бо не відбував трудової практики в колгоспі, а то було страшніше за академнеуспішність — відраховували одразу ж. Подав заяву за власним бажанням та й розраховувався, а з 1966 року поновився в Донецькому університеті — на другому курсі...

Та не втримався Василь і тут. Бо «надія української літератури», як назвав поета на V з'їзді письменників України Олесь Гончар (1966), став незручним для периферійного університету: Голобородько висловлювався проти русифікації, проти того, що на українському відділенні переважна частина лекцій читалася російською мовою. Крім того, Василь активно

пропагував серед студентства заборонену працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»... Та й вірші його були якісь не такі... В цей час не без відома КДБ була «зарізана» і його перша збірка віршів, яку подав В. Голобородько в одне з київських видавництв. Таким чином, за всіма ідеологічними критеріями того часу молодий поет став небезпечним для правовірного керівництва Донецького університету в багатьох відношеннях. А дещо пізніше трапилось таке: у 1970 році в Парижі цей самий відкинутий на батьківщині рукопис був виданий книжкою. Таке явище було нонсенсом у тогочасній радянській дійсності: раз друкують за кордоном — значить ворог... З того часу і почалася Василева внутрішня еміграція, яка затягнулася майже на двадцять років. Двадцять років замовчування й офіційного невизнання. Та ім'я поета випурхнуло за залізні радянські ґрати: у 1983 році в Югославії була видана антологія світової поезії, яка мала назву «Від Рабіндраната Тагора до Василя Голобородька». Збірник знайомив читачів Європи з предтечами поезії ХХ століття — По, Геббелем Уйтменом, Фетом, Бодлером, Норвідом, Малларме, Верленом, Хопкінсом, Лотреамоном, Рембо, Лафаргом, а також з творами поетів ХХ століття «від Рабіндраната Тагора до Василя Голобородька».

Можна тільки уявити, яким стало життя нашого поета-земляка по цей бік залізної брами. Постійний нагляд «компетентних органів», натяки односельців на те, що продався за долари. А поет не одержував ні копійки за свої твори, бо його твори видавалися у беспорядних видавництвах... Важкі це були часи для В. Голобородька. Виключений з Донецького університету, повернувся у рідне село, працював на шахті, потім у радгоспі. В Україні перша збірка поета «Зелен день» видана у 1988 року тиражем всього тисячу примірників. Але цього було досить, щоб вона стала літературним явищем.

Згодом, у 1990 році, київське видавництво «Молодь» подарувало читачам ще одну збірку поета — «Ікар на метеликових крилах».

У своїх віршах Василь Голобородько не шукає прямої відповіді на пекучі проблеми буття, його поезія — це своєрідний погляд на людину «з середини, в матеріалі національної психіки й чуттєвості, ожилых та оновлених архетипах народної художності» (І. Дзюба).

Тож оцінюючи поетичне слово В. Голобородька, непересічність творчого акту, вслухаємось у високий політ авторової душі. Не будемо поспішати з миттєвими висновками, а перечитаємо написане, поміркуємо над ним.

3. Теорія літератури

Верлібр (фр. *verslibre*), або вільний вірш, — вірш, у рядках якого може бути довільна кількість наголошених і ненаголошених складів. Частіше без рими, необов'язковою є однакова кількість наголосів у рядках; відсутні одноманітні повторювані стофи, але вірш має свій власний ритм. Такі риси наближають вірш до прози.

4. Аналізування поезії В. Голобородька «Наша мова»

4.1. Виразне читання твору.

4.2. В. Голобородько про мову.

«За теорією Уорфа та Сепіра, кожен народ відображає дійсність через свою мову і культуру, тому дійсність у кожній мові ризниться між собою, є унікальною в порівнянні з іншими мовами.

Мова як якесь дерево: то воно насінина, то дерево. Так і якісь комплекси уявлено згортаються у зернину і можуть тривалий час у такому вигляді перебувати в мові. Намагаюся у міру своїх сил і спроможностей відшукати таке явище, як от-от поглине смерть, і знову дати тому слову прорости у рясне, квітуче дерево».

4.3. Тема: висловлення почуття любові, пошани до рідної мови, яка «проспівана у Пісні», «записана у Літописі».

4.4. Ідея: ушлявлення ролі мови, її значимості у житті нашого народу; гордості українців за свою мову.

4.5. Основна думка: мова — це існування нації; кожний українець повинен пишати своєю мовою — милозвучною, пісенною, образною.

4.6. Жанр: патріотичний і філософський вірш.

4.7. Художні особливості поезії.

Тавтологія: «проспіване у Пісні».

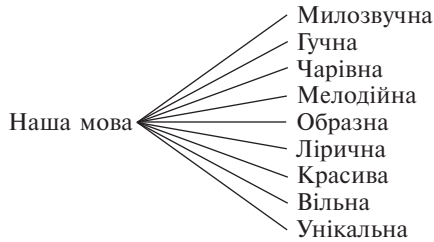
Епітет: «пісенні слова».

Повтори: «кожне слово нашої мови», «тож...».

4.8. Бесіда за питаннями.

- Що таке мова?
- У чому полягають функції мови?
- Які види мовлененевої діяльності вам відомі?
- Що називається піснею? Які ви знаєте види пісень?
- Як пов'язана пісня з історичними подіями, життям людей?
- Чим пояснити те, що В. Голобородько у творі слово «Пісня» зазначає з великої літери?
- Прокоментуйте, що мав на увазі поет, зазначаючи у вірші: «...кожне слово нашої мови проспіване у “Пісні”».
- З якими побратимами розмовляють українці пісенними словами?
- Що вам відомо про літопис як жанр давньої літератури? Які літописи ви знаєте?
- Чим пояснити, що кожне слово нашої мови записане у літописі?
- Хто були ворогами української мови? Чим зумовлено їх ставлення до нашої мови?
- До чого закликає В. Голобородько у своїй поезії? (*Оберігати, любити і шанувати рідну мову як коштовність, що залишилась нам у спадщину від наших предків*)
- Як необхідно оберігати нашу мову?

4.9. Творче завдання. Складіть гроно-характеристику до словосполучення «наша мова».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Кожне слово нашої мови записане у:
 - а) поученні; б) *Літописі*; в) казці.
2. З побратимами українці розмовляють словами:
 - а) вишуканими; б) образними; в) *пісенними*.
3. У Пісні проспівано:
 - а) *слово*; б) подія історичного минулого;
 - в) все, що є цікавого у кожної людини.
4. Хто знає, якими словами на самоті мовчать українці?
 - а) Кожна людина на планеті; б) *ворог*; в) наш предок.
5. Літопис — це жанр:
 - а) сучасності; б) *минулого*; в) майбутнього.
6. Мову українців В. Голобородько називає:
 - а) *нашою*; б) пісенною; в) літописною.
7. Визначте, кому з видатних письменників належать поетичні рядки:

Ну що б, здавалося, слова...
 Слова та голос — більш нічого.
 А серце б'ється, — ожива,
 Як їх почує!..

- а) І. Франку; б) М. Рильському; в) *Т. Шевченку*.
8. На думку М. Рильського, мова — втілення...
 - а) щастя; б) праці; в) *думки*.
9. Жанр художньої літератури, в якому описується історичні події в часовій послідовності, характерний для давньої й середньовічної української літератури:
 - а) роман; б) пісня; в) *літопис*.
10. Словесно-музичний твір ліричного або ліро-епічного характеру, мелодійний за своїм інтонаційним малюнком називається:
 - а) арією; б) *піснею*; в) легендою.

11. Кожен народ відображає дійсність через:
 - а) танці; б) *мову і культуру*;
 - в) спортивні досягнення.
12. Поезія В. Голобородька «Наша мова» закінчується рядком:
 - а) «у товаристві розмовляємо»;
 - б) «тож хай знають вороги»;
 - в) «*на самоті мовчимо*».

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що мова — це засіб спілкування. Як В. Голобородько ставиться до мови у своїй поезії?
2. Висловіть власну думку стосовно значимості знання мови кожним українцем. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на свої спостереження, зміст події.
3. За те, що В. Голобородько виступав на захист функціонування української мови у навчальному процесі, його:
 - а) ув'язнили; б) *відрахували з університету*;
 - в) вважали ворогом народу.

Картка № 2

1. Вмотивуйте, чому пісня відображає життя народу з давніх часів і до сучасності? Якою є пісенна мова?
2. Дослідіть, як протягом історії українці відстоювали рідну мову від знищення, приниження, таврування.
3. На думку В. Голобородька, українська мова у порівнянні з іншими є:
 - а) *унікальною*; б) неповторною; в) найголовнішою.

Картка № 3

1. Поміркуйте, до кого і для чого звертається В. Голобородько у своїй поезії? Доведіть це, посилаючись на факти з твору.
2. Чому, на вашу думку, мову вважають скарбом кожної нації? Власні міркування аргументуйте.
3. За спостереженнями В. Голобородька, мова нагадує:
 - а) птаха; б) човен; в) *дерево*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати ідейно-художній аналіз поезії В. Голобородька «Ми йдемо».

УРОК № 62

В. ГОЛОБОРОДЬКО

«МИ ЙДЕМО». ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ ПОЕЗІЇ

Мета: опрацюючи творчість В. Голобородька, проаналізувати його поезію «Ми йдемо», звертаючи увагу на її ідейно-художній зміст та спрямованість, визначити основний пафос твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, уміння виразно і усвідомлено читати поетичні твори, пояснювати власне розуміння їхнього образного змісту; формувати життєстверджуючі, оптимістичні настрої; виховувати почуття любові до рідного краю, пошану до народу, його надбань та досягнень; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

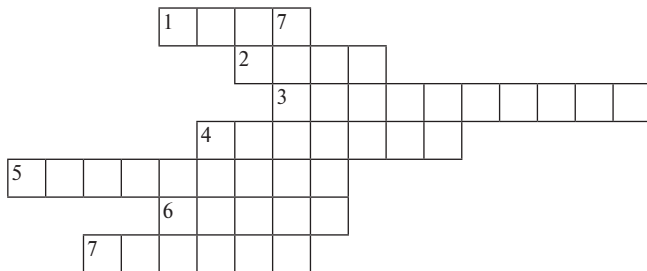
Обладнання: портрет В. Голобородька, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Розгадування кросворду «В. Голобородько. Життя і творчість»

По горизонталі: 1. Назва міста, де спочатку навчався В. Голобородько після закінчення школи. (*Київ*) 2. Допишіть назву першої збірки письменника «Зелен...». (*День*) 3. В. Голобородько порівнював навчання в університеті з... училищем. (*Ремісничим*) 4. Василь Іванович Голобородько — це поет-... (*Філософ*) 5. Країна, де була видана антологія світової поезії під назвою «Від Рабіндраната Тагора до Василя Голобородька». (*Югославія*) 6. Прізвище письменника, працю якого В. Голобородько пропагував серед студентів університету. (*Дзюба*) 7. Хто з письменників назвав Василя Івановича «надією української літератури»? (*Гончар*)

По вертикалі: 7. Назва вірша, риси якого наближені до прози — вільний, або... (*Верлібр*)

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності****IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу**

*Свою Україну любіть,
Любіть її,
Во врем'я люте
За неї душу положіть.*
Т. Шевченко

*Моє слово не вогнисте, в моїй поезії — метелики, бджоли.
Але я засвідчую перед світом, Богом і людьми:
тут Україна, і ви українці.*
В. Голобородько

1. Ідейно-художній аналіз твору В. Голобородька «Ми йдемо»**1.1.** Виразне і усвідомлене читання поезії.**1.2.** *Тема:* відтворення ходи українців шляхами країни з рушниками і гарним настроєм.**1.3.** *Ідея:* возвеличення волелюбності, цілеспрямованості, прагнення чинити волю предків; засудження тих, хто намагається зупинити рух українців.**1.4.** *Основна думка:* сучасники повинні шанувати і поважати здобутки предків і продовжувати відстоювати, захищати право на вільний рух, а значить на щасливе життя.**1.5.** *Жанр:* громадянська поезія.**1.6.** Проблематика:

- воля і ув'язнення;
- радість і горе;
- призначення людини на землі;
- життєва мета та її досягнення;
- здобуття предків, їх шанування і втілення у життя.

1.7. Композиція.

Вірш складається з п'яти куплетів.

1 куплет — впевненість у рішенні українців вирушити у подорож по країні;

2 куплет — пояснення причини ходи — виконання волі предків;

3 куплет — вороже сприйняття окремими людьми суспільної ходи;

4 куплет — «Марна справа — виставляти проти... ходи контраргументи».

5 куплет — радість подорожуючих.

1.8. Художні засоби вірша.*Повтори:* «Ми йдемо по Україні», «із нашими...», «ви, які...», «не вимагайте...», «марна ваша справа».*Епітети:* «прадавні шляхи», «віковічна земля», «тихомрійні села», «золотоверхі церкви», «мертві джерела».

Метафори: «предки послали у путь», «виставляти контраргументи», «радість сяє».

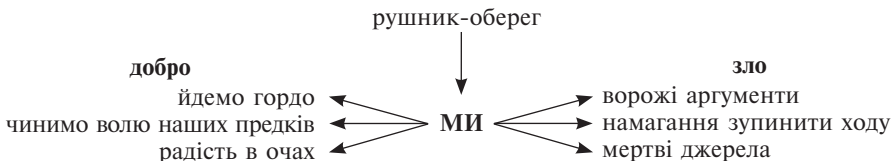
Порівняння: «виглядаєте у вікна, як сусіди», «визираєте з-за рогу, як вороги».

1.9. Бесіда за питаннями.

- Чи полюбляєте ви подорожувати? Ви це робите самостійно, з родиною, друзями?
- Що необхідно мати кожному перед тим, як вирушити у подорож?
- Яким шляхом крокують сучасні українці?
- Чому кожний українець повинен знати історію рідного краю, поважати здобутки наших предків?
- Які труднощі долали предки, виборюючи для нас щасливе життя?
- Що заповідали предки?
- Чому сучасники гордо йдуть шляхами України?
- Які джерела для контраргументів В. Голобородько називає мертвими?
- Чим пояснити радісний, піднесений настрій подорожуючих?
- Чому люди, які рухаються шляхами України не вважають за необхідність надавати будь-кому докази до свого руху?
- Якою, на ваш погляд, є причина руху людства по Україні? Через що дехто намагається призупинити цей рух?
- Що свідчить про цілеспрямований, вільний, впевнений у своїх правах рух сучасників?
- Чим дана поезія В. Голобородька є актуальною на теперішній час? Чому вона повчає і виховує?

1.10. Творче завдання (в групах).

Складіть схему образу «Ми».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Сучасники крокують шляхами України від лісів до:
 - а) океанів; б) *морів*; в) полонин.
2. Якими шляхами відбувається рух подорожуючих?
 - а) Битими і брукованими; б) *прадавніми*; в) таємними.
3. З приводу чого рухаються українці? Бо вони:
 - а) *виконують волю предків*; б) виявили бажання знайти цвіт щастя; в) прагнуть вибороти справедливість.
4. Землю, по якій відбувається рух, названо:
 - а) родючою; б) райською; в) *віковичною*.

5. Під час подорожі українці минатимуть:
 - а) повноводні річки; б) квітучі сади; в) *багатолюдні міста*.
 6. В. Голобородько у творі називає села:
 - а) *тихомрійними*; б) малолюдними; в) білохатинними.
 7. Як автор характеризує тих, хто рухається дорогами України? Він говорить, що вони:
 - а) це роблять під тиском влади;
 - б) *горді і осмислено прийняли дане рішення*;
 - в) намагаються самоствердитися.
 8. Ті, хто «визирає з-за рогу», є:
 - а) допитливими; б) байдужими до суспільних справ; в) *ворогами*.
 9. Подорожуючі не бажають, щоб від них вимагали:
 - а) письмових обґрунтувань своєї ходи; б) *пояснень причин руху*;
 - в) благодійності.
 10. Що виставляється проти ходи сучасників?
 - а) Сили охорони правопорядку; б) *контраргументи*; в) заповіді Бога.
 11. Справа призупинити ходу є:
 - а) благодійною; б) обов'язковою; в) *марною*.
 12. Якими джерелами намагаються скористатися подорожуючі?
 - а) Фундаментальними; б) науковими; в) *мертвими*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Кого мав на увазі В. Голобородько, зазначаючи: «...ви, які визираєте з-за рогу як вороги»? Про що це свідчить? Власну думку аргументуйте.
2. Дослідіть, яким був шлях України до вільного життя протягом історії. Свої спостереження вмотивуйте.
3. Перший рядок третього куплету поезії має виклад:
 - а) «Ми йдемо по Україні»; б) «Ми чинемо волю наших предків»;
 - в) *«Ми гордо йдемо шляхами України»*.

Картка № 2

1. З чим, на ваш погляд, пов'язана хода українців шляхами предків? Висловіть власну точку зору щодо цього, наводячи переконливі аргументи.
2. Що символізує рушник для українців? Чим пояснити те, що подорожуючі перев'язані рушниками? Відповідь вмотивуйте.
3. Який настрій у подорожуючих?
 - а) *Радісний*; б) сумний; в) бадьорий.

Картка № 3

1. Як на ваш погляд, сам автор ставиться до тих, хто йде шляхами предків по сучасній Україні? В чому це виявляється?

2. Порівняйте ідейно-художній зміст поезії В. Голобородька «Ми йдемо» і А. Малишка «Приходять предки». Зробіть висновок стосовно того, яким намагалися бачити предки життя сучасників. Наведіть відповідні приклади.
3. Ті, хто йдуть шляхами України:
 - а) мають дозвіл на це; б) пов'язані рушниками;
 - в) тримають жовто-блакитні хустини.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Знати зміст поезій В. Голобородька «З дитинства: Дош», «Я вплетений...», скласти питання та підготувати малюнки до них.

УРОК № 63

В. ГОЛОБОРОДЬКО. «З ДИТИНСТВА: ДОШ», «Я ВПЛЕТЕНИЙ...». ОСНОВНИЙ ПАФОС ПОЕЗІЙ

Мета: продовжити знайомити школярів з творчістю В. Голобородька, зокрема проаналізувати ідейно-художній зміст його програмних поезій, з'ясувати їх спрямованість, пояснити власне розуміння образу дощу; розвивати естетичне відчуття і смак, культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, спостережливість; формувати життєствердуючі, оптимістичні настрої; виховувати почуття любові до рідного краю, відповідальність за збереження довкілля, творців прекрасного.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет В. Голобородька, виставка його книжок, учнівські малюнки, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Огляд учнівських малюнків з відповідним коментарем до поетичних творів В. Голобородька «З дитинства: Дош», «Я вплетений...»

III. Актуалізація опорних знань

Літературний диктант «Відомий В. Голобородько»

- З якої родини походить В. Голобородько? (*Селянської*)
- Назва села, де народився письменник. (*Адріанопіль*)

- Кореспонденту якого журналу В. Голобородько розповідав про початок свого дорослого життя? («Україна»)
- Рік, коли Василь Іванович вступив до Київського університету ім. Т. Шевченка. (1964)
- Хто порадив В. Денисенку запросити на навчання до театального інституту в режисерську групу В. Голобородька? (С. Параджанов)
- Де продовжував отримувати вищу освіту Василь Іванович з 1966 р.? (У Донецькому університеті)
- Автор забороненої праці, яку пропагував В. Голобородько серед студентів. (І. Дзюба «Інтернаціоналізм чи русифікація?»)
- Місто, де була видана книга В. Голобородька, заборонена на батьківщині. (Париж)
- Країна, в якій у 1983 році була видана антологія світової поезії під назвою «Від Рабіндраната Тагора до Василя Голобородька». (Югославія)
- Де працював письменник після того, як його відрахували з університету? (На шахті, у радгоспі)
- Назва першої збірки В. Голобородька. («Зелен день»)
- Рік видання збірки письменника «Ікар на метеликових крилах». (1990)
Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Дощ у пору — золото.
Народне прислів'я*

1. Ідейно-художній аналіз поезії В. Голобородька «З дитинства: Дощ»

- 1.1. Виразне і усвідомлене читання твору.
- 1.2. *Тема:* звернення ліричного героя до дощика, щоб той його не намочив.
- 1.3. *Ідея:* возвеличення прагнення хлопчика порозумітися з дощиком.
- 1.4. *Основна думка:* з раннього дитинства кожна людина повинна осмислено сприймати будь-яке явище природи.
- 1.5. *Жанр:* поезія зі спогадів дитинства поета, поезія-замовляння.
- 1.6. Художні особливості твору.
Повтори: «дощику, дощику», «щоб ти...», «я тобі...».
Метафори: «дощик ловив.., розкидав.., ходив.., розчісував».
- 1.7. Бесіда за питаннями.
 - Що вам відомо про замовляння? З якою метою їх використовують у народі?
 - Яким буває дощ у природі? Чи завжди він є вчасним?
 - З яким настроєм звертається герой твору до дощика? Про що це свідчить?

- Доберіть з поезії дієслова, які характеризують дощик як живу істоту. (*Ловив, розкидав, стукав, їв, ходив, розчісував, йшов*).
- Як герой твору розуміється з природою?
- Дощик для хлопчика необхідність чи випадковість? Свою думку вмотивуйте.
- Чи боїться герой твору дощика? Чим це пояснити?
- Як, на ваш погляд, поставиться дощик до замовлянь героя?
- Що ви відчували, коли потрапляли під дощ?
- Які ви знаєте прикмети, загадки, прислів'я, приказки про дощ?

1.8. Додатковий матеріал про дощ як явище природи.

1.8.1. Прислів'я.

- Від дощу не у воду, а від вогню не в полум'я.
- Добре дивитися на дощ, стоячи під дахом.
- Дощ у жнива — як п'яте колесо до воза.
- Дощ іде, а гість іде.
- Чоловік — не глина, а дощ — не дубина, не розмочить і не поб'є.
- Дощ вимочить, сонечко висушить, буйні вітри голову розчешуть.
- Коробом сонце, а ситом дощ.
- Люди дякують дощеві, а подорожні лають.
- На дощі змокнеш і в плащі.
- Чоловік не з солі, від дощу не розтопиться.
- Як нема дощу в час, то нема і хліба в нас.
- Як сіно косять, то дощів не просять: самі йдуть.

1.8.2. Загадки.

- Коли нема — чекають
Коли прийду — тікають.
- Мене частенько просять, ждуть,
А тільки покажусь —
Ховатися почнуть.
- Довго нема мене — усе в'яне,
А як пройду — знов оживає.
- Він скрізь: у полі і в саду,
А в дім не попаде;
І я тоді лиш з дому йду,
Коли вже він не йде.
- Сонце вкрилося хмарами,
Хтось невидимий в імлі
Небо сірими нитками
Пришиває до землі.

2. Робота над поезією В. Голобородька «Я вплетений весь до нитки»

2.1. Виразне і вдумливе читання твору.

2.2. Тема: відтворення настрою ліричного героя, який разом із оточуючим світом отримує насолоду від теплої дощу.

2.3. *Ідея*: уславлення дощу, який надає цілющої сили всьому живому.

2.4. *Основна думка*: нічого немає кращого за домівку, «наповнену теплом, як гніздо».

2.5. *Жанр*: пейзажна лірика.

2.6. Проблематика вірша:

- людина і довкілля;
- значення дощу в природі;
- рідна хата для кожної людини.

2.7. Художні засоби у творі.

Епітет: «зелене волосся дощу».

Метафори: «вплетена дорога... хата... прямокутники дерев... річка... стадо корів... небо», «небо плете».

Порівняння: «хата, як гніздо».

Повторення: «вплетений...», «хто...».

2.8. Бесіда за питаннями:

- Що вам відомо про дощ як природне явище? Яка користь або шкода може бути від нього?
- Які твори художньої літератури про дощ вам відомі? (*Л. Костенко «Дощ»...*)
- Через що ліричний герой вплетений у зелене волосся дощу?
- Який колір переважає у творі? Про що це свідчить?
- Що намагався відтворити у вірші В. Голобородько? Як він сам сприймає дощ?
- Чому волосся у дощу зелене?
- Що можна побачити, відчути під час читання вірша?
- Щоб ви порадили тим, хто потрапив під дощ?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

а) «3 дитинства: Дощ».

1. Що хоче подарувати герой твору дощику?

- а) Найулюбленішу іграшку; б) *бамбукове вудилище*.
в) цікаву книжку про різноманітні природні явища.

2. Хлопчик пропонує дощику:

- а) *луску розкидати по городу*;
б) полити нива; в) розчесати липовий гай.

3. Якої ягоди буде нарвано дощику?

- а) Сливи; б) *вишні*; в) абрикоси.

4. Кісточками з ягід дощ:

- а) захищатиметься від вітру; б) *стукатиме у вікно*;
в) вистеле доріжку до лісу.

5. Сільськогосподарське знаряддя праці, яке згадується в поезії:

- а) *граблі*; б) сапа; в) мотика.

6. Дощик буде розчісувати волосся в:
а) гаю; б) лісі; в) *траві*.
7. Герой просить дощика, щоб той:
а) *не поливав тієї стежки, по якій він йшов*;
б) гарненько промочив колгоспну ниву;
в) не заважав йому збирати суніці.
8. Чим займався хлопчик під час спілкування з дощиком?
а) Випасав овець; б) *ніс батькові їжу в поле*;
в) обкопував дерева біля двору.
9. У що буде збирати ягоди герой твору для дощика?
а) Горщик; б) глечик; в) *миску*.
10. Хлопчик до дощика:
а) біжить підстрибуючи; б) *звертається із замовлянням*;
в) висловлює претензії.
11. Поезія побудована як:
а) *монолог ліричного героя*; б) діалог між героєм і дощем;
в) сповідь перед дощем.
12. Яку дію не просив виконувати герой дощика?
а) *Танцювати*; б) ловити; в) стукати.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

«Я вплетений весь до нитки»

1. Волосся у дощу:
а) сріблясте; б) покуйовджене; в) *зелене*.
2. Ліричний герой під час дощу йшов по:
а) *дорозі*; б) лісовій стежці; в) бруківці.
3. Горб, на якому знаходиться хата, порівнюється з:
а) велетнем; б) *птахом*; в) чаклуном.
4. На думку автора, дощ плете:
а) темна хмара; б) водяна фея; в) *небо*.
5. Якою у вірші зображена річка?
а) Широкою; б) *невеличкою*; в) глибокою.
6. Що відчують оточуючі від дощу?
а) Радість; б) незадоволення; в) *тепло*.
7. Яким чином ліричний герой вплетений у волосся дощу?
а) *Весь до нитки*; б) тільки взуття; в) тільки верхній одяг.
8. Усі знають, що дощ:
а) приносить щастя; б) *перестане*;
в) допоможе отримати гарний урожай.
9. Хата, наповнена теплом, нагадує:
а) райський куточок; б) *гніздо*; в) коліскову немовля.
10. Річка у творі порівнюється із:
а) стрічкою; б) дзигую; в) *сонячним променем*.

11. Продовжіть рядок: «Хто на горбі, той...»: а) належиться; б) *насидиться*; в) напасеться.
12. Дощем вплетені прямокутники: а) хат; б) *дерева*; в) птахоферм.
Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Вмотивуйте, через що герой поезії В. Голобородька «З дитинства: Дощ» звертається до дощика як до живої істоти. Відповідаючи, посилайтеся на текст твору.
2. Дослідіть, як автор у вірші «Я вплетений...» сприймає дощ? Свої спостереження обгрунтуйте.
3. Якого кольору були корови, які потрапили під дощ (В. Голобородько «Я вплетений...»)? а) Рябі; б) *руді*; в) чорні.

Картка № 2

1. З чим асоціюється образ дощу з вірша В. Голобородька «Я вплетений...»? Чи нагадує дощ павука? Свої уявлення прокоментуйте з відповідною мотивацією.
2. Як, на ваш погляд, чи дослухається дощ до замовлянь хлопчика з твору В. Голобородька «З дитинства: Дощ»? Власні міркування обгрунтуйте.
3. Що витеше хлопчик для дощика (В. Голобородько «З дитинства: Дощ»)? а) *Зубки*; б) кілочки; в) брусочки.

Картка № 3

1. Охарактеризуйте ліричного героя поезії В. Голобородька «З дитинства: Дощ». Про що свідчить його замовляння?
2. Надайте поради тій людині, яка потрапила під дощ. Вмотивуйте, на підставі чого вони будуть ґрунтуватися.
3. Які дерева згадуються у вірші В. Голобородька «Я вплетений»? а) Ясені; б) тополі; в) *дуби*.

Картка № 4

1. Висловіть свої думки стосовно того, кого письменник вважає під словом «хто» з поезії «Я вплетений...»? Чим зумовлені ці обґрунтування?
2. Чому, на ваш погляд, В. Голобородько згадував із свого дитинства замовляння дощу («З дитинства: Дощ»)? З чим асоціюється дощ?
3. Що пропонується покуштувати дощику (В. Голобородько «З дитинства: Дощ»)? а) Гриби; б) *ягоди*; в) горіхи.

Картка № 5

1. Порівняйте ідейно-художній зміст поезії В. Голобородька «З дитинства: Дош» і «Я весь вплетений...». Зробіть висновок.
2. Вмотивуйте, як ви ставитеся до рідної домівки. З чим би ви могли її порівняти?
3. Батько хлопчика, ліричного героя поезії В. Голобородька «З дитинства: Дош», працював у:
а) кузні; б) *полі*; в) пекарні.

Картка № 6

1. Дослідіть, з чим пов'язано те, як герой твору В. Голобородька «З дитинства: Дош» хотів віддячити дощику? Чи щирими були обіцянки хлопчика? Відповідь вмотивуйте.
2. Відтворіть словесну картину на тему «Добрий дядько дош», застосовуючи ідейно-художній зміст поезії В. Голобородька.
3. Вудилище, яке хлопчик хотів подарувати дощику, було:
а) металеве; б) березове; в) *бамбукове*.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності****IX. Домашнє завдання**

Підготувати інформацію про лелеку; зробити малюнки на тему «Мої улюблені птахи»; опрацювати ідейно-художній зміст фрагменту поеми В. Голобородька «Лелека».

УРОК № 64**В. ГОЛОБОРОДЬКО «ЛЕЛЕКА». ОБРАЗ РІДНОЇ ХАТИ, ШЛЯХУ, ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ, ЛЕЛЕКИ**

Мета: розкрити ідейно-художній зміст фрагменту з поеми В. Голобородька «Лелека»; охарактеризувати образи твору (рідної хати, шляху, ліричного героя, лелеки); розвивати культуру зв'язного мовлення, творчу уяву, логічне мислення, пам'ять, уміння раціонально використовувати навчальний час; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани до творчості В. Голобородька, любов до природи, бережне ставлення до оточуючого середовища.

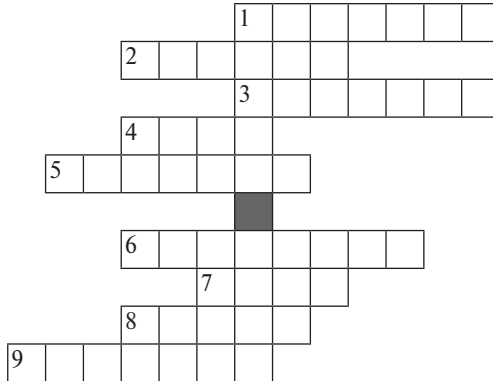
Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет В. Голобородька, виставка його поетичних творів, наочність та інформація про лелек, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація опорних знань**

Літературний кросворд «Сторінками поетичних творів В. Голобородька»

По горизонталі: **1.** Кольор дощу з твору «Я вплетений...». (*Зелений*) **2.** Що має вигляд прямокутників у поезії «Я вплетений...»? (*Дерева*) **3.** Жанр давньоукраїнської літератури, який згадується у творі «Наша мова». (*Літопис*) **4.** Місце, де працював батько героя, якому він ніс їжу в поезії «З дитинства: Дощ». (*Поле*) **5.** Шляхом якої держави рухаються люди з поезії «Ми йдемо»? (*України*) **6.** Назва шляхів, якими йдуть наші сучасники в поезії «Ми йдемо»? (*Прадавні*) **7.** Дощ плете, на думку героя твору «Я вплетений...»... (*Небо*) **8.** Словесно-музичний твір, який згадується у творі «Наша мова». (*Пісня*) **9.** На очах у подорожуючих з твору «Ми йдемо» сяє... (*Радість*)

По вертикалі: **1.** Перша збірка поезій В. Голобородька, яка видана в Україні 1988 року тиражем всього тисячу примірників. («*Зелен день*»)

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності****IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу**

Які ноги, такий ніс,
По болоту ходить скрізь,
Хату на хаті має,
Жабам рахунок знає.

(Загадка. *Лелека*)

Майстер цей з'явився рано,
На даху помудрував
І без цегли, і без крана
Дім собі побудував.

(Загадка. *Лелека*)

1. Вступне слово вчителя

Яка прекрасна наша Батьківщина! У будь-яку пору року вона милує очі то яскравими барвами літа, то золотом осені, то казковою красою зими, то буйним цвітінням весни. Але найгарніший куточок природи залишається мертвим, якщо його не оживлять птахи.

На території нашої області налічують 190 видів птахів, три із них занесені до Червоної книги України. За підрахунками вчених, за останні 300 років із нашої планети зникло 94 види птахів. І від нас із вами залежить, чи поповниться ця сумна статистика. Саме тому щорічно 1 квітня відзначають Міжнародний день птахів.

Тож давайте і ми сьогодні скажемо слова про тих, які долають тисячі кілометрів через моря, океани на шляху до нашої землі, до рідних гнізд.

Скажемо, бо вони того варті.

Наш край здавна називався лелечим. Можливо, це тому, що на солом'яних стріхах наших предків любили мостити свої гнізда лелеки.

Подивіться на цього птаха, коли він стоїть у гнізді. (*Огляд малюнків та фотоматеріалів про лелеку.*) Спокійно, немов господар, оглядає подвір'я, гніздо, пильно охороняє дружину, а потім — і молоде потомство. Нам затишно і добре, коли десь недалеко клекочуть лелеки.

А як ще по-іншому називають пернатого друга у різних районах України? (*Лелека, бузьон, чорногуз, бусол, гайстер, веселик*)

Ім'я цього птаха пов'язане безліччю легенд. Ось деякі з них.

2. Легенди про лелеку

2.1. Давно це було, коли на українську землю нападали орди кочевників.

Налітали, підпалювали хати, виганяли худобу, забирали у полон жінок та дітей. А малюків кидали напризволяще на згарищах. Це побачили лелеки і стуком дзьобів почали кликати козаків на допомогу. Але далеко були козаки, не почули птахів. І тоді птахи підхопили на крила заплаканих малюків, піднялися високо-високо над землею. Почули своїх дітей козаки і кинулися наздоганяти ворогів, а лелеки кружляли над ними, вказуючи дорогу. Наздогнали козаки завойовників і порубали. З того часу лелекам в Україні завжди раді.

2.2. Вороги напали на місто та осадили храм, в якому шукали порятунку жителі. Одна жінка побачила біля дзвіниці лелеку. Протягнувши йому сповите немовля, почала благати: «Лелеченько-серденько, врятуй його». Почув лелека, підхопив немовля і врятував від неминучої загибелі.

Висновок. Можливо, тому в народі склалось повір'я про те, що лелеки приносять дітей. Саме тому діти, забачивши лелеку, кричать: «Бузьку, бузьку, принеси мені Маруську!»

3. В. Голобородько і його «Пташина антропологія»

Поезія Василя Голобородька надається для того, аби її безтямно любили або ж люто ненавиділи,— але в кожному разі це мусить бути надзвичайно сильне почуття.

В. Голобородько виводить із звичайного затишку на сліпуче денне світло такі риси в людині, про які вона нерідко й не здогадується, а частіше вдає, що не здогадується. Він проникає в найглибші нетрі підсвідомості, вивертає їх нутрощами назовні.

Василь Голобородько — поет національного страху. Тематично і психоемотивно його твори народжуються з хронічною для української ментальності конфлікту народнописенного, міфологічного первня дитинної, незіпсованою нашаруваннями цивілізації душі з цинізмом довколишнього світу. Зрештою, це безконечні конфлікти добра і зла, духа й тіла, Бога та Сатани, які власне і перебувають у підніжжі поезії. Це семантика вічного страху буття, страху народжуватися і страху помирати...

На першій погляд, «Українські птахи в українському краєвиді» справляють враження роблених текстів.

Вочевид, таки не про птахів розкаже нам Василь Голобородько, а про мітичні й містичні глибини, які чаються в нашій — людській мові, у наших — людських ритуалах.

Визначний антрополог Кліфорд Гірц свого часу блискуче описав церемонію півнячих боїв на індонезійському острові Балу. Відштовхнувшись від найпопулярнішого в тих краях ритуалу, він справді подав розгорнуту картину звичаїв, психології, соціальних та економічних засад цього народу. Так само й Голобородько, узявши за основу «пташині» повір'я та звичаї, розповідає світові про українців, надавши своїм спостереженням ще й природної для нас поетичної форми самовідчуження й самоосмислення. Я не здивуюся, якщо інші народи, забажавши якомога більше дізнатися про нас, перекладуть собі не розлогі наукові трактати, а саме цю поетичну книжку. Принаймні з неї вони не просто чимало дізналися б, але змогли б і чимало відчутти. І — почути. Бо що не кажіть, люди таки схильні сприймати одне одного на рівні відчуттів та почуттів. І може, воно й на краще...

4. Ідейно-художній аналіз твору В. Голобородька «Лелека»

4.1. Виразне й усвідомлене читання поетичного твору «Лелека».

4.2. *Тема:* розповідь про лелеку, про походження назви цього птаха у різних народів за ознакою та про спостереження людей за цим птахом, пов'язуючи його зі своїм життям, діяльністю.

4.3. *Ідея:* ушлякнення любові до природи, зокрема до лелеки; поважне ставлення до всього живого; вміння і прагнення порозумітися із всесвітом.

4.4. *Основна думка:* лелека, як і людина, має своє життя, турботи, клопоти, радість і горе; доброзичливе ставлення людини до лелеки є запорукою її щасливого життя.

4.5. *Жанр*: поема, написана вільним віршем.

4.6. Особливості твору:

- зв'язок твору з усною народною творчістю (прикмети, приказки, прислів'я, загадки...);
- відтворення зв'язку життя людини і лелеки;
- етимологічне походження слова «лелека» у мові різних народів.

4.7. Композиція.

Поема складається з двох частин, кожна з яких пов'язана з описом образу життя лелеки і людини. Лелека робить гніздечко, доглядає і виховує лелеченят, привчає до дорослого життя — все прослідковується протягом твору.

4.8. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Чому В. Голобородьку не подобається те, що у зовнішності лелеки є чорний колір?
- Яку загадку пропонує автор про лелеку?

*(...Та, хто їсть жаб,
Ти — жабоїд...)*

- Про що свідчить те, що лелека має кілька назв не тільки на території України, а й за її межами?
- Чому за турецькою мовою слово «лелека» є образливим для дітей? («*Та, хто має ім'я схоже до вигуку «еле-леї», яким діти дразнять інших дітей, коли в них випадково стає помітним те, що звичайно приховується у штаних*»)
- Як угорці та поляки називають лелеку? (*Угорці — garúv, garív; поляки — бацан, боцок, боцюн...*)
- З чим пов'язане звернення людей до лелек, щоб птахи мостили гнізда саме в їх селі, а не в іншому?
- З якими словами зверталися діти до лелеки, щоб птах зупинився саме в їх селі?

*(Лелеко, лелеко-татку,
збудуй в нас добру хатку,
та виведи діток...
і ставок, і млинок,
і цибулі грядку...
ще й вишневенький садок...)*

- Що на це відповідав?

*(До осені далеко —
Я хатку зроблю і діток виведу
А восени у вирій полечу й діток заберу)*

- Які ознаки про лелеку є у порівняннях?

*(«Облітав, мов лелека, усі моря і землі...»
«Сміється, наче б його бузько носом лоскотав...»*

«Стоїть, мов лелека, й крила опустив...»
 «Ковтнув, як лелека жабу»
 «Світ так змінився, що ми, старі,
 «Як ті бузьки по Спасі, ходимо по ньому —
 ніби він не наш, а ми не його»)

- Знайдіть у творі прислів'я про лелеку, прокоментуйте їх.

(«Бузьок на хаті,
 а журба в кімнаті»;
 «На одній сіножаті
 і віл пасеться,
 і бузько жаби ловить»)

- Які у творі є приказки про лелеку?

(«Така правда, як Бог казав буселю».
 «Виграв бузька на костелі»)

- Що характерно для дитячої гри про лелек? (Гра словами:

«Летіла білі лелека,
 стала на одну ногу
 та й зловила жабу —
 жаба заквакала,
 а лелека втекла»)

- З якими питаннями звертаються люди до лелеки, називаючи його хлоп'ячим іменами — Антоном, Грицьком, Іваном?

(«Антоне, Антоне, коли тепло встановиться?»
 «Грицьку, Грицьку, принеси води!»
 «Іване, Іване, скажи, чи ще довго пасти череду?»)

- Чому ватажок перед відлітом у вирій закрючує хворих і поранених птахів? Чи є це жорстокістю?

(«...Бо вони все одно не долетіли б до вирію,
 бо вони увесь табун збивали б з дороги у вирій»)

- Які загадки-прикмети є про лелеку?

(...Зима, яка буде або ранньою, коли
 ви відлітаєте рано у вирій,
 або пізньою, коли
 ви відлітаєте пізно у вирій)

- З яким замовлянням звертаються пастухи до лелеки?

(«Бузьок-чапля — молока крапля,
 і в чорнець, і в скопець,
 а сам бузьок молодець.»)

*«...Щоб так і в наших корів прибувало
біле молоко по краплі»)*

- Знайдіть у поемі загадки-порівняння про людину з лелекою. («Облітав, мов лелека, усі моря і землі» — це про людину, яка від'їжджала у пошуках щастя у далекий край, людину, що повернулася, не знайшовши щастя в далекому краю; «сміється, наче б його бузько носом лоскотав» — хтось із людей, хто даремно сміється)
- Які є загадки про лелеку, пов'язані з людиною?
(«Бузок на хаті,

а журба в кімнаті» — людина, яка з якогось приводу журиється, на що немає ніякої розради;

«Стоїть, мов лелека, й крила опустив» — парубок, який ніяк не знайде собі пари, щоб одружитися; у тих, хто чує таке порівняння, воно викликає співчуття до тієї людини;

*«На одній сіножаті
і віл пасеться,*

і бузько жаби ловить» — людина поряд з іншою людиною, які на перший погляд ніби й відрізняються одне від одного, а насправді є однаковими, про кого іще інакше кажуть: «Обоє рябоє». Про ту людину, яка малася на увазі тим, ким ця загадка-прислів'я виголошувалася. Вона викликає усмішку.

«Ковтнув, як лелека жабу» — людина, яка ковтає щось жадібно цілком, воно викликає усмішку;

«Така правда, як Бог казав буселю» — людина, яка нарікає на свою долю, хоча кожній людині її долю Бог дає;

«Лелека, що літає далеко» — людина, яка поводить себе, як гульвіса, тобто, як той, хто буває десь поза домом, чого не дозволяє собі звичайна людина, яка тримається свого дому, своєї сім'ї;

«Виграв бузька на костелі» — людина, яка, граючи в якусь азартну гру, нічого не виграла, а до того ще й програлася;

*«Світ так тепер змінився, що ми старі,
як тії бузьки по Спасі, ходимо, по ньому,—*

ніби він не наш, а ми не його» — людина, що почуває себе старою, а через те, чужою у цьому світі, подібно до тебе, білі лелеко...)

- Якою є українські загадки-легенди про походження лелеки? Виразно прочитайте або перекажіть їх зміст.
- Посилаючись на текст поеми, прочитайте прикмети щодо одруження дівчини.

*(«...Ти сидиш у своєму гнізді на стрісі хати,—
як ти, біла лелеко, сидиш у своєму гнізді,
так і дівчина іще сидітиме в дівках цього року.
...Як ти, біла лелеко, стоїш у своєму гнізді,
так і в дівчини справа її заміжня
стоятиме на місці цього року,
не просуватиметься до весілля.*

*«...Як ти, біла лелко, ходиш по подвір'ю
так і парубок тільки ходитиме до дівчини,
нічого їй не казатиме про сватання цього року,
правди їй не казатиме.»*

*«...Як ти, біла лелеко, лешиш
із далекого краю — вирію до свого гнізда,
так і дівчина скоро вийде заміж — полетить! —
іще цього року восени у неї буде весілля»*

- В чому, на думку В. Голобородька, призначення Бога? («*Ти, біла лелеко,— дівчачий Бог*»)

*Бог: ...той, хто щось змінює у житті людини,
Той, хто щось змінює у самій людині,
І що стається ніби само собою, без участі в тому людини...)*

- Для чого білу лелеку малюють на великодній писанці? («*...Її парубок дарує дівчині з побажанням, щоб вона вийшла цього року заміж*»)
- З чим пов'язано те, що люди на Благовіщення для лелеки випікають тістечка? (*Діти показують ці свячені хлібці і промовляють:*

*Лелеко, біла лелеко,
на тобі голвоту — дай мені жита копу,
на тобі борону — дай мені жита сторону,
на тобі серпа — дай мені жита снопа!)*

- Прокоментуйте рядок з твору: «...лелека є загадкою початку за ознакою».
- Які є прикмети у поведінці лелеки, сприятливі для сільськогосподарських робіт?

*(...Від початку, від сівби,
коли ти, біла лелеко, походила по ниві,—
Ось тобі тістечко із зображенням твоєї ноги;
щоб так і наша засіяна житом нива розвивалася;
Посередині, коли засіяну ниву бороною боронували,—
ось тобі тістечко у вигляді борони,
щоб так і наша засіяна житом нива розвивалася:
аж до кінця, до самих жнив,—
Ось тобі тістечко у вигляді серпа;
щоб так і наша засіяна житом нива
дала щедрий урожай.*

*...Якщо комусь із господарів доведеться
вперше побачити тебе,
як ти тільки-но прилетіла,
то з того дня він розпочинає сіяти ярвину,—
то з того дня він розпочинає садити городину —
не забирай з грядки сапи —
як доросла дівчина, яку ти згадуєш, біла лелеко,
у свій час обов'язково вийде заміж,*

*щоб так і моє посіяне та посаджене
завершилося добрим урожаєм.*

*Лелеко, біла лелеко,
на тобі голвоту, дай мені жита копу!*

*...Коли ти, біла лелеко, літаєш далеко
по жабенят для своїх лелеченят...*

*тоді усе добре і господар хати упевнений,
що весняне замовляння майбутнього урожаю
буде успішним — урожай буде добрим,
голоду взимку не відчуватиметься.)*

- Які є міфологічні припущення стосовно смерті нехрещених дітей? («...Діти ж, які вмирають нехрещеними, повертаються назад на річку, на озеро, до ставка, на луки, на болото — там їх, нехрещених дітей, потерчат...»)
- Які є загадки про голод, який пророчуть лелеки? («...Викидаєш одне пташеня зі свого гнізда — ти, біла лелеко, твориш загадку про неврожай, ти, біла лелеко, твориш загадку про голод, який чекає на людей наступної зими, за цією ознакою;
Поміж українців існує повір'я: якщо з лелечинового гнізда випаде яйце — ти, біла лелеко, ненароком зіштовхнеш його — то перезимуєш і за куряче яйце, тобто голоду не відчуватиметься»)
- З яким проханням люди звертаються до лелеки, щоб у них був гарний урожай? («...Як ти, біла лелеко, яка розпочинаєш жити у нас — у нашому селі, на нашому подвір'ї,— безпечно проживеш до самої осені, виведеш лелеченят, вигодуєш їх, щоб так і наша засіяна житою нива розвивалася: від початку, посередині і аж до кінця, до самих жнив, щоб так і наша засіяна житою нива дала щедрий урожай...»)
- Про що свідчить зроблене лелеками гніздо на хаті? («Ти, біла лелеко, мостиш своє гніздо на хаті і приносиш у той двір щастя»)
- Що трапляється тоді, коли люди завдають шкоди лелекам? («...Зробиш нашу хату пустою»; «...що той двір не лишатимуть усіляки хвороби і напасті»; «...щоб у тому дворі всі вимерли»; «...бо ти можеш за це залишити хату»)
- Продовжіть думку з поеми: «Якщо у господаря буде хліб, то і...» («...Наша хата стоятиме...» «...Наша хата повнитиметься дитячим голосами...»; «...Нашу хату минатимуть усілякі хвороби і напасті...»; «...Всі у нашій хаті довго житимуть...»)
- В чому полягають лікувальні особливості для людини від лелеки? («...Якщо комусь пощастить першим від усіх побачити тебе, як ти тільки-но прилетіла, вперше, і хто тричі присяде, прикриваючи полою ноги, той протягом наступного року не хворітиме»;

«...Від лихоманки підкурують хворого шарлуною лелечиною яйця; від лихоманки плівку із лелечиною яйця, з якою уже вийшло пташеня, хворий намотує собі на палець»)

4.9. Характеристика образу лелеки.

4.9.1. Орієнтовний план.

- 1) Лелека — «білий птах із чорними ознаками на білому».
 - 2) Зовнішня привабливість птаха.
 - 3) Зв'язок життя птаха з життям людини.
 - 4) Лелека — «загадка початку за ознакою».
 - 5) Значення образу цього птаха для сприйняття людського довкілля.
- ##### 4.9.2. Загадки про лелеку із поеми.

Ти — сама уся і твої ознаки:
та, хто стоїть на одній нозі,
та, хто ловить жаб,
та, хто їсть жаб.

Та, хто має довгі ноги,
та, хто має довго дзьоба,
та, хто буває на болоті,
та, хто любить жаб,
та, хто мостить своє гніздо на хаті,—...

Довгі ноги і довгий ніс,
по болоті ходить скрізь.

На вершку палати хатчина,
а там пан високий.

Які ноги заввишки,
такий ніс завдовжки,
хату на хаті має,
жабам рахунок дає.

Які ноги, такий ніс,
по болоту ходить скрізь,
хату на хаті має,
жабам рахунок знає.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. В. Голобородько називає лелеку:
 - а) *чорногузом*; б) *чорнятком*; в) *чорнокрилим*.
2. Лелека — це астер, гастір, гарист, гайстер — так називають цього птаха:
 - а) *англійці*; б) *німці*; в) *угорці*.
3. Якщо у лелеки не було старого гнізда, то цей птах розшукує:
 - а) *чиесь старе гніздо*; б) *старе ганчір'я*; в) *колесо на клуні*.

4. Хто вмовляє лелек мостити гнізда на хаті?
а) Старі люди; б) діти; в) молоді хлопці і дівчата.
5. Лелека здебільшого харчується:
а) жабамі; б) водяною зеленню; в) хлібом.
6. Після якого народного свята лелеки відлітають у вирій?
а) Покрови; б) *Спаса*; в) Зеленої неділі.
7. Під час гри дітей, які наслідують птаха, той буде схожим на лелеку, хто:
а) швидко бігає; б) *не боїться болотяної води*;
в) стоїть або стрибає на одній нозі
8. Як більше ніхто із птахів, лелека, як і ластівка:
а) гарно співає; б) красиво літає; в) *не ховає свого гнізда від людей*.
9. Перед відлітом у вирій, лелеки:
а) *на уже зжатому полі збираються у табун*;
б) наїдаються і напиваються; в) багато сплять.
10. Над ким лелечиний ватажок чинить суд?
а) *Слабкими птахами із табуна*;
б) тими, хто не хоче доглядати за малечами; в) хто шкодить людям.
11. Під час підготовки до відліту у вирій поруч із лелеками збираються у табунець і:
а) горобці; б) *солов'ї*; в) ластівки.
12. Біла лелека — Бог:
а) *дівчат*; б) чоловіків; в) дітей.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. З якою метою В. Голобородько у творі порівнює життя лелеки з людським? Відповідь аргументуйте.
2. Прокоментуйте рядок з поеми: «...кожній людині її долю Бог дає».
3. Білу лелеку малюють на великодній писанці, яку парубок дарує дівчині з побажанням, щоб вона:
а) мала міцне здоров'я; б) *вийшла цього року заміж*;
в) народила слухняну дитину.

Картка № 2

1. Доведіть, посилаючись на текст твору, що кожний народ називає лелеку по-своєму, зважаючи на ознаку цього птаха.
2. Прокоментуйте, що мав на увазі В. Голобородько про лелеку, зазначаючи: «...згадка відома — це слова, якими ми тебе називаємо, відгадка відома — це ти».
3. Дівчина називає лелеку:
а) щасливчиком; б) *веселиком*; в) розумничком.

Картка № 3

1. Висловіть власну думку стосовно того, через що В. Голобородько вважає лелеку — птахом, який має чорний знак на білому.

2. Вмотивуйте, чи вдалося поетові відтворити у поемі життя лелеки схожим з людським.
3. На Благовіщення 7 квітня люди для лелеки:
 - а) готують гніздечко; б) випікають тістечко;
 - в) виконують пісні — замовлення.

VI. Підсумок уроку. Бесіда за питаннями

- Що цікавого і нового ви дізналися про лелечине життя?
- Про що б ви запитали у лелеки, зустрівшись з птахом?
- Який навчальний ідейно-художній зміст творів Є. Васильченка, В. Голубородька?

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до ідейно-художнього аналізу поезій Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені...», «Земля така гаряча».

УРОК № 65

Л. КИСЕЛЬОВ. ДОЛЯ МОЛОДОГО ПОЕТА. «СТАТИ Б ХОЧ НА МЕНТИ ЛІЧЕНІ...», «ЗЕМЛЯ ТАКА ГАРЯЧА»

Мета: виразно і вдумливо читати програмові поезії Л. Кисельова, пояснити власне розуміння їхнього образного змісту, вміти коментувати художні засоби, пояснювати прихований, підтекстовий зміст образів творів; розвивати культуру зв'язного мовлення, творчу уяву, логічне мислення, пам'ять, спостережливість, вміння грамотно висловлювати власну думку; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани, любові до творчості В. Кисельова, небайдужого ставлення до емоцій та почуттів.

Тип уроку: засвоєння знань і формування умінь.

Обладнання: портрет В. Кисельова, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Чому так необхідно цінувати і поважати героїчне минуле нашого народу?
- Що говорять про людину, яка живе заради інших? Відповідь обґрунтуйте, наводячи переконливі приклади.

- В чому є призначення людини на землі?
- Як кожний повинен цінувати красу довкілля?
- Яку користь приносять птахи? Чи спостерігали ви за їх поведінкою? Свої враження прокоментуйте.
- Що вам відомо про журавлів?
- Хто такі браконьєри? Чому вони винищують тварин і птахів? Яке покарання ви б запропонували тим, хто нищить природу?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Люби природу не для себе,
Люби для неї,
Вона — це мати. Будь же сином...*
М. Рильський

1. Життя і творчість Л. Кисельова. (Матеріал для вчителя)

ЛЕОНІД ВОЛОДИМИРОВИЧ КИСЕЛЬОВ
(1946–1968)

Поет, прозаїк. Народився в м. Києві в родині російського письменника Володимира Кисельова. Навчався на факультеті іноземних мов Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Спочатку писав вірші російською мовою, друкувався в журналах «Новый мир», «Радуга» — тоді ще вчився в десятому класі. Однак після «скандальної сенсації» вірша «Цари» (в якому зневажено особу Петра I) його перестали друкувати.

Через п'ять років, в останній рік свого життя, почав писати й українською мовою. Українську мову, культуру він добре знав, розумів з дитинства. Як писав І. Дзюба, його родина належала «до українофільської частини російськомовної інтелігенції Києва. І що прикметно — в ній панував справжній культ Шевченка». Українська поезія Л. Кисельова побачила світ у газеті «Літературна Україна», в журналах «Дніпро», «Ранок», «Вітчизна». Мав невиліковну хворобу, яка й обірвала його молоде життя. Посмертні збірки письменника (двомовні): «Стихи. Вірші» (1970), «Последняя песня. Остання пісня» (1979), «Тільки двічі живемо. Вірші, проза, спогади про поета» (1991).

2. І. Дзюба — про Л. В. Кисельова

«Звичайно, Леонід Кисельов залишався й далі поетом двох мов, двох культур, знаходячи їм благодатне поєднання. Але саме українська творчість стрімко наростала, і саме в ній діставав свою нову якість.

В чому вона? Насамперед, може, в тому, що громадянське почуття, яке завжди пульсувало в його поезії, тепер набрало «наступального» тону боротьби, і то боротьби, позначеної кривною особистою причетністю. Ідеал свободи, завжди дорогий Леонідові, тепер співвіднесений з історичною

долею України, а тому політично й емоційно насаженіший. В його поезію входить той національний біль і протест, що й у В. Симоненка, М. Вінграновського, І. Драча... Повнота прилучення до образу України вивела поезію Л. Кисельова на нові обрії, збагатила її зміст і стилістику, збільшила психічну пластику. Вона стала емоційно відкритішою і, не втрачаючи на інтелектуалізмі, сполучила його з народно-пісенною ментальністю, з фольклорно-міфологічним та космополітичним підґрунтям національної поетики».

3. Опрацювання поезії Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені»

3.1. Виразне і вдумливе читання вірша.

3.2. *Тема:* прагнення поета зробити щасливою кожную людину на землі.

3.3. *Ідея:*

Щоб раділи всі живі,

...

Щоб не жив на самоті.

3.4. *Основна думка:* призначення кожної людини на землі — творити добро, любити ближнього.

3.5. *Жанр:* поезія з гуманістичним пафосом.

3.6. *Художні засоби.*

Епітети: «менти лічені», «дзвінкий песик».

Повтори: «Щоб...»

Метафори: «подарувати лицаря».

3.7. *Бесіда за питаннями.*

- Хто такий характерник серед козацтва?
- Чому ліричний герой поезії прагне стати характерником?
- Про що свідчать бажання героя вірша?
- В чому вбачає своє призначення ліричний герой твору? («Щоб раділи всі живі»)
- Як герой вірша розуміє щастя особисте та оточуючих його людей?
- Про яких людей саме турбується герой поезії? (*Дівчинку, жінку-удову, діда, бабу-сироту*)
- Чим пояснити те, що герой хоче «стати... на менти лічені»?
- Чому повчає і над чим змушує задуматися вас ця поезія?
- Прочитавши цей вірш, визначте, яким було життєве кредо Л. Кисельова.

4. Аналізування ідейно-художнього змісту вірша Л. Кисельова «Земля така гаряча»

4.1. Виразне читання поезії.

4.2. *Тема:* вболівання хлопчика за долю журавля, його намагання захистити птаха від жорстокості.

4.3. *Ідея:* уславлення любові до природи, пташиного світу, бажання творити добро, гарні вчинки.

4.4. Основна думка: «І буде така гаряча, чорна така земля» — ось що відбувається після того, коли люди будуть виявляти жорстокість до всього живого у світі.

4.5. Жанр: поезія про добро і зло.

4.6. Художні засоби.

Епітети: «гаряча земля», «радуга-земля», «день без'язикий», «кричить тужно».

Повтори: «Не бийте журавля!»

Метафори: «відлине день», «панцерники рокочуть, крають...», «не виразити жалю».

Риторичні оклики:

«Не бийте журавля!»

«Мій світе, мій журавлю!»

«Не бий!»

4.7. Бесіда за питаннями.

- Чому автор зазначає у творі про землю, що вона гаряча і руда?
- Чим пояснити те, що маленькому хлопчику не байдужа доля журавля?
- Про що свідчить епіграф до поезії?
- Від кого і що намагається захистити хлопчик?
- Стисло охарактеризуйте героя твору.
- Чому хлопчик біду журавля сприймає як власну?
- Якою людиною буде в майбутньому цей маленький хлопчик? Відповідь вмотивуйте.
- Яка основна проблема порушена Л. Кисельовим у даній поезії?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Стати б хоч на менти лічені»

1. Яке козацьке звання хотів мати герой твору, щоб надати людям допомогу?
 - а) Джура; б) *характерник*; в) хорунжий.
2. Кожній дівчині буде подаровано:
 - а) бурштинове намисто; б) шовкову хустинку; в) *лицаря на коні*.
3. Усім живим надається побажання бути:
 - а) *радісними*; б) цілеспрямованим; в) наполегливим.
4. Яким зображений козак у поетичному творі?
 - а) Кремезним; б) *чорновусим*; в) винахідливим.
5. Кому прагне дати козаченька ліричний герой поезії?
 - а) Дівчині-красуні; б) хто потребує допомоги; в) *кожній жінці-удові*.
6. Щоб не жити на самоті, пропонується взяти песика.
 - а) діду; б) бабусі; в) *дівчині*.
7. Характеризуючи песика, поет зазначає, що собака:
 - а) відповідальна; б) вірна; в) *дзвінка*.

8. Казковий герой, який згадується у творі:
 - а) Кирило Кожум'яка; б) Гном; в) *Івасик-Телесик*.
9. Хто не має віри, тому ліричний герой:
 - а) *виріже сопілку*; б) подарує багато книжок;
 - в) рекомендує звертатися до Бога.
10. Кому із зазначених героїв поезії не буде надаватися допомога?
 - а) Бабі-сироті; б) жінці-удові; в) *жебракові*.
11. У козаченька були чорними:
 - а) черевики; б) *вуса*; в) гудзики.
12. У поезії Л. Кисельова розповідається про:
 - а) роль і призначення кожного селянина на землі;
 - б) *необхідність допомагати людям*;
 - в) намагання козака перешкодити зраді.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

«Земля така гаряча»

1. Земля була не тільки гарячою, а й:
 - а) сирою; б) родючою; в) *рудюю і чорною*.
2. Без'язиким у поезії вважається:
 - а) дуб; б) *день*; в) місточок через річку.
3. Хто кричить у нічній тиші: «не бий!»?
 - а) Гори, полонини, прірви; б) *люди, дерева, ріки*; в) ліса, гаї, моря.
4. Маленький хлопчик плаче через те, що:
 - а) боїться чоловіка зі зброєю;
 - б) *хоче захистити птаха від знищення*;
 - в) залишився самотнім.
5. Притуляючи до себе, хлопчик «руками затуля»:
 - а) *птаха*; б) песика; в) метелика.
6. Звертаючись до журавля, поет називає його:
 - а) зіркою; б) *світом*; в) ніжною квіткою.
7. Що побачить в останню мить птах перед смертю?
 - а) *Намисто з багряних плям*; б) схід сонця; в) голубі небеса.
8. Сузір'я, яке згадується у поезії:
 - а) Велика Ведмедиця; б) Мала Ведмедиця; в) *Чумацький Шлях*.
9. Епіграфом до поезії дібрані слова з:
 - а) казки; б) *пісні*; в) балади.
10. Фразу «Не бий!» чути:
 - а) на узбережжі озера; б) *в тиші ночній*; в) неподалік від млина.
11. Якої дії не виконував маленький хлопчик в поезії?
 - а) Плакав; б) кричав; в) *жалісно скиглив*.
12. Пафос даної поезії:
 - а) *гуманістичний*; б) оптимістичний; в) патріотичний.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Вмотивуйте, якою з хлопчика в майбутньому виросте людина (Л. Кисельов «Земля така гаряча»)? Наведіть переконливі аргументи.
2. Що і кому подарували б ви своїм близьким, друзям, як це робив ліричний герой вірша Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені»? Висловлюючись, мотивуйте свій вибір.
3. На які менти бажає стати герой поезії Л. Кисельова?
а) *Лічені*; б) *прадавні*; в) *виважені*.

Картка № 2

1. Чим же, на ваш погляд, може закінчитися врешті-решт поезія Л. Кисельова «Земля така гаряча»? Висловлюючи власні припущення, обґрунтуйте їх.
2. Доведіть на прикладі твору Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені», що тільки щаслива людина відчуває насолоду від життя. Свої міркування аргументуйте.
3. Визначте рядок, яким закінчується поезія Л. Кисельова «Земля така гаряча»:
а) «Мій світе, мій журавлю!»; б) «Тужно кричать: «Не бий!»;
в) «*Не бийте журавля!*».

Картка № 3

1. Обґрунтуйте думку про те, що призначення кожної людини — творити добро, приносити щастя. Наведіть приклади з власного життя.
2. Чому, на ваш погляд, маленький хлопчик не байдужий до того, що дядько намагається вбити журавля (Л. Кисельов «Земля така гаряча»)?
3. У що, на думку автора твору «Стати б хоч на менти лічені», можна не вірити?
а) Сердечність і доброту; б) дружбу і ширість; в) *кохання і слова*.

Картка № 4

1. Висловіть власну думку стосовно того, чи можна вважати хлопчика таким, який здатний на самопожертву заради збереження життя птаха (В. Кисельов «Земля така гаряча»). Відповідь вмотивуйте.
2. Що пропонує ліричний герой поезії Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені» тим, хто не має віри ні в кохання, ні в слова. Обґрунтуйте його міркування.
3. Продовжіть рядок вірша Л. Кисельова «Земля така гаряча»: «Не вносити того...»:
а) *лиха*; б) *жалю*; в) *болю*.

Картка № 5

1. Доведіть, посилаючись на поезію Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені» та власний життєвий досвід, що тільки щаслива людина відчуває насолоду від життя. Свої міркування аргументуйте.

2. Чим, на ваш погляд, можна пояснити те, що призначення кожної людини — оберігати природу, цінувати її красу?
3. Музичний інструмент, який «найжурнуло заспіва» (Л. Кисельов «Стати б хоч на менти лічені»):
 - а) арфа; б) труба; в) *сопілка*.

Картка № 6

1. Чому, на вашу думку, хлопчик хоча дуже і боїться, хвилюється, але все ж таки вирішує захистити птаха від знищення (Л. Кисельов «Земля така гаряча»)?
2. Чим зумовлений вибір героя твору Л. Кисельова «Стати б хоч на менти лічені» стосовно того, що дідові він дасть дзвінкого песика, а бабі-сироті — Івасика-Телесика? Відповідь вмотивуйте.
3. Панцерники (Л. Кисельов «Земля така гаряча») рокоцуть і...
 - а) знищують усе живе; б) *крають*;
 - в) оберігають хлопця від браконьєрів.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результату навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять один вірш Л. Кисельова (на вибір), опрацювати ідейно-художній зміст творів письменника «Додому», «Катерина».

УРОК № 66

Л. КИСЕЛЬОВ. «ДОДОМУ». ПАТРІОТИЧНИЙ МОТИВ ВІРША. «КАТЕРИНА». ВСЕЛЮДСЬКЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ МАДОННИ

Мета: продовжити знайомити школярів з поетичною творчістю Кисельова, зокрема зосереджуючи увагу на ідейно-художньому аналізі віршів «Додому», «Катерина»; вміти характеризувати образ Катерини; розвивати естетичні відчуття і смак; уміння грамотно висловлювати власні думки про вірші письменника; робити аналіз його творів; формувати власну позицію у процесі пізнання і вивчення; виховувати повагу до мистецтва слова, культури рідного краю, його природи; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Л. Кисельова, фотоматеріали про Київ і Москву, бібліотечка поетичних творів письменника; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Міні-конкурс на кращого виконавця поезії В. Кисельова напам'ять. Критерії оцінювання (виразність, емоційність, дотримання регламенту...).

III. Актуалізація опорних знань

Літературна вікторина «Знайомий нам Л. Кисельов»

- Місто народження майбутнього письменника. (*Київ*)
- Назва факультету, де навчався Леонід Володимирович. (*Іноземних мов*)
- В яких журналах друкувалися вірші Л. Кисельова російською мовою, коли він навчався у десятому класі? (*«Новый мир», «Радуга»*)
- Через що перестали друкувати поетичні твори Леоніда Володимировича? (*Після «скандальної сенсації» вірша «Цари»*)
- Коли письменник творив свої поезії українською? (*В останній рік свого життя*)
- До якого роду, за словами І. Дзюби, належала родина Л. Кисельова? (*«Українофільського»*)
- Журнали, в яких друкувалися українські поезії Леоніда Володимировича. (*«Дніпро», «Ранок», «Вітчизна»*)
- Назвіть посмертну двотомну збірку Л. Кисельова, що вийшла у 1970 р. (*«Стихи. Вірші»*)
- До якої історичної особи письменник виявив зневагу у своїй поезії? (*Петра I*)
- Назва міста, де навчався Л. Кисельов. (*Київ*)
- В якому році читач мав можливість ознайомитися із збіркою поета «Последняя песня. Остання пісня»? (*1979*)
- Хто охарактеризував Л. Кисельова: «...Він ставив на карту всього себе, свою душу і долю»? (*І. Дзюба*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

V. Основний зміст уроку

*Тут наша доля ніжно сповилася,
Щоб нам летіти в голубі світи.
Прийти до тебе все немає часу,
Ти нам, хатино батьківська, прости.
В. Вихрущ*

1. Опрацювання вірша Л. Кисельова «Додому»

1.1. Виразне читання твору.

1.2. *Тема:* відліт ліричного героя з Москви до рідного Києва та його сум за російською столицею.

1.3. *Ідея:* уславлення любові до рідного краю, міста, домівки; пошани до Москви.

1.4. *Основна думка:* де б людина не була, але вона завжди прагне повернутися додому в рідне місто, родину.

1.5. *Жанр:* громадянська поезія.

1.6. Художні особливості твору.

Епітети: «тополеві тумани», «натруджений двигун», «зелені леза трави», «юна трава».

Метафори: «літак крилами змахнув», «двигун тамує стогін», «леза... трави очистять душу».

Риторичне запитання:

Невже мені лишиться тільки спомин
Від тих беріз у весну крижану?

Тавтологія: «у мареві тих марень».

1.7. Бесіда за питаннями.

- Яке значення в житті для кожної людини має рідна домівка? Свої міркування обгрунтуйте.
- Прокоментуйте народне прислів'я «Де хліб-сіль-каша, там домівка наша».
- Що вам відомо про Москву — столицю Росії?
- Чому герою твору шкода залишати Москву? Яких національних героїв ви знаєте? Як наш народ їх шанує і пам'ятає?
- Хто такий Б. Хмельницький? З якої нагоди йому встановлено пам'ятник у Києві?
- Чим для ліричного героя є Москва, Київ?
- Дослідіть, як у творі сучасне перемешується з минулим?
- Що ви відчули під час читання цієї поезії?
- Чому варто пам'ятати про рідну домівку, батьків?

2. Ідейно-художній аналіз поезії Л. Кисельова «Катерина»

2.1. Виразне і вдумливе читання вірша.

2.2. *Тема:* розповідь про Катерину сучасну і Шевченкову.

2.3. *Ідея:* уславлення жіночої цнотливості, краси, працьовитості, широті, здатності витерпіти будь-які страждання.

2.4. *Основна думка:* Катерина, як і Україна, протягом історії мають однакову долю, відчули на собі всі життєві випробування, намагалися долати труднощі.

2.5. *Жанр:* поезія з оптимістичним, життєстверджуючим пафосом.

2.6. Художні особливості твору.

Епітети: «барвні сни», «біле поле», «біле небо», «сніжне небуття», «біла Катерина».

Порівняння: «небо, мов велике коло».

Метафори: «небо летить», «вилами розхитували трони», «буде жити Україна... в хлібі, в снах...»

Звертання: «не співай, поете...»

2.7. Бесіда за питаннями.

- Чому Л. Кисельов вважає, що Україна живе в теплім хлібі, у снах дітей?
- Який колір переважає у поезії? Про що він свідчить?
- Чим викликаний біль сучасної Катерини під час її ходи по Україні?
- Яким був шлях наших предків?
- Що вам відомо про життя Т. Шевченка?
- Як відомо, сестру Т. Шевченка звали Катериною. Чи пов'язано це із назвою твору Л. Кисельова? *(Для Т. Шевченка жіноча недоля була не просто однією з ряду тем його творчості, а згустком крові, що запеклась у його серці. Доля жінки-кріпачки для нього — насамперед доля його рідної матері, котру передчасно «у могилу нужда та праця положила», це його рідні сестри: Катря, Ярина та Марія, оті «голубки молодії», в яких у наймах коси побіліли, це, зрештою, його перша трепетна юнача любов, Оксана Коваленко, яку, як і героїню поеми «Катерина», збезчещено. Отже, жіноча недоля була для нього не тільки соціальною, а й особистою трагедією)*
- В чому полягає вселюдське та національне значення української Мадони Л. Кисельова?

2.8. Орієнтовний план до характеристики образу Катерини.

- 1) Катерина — українська Мадонна.
- 2) Риси характеру героїні: а) цілеспрямована; б) рішуча; в) волелюбна; г) впевнена в собі.
- 3) Місія Катерини.
- 4) Сучасна і Шевченкова Катерина.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Тестове опитування

«Додому»

1. Ліричний герой, від'їждючи з Москви:
 - а) висловлює незадоволення росіянам;
 - б) *шкодує і сумує з цього приводу*; в) радіє цій щасливій годині.
2. Який район Москви згадується у творі?
 - а) Таганка; б) *Арбат*; в) Бессарабка.
3. Київ — це місто...
 - а) *всіх кохань*; б) багатонаціональне;
 - в) де живуть тільки талановиті люди.

4. Про якого національного героя йдеться мова у творі?
а) І. Богуна; б) П. Сагайдачного; в) *Б. Хмельницького*.
5. Башні Софійського собору сяють:
а) *золотом*; б) кольорами райдуги; в) сріблом.
6. Які вранішні тумани в Києві?
а) Вишневі; б) *тополеві*; в) каштанові.
7. Якого кольору тулуб вершника національному герою в Києві?
а) Чорного; б) *сірого*; в) зеленого.
8. Яким транспортом скористався герой твору, щоб прибути з Москви до Києва?
а) Поїздом; б) швидкісним таксі; в) *літаком*.
9. Коли ліричний герой перебував у Москві?
а) *Ранньою весною*; б) у другій половині літа; в) восени.
10. Від яких дерев залишиться спомин про Москву в героя поезії?
а) Дубів; б) ясенів; в) *берез*.
11. Молода зелена трава у творі нагадує:
а) голки їжака; б) *лезо*; в) ніж.
12. Зелена трава ліричному герою:
а) *очистить душу*; б) нагадає про рідну домівку;
в) надасть сил і бадьорості.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

«Катерина»

1. За яких умов буде йти полем Катерина? Доки:
а) *буде жити Україна*; б) не знайде чарівне зілля;
в) не побачить схід сонця.
2. Поле, по якому йтиме Катерина:
а) зелене; б) *біле*; в) чорне.
3. Як Л. Кисельов характеризує дитячий сон? Він:
а) міцний; б) солодкий; в) *барвний*.
4. Біль Катерини автор називає:
а) страшним; б) *невимовним*; в) пекучим.
5. Коли йшла Катерина, то за нею навздогін летіло:
а) *біле небо*; б) палаюче сонце; в) біле пір'я.
6. Яким шляхом рухалася Катерина?
а) *Наших предків*; б) тернистим; в) небезпечним.
7. Символом України є рослина, яка згадується у творі — це:
а) тополя; б) верба; в) *калина*.
8. У поезії Л. Кисельов звертається до:
а) Катерини; б) *поета*; в) дітей.
9. Чим руйнували все старе дотла?
а) Словом; б) *вилами*; в) зброєю.
10. Про яку Мадонну йдеться мова у вірші?
а) *Шевченкову*; б) святу; в) преподобну.

11. Поет хвилюється з приводу того, щоб Мадонна:
 - а) донесла сина до свого народу;
 - б) не заблукала, розшукуючи власну дитину;
 - в) не втратила свідомості від горя людського.
12. В якому часовому просторі йде Катерина?
 - а) Сучасному; б) минулому; в) майбутньому.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Вмотивуйте, через що Л. Кисельов у творі «Додому» називає Київ містом всіх кохань? Чи можна це сказати про будь-яке місто?
2. Дослідіть, якою зображує автор у поезії «Катерина» героїню твору? Охарактеризуйте її.
3. Траву в поезії Л. Кисельова «Додому» названо:
 - а) соковитою; б) юною; в) густою.

Картка № 2

1. Що намагався підкреслити у вірші «Катерина» Л. Кисельов, поєднуючи історичне минуле із сучасністю? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Доведіть, що для автора твору «Додому» Москва і Київ є містами, які він любить і красою яких зачарований.
3. Який колір переважає у вірші Л. Кисельова «Катерина»?
 - а) Білий; б) червоний; в) жовто-блакитний.

Картка № 3

1. Дослідіть настрої ліричного героя вірша Л. Кисельова «Додому», який із сумом залишає Москву і водночас прагне якомога швидше потрапити до Києва. Свої спостереження узагальніть.
2. З чим пов'язано те, що образ Катерини Шевченка, на думку автора поезії «Катерина», будуть пам'ятати до тих пір, доки житиме Україна? Відповідь вмотивуйте.
3. Ідучи по Україні, Катерина несла (Л. Кисельов «Катерина»):
 - а) долю людську; б) немовля біля грудей; в) паляницю з калиною.

Картка № 4

1. З чим, на ваш погляд, асоціюється для кожної людини слово «додому»? Які почуття охоплюють героя, який з Москви повертається до Києва (Л. Кисельов «Додому»? Власну думку аргументуйте.
2. Чи згодні ви з автором поезії «Катерина», що Шевченкова Мадонна «в сніжне небуття не полягла»? Наведіть переконливі аргументи.
3. На думку Л. Кисельова («Катерина»), Україна буде жити у:
 - а) людській свідомості; б) на сторінках вітчизняної літератури;
 - в) теплім хлібі.

Картка № 5

1. Яких страждань зазнала Україна протягом історії? Чи стосувалися вони і Катерини (Л. Кисельов «Катерина»)? Свої думки обґрунтуйте.
2. Чому, на вашу думку, герой твору Л. Кисельова «Додому», від'їжджаючи до Києва, згадує про пам'ятник Богдану Хмельницькому? Чим заслужив на велику пошану цей національний герой для українців?
3. Залишаючи Москву, герой вірша Л. Кисельова «Додому», не відчуває:
 - а) щастя; б) радості; в) *жально*.

Картка № 6

1. Охарактеризуйте внутрішній стан ліричного героя, який залишає Москву і їде до Києва (Л. Кисельов «Додому»). Чи є місто, яке не тільки приваблює вас своєю красою, а й зворушує, бентежить, нагадує про щось приємне?
2. Яким чином образ Катерини (Л. Кисельов «Катерина») пов'язаний з Україною? Чим викликані хвилювання автора щодо подальшої долі героїні?
3. Продовжіть рядок поезії Л. Кисельова «Додому».
Літак аж ніби крилами:
а) струхнув; б) крутнув; в) *змахнув*.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності****IX. Домашнє завдання**

Знати ідейно-художній зміст твору М. Трублаїні «Шхуна «Колумб» (позакласне читання).

УРОК № 67**ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ.****М. ТРУБЛАЇНІ. «ШХУНА “КОЛУМБ”»**

Мета: поширювати читацький кругозір шляхом ознайомлення з ідейно-художнім змістом творів позапрограмового, зокрема з повістю М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”»; стисло опрацювати життєвий і творчий шлях письменника; розвивати творчу уяву, пам'ять, вміння виразно читати, при цьому коментуючи і наводячи необхідні аргументи; робити ґрунтовні висновки; формувати естетичний смак учнів; виховувати почуття пошани до творчості М. Трублаїні; поваги до рідної літератури, культурних надбань нашого народу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Трублаїні, бібліотечка-виставка його творів; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Який жанр художньої літератури називається повістю?
- Що таке пригода? Які пригодницькі твори ви вже читали? Чим вони сподобалися?
- Яку користь отримує людина від читання книг?
- Доведіть, що книга вчить життю.
- Що допомагає героям художніх творів долати будь-які труднощі, негаразди?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Моя мета — запалити юних читачів бажанням стати дослідниками, моряками, авіаторами, інженерами, вченими, що перемагають усі стихії.
М. Трублаїні

1. Життя і творчість М. Трублаїні. Матеріал для вчителя

МИКОЛА ТРУБЛАЇНІ

(1907–1941)

(Микола Петрович Трумблаєвський)

Іде громадянська війна. Багато людей зібралося біля поїзда, який відправляється на фронт. Разом з дорослими намагається проштовхнутися і якийсь хлопчина. Та далі приступок вагона не може зробити й кроку. А поїзд вже набирає швидкість. Дитячі рученятка ослабли — і хлопець отямився в бур'яні. Неподалік лежала його торбина. І нестерпно боліла нога. Знайшов його обхідник колії і відніс до лікарні, яка була недалеко. На щастя, нічого серйозного, лишень трохи покалічена нога. Так Микола Трублаїні у тринадцять років самовільно хотів утекти на фронт, щоб разом з дорослими мужньо битися з ворогом.

Народився письменник у селі Вільшанці, на Вінниччині. Сім'я жила в убогій хатині, біля якої завжди стояла вода. Нестатки й скрута змусили батька, Петра Гнатовича, йти на заробітки в Сибір, де він працював на лісорозробках. Миколу виховували мама й бабуся.

Мама, Євгенія Яківна, працювала вчителькою і часто брала хлопчика з собою на роботу. Він дуже любив сидіти на маминих уроках. А коли Євгенія Яківна щось запитувала учнів, Микола й собі піднімав руку. Мав чудову пам'ять, був веселий і непосидючий. У п'ять років непогано читав.

Мама змалку привчала його берегти взуття, одяг кожну річ класти на своє місце. Коли випадали глибокі сніги, хлопчик повинен був прогорнути стежку. А ще натопити разом з бабусею піч, щоб мамі було тепло, коли вона повернеться з роботи. Коли підріс, полюбив читання і математику. Задачі розв'язував дуже швидко. У характеристиці за четвертий клас написано: «Наділений щасливим хистом наслідування голосів людей, птахів».

Бабуся, Любов Устимівна, мала багато внуків, але чи не найбільше любила малого Миколу. Для нього вишила подушечку, на якій він міг годинами лежати і слухати її диво-казки. А знала бабуся їх багато, навіть сама творила зі своєї багатющої уяви. Інколи для внучка співала народні пісні. У сім'ї в них гарно співав і дід Гнат, а батько мав такий приємний голос, що якийсь час співав навіть у церковному хорі. Служила бабуся в той час у монополці, тому частенько приносила хлопчикові якісь ласощі. Він удома з усіма поділиться, ще й на вулицю понесе друзям, які з нетерпінням чекали на нього. Не лише для того, щоб посмакувати цукерки, а щоб десь там, заховавшись у бур'янах і затамувавши подих, слухати цікаву книжку, яку читає Микола...

Микола Трублаїні багато подорожував. Враження від побаченого занотовував у дорожньому щоденнику, а потім переказував у своїх численних оповіданнях і нарисах. З юними читачами розмовляв серйозно, відверто, як з рівними. Він знайомив їх з життям народів Сибіру, Чукотки, Якутії, Камчатки, Карелії, Помор'я, Кавказу, Криму. У дитячу літературу ввів нових героїв — штурманів, боцманів, кочегарів, юнг, морських мисливців, яких добре знав сам. Щоб потрапити на острів Врангеля на криголамі «Ф. Літке», на якому не було місця для ще одного кореспондента, Микола Трублаїні склав іспити на кочегара і став повноправним членом команди. Мати, котра дожила майже до сторічного віку, пишалася своїм сином.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, письменник добровільно іде на фронт. В одному з боїв біля Мелітополя був поранений осколком бомби. Вночі з 5 на 6 жовтня у санітарному поїзді, що слідував на Ростов, Микола Трублаїні помер. Похований у братській могилі разом з іншими бійцями біля залізничного насипу недалеко від міста Рівеньки.

2. Опрацювання ідейно-художнього змісту твору М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”»

- 2.1.** Виразне читання або переказування цікавих, на думку учнів, епізодів твору.
- 2.2.** *Тема:* розповідь про життя людей острова Лебединого, цікавий винахід професора Ананьєва, за який відбувається боротьба між підлітками та жорстокими іноземними піратами.

2.3. Ідея: возвеличення любові до рідного краю, прагнення боротися з його ворогами, навіть якщо для цього потрібно пожертвувати життям; уславлення доброти, чуйності, уваги, небайдужості до горя ближнього; засудження жорстокості підступності, корисності, хитрості (Анч), зрадництва (Ковальчук).

2.4. Основна думка: людина перевіряється у складних життєвих випробуваннях; тільки мужній, сильний, порядний може отримати перемогу над ворогом і допомогти ближньому.

2.5. Жанр: пригодницька повість.

Пригодницьким називається твір, сюжет якого наповнений великою кількістю пригод і незвичайних подій. У ньому багато цікавих епізодів, у яких героям загрожує небезпека, а часто — навіть загибель, але вони чудом рятуються. Пригоди головних героїв — це результат їхніх прагнень і вчинків, їхньої веселої вдачі.

2.6. Проблематика твору:

- життя і смерть;
- добро і зло;
- любов і ненависть;
- щирість і підступність;
- вміння долати будь-які труднощі;
- самопожертва;
- винахід, його подальша доля.

2.7. Композиція.

Твір складає з чотирьох частин та епілогу.

I частина — 24 розділи;

II частина — 27 розділів;

III частина — 13 розділів;

IV частина — 10 розділів.

Експозиція: знайомство з мешканцями острова Лебединого; рішення професора Ананьєва дослідити якість і специфіку піска на острові.

Зав'язка: завдання агента № 22.

Розвиток дії: пригоди Марка Завірюхи, Ясі Знайди, Люди Ананьєвої під час їх боротьби з Анчем.

Кульмінація: звільнення шхуни «Колумб» та її команди від переслідувань Анча, ув'язнення агента.

Розв'язка: прагнення водолазів допомогти Люді виявилися марними, дівчина померла; епілог.

2.8. Сюжетні лінії.

- Життя родини Завірюх.
- Особисте життя професора Ананьєва, його професійна діяльність.
- Доля Ясі Знайди.
- Шхуна «Колумб» — герой твору, навколо якого розгортаються події.

2.9. Бесіда за питаннями.

- Хто такий Колумб? Що вам відомо про нього?
- Чи є вірним твердження: «Яку назву дано човну або пароплаву, так він і попливе»?
- В чому було призначення шхуни? («...Рибу... приставляла в недалекий порт, на консервний завод»)
- З чим пов'язано те, що у Бойчука часто збиралися сусіди-рибалки? («...Його хата стояла найближче до моря, двоє вікон виходили на берег і звідти зручно було наглядати за шаландами й човнами під час негоди»)
- Опишіть шхуну, звертаючи увагу на її практичне призначення. («Це було невеличке, але міцне судно. Воно ходило під мотором із швидкістю п'ять-шість миль за годину. А під парусами при доброму вітрі — в півтора рази швидше. Іноді «Колумба» посилали в моря рибалити, але переважно він перевозив рибу, сіті та різну снасть. Останнім часом «Колумб» регулярно обходив рибальські артілі, забирав у них рибу і приставляв її на консервний завод, що знаходився миль за двадцять п'ять від Лебединого острова, поблизу курортного містечка»)
- Яким чином нерухому шхуну вирішили застосувати у Рибтресті?
- Яким був склад команди? («Команда на «Колумбі» була невелика. Крім шкіпера до її складу входили моторист, матрос-стерновий та юнга»)
- Як Марко потрапив на шхуну юнгою?
- За що Очерет поважав Марка? («Під час шторму Очерет стежив за юнгою і жодного разу не помітив на його обличчі тіні страху, а в очах виразу роззубленості»)
- В чому полягала специфіка завдання агента № 22. («Нам потрібно, щоб смілива людина пробралася в Росію. ...Познайомитися з професором Ананьєвим, одвідати Лебединий острів і обов'язково зірвати видобуток золотого піску. А найголовніше — дістати в Ананьєва його проект добування гелію і знищити автора проекту»)
- Чим закінчилося змагання серед хлопців і дівчат з плавання?
- Через що виникла сварка інспектора Ковальчука і рибалками шхуни? («...Через те, що відомий бюрократ, інспектор Ковальчук, знайшов у виллові кілька рибін на півсантиметра коротших за дозволений розмір»)
- Чому Знайду на Лебединому острові вважали за дефективну? Яка трагедія сталася з нею?
- Чим був цінним пісок на Лебединому острові? («З нього виготовляється газ, що в хімічному сполученні з киснем дає воду. Механічно змішуючись з киснем або повітрям, він утворює незвичайно сильну вибухову речовину — гримучий газ»)
- Чому Ковальчук вимушений був погодитися на умови Анча — допомагати йому?
- Через що Анчу не вдалося отруїти професора Ананьєва?

- Як Знайда сприйняла подарунки Максима, Левка, Люди?
- Чому Марко вирішив на якийсь час стати Шерлоком Хомсом?
- Яким був план Анча щодо знищення шхуни? (*Це — пекельна машинка. Зараз ми визначимо час, коли вона мусить вибухнути. Вийдуть вони о дев'ятій, можуть запізнитися, ну, о десятій, в усякому разі. В десять годин сорок п'ять хвилин ми почуємо вибух у морі. Від «Колумба» та його пасажирів лише шматочки сплинуть»*)
- Через що злочинний план щодо знищення «Колумба» не був виконаний?
- Завдяки кому шхуна залишилася цілою? Яких зусиль було докладено Максимом для цього? Як це характеризує героя?
- Назвіть ситуації, коли Максимові пригодилися знання азбуки Морзе.
- Якої шкоди завдав підводний піратський човен?
- Яких страждань зазнали Марко, Яся, Люда, перебуваючи у підводному човні?
- Як Марко і Яся спаслися від пожежі на «Антопулосі»?
- Що трапилося, коли «Колумб» підібрав Анча зі своїм товаришем на палубу шхуни?
- Яким чином Яся, залишивши шхуну, ризикуючи власним життям, допомагала полоненим шхуни позбавитися піратів?
- В яких умовах перебувала Люда у затонулому підводному човні? Як вона боролася за виживання?
- Чи вдалося спасти Люду? Що було зроблено для цього водолазами?
- Як склалася подальша доля героїв повісті? (*Зміст епілогу*)
- Чому вчить нас даний твір?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Марко на шхуні «Колумб» був:
а) випадковим пасажиром; б) сином капітана; в) юнгою.
2. В чому полягало призначення шхуни? Вона:
а) охороняла кордони між Україною і Турцією;
б) *перевозила рибу на консервний завод*; в) рятувала потопаючих.
3. Якими словами зазвичай вітався школяр шхуни з членами команди?
а) «Широ вітаю морських сміливців!»; б) *«Тихої погоди, багатой риби»*;
в) «Нехай щастить великим Колумбам»;
4. Вантаж, який на думку професора Ананьєва, терміново було перевезти у порт:
а) *нісок*; б) фарбу; в) продукти харчування.
5. Острів Лебединий населяло багато:
а) вовків; б) тюленів; в) *лисиць*.

6. Яку речовину, на думку професора Ананьєва, містив пісок, що був ним знайдений під горою на Лебединому острові?
а) *Torianit*; б) кселит; в) нуклеаріт.
7. Після зустрічі з професором Ананьєвим, Китаєв негайно від'їжджає до Москви, щоб:
а) плідно попрацювати у центральній бібліотеці;
б) *порушити питання про організації промислу на Лебединому озері*;
в) продовжити написання дисертації.
8. Грицько, молодший брат Марка, мріяв про те, що він виросте, і у нього теж буде шхуна, яку він назове:
а) *«Альбатрос»*; б) *«Переможець»*; в) *«Лебединий»*.
9. Редакцію якого журналу неначебто представляв фотограф Анч?
а) *«Рибаловець»*; б) *«Рибалка півдня»*; в) *«Охоронець природи»*.
10. Слово «геній» нашою мовою означає:
а) яскравий; б) іскристий; в) *сонячний*.
11. Якого танцю не міг виконати Анч під час свята?
а) Румбу; б) танго; в) *гонака*.
12. Найціннішою для рибалок шхуни була:
а) *скульпрія*; б) осетрина; в) камса.
13. Перебуваючи на кораблі «Антопулос», який майже потонув, Марко з Ясею побачили хижу тварину:
а) *лева*; б) пуму; в) рись.
14. «Антопулос» — це пароплав:
а) англійський; б) *грецький*; в) німецький.
15. Під час знаходження Марка у підводному човні піратів Марко викрав:
а) *пакет документів*; б) револьвер; в) географічну карту.
16. Глина, на якій був потонулий підводний човен, складала метрів:
а) сорок сім; б) *вісімдесят п'ять*; в) сорок вісім.
17. Яким чином розшукували потонулий підводний човен?
а) *За допомогою металошукача*; б) за наявністю аварійного буя;
в) шляхом телефонного зв'язку.
18. У минулому дід Махтей бував:
а) на Кубі; б) *в Індії*; в) у Китаї.
19. Яся Знайда мріяла стати:
а) *командиром підводного човна*; б) науковим дослідником;
в) ведучою телепередачі «У світі мандрів».
20. Назва пароплава, на який мусив потрапити Анч зі шхуни:
а) «Антопулос»; б) *Кайман*; в) «Буревісник».
21. «Антопулос» було підбито ракетою підводного човна через те, що той віз на Лебединий острів:
а) продукти харчування; б) *обладнання для професора Ананьєва*;
в) технічні прилади для ремонту шхуни.

22. Після того як пірати висадили Марка і Ясю у відкритому морі, полонені побачили:
а) багато чайок; б) альбатросів; в) *дельфінів*.
23. Як Марко і Яся орієнтувалися у відкритому морі? За допомогою:
а) вітру; б) *руху сонця*; в) медуз.
24. Що подарував Ясі Знайді моторист Левко?
а) Бріль; б) спідницю; в) *сандали*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що, на ваш погляд, хотів довести читачам М. Трублаїні у творі «Шхуна “Колумб”»? Наведіть переконливі факти з твору, обґрунтовуючи їх.
2. Доведіть, що Анч — хитра, жорстока, підступна людина. Відповідаючи, посилайтеся на зміст повісті.
3. Якими науками захоплювалася Люда?
а) Фізикою і математикою; б) *геологією та хімією*;
в) економікою та історією.

Картка № 2

1. Вмотивуйте, чим пояснити те, що професор Ананьєв присвятив особисте життя суспільної справі. Як це характеризує героя?
2. Дослідіть, чим пояснити досконалу обізнаність Марка у морській справі.
3. Люда забороняла батькові:
а) тривалий час дивитися телевізор; б) *курити*; в) носити важкі речі.

Картка № 3

1. Як на ваш погляд, професор Ананьєв відчував себе винним через смерть багатьох мешканців Лебединого острова і навіть своєї дочки? Наведіть приклади власним міркуванням.
2. Висловіть власну думку, чи можна вважати Ковальчука зрадником, або, навпаки, людиною, яка сумлінно ставилася до своїх обов'язків?
3. Для того щоб Анч не був упізнаний, він:
а) фарбував волосся; б) *приклеював вуса і бороду*;
в) змінював голос і манеру поведінки.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Знати ідейно-художній зміст твору І. Сенченка «Рубін на Солом'янці», скласти питання та тестові завдання до нього.

УРОК № 68**ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ. І. СЕНЧЕНКО.****«РУБІН НА СОЛОМ'ЯНЦІ»**

Мета: продовження знайомити школярів з письменниками рідного краю, зокрема з життям і творчістю І. Сенченка, проаналізувати ідейний зміст його твору «Рубін на Солом'янці»; розвивати культуру зв'язного мовлення, читацький кругозір, уміння аналізувати художній твір, робити узагальнення, висновки, необхідний коментар; формувати естетичний смак у школярів; виховувати любов до рідного краю, повагу до його письменників; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Сенченка, бібліотечка його творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями**

- Які письменники рідного краю вам відомі? Чи можна їх вважати патріотами, культурними діячами Харківщини?
- Про що пишуть творці Харківщини?
- Чим приваблюють вас твори письменників рідного краю?
- Чи хотіли б ви стати митцем слова? Яким чином вами досягалася ця мета?
- Які проблеми порушують письменники Харківщини? Чому вони повчають своїх читачів?

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності школярів****IV. Основний зміст уроку**

Складне у них (моїх героїв) життя. І прекрасне.

І вони такі малі, що навіть не знають цього.

І. Сенченко

1. Життя і творчість І. Сенченка. Матеріал для вчителя

ІВАН ЮХИМОВИЧ СЕНЧЕНКО

(1901–1975)

Зі спогадів людей, котрі знали І. Сенченка, вимальовується образ людини скромної, тактовної, надзвичайно працювитої і працездатної, непохитної у своїх принципах, відданої обраній справі, широко освіченої.

Народився в с. Наталиному поблизу м. Краснограда, що на Харківщині, в родині безземельного селянина.

Батько майбутнього письменника перепробував чимало професій (працював садівником, білетером кінотеатру, різноробом), але жодна з них не принесла в дім ніякого достатку.

Вчився хлопець спочатку в сільській школі, потім у Костянтиноградському училищі. Образ першої вчительки зберіг він у своєму серці на все життя. Це вона навчила його розуміти добро і зло, відрізнити прекрасне від потворного, прищепила любов до книжки, до художнього слова.

Після закінчення училища І. Сенченко мав намір продовжити навчання у гімназії, але коштів у батьків не було, тому вступив до учительської гімназії. В оповіданні «Я познайомився з Йосипом» автор розповідає про один випадок зі свого життя під час перебування у цьому навчальному закладі: «Ввечері відбулася розмова з мамою. Від мами вимагалось три копійки. І на що?! На книжку! (Такого в цій родині не було ще зроду-віку. В цій хаті, як і в сусідніх витрачалися гроші на що завгодно, тільки не на книжки. Дивиться мати на своє шмаркате дітище. Очі в неї стають круглі, великі. Де це видано, де це чувано отак переводити гроші?! Три копійки! Цілі три копійки! Фунт хліба коштує одну копійку, четвєртинка олії — дві копійки. При лихій годині на ці гроші можна день прожити! Але життя є життя. Воно завжди неспокійне. І мама сидить, думає. Проклятуці гроші! Добре з ними й дуже погано без них. Під причілковою стіною в хаті в мами стоїть скриня, у скрині є прискринок, у прискринку шматинка, у шматинці дев'яносто три копійки грошей. Кожна копійка на обліку; для кожної вже наперед визначено канал, по якому вона спливе з маминих рук. Отож, з одного боку, шматинка і в ній дев'яносто три копійки грошей, з другого — Іван. На небесах підноситься Справедливість. Задумалась мати на мить. Цього й вистачило, щоб Справедливість своє діло зробила. В руках у неї терези: на одну шальку склала ті гроші у шматинці, на другу згромадила Івана. Шальки хитаються, з ними й Іван: то поженеться угору, то сяде вниз. Цікава картина. Кінчається вона тим, що наша мама зітхає, каже сама собі: «Це вже, видно, такі часи настали, що людям і книжка потрібна стає...» Вголос обзивається:

— Добре, дам тобі три копійки, тільки не сьогодні... Післязавтра або в неділю.

Бідолашна мама, як їй тяжко з тими грішми розлучатися! Вони, видно, нелегко даються їй.

В той день я повернувся додому з міста з книжечкою в руках. Книжечка називалась «Малий Кобзар».

Перші літературні спроби І. Сенченка припадають на час навчання в Харкові (в 1923 році були надруковані збірки оповідань «Навесні», «Ярема Кавун»; у 1925 році вийшла в світ книжка віршів «В огнях вишневих завірюх»).

У Харківській інститут народної освіти юнак прийшов з деяким доробком, на нього як на молодого автора вже звернула увагу критика.

Значну роль у творчості майбутнього письменника відіграла його дружба з О. Копиленком, який вчився тоді на природничому відділі цього ж інституту. В 1923 році вийшла навіть поетична збірка, авторами якої були І. Коляда, О. Копиленко, І. Сенченко.

Становлення творчості Івана Юхимовича припадає на тридцять років, початок яких ознаменувався тим, що боротьба з творчим духом письменників була визнана загальнодержавною проблемою, а вказівки про те, кому, що і як писати, вважалися цілковитою нормою. І хоч, як відомо, І. Сенченко вцілів у роки кривавого терору, він був зарахований до «неблагодійних» людей. А підстав для цього було більш ніж досить: «у минулому член спілки письменників «Плуг», член «Вапліте» («Вапліте» — організація, в якій зібралися яскраві літературні індивідуальності: Микола Хвильовий, М. Куліш, О. Слісаренко та інші відомі письменники), учень і один з найбільш активних сподвижників Миколи Хвильового, автор «Записок Холуя» та інших сатиричних творів.

Кажуть, що життя Івана Юхимовича минуло між редакційним столом і домашнім робочим столом. Майже сорок років працював він у редакціях різних газет і журналів, готував до друку матеріали, а на власну творчість залишалися вечірні години та вихідні дні.

До кращих творів письменника для дітей належать повісті «Руді вовки», «Діамантовий берег», збірки оповідань «Мої приятелі», «Два дні з життя Женьки і Левка» та інші.

І. Сенченко відомий в літературі і як перекладач. Зайнявшись перекладацькою діяльністю ще в ранній період творчості (під час укладання хрестоматій), він переклав українською мовою багато творів російських письменників (О. Пушкіна, М. Гоголя, О. Горького та інших).

Учені вважають, що І. Сенченко міг би, як і багато інших українських письменників, створити значно більше, якби не ті жорстокі обставини, за яких чимало талановитих митців було знищено фізично, інших — мордовано, регламентовано, загнано в рамки. І все ж його не без підстав називають одним із найобдарованіших українських прозаїків.

2. В. Брюховецький — про І. Сенченка

Ось що сказав про твори Івана Сенченка для юнацтва відомий літературознавець В. Брюховецький: «Сенченко сприймає й показує нам дітей у повнокровному багатстві їхніх зацікавлень, клопотів, турбот. Водночас його розповідь просвітлена мудрою інтонацією людини, котра розуміє всю серйозність і значущість дитинства. Пишучи для дітей, Сенченко вдало утримує рівновагу в зображенні, цього відмінного від уявлень дорослого світу,— він не дивиться на дитину розчулено-захопленим поглядом і водночас не утворює надмірної дистанції між собою і своїм героєм».

3. Опрацювання твору І. Сенченка «Рубін на Солом'янці»

3.1. Виразне читання, переказування окремих цікавих для дітей епізодів з твору.

3.2. *Тема:* зображення життя ремісників, формування особистості Рубіна під впливом Каленика Романовича.

3.3. *Ідея:* возвеличення доброти, працьовитості; відповідальності за доручену справу (Каленик Романович); засудження сімей, які не займаються вихованням своєї дитини, принижують її гідність (родина Рубіна); жорстокості, підступності, фальші, бракоробства (коваль Кальниболоцький).

3.4. *Основна думка:*

- формування молодого людини впливає на оточення, в якому вона перебуває; обізнаність у своїй справі дозволяє якісно її виконувати;
- «...адже якими бузувірами всі були. Куди там! Згадуєш — волосся сторч! А які орли з тих шмаркачів виростають!»
- «Коли з дитинства є порох у людини, то... не десь він дінеться і в дорослому, тільки на інше обернеться...»

3.5. *Жанр:* оповідання.

3.6. Композиція.

Експозиція: знайомство з Рубіном, його неординарною поведінкою; дружба Рубіна з Калеником Романовичем.

Зав'язка: запрошення Каленика Романовича на завод допомогти зварити крюк, який розірвався від пульманівського вагона.

Розвиток дії: життя Рубіна у майстра училища.

Кульмінація: позитивний результат виховання Рубіна Калеником Романовичем.

Розв'язка: розквіт кохання Рубіна до Мар'яни, задоволення старих від того, що з хлопця вийшла Людина.

3.7. Сюжет.

Рубін був одним із складних вихованців ремісничого училища. Жорстокість, грубість — основні риси його характеру. Під впливом Лукійченка Каленика Романовича, майстра училища, він поступово почав змінювати своє ставлення до оточуючих, праці. Майстерність Каленика Романовича, його відповідальність за доручену справу були зразком для вихованця.

Після смерті матері, залишившись сиротою, Рубін тяжко страждає. Хлопця запрошує до себе жити Лукійченко. Старий майстер виховує Рубіна, бо «рівна течія життя хлопця була заповнена спалахами вчинків дивних і несподіваних».

Після закінчення училища Рубін виїхав на Нижнє Подніпров'я. Про нього друкують в газетах. Він намагався бути таким, як той, хто його виховував.

Приїхавши до старих, Рубін закохується у Мар'яну, дівчину, яку він в дитинстві ледве не побив.

Сюжетні лінії:

- життєва доля Рубіна;
- професійна діяльність, виховання підростаючого покоління — життєва місія Лукійченка Каленика Романовича.

3.8. Проблематика твору:

- відповідальність і байдужість;
- якість, сумлінність і фальш, бракоробство;
- праця і лідарство; отримання насолоди від прожитого життя;
- любов і ненависть.

3.9. Обговорення ідейного змісту твору за питаннями.

- Чому Рубін приїхав до ремісничого училища босим? (*«Ноги у нього були великі, чорні й порепані; очі — теж чорні; і брови також. Черевики Рубін заробив у радгоспі, але батько в останній день украв і пропив. Хлопець дуже переживав втрату; його мучив сором, що приїде у місто босий. Він ждав насмішок»*)
- Опишіть зовнішність Рубіна, коли з ним вперше знайомиться читач. (*«Погляд Рубіна був сміливий, руки костисті; ноги великі й сильні; груди в Рубіна широкі, сам він худий і не дуже нещений»*)
- Охарактеризуйте поведінку Рубіна під час навчання у ремісничому училищі. (*«Він почав задаватися. Інколи знущався зі слабших, жадібно шукав сутичок із сильними, якимось позубрив відкритку для великих шурупів і алмазом вирізав круглу дірку в шибиці. Його брали в роботу, і в кожного разу після прогулянки він обіцяв, що більше не буде, але через тиждень-другий знову заходив дур у голову, і він подвигався далі, бо хлопець був здоровий і не всю його силу забиравало навчання»*)
- Яким був майстер ремісничого училища Каленик Романович Лукійченко? (*«Дід був красивий, говорив таким басом, мов у бочку бухтів. ... Біля горна він поводився як дома, все знав і вмів...»*)
- Що свідчить про любов Каленика Романовича до своєї справи? (*«Із залізом... прожив усе своє життя і, проживши отак, майже не міг зрозуміти людей, які не трепетали б, побачив горно, розпечений прут заліза, сійво іскор і бузково-синіх пластинок циндри. Йому навіть уві сні вважалися оці чорні, парові молоти, обжимні преси. Як же про ковальську справу він міг говорити байдуже?»*)
- Як Рубін виготовляв кочережку? (*«... Кує і сам відчуває, що рука у нього б'є не так, що молоток не потрапляє куди треба. Він зосереджує всю свою волю, щоб робота вийшла як слід. І ось його кочережка готова. Вона плескувата, кути неправильні, подзьобана невправними ударами молотка. Рубін дивиться на охололе й посиніле залізо сконфужено»*)
- Якою була історія надання імені Рубіну? (*«Дід і придумав мені ім'я, щоб було красиве і щоб до нього трудно було причепити якусь приповідку»*)
- Чим пояснити те, що після проведеного заняття Рубін змінив своє ставлення до старого майстра училища?

- В яких умовах жив Каленик Романович? (*«Квартира... складалася з двох невеличких кімнаток, одна з них правила за світлицю, а друга за кухню і їдальню. У світлиці стояв святковий стіл, велике ліжко, заслане білим в'язаним запиналом; підлога була пофарбована світло-коричневою фарбою, заслана від стола до порога цупкою доріжкою. На підвіконнях росло багато квітів; Рубін побачив тут калачика і зведені на драбинки фуксії. У світлиці над диваном висіло дві великі фотографії»*)
- Як Рубін охарактеризував своїх батьків? (*«Батька в мене нема. Хіба то батько? Матір він замучив. Усе пропив. День і ніч п'є. І ніде нічого не робить»*)
- Чим хлопцю сподобалася Ганна Сильвестрівна? (*«...Здалося, що це говорить не бабуся, яку він сьогодні вперше в житті побачив, а мати — так багато було спільного в інтонаціях, навіть у самому ладі мови. ...Вона таки справді сердилася, але тим добрим серцем, як і мати»*)
- Через що Рубін був незадоволений, коли катався на санчатах і хотів помститися Марії?
- В чому виявилися дружні стосунки Рубіна з Калеником Романовичем? (*«Він почав часто бувати у них, грав з хазяїном у дамки... але за найкращі для себе він вважав ті години, коли вони з Калеником Романовичем залишалися біля горна. І старий коваль вводив Рубіна в таємниці свого ремесла, давав йому завдання і, розчервонілий, нетерплячий, стежив за тим, як хлопець невправно орудував молотком»*)
- Як адміністрація цеху ставилася до Каленика Романовича? (*«Лише дуже велика невправка могла змусити адміністрацію цеху, де працює стільки ковалів, звернутися до авторитету коваля відставного»*)
- Для чого було викликано старого майстра на завод? (*«В цеху з'ясувалося таке. Розірвався крюк від пультманівського вагона і треба було його зварити. Цехові ковалі як не бралися, що не робили, діло в них не ладилось...»*)
- За що не любили і не поважали коваля Кальниболоцького? (*«Це була небезпечна людина, в'юнка, мстива. Завжди траплялося так: коли заводські організації ставали на боротьбу з фальшивістю, ледарством, бракоробством, він в якийсь незрозумілий спосіб викручувався і впливав наверх і, замість того, щоб самому відповідати, притягував до відповідальності інших. Його боялися і ненавиділи. Але він мав великі зв'язки. І його ніхто не наважувався зачепити»*)
- Якою була зустріч Каленика Романовича з Хворостом? (*«Справді, радість зустрічі просвічувалася з кожної рисочки облич обох цих людей. Вони почали розмовляти про своє домашнє життя»*) Про що це свідчить?
- Як старий майстер відрекомендував Рубіна начальнику цеха? (*«Але ж парубок який!.. З шибки вирізав круг, як під циркуль»*)

- В чому була помилка Кальніболоцького, коли той хотів поладнати крюк? («...Він, не зумівши прогріти наскрізь заліза, спалив його, і, коли почав варити, у нього нічого не вийшло...»)
- З яким проханням звернувся майстер училища до ковалів заводу стосовно розпалювання горна? («Нам треба багато жару, без сухого вугілля його не доможешся»)
- Що цікавого дізнався Рубін про вплив піска на залізо в горні? («...Пісок уберігає залізо від горіння і разом з тим допомагає кращому його прогріванню. Іскра заліза, готового до зварювання, повинна бути прозорою і чистою»)
- Опишіть процес зварювання крюку. («Рух рук — і молот шалено і весело загунав, підлітаючи в гору й опускаючись вниз. Полетіли фонтани іскор. Складені краями куски металу з першого удару вгрузли один в одного. Наступні удари без жалю їх місили, і залізо слухняно зв'язувалося, як зв'язуються у вмілих руках два шматки тіста.
Почався процес зварювання. Обидві частини зварювалися не поверхнево, а серцевиною, зчіпалися молекули з молекулами в самій глибині залізного стрижня...»)
- За що поважав і цінував Рубін свого майстра? («Він тепер знав справжню ціну Каленику Романовичу, ходив за ним невідступно і пильно прислухався до його слів»)
- Як хлопець сприйняв смерть матері? («Усе всередині йому боліло, мов там була відкрита рана, яка, здавалося, і загоїться не могла. Як він тепер житиме на світі? І як це тяжко усвідомити, що матері, яку він так любив, вже немає на світі і ніколи не буде, ніколи він її вже не побачить, не почує її голосу, не загляне у вічі!»)
- Чим було сповнене життя Рубіна, коли він оселився в родині Лукійченків? («Рівна течія життя його була заповнена спалахами вчинків дивних і несподіваних.
Він бився з хлопцями на вулиці, тікав з уроків, просився до товариша і їхав на Дніпро, каявся у всьому, обіцяв виправитися і знову шкодив»)
- Які враження охопили хлопця після прочитаної ним повісті Нечуя-Левицького про Кайдашеву сім'ю? («...Він поглинав сторінку за сторінкою, обурювався, сміявся і лаявся: “Ну й сімейка, ну й життя; хай йому лиха година!”»)
- Опишіть сад Бондаренчихи. («Сад за огорожею вражав чистотою незвичайною. Все тут було скопане, прополене, висмикане, полите, підв'язане. Стежечки посипані білим піском, в тіні під грушею білили вискребені до воскового кольору лавочка і стіл») Про що свідчить цей опис?
- Чи вдалося Рубіну посмакувати яблук? Відповідь вмотивуйте.
- Якого покарання намагався уникнути Рубін від Бондаренчихи?
- Хто завітав до родини ковальського майстра?

- Про що мріяв Каленик Романович? (*«От коли б під вербою отут та ще невеличкий фонтанчик!»*) Як до цього поставився Рубін? (*«Ось розпитаюся, як його робити, — і зроблю. Тоді хай не кажуть: “Геть з очей, щоб я тебе не бачив!”»*)
- Навколо чого точилася розмова між гостями у Каленика Романовича? (*«Згадували молодість, якихось невідомих Рубінові людей, розповідали про пригоди, які траплялися з ним на Солом'янці, в місті, на заводі»*)
- Що дізнався Рубін про дітей Каленика Романовича? (*«...Усиновили спочатку трьох хлопців-братів, потім ще двох, а разом з рідними синами поставили на ноги сім чоловік»*)
- Яким чином Рубін підтримував зв'язок з Лукінченками після того, як після закінчення училища виїхав на Нижнє Подніпров'я? (*«Шість місяців від нього не було чути й слова, потім написав, що влаштувався як слід. Через рік з Дніпропетровська знову прийшов лист. З листом Рубін прислав газету зі своїм портретом, надрукованим у тій газеті, і п'ятдесят карбованців грошей. У тій газеті Рубіна хвалили. З того часу на Солом'янку почало щомісяця надходити по п'ятдесят карбованців Ганні Сильвестрівні на насіння»*)
- Як змінилася зовнішність Рубіна — вже дорослої людини? (*«...Змужнів, чорні вуса густо засіяли верхню губу, брови дугами сходилися на перенісці, з-під них дивилися сміливі й гострі чорні очі»*)
- Яку музику любляв Рубін? (*«Найбільше йому подобалася музика швидка — польки, галопи, фокстроти...»*) Як це характеризує героя?
- Про яку дівчину для себе мріяв юнак? (*«...Дівчина в нього буде висока й струнка, як тополя, біла, як цвіт жасмину, прекрасна, як щастя»*) Чи здійснилася ця мрія?
- Чим Мар'яна сподобалася хлопцю? (*«Мар'яна стояла перед Рубіном у цьому світлі, як царівна; очі в неї були великі, чорні коси, перекинуті наперед, обрамляли лише незвичайне, все у грі тіней і ямочок, зігріте посмішкою, хоч і насмішуватою, але таке, заради якого можна загинути!»*)
- До якого висновку дійшли старі Лукійченки, характеризуючи своїх вихованців? Чи були вони щасливими?
- Як, на ваш погляд, чи відповідає ім'я хлопця його досягненням і призначенню у житті?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Через що Рубіна мучив сором, коли він приїхав у ремісничє училище?

Герой:

- а) вимушений був приїхати у місто босим;
- б) не допоміг бабусі посадити картоплю;
- в) не виконав обіцянки перед другом.

2. Незабаром в ремісничому училищі хлопцям видали:
а) підручники; б) *форму*; в) посвідчення.
3. Фразеологізм, який використав письменник у творі для характеристики свого героя:
а) *заходив дур у голову*; б) обламав роги; в) горить у руках.
4. Каленик Роман Лукійченко проводив в училищі уроки з:
а) математики; б) металообробки; в) *ковальської справи*.
5. Рубіну спочатку не подобався Каленик Романович через те, що майстер училища:
а) був суворим і вимогливим до учнів;
б) завжди знервований і грубий у своїх висловлюваннях;
в) *поводився біля горна, як дома*.
6. Під час заняття Рубін виявив бажання спробувати виготовити:
а) серп; б) *кочережку*; в) граблі.
7. Старий майстер сказав, що ім'я у Рубіна:
а) унікальне; б) красиве; в) *дорогоцінне*.
8. Рубіном хлопця назвав:
а) батько; б) *дід*; в) піп.
9. Рубін виявив бажання допомогти Каленику Романовичу:
а) прибрати у майстерні; б) *нарубати дров або принести води*;
в) обкопати дерева.
10. Взимку Рубін з Володькою каталися на:
а) лижах; б) *санках*; в) ковзанах.
11. Часто гостюючи у старого майстра вдома, хлопець грав з ним у:
а) шахи; б) доміно; в) *дамки*.
12. Каленик Романович охарактеризував Кальниболоцького як людину:
а) *фальшиву*; б) добру; в) підступну.
13. Хворост, зустрівшись з Калеником Романовичем, назвав його:
а) генієм; б) *героєм*; в) великим майстром.
14. З яким проханням звернувся начальник цеху до Лукійченка? Допомогти:
а) *зварити шматки крюка*; б) відремонтувати старий комбайн;
в) полагодити токарний станок.
15. Розмір крюка у діаметрі, частини якого мав зварити майстер училища, дорівнює:
а) *сімдесят міліметрів*; б) п'ятдесят сантиметрів;
в) тридцять дев'ять міліметрів.
16. Причиною невдачі з крюком, на думку ковальчиних майстрів, було:
а) *залізо, не придатне для зварювання*;
б) незнання хитрощів цієї справи;
в) невміле застосування зварювального апарату.
17. Як назвали заводські ковалі Лукійченка?
а) Героєм; б) *варягою*; в) скептиком.

18. Каленик Романович був впевнений у тому, що пісок, потрапляючи на залізо:
 - а) не має ніякого значення для нього; б) *оберігає від горіння*;
 - в) робить його твердішим.
19. Після успішної роботи Каленик Романович вийшов з цеху:
 - а) щасливий; б) серйозний і втомлений; в) *схвильований і разом з тим у великому піднесенні*.
20. Хто з героїв твору жалів з того, що так швидко усе минає «і за плечима старість»?
 - а) Кальниболоцький; б) Ганна Сильвестрівна; в) *Каленик Романович*.
21. Рубін мріяв про те, як:
 - а) він поїде за кордон;
 - б) буде брати участь у конкурсі з ковальської справи і в результаті отримає перемогу;
 - в) *його назвуть майстром ковальської праці*.
22. Що запропонував майстер Рубіну, коли хлопець залишився сиротою після смерті матері?
 - а) Поїхати до родичів у інше місто; б) *жити Рубіну у нього*.
 - в) жити в гуртожитку для тих, хто навчається в училищі;
23. Від якої книги, прочитавши її, хлопець отримає насолоду?
 - а) «Тореадори з Васюківки»; б) *«Кайдашева сім'я»*; в) «Захар Беркут».
24. З якою метою Рубін з іншими хлопцями потрапив у сад до Бондаренчихи?
 - а) Обкопати та побіліти дерева;
 - б) знайти футбольний м'яч, який перелетів через огорожу;
 - в) *посмакувати яблук*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Вмотивуйте, під впливом яких фактів змужнів, порозумнішав Рубін? З чим було пов'язані зміни у характері, поведінці героя після того, як він поїхав на Нижнє Подніпров'я?
2. Доведіть, що війна — страшне лихо. Як у творі зображені страждання людей внаслідок Великої Вітчизняної війни. Відповідаючи, посилайтеся на фактичний матеріал з твору.
3. У Каленика Романовича фруктових дерев не було перед домом, замість цього там росла:
 - а) липа; б) *верба*; в) дика груша.

Картка № 2

1. Дослідіть, яким чином приклад умілої праці вплинув на свідомість рубіна. Своє спостереження обгрунтуйте, посилаючись на зміст твору.

2. Як виховання у сім'ї Лукійченків вплинуло на характер і подальшу поведінку Рубіна, коли він навчався в училищі?
3. Події у творі відбуваються на околиці старого:
 - а) Києва; б) Харкова; в) Житомира.

Картка № 3

1. Що мав на увазі Каленик Романович, коли думав про Рубіна: «Є, хлопче! Та життя тобі не вистеляло шовкових доріжок. Палкий. З цього будуть люди...»
2. На підставі чого Рубін з'ясував, що на заводі Каленика Романовича вважали за людину, «з якою рахувався весь цех — від його начальника до ковальського помічника». Відповідь обгрунтуйте.
3. Молоді ковальські помічники боялися і ненавиділи:
 - а) Кальниболоцького; б) Хвороста; в) Лукійченка.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до тематичної контрольної роботи.

УРОК № 69

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4 («МИ УКРАЇНЦІ»)

Мета: виявити рівень учнівських знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати творче та логічне мислення, увагу, спостережливість, уміння застосовувати отримані знання під час виконання запропонованих завдань; виховувати інтерес до наслідків власної праці, пунктуальність, пошану до творчої діяльності.

Тип уроку: контроль та коригування знань, умінь, навичок.

Обладнання: тестові завдання, питання для контролю за темою у 3-х варіантах з різними рівнями навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

III. Пояснення вчителем методики виконання завдань тематичної контрольної роботи

IV. Завдання для проведення тематичної контрольної роботи

I варіант

Початковий рівень

- Проблема індивідуальності й натовпу порушується у творі:
 - А. Дімарова «Блакитна дитина»;
 - В. Симоненка «Перехожий»;
 - В. Голобородько «Ми йдемо».
- Художній твір, герой якого несе батькові їжу у поле:
 - В. Голобородько «З дитинства: Дош»;
 - А. Малишко «Вогник»;
 - Л. Кисельов «Стати б хоч на менти лічені».
- З'ясуйте назву твору та автора поетичних рядків:
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть
 - Л. Кисельов «Додому»; б) В. Голобородько «Я впевнений...»;
 - В. Симоненко «Лебеді материнства».

Середній рівень

- Від чого застерігають предки сучасників? (А. Малишко «Приходять предки»)
- Як В. Голобородько ставиться до рідної мови? («Наша мова»)
- Чим поезія В. Симоненка «Лебеді материнства» нагадує колискову?

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

- Дослідіть, чому люди намагалися порозумітися з силами природи (за поетичними творами В. Голобородька).
- Що, на ваш погляд, допомагало дітям долати труднощі під час Великої Вітчизняної війни? («За твором А. Дімарова» «Блакитна дитина».)
- Засобами художнього слова створіть поетичний герб, символ лірики А. Малишка.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- «Рушник зі скрині моєї матері».
- «Можна все на світі вибирати сину
Вибрати не можна тільки Батьківщину».
- Лелека — щастя, добробут людини (за твором В. Голобородька «Лелека»).

II варіант

Початковий рівень

- Містом всіх кохань Л. Кисельов у творі «Додому» називає:
 - Москву; б) Київ; в) те, де народився сам.

2. Вільний вірш — це твір:
 - а) урочистий і музичний на слова символічно-програмового змісту;
 - б) без рими і розмірів з довільним чергуванням рядків різної довжини;
 - в) дошкульного змісту з несподіваною кінцівкою.
3. Визначте назву твору та автора поетичних рядків:

Там юність ходила у росах до хати
І жевріла цвітом вона.

- а) А. Малишко «Вогник»; б) В. Голобородько «Ми йдемо»;
- в) В. Симоненко «Гей, нові Колумби й Магеллани».

Середній рівень

4. Стихло охарактеризуйте настрої ліричного героя Л. Кисельова («Додому»), який залишає Москву і їде до Києва.
5. Який художній засіб В. Голобородько найчастіше використовує у поезіях «Я вплетений...», «З дитинства: Дош»? Наведіть приклади.
6. Висловіть основну думку поезії В. Симоненка «Гей, нові Колумби й Магеллани».

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. В чому полягає вселюдське і національне значення образу української Мадонни (Л. Кисельов «Катерина»)
8. Що, на думку, А. Малишка, є найвищими цікавими цінностями. (За творами А. Малишка.)
9. Якою, на ваш погляд, хоче бачити В. Симоненко людину? Відповідь обґрунтуйте.

Високий рівень

10. Волелюбність — основна риса українців (за твором В. Голобородька «Ми йдемо!»).
11. Перехожий у сучасному житті (за твором В. Симоненка «Перехожий»).
12. Мова — невичерпне джерело нашої культури.

III варіант

Початковий рівень

1. Жанр художньої літератури, на думку В. Голобородька («Наша мова»), де записане кожне слово нашої мови.
 - а) літопис; б) повість; в) роман.
2. Композитор, який поклав на музику більшість поезій А. Малишка:
 - а) А. Штогаренко; б) П. Майборода; в) С. Козак.
3. Визначте назву твору та автора поетичних рядків:

Дідові — дзвінкого песика,
Щоб не жив на самоті...

- а) В. Голобородько «Я вплетений»;
- б) Л. Кисельов «Стати б хоч на менті лічені»;
- в) В. Симоненко «Перехожий».

4. Хто є головним героєм твору А. Дімарова «Блакитна дитина»?
5. Кого ліричний герой з поезії Л. Кисельова «Стати і хоч на менти лічені» намагається зробити щасливими?
6. Як сприйняли люди те, що перехожий спіткнувся (В. Симоненко «Перехожий»)?

Достатній рівень

Виконайте одне із завдань.

7. Обгрунтуйте думку: «Рушник матері для своєї дитини — щастя, доля, любов» (за твором А. Малишка).
8. Доведіть актуальність поезії В. Голобородька «Ми йдемо».
9. Висловіть власну думку стосовно того, яким вважає людське щастя ліричний герой поезій Л. Кисельова.

Високий рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

10. Виконання волі нащадків — обов'язок кожного (за творами А. Малишка, В. Голобородька).
11. Цілую руки матері (за творами А. Малишка, В. Симоненка).
12. Доброта і любов, розуміння, взаємопідтримка в українській родині (за твором А. Дімарова «Блакитна дитина»).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Підготуватися до підсумкового уроку, написати відгук на тему «Най-любленіша книга».

УРОК № 70

УРОК-ПІДСУМОК. БЕСІДА ПРО ТВОРИ, ЩО ВИВЧАЛИСЯ УПРОДОВЖ РОКУ Й ВИКЛИКАЛИ НАЙБІЛЬШУ ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ

Мета: систематизувати та узагальнити вивчений учнями протягом навчального року учбовий матеріал, який стосувався знань по життєвий і творчий шлях письменників, зміст їх творів, понять з теорії літератури; розвивати культуру зв'язного мовлення, читацькі навички, збагачувати словник школярів; формувати естетичні самки, кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття любові до книг, рідної мови, культури українців, їх звичаїв обрядів, пошану до митців слова; відповідальність за доручену справу.

Тип уроку: урок-гра «КВК».

Обладнання: виставка художніх творів та портретів тих письменників, творчість яких вивчалася протягом навчального року, учнівські малюнки, музичне оформлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Клас поділяється на дві команди, кожна з яких обирає капітана і придумує назву.

Визначається порядок участі у змаганнях (проводиться жеребкування).

II. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Основний зміст уроку

1. Розминка (беруть участь усі гравці команд)

Завдання для першої команди

1. Автор твору «За сестрою»:
 - а) Г. Тютюнник; б) Т. Шевченко; в) А. Чайковський.
2. Героїня якого твору намагається допомогти диким каченятам?
 - а) Бабуся (Б. Харчук Планетник»);
 - б) *Тося* (Є. Гуцало «Сім'я дикої качки»);
 - в) Михайлик (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»).
3. Витязем молоді української поезії назвав В. Симоненка:
 - а) А. Малишко; б) Л. Костенко; в) О. Гончар.
4. Квіти, які посадив Фрідріх, герой твору Л. Пономаренко «Гер переможений», скопавши маленьку грядочку?
 - а) Троянди; б) *нагідки*; в) нарциси.
5. «Земля — найпривітніша людська домівка, кращу чи й знайти», — так висловив герой твору Б. Харчука «Планетник»:
 - а) агроном-квартирант; б) *дід Капуш*; в) Планетник.
6. За жанровою спрямованістю «Чайка на крижині» — це:
 - а) роман у віршах; б) *поема*; в) поезія в позі.
7. З яким проханням звернулася жебрачка до господаря (Б. Лепкий «Мишка»)?
 - а) Дозволити переночувати; б) *дати молока*;
 - в) підвезти до ближнього міста.
8. Герой твору, який вже й будучи дорослим, продовжував пошук квітки щастя?
 - а) Павлусь (О. Стороженко «Скарб»);
 - б) *хлопчик* («Б. Лепкий «Цвіт щастя»);
 - в) Климко (Г. Тютюнник «Климко»).
9. Ім'я друга Климка (Г. Тютюнник «Климко»):
 - а) Миколка; б) Зіновій; в) *Зульфат*.

10. Шкарлупою лелечиноного яйця, підкурюючи його, лікують (В. Голобородько. «Лелека»):
 - а) *лихоманку*; б) болі у серці; в) ожиріння.
11. Композитор, який поклав твір В. Симоненка «Лебеді материнства» на музику:
 - а) *А. Пашкевич*; б) А. Штогаренко; в) Ю. Мейтус.
12. Мирослава вважала себе сиротою через те, що Тугар Вовк (І. Франко «Захар Беркут»):
 - а) виїхав за кордон;
 - б) *зрадив свій край і пристав на службу до монголів*;
 - в) відмовився від своєї дочки.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

Завдання для другої команди

1. Автор твору «Цвіт щастя»:
 - а) О. Стороженко; б) Б. Харчук; в) *Б. Лепкий*.
2. До якого виду пісень належить «Ой на горі та жінці жнуть»?
 - а) *Козацьких*; б) жнивварських; в) чумацьких.
3. Невеликий за розміром ліро-епічний твір фольклорного походження на легендарну чи історичну тему:
 - а) пісня; б) повість; в) *балада*.
4. Твір якого письменника єднає минуле, теперішнє і майбутнє?
 - а) І. Франко. «Захар Беркут»; б) *Т. Шевченко. «Заповіт»*;
 - в) Г. Тютюнник. «Климко».
5. Книга, яку Михайлик, герой твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять», отримав від попівича і зміст якої не зміг зрозуміти:
 - а) *«Космографія»*; б) «Пригоди Тома Соєра»; в) «Біблія».
6. Чому Климко (Г. Тютюнник «Климко») вимушений був вирушити у подорож? Щоб:
 - а) *придбати солі*; б) помилуватися краєвидами; в) знайти роботу.
7. В якому творі розповідається про особливості козацького життя?
 - а) *А. Чайковський. «За сестрою»*;
 - б) народна пісня «Гомін, гомін по діброві»;
 - в) І. Франко. «Захар Беркут».
8. Про героя якого твору зазначається: «...Його вигнало та розперло, такий став гладкий та опецькуватий. Пика широка та одутловата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки»:
 - а) Михайлик (М. Стельмах «Гуси-лебеді летять»);
 - б) *Павлусь (О. Стороженко «Скарб»)*;
 - в) Климко (Г. Тютюнник «Климко»)
9. В якій країні перебуває лірична героїня твору Л. Костенко «Чайка на крижані»?
 - а) Німеччині; б) *Польщі*; в) Росії.

10. Шкода, завдана мишкою господарю, в хаті якого вона жила (Б. Лепкий. «Мишка»):
а) з'їла копчене сало; б) щоразу смітила лушпинням від насіння;
в) *переточила гроші*.
11. Через що люди звернули увагу на перехожого з твору В. Симоненка «Перехожий»?
а) Голосно сміявся на вулиці; б) *спіткнувся*;
в) був одягнений строго по моді.
12. Квітка, яку доглядав Планетник? (Б. Харчук «Планетник»):
а) троянда; б) *нарцис*; в) пролісок.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Конкурс «Відгадай твір»

2.1. Зовуть і скупого щасливим, бо у його багацько грошей; а він неборак, увесь свій вік стереже тих грошей, як Рябко на ланцюгу, ніякої користі з них немає — і голодний, і холодний, ще гірш од якого-небудь бідолахи». (О. Стороженко. «Скарб»)

2.2. Дідові — дзвінкого песика,
Щоб не жив на самоті,
Ще й Івасика-Телесика
Кожній бабі-сироті.
(Л. Кисельов. «Стати б хоч на менти лічені»)

2.3. Не хилися, явороньку,
Ще ти зелененький!
Не журися, козаченьку,
Що ти молоденький.
(«Стоїть явір над водою»)

2.4. «Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас». (І. Франко «Захар Беркут»)

2.5. І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.
(Т. Шевченко «Заповіт»)

2.6. «Найбільше чванився козак тим, коли на далі довів, що він не є такий, яким його при першій нагоді прозвали». (А. Чайковський. «За се-строю»)

2.7. «Еге ж: і весну, і життя. Тепер, внучку, геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмірзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю». (М. Стельмах. «Гуси-лебеді летять»)

2.8. Добре, що діти сплять, а то ще б навчилися брехати, як люди. І як цим людям язик на таку брехню повертається? Погані люди. Одні з голоду гинуть, а другі папір у ящик ховають. Хіба ж папір важніше від життя?» (Б. Лепкий «Мишка»)

2.9. Для мене ж той край найкращий,
де вирости крила мої.
...
Лиш маючи ґрунт під ногами,
Пускатися можна в політ.
(Л. Костенко «Чайка на крижані»)

2.10. Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постолами трави — усе живе, усе для чогось призначене. (Б. Харчук. «Планетник»)

2.11. «Фрідріх робив тільки прикраси зі шматочків цегли — сонце і квіти, він чіпляв їх понад вікнами другого поверху, та що самотні жінки подовгу стояли, роздивлялися і навіть сплакували». (Л. Пономаренко. «Гер переможений»)

2.12. Там юність ходила у росах до хати
І жевріла цвітом вона.
Там батько не спить і задумалась мати,
Ота, що у світі одна.
(А. Малишко «Вогник»)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

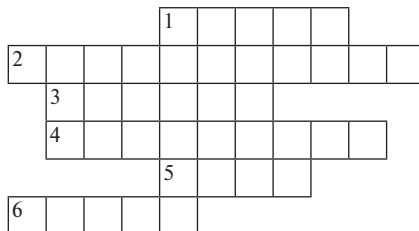
3. Конкурс розумних

Один представник від команди працює біля дошки над розгадуванням кросворда.

3.1. Для першої команди.

По горизонталі: **1.** Село, де відбуваються події, у повісті І. Франка «Захар Беркут» (*Тухля*) **2.** Автор твору «За сестрою». (*Чайковський*) **3.** Яка річка згадується у вірші Т. Шевченка «Заповіт»? (*Дніпро*) **4.** Героїня повісті І. Франка «Захар Беркут». (*Мирослава*) **5.** Ім'я подружки Михайлика з твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді». (*Люба*) **6.** Жанр твору «Ой у степу криниченька». (*Пісня*)

По вертикалі: **1.** Балада Т. Шевченка. (*«Тополя»*)

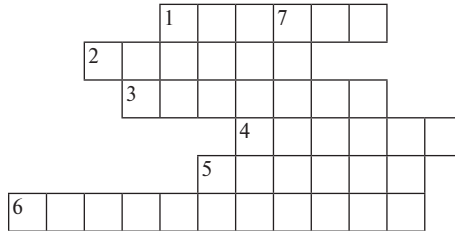

3.2. Для другої команди.

По горизонталі: **1.** Поезія А. Малишка. (*«Вогник»*) **2.** Головний герой твору Г. Тютюнника. (*Климко*) **3.** Вірш Т. Шевченка. (*«Заповіт»*) **4.** Прізвище 90-річного

героя твору І. Франка. (*Беркут*) 5. Назва поеми В. Голобородька. («*Лелека*») 6. Книга, зміст якої не зрозумів Михайлик, герой твору М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять». («*Космографія*»)

По вертикалі: 7. Жанр твору Л. Пономаренко «Гер переможений». (*Новела*)

4. Конкурс капітанів

- 4.1. Декламування програмової поезії напам'ять.
- 4.2. Назвати авторів автобіографічних творів, які вивчалися протягом навчального року.
- 4.3. Міні-презентація улюбленого програмового твору.

IV. Підбиття підсумків. Визначення переможців

VII. Домашнє завдання

Опрацювання списку літератури для читання влітку.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чупринін Олексій Олексійович,

вчитель-методист, учитель української мови та літератури вищої категорії ЗОШ I–III ступенів № 167, м. Харків.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Астаф'єв О.* Художні системи українського зарубіжжя.— К., 2000.
2. *Бойцун І.* Роль «посередника» в розкритті внутрішнього світу дітей у творах Євгена Гуцала // Дивослово.— 1998.— № 5.
3. *Брюховецький В.* Ліна Костенко.— К., 1990.
4. *Дзюба І.* У всякого своя доля: Літературно-критичний нарис.— К., 1989.
5. *Доля:* Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах.— К., 1993.
6. *Жулинський М.* Слово і доля.— К., 2002.
7. *Закувала зозуленька.* Антологія української народної поетичної творчості / Упоряд. Н. Шумада.— К., 1998.
8. *Історія української літератури ХХ століття.* Кн. 1, 2.— К., 1993, 1998.
9. *Кисельов Л.* Тільки двічі живемо. Вірші. Проза, спогади про поета.— К., 1991.
10. *Ковальчук О., Мозолю Б.* Українська література: уроки активного співробітництва.— Тернопіль: Підручники і посібники, 2001.
11. *Лепкий Б.* Вибране.— Львів, 1990.
12. *Лепкий Б.* Про життя і твори Тараса Шевченка.— К., 1994.
13. *Лозко Г.* Українське народознавство.— К., 1995.
14. *Лозова В. І., Москаленко П. К., Троцько Г. В.* Педагогіка: Навчально-методичний посібник для викладачів, аспірантів, студентів, учителів шкіл.— К.: УСДОЧ, 1993.
15. *Мовчан Р.* Українська проза ХХ ст. в іменах. Посібник.— К., 1998.
16. *Нудьга Г.* Слово і пісня. Дослідження.— К., 1985.
17. *Русак І.* Український фольклор у школі // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.— 1999.— № 2 — 3: 2000.— № 3.
18. *Смілянський В., Чамата Н.* Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка.— К., 2000.
19. *Степанидин Б.* Викладання української літератури в школі: Методичний посібник для вчителя.— К.: РВЦ «Проза», 1995.— 256 с.
20. *Ткаченко А.* Василь Симоненко. Літературний портрет.— К. 1990.
21. *Тютюнник Гр.* Твори. Кн. 1, 2.— К., 1985.
22. *Українська література.* Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класів.— К., 2005
23. *Українська література.* Хрестоматія нововведених творів / Упоряд. Р. Мовчан.— К., 2002, 2004.
24. *Українські радянські письменники — дітям.*— К.: Веселка, 1981.
25. *Чайковський А.* Повісті.— Львів, 1989.
26. *Черненко О.* Не зміліє пам'яті криниця. Спогади про Григорія та Григора Тютюнників.— К., 2001.
27. *Шевченко А.* Феномен Євгена Гуцала // Дивослово.— 2003.— № 3.

ЗМІСТ

Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури в 7 класі 12-річної школи..... 3

Вступ. Із пісенних скарбів

Урок № 1	Вступ. Художній твір як явище мистецтва, новий ірреальний світ, створений письменником	9
Урок № 2	Позакласне читання. А. Кашенко «Над Кодацьким порогом»	14
Урок № 3	Соціально-побутові пісні. Жанрово-тематичне розмаїття пісень. Чумацька пісня «Ой у степу криниченька»	24
Урок № 4	Трагічний і героїчний пафос козацьких пісень «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою», «Гомін, гомін по діброві»	34
Урок № 5	Коломийки. «Дозвілля молоді», «Жартівливі коломийки» — «перли розсипаного намиста»	42
Урок № 6	Розвиток зв'язного мовлення. Письмова робота про роль української народної пісні в житті народу	51
Урок № 7	Позакласне читання. С. Васильченко «Олив'яний перстень»	55
Урок № 8	Література рідного краю. К. Перелісна «Три правди»	63
Урок № 9	<i>Тематична контрольна робота № 1. «Вступ. Із пісенних скарбів»</i>	70

Про далекі минулі часи

Урок № 10	І. Франко. Короткі відомості про митця. «Захар Беркут». Історична основа твору.....	73
Урок № 11	І. Франко «Захар Беркут». Змалювання героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників....	85
Урок № 12	І. Франко «Захар Беркут». Патріотичний мотив, його зв'язок з розгортанням сюжету. Характеристика образів Максима, Мирослави.....	99
Урок № 13	І. Франко «Захар Беркут». Характеристика образу Тугара Вовка	112
Урок № 14	І. Франко «Захар Беркут». Проблема вибору людини у вирішальній ситуації. Характеристика образу Захара Беркута.....	124
Урок № 15	Т. Шевченко. Творче життя поета. «Мені тринадцятий минало». Зміна емоційного стану незахищеної дитячої душі у великому і складному світі	135

Урок № 16	Т. Шевченко. «Тополя». Романтична ідея незнищенності справжнього кохання, краси, вірності.....	141
Урок № 17	Т. Шевченко. «Заповіт» — твір, що єднає минуле, теперішнє і майбутнє.....	147
Урок № 18	А. Чайковський. Коротко про митця. «За сестрою». Відтворення історичних подій з позиції гуманізму.....	155
Урок № 19	А. Чайковський «За сестрою». Напружений динамічний сюжет героїко-романтичної повісті.....	165
Урок № 20	А. Чайковський «За сестрою». Благородство, відповідальність, мужність, вірність, життєлюбство запорозьких козаків.....	172
Урок № 21	А. Чайковський «За сестрою». Характеристика образу Павлуся.....	180
Урок № 22	М. Стельмах. Автобіографічна повість про дитинство. «Гуси-лебеді летять».....	194
Урок № 23	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Єдність світу природи і світу дитячої душі.....	207
Урок № 24	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Звичаї, традиції українців у творі.....	219
Урок № 25	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Символ образу гусей-лебедів. Інші образи твору (дід, батьки, подружка Люба).....	227
Урок № 26	М. Стельмах «Гуси-лебеді летять». Образ чутливого до краси хлопчика Михайлика.....	241
Урок № 27	Г. Тютюнник. Коротко про письменника. «Климко». Ідейний зміст твору.....	251
Урок № 28	Г. Тютюнник «Климко». Воєнне дитинство в повісті.....	260
Урок № 29	Г. Тютюнник «Климко». Особисте життя автора і сюжет твору.....	265
Урок № 30	Г. Тютюнник «Климко». Морально-етичні уроки доброти, чуйності, турботи про рідних.....	271
Урок № 31	Г. Тютюнник «Климко». Характеристика образу Климка.....	277
Урок № 32	<i>Тематична контрольна робота № 2 «Про далекі минулі часи».....</i>	<i>284</i>
	«Ти знаєш, що ти людина?»	
Урок № 33	О. Стороженко. Коротко про автора. «Скарб». Морально-етичні проблеми оповідання.....	288
Урок № 34	О. Стороженко «Скарб». Скарб — узагальнений образ щастя. Повчальний характер оповідання.....	295
Урок № 35	Б. Лепкий. Коротко про письменника. «Цвіт щастя». Прагнення кожної людини бути щасливою.....	302

Урок № 36	Б. Лепкий «Мишка (Казка для дітей: для малих і великих)». Трагічна і комічна ситуації, їхня роль у розкритті головної думки, моралі	309
Урок № 37	Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний твір-роздум	316
Урок № 38	Л. Костенко. Коротко про письменницю. «Чайка на крижині»	319
Урок № 39	Л. Костенко «Крила»	327
Урок № 40	Б. Харчук «Планетник». Казкове і реалістичне в повісті-притчі. Час теперішній і майбутній у ній	331
Урок № 41	Б. Харчук «Планетник». Роздуми про сенс людського життя, моральний вибір кожної людини.....	339
Урок № 42	Б. Харчук «Планетник». Добро і зло в повісті, в сучасному світі і в людині	345
Урок № 43	Є. Гуцало «Сім'я дикої качки». Твір про людину і світ крізь призму морально-етичних проблем	354
Урок № 44	Є. Гуцало «Сім'я дикої качки». Людська доброта і жорстокість, милосердя і справжня турбота про природу	360
Урок № 45	Висловлення власної версії подальшого розвитку подій твору Є. Гуцала «Сім'я дикої качки»	366
Урок № 46	Є. Гуцало. Оповідання та повісті (Є. Гуцало. «Перебите крило»)	368
Урок № 47	Л. Пономаренко «Гер переможений». Наскрізний гуманістичний пафос новели	372
Урок № 48	<i>Тематична контрольна робота № 3</i> «Ти знаєш, що ти людина?»	378
Ми українці		
Урок № 49	В. Симоненко — «лицар на білому коні» в українській літературі. «Лебеді материнства»	382
Урок № 50	В. Симоненко «Ти знаєш, що ти — людина?» Громадянський мотив у поезії	390
Урок № 51	В. Симоненко «Гей, нові Колумби й Магелани»	395
Урок № 52	В. Симоненко «Перехожий». Проблема індивідуальності й натовпу	400
Урок № 53	А. Малишко — Відомий український поет. «Пісня про рушник»	406
Урок № 54	А. Малишко «Стежина», «Вогник». Патріотичні почуття. Найвищі духовні цінності в них	413
Урок № 55	А. Малишко «Приходять предки». Ліризм поезій А. Малишка	421

Урок № 56	А. Дімаров «Блакитна дитина». Автобіографічна повість («На коні й під конем»).....	427
Урок № 57	А. Дімаров «Блакитна дитина». Динамічний сюжет, прозорість та іронічність оповіді, морально-етична проблематика твору	437
Урок № 58	А. Дімаров «Блакитна дитина». Доброта і любов, розуміння, взаємопідтримка в українській родині	447
Урок № 59	А. Дімаров «Блакитна дитина». Внутрішня гідність і повага до людей — риси характеру юного героя, стимули його поведінки	456
Урок № 60	Розвиток зв'язного мовлення. Переказ найцікавіших пригод героя-підлітка з твору А. Дімарова «Блакитна дитина»	464
Урок № 61	В. Голобородько. Самобутня постать поета в українській літературі. «Наша мова». Роль рідної мови в житті й долі кожної людини.....	467
Урок № 62	В. Голобородько «Ми йдемо». Ідейний зміст поезії.....	473
Урок № 63	В. Голобородько «З дитинства: Дощ», «Я вплетений...». Основний пафос поезії	477
Урок № 64	В. Голобородько «Лелека». Образ рідної хати, шляху, ліричного героя, лелеки.....	483
Урок № 65	Л. Кисельов. Доля молодого поета. «Стати б хоч на менти лічені...», «Земля така гаряча».....	494
Урок № 66	Л. Кисельов «Додому». Патріотичний мотив вірша. «Катерина». Вселюдське і національне значення образу української Мадонни	500
Урок № 67	Позакласне читання. М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”».....	506
Урок № 68	Література рідного краю. І. Сенченко «Рубін на Солом'янці».....	514
Урок № 69	<i>Тематична контрольна робота № 4 «Ми українці»</i>	524
Урок № 70	Урок-підсумок. Бесіда про твори, що вивчалися упродовж року й викликали найбільшу зацікавленість... Відомості про автора..... Список рекомендованої літератури.....	527 532 533

Навчальне видання

ЧУПРИНІН Олексій Олексійович

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 7 КЛАСІ

Навчально-методичний посібник

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*
Редактор *О. О. Маленко*
Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 29.06.2007. Формат 60×90/16. Папір друкарський.
Гарнітура Ньютон. Ум. друк. арк. 34,00.
Замовлення № 7-07/2-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua
www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок
Виробник: ПП «Тріада+»
Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15